

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

UC-NRLF

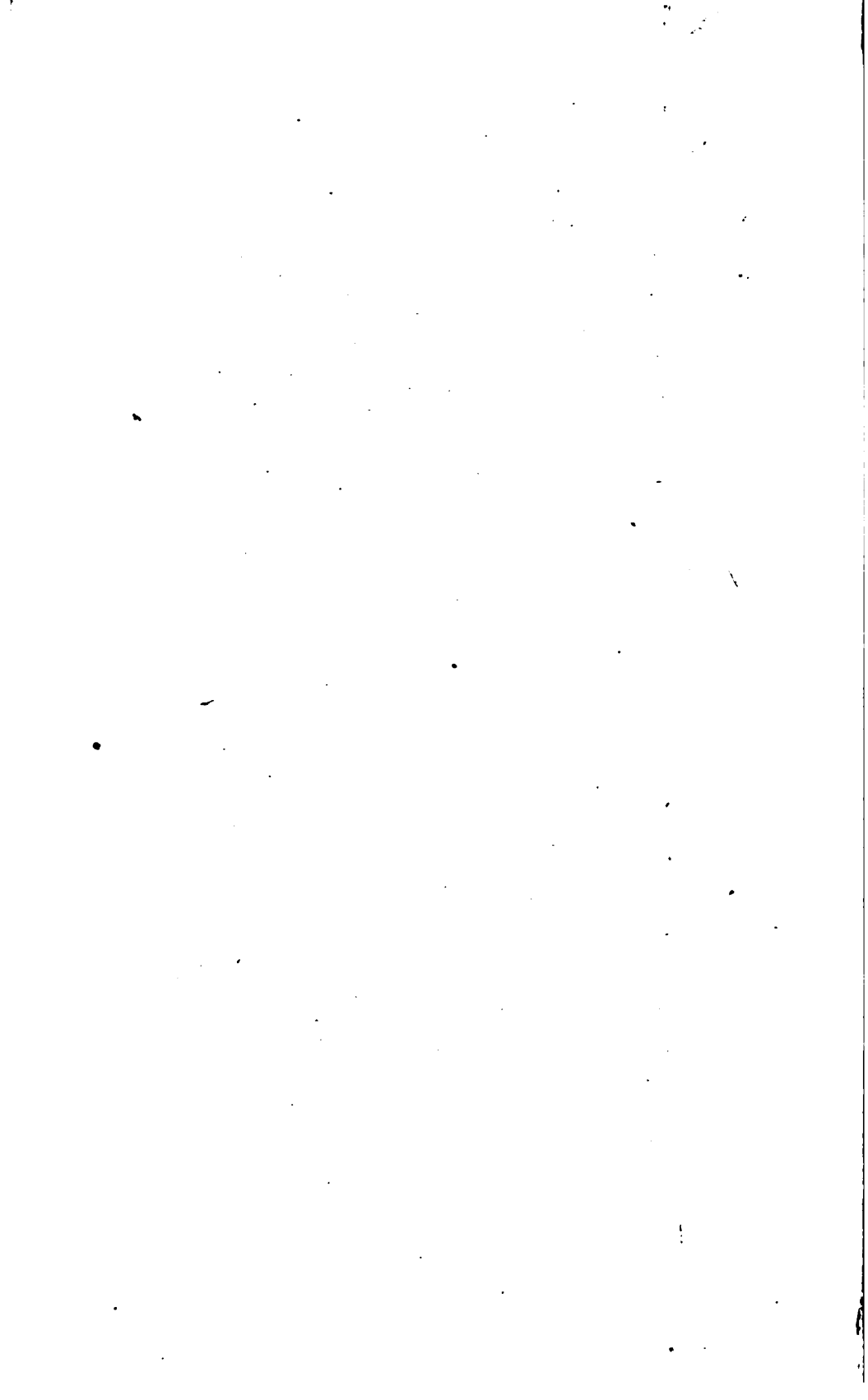
98 83 393

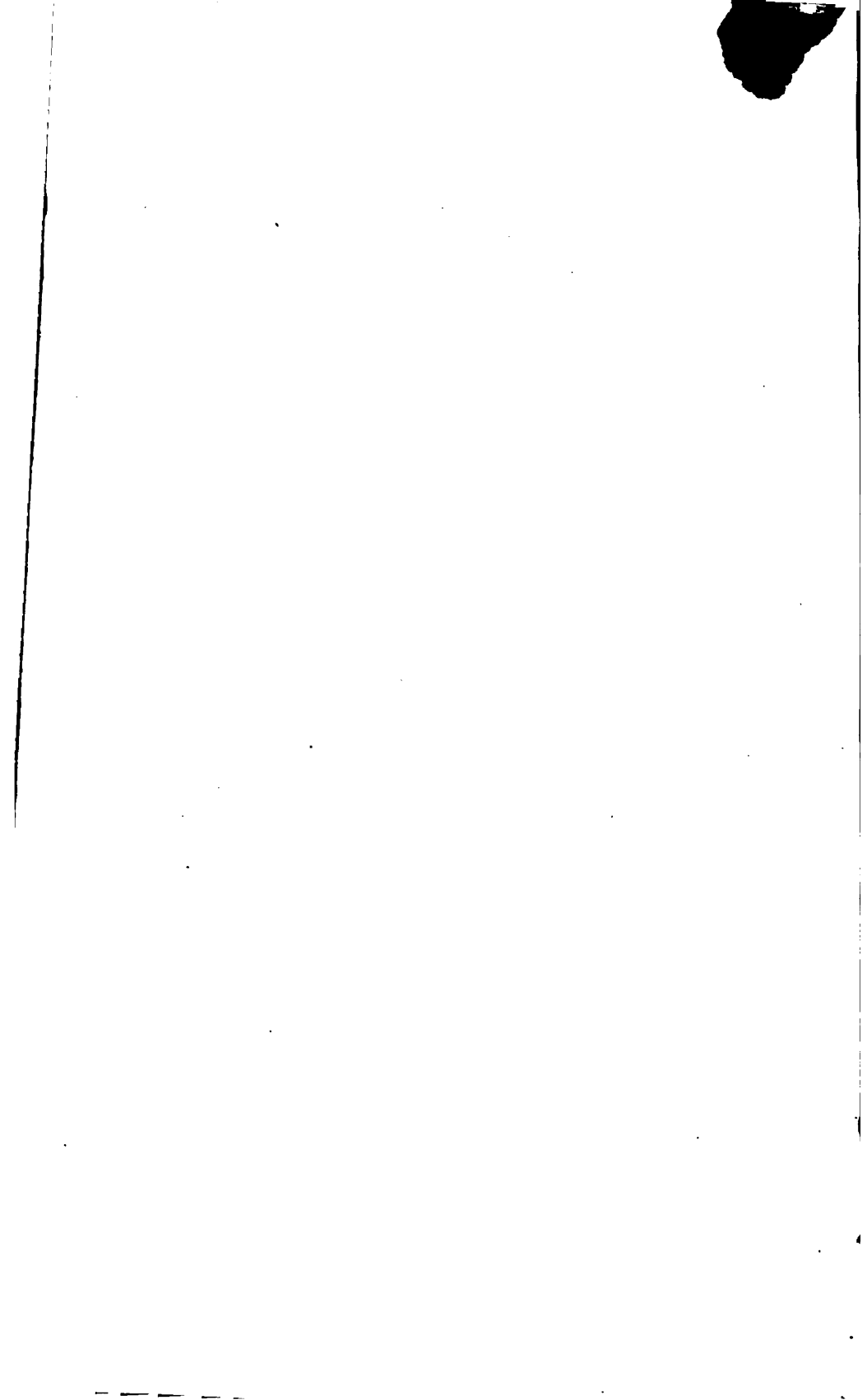
**THE LIBRARY
OF
THE UNIVERSITY
OF CALIFORNIA**

**PRESENTED BY
PROF. CHARLES A. KOFOID AND
MRS. PRUDENCE W. KOFOID**

INSULINDE.

TWEEDE DEEL.

Jacht der Aroe-eilinders op den grooten paradijsvogel.

INSULINDE:

HET LAND VAN DEN

ORANG-OETAN EN DEN PARADIJSVOGEL,

DOOR

ALFRED RUSSEL WALLACE.

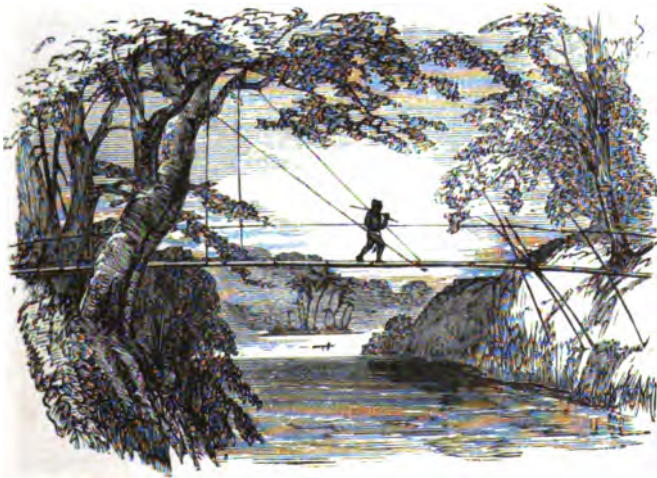
— II —

Uit het Engelsch vertaald en van aantekeningen voorzien

DOOR

Prof. P. J. VETH.

TWEEDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1871.

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

MAR 06 1995

DS601

W32

1870

v. 2

VOORREDE VAN DEN VERTALER.

Bij de verschijning van dit tweede en laatste deel heb ik alleen nog op te merken, dat ik het aanhangsel van den Schrijver aanmerkelijk heb bekort. Om een denkbeeld te geven van hetgeen Wallace ook op taalkundig gebied heeft getracht te verrichten, heb ik de opgaaft der door hem verzamelde woordenlijsten behouden; maar de woordenlijsten zelven heb ik achterwege gelaten, omdat zij mij toeschijnen zeer weinig waarde te bezitten. De zeer enkelen die ze voor vergelijkende taalstudie mochten willen gebruiken (wat steeds met groote behoedzaamheid zal moeten geschieden), zouden vermoedelijk toch bij voorkeur zich van het oorspronkelijke werk bedienen.

Ik had aanvankelijk het plan den bladwijzer van het oorspronkelijke werk te vervangen door vier afzonderlijke registers: een voor de natuurlijke historie, een voor de geographie, een voor de namen van personen, en een voor verklaarde woorden en taalkundige opmerkingen, en deze dan tevens tot mijne aantekeningen uit te strekken. Doch de groote uitgebreidheid die reeds het eerste en voor dit werk verreweg belangrijkste dezer registers verkreeg, onder de poging om voor een willekeurig uitkippen van eenige in het oog vallende zaken, een volledige bladwijzer van alle in het werk voorkomende bijzonderheden, de natuurlijke historie en ethnologie van Insulinde betreffende, in de plaats te stellen, heeft mij genoopt de overige minder noodzakelijke registers achterwege te laten. De verdeeling van het werk zelf maakt het zeer gemakkelijk de daarin behandelde geographische bijzonderheden terug te vinden, en wat er ter loops over sommige personen of tot opheldering van sommige woorden in gezegd

is, zal men zeker slechts zelden in een werk van dezen aard gaan naslaan.

Ik neem deze gelegenheid waar om dankbare getuigenis af te leggen van de groote diensten die mij de uitgebreide verzameling van werken over onze Oost-indische bezittingen in de Akademische Bibliotheek te Leiden heeft bewezen, en om mijne warme erkentelijkheid te betuigen aan de heeren Kern, Niemann, Schlegel, Snellen van Vollenhoven, Marshall en C. J. E. Brutel de la Rivière, die mij bij voorkomende moeilijkheden met raad en daad hebben bijgestaan.

Leiden, 8 October 1871.

P. J. VETH.

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

DE MOLUKSCHE GROEP (VERVOLG).

Hoofdstuk	Blz.
XXI. Ternate.....	1.
Aanteekeningen.....	12.
XXII. Halmaheira.....	18.
Aanteekeningen.....	25.
XXIII. Van Ternate naar de Kajoa-eilanden en Batjan.....	29.
Aanteekeningen.....	40.
XXIV. Batjan.....	43.
Aanteekeningen.....	75.
XXV. Ceram, de Goram- en Watoebella-eilanden.....	84.
Aanteekeningen.....	127.
XXVI. Boeroe.....	136.
Aanteekeningen.....	148.
XXVII. Natuurlijke historie der Molukken.....	151.
Aanteekeningen.....	167.

DE PAPOESCHE GROEP.

XXVIII. Van Makasser naar de Kei-eilanden in een inlandsche prauw.....	173.
Aanteekeningen.....	190.
XXIX. De Kei-eilanden.....	194.
Aanteekeningen.....	211.
XXX. De Aroe-eilanden. — Verblif te Dobbo.....	218.
Aanteekeningen.....	237.
XXXI. De Aroe-eilanden. — Reis en verblif in het binnenland..	242.
Aanteekeningen.....	285.

Hoofdstuk	Blz.
XXXII. De Aroe-eilanden. — Tweede verblijf te Dobbo.....	294.
Aanteekeningen.....	309.
XXXIII. De Aroe-eilanden. — Physische geographie en natuurtooneelen.....	314.
Aanteekeningen.....	326.
XXXIV. Nieuw-Guinea.....	333.
Aanteekeningen.....	359.
XXXV. Reis van Ceram naar Waigeoe.....	367.
Aanteekeningen.....	382.
XXXVI. Waigeoe.....	386.
Aanteekeningen.....	403.
XXXVII. Reis van Waigeoe naar Ternate.....	406.
Aanteekeningen.....	421.
XXXVIII. De Paradijsvogels.....	423.
Aanteekeningen.....	456.
XXXIX. Natuurlijke historie der Papoesche eilanden.....	463.
Aanteekeningen.....	473.
XL. De menschenrassen van Insulinde.....	480.
Aanteekeningen.....	502.
Bijvoegsels en verbeteringen.....	511.
Aanhangsel.	
I. De schedels der menschenrassen van Insulinde.....	519.
II. De talen van Insulinde.....	522.
Register	529.

INSULINDE.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

TERNATE.

In den morgen van den 8sten Januari 1858 bereikte ik Ternate, het vierde van eene reeks van fraaie kegelvormige vulcanische eilanden, die de Westkust van het groote en weinig bekende eiland Halmaheira (¹) omzoomen. De grootste en volkomenst kegelvormige berg is Tidore, dat ruim 4000 voet hoog is; echter bereikt Ternate bijna dezelfde hoogte, maar met een afgeronde en onregelmatige kruin. De stad Ternate blijft voor het oog verborgen tot men binnen de straat tusschen de beide eilanden is gekomen; alsdan vertoont zij zich aan den voet van den berg langs het strand uitgestrekt. Hare ligging is fraai en biedt aan alle kanten trotsche gezichten. Op korten afstand tegenover haar vertoonen zich het ruwe voorgebergte en de fraaie vulcanische kegel van Tidore; ten Oosten strekt zich de lange bergachtige kust van Halmaheira uit, die noordwaarts in een groep van drie hooge vulcanische pieken eindigt; terwijl onmiddellijk achter de stad het berggevaarte omhoog rijst, aanvankelijk met zachte hellingen die met dichte boschjes van vruchtboomen bedekt zijn, maar met weldra toenemende steilte

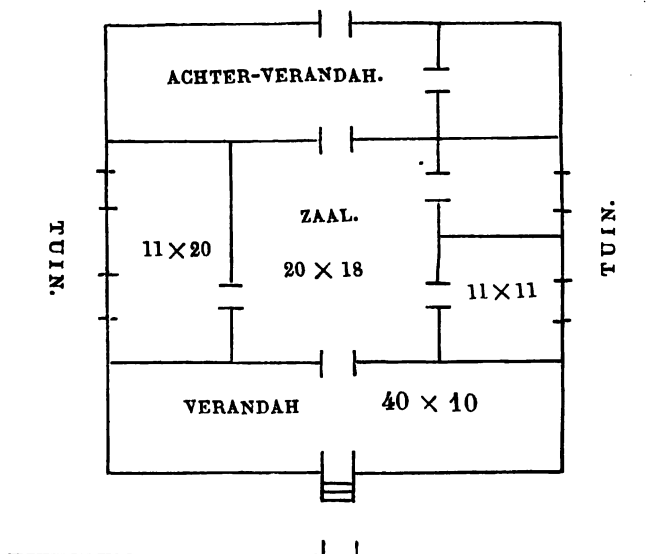
en als met diepe voren doorploegd. Schier tot aan de kruin, waaruit aanhoudend lichte rookwolken opgaan, is de berg met plantengroei bekleed. Zijn voorkomen is kalm en schoon, of schoon hij in zijn schoot verterende vuren bergt, die somtijds in lavastroomen uitbreken, maar meermalen hun aanwezen verkondigen door aardbevingen, die vaak de stad hebben geteisterd.

Ik was voorzien van brieven van aanbeveling aan den heer van Duivenbode, een inboorling van Ternate, uit eene oude Hollandsche familie stammende, maar in Engeland opgevoed en onze taal volkomen machtig. Hij was een zeer rijk man, eigenaar van de halve stad, van een aantal schepen en van meer dan honderd slaven; maar hij was ook een zeer beschaafd man, een vriend van wetenschap en letteren — een zeldzaam verschijnsel in deze afgelegen gewesten. Zijn rijkdom en zijn groote invloed op de inlandsche Radja's en hunne onderdanen hadden hem den bijnaam van "koning van Ternate" verworven. Door zijne hulp verkreeg ik een huis, dat wel eenigszins bouwvallig, maar voor mijn doel uitmuntend gelegen was, in de nabijheid namelijk van de stad, maar met een geheel vrijen uitgang naar het land en den berg. Eenige noodzakelijke herstellingen waren spoedig aangebracht, en na een bezoek aan den Resident en den Magistraat van politie kon ik mij beschouwen als een inwoner van dit aan de woede der onderaardsche vuren ter prooi gegeven eiland, en was ik in staat om mij heen te zien, ten einde het plan voor den veldtocht van het volgend jaar te beramen. Ik huurde dit huis voor drie jaren, daar ik het zeer gemakkelijk vond eene plaats te hebben werwaarts ik na mijne tochten naar de verschillende Moluksche en Papoesche eilanden kon terugkeeren, ten einde mijne verzamelingen in te pakken, van de doorgestane vermoeienissen uit te rusten en voorbereidselen te maken voor toekomstige reizen. Om herhalingen te vermijden, zal ik hier

kortelijk samenvatten wat ik bij mijne verschillende bezoeken omtrent Ternate heb aangeteekend.

Eene beschrijving van mijn huis (door onderstaanden platten grond opgehelderd) zal den lezer in staat stellen zich van de gewone wijze van bouwen op dit eiland een begrip te maken. Er zijn natuurlijk geene verdiepingen. De muren zijn van steen tot eene hoogte van drie voet. Daarboven verheffen zich sterke vierkant behouwen palen, die het dak dragen en welker tuschenruimten overal, behalve in de verandah, met de bladstelen van den sago-palm (¹), net in houten ramen gevat, zijn

TUIN.

W E G.

aangevuld. De vloer is gepleisterd en de zolderingen zijn als de wanden. Het huis heeft veertig voet in het vierkant, bestaat uit eene zaal, vier kleinere kamers en twee verandah's,

en is door een ware wildernis van vruchtboomen omgeven. Een diepe put leverde mij zuiver koud water, een groote weelde in dit klimaat. Een wandeling van vijf minuten langs den weg bracht mij naar de markt en het strand, terwijl er aan de andere zijde geene Europeesche woningen meer tusschen mij en den berg waren. In dit huis heb ik vele genoeglijke dagen gesloten. Na eene afwezigheid van drie of vier maanden, in eenig onbeschaafd gewest doorgebracht, derwaarts terugkeerende, genoot ik er de lang ontbeerde weelde van melk en versch brood en van regelmatigten toevoer van visch en eieren, vleesch en groenten, dikwijls hoog noodig om mijne gezondheid en veerkracht te herstellen. Ik vond er overvloed van ruimte en gelegenheid om mijne schatten te ontpakken, uit te zoeken en te schikken, en ik genoot er aangename wandelingen door de voorsteden of langs de lagere hellingen van den berg, zoo vaak ik behoefte had aan lichaamsbeweging of tijd om te verzamelen.

Het benedendeel van den berg, onmiddellijk achter de stad, is bijna geheel bedekt met een bosch van vruchtboomen, en als de oogsttijd daar is, gaan dagelijks honderden mannen en vrouwen, knapen en meisjes naar boven om de rijpe vruchten in te zamelen. Doerians en mangga's, twee van de beste onder de tropische vruchten, zijn op Ternate overvloediger dan ik ze elders ooit gezien heb, en onder de laatstgenoemde zijn er die in hoedanigheid door die van geen ander gewest overtroffen worden. Langsats en manggista's zijn eveneens menigvuldig, maar deze worden eerst een weinig later rijp. Boven deze vruchtboomen strekt zich tot eene hoogte van tusschen de twee en drie duizend voet een gordel uit van ontblootingen en bebouwde gronden, en daarboven verheft zich, bijna tot aan den top, het maagdelijk woud, terwijl de kruin zelve op de zijde die naar de stad is gekeerd, met lang rietachtig gras is bekleed (³). Aan de andere zijde verheft zich de top nog hoo-

ger en heeft een kaal en woest voorkomen, met een kleine inkerving, die de plaats van den krater aanduidt. Aan deze zijde daalt een zwarte slakachtige rib naar beneden, zeer oneffen en slechts hier en daar, tot waar ze in zee daalt, met dun struikgewas begroeid. Dit is de lavastroom van de groote uitbarsting die ongeveer een eeuw geleden heeft plaats gehad (⁴), en wordt door de inboorlingen Batoe angoes of de Verbrande rots genoemd.

Even beneden mijn huis ligt het fort, door de Portugeezen gebouwd (⁵), terwijl zich van daar benedenwaarts eene open ruimte vertoont tot aan het strand. Verder op strekt zich, omtrent een paal ver naar het Noord-oosten, de inlandsche stad uit, in wier midden ongeveer het paleis van den Sultan ligt, een groot, verwaarloosd en zeer vervallen steenen gebouw. Dit hoofd wordt thans bezoldigd door het Nederlandsch Gouvernement, maar heeft het gezag behouden over de inlandsche bevolking van het eiland en het noordelijk gedeelte van Halmheira (⁶). De Sultans van Ternate en Tidore waren eenmaal in het gansche Oosten beroemd wegens hunne macht en hunnen koninklijken luister. Toen Drake in 1579 Ternate bezocht, waren de Portugeezen uit het eiland verdreven, ofschoon zij nog eene vestiging hadden op Tidore. Drake geeft van den Sultan eene schitterende beschrijving: "De koning liet boven zijn hoofd een prachtigen troonhemel dragen met gedreven gouden sieraden, en had eene wacht van twaalf speerdragers. Van de middel tot de voeten was hij in de kostbaarste gouden kleederen gehuld; in zijn kapsel waren onderscheiden ringen van gouddraad, ongeveer een duim breed, keurig gevlochten, zoodat zij een fraaie en vorstelijke vertooning maakten, eenigermate gelijkende op een kroon. Hij had een keten van zuiver goud met zeer groote schalmen tweemaal om den hals gewonden; zijne linkerhand was getooid met een diamant, een smaragd, een robijn en een turkoois; en aan zijne rechterhand

droeg hij twee ringen, waarvan de eene met een zeer grooten en zuiveren turkoois, de andere met een aantal kleine diamanten prijkte (?)."

Al deze barbaarsche luister was de opbrengst van den handel in specerijen, waarvan zich de Sultans het monopolie voorbehielden en die hun groote schatten opleverde. Ternate maakt met de reeks van kleine eilanden die zich van daar in eene lijn zuidwaarts tot Batjan uitstrekken, de eigenlijke Molukken uit (°), het vaderland van den kruidnagelboom, en tevens het eenige gedeelte der wereld waar hij werd gekweekt. Muskaatnoten en foelie werden verkregen van de inboorlingen van Nieuw-Guinea en de omliggende eilanden, waar zij in het wild groeiden. De voordeelen op de ladingen specerijen behaald, waren zoo groot, dat de Europeesche handelaars daarvoor gaarne goud en juweelen en de fijnste geweven stoffen van Europa en Indië in ruil gaven. Toen de Nederlanders hun gezag in deze wateren vestigden en de inlandsche vorsten van hunne Portugeesche onderdrukkers bevrijdden, zagen zij in dat zij het gemakkelijkst vergoeding voor de gemaakte kosten zouden kunnen vinden door den specerijhandel geheel aan zich te brengen (°). Met dat oogmerk beraamden zij het wijze plan om de teelt dezer kostbare voortbrengselen te beperken tot zoodanige gewesten, waar zij die volkomen in hunne macht hadden. Om dit doel te bereiken was het noodig de teelt en den handel in specerijen in alle andere gewesten af te schaffen, en het gelukte hun dit bij tractaat van de inlandsche vorsten te verwerven. Zij stemden er in toe dat alle specerijboomen in hunne bezittingen zouden vernield worden, en verruilden de groote, maar onzekere inkomsten die zij tot nog toe genoten hadden, tegen een vast jaargeld, terwijl zij tevens bevrijd werden van de aanhoudende aanvallen en afpersingen der Portugeezen, en hunne koninklijke macht en uitsluitend gezag over hunne eigene onderdanen behielden, een gezag dat, met

uitzondering alleen van Ternate, tot heden op al de eilanden gehandhaafd blijft (¹⁰).

De Engelschen, die men geleerd heeft deze handelwijze der Nederlanders, als in den hoogsten graad beginselloos en barbaarsch, met afschuw te beschouwen, zijn ongetwijfeld veelal van gevoelen dat de inlandsche bevolking door de vernieling van zoo kostbare bezittingen veel heeft geleden. Doch het is zeker dat dit niet het geval was. De Sultans hielden dezen winstgevenden handelstak, als een strikt monopolie, geheel aan zich, en terwijl zij aan hunne onderdanen niet meer betaalden, dan het gewone bedrag aan dagloonen, was het hunne bestendige zorg de grootst mogelijke opbrengst van specerijen van hen te vorderen. Drake en andere oude reizigers schijnen altijd hunne ladingen specerijen van de Sultans en Radja's en niet van de landbouwers zelven gekocht te hebben. Nu kan het wel niet anders of de eenzijdige aanwending van schier allen arbeid tot de voortbrenging van dit ééne artikel, moet de prijzen van het voedsel en andere levensnoodwendigheden zeer hebben opgedreven, en de verandering in dien toestand gebracht, heeft ongetwijfeld gestrekt om den rijstbouw, de sago-fabricatie, de vischvangst en de inzameling van schildpad, rotan, damar en andere kostbare voortbrengselen der zeeën en bosschen te bevorderen. Ik geloof daarom dat deze afschaffing van den specerijhandel in de Molukken inderdaad weldadig is geweest voor de bevolking, en dat zij een maatregel was wijs op zich zelven en uit zedelijk en staatkundig oogpunt volkomen te rechtvaardigen (¹¹).

In de keuze der plaatsen waar de teelt zou worden gedreven, waren de Nederlanders ten deele of minder bedachtzaam of minder gelukkig. Banda werd gekozen voor de muskaatnoten, en wel met den besten uitslag; want tot den huidigen dag brengt het eene groote hoeveelheid van deze specerij voort, die een belangrijk inkomen aan het Gouvernement verze-

kert (¹²); maar de beperking der nagelteelt tot Amboina leverde minder goede uitkomsten op. Ofschoon bodem en klimaat schijnbaar zeer met die van het vaderland dezer specerij overeenkomen, heeft de ervaring de mindere geschiktheid bewezen, en gedurende eenige jaren heeft het Gouvernement aan de kweekers hoogere prijzen betaald dan waarvoor kruidnagelen elders te bekomen waren. De reden hiervan is dat, sedert het bedrag van het loon bepaald werd, eene groote daling in den prijs van het artikel heeft plaats gegrepen; wat niet heeft verhinderd dat het Gouvernement voortgaat zich eerlijk van de aangegane verplichting te kwijten (¹³).

Wanneer men de voorsteden van Ternate rondwandelt, stoot men telkens op de puinhoopen van kolossale gebouwen, poorten en bogen van gehouwen of gebakken steen, bewijzen zowel van den grooteren luister van vroeger dagen als van de vernielende kracht der aardbevingen. Het was gedurende mijn tweede verblijf in deze stad, na mijne terugkomst van Nieuw-Guinea, dat ik het eerst eene aardbeving gevoelde. Het was slechts een zeer onbeduidende, niet sterker als ook wel in Engeland voorkomen; maar op deze plaats, die zoo dikwijls door aardbevingen verwoest werd, verwekte zij natuurlijk toch wel wat meer spanning. Ik was juist met het ochtendschot (5 ure) ontwaakt, toen plotseling het dakriet begon te ritselen en te schudden, alsof er een leger katten over heen galoppeerde, en onmiddellijk daarop beefde ook mijn bed, zoodat mijne verbeelding mij een oogenblik terugvoerde naar Nieuw-Guinea, in de bouwvallige woning die trilde als een oude haan op de vorst te roest ging. Maar mij herinnerende dat ik een vasten aarden vloer onder mij had, zeide ik tot mijzelf: "wel, 't is een aardbeving." Ik ging daarop stil liggen, in de aangename verwachting van een tweeden schok; maar die

tweede schok kwam niet, en dit was de eenige aardbeving die ik op Ternate gevoeld heb.

Het laatste hevige verschijnsel van dien aard had plaats in Februari 1840, toen bijna alle huizen in de stad vernield werden. De aardbeving begon omstreeks middernacht van het Chineesche nieuwjaarsfeest, bij welke gelegenheid bijna ieder een opblijft, om deel te nemen aan de feestviering in de woningen der Chineez en de optochten te zien. (14) Hieraan had men het te danken dat geen menschenlevens te betreuren waren, daar ieder bij den eersten schok, die niet zeer hevig was, naar buiten liep. De tweede, eenige oogenblikken later, wierp een groot aantal huizen omver, en werd gedurende den ganschen nacht en een deel van den volgende dag door andere gevolgd, die de verwoesting voltooiden. Het schuddingsgebied was intusschen zeer beperkt, zoodat de inlandsche stad, een paal oostwaarts, bijna niets te lijden had. De golfing strekte zich uit van het Noorden naar het Zuiden, ging over de eilanden Tidore en Makjan en eindigde op Batjan, waar zij zich eerst des namiddags te vier ure deed gevoelen, zoodat zij niet minder dan 16 uren behoefde om honderd palen af te leggen, d. i. omstreeks zes palen in het uur. Het is merkwaardig dat bij deze gelegenheid geene opheffing van het zeewater noch zeebeving heeft plaats gehad, verschijnselen die anders groote aardbevingen gewoonlijk vergezellen (15).

De bevolking van Ternate bestaat uit drie kennelijk onderscheiden rassen, de Ternataansche Maleiers, de Orang Serani en de Nederlanders. De eersten behooren tot een van elders gekomen Maleischen stam, eenigermate verwant met de Makassaren, die zich hier in lang vervlogen eeuwen nedergezet, de inboorlingen, die ongetwijfeld van hetzelfde ras waren als de bevolking van het naburige groote eiland Halmaheira, verdreven, en eene monarchie gesticht heeft. Wellicht erlangen zij hunne vrouwen voor een groot deel van de inboor-

lingen, eene onderstelling die de verklaring zou geven van de zonderlinge taal die zij spreken, en die in sommige opzichten nauw verwant is met die der inboorlingen van Halmahera, terwijl zij ook veel bevat dat op een Maleischen oorsprong wijst (¹⁶). Voor de meeste van deze lieden is de Maleische taal geheel onverstaanbaar, ofschoon zij die zich met den handel bezig houden, verplicht zijn haar aan te leeren. "Orang Serani" of Nazareners is de naam dien de Maleiers geven aan de christelijke afstammelingen der Portugeezen (¹⁷), die veel overeenkomst hebben met die van Amboina en even als dezen Maleisch spreken. Er zijn ook een aantal Chineesche kooplieden, waarvan velen hier geboren zijn, eenige Arabieren en een groot aantal mestiezen, uit de vermenging van al deze rassen met inlandsche vrouwen geboren. Bovendien zijn er eenige Papoesche slaven en enkele inboorlingen van andere eilanden die zich hier hebben nedergezet. Het is geene gemakkelijke taak dit mengelmoes van bevolking te ontwarren, en er is veel navraag en opmerking noodig om zich van haren verschillende oorsprong en bestanddeelen eene goede voorstelling te vormen.

Niet lang na mijne eerste komst te Ternate begaf ik mij naar het eiland Halmahera, vergezeld door twee zonen van den heer van Duivenbode en een jongen Chinees, broeder van mijn huisheer, die ons boot en bemanning leende. Deze laatste bestond grootendeels uit slaven, meest van Papoeschen oorsprong, en bij onze afvaart had ik gelegenheid eenige opmerkingen te maken over de betrekkingen tusschen heer en slaaf in dit gedeelte der wereld. De bemanning had last gekregen om te drie ure des morgens gereed te zijn, maar niemand verscheen vóór vijf ure, zoodat wij genoodzaakt waren twee uren in de duisternis en koude te wachten. Toen zij ten laatste kwamen opdagen, werden zij door hun meester bestraft, maar slechts op schertsenden toon, die met gelach en

jokkernij werd beantwoord. Maar toen wij eindelijk tot de afvaart gereed waren, weigerde een der sterkste mannen om in het geheel mede te gaan, en liet zich eerst, na lang aan de beden en redeneeringen van den meester te hebben weêrstand geboden, door de belofte van een geschenk en het vooruitzicht op overvloed van eten en drinken voor weinig werk, bewegen om ons de eer van zijn gezelschap en bijstand te schenken. Na drie uren roeiens en zeilens bereikten wij de plaats onzer bestemming, Sedangoli, waar een huis ligt dat den Sultan van Tidore behoort, die zich somtijds hierheen begeeft om te jagen. Het was een smerige, bouwvallige schuur, met geen ander huisraad dan eenige bamboezen slaappleatsen. Eene kleine wandeling in den omtrek overtuigde mij spoedig dat deze plaats voor mijn doel niet geschikt was. Palen verstrekt zich eene met hoog en grof gras begroeide vlakte uit, waarin hier en daar dichte boschjes van houtgewas verspreid liggen, en het eigenlijke boschland begint eerst bij de op een aanmerkelijken afstand in het binnenland gelegen heuvels. Zulk eene streek zou slechts weinig vogels en in het geheel geene insecten opleveren; wij kwamen dus overeen hier slechts twee dagen te vertoeven, en dan naar Dodinga te gaan, dat op de smalle centrale landengte des eilands gelegen is, en vanwaar mijne vrienden naar Ternate zouden terugkeeren. Wij vermaakten ons met het schieten van papegaaien, lori's en duiven, en met te beproeven herten te raken, die wij dikwijls te zien kregen, maar zonder ze te kunnen treffen. Ook ging ons scheepsvolk met een net uit visschen, zoodat wij geen gebrek hadden aan leeftocht. Maar toen de tijd daar was dat wij onze reis zouden voortzetten, deed zich eene nieuwe moeilijkheid voor: de zwarte heeren weigerden eenparig met ons te gaan en gaven zeer bepaald te kennen dat zij naar Ternate wilden terugkeeren. Hunne meesters waren genoodzaakt toe te geven ('⁸), en alleen achtergelaten moest ik zelf

zien hoe ik het best naar Dodinga zou komen. Gelukkig slaagde ik er in een kleine boot te huren, die mij nog denzelfden nacht met mijne twee bedienden en mijn bagage derwaarts bracht.

Twee of drie jaren later ⁽¹⁾, en omstreeks evenlang vóór het tijdstip waarop ik het Oosten verliet, gaven de Nederlanders al hunne slaven de vrijheid, met betaling eener kleine vergoeding aan de eigenaars. Geene slechte gevolgen waren merkbaar. Als vrucht der vriendschappelijke betrekkingen die altijd tusschen hen en hunne meesters bestaan hadden, en die zonder twijfel, ten deele waren toe te schrijven aan de zorg van het Gouvernement om hun rechten te verzekeren en hen tegen wreedheid en slechte behandeling te beschermen, bleven velen in denzelfden dienst, en na kleine tijdelijke moeilijkheid in sommige gevallen, keerden schier allen tot den arbeid terug, hetzij voor hunne oude, hetzij voor nieuwe meesters. Het Gouvernement nam den zeer gepasten maatregel van elken bevrijden slaaf onder het toezicht der politie te stellen. Zij werden verplicht aan te toonen dat zij arbeidden voor den kost en een of ander eerlijk middel van bestaan hadden. Allen die daartoe buiten staat waren, werden op laag loon bij de publieke werken geplaatst, en daardoor voor de verzoeking tot dieverij en andere misdaden bewaard, waartoe de opgewondenheid over de pas verkregen vrijheid en de weêrzin tegen den arbeid al licht aanleiding hadden kunnen geven.

A A N T E E K E N I N G E N .

(1) Wallace schrijft "Gilolo", doch zie Dl. I, bl. 29, noot 5. Met de vier vulcanische eilanden, waarvan Wallace hier spreekt, bedoelt hij waar-

schijnlijk Makjan, Motir, Tidore en Ternate; de kleinere, daartusschen liggende vulcanische eilanden, Mareh, Mitarra en Hira, houdt hij niet voor ware vulcanen, ofschoon door vulcanische werking ontstaan. Zie hoofdstuk XXIII, waar wel is waar Motir meer als van gelijken aard met Mareh wordt voorgesteld, maar met de erkenning dat de vorm die van een echten vulkaan is en nog in 1778 eene uitbarsting plaats had. De hoogte van de pieken van Ternate (ook Gama Lama genoemd) en van Tidore wordt, zoo het schijnt, door Wallace te laag gesteld. Reinwardt bevond door barometrische waarnemingen, wier nauwkeurigheid hij zegt dat volkomen te vertrouwen is, dat de berg van Ternate eene hoogte heeft van 5567 Engelsche of 5404 Rijnlandsche voeten (Reize, bl. 492). De berg van Tidore is ook volgens hem nog iets hooger, t. w. 5598 Engelsche of 5435 Rijnl. voeten (Ald., bl. 499). Volgens Forsten is de piek van Ternate 5,336, die van Tidore 5,376 Rijnl. voeten hoog, zoodat, bij een gering verschil in de totaal-cijfers, de onderlinge verhouding nagenoeg dezelfde blijft.

(²) Deze leveren namelijk het zoogenaamde *gaba-gaba*. De dikke bladstelen van den sago-palm worden tot dat einde, liefst voor zij hun volkomen wasdom bereikt hebben, ter lengte van 6 tot 10 voet gekapt, daarna gedroogd, en tot vorming van beschotten in houten ramen gevat, terwijl de onderlinge verbinding alleen met houten pennen plaats heeft. Zulke beschotten, die spoedig een fraaie, glanzig bruine kleur aannemen, kunnen van 10 tot 15 jaar duren.

(³) Dit is niet het bekende *alang-gras* (*Imperata arundinacea*), maar eene nog hoogere en grovere soort, het *glagah* (*Saccharum spontaneum*). Zie Reinwardts "Reize", bl. 487.

(⁴) Namelijk in 1763. Vgl. Bleekers "Reize," bl. 177. *Batu-angas* in den Eng. tekst is een verkeerde schrijfwijze (waarschijnlijk uit een drukfout ontstaan) voor *Batu-angus*.

(⁵) De schrijver kan hier slechts het fort Oranje bedoelen, dat tusschen het Chineesche en Makassaarsche kamp ligt, van welk laatste de inlandsche stad of het eigenlijk Ternate (de Europeesche stad met de beide genoemde kampen heet Malajoe) zich in noordwaartsche richting uitstrekt tot aan het fortje Terlokko of Hollandia. Doch Wallace vergist zich als hij meent dat het fort Oranje van Portugeeschen oorsprong is. Het Portugeesche hoofdfort Gama Lama is in 1663 door de Portugeezen verlaten en daarna op last der Compagnie geslecht. Ook van de overige kleinere versterkin-

14 AANTEEEKENIGGEN OP HET EEN EN TWINTIGSTE HOOFDST.

gen door de Portugeezen op Ternate gebouwd, is niets meer te vinden. Het fort Oranje is in 1607 door den Nederlandschen zeevoogd Cornelis Matelief den jongen gesticht.

(*) Bovendien behooren nog tot het gebied van den Sultan van Ternate de zuidelijke helft van het zuider-schiereiland van Halmageira, de eilanden Morotai, Hira, Tifore, Majoe, Makjan, Motir, Kajoa, de Soela-eilanden, en op Celebes de rijkjes Banggai en Tomboekoe met al de eilanden in de golf van Tolo, van Peling tot Wowoni. Niet minder uitgestrekt is het gebied van den Sultan van Tidore, dat, behalve het hoofdeiland, de eilandjes Mitarra en Mareh, de niet onder Ternate behorende deelen van Halmageira, al de Papoesche eilanden, bestaande uit de Gebeh-, Waigeo-, Salwati- en Misool-groepen, en eindelijk het westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea met de omliggende kleinere eilanden omvat. Deze Sultans zouden echter zonder de hulp van het Ned. Gouvernement volstrekt buiten machte wezen, om hun gezag in deze uitgestrekte gewesten te handhaven.

(?) Sir Francis Drake was de eerste Engelschman die de wateren van Insulinde bevoer. Hij verscheen, op zijne in December 1577 aangevangen reis rondom de wereld, den 4^{den} Nov. 1579 (dus 16 jaren voordat de Nederlanders het eerst hunne vlag te Bantam toonden) vóór Ternate, en werd door Sultan Baboe'llah, die vier jaren te voren het Portugeesche juk had afgeschud en zich toen reeds de heerscher over 70 eilanden kon noemen, wél ontvangen. Er had eene wisseling van geschenken plaats en de Engelschen erlangden vrijheid om eene lading specerijen op te koopen. Het Engelsch dagverhaal dezer reis werd in 1600 uitgegeven in de verzameling van Hakluyt. In onze taal vindt men er een verhaal van in het XVIII^{de} deel der verzameling van Pieter v. d. Aa en een korter in het XVIII^{de} deel van de "Historische beschrijving der reizen."

(*) Dit beperkt gebruik van den naam Molukken vinden wij nog bij Valentijn, die aan "de vijf Moluccos, Ternate, Tidore, Batsjan, Makjan en Motir en de eylanden daaronder behorende" eene afzonderlijke afdeling van zijn groot werk toewijdt. Het is later misbruik, de Ambonsche en Banda-eilanden onder den naam van Molukken te begripen.

(*) Deze voorstelling is zeker verkeerd. Onze voorvaderen werden, niet minder dan de Spanjaarden en Portugeezen vóór hen, door de zucht om zich de zoo hoog geschatte specerijen te verschaffen, en zich zoo mogelijk

den alleenhandel daarvan toe te eigenen, naar de wateren van het verre Oosten gedreven.

(¹⁰) Ook op Ternate heeft de Sultan zijn gezag grootendeels behouden. Slechts een klein gedeelte van het eiland is Gouvernements-gebied, namelijk het Europeesch gedeelte der stad, Malajoe geheeten, met de daarbij behorende Chineesche en Makassaarsche kampen.

(¹¹) De nagelteelt werd van de eigenlijke Molukken geheel naar Amboina overgebracht en door de gewelddadigste middelen tot dat eiland beperkt. De maatregel vindt tot zekere hoogte verontschuldiging in de handelsbegrippen en de algemeene handelspraktijk dier dagen, en bracht waarschijnlijk voor de bevolking geen zoo ongunstige verandering in den bestaanden toestand als het oppervlakkig lijkt; maar dat het voor de bewoners van Ternate en omliggende eilanden, die voor den hoofdtak van den Indischen landbouw, de rijstteelt, ongeschikt zijn, voordeelig geweest is van het voornameste geschenk der natuur met geweld te worden beroofd, is een paradox die alleen reeds door den vervallen staat dezer eilanden voldoende wordt gelogenstraft. Ik acht mij daarom gelukkig te kunnen verklaren, dat door de trapegewijze verzachting en eindelijke opheffing van het specerij-monopolie, ook wat Amboina betreft, aan de bewoners der eigenlijke Molukken volkomen vrijheid is hergeven om kruidnagelen en muskaatnoten te telen.

(¹²) Doch vgl. Deel I, bl. 503, noot 17.

(¹³) Uit de staten medegedeeld in de Reis van Dr. Bleeker, blijkt, dat Amboina en de overige nageleilanden (Haroeke, Saparoea en Noesalaut) van 1675 tot 1854 meer dan 100 millioen Amst. ponden kruidnagelen hebben opgeleverd, en dat de gemiddelde jaarlijksche opbrengst 556,000 pond is geweest. Daarbij moet nog worden in aanmerking genomen, dat in vroeger tijd de teelt naar de behoefte door extirpatie beperkt werd. In zooverre schijnt de keuze van Amboina volkomen gerechtvaardigd. Maar de opbrengst was altijd zeer afwisselend, zoodat jaren die een millioen en meer ponden opleverden, dikwijls gevolgd werden door zulke waarin de oogst totaal mislukte. Maar zou dit nu in het eigenlijk vaderland van den nagelboom minder het geval zijn geweest? De oorzaak van de geleden verliezen ligt niet in de vermindering der productie, maar in de daling der prijzen, twee zaken die Wallace niet duidelijk uit elkander heeft gehouden. In 1863 werden nog 946,653 Amst. ponden verkregen; maar terwijl het pikol

16 AANTEEKENINGEN OP HET EEN EN TWINTIGSTE HOOFDST.

in dat jaar de Regeering op ongeveer *f* 40 te staan kwam, bedroeg de netto-opbrengst in Nederland slechts iets meer dan *f* 16. Onder zulke omstandigheden was een mislukte oogst voor de Regeering voordeelijker dan een ruime. In verband met de opheffing van het monopolie is, bij ordonnantie van 2 Dec. 1863, door den Gouv.-Gen. bepaald, dat uiterlijk nog tot ult^o. Dec. 1868 de kruidnagelen van hen die ze kwamen aanbieden, tot den ouden prijs zouden worden aangenomen.

(¹⁴) Dit feest wordt te Ternate naar het schijnt met bijzonderen luister gevierd. De Christenen nemen er aan deel door het zoogenaamde *Tjakaiba*, dat geacht wordt van Portugeeschen oorsprong te zijn. "Op den tijd wanneer het Chineesche Nieuwjaar invalt, trekken eenige min gegoede lieden in oud-Hollandsche kleeding met muziek door de geheele stad, en dansen vóór de huizen der voornaamste ingezetenen totdat hun eenig geschenk gegeven wordt, waarna zij hunnen tocht voortzetten." (De Hollander, "Land- en Volkenkunde", II, bl. 371.) Eene andere bijzonderheid van het Chineesche Nieuwjaarsfeest te Ternate vermeldt de heer Verhuell, "Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën", II, bl. 47. Hij woonde een groot soupé bij, door den kapitein-Chinees gegeven, en was getuige van eene vertooning van twee reusachtige poppen, minstens 20 voet hoog, kunstig van bamboe met papier overplakt vervaardigd, van binnen verlicht, en in hare bewegingen bestuurd door een man die er in verborgen zat.

(¹⁵) Het is vreemd dat Wallace niet spreekt over de nog latere aardbeving van 1855, die mede onder de zwaarste gerekend wordt waardoor Ternate geteisterd is. Dr. Bleeker, "Reize," I, bl. 164, vond echter reden om te vermoeden dat de berichten daaromtrent naar Java gezonden, zeer overdreven waren. Uit vroeger tijd is vooral de aardbeving van 1686 bekend.

(¹⁶) Van de talen der Molukken weet men nog zoo goed als niets; Wallace heeft daarvan woordenlijsten verzameld, die gedeeltelijk in zijn Appendix voorkomen, maar ook gedeeltelijk zijn verloren geraakt. Onder de laatste behoort die van het Ternataansch. In het "Tijdschr. voor Ned. Ind.", nommer van Mei 1870, bl. 364, kan men een aantal Ternataansche woorden vinden opgeteekend, in eene "Lijst van woorden van vreemden oorsprong, voorkomende in het Maleisch der Minahasa." Ook vindt men een kleine Ternataansche woordenlijst in den Appendix van Raffles' "History of Java". Maar de uitvoerigste woordenlijsten van Moluksche dialecten, en daaronder van het Ternataansch en Tidoreesch, vindt men aan het slot van

het werk van den heer P. v. d. Crab. "de Moluksche eilanden" (Batavia, 1862). Men zal echter meer bouwstoffen en grondiger onderzoek moeten afwachten, om een bepaald oordeel over de affiniteiten der Ternataansche taal uit te spreken.

(¹⁷) Dit *Serani*, dat vooral in de Molukken veel gebruikt wordt, is namelijk eene verbastering van het Arabische *Natsrani*, Nazarener, Christen. In de residentie Amboina vindt men onderscheidene voorbeelden van gelijknamige kampongs die door de bijvoeging van *Serani* en *Islam* (Christelijk en Mohammedaansch) onderscheiden worden, b. v. Sirisori serani en Sirisori islam op Saparoea, Bonoa serani en Bonoa islam op Bonoa, Amahai serani en Amahai islam op Ceram.

(¹⁸) Deze zonderlinge verhouding tusschen meesters en slaven zou onverklaarbaar zijn; maar de zaak is dat die Papoeesche bedienden op Ternate nooit als eigenlijke slaven zijn beschouwd. Ziehier wat Bleeker, "Reize", Dl. I, bl. 195, van hen zegt: "De Papoeërs te Ternate, hoezeer niet tot den slavenstand behoorende, worden toch nagenoeg als slaven beschouwd. De moeilijkheid voor de Europeesche en Chineesche ingezetenen, om zich te Ternate van bedienden te voorzien, van welke betrekking de Ternatanen een afkeer hebben, heeft, toen de slaven in aantal aanmerkelijk afnamen, er op bedacht doen zijn om bedienden van elders te erlangen. De hongivloten brachten toen, met toestemming van den Sultan van Tidore, Papoeërs naar Tidore en Ternate over, en deze werden dan, tegen betaling van een bepaalde som, als dienstboden aan de ingezetenen afgestaan. Dat was alzoo niet veel anders dan een bedekte slavenhandel. Van 1840 tot 1846 nam de aanvoer van Papoeërs steeds toe, doch des betrekkelijk den Sultan van Tidore gemaakte opmerkingen hebben er een einde aan gemaakt, en het aantal der Papoeërs, in 1846 nog 379 bedragende, was dan ook in 1852 reeds tot 219 verminderd."

(¹⁹) Zie het aangeteekende Deel I, bl. 399, noot 10.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

HALMAHEIRA.

(Maart en September 1858.)

Ik bracht slechts weinige en betrekkelijk korte bezoeken aan dit groote en weinig bekende eiland, maar erlangde een vrij omvangrijke kennis van zijne natuurlijke historie door eerst mijn bediende Ali en vervolgens mijn helper Charles Allen derwaarts te zenden. Beiden vertoefden twee à drie maanden in het noordelijk schiereiland en brachten eene groote verzameling vogels en insecten met zich. In dit hoofdstuk ben ik voornemens eene schets te geven van die gedeelten, die ik zelf bezocht.

Mijn eerste verblijf was te Dodinga, gelegen aan het einde eener diepe baai, juist tegenover Ternate, een weinig opwaarts aan een kleinen stroom, die, uit het binnenland komende, na een loop van weinige palen, zich in de baai ontlast. Het dorp is klein en geheel door lage heuvelen ingesloten.

Zoodra ik hier was aangekomen, wendde ik mij tot het dorpshoofd om een huis te krijgen om in te wonen; maar alle woningen waren bezet, en het kostte veel moeite er eene te vinden.

Middelertwyl loste ik mijne bagage op het strand en zette een weinig thee, en weldra viel mijn oog op een kleine hut, welker eigenaar zich bereid toonde haar te ruimen, indien ik hem vijf gulden huur voor eene maand wilde betalen. Daar dit iets minder was dan de verkoopswaarde van het pand, stemde ik toe in den prijs, onder voorwaarde dat ik het onmiddellijk zou betrekken en hij de noodige herstelling aan het dak zou verrichten om het waterdicht te maken. Dit nam hij aan, maar schoon hij dagelijks naar mij kwam zien en met mij praten, en ik er dan telkens op aandrong dat hij het dak onmiddellijk volgens onze overeenkomst in orde zou brengen, kon ik geen ander antwoord krijgen dan "ija nanti!" (ja, wacht wat!) Maar toen ik eindelijk dreigde een kwart gulden van de huur af te trekken voor elken dag dat het werk ongedaan bleef, en een gulden bovendien indien iets van mijne goederen nat werd, getroostte hij zich een half uur te arbeiden, in welken tijd hij alles verrichtte wat wezenlijk noodig was.

Op den top eener hoogte, die zich omstreeks honderd voet boven het water verheft, staat het kleine, maar stevige fort, door de Portugeezen opgeworpen. Zijne tinnen en torens zijn sedert lang door aardbevingen vernield, die tevens het geheele gevaarte hebben doen scheuren, maar het kan niet wel worden omgeworpen, daar het bestaat uit eene compacte steenmassa, van omstreeks tien voet hoog en misschien veertig voet in het vierkant. Men bestijgt deze met smalle, boogswijze overwelfde trappen, en op het vlak staat eene rij van met atap gedekte hutten, waarin het kleine garnizoen woont, bestaande uit een Nederlandschen korporaal en vier Javaansche soldaten, de eenige vertegenwoordigers van het Gouvernement op het eiland. Het dorp wordt uitsluitend door Ternatanen bewoond. De echte inboorlingen van Halmaheira, gewoonlijk "Alfoeren" genaamd, wonen op de Oostkust en in de binnen-

landen van het noordelijk schiereiland. De breedte van de landengte bedraagt te dezer plaatse slechts twee palen, en zij wordt door een goed pad doorsneden, waarlangs rijst en sago uit de oostelijke dorpen worden aangevoerd. De geheele landengte vormt een zeer oneffen, maar nergens zich hoog verheffend terrein, eene onafgebroken reeks van steile heuvelen en dalen, terwijl overal hoekige massa's kalkaardige rots uitsteken, die niet zelden den weg bijna versperren. Grootendeels is zij bedekt met maagdelijk bosch, zeer weelderig en schilderachtig, en tijdens mijn bezoek prijken met talloze groote scharlaken bloemen van eene soort van *Ixora* (¹), die het anders zoo sombere voorkomen dezer wouden buitengemeen verlevendigen. Ik ving hier eenige fraaie insecten, ofschoon in geringe hoeveelheid, daar ik den meesten tijd ongesteld was; en mijn bediende Ali schoot voor mij een paar van een der schoonste vogels van het Oosten, *Pitta gigas*, een grooten grondlijster, wiens fluweelzwart gevederte is afgezet met een zuiver witte borst, hemelsblauwe schouders en helder karmozijnen buik (²). Deze vogel heeft zeer lange en sterke beenen en springt in het dicht ineengegroeide en met rotsen als bezaaide bosch met zooveel vlugheid rond, dat het hoogst moeilijk is er een te schieten.

In September 1858, na mijne terugkomst van Nieuw-Guinea, ging ik eenigen tijd doorbrengen in het dorp Djailolo (³), dat aan eene baai op het noordelijk schiereiland is gelegen. Hier kreeg ik een huis door de vriendelijke tusschenkomst van den Resident van Ternate, die bevel zond er een voor mij gereed te maken. De eerste wandeling in de nog niet onderzochte bosschen eener pas bereikte plaats is voor den natuuronderzoeker een oogenblik van groote spanning, en hij kan bijna zeker zijn iets merkwaardigs te zullen vinden of iets dat hem tot dusverre onbekend was. Het eerste wat ik hier aantrof was een vlucht van kleine parkieten, waarvan ik er een paar

schoot. Het waren fraaie kleine langstaartige vogels, met groene, roode en blauwe kleuren prijkende, en die mij nog geheel vreemd waren. Zij vormden eene verscheidenheid van de *Charmosyna placentis* (*), een van de kleinste en sierlijkste der borsteltongige lori's. Mijne jagers schoten voor mij onderscheidene andere fraaie vogels, en zelf had ik het geluk een exemplaar te vangen van de zeldzame en fraaie, bij dag vliegende zygaenide *Cocytia d'Urvillei* (*).

Het dorp Djailolo was vroeger het gewone verblijf van de Sultans van Ternate, tot voor omstreeks 80 jaren, toen zij, op verzoek van de Nederlanders, naar hunne tegenwoordige residentie verhuisden. De plaats was destijds ongetwijfeld meer bevolkt, zooals wordt aangeduid door de groote uitgestrektheid van voormaals bebouwd land in den omtrek, dat thans, met grof hoog gras begroeid, even bezwaarlijk is voor den wandelaar, als onvruchbaar voor natuurkundig onderzoek (*). Een verblijf van weinige dagen overtuigde mij, dat mijlen in den omtrek slechts enkele kleine plekken bosch te vinden waren, waarvan het gevolg was groote schaarsheid van insecten en eene zeer beperkte verscheidenheid van vogels. Dit noopte mij van standplaats te veranderen.

Meer noordwaarts ligt een ander dorp, Sahoe genaamd, door een weg van omtrent 12 palen lengte met Djailolo verbonden. Deze plaats was mij aanbevolen, zoowel om den overvloed van vogels als om de talrijke bevolking, gemengd uit Mohammedanen en Alfoeren, welke laatsten ik zeer verlangde te zien. Ik ging dus op zekeren morgen op weg om die plaats in persoon te onderzoeken, hopende dat de weg zich althans gedeeltelijk door bosch zou slingeren. Maar hierin vond ik mij zeer teleurgesteld, daar ook hier de gansche weg door alangvelden en armzalig kreupelhout liep, en eerst toen wij Sahoe bereikt hadden, zich eenig hoog bosch begon te vertoonen, dat zich in de richting van het noordwaarts gelegen gebergte uit-

strekte. Omstreeks halverwegen moesten wij eene diepe rivier oversteken op een bamboezen vlot, dat bijna zonk onder den last. Men zeide ons, dat deze stroom op aanmerkelijken afstand ten Noorden ontspringt (*).

Ofschoon Sahoe zich lang niet zoo gunstig voordeed als ik verwacht had, besloot ik er toch eene proef te nemen, en eenige dagen later kreeg ik te Djailolo een boot, waarmede ik mijn goed over zee kon laten vervoeren, terwijl ik zelf over land derwaarts wandelde. Men stond er mij het gebruik toe van een groot huis op het strand, dat aan den Sultan behoorde. Het stond alleen, en daar het aan alle zijden open was, bleek het weinig geschikt voor stille afzondering; maar daar mijn verblijf kort zou zijn, was het er mede te doen. Zeer enkele dagen waren genoeg om mij de hoop dat hier goede verzamelingen zouden te maken zijn, indien ik die nog mocht gevoed hebben, geheel te ontnemen. Niets was te vinden dan onafzienbare velden van rietachtig gras, acht à tien voet hoog, en door smalle, dikwijls bijna onbegaanbare paden doorsneden. Hier en daar waren kleine groepen vruchtboomen, plekken met laag hout en een overvloed van plantsoenen en rijstvelden; maar dat alles is in de tropische landen voor den entomoloog zoo goed als een woestijn. Het maagdelijk bosch dat ik zocht, was alleen te vinden op de kruinen en langs de steile rotsige hellingen van op verren afstand gelegen bergen, op plaatsen die geheel ontoegankelijk waren. In den omtrek van het dorp vond ik echter een voldoende aantal bijen en wespen en eenige kleine maar belangwekkende torren. Mijne jagers werden twee of drie nieuwe vogels machtig, en door aanhoudende navraag en beloften gelukte het mij de inboorlingen te bewegen mij eenige landschelpen te brengen, waaronder ééne zeer fraaie soort, *Helix pyrostoma* (*). Maar met dat al vermorste ik hier toch eigenlijk mijn tijd, wanneer ik het verrichte vergeleek met hetgeen ik op eene goede standplaats had kunnen doen.

Ik keerde dus na eene week naar Ternate terug, geheel door mijne eerste pogingen tot verzamelen op Halmaheira teleurgesteld.

In het land rondom Sahoe en dieper in het binnenland houdt zich eene talrijke bevolking van inboorlingen op, waarvan velen dagelijks in het dorp komen om hunne producten ter markt te brengen, terwijl anderen zich als arbeiders aan de Chineesche en Ternataansche handelaars hebben verhuurd. Een zorgvuldig onderzoek overtuigde mij, dat deze lieden van alle Maleische rassen radicaal verschillen. Hunne gestalte en trekken zoowel als hunne levenswijze en neigingen zijn nagenoeg dezelfde als die der Papoea's. Hun haar is half-Papoesch: het is noch recht, zacht en glanzig, zooals bij alle echte Maleiers, noch zoo kroezig en wollig als het volkomen Papoesche type, maar altijd krullend, golvend en stug, zoo als het dikwijls onder de echte Papoea's en nooit onder de Maleiers voorkomt. Hunne kleur alleen is dikwijls gelijk aan die der Maleiers of zelfs nog lichter. Natuurlijk heeft er vermenging plaats gehad, en dikwijls stoot men op personen die het moeilijk is tot eene klasse te brengen, maar in de meeste gevallen verkondigen de groote, puntige, naar een haviksneus zweemende neus, de lange gestalte, het golvend haar, het gebaard ge-laai, het ruige lichaam, zoowel als de minder ingetrokken manieren en de luider stem, het Papoesche type op onmiskenbare wijze. Hier dan had ik de ware grenslijn tusschen de Maleische en Papoesche rassen gevonden, en wel op eene plaats waar geen schrijver die ooit had verwacht. Deze grensbepaling verschaftte mij veel voldoening, daar zij mij den leiddraad gaf tot de oplossing van een der moeilijkste vraagstukken in de ethnologie, en mij in staat stelde ook op vele andere plaatsen de beide rassen te scheiden en hunne vermen-ging te ontwarren (*).

Bij mijne terugkomst van Waigeoe in 1860 vertoefde ik

eenige dagen op de Zuidpunt van Halmaheira; maar behalve dat ik daardoor iets meer zag van den bouw en het algemeene karakter des eilands, bracht dit bezoek slechts weinig tot vermeerdering mijner kennis bij. Het is alleen op het noordelijk schiereiland dat overblijfsels der echte inboorlingen gevonden worden; al de overige deelen des eilands, met Batjan en de andere eilanden ten Westen, worden uitsluitend bewoond door Maleische stammen, ten nauwste met die van Ternate en Tidore verwant. Men zou geneigd zijn hieruit op te maken, dat de Alfoeren afkomstig zijn van eene betrekkelijk jonge volksverhuizing, en dat zij gekomen waren uit het Noorden of Oosten, misschien van eene of andere eilandengroep in den Stillen Oceaan. Het laat zich anders moeilijk verklaren, dat zoovele vruchtbare districten van inboorlingen verstoken zijn.

Het schijnt dat Halmaheira nog in nieuweren tijd door opheffing en daling van den bodem aanmerkelijke wijziging heeft ondergaan. In 1673 moet bij Gamoe Koenora op het noordelijk schiereiland een berg zijn vanéén gesprongen (¹⁰). Al de gedeelten die ik gezien heb, waren vulcanisch of van koraal gevormd, en langs de kusten vindt men strandriffen, die zeer gevaarlijk zijn voor de scheepvaart (¹¹). Te gelijker tijd echter bewijst het karakter zijner natuurlijke historie, dat het eiland tamelijk oud is; want het bezit een aantal dieren die of alleen hier, of ook op de kleine eilanden in den omtrek gevonden worden, maar bijna altijd verschillen van die van Nieuw-Guinea ten Oosten, van Ceram ten Zuiden en van Celebes en de Soela-eilanden ten Westen.

Het eiland Morotai, dicht nabij het noordoostelijk uiteinde van Halmaheira, werd bezocht door mijn adsistent Charles Allen zoowel als door Dr. Bernstein (¹²), en de verzamelingen daar bijeengebracht, wijken in eenige merkwaardige punten af van die op het hoofdeiland verkregen. Men kent thans omstreeks 56 soorten van landvogels die dit eiland bewonen,

en daaronder een ijsvogel (*Tanysiptera Doris*), een honigzuiger (*Tropidorhynchus fuscicapillus*) en een groote naar een kraai zweemende spreeuw (*Lycocorax Morotensis*), die van de verwante soorten op Halmaheira voorkomende kennelijk verschillen (¹). Het eiland bestaat uit koraal en zand, en wij moeten daarom aannemen, dat het in een eenigszins verwijderd tijdperk van Halmaheira gescheiden is; terwijl zijne natuurlijke historie ons leert, dat een arm der zee van 25 palen breedte toereikend is om het terrein van vogels zelfs van aanzienlijk vliegvermogen te begrenzen.

AANTEKENINGEN.

(¹) Dit tot de *Rubiaceen* behoorend geslacht, vooral bekend door de *Ixora coccinea*, die nevens andere soorten om de fraaie bloemen in onze kassen gekweekt wordt, heeft in Miquels "Flora van N. I." geene plaats gevonden. Indien soorten van *Ixora* op de meer bekende en door botanici beter onderzochte eilanden van den Archipel voorkwamen, zou dit moeilijk te verklaren zijn, juist omdat de bloemen zoo zeer in 't oog loopen. Men zal dus, naar ik meen, hebben te kiezen tusschen twee onderstellingen: of dat de door Wallace bedoelde plant tot een ander, maar nauw verwant geslacht behoort, of dat het geslacht *Ixora* in den Archipel vertegenwoordigd is, maar dan alleen op de oostelijke, botanisch nog slechts gebrekkig onderzochte eilanden.

(²) Wallace heeft *Pitta gigas* (*Pitta coerulea*), die op Sumatra te huis behoort, hier verward met *Pitta maxima*, die ook door Forsten en Bernstein op Halmaheira is gevangen. Dit blijkt uit de afbeeldingen van beide soorten in Schlegel's "Vogels van Ned. Indië", gelijk ook uit die van

Pitta gigas in Temminck's "Planches color.", n°. 217, en uit de talrijke exemplaren van beide vogels op het Leidsche museum voorhanden. Vermoedelijk zou de vergissing ook blijken uit Wallace's "Remarks on the habits, distribution and affinities of the genus *Pitta*", in de "Ibis" voor 1864, p. 100; doch van dit stuk heb ik geene inzage kunnen bekomen. Voor 't overige is deze kleine vergissing, wegens de gelijkheid van betekenis der beide namen, zeer verklaarbaar, als men aanneemt dat Wallace zich op zijn geheugen verlaten heeft.

(*) De naam van dit dorp in den eenigszins verminkten vorm *Gilolo* wordt dikwijls, en ook door Wallace, aan het geheele eiland gegeven. Vgl. Deel I, bl. 29, noot 5. De vijf dorpen van Halmaheira, door Wallace vermeld, liggen allen op de Westkust: Dodinga op de landengte, en noordwaarts vandaar Sedangoli, Djailolo, Sahoe, Gamoe Koenora, in de orde waarin ze hier zijn opgenoemd.

(*) *Psittacus placentis* Temm. ("Planches coloriées", n°. 553). Finsch acht den naam *placentis* onhoudbaar en vermoedt dat hij uit een schrijffout ontstaan is; bij hem heet deze vogel *Trichoglossus placens*, "die Papageien", II, p. 872.

(*) Deze fraaie, doorschijnende, met zwart omboorde vlinder, die onze *zygaena's* vrij nabij komt, ofschoon hij ze ver in grootte overtreft, was tot dusver, meen ik, slechts als een bewoner van Nieuw-Guinea bekend, op welk eiland hij door d'Urville gevangen werd.

(*) Dat Djailolo vroeger van meer gewicht was en de hoofdplaats van een rijkje, welks vorst (*Kolano*) als de eerste in rang gold onder de vier vorsten der Molukken (de drie andere waren de nog aanwezige vorsten van Ternate, Tidore en Batjan), is uit Valentijn bekend, en evenzoo dat Djailolo met zijne onderhoorigheden later een vazalstaatje van Ternate geworden is; maar dat de vorst van Ternate, die althans in Valentijn's tijd op dat eiland zelf woonde, ooit te Djailolo zijn zetel zou hebben gehad, is mij niet bekend en komt mij geheel ongelooflijk voor. De heer Willer heeft in zijn werk "het eiland Boeroe" (Amst. 1858), bl. 39, alles bijeengebracht wat van de geschiedenis van Djailolo bekend is, en daarbij de groote overdrijving in Valentijn's berichten aangetoond, die van het hoofd van een klein district een vorst van geheel Halmaheira heeft gemaakt. Die schrijver besluit zijn historisch overzicht met de volgende woorden: "Omtrent de verdwijning der *Kolano's* van Djailolo wordt thans op Ternate verhaald, dat de laatste hunner, met name Doa, door het dorpsbestuur om wangedrag

is afgezet en de vlucht heeft genomen naar Ternate, waar hij, omstreeks 1715, is overleden. Daarna heeft het Ternataansche hof geene nieuwe *Kolano's* laten verkiezen, maar hunne functiën aan het eerste dorpshoofd opgedragen". Het komt mij voor dat een verkeerd opgevat verhaal van deze overlevering aanleiding tot het bericht van Wallace gegeven heeft.

(7) Willer, t. a. p., bl. 33: "Aan de Westkust vindt men een schoone vlakte van Djailolo tot Sahoe, ongeveer 1½ à 2 mijlen lang en nagenoeg even breed, waardoor de Ake Malako of groote Sahoesche rivier voortkronkelt. Deze is bij hare monding ruim een vadem diep, zoodat groote korra-korra's daar binnen kunnen loopen.... De Sahoesche vlakte bestaat uit open terrein, begroeid met alang-alang, waartusschen men slechts hier en daar kleine bosschagen aantreft."

(8) In de "List of the land-shells collected by Mr. Wallace in the Malay Archipelago, with descriptions of the new species", voorkomende in "Proceedings of the Zoological Society of London for 1865", p. 405, heet deze soort *Phania Pyrostoma*. Ik neem deze gelegenheid waar om mede te deelen, dat Wallace zijne splitsing van den Indischen Archipel in twee zoologische gewesten (Deel I, bl. 12) ook door zijn onderzoek der landschelpen bevestigd vond. "Het verschil", zegt hij, "tusschen de Fauna's der Indische en Australische gewesten van den Archipel wordt ook door de landschelpen scherp geteekend. Aan het laatste zijn een aantal karakteristieke geslachten en soorten van echte *Helicidae* eigen, terwijl in het eerstgenoemde in het geheel slechts vier soorten van deze familie door mij gevonden werden. De echte diklippige *Bulimi* ontbreken geheel op de Molukken en Nieuw-Guinea, gelijk zij ook ontbreken in Australië; terwijl zij overvloedig zijn op de Indo-Maleische eilanden, en zich vandaar tot Celebes en door de eilanden ten Oosten van Java tot Timor toe uitstrekken."

(9) Zie over dit onderwerp het veertigste hoofdstuk, waar dit vraagstuk opzettelijk behandeld wordt, waarom ik mij vooralsnog ook van alle aanmerkingen onthoud.

(10) Men zie het verhaal dezer gebeurtenis bij Valentijn, I, 2, bl. 94, 331.

(11) Vgl. Deel I, bl. 9.

(12) Zie over Bernstein Dl. I, bl. 488, noot 4. Door zijne tochten zijn ons vele nieuwe bijzonderheden omtrent het noordelijk schiereiland van Halmahera en het eiland Morotai bekend geworden, medegedeeld in de "zesmaandelijksche rapporten" van zijne reizen van Mei—October 1861 en

van November 1861—April 1862, opgenomen in Dl. XIV van het "Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde, uitg. door het Batav. Gen.", bl. 403—431.

(¹²) Zie over het geslacht *Tanysiptera* Dl. I, bl. 513, 514, en over *Tropidorrhynchus* Dl. I, bl. 34, noot 18, bl. 286, noot 7. Het geslacht *Lycocorax* (Bp.) behoort, volgens Carus en Gerstäcker, I, S. 300, tot de *Corvinae* en is verwant met *Monedula*. Over de *Tanysiptera Doris* vergelijkte men de verhandeling van Prof. Schlegel: *Notice sur le sousgenre Tanysiptera* in "Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde", Dl. III, bl. 269. Ofschoon erkennende dat de *Tanysiptera's* van Morotai eenige eigenaardigheden vertoonen, is de heer Schlegel van oordeel dat de soorten die door Wallace en Gray *Nais*, *Doris*, *Galatea*, *Isis* en *Acis* genoemd zijn, allen slechts verscheidenheden zijn van *Tanysiptera Dea* (*Alcedo Dea* van Linnaeus), en dat zelfs het vroeger door hemzelfen, in zijne "Vogels van Ned. Indië", aangenomen soortverschil tusschen *Dea* en *Sabrina* behoort weg te vallen. Intusschen komt hier alles neder op de vraag of de verscheidenheden in de verschillende localiteiten constant zijn, wat slechts ten deele geloofend wordt. De polemiek tegen de vermenigvuldiging der soorten in het algemeen schijnt mij tegenover de Darwinisten misplaatst. Hun is het daarbij niet te doen om den roem van wat nieuws te hebben ontdekt, maar om de feiten te registreeren die tot bewijs kunnen strekken voor de veranderlijkheid der soorten, waarop hun systeem berust, en die het verschil tusschen verscheidenheid, mits zij constant zij, en soort in den grond ophlegt.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

VAN TERNATE NAAR DE KAJOA-EILANDEN EN BATJAN.

(October 1858.)

Zoodra ik van Sahoe naar Ternate was teruggekeerd, begon ik dadelijk voorbereidselen te maken voor eene reis naar Batjan, een eiland dat men mij eenstemmig geraden had te bezoeken, sedert ik in dit gedeelte der Molukken was gekomen. Toen alles gereed was, bleek het mij, dat ik verplicht zou zijn eene boot te huren, daar zich geene gelegenheid voordeed om eene plaats als passagier te krijgen. Ik begaf mij derhalve naar de inlandsche stad, maar vond er slechts twee booten die ik huren kon, de eene veel grooter dan ik noodig had, de andere veel kleiner dan ik wenschte. Ik koos de kleinste, voornamelijk omdat zij mij nauwelijks een derde van den prijs der andere zou kosten, maar ook omdat bij eene vaart langs de kust een klein vaartuig gemakkelijker kan worden bestuurd en in geval van hevige windvlagen gemakkelijker in veiligheid kan worden gebracht, dan een groot. Ik deed mij vergezellen door mijn Borneoschen jongen Ali, die

mij nu zeer nuttig was geworden; door Lahagi, een inboorling van Ternate, een flink en bedaard man en een vrij goed schutter, die met mij naar Nieuw-Guinea was geweest; door Lahi, een inboorling van Halmaheira, die Maleisch kon spreken, en mij dienst zou doen als houthakker en overal waar zijne hulp vereischt werd; en door Garo, een jongen, die als kok zou fungeeren. Daar de boot zoo klein was, dat wij, als al mijn voorraad aan boord was, nauwelijks ruimte genoeg overhadden om onze personen te bergen, nam ik bovendien nog slechts één man, Latji genaamd, als stuurman mede. Hij was een Papoesche slaaf ('), een lange, sterke, zwarte kerel, maar zeer beleefd en zorgzaam. De boot huurde ik van een Chinees, Lan Keng Tong genaamd, voor vijf gulden in de maand.

Wij vertrokken in den morgen van den 9den October, maar waren nauw honderd ellen van den wal verwijderd, toen een hevige tegenwind opstak, waartegen wij niet konden oproeien, waarom wij langs het strand tot beneden de stad slopen, en wachtten totdat de wending van het tij ons in staat zou stellen naar de kust van Tidore over te steken. Omstreeks drie ure staken wij van wal en bevonden dat onze boot goed zeilde en vrij scherp bij den wind hield. Wij kwamen een goed eind vooruit eer de wind ging liggen en wij weder onze toevlucht tot de riemen moesten nemen.

Wij landden aan een mooi met zand bedekt strand, om ons avondmaal te bereiden, juist toen de zon achter de gehakkelde vulcanische heuvels ten Zuiden van de groote piek van Tidore onderging, en spoedig daarop zagen wij de planeet Venus in de schemering schijnen met al den glans eener nieuwe maan, zoodat zij de oorzaak werd van zeer merkbare schaduwen. Wij gingen weder op weg een weinig vóór zeven ure, en toen wij buiten de schaduw van den berg gekomen waren, bemerkte ik een helder licht boven een gedeelte van den heuvelrug en weldra daarna wat zich voordeed als een

bijzonder wit vuur juist op de kruin van den heuvel. Ik maakte ook mijne manschappen daarop opmerkzaam, en ook zij hielden het voor niets dan een vuur; maar eenige minuten later, toen wij ons verder van het strand verwijderd hadden, vertoonde het licht zich los van den heuvelrug, en nadat eenige lichte wolken, die het omfloersden, zich verstrooid hadden, ontdekten ik de prachtige komeet, die te dier tijde ook geheel Europa verbaasde. De kern deed zich aan het ongewapend oog voor als een duidelijk begrensde schijf van schitterend wit licht, waarvan de staart afstak onder een hoek van omstreeks 30 à 35 graden met den gezichteinder, met een geringe buiging benedenwaarts, en eindigende in een breede streek van bleek licht, waarvan de kromming allengs verminderde tot zij aan het einde nagenoeg recht was. Het deel van den staart dat het naast aan de komeet grensde, vertoonde zich drie- of viermaal zoo helder als het sterkst lichtgevend gedeelte van den melkweg, en het trof mij als een merkwaardig verschijnsel, dat de bovenrand van de kern tot dicht nabij het einde zich duidelijk, bijna zeide ik scherp begrensd vertoonde, terwijl de onderzijde trapswijze in de duisternis overging. Zoodra de ster zich boven den heuvelrug vertoonde, riep ik mijne manschappen toe: "Ziet, het is geen vuur, maar een bintang berikoer" (staartster). "Zoo is het", zeiden zij, en allen verklaarden dat zij daar dikwijls van hadden hooren spreken, maar er tot nu toe nooit een gezien hadden. Ik had geen teleskoop bij mij en geenerlei instrument bij de hand, maar ik schatte de lengte van den staart op omstreeks 20 en de breedte, naar het einde toe, op ongeveer vier of vijf graden.

Den ganschen volgende dag waren wij genoodzaakt in de nabijheid van het dorp Tidore stil te liggen, omdat een sterke wind ons vlak in het aangezicht woei. Het land was overal bebouwd, en vergeefs zocht ik naar een insect dat de moeite van het vangen zou beloonen. Een van mijn gevolg ging uit om te

schieten, maar keerde zonder een enkelen vogel terug. Toen bij zonsondergang de wind was gaan liggen, verlieten wij Tidore, en bereikten het volgende eiland Mareh, waar wij vertoefden tot den morgen. De komeet was weder zichtbaar, maar op verre na niet zoo schitterend, daar zij gedeeltelijk door wolken werd onderschept, gedeeltelijk taande bij den glans der nieuwe maan. Wij roeiden toen over naar het eiland Motir, 't welk zoodanig door koraalriffen omringd is, dat de nadering niet zonder gevaar is te achten. Die riffen zijn volkomen vlak en bij hoog water overstroomd; zij eindigen in ruwe muren van koraal, die zich in zeer diep water schier loodrecht naar beneden strekken. Wanneer het een weinig waait, is het gevaarlijk deze rotsen te naderen; maar gelukkig was de zee volkomen effen, zoodat wij aan den rand konden meren, terwijl de manschappen over het rif naar land kropen, om vuur aan te maken en ons middagmaal te bereiden; want in de boot was slechts gelegenheid om water te koken voor mijne ochtenden avond-koffie. Vervolgens roeiden wij langs den rand van het rif tot aan het einde van het eiland, en waren blijde dat een frissche koelte uit het Westen opstak, die ons in staat stelde de straat naar het eiland Makjan over te steken, waar wij des avonds omstreeks acht ure aankwamen. De lucht was volkomen klaar, en ofschoon de maan helder scheen, vertoonde zich de komeet met even veel glans als toen wij haar het eerst ontwaarden.

De gesteldheid der kusten van deze kleine eilanden is zeer verschillend naar het verschil hunner geologische formatie. De vulcanen, hetzij werkzaam of uitgebluscht, hebben steile zwarte oevers van vulcanisch zand of zijn omzoomd met ruwe massa's lava en basalt. Koraal ontbreekt doorgaans of is alleen in stille baaien in kleine hoeveelheden te vinden, waar het zelden of nooit riffen vormt. Ternate, Tidore en Makjan behooren tot deze klasse. Andere eilanden, die, ofschoon zelve geen vulca-

nen zijnde, toch een vulcanischen oorsprong hebben, en waarschijnlijk in later tijd zijn opgeheven, zijn doorgaans meer of minder volkomen omzoomd door strandriffen en hebben oevers van blinkend wit koraalzand. Hunne kusten toonen vulcanische conglomeraten, basalt en op sommige plaatsen een grondslag van laagvormige rotsen met plekken van opgestuwd koraal. Dit is het karakter van Mareh en Motir, welk laatste echter door zijn omtrek het voorkomen heeft van een ware vulkaan te zijn geweest, die dan ook volgens Forrest in 1778 steenen moet hebben uitgeworpen (*).

Den volgenden dag (12 October) voeren wij langs de kust van het eiland Makjan, dat uit een enkelen grooten vulkaan bestaat. Deze is thans rustend, maar omstreeks twee eeuwen geleden (in 1646) had er een vreeselijke uitbarsting plaats, waarbij de gansche top van den berg in de lucht sprong, en de kruin dien geknotten en getanden vorm kreeg, met die uitgestrekte sombere krater-vallei tusschen hare spitsen, waardoor zij zich thans onderscheidt. Men zegt, dat deze vulkaan vóór zijne vaneenscheuring even hoog was als de piek van Tidore (*).

Ik vertoefde eenigen tijd op eene plaats waar ik eene nieuwe ontblooting zag op een zeer steil gedeelte van den berg, en ving daar eenige weinige belangwekkende insecten. Des avonds begaven wij ons naar de uiterste Zuidpunt van het eiland, om gereed te zijn de 15 palen breede straat over te steken die Makjan van het eiland Kajoa scheidt. Den volgenden morgen te vijf ure staken wij van wal, maar de wind, die tot hiertoe westelijk geweest was, liep naar het Zuiden en Zuidwesten, zoodat wij bijna den geheelen weg moesten roeien met een brandende zon boven ons hoofd. Toen wij het land nabij kwamen, verhief zich een stijve bries, en wij meenden nu snel vooruit te komen; maar na een uur tijds waren wij niets gevorderd en bemerkten wij dat een hevige stroom ons

zeewaarts stuwde. Eindelijk echter kwamen wij dit te boven en gingen aan wal juist toen de zon onderging, nadat wij dertien volle uren waren bezig geweest om vijftien palen af te leggen. Wij landden op een strand van harde koraalrots, waaruit ruwe klippen van dezelfde stof omhoog staken, gelijkende op die van de Kei-eilanden. Hiermede gingen een weelderigheid en luister van plantengroei gepaard, die mij evenzeer herinnerden wat ik op die eilanden had waargenomen (*), en ik vond hierin zooveel behagen, dat ik besloot eenige dagen in het voornaamste dorp te vertoeven, en te zien of de rijkdom van dierlijke voortbrengselen aan dien van de plantenwereld beantwoordde. Terwijl wij voor den nacht een goede ankerplaats zochten, zagen wij de komeet weder, nog altijd even schitterend als de eerste maal, maar de meer opgeheven staart vormde met den horizon een grooteren hoek.

Den 14^{den} October voeren wij den ganschen dag langs de kust van de Kajoa-eilanden (*), die in voorkomen en vorm de Kei-eilanden op kleinere schaal teruggeven, behalve dat men hier langs het strand ook vlakke moerassige streken en op eenigen afstand van de kust koraalriffen aantreft. Tegenwinden en stroomen hadden ons verhinderd den rechten koers ten Westen te volgen, en wij werden verplicht met een grooten omweg de zuidelijke punt van een dezer eilanden om te varen, terwijl wij, om de koraalriffen te vermijden, dikwijls ver in zee moesten steken. Bij de poging om eene doorvaart door een dezer riffen door te worstelen, raakten wij aan den grond, en alle man moest zich te water begeven, ofschoon het in deze ondiepe straat zoodanig door de zon was verhit, dat het onaangenaam warm was; en zoo moesten wij ons vaartuig, over aanmerkelijken afstand, door zeeplanten en sponsen, koralen en stekele koraalwieren sleepen. Het was laat in den avond eer wij de kleine haven van het dorp bereikten (*), en wij waren allen schier uitgeput door den zwaren arbeid en den dorst, daar

wij op onze laatste halt slechts zeer brak water gevonden hadden, en ons daarmede den ganschen dag hadden moeten vergenoegen. Er was hier een huis, dicht bij het strand, gebouwd ten behoeve van den Resident van Ternate, als hij zijne officiële bezoeken bracht, maar nu ingenomen door een aantal inlandsche reizende kooplieden, onder wie ook ik eene slaapplaats erlangde.

Den volgende morgen vroeg ging ik naar het dorp om den "Kapala" of het Hoofd te spreken. Ik gaf hem te kennen, dat ik eenige dagen de beschikking wenschte te hebben over het huis bij de landingsplaats, en verzocht hem het voor mij te doen in orde brengen. Hij was zeer beleefd en ging dadelijk mede om het te doen ruimen; doch bij onze komst bleek het dat de kooplieden, vernemende dat ik het noodig had, het reeds hadden verlaten. Het had geene deuren, waarom ik een paar horden leende om honden en ander gedierte buiten te houden. Het groot aantal boomen die hier dood of stervende stonden in zout water, toonde duidelijk dat het land eene snelle daling van den bodem onderging.

Na ontbeten te hebben, ging ik een wandeling doen naar den met bosch bedekten heuvel boven het dorp, waarbij ik een paar jongens als gidsen medenam. Het was buitengemeen heet en droog, daar in twee maanden geen regen was gevallen. Toen wij de hoogte van een paar honderd voet bereikt hadden, maakte de koraalrots die het strand omzoomt, plaats voor een harde, kristalvormige rots, een soort van vervormden zandsteen. Hieruit kan men opmaken, dat er eene nog nieuwe opheffing van meer dan tweehonderd voet heeft plaats gehad, die nog later weder door eene dalende beweging is vervangen. De heuvel was zeer hobbelig, maar tusschen dorre takken en omgevallen boomen vond ik eenige goede insecten, meest van vormen en soorten die mij reeds van Ternate en Halmheira bekend waren. Daar ik geen goede paden vond, keerde ik

terug, om den lageren grond ten Oosten van het dorp te onderzoeken. Mijn weg liep door een lange rij van pisang- en tabak-plantsoenen, ontsierd door de overblijfselen van gevelde en gebrande boomstammen, waarop ik een groote menigte torren vond van de familie der Buprestidae, en wel van zeer verschillende soorten, waarvan eene mij nieuw was. Zoo bereikte ik een pad in het moerassige bosch waar ik hoopte eenige kapellen te vinden, maar teleurgesteld werd. Daar ik door de sterke hitte doodelijk vermoeid was, achtte ik het wijs terug te keeren en het verder onderzoek tot den volgenden dag uit te stellen.

Toen ik mij des namiddags nederzette om mijne insecten te schikken, werd het huis omringd door mannen, vrouwen en kinderen, die zich geheel verloren in verbazing over mijne onbegrijpelijke handelingen; en toen ik, na mijne exemplaren te hebben opgeprikt, voortging met den naam der vindplaatsen op kleine ronde etiketten te schrijven en daarvan een aan iederé speld te steken, konden zelfs de oude Kapala, de Mohammedaansche priester en eenige der Maleische kooplieden de uiting hunner verwondering niet onderdrukken. Indien zij iets meer van de denk- en handelwijzen der blanken geweten hadden, zouden zij mij waarschijnlijk voor een dwaas of een dolleman hebben aangezien; maar in hunne onwetendheid zagen zij op mijne verrichtingen met den meesten eerbied toe, ofschoon zij hunne bevassing ten eenenmale te boven gingen.

Den volgenden dag (16 October) begaf ik mij naar de overzijde van het moeras, en vond er eene plaats waar men bezig was eene plek in het maagdelijk bosch te ontblooten. Het was een lange en warme wandeling, en het zoeken tussehen gevelde takken en stammen was zeer vermoeiend, maar ik werd beloond door het vangen van omstreeks 70 onderscheidene soorten van torren, waarvan ten minste een dozijn nieuw voor mij waren en vele andere zeldzaam en belangwekkend. Nooit in

mijn leven heb ik zoo vele torren bijeen gezien als op deze plek. Gouden Buprestieden van aanzienlijke grootte in minstens een twaalfstal soorten, groene Lomapteren⁽⁷⁾ en langsprietige snuitkevers (Anthribidae) waren zoo overvloedig, dat zij in zwermen voor mijne voeten opvlogen en de lucht met een luid gegons vervulden. Nevens dezen waren ook onderscheidene fraaie boktorren in schier even groot aantal aanwezig, zoodat ik hier eenmaal ten minste die voorstelling van tropische weelderigheid verwezenlijkt zag, die men verkrijgt als men het oog laat gaan over de laden van wélvoorzene verzamelingen. Aan de onderzijde der boomstronken klemde zich een aantal kleinere of tragere boktorren, terwijl men op de takken langs den rand der ontbloote plek andere bespeurde, met uitgestrekte sprietten, gereed om bij den geringsten onraad op te vliegen. Het was een heerlijke plek, die steeds in mijne herinnering leven zal als een ongeëvenaard voorbeeld van den rijkdom van insecten-leven in de tropische gewesten. Ik keerde de drie volgende dagen steeds tot deze plek terug, telkens nieuwe soorten bij mijne verzameling voegende, waaromtrent de volgende aantekening voor entomologen niet zonder belang zal zijn. Den 15den October ving ik 33, den 16den 70, den 17den 47, den 18den 40, den 19den 56 soorten van torren — op al de dagen gezamenlijk ongeveer 100 soorten, waarvan 40 nieuw voor mij waren. Er waren 44 soorten van boktorren, en op den laatsten dag alleen ving ik van deze familie 28 soorten, waaronder vijf die ik nog niet kende.

Mijne bedienden waren minder gelukkig in het schieten. De eenige vogels die hier veel voorkwamen, waren de groote purperroode lori (*Electus grandis*), die op de meeste Moluksche eilanden wordt gevonden, een kraai en een *Megapodius* of loophoen⁽⁸⁾. Ook erlangde ik eenige exemplaren van de fraaie raketstaartige ijsvogels, maar wier gevederte in zeer slechten staat was. Zij bleken van eene andere soort te zijn dan die der

andere eilanden, en komen het naast aan den vogel die oorspronkelijk door Linnaeus beschreven werd onder den naam van *Alcedo Dea* en afkomstig was van Ternate. Dit schijnt dus aan te duiden dat de eilanden van de kleine keten die parallel loopt met Halmaheira, eenige bijzondere soorten met elkander gemeen hebben, een feit dat althans zeker voorkomt in de insecten (*).

De bevolking van Kajoa boezemde mij veel belang in. Zij is klaarblijkelijk een gemengd ras, dat zoowel tot de Maleiers als de Papoea's in betrekking staat en nauw verwant is met de bevolking van Ternate en Halmaheira. Zij bezit eene bijzondere taal, wel eenigszins gelijkend op die der naburige eilanden, maar toch kennelijk onderscheiden. Zij belijdt thans den Islam en is onderhoorig aan Ternate.

De eenige vruchten die men hier ziet, zijn de boommeloen (*Carica papaya* (10)) en de ananas, daar de rotsige bodem en het droge klimaat voor de vruchtenteelt niet gunstig zijn. Rijst, maïs en pisangs komen echter goed voort, ofschoon zij van tijd tot tijd, gelijk in het jaar van mijn bezoek, van de droogte te lijden hebben. Er wordt een weinig katoen geteeld, waarvan de vrouwen sarongs weven. Er is op het eiland slechts ééne wel van goed water, gelegen in de nabijheid der landingsplaats en waarvan de gansche bevolking komt drinken. De mannen zijn geoefend in het maken van prauwen, die zij regelmatig van de hand zetten, zoodat zij in een goed doen zijn.

Na vijf dagen op Kajoa vertoefd te hebben, vervolgden wij onze reis en kwamen weldra in de nauwe straten die tusschen tal van eilanden door naar de hoofdplaats van Batjan voeren. Des avonds kwamen wij aan eene vestiging van Galelareezen (11), inboorlingen van een district in het uiterste Noorden van Halmaheira en groote zwervers in dit gedeelte van den Archipel. Zij bouwen groote en ruime vlerkprauwen (12), en vestigen zich op iedere kust of eiland dat hun aanstaat. Zij

maken jacht op herten en wilde zwijnen, waarvan zij het vleesch drogen, vangen schildpadden en tripang, vellen bosschen om rijst en maïs te planten, en leggen merkwaardige geestkracht en vlijt aan den dag. Zij zijn welgevormd, licht van kleur, groot en hebben Papoesche gelaatstrekken. Ik zag nooit een volk dat met de afbeeldingen en beschrijvingen der echte Polynesiërs van Tahiti en Hawaii meer overeenkomt.

Gedurende deze reis had ik meermalen gelegenheid mijne manschappen vuur te zien maken door middel van wrijving. Een scherp stuk bamboe wordt bewogen over de bolle oppervlakte van een ander stuk, waarin eerst een kleine kerf is gemaakt. De wrijving, eerst langzaam, wordt trapsgewijze sneller en eindelijk zeer snel, en het fijne stof dat wordt afgewreven, vat vuur en valt door de spleet, die door de sterke schuring uit de kerf ontstaan is. Dit werk, met handigheid verricht, levert een spoedig en zeker resultaat. De Ternatanen maken vuur met bamboe op eene andere wijze. Zij slaan op de steenharde oppervlakte met een stuk gebroken porselein en lokken er een vonk uit, die door een soort van tonder wordt opgevangen.

Op den avond van den 21sten October bereikten wij onze bestemming, na 12 dagen op reis te zijn geweest. Het was al dien tijd fraai weder geweest, ofschoon bovenmatig warm. Niet slechts had die tocht mij groot genot opgeleverd, maar ik had ook eenige ondervinding opgedaan in het sturen van booten tusschen eilandjes en koraalriffen, die mij in staat stelde naderhand veel grootere reizen van dezelfde soort te ondernemen. Het dorp of de stad van Batjan ligt aan het binnenste deel eener ruime en diepe baai, ter plaatse waar een smalle landengte de noordelijke en zuidelijke, beiden bergachtige, deelen van het eiland verbindt. Naar het Zuiden heen vertoont zich een fraaie bergreeks, en op onderscheidene van onze landingsplaatsen had ik opgemerkt, dat de geologische forma-

tie van het eiland veel van die der omliggende verschilt. Overal waar rots zichtbaar was, vertoonde zij zich of als zandsteen, in dunne lagen met zuidwaartsche helling, of als een kiezelig conglomeraat. Soms zag ik een weinig koraal-kalksteen, maar nergens vulcanische rotsen. Het woud had een dichte weligheid en een hoogte, zoo als zelden voorkomt op de droge en poreuse lava's en opgestuwde koraalriffen van Ternate en Halmheira; en in de hoop, dat de rijkdom van vogels en insecten daaraan zou beantwoorden, begon ik mijn onderzoek van het tot hiertoe onbekende ⁽¹⁾ eiland Batjan met groote opgewektheid en niet geringe verwachting.

AANTEKENINGEN.

(¹) Zie boven bl. 17, noot 18.

(²) Niet in 1778, maar ten laatste in 1774. Forrest keerde reeds in 1776 van zijne reis terug. In zijne "Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée", Paris, 1780 (ik citeer de Fransche vertaling die hier te lande veel meer verbreid is dan het Engelsch origineel), p. 50, leest men onder "Année 1774, Novembre": "Il y a eu dernièrement une grande éruption, suivie d'un tremblement de terre, à l'isle de Motir; c'est ce que m'a dit un Buggesse (Boegis, Boeginees), qui, pendant l'éruption, partit sur son pros (prauw), dans lequel il vit tomber des pierres chaudes." Ik haal deze plaats te eerder in omdat zij aan de aandacht van Junghuhn in zijn overzicht der vulcanische uitbarstingen in den Indischen Archipel ontgaan is.

(³) Over den vulkaan van Makjan vergelijkte men Deel I, bl. 29, noot 6. De noot die Wallace hier plaatst over de latere uitbarsting van 1861, bevat niets dat niet reeds op bl. 7 van het eerste deel in den tekst voorkomt. waarom ik gemeend heb die veilig te mogen achterwege laten. In

de Engelsche uitgave is op beide plaatsen 1862 als het jaar der uitbarsting opgegeven, wat ik op de aangehaalde plaats van het eerste deel stilzwijgend heb verbeterd, maar hier opmerk opdat men mijne opzettelijke verandering tegenover de herhaling der vergissing van Wallace niet voor een drukfout zou aanzien.

(⁴) Zie aan het einde van hoofdstuk XXVIII.

(⁵) Deze benaming is bij onze geographen ongebruikelijk. Bleeker, Reis, bl. 230: "Tusschen Makjan en Batjan ligt een groep van vrij talrijke eilanden, welke wel met den algemeenen naam Goearitji-eilanden worden aangeduid, ofschoon daartoe gewoonlijk slechts gebracht worden de westelijke onbewoonde eilanden der groep, Laigoma, Goenange, Sikou, Leali, enz. De oostelijke eilanden der groep liggen nagenoeg recht ten Zuiden van Makjan en zijn grooter, t. w. Miskien, Kajoa of Kiou en Bentjan." Deze laatste schijnt Wallace "Kajoa-eilanden" te noemen.

(⁶) Hier kan geen ander dorp bedoeld zijn dan Goaripin, de hoofdnerie van Kajoa, aan de Zuidzijde van het eiland.

(⁷) *Lomaptera* is een nieuw geslacht van *Melitophila*, in het algemeen Australische soorten bevattende en nauw verwant met *Cetonia* of de gouden torren. Vgl. Deel I, blz. 492, noot 21.

(⁸) "Purperroode lori" is de naam door Vosmaer aan *Eclectus grandis* gegeven. Zie Finsch, "Die Papageien", II, p. 340. Over het geslacht *Megapodius* zie Dl. I, bl. 34, noot 18; bl. 274.

(⁹) De raketstaartige ijsvogels zijn de *Tanysiptera's* (zie Deel I, bl. 513), een ondergeslacht van *Alcedo*. Hoe weinig ook de *Tanysiptera* van Kajoa van de typische *Tanysiptera Dea* verschilt, is zij door Gray tot eene soort verheven onder den naam van *Tanysiptera Sabrina*, voornamelijk op grond eener witte vlek op den mantel, die volgens de onderzoekingen van Schlegel zuiver toevallig is. Vgl. noot 13 bij het vorige hoofdstuk.

(¹⁰) De *Carica Papaya* of meloenboom is een inboorling van Zuid-America, doch sedert lang, even als de ananas, door de Spanjaarden of Portugeezen naar Oost-indië overgebracht en daar thans zeer algemeen verspreid.

(¹¹) Of mannen van Galela, het noordelijkste district van Halmaheira's Oostkust.

(¹²) Zie Deel I, in de bijvoegsels en verbeteringen, bl. 528. Eene afbeelding van zulk een vlerkprauw vindt men in Forrest's "Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée", Pl. IV, en eene beschrijving komt

voor bl. 33, noot *a*, gelijk ook, volgens Dampier, in Crawford's "History of the Indian Archipelago", I, p. 193. Ik zou hierop niet terugkomen, indien mij niet, t. a. p., nog eene eenigszins onnauwkeurige uitdrukking ten aanzien der roeiers ontsnapt was. Forrest zegt: "Sur les pièces de traverse qui soutiennent les balanciers, on place souvent devant et derrière des bancs, sur lesquels s'asseyent des rameurs, outre ceux qui occupent chaque platbord". Vgl. ook nog wat tegen het einde van het volgende hoofdstuk over de *coracora's* der Molukken gezegd wordt.

(¹) Wanneer men deze uitdrukking beperkt tot de natuurlijke historie, is zij volkomen juist. In 1856 getuigde Bleeker, Reis, I, bl. 248, dat de Flora van Batjan nog eene terra incognita was, en wij niet veel meer wisten van de Fauna. Deze laatste is thans beter bekend geworden door Bernstein, die op Batjan 14 zoogdieren, 487 vogels, 7 reptiliën, 74 vischen, 32 schelpen, 2467 insecten en 2 zoöphyten bijeenbracht. Zie Tijdschrift van het Bat. Gen., Dl. XIV, bl. 402.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

BATJAN.

(October 1858 tot April 1859.)

Ik landde tegenover het huis bestemd voor het gebruik van den Resident van Ternate, en werd begroet door een fatsoenlijk Maleier van middelbaren leeftijd, die, naar hij zeide, secretaris was van den Sultan, en bereid den officiëlen brief die mij was toevertrouwd, in ontvang te nemen. Zoodra ik hem dien had overgegeven, vernam ik van hem, dat ik kon beschikken over de officiële woning, die ledig stond. Mijne goederen werden weldra aan wal gebracht, maar toen ik om mij heen zag, bleek mij spoedig, dat het huis ongeschikt zou zijn voor een langer verblijf. Water was niet dan op een aanmerkelijken afstand te bekomen, en een mijner bedienden zou verplicht zijn zich geheel te wijden aan de zorg om mij van deze behoefte en van brandhout te voorzien; terwijl ik zelf dagelijks het geheele dorp zou moeten doorwandelen om het bosch te bereiken, en bijna geheel in het openbaar zou moeten leven, waarvan ik een afkeer heb. De kamers waren allen beschoten en hadden zolderingen, wat een groote last is, daar men niets kan

ophangen zonder een spijker te slaan, en men velerlei gemakken mist die eene inlandsche hut van bamboe en atap oplevert. Ik onderzocht dus of er niet een huis te krijgen was buiten het dorp, op den weg naar de kolenmijnen, en vernam van den Secretaris, dat er werkelijk eene kleine woning openstond, die aan den Sultan behoorde, en die hij des anderen daags vroeg met mij wilde gaan bezichtigen.

Op den weg derwaarts gingen wij eerst eene breede rivier over door middel eener ruwe maar stevige brug, en hadden vervolgens een fraaien, helderen stroom met een bed van kiezels te doorwaden, aan welks anderen oever de hut gelegen was. Zij was zeer klein en stond niet op palen, maar had de aarde tot vloer en was bijna geheel gebouwd van de bladstelen van den sago-palm, hier "gaba-gaba" genoemd (*). Aan de overzijde der rivier achter haar verhief zich een met bosch bekleede heuvelrug, en voor haar heen liep een goede weg omtrent een halven paal ver door bebouwde gronden tot aan het woud, en van daar vier palen verder tot aan de kolenmijnen (*). Deze voordeelen beslisten mijne keuze, en ik gaf den Secretaris te kennen, dat ik met genoegen van het huis zou gebruik maken. Ik zond daarom mijne bedienden onmiddellijk om "atap" (dakbedekking van palmbladen) te koopen, ten einde het dak te herstellen, en den volgenden dag kreeg ik, met behulp van acht mannen van den Sultan, al mijn voorraad en goederen in huis en vrij wel geordend. Een ruwe slaappleats van bamboe was spoedig vervaardigd, en eene tafel, gemaakt van planken die ik had medegebracht, onder het venster bevestigd. Twee stoelen van bamboe, een gemakkelijke rottingstoel en hangende planken, tot welke, door middel van koppen met olie gevuld, de toegang aan de mieren versperd werd, voltooiden mijne huishoudelijke inrichting.

In den namiddag van den dag waarop ik dit huis betrok, vergezelde mij de Secretaris op een bezoek bij den Sultan. Na

dat men ons eenige minuten in een vertrek bij eene buitenpoort had laten wachten, werden wij plechtig naar de deur geleid van een ruw, half versterkt en wit gepleisterd huis. Een kleine tafel en drie stoelen waren geplaatst in een ruime buitengalerij, en een oud man, met een groezelig gelaat, grijs haar en een haveloozen baard, gekleed in een gespikkeld blauw katoenen baadje en een wijde roode broek, trad naar mij toe, gaf mij de hand en noodigde mij te gaan zitten. Nadat ik ongeveer een kwartier met Zijne Majesteit over het doel mijner komst had gesproken, werden thee en gebak, van eenigszins beter hoedanigheid dan gewoonlijk bij zulke gelegenheden, binnengebracht. Ik dankte den Vorst voor het gebruik van het huis, en noodigde hem uit om mijne verzamelingen te komen zien, wat hij mij beloofde te zullen doen. Hij verzocht mij daarop, dat ik hem zou leeren landschappen te teekenen en kaarten te maken, en dat ik voor hem uit Engeland een klein kanon en uit Bengalen een melkgevende geit zou laten komen, — al welke verzoeken ik zoo behendig mij mogelijk was ontweek, zoodat wij als de beste vrienden scheidden. Hij scheen een verstandig oud man te zijn, en beklaagde zich over de geringe bevolking van het eiland, dat, naar hij mij verzekerde, rijk was aan delfstoffen van groote waarde, zelfs aan goud; maar er waren geen menschen genoeg om ze op te sporen en te graven. Ik beschreef hem welk een verbazende toevloed van bevolking bij de ontdekking der Australische goudmijnen had plaats gehad en hoe daar groote klompen metaal gevonden waren, wat hem veel belang inboezemde. "Indien wij ook maar zulk een bevolking hadden", riep hij nit, "dan zou mijn land niet minder rijk zijn." (*)

Den volgenden morgen zond ik mijne bedienden uit om te schieten, terwijl ik zelf den weg onderzocht die naar de kolenmijnen leidde. Na minder dan een halven paal treedt deze het maagdelijk bosch in, op eene plaats waar eenige prachtige

boomen eene soort van natuurlijke laan vormden. Het eerste gedeelte was vlak en moerassig, maar weldra rees het pad een weinig en liep het langs den fraaien stroom die achter mijn huis voorbijschoot en hier al murmelend voortsnelde over een rotsig en kiezelig bed, nu eens breede zandbanken langs zijne boorden vrij latende, dan weder zich tusschen hooge oevers wringende, die met de grootste verscheidenheid en pracht van plantengroei getooid waren. Nadat ik nog een paar palen had afgelegd, werd de vallei nauwer en zette zich de weg voort langs den rand der steile heuvels, die van den waterkant plotseling omhoog rijzen. Op sommige plaatsen had men de rots uitgekapt, maar hare oppervlakte was reeds met sierlijke varens en kruipende planten getooid. Reusachtige boomvarens waren vooral overvloedig, en het geheele woud had een voorkomen van weelderigheid en rijke verscheidenheid, dat het nimmer erlangt op den dorren vulcanischen bodem waaraan ik in den laatsten tijd gewoon was geweest. Een weinig verder ging de weg over naar de andere zijde der vallei door middel eener brug, die op eene plaats waar een groote rotsmassa, uit het midden der bedding oprijzende, daarvoor een uitmuntend steunpunt aanbood, over de rivier was geslagen; en nog twee palen, op een in de hoogste mate belangwekkenden en schilderachtigen weg afgelegd, brachten mij aan het kolen-établissement.

Dit is gelegen op een ruime open plek, ter plaatse waar twee kleinere rivieren hare schatting aan den hoofdstroom betalen (*). Onderscheidene boschpaden en nieuwe ontblootingen boden den verzamelaar schoone kansen, en ik ving eenige nieuwe en merkwaardige insecten; maar daar het laat begon te worden, moest ik een nauwkeuriger onderzoek tot eene volgende gelegenheid uitstellen. Hier had men eenige jaren te voren kolen ontdekt, en de weg was gemaakt ten einde eene voldoende hoeveelheid voor eene behoorlijke proef naar de Nederlandsche

SEMIOPTERA WALLACEI, MANNETJE EN WIJFJE.

stoombooten af te voeren. De hoedanigheid werd echter niet goed genoeg bevonden en de mijnen werden verlaten. Zeer onlangs had men werken aangevangen op eene andere plek, in de hoop van eene betere ader te vinden. Men bezigde hier omstreeks 80 man, grootendeels veroordeelden; maar dit is een veel te gering getal voor mijnwerkzaamheden in een land als dit, waar alleen reeds de taak om een weg van eenige palen in goeden toestand te houden, den bestendigen arbeid van onderscheiden mannen vordert. Intusschen was het plan, indien men kolen van genoegzaam goede hoedanigheid mocht vinden, een paardenspoor te maken, dat, wegens de regelmatige afhelling der vallei, met weinig moeite tot stand zou kunnen komen (^s).

Ik was tot nabij mijne woning gekomen, toen ik Ali inhaalde, die uit schieten was geweest en eenige vogels aan zijn gordel had hangen. Hij scheen recht in zijn schik te zijn, en riep mij toe: "Zie eens, mijnheer! wat een zonderlinge vogel", terwijl hij mij een exemplaar voorhield, waaruit ik in het eerst niets wist te maken. Ik zag een vogel met een massa prachtig groene vederen op de borst, verlengd in twee schitterende bosjes; maar wat mij vooral vreemd voorkwam, was een paar lange witte vederen recht omhoog van elken schouder uitstekende. Ali verzekerde mij, dat de vogel ze uit eigen beweging dus opstak, wanneer hij met de vleugels fladderde, en dat zij in dien stand waren gebleven, zonder dat hij ze had aangeraakt. Het bleek mij nu, dat ik een rijken buit was machtig geworden, niets minder dan een geheel nieuwen vorm van Paradijsvogel, op de merkwaardigste wijs van elken anderen bekenden vogel verschillende. Over het algemeen is zijn gevederte zeer stemmig van kleur, namelijk zuiver aschachtig olijfgroen, met een purperachtige tint op den rug; de kruin van het hoofd is sierlijk getooid met bleek, metaalglanzig violet, en de vederen van het voorhoofd reiken even ver over den bek als bij de meeste

soorten dezer familie het geval is. Hals en nek zijn als geschubd met prachtig metaalgroen, en de vederen zijn aan het onder einde aan weërszijden verlengd, zoodat zij een soort van tweepuntigen borstlap vormen, die of onder de vleugels verborgen, of gedeeltelijk opgezet en uitgespreid kan worden, op dezelfde wijze als de zijvederen der meeste andere soorten van paradijsvogels. De vier lange witte vederen die aan den vogel zijn geheel eenig karakter geven, komen voort uit kleine knobbels aan den bovenkant van den schouder of de kromming van den vleugel; zij zijn smal, zacht gebogen, aan beide zijden gelijk gevlagd en zuiver roomwit van kleur. Hare lengte bedraagt omstreeks zes duim, even als die van de vleugels, en zij kunnen, naar des vogels welgevallen, of onder een rechten hoek met deze opgestoken, of langs het lichaam uitgestrekt worden. De bek heeft de kleur van hoorn, de pooten zijn geel en het regenboogvlies licht olijkleurig. De heer G. R. Gray van het Britsch Museum ⁽⁶⁾ heeft aan deze zoo treffend merkwaaardige nieuwe vogelsoort den naam van *Semioptera Wallacei*, d. i. "Wallace's standaardvleugelige paradijsvogel", gegeven.

Eenige dagen daarna ving ik een ongemeen schoonen vlin der, verwant met de fraaie, blauwe *Papilio Ulysses*, maar daarvan onderscheiden door een hoogere tint en door een rij van blauwe streepjes langs den rand der ondervleugels ⁽⁷⁾. Doch dit goede begin was bedriegelijk, en weldra bleek mij, dat insecten, en vooral kapellen, eenigszins schaarsch waren, en de vogels in veel minder verscheidenheid dan ik mij had voorgesteld. Met dat al kwamen mij toch onderscheidene van de schoonste soorten der Molukken hier in handen. De fraaie roode lori met groene vleugels en een gele vlek op den rug (*Lorius garulus*) was niet zeldzaam. Toen de djamboe's in het dorp in bloei stonden, kwamen geheele scharen van de dwergpapegaai *Charmosyna placensis*, die mij reeds op Halmaheira was voorgekomen, zich met den nectar voeden, zoodat ik zoovele

exemplaren kreeg als ik verlangde. Een andere mooie vogel van het papegaaien-geslacht was *Geoffroyus cyanicollis*, een groene parkiet met rooden bek en kop, maar zoo, dat op de kruin die kleur in azuurblauw overgaat, en dit weder in blauw-groen, dat op zijne beurt in het groen van den rug wegsmelt (*). Twee groote en schoone vruchtduiven met metaalgroen, aschkleurig en ros gevederte kwamen dikwijls voor; terwijl bovendien een prachtige donkerblauwe scharrelaar (*Eurystomus azureus*), een bekoorlijke honigvogel met gouden kuif (*Nectarinia auriceps*) en een fraaie raketstaartige ijsvogel (*Tanysiptera Isis*), allen geheel nieuw voor de ornithologen, mijne moeite beloonde (*). Wat insecten betreft, bestond mijne aanwinst in een belangrijk aantal merkwaardige torren, vooral vele boktorren, waaronder zich de grootste en fraaiste soort van het geslacht *Glenea* bevond die tot nog toe ontdekt is. Onder de kapellen was de fraaie kleine *Danis sebae* zoo menigvuldig, dat zij door hare fijne, met witte en het rijkste metaalblauw geteekende vleugelen het wond vervroolijkte; terwijl schitterende *Papilio*'s, bevallige *Piërieden* en donker fluweelen *Euplaea*'s met gloeienden weërschijn, onder welke allen vele nieuwe soorten waren, mijne aandacht en belangstelling op de aangenaamste wijze boeiden (¹⁰).

Het eiland Batjan bezit geene ware daar te huis behoorende bevolking; het binnenland is geheel onbewoond, en op de kusten liggen slechts een gering aantal kleine dorpen verspreid. Desniettemin vond ik hier vier verschillende rassen, die een ethnologischen reiziger, wien de gelegenheid ontbrak om berichten omtrent hunnen oorsprong op te zamelen, jammerlijk zouden misleiden. In de eerste plaats komen de Batjansche Maleiers in aanmerking, waarschijnlijk de vroegste kolonisten en weinig verschillend van de Maleiers van Ternate. Hunne taal echter schijnt meer Papoesche elementen, maar ook een inmengsel van zuiver Maleisch te bevatten, welk een en ander toont

dat de kolonie uit zwervers van verschillend ras is ontstaan, ofschoon zij thans eene tamelijk gelijksoortige massa vormen. Vervolgens heeft men er "Orang Serani", even als op Ternate en Amboina. Velen van dezen hebben de trekken hunner Portugeesche voorouders op treffende wijze bewaard, maar verbonden met eene donkerder huidkleur dan doorgaans de Maleiers bezitten. Zij hebben eenige nationale gewoonten behouden, en het Maleisch, dat zij uitsluitend spreken, bevat een groot aantal Portugeesche woorden en spraakwendingen. Het derde ras bestaat uit de Galelareezen, afkomstig uit het Noorden van Halmahera, een zonderling volk, reeds vroeger door mij beschreven. Het vierde eindelijk is eene kolonie van Tomori, in het oostelijk gedeelte van Celebes (¹), welke lieden eenige weinige jaren geleden op hun eigen verzoek herwaarts zijn overgebracht om verdelging door een naburigen stam te ontgaan. Zij hebben een zeer lichte huidkleur, open Tartaarsche gelaatstrekken, een korte gestalte en eene taal die tot het Boegineesch nadert. Zij zijn een vlijtig landbouwend volk en voorzien de hoofdplaats van groenten. Zij maken groote hoeveelheden doek van boomschors, overeenkomende met het "tapa" (²) der Polynesiërs, door de daar voor geschikte boomen te vellen en er groote rollen schors af te lichten, tot welk einde met hamers daarop geklopt wordt tot de schors zich van het hont afscheidt. Zij wordt daarop geweekt en zoo aanhoudend en regelmatig plat geklopt, dat zij zoo dun en taai wordt als perkament. In dezen vorm wordt er veel gebruik van gemaakt tot verpakking van kleedingstoffen; maar er worden ook baadjes van gemaakt door ze netjes aaneen te naaien en ze te verwen met het sap van eene andere soort van schors, die er eene donkerroode kleur aan geeft en haar nagenoeg ondoordringbaar maakt voor het water.

Hier heeft men dus vier verschillende bestanddeelen van bevolking, die men allen dagelijks in en om de hoofdplaats van Batjan kan gadeslaan. Vooronderstellen wij nu, dat een reizij-

ger, die de Maleische taal niet verstaat, hier en daar een paar woorden opvangt van "de taal van Batjan", en zijne waarnemingen opteekent omtrent "de natuurlijke en zedelijke eigenschappen, manieren en gewoonten der Batjanners" — (en er zijn reizigers die voor dat alles aan een etmaal genoeg hebben) — welk een nauwkeurig en leerzaam bericht zou ons dan worden meêgedeeld; welke overgangen zouden worden aangezezen, welke theoriën over den oorsprong der rassen zouden ontwikkeld worden! terwijl een volgend reiziger met hetzelfde recht elke dier beweringen zou kunnen tegenspreken en tot geheel tegenovergestelde gevolgtrekkingen komen.

Kort nadat ik hier was aangekomen, voerde het Nederlandsch Gouvernement eene nieuwe koperen munt in ⁽¹³⁾, uit *centen* in plaats van *duiten* (het 100ste in plaats van het 120ste deel van een gulden) bestaande, en er kwam bevel dat al de oude munt ter verwisseling naar Ternate zou worden gezonden. Ik zond een zak, die 6000 duiten bevatte, en ontving het nieuwe geld naar behooren met de terugkeerende boot. Toen Ali echter kwam om het te halen, vroeg de kapitein een schriftelijk bewijs van ontvangst. Ik wachtte met dit te zenden tot den volgenden dag, en deze vertraging was mijn geluk; want in dien nacht drongen dieven mijn huis binnen, openden en plunderden mijne koffers, en lieten de verschillende artikelen op een dertig passen afstands op den weg liggen, waar wij ze vonden toen wij, den volgenden morgen te vijf ure ontwakende, bemerkten dat het huis ledig was, en naar buiten snelden om het spoor der dieven te ontdekken. Het koperen geld dat ik naar hunne gedachten zou ontvangen hebben, niet vindende, hadden zij zich uit de voeten gemaakt, zonder iets anders mede te nemen dan eenige ellen katoen en een zwarten rok en broek, welke laatste eenige dagen later gevonden werden, verborgen in het gras. Wie de dieven waren, was aan niet den geringsten twijfel onderhevig. Veroordeelden tot dwangarbeid worden gebezigd om

het toezicht te houden op den Gouvernements voorraad, wanneer de boot aankomt. Twee van hen houden den ganschen nacht de wacht, en maken dikwijls van de gelegenheid gebruik om van hun post te loopen en diefstallen te plegen.

Den volgenden dag ontving ik mijn geld en bracht het in veiligheid in een sterke kist, die onder mijn bed werd vastgemaakt. Ik zonderde echter vijf- of zeshonderd centen af voor dagelijksche uitgaven, en deed ze in een kleine verlakte doos die altijd op mijne tafel stond. Des namiddags ging ik een kleine wandeling doen, en toen ik terugkeerde, was deze doos met mijne sleutels, die ik achteloos op de tafel had laten liggen, verdwenen. Twee mijner bedienden waren in huis, maar hadden niets gehoord. Ik gaf dadelijk bericht van de beide diefstallen aan den directeur van den mijnarbeid en aan den commandant van het fort (*), en kreeg tot antwoord, dat zoo ik den dief op heeter daad betrapt, ik hem mocht neerschieten. Bij later onderzoek in het dorp bleek, dat een der dwangarbeiders, die bij den Gouvernements rijstvoorraad de wacht had gehouden, zijn post had verlaten; dat men hem over de brug naar mijn huis had zien gaan; dat hij andermaal gezien was op minder dan 200 ellen afstands van mijn huis, en dat men hem over de brug naar het dorp had zien terugkeeren, terwijl hij iets onder den arm droeg, dat hij zorgvuldig met zijn sarong bedekt hield. Mijne doos was gestolen in de uren tusschen zijn gaan en terugkomen verloopen, en zij was zoo klein, dat zij gemakkelijk op de beschreven wijze kon gedragen worden. Dit scheen mij toe een tamelijk voldingend bewijs te vormen. Ik beschuldigde den man en bracht de getuigen voor den commandant. De man werd ondervraagd en bekende dat hij zich naar de rivier in de nabijheid van mijn huis had begeven, maar hij gaf voor, dat zijn doel was geweest daar te baden, dat hij niet verder was gegaan, en dat hij in een kokosboom was geklommen, waarvan hij twee noten had geplukt, die hij had

toegedekt, omdat hij zich schaamde gezien te worden terwijl hij die droeg. Deze verklaring werd voldoende geacht, en hij werd vrijgesproken. Ik was mijne doos en mijn geld kwijt, ook een zegel, waarop ik veel prijs stelde, en eenige andere kleinigheden, en — wat het ergst van alles was — al mijne sleutels. Gelukkig was mijn groote geldkist gesloten gebleven, maar dit was ook het geval met andere koffers, die ik dadelijk wenschte geopend te hebben. Nu was er een zeer bekwame smid, die het ijzerwerk voor de mijnen bezorgde; deze stak mijne sloten open naarmate ik daaraan behoefte had, en maakte mij in weinige dagen andere sleutels, die ik den ganschen verderen tijd mijner reis heb gebruikt.

Tegen het einde van November nam de natte moeson een aanvang, en wij hadden dagelijksche en schier aanhoudende regens, met slechts een paar uren zonneschijn in den morgen. De lagere deelen van het bosch werden overstroomd, de wegen werden modderpoelen, en insecten en vogels werden schaarscher dan ooit. In den namiddag van den 13^{den} December deed zich de schok eener hevige aardbeving gevoelen, die mijn huis en huisraad gedurende vijf minuten deed schudden en rammelen, en de boomen en struiken deed zwaaien, alsof er een windvlaag overheen was gegaan. Omstreeks het midden van December verhuisde ik naar het dorp, om het district ten Westen meer op mijn gemak te onderzoeken, en dichter bij de zee te zijn, wanneer ik naar Ternate wenschte terug te keeren. Ik kreeg de beschikking over een vrij groot huis in de kampong Serani of het Christendorp, en moest mij met Kersmis en Nieuwjaar het onophoudelijk schieten, trommelen en vioolspelen der inwoners laten welgevalen.

Deze lieden zijn groote liefhebbers van muziek en dans, en een Europeaan kan niet zonder verbazing getuige zijn van hunne bijeenkomsten. Wij treden eene sombere hut van palmbladen binnen, waarin twee of drie lampen een flauw schijnsel

verspreiden , nauwelijks genoegzaam om de duisternis zichtbaar te maken. De vloer bestaat uit zwarte zanderige aarde ; het dak is in rookerige ondoordringbare donkerheid gehuld ; twee of drie banken staan tegen de wanden , en een viool , een fluit , een trom en een triangel vormen het orkest. Het gezelschap is talrijk en bestaat uit jonge mannen en vrouwen , die allen zeer net gekleed zijn in het wit en zwart — een echt Portugeesch gebruik. Quadrille's , walsen , polka's en mazurka's worden met grooten ijver en groote virtuositeit gedanst. De verterschingen bestaan uit troebele koffie en eenige zoetigheden. Het dansen duurt uren achtereen , terwijl de stiptste welvoegelijkheid en zedigheid daarbij worden in acht genomen. Zulke gezelschappen komen gewoonlijk eens in de week bij elkander ; de voornaamste inwoners ontvangen ze beurtelings ten hunnent , en ieder die er aan wil deel nemen , wordt zonder veel plichtpleging toegelaten.

Het is verbazend hoe weinig deze lieden in een tijdsverloop van drie eeuwen veranderd zijn , ofschoon zij eene andere taal aangenomen en het bewustzijn hunner eigenlijke nationaliteit geheel verloren hebben. In manieren en voorkomen zijn zij nog bijna zuivere Portugeezen , zeer overeenkomende met die , waarmede ik kennis had gemaakt langs de oevers der Amazonenrivier. Wat woning en huisraad betreft , leven zij zeer armoe dig , maar hunne kleeding is nog steeds half-Europeesch , en bijna allen hebben een volledig zwart pak voor den Zondag. In naam zijn zij protestanten , maar bij voorkeur wordt de Zondag-avond aan muziek en dans gewijd (¹⁵). De mannen zijn veelal goede jagers , en twee- of driemaal in de week worden herten en wilde zwijnen naar het dorp gebracht , wier vleesch , nevens visch en gevogelte , hen van krachtig voedsel voorziet. Zij zijn bijna de eenige bevolking van den Archipel die de groote vruchten-etende vledermuizen nuttigt , door de Nederlanders “vliegende honden” genoemd (¹⁶). Deze leelijke dieren worden voor een groote

lekkernij gehouden en zijn zeer gezocht. Omstreeks het begin van het jaar komen zij in groote zwermen om zich met vruchten te voeden, en zij verzamelen zich op eenige kleine eilanden in de baai, waar men ze over dag bij duizenden aan de boomen, vooral aan doode, ziet hangen. Zij kunnen dan gemakkelijk gevangen of met stokken doodgeslagen worden, en zij worden bij manden-vol te huis gebracht. Zij moeten met zorg bereid worden, daar de huid en de vacht een sterken, ransigen reuk hebben, even als een vos; maar als zij, gelijk het gebruik is, met overvloed van specerijen en kruiden zijn klaar gemaakt, is het werkelijk een goed eten, eenigszins zweemend naar haas. De Orang Serani zijn ver in de kookkunst en kennen een veel grooter verscheidenheid van smakelijke schotels dan de Maleiers. Hun hoofdvoedsel is hier sago, als brood bereid (¹⁷), en nu en dan wat rijst, benevens overvloed van groenten en vruchten.

Het is een merkwaardig feit, dat overal in het Oosten waar de Portugeezen zich met de inboorlingen vermengd hebben, zij donkerder van kleur zijn geworden dan de wederzijdsche voorvaders (¹⁸). Dit is bijna altijd het geval met deze "Orang Serani" in de Molukken en met de Portugeezen van Malakka. Het tegendeel neemt men waar in Zuid-America, waar de vermenging van Portugeezen of Brazilianen met de Indianen het aanzijn geeft aan den "Mameluco" (¹⁹), die niet zelden lichter van kleur is dan beide rassen waarvan hij stamt, en altijd lichter dan het Indiaansche. De vrouwen op Batjan, schoon gewoonlijk blanker dan de mannen, hebben grove trekken, en staan in schoonheid ver achter bij de meisjes van gemengde Hollandsche en Maleische afkomst, en zelfs bij vele zuiver Maleische.

Het deel van het dorp waarin ik woonde, was een plantsoen van kokosboomen, en als somtijds des avonds de droge bladeren saamgetast en verbrand werden, was de werking alerprachtigst: — de hooge stammen, de fraaie bladerkroonen

en ontzachlijke vruchtrossen, schitterend verlicht en scherp afstekend tegen een donkeren hemel, vertoonden zich als een tooverpaleis door honderd zuilen gedragen en met beblade bogen overwelfd. De kokosboom, goed gekweekt, is zeker de vorst der palmen, zoowel wat schoonheid als nuttigheid betreft.

Op mijne allereerste wandeling in de bosschen van Batjan had ik op een blad buiten mijn bereik een ontzachtlijk groote kapel zien zitten, van donkere kleur, met witte en gele vlekken geteekend. Daar zij hoog in het geboomte wegvloog, was alle poging om haar te vangen ijdel, maar ik had genoeg gezien om zeker te zijn dat zij een wijfje was van een nieuwe soort van "Ornithoptera", dat is van die vogelvleugelige vlin-ders die de trots zijn der Oostersche tropenlanden. Ik was zeer begeerig dit insect te vangen en vooral het mannetje te vinden, dat in dit geslacht altijd door schoonheid uitmunt. Gedurende de twee volgende maanden zag ik het wijfje slechts eenmaal weder, en kort daarna zag ik een mannetje hoog in de lucht vliegen nabij het mijn-établissement. Ik begon reeds te wanhopen ooit een exemplaar machtig te worden, daar deze soort zoo zeldzaam en schuw bleek te zijn, toen ik op zekeren dag, omstreeks het begin van Januari, een fraaien heester vond met groote, witte schutbladeren en gele bloemen, eene soort van *Mussaenda* ⁽¹⁰⁾, en een van die prachtige insecten daarboven zag fladderen, dat echter te vlug was om zich te laten betrappen. Den volgenden dag begaf ik mij weder naar denzelfden heester, en toen gelukte het mij eindelijk een wijfje te vangen en den dag daarna ook een mannetje. Zoo als ik verwacht had, bleken zij werkelijk tot eene geheel nieuwe en allerprachtigste soort van vlin-ders te behooren, in gloed van kleuren nauwelijks door eenige andere overtroffen. Fraaie exemplaren van het mannetje hebben eene vlucht van meer dan zeven duimen; de vleugels zijn fluweelig zwart en vurig oranje, welke laatste kleur het groen in

de verwante soorten vervangt. De schoonheid en luister van dit insect zijn onbeschrijfelijk, en slechts een broeder-verzamelaar kan zich een denkbeeld maken van de opgewondenheid waarin ik verkeerde, als ik het ten laatste machtig werd. Toen ik het uit mijn net nam en de heerlijke vleugels opende, begon mijn hart hevig te kloppen, het bloed steeg mij plotseling naar het hoofd, en ik gevoelde mij veel nader aan een bezwijming dan ik gedaan had in dadelijk doodsgevaar. Ik leed het overige van den dag aan hoofdpijn; zoo groot was de spanning geweest, te weeg gebracht door hetgeen verreweg de meesten een geheel onevenredige oorzaak zullen achten.

Ik had reeds het voornemen gevormd binnen een paar weken naar Ternate terug te keeren, doch deze luisterrijke vangst deed mij besluiten te blijven tot ik eene goede reeks van dezen nieuwen vlinder zou gevangen hebben, waaraan ik sedert den naam gaf van *Ornithoptera Croesus* (*). Het Mussaenda-boschje was een voortreffelijke plek, die ik dagelijks op mijn weg naar het woud kon bezoeken; maar daar het te midden van een dicht gewas van struweelen en slingerplanten gelegen was, droeg ik aan mijn bediende Lahi op eene ruimte daarom heen te ontblooten, zoodat ik gemakkelijk ieder insect kon naderen dat er een bezoek aan bracht. Later, toen mij gebleken was, dat het dikwijls noodig was een weinig te wachten, liet ik een zitplaats maken onder een boom in de nabijheid, waar ik dagelijks mijn twaalfuurstuk kwam nuttigen, zoodat ik behalve de kans die mij de ochtend in het voorbijgaan bood, ook nog die had van eene halfuurs wacht omstreeks den middag. Op deze wijze ving ik een tijd lang gemiddeld één exemplaar daags, maar van deze waren meer dan de helft wijfjes, en van de rest waren de grootste helft afgevlogen of verminkte exemplaren, zoodat ik slechts weinige volkomen mannetjes zou gekregen hebben, indien ik geene andere vindplaats was op het spoor gekomen.

Bemerkt hebbende, dat zij op bloemen aasden, en zich ook op eenige bloeiende boomen nabij het strand vertoond hadden, gaf ik Lahi een net, met den last om ze opzettelijk te zoeken, terwijl ik hem een half daggeld extra beloofde voor ieder goed exemplaar dat hij mij leverde. Na een paar dagen bracht hij mij twee vrij goede, en verhaalde mij, dat hij ze gevonden had in het breede, rotsige bed van een stroom, die omstreeks een paal beneden het dorp van het gebergte naar zee daalt. Zij vlogen over die rivier, waar zij zich nu en dan op steenen en rotsblokken nederzetten, zoodat hij, om ze te krijgen, genoodzaakt was geweest te waden of van rots tot rots te springen. Op zekeren dag ging ik met hem, maar bevond, dat voor mijn ongeoeffenden voet de stroom te snel was en de steenen te glibberig, zoodat ik niets kon uitrichten. Ik liet hem dus alleen zijn gang gaan, en zoolang wij op Batjan vertoefden, was hij doorgaans den ganschen dag uit, en bracht mij meestal één, en als het geluk hem diende, twee of drie exemplaren. Dus werd ik in staat gesteld om meer dan honderd exemplaren van beide seksen mede te voeren, waaronder misschien een twintig zeer fraaie mannetjes, ofschoon niet meer dan vijf of zes die volkomen ongeschonden waren.

Mijne dagelijksche wandeling voerde mij nu, eerst ongeveer een halven paal ver langs het zandige strand, en vervolgens door een moeras met sago-palmen beplant (²²), over een pad door waggelende boomstammen gevormd, naar het dorp der lieden van Tomori. Verderop lag het woud, afgewisseld door pas onthloote plekken, beschaduwde paden en groote hoeveelheden geveld hout. Dit vormde een niet ongunstig terrein voor den verzamelaar, inzonderheid wat torren betreft. De geveldde stammen wemelden van gouden Buprestidae, zonderling uitgerekte Brenthidae en merkwaardige boktorren, terwijl ik in het woud een overvloed van kleine snuitkevers (Curculionidae), vele boktorren en eenige fraaie groene loopkevers (Carabidae) vond.

Vlinders waren niet overvloedig, maar ik ving nog eenige exemplaren van de bovengemelde fraaie, blauwe *Papilio*, en voorts een aantal mooie kleine *Lycaenidae*, alsmede een enkel exemplaar van de uiterst zeldzame *Papilio Wallacei*, waarvan ik het tot dusver eenige exemplaar op de Aroe-eilanden gevangen had (¹³).

De belangrijkste vogels die ik hier machtig werd, waren de prachtige blauwe ijsvogel *Todiramphus diops* (¹⁴), de fraaie groen en purper gekleurde duiven *Ptilonopus superbus* en *Ptilonopus iogaster* en onderscheidene nieuwe vogels van kleine gestalte. Mijne schieters brachten mij nog nieuwe exemplaren van *Semioptera Wallacei*, en ik werd in groote spanning gebracht door de stellige verklaringen der inlandsche jagers, dat er nog eene tweede soort van dien vogel bestond, nog veel fraaier en merkwaardiger dan de mij bekende. Zij verhaalden, dat zijn geveldte glanzig zwart was, met metaalgroene borst, even als bij de andere soort, maar dat de witte schoudervederen tweemaal zoo lang waren en verre beneden het lichaam van den vogel afhingen. Zij voegden er bij, dat wanneer zij diep in het bosch op zwijnen of herten jacht maakten, zij somtijds dezen vogel te zien kregen, ofschoon hij zeer zeldzaam is. Ik bood onmiddellijk een pond sterling (£ 12.00) voor een exemplaar, maar zonder eenige vrucht, en tot op heden ben ik in 't onzekere of zulk een vogel werkelijk bestaat. Dr. Bernstein vertoefde maanden lang op het eiland met een talrijken staf van jagers om voor het Leidsche Museum te verzamelen, en daar hij niet gelukkiger was dan ik, werd ik gedrongen tot het besluit, dat deze vogel of in den hoogsten graad zeldzaam is, of tot het gebied der mythen behoort.

Batjan is merkwaardig als het oostelijkste punt der wereld dat door eene soort van *Quadrumanus* bewoond wordt. Een groote, zwarte soort van baviaan (*Cynopithecus nigrescens*) komt in sommige deelen van het woud menigvuldig voor. Dit

dier heeft roode, kale eeltplekken, en een zweem van een staart, die echter nauw een duim lang is, en niet veel meer dan een vleezige knobbel, die gemakkelijk kan worden voorbijgezien. Het is dezelfde soort die overal wordt gevonden in de bosschen van Celebes, en daar geen van de andere zoogdieren van dat eiland zich tot Batjan uitstrekt, ben ik geneigd te gelooven, dat deze soort hier bij toeval is ingevoerd door de zwervende Maleiers, die dikwijls getemde apen en andere dieren met zich voeren. Dit wordt te waarschijnlijk, wanneer men bedenkt, dat dit dier niet voorkomt op Halmaheira, ofschoon dit slechts door een zeer smalle straat van Batjan gescheiden is. De overbrenging kan zelfs tot een zeer laat tijdperk behooren, daar op een vruchtbaar en door weinig dieren bewoond eiland, zulk een dier zich met snelheid kan vermenigvuldigen. De eenige andere zoogdieren die ik hier machtig werd, waren een Oostersche opossum, door Dr. Gray beschreven als *Cuscus ornatus*; de kleine vliegende opossum *Belideus Ariël*; eene civetkat, *Viverra zibetha*, en negen soorten van vledermuizen, waarvan ik de kleinere meestal ving met mijn kapellenet, terwijl zij in de schemering voorbij mijn huis heenvlogen (³⁵).

Na lang uitstel, veroorzaakt door slecht weder en de ziekte van een mijner bedienden, besloot ik een bezoek te brengen aan Kasi-roeta, de vroegere verblijfplaats van den Sultan, gelegen op eenigen afstand van de monding eener kleine rivier, dicht bij het noordelijk gedeelte van Batjan (³⁶), waar men mij zeide dat vele zeldzame vogels gevonden worden. Nadat mijne boot reeds geladen en alles gereed was, werd mijne afvaart drie dagen lang door hevige rukwinden verhinderd, en het duurde tot den 31sten Maart eer wij van wal staken. Den volgenden morgen vroeg voeren wij de kleine rivier binnen, en na ongeveer een uur bereikten wij het huis van den Sultan, waarvan ik verlof had gebruik te maken. Het was gelegen op den rivieroever en omringd door een woud van vruchtboomen, waaronder ik eenige

van de hoogste en bevalligste kokospalmen aantrof, die ik ooit heb gezien. Het regende bijna dien ganschen dag, en ik kon niet veel meer doen dan lossen en ontpakken. Tegen den namiddag helderde het weder op, en ik poogde een onderzoek in verschillende richtingen in te stellen, maar tot mijne bittere teleurstelling bevond ik, dat het pad een moeras van modder was, bijna volstrekt onbegaanbaar, en dat het omringend woud zoo vochtig en somber was, dat het, wat insecten betreft, al zeer weinig beloofde. Bij onderzoek bleek mij dan ook, dat de bevolking geen land ontgint, maar alleen leeft van sago, vruchten, visch en wild. Ook leidde het pad slechts naar een steilen rotsigen berg, even moeilijk te bestijgen als arm in de voortbrengselen die ik zocht. Den volgenden dag zond ik mijne manschappen naar dien heuvel, in de hoop, dat zij eenige goede vogels zouden vinden; maar zij keerden terug met slechts twee gewone soorten, en ik zelf had niets kunnen bekomen, daar ieder pad dat ik had ingeslagen, naar moerassen met dichte sago-plantsoenen voerde. Ik zag in, dat ik mijn tijd zou vermorsen door hier langer te vertoeven, en besloot reeds den volgenden dag te vertrekken.

Dit is een dier plekken waarvan zich de Europeische natuuronderzoeker zoo moeilijk een denkbeeld kan maken, waar met al den rijkdom van een tropischen plantengroei, ja, misschien juist door die weelderigheid der vegetatie, insecten even schaarsch zijn als in de onvruchtbaarste deelen van Europa en nauwelijks meer in het oog loopen. In de gematigde luchtstreek heerscht eene tamelijk gelijkmatige verspreiding van insecten over die deelen van een land die een gelijksoortigen plantengroei hebben, en worden afwijkingen van dien regel gemakkelijk verklaard uit afwezigheid van hout of van eenvormig terrein. De reiziger die zulk een land ook maar vluchtig doortrekt, kan toch gemakkelijk eene plek uitzoeken, geschikt om hem van zijne insectenwereld een voldoende denkbeeld te geven. Maar

hier is de toestand anders. Een goed terrein voor den verzamelaar heeft zekere vereischen, van welker aanwezen men zich slechts kan overtuigen door een dagen lang voortgezet onderzoek in de nabijheid van ieder dorp. Op sommige plaatsen is er geen maagdelijk bosch, zooals te Djailolo en te Sahoe; op andere vindt men geene opengehakte paden of ontblootingen, gelijk hier. Op Batjan vindt de verzamelaar slechts twee eenigszins voldoende plekken: de weg naar de kolenmijnen en de ontblootingen door de lieden van Tomori gemaakt, van welke de laatste verreweg het meest opleveren. De waarheid is, naar ik geloof, dat ook in deze landen de insecten tamelijk gelijkmatig verdeeld zijn overal waar de bosschen niet zijn opgeruimd, maar juist daardoor op iedere plek in het bijzonder te schaarsch zijn om de moeite van het onderzoek rijkelijk te beloonen. Is het woud geheel opgeruimd, dan verdwijnen ook tevens de insecten schier geheel; maar als kleine ontblootingen en paden worden gemaakt, dan zijn de gevelde boomen, in verschillende stadiën van verdorring en bederf, de rottende bladeren, de loslatende schors en de zwammen die er zich op ontwikkelen, zoowel als de bloemen die zich, waar het licht wordt doorgelaten, in veel milder overvloed vertoonen, zoovele aanlokselen voor de insecten in den omtrek van mijlen, en brengen eene verwonderlijke opeenhooping van soorten en exemplaren te weeg. Als de entomoloog zulk een plek kan vinden, richt hij meer uit in eene enkele maand, dan hij bij mogelijkheid doen kan door een geheel jaar te zoeken in de ongestoorde diepten van het maagdelijk woud.

Den volgenden morgen vroeg verlieten wij Kasiroeta en bereikten in omstreeks een uur den mond der kleine rivier. Zij vloeit door eene volkomen effene alluviale vlakte, maar er zijn heuvels die haar naderen nabij den mond. In het lager gedeelte, in een moeras dat stellig bij hoogen vloed door het zeewater overstroomd wordt, zag ik een aantal sierlijke boom-

varens, van acht tot vijftien voet hoog. Gewoonlijk houdt men de boomvarens voor bergplanten, die onder de evennachtslijn zelden voorkomen op eene hoogte beneden de tweeduizend voet. Op Borneo, op de Aroe-eilanden en aan de oevers der Amazonenrivier heb ik ze vaak gezien op gelijke hoogte met de zee, en ik acht het waarschijnlijk, dat de hoogte waarop men vooronderstelt dat zij alleen kunnen tieren, berekend is naar hetgeen men heeft waargenomen in gewesten waar de vlakten en lage landen op groote schaal bebouwd worden, en de inheemsche Flora grootendeels verdelgd is. Dit is het geval in de meeste gedeelten van Java, Hindostan, Jamaica en Brazilië, gewesten waar de tropische plantenwereld het meest onderzocht en bekend is.

Nadat wij in zee waren gekomen, wendden wij ons noordwaarts en bereikten na twee uren zeilens eene kleine verzameling van hutten, Langoendi genaamd, waar zich eenige Galalareezen gevestigd hadden, om damar te verzamelen, waarvan zij fakkels maakten, om de markt te Ternate mede te voorzien. Omstreeks een honderd ellen landwaarts in verrijst een eenigszins steile heuvel, en daar eene kleine wandeling mij getoond had, dat een vrij goed pad naar boven leidde, besloot ik hier eenige dagen te vertoeven. Tegenover de vestiging, gelijk overal langs de kusten van Batjan, strekt zich eene reeks van fraaie eilanden uit, die geheel onbewoond zijn. Zoo dikwijls ik de reden vroeg waarom niemand zich daar vestigde, kreeg ik ten antwoord: "uit vrees voor de zeeroovers van Magindanao" (²⁷). Jaarlijks zwerven deze geesels van Insulinde in de eene of andere richting, kiezen eenig onbewoond eiland tot hun vereenigingspunt, en brengen dood en verderf over alle kleine vestigingen in den omtrek, waar zij al wat hun voorkomt stelen, vernielen, moorden of gevankelijk wegvoeren. Hunne lange, wêlbemande prauwen ontsnappen aan de vervolging van alle zeilvaartuigen door vlak tegen den wind

op te roeien, en de rook eener stoomboot strekt hen gewoonlijk tot waarschuwing om zich in eenige ondiepe baai of enge rivier of zich in 't woud verschuilende kreek te verbergen, totdat het gevaar voorbij is. De eenige manier om aan hunne rooftochten paal en perk te stellen, zou zijn hen in hunne dorpen en sterkten aan te tasten en hen te dwingen den zeeroof te laten varen, en zich aan een strikt toezicht te onderwerpen. Sir James Brooke handelde zoo met de zeeroovers langs de Noordwestkust van Borneo, en verdient den dank van de geheele bevolking van Insulinde, omdat hij haar van de helft harer vijanden verlost heeft.

Overal langs het strand hier ter plaatse en op de daaraan grenzende strook van laag zandig land maken de Pandanen of schroefboomen (²⁸) een prachtige vertooning. Sommige gelijken op reusachtige vertakte luchters, veertig of vijftig voet hoog, die aan het einde van elken tak een bundel verbazend groote zwaardvormige bladeren dragen, van zes tot acht duimen breed en even zoovele voeten lang. Andere hebben een enkelen onvertakten stam, zes of zeven voet hoog, waarvan het bovendeel bekleed is met de schroefswijze gerangschikte bladeren, en dragen aan het uiteinde eene enkele vrucht, zoo groot als een zwanenei. Weder andere, in grootte het midden houdende, dragen onregelmatige trossen ruwe roode vruchten, en hebben, wanneer zij jong zijn, gladde, glanzige, dikke bladeren, die somtijds tien voet lang en acht duim breed worden, en overal op de Molukken en Nieuw-Guinea worden aangewend tot de vervaardiging van kokoja's of slaapmatten, die dikwijls zeer aardig met gekleurde figuren versierd zijn. Bij alle soorten zijn de stammen geringd en de bladeren meer of min doornig-gerand. Hooger opwaarts is de heuvel begroeid met een woud van reusachtige boomen, waaronder vooral die menigvuldig zijn, die de hars, damar genaamd, voortbrengen (*Damara* sp.) (²⁹). De inwoners van eenige kleine dorpen

op Batjan houden zich uitsluitend bezig met dit product in te zamelen en er fakkels van te maken, tot welk einde zij het fijn stampen en er buizen van palmbladen mede vullen, die omstreeks een el lang zijn. Deze fakkels zijn voor vele inboorlingen het eenige kunstlicht waarvan zij gebruik maken. De damar vloeit soms te zamen tot groote massa's, die van tien tot twintig pond wegen, en of aan den stam blijven hangen of aan den voet der boomen in den grond begraven worden gevonden. De allerzonderlingste boomen van het woud zijn echter een soort van vijgen, wier luchtwortels een pyramide vormen die nagenoeg honderd voet hoog is en juist daar eindigt waar de boom zich naar boven vertakt, zoodat de eigenlijke stam geheel ontbreekt. Deze pyramide of kegel wordt gevormd door wortels van allerlei grootte, die meest in rechte lijnen en meer of min schuinsehe richting naar beneden schieten, elkander kruisen of door dwarstakken onderling verbonden zijn, en zoo een dicht en ingewikkeld netwerk uitmaken, waarvan alleen eene photographie een voldoende voorstelling zou kunnen geven (*). Ook de kanarieboom, wiens noot een zeer aangename smaak heeft en eene voortreffelijke olie oplevert, is in deze bosschen menigvuldig. Het vleezige omkleedsel van de noot is het geliefkoosde voedsel der groote groene duiven van deze eilanden (*Carpophaga perspicillata*) (³⁰), wier schor geroe-koek en loom gefladder schier aanhoudend tusschen de takken vernomen wordt.

Nadat ik tien dagen te Langoendi vertoefd had en alle hoop had opgegeven om de Nikobarische duif (³¹) of eene nauw daarmee verwante soort, die ik gemeend had hier te vinden, machtig te worden, besloot ik dat oord, waar ik geene nieuwe vogels en slechts weinige insecten had kunnen opsporen, weder te verlaten. Ik verliet het eilandje (want even als Kasiroeta

(*) Vgl. de afbeelding van zulk een boom in Deel I, tegenover blz. 188.

is ook Langoendi van Batjan afgezonderd) vroeg in den morgen van den 1sten April, en liep des avonds eene rivier op Batjan binnen, waaraan eenige Maleiers en Galelareezen een klein dorp gebouwd hadden, door uitgestrekte rijstvelden en pisangplantsoenen omringd. Hier vonden wij nabij den oever der rivier, wier water frisch en helder was, een goed huis, aan een fatsoenlijken Batjanschen Maleier behoorende, die mij, als ik hier wilde vertoeven, eene slaappleats en het gebruik zijner verandah aanbood. Daar ik op korten afstand van het dorp aan alle kanten zich fraai bosch zag verheffen, nam ik de uitnoodiging aan, ging den volgenden morgen reeds vóór het ontbijt op verkenning uit en ving aan den zoom van het woud eenige belangwekkende insecten.

Later vond ik een pad dat omstreeks een paal ver door het prachtig bosch voerde, waarin ik een grooter rijkdom van palmen aantrof dan ik nog in de Molukken had gezien. Een van deze trok door zijne sierlijkheid bijzonder mijne aandacht. De stam was niet dikker dan mijn handgewricht en toch zeer hoog, en droeg trossen helder roode vruchten. Klaarblijkelijk was het een soort van Areca. Eene andere soort van verbaasende hoogte had in voorkomen de grootste overeenkomst met de Euterpe's van Zuid-America (²²). Ook groeide hier die waaierpalm wiens kleine, bijna onverdeelde bladeren gebruikt worden tot vervaardiging der damar-toortsen en der algemeen in gebruik zijnde waterremmers. Ik zag op deze wandeling nagenoeg een dozijn soorten van palmen, alsmede twee of drie pandanen, verschillende van die van Langoendi. Ook zag ik eenige zeer fraaie klimmende varens en echte wilde pisangs (*Musa*), die eene eetbare vrucht droegen, kleiner dan eens menschen duim, en bestaande uit eene menigte zaden met vleesch en schil bekleed. De bewoners van het dorp verzekerden mij dat zij beproefd hadden deze soort te zaaien en te kweken, maar dat het hun niet gelukt was haar te veredelen.

Waarschijnlijk werd de proef op te kleine schaal en niet met genoegzame volharding genomen.

Batjan is een eiland dat de nasporingen van een kruidkundige wellicht beter dan eenig ander in den geheelen Archipel zou beloonen. Het heeft eene groote verscheidenheid van bodem en oppervlakte en tal van grootere en kleinere rivieren, waarvan vele over eenigen afstand bevaarbaar zijn; en daar het geene wilde bewoners heeft, kan het over al zijne deelen met volkomen veiligheid onderzocht worden. Het bevat goud, koper en steenkolen, warme bronnen en geysers, rotsen van bezonken en vulcanisch gesteente en koraal-kalksteen, alluviale vlakten, steile heuvels en hooge bergen, en heeft een vochtig klimaat en een grootsche en welige boschvegetatie.

De weinige dagen die ik op mijne nieuwe standplaats doorbracht, leverden mij onderscheidene mij nog vreemde insecten, maar uiterst weinig vogels op. Inderdaad zijn in deze wouden vlinders en vogels opmerkelijk schaarsch. Als men er den geheelen dag in kruist, is het veel als men van ieder twee of drie soorten ziet. In alles behalve torren zijn deze oostelijke eilanden, vergeleken met de westelijke, Java, Borneo enz., zeer misdeeld, en nog veel meer is dit het geval, wanneer men ze vergelijkt met de wouden van Zuid-America, waar men zeker kan zijn op ongunstige dagen nog tot 20 à 30, en op gunstige zelfs tot 100 soorten van vlinders te vangen, terwijl hier maanden van onverpoosde nasporing noodig zijn om tot zulk een cijfer te geraken. Hetzelfde verschil vertoont zich in de vogels. In de meeste gedeelten van tropisch America zal men altijd de eene of andere soort van specht, tanagra, batara (**), kotinga, trogon, toekan, koekoek of tyrannus kunnen vinden, en een vlijtige jacht van weinige dagen zal meer verscheidenheid opleveren, dan men hier in even zoovele maanden aantreft. Intusschen, bij al deze armoede van exemplaren en soorten, vindt men hier in schier iedere klasse of

orde een paar soorten van zulke uitgelezene schoonheid of merkwaardigheid, dat zij kunnen wedijveren met het beste dat Zuid-America oplevert, en dat vaak overtreffen.

Terwijl ik op zekeren namiddag, bezig met mijne insecten te schikken, mij door een schaar van verbaasde toeschouwers omringd zag, liet ik enkelen een klein insect door een loupe zien, hetgeen zoo groote verwondering wekte, dat allen er naar wilden kijken. Ik zette dus het glas stevig vast in een stukje zacht hout op het vereischte brandpunt, plaatste er toen eene kleine doornige tor onder van het geslacht *Hispa*, en liet het dus ter beschouwing rondgaan. Bezwaarlijk kan men zich een denkbeeld maken van de opgewondenheid die daaruit ontstond. Sommigen zeiden dat het diertje wel een el lang was; anderen waren ontsteld en lieten het dadelijk vallen; en allen waren even verbaasd, en gaven daaraan evenzeer door geschreeuw en gebaren lucht als kinderen bij een pantomime of bij een vertooning van het oxy-hydrogeen mikroskoop. En al die opgewondenheid werd te weeg gebracht door een kleine hand-loupe, die slechts vier- of vijfmaal vergrootte, maar aan hunne ongeoefende oogen toescheen dat wel honderdmaal te doen.

Op den eersten dag van mijn verblijf hier ter plaatse gelukte het een mijner jagers ten laatste de fraaie Nikobarische duif te vinden en te schieten, waarnaar ik reeds zoo lang had gezocht. Geen der inwoners had haar ooit gezien, waaruit men kan opmaken dat zij zeldzaam en schuw is. Mijn exemplaar was een wijfje in voortreffelijken toestand, en de koperglans en het groen van haar gevederte, de sneeuw witte staart en de prachtige hangende vederen van den nek werden zeer bewonderd. Naderhand kreeg ik een tweede exemplaar op Nieuw-Guinea en een had ik er gezien op de Kajoa-eilanden. Bovendien komt deze duif voor op eenige kleine eilanden bij Makasser, op andere in de nabijheid van Borneo en op de Nikobarische

eilanden, waaraan zij haren naam ontleent. Zij voedt zich op den grond en gaat alleen op de boomen te roest, en is een loome, vleezige vogel. Deze omstandigheden geven misschien de verklaring waarom zij alleen op zeer kleine eilanden gevonden wordt, terwijl zij op de grootere in de westelijke helft van den Archipel geheel schijnt te ontbreken. Daar zij zich op den grond voedt, is zij blootgesteld aan de aanvallen van vleeschetende zoogdieren, die op de zeer kleine eilanden niet gevonden worden. Toch blijft hare verre verspreiding over de geheele lengte van den Archipel, van het uiterste Westen tot het uiterste Oosten, een vreemd verschijnsel, daar, met uitzondering van eenige weinige roofvogels, geen enkele andere landvogel zulk een uitgestrekt gebied heeft. Vogels die zich op den grond voeden, schieten doorgaans te kort in het vermogen van ver te vliegen, en deze soort is zoo groot en log, dat men haar op het eerste gezicht niet tot een vlucht van een paal ver in staat zou rekenen. Echter toont een nauwkeurig onderzoek, dat hare vleugels opmerkelijk groot zijn, grooter misschien in verhouding tot haren omvang dan bij eenige andere duif, en dat hare borstspieren verbazend zijn ontwikkeld. Een feit dat mij werd medegedeeld door den zoon van mijn vriend den heer Duivenbode van Ternate, geeft bovendien het stellig bewijs, dat deze vogel, in overeenstemming met deze eigenaardigheden van zijn bouw, het vermogen bezit om zeer verre afstanden af te leggen. De heer van Duivenbode vestigde een oliefabriek op een klein koraal-eiland, omstreeks een honderd Eng. mijlen ten Noorden van Nieuw-Guinea, zonder eenig land tusschen beide. Het eiland was gedurende een jaar bewoond geweest en in alle richtingen doorkruist, toen zijn zoon er een bezoek kwam brengen; maar pas was zijn schooner ten anker gekomen, toen van de zeezijde een vogel kwam aangevlogen, die, eer hij den wal kon bereiken, uitgeput in het water viel. Men zond een boot uit om hem op te visschen, en het

bleek eene Nikobarische duif te zijn, die van Nieuw-Guinea moest zijn gekomen, en dus een honderd mijlen moest hebben afgelegd, daar te voren geen zoodanige vogel het eiland bewoond had.

Dit is ongetwijfeld een zeer merkwaardig voorbeeld van voeging naar eene buitengewone en zich slechts bij uitzondering voordoende behoefte. De vogel heeft in gewone omstandigheden van zijn groot vliegvermogen geen nut, want hij leeft in het woud, voedt zich met afgevallen vruchten en gaat even als andere grondduiven op lage boomen te roest. De groote meerderheid der vogels van deze soort kunnen derhalve nooit het volle gebruik hebben van hunne verbazend krachtige vleugels; zij worden hun eerst dan van nut, wanneer zij bij uitzondering door den wind naar zee worden gedreven, of door den inval van eenig verscheurend dier of den drang van schaarschheid van voedsel tot verhuizing worden genoodzaakt. Het blijkt dus dat hier eene wijziging heeft plaats gegrepen juist tegenovergesteld aan die welke de vleugellooze vogels (apteryx, kasuaris en dodaars (*)) voortbracht; en het is merkwaardig dat in beide gevallen de oorzaak evenzeer in het verblijf op eilanden schijnt te moeten gezocht worden. Wat de heer Darwin bijbrengt ter verklaring waarom op Madera sommige kevers vleugelloos zijn en andere daarentegen eene groo-tere ontwikkeling van de vleugels toonen dan dezelfde soorten op het vasteland, is vermoedelijk ook hier van toepassing. Het was voordeelijker voor deze insecten om of in het geheel niet te vliegen, en dus ook geen gevaar te loopen om door den wind naar zee te worden gedreven, of zoo goed te vliegen dat zij in staat waren in dat geval naar het land terug te keeren of veilig naar het vasteland over te steken. Slecht vliegen was erger dan in het geheel niet vliegen. Terwijl het dus op zulke eilanden als Nieuw-Zeeland en Mauritius, die ver van alle land verwijderd zijn, voor een vogel die zijn

voedsel op den grond zoekt, veiliger was in het geheel niet te vliegen, en het bij voorkeur in leven blijven der individn's die met de kortste vleugelen geboren waren, den weg baande voor het ontstaan van vleugellooze vogelsoorten; was het daarentegen in een uitgestrekten Archipel, dicht bezaaid met grootere en kleinere eilanden, voordeelijker in staat te zijn in geval van nood een ander eiland op te zoeken, zoodat hier de verscheidenheden met lange en sterke vleugels het langst in wezen bleven, en ten laatste, de minder begunstigde verdringende, het ras als een met sterk vliegvermogen begaafd over den ganschen Archipel verspreidden.

Behalve deze duif was de eenige nieuwe vogel dien ik op dit uitstapje machtig werd, een zeldzame geitenmelker (*Batrochostomus crinifrons* ⁽²⁵⁾), de eenige soort van dit geslacht die tot dusverre in de Molukken gevonden is. Onder mijne insecten waren de beste *Pieris Aruna* ⁽²⁶⁾, levendig chromaatgeel van kleur, met zwarten rand en merkwaardige witte sprieten, misschien de fraaiste soort van het geheele geslacht, en een groot, zwart, wespachtig insect met ontzettend groote kaken, op de manier der herthoornkevers (*Lucanieden*), door den heer F. Smith *Megachile Pluto* genoemd. Ik verzamelde omstreeks een honderdtal soorten van torren die mij nog onbekend waren, maar meestal zeer klein, alsmede eenige fraaie en zeldzame die ik ook reeds vroeger op Batjan gevonden had. Over het geheel was ik tamelijk wel voldaan over mijn laatsten uitstap, waaraan ik 17 dagen besteed had en die rijk in genot was geweest en mij in staat had gesteld een groot gedeelte van het eiland te zien. Ik had eene ruime boot gehuurd en een kleine tafel en mijn rottingstoel medegevoerd. Deze waren mij tot groot gemak, want overal waar ik maar een dak boven mijn hoofd had, kon ik mij onmiddellijk zonder hulp inrichten, en op mijn gemak werken en spijzen. Waar de gelegenheid ontbrak om huisvesting aan den wal te vinden, sliep ik in

de boot, die altijd op strand werd gehaald wanneer wij eenige dagen op dezelfde plek vertoefden.

Na mijne terugkomst ter hoofdplaats pakte ik het verzamelde in en maakte mij gereed om naar Ternate terug te keeren. Ik had bij mijne aankomst op Batjan de boot die ik op Ternate gehuurd had, teruggezonden, met den stuurman en twee of drie andere mannen, die met vreugde van deze gelegenheid hadden gebruik gemaakt. Thans bood zich mij de gelegenheid aan om terug te keeren met een Gouvernementsboot, die juist rijst voor het garnizoen had aangebracht. Ik kreeg daartoe verlof en vertrok diensvolgens den 13^{den} April, na slechts eene week minder dan een half jaar op Batjan te hebben doorgebracht. De boot behoorde tot de soort die "coracora" genoemd worden (³⁷), was geheel open, zeer laag, en hield omstreeks vier tonnen last. Zij had vlerken van bamboe die aan beide zijden omtrent vijf voeten uitstaken en een bamboezen vloer steunden, die zich langs de geheele lengte van het schip uitstreckte en op welks buitensten rand de twintig roeiers zaten. Van binnen was er aan voor en achtersteven een toereikende ruimte, terwijl het midden van de boot bestond uit eene met atap gedekte hut, waarin de bagage en de passagiers werden gestopt. Het dolboord stak niet meer dan een voet boven het water uit. De zwaarte van boven en aan de zijden en de algemeene onhandelbaarheid maken deze booten bij ruw weder gevaarlijk, en niet zelden gebeurt het dat zij verongelukken. Een driekanten mast met een matten zeil konden wij in geval van een gunstigen wind opzetten, maar deze liet zich, als gewoonlijk, wachten, ofschoon wij er, naar den moeson te oordeelen, op hadden mogen rekenen. Ons water, in bamboeleden medegevoerd, was slechts genoegzaam voor twee dagen, en daar de reis er zeven duurde, moesten wij op eene menigte plaatsen aanleggen. Ware de kapitein wat minder onverschillig geweest en de roeiers, die juist zooveel deden als hun goed-

dacht, wat beter onder tucht, dan hadden wij Ternate in drie dagen kunnen bereiken; want den ganschen weg over was het weder fraai en de wind stil.

Er waren buiten mij onderscheidene andere passagiers aan boord: drie of vier Javaansche soldaten, twee tot dwangarbeid veroordeelden wier tijd om was (en waarvan de eene, zonderling genoeg, dezelfde man was die mijn geldkistje en mijne sleutels had gestolen), de vrouw van den schoolmeester met een dienstmeid, die te Ternate een bezoek gingen brengen, en een Chineesche koopman, die er waren ging opkopen. Wij moesten allen in dezelfde hut slapen en lagen er tamelijk dicht opeengepakt; maar met veel beleefdheid werd mij overvloedige ruimte voor mijn matras toegestaan, en wij konden uitstekend met elkander over weg. In de bakken was een kleine snuiver waar wij onze rijst konden koken en onze koffie zetten, waartoe ieder natuurlijk zijn eigen voorraad had medegebracht, terwijl hij zijne maaltijden gebruikte als het hem gelegen kwam. De overtocht zou niet onaangenaam geweest zijn, zoo hij niet verbitterd was door de ellendige "tom-toms" of houten trommen, die onder het roeien aanhoudend geslagen worden. Twee mannen hielden zich daarmede bestendig bezig en maakten de geheele reis over een vreeselijk geraas. De roeiers worden door den Sultan van Ternate geleverd; zij ontvangen omstreeks vier stuivers daags en moeten voor hun eigen onderhoud zorgen. Ieder hunner had eene sterke houten beteldoos, waarop hij gewoonlijk zat, een slaapmat en een stel kleederen bij zich; want onder het roeien hadden zij niets dan een sarong of kain pandjang^(*) om het lijf. Zij slapen op hunne plaats en bedekken zich daarbij met hunne mat, die vrij wel tegen den regen bestand is. Onophoudelijk kauwen zij betel of rooken zij ciga-rettes. Hun voedsel bestaat in droge sago en een weinig gezouten visch. Zelden hoort men hen onder het roeien zingen, tenzij ze bijzonder opgewekt zijn of zich inspannen om eene aanleg-

plaats te bereiken, en ook met gesprekken zijn zij doorgaans zeer zuinig. Verreweg de meesten zijn Maleiers, maar er loopen enkele Alfoeren van Halmaheira en Papoea's van Gebeh of Waigeoe onder.

Op een achtermiddag hielden wij stil vóór Makjan, waar een aantal manschappen aan wal gingen en een groote menigte pisangs en andere vruchten aan boord werden gebracht. Daarop roeiden wij weêr een eind verder en des avonds kwamen wij andermaal ten anker. Toen wij ons te slapen legden, deed ik mijne kaars uit, terwijl nog eene lamp met schemerig licht bleef branden. Een oogenblik daarna miste ik mijn zakdoek, en meenende dien te zien liggen op eene kist die eene der zijden van mijn slaapplaats vormde, stak ik mijne hand uit om er naar te grijpen, maar ik trok haar haastig terug, toen ik iets koels en zeer glads voelde, dat zich op mijne aanraking bewoog. "Breng het licht, spoedig!" riep ik, "hier is een slang." En werkelijk daar lag zij, netjes opgerold, met den kop een weinig opgeheven, als wilde zij onderzoeken wie haar gestoord had. Het was nu noodzakelijk haar te vangen of te doden, zoo wij haar niet onder den hoop van allerlei pakgoederen wilden zien wegsluipen, in welk geval wij niet veel slaap zouden genoten hebben. Een der gewezen dwangarbeiders bood zich aan haar te grijpen, met de hand in een doek gewikkeld, maar uit de wijze waarop hij te werk ging bespeurde ik dat hij zenuwachtig was en haar waarschijnlijk zou laten ontsnappen, waarom ik hem niet wilde toestaan de kans te wagen. Ik kreeg daarop een groot hakmes, en na mijne insecten-netten, die juist boven de slang hingen en de vrijheid mijner bewegingen belemmerden, voorzichtig te hebben weggenomen, gaf ik haar bedaard een houw over den rug, en hield haar tegen, terwijl mijn jongen met een ander mes haren kop verpletterde. Bij onderzoek bleek mij dat zij groote giftanden had, en het was een wonder dat zij mij niet beet toen ik haar het eerst aanraakte.

Naardien het zeker niet waarschijnlijk was dat twee slangen te gelijk aan boord zouden zijn gekomen, legde ik mij neder om te slapen, maar daar ik bij voortduring een onbepaalde droomerige voorstelling had dat ik mijne hand op een tweede zou kunnen slaan, lag ik zoo stil als een muis en keerde mij den ganschen nacht niet eens om, zeer in strijd met hetgeen ik 'gewoon was. Den volgenden dag bereikten wij Ternate, waar ik wegkroop in mijn gemakkelijk huis, om al mijne schatten te onderzoeken en zorgvuldig voor de reis naar huis te pakken.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Zie boven blz. 13, noot 2.

(²) De topographische bijzonderheden hier en een weinig later door Wallace medegedeeld omtrent den weg van Laboeha (zooals de hoofdnegerie van Batjan eigenlijk heet) naar Ajer Membia, de plaats van het steenkolen-établissement, zijn niet zeer duidelijk en moeilijk overeen te brengen met de beschrijvingen in Bleeker's "Reize", I, blz. 240, in Brumund's "Fragment mijner Reize door de Molukken, — Makjan en Batjan" (Batavia, 1856), blz. 62, en de "Topographische schets van het eiland Batjan" door den heer Bernelot Moens, in Dl. XXII van het "Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië", blz. 315. De kaart van Batjan bij het reisfragment van den heer Brumund gevoegd en geteekend door den heer C. de Groot, is ook niet uitvoerig genoeg om licht te geven omtrent de kleine tegenstrijdigheden, die misschien eene nauwkeurige plaatselijke kennis zou kunnen opheffen. Zooveel is intusschen zeker, dat de brug nabij de kampong Laboeha waarvan Wallace spreekt, eigenlijk ligt over een kreek of inham

van de zee, die om de kampong heen loopt, en dat in deze kreek de rivier zich uitstort, herhaaldelijk door Wallace vermeld, wiens woorden ten onrechte aan twee stroomen zouden doen denken. De weg gaat in het algemeen langs deze rivier, die den naam draagt van Amasing, eerst door de vlakke en op eenigen afstand van haar, dan uitgekapt in de smalle rotsige kloof waardoor zij zich heen wringt, en waarin men zelfs rotsen door buskruit heeft laten springen. Tweemaal schijnt het pad over de rivier heen te gaan; eens nog in de vlakke, ter plaatse waar het huis van Wallace gelegen was, en waar zich vroeger eene brug bevond, die door de overstromingen is weggespoeld, zoodat Wallace hier haar bed moest doorwaden; de tweede maal, voorbij het midden van den weg, waar de kloof het engst is, en waar de door eene rotsmassa gesteunde brug ligt, beneden door Wallace vermeld. Nog in de vlakke ligt rechts van den weg als men naar de kolenmijn opgaat, en terwijl deze aan den rechteroever der van de mijn komende rivier loopt, dus tusschen den weg en de rivier, een lage dicht begroeide heuvelrug. Dezen schijnt Wallace te bedoelen met de woorden: "across the river behind rose a forest-clad bank." Maar hoe die heuvelrug *across*, d. i. *dwaars over* de rivier kan loopen, is onbegrijpelijk. In verband met de gegeven voorstelling van het terrein heb ik gemeend te moeten vertalen: "aan de overzijde."

(³) Het is niet onaardig hiermede te vergelijken wat een paar jaren vroeger Dr. Bleeker, "Reize", Dl. I, blz. 235, over den Sultan van Batjan schreef. "De Sultan van Batjan, Moehammad Haijatoe'ddien, heeft, niettegenstaande zijnen ruim 60jarigen leeftijd, nog een fiks en krachtig voorkomen. Zijne lengte gaat niet boven het middelmatige en zijne leest nadert het tengere, doch zijne houding is die van iemand van veel minder rijpen leeftijd en zijn gelaat vol uitdrukking en innemend. Zijne gehechtheid aan het Gouvernement is boven allen twijfel verheven, en hij gevoelt ook dat hij zijne kroon geheel aan het Gouvernement heeft te danken, zonder hetwelk zijn rijke reeds geheel zou hebben opgehouden te bestaan. Geheel vrijwillig heeft hij het Gouvernement de rijkdommen van zijne landen aangewezen, en zich steeds bereid getoond, om, bij de nasporingen naar steenkolen, goud en koper, alle mogelijke hulp te verleen. Indien hij over eene meer talrijke bevolking regeerde, zou zeker Batjan reeds in meerdere opzichten meer zijn vooruitgegaan dan Ternate of Tidore. Maar de geringe bevolking en de betrekkelijk talrijke hoofden maken zijne macht niet noemenswaardig

en zijnen invloed beperkt." In 1862 is deze vorst door den tegenwoordigen Sultan, Poetra Moehammad Sadik-Schah, opgevolgd.

(*) Dit zijn de Ajer Limon en de Ajer Membia.

(*) In Augustus 1853 is door den ingenieur Schreuder een aanvang gemaakt met het mineralogisch onderzoek van Batjan. Dit onderzoek had niet alleen betrekking tot steenkolen, maar ook tot goud, waaraan Batjan gezegd wordt zeer rijk te zijn. De resultaten hebben echter niet aan de verwachting beantwoord, en krachtens besluit van den Gouvernment-Generaal van 55 Mei 1869 is dit mineralogisch onderzoek voor goed gestaakt. Men had toen alle hoop opgegeven om bruikbare kolen te vinden, in voldoende hoeveelheid om de kosten der ontginning goed te maken. Het aanleggen van den kostbaren weg naar Ajer Membia, eer men eenige zekerheid had dat goede kolenlagen voorhanden waren, was eene weelde als zich slechts een Gouvernment veroorlooft dat industrie drijft voor eigen rekening. De slechte resultaten der goudwasscherij te Soengei Poang worden door Bleeker en Moens niet aan gebrek aan goud, maar aan verduistering van een groot deel der opbrengst door de Chineesche werklieden toegeschreven. Bleeker wachtte daarvan goede uitkomsten als zij op particuliere ondernemers overging.

(*) Dit is de ornitholoog George Robert Gray, vooral bekend door zijn "Catalogue of genera and subgenera of birds contained in the British Museum", London, 1855. Hij moet niet verward worden met een ander uitstekend zoöloog, John Edward Gray, conservator van het zoölogisch gedeelte van het Britsch Museum. Het ondergeslacht *Semioptera* is niet algemeen aangenomen, en veelal wordt deze vogel, die thans ook in het Leidsch Museum door onderscheidene exemplaren vertegenwoordigd is, eenvoudig *Paradisea Wallacei* genoemd.

(*) Deze moet zijn *Papilio Telegonus* Felder. Zie Wallace, *on the Papilionidae of the Malayan region*, in "Transactions of the Linnean Society", Vol. XXV, p. 44.

(*) Zie over deze papegaaien Finsch, II, S. 776 (*Domicella garrula*), S. 872 (*Trichoglossus placens*; vgl. boven blz. 26 noot 4), S. 387 (*Pionias cyanicollis*). De *Djambou* is een bekende, in een groote verscheidenheid van soorten in Indië gekweekte vrucht. Deze boomen behooren tot de myrtaceëen en werden vroeger gerekend tot het geslacht *Eugenia*, terwijl men ze thans doorgaans daarvan afzondert onder den naam *Jambosa*. Eene der meest bekende soorten is de *Jambosa vulgaris* (vroeger *Eugenia*

Jambos), in 't Maleisch *Djamboe ajer mawar* of rozenwater-djamboe genoemd. Deze soort is naar Engeland overgebracht, waar men hare vrucht *rose-apple* noemt. Hieruit zal men kunnen opmaken waarom Wallace schrijft: "the Jambu or rose-apple (*Eugenia* Sp)." Vergl. verder Dl. I, blz. 144, noot 5.

(*) Van de twee soorten van vruchtduiven of *Carpophaga*'s, hier genoemd, wordt de eene eenige bladzijden later uitvoeriger vermeld onder den naam van *Carpophaga perspicillata* (vgl. Dl. I., blz. 504, noot 10, en beneden blz. 81, noot 30). De andere is *Ducula basilica* (*Ducula* is een ondergeslacht van *Carpophaga*), zooals blijkt uit Bernstein's "Voorloopige mededeelingen nopens reizen in den Molukschen Archipel", in Tijdschrift v. h. Bat. Gen., Dl. XIV, blz. 401. *Eurystomus* is een geslacht van *Coraciadae*, nauw verwant met *Coracias*, *Nectarinia* een geslacht van *Cinnyrinae*. Over *Tanysiptera Isis* zie boven blz. 28, noot 13.

(¹⁰) *Glenea*, een geslacht van tropische boktorren, nauw verwant met onze *Saperda*'s; *Danis* een geslacht van *Lycaenidae*; *Euplaea* een geslacht van *Danaïdae*.

(¹¹) Wallace zegt eigenlijk: "in het oostelijk schiereiland", doch die uitdrukking is onnauwkeurig. Tomori of Tomalki is een zeer weinig bekend landschap aan de gelijknamige baai, die het binnenste gedeelte uitmaakt van de groote golf van Tolo, d. i. de golf die de oostelijke en zuidoostelijke schiereilanden van Celebes vanéén scheidt. Tomori wordt op de kaarten veelal voorgesteld als een deel van Tomboekoe, maar schijnt inderdaad met dat rijk in gedurigen krijg te zijn. Deze vijandelijkheden hebben in 1856 aanleiding gegeven tot eene kleine expeditie om de Tomoriërs te tuchtigen. Van de kolonie op Batjan vind ik elders geen gewag gemaakt.

(¹²) "Tapa, tape, étoffe d'écorce d'arbre." Zie Mosblech, "Vocabulaire Océanien Français et Français Océanien" (Paris, 1843), p. 99.

(¹³) Tot uitvoering der wet van 20 April 1855 tot regeling van de koperen pasmunt in Nederl. Indië, die een vervolg was op de wet van 1 Mei 1854 tot regeling van het Indische muntwezen.

(¹⁴) Namelijk het fort Barneveld, eene steenen redoute achter de hoofdnegerie, waarin het Nederlandsch gezag eene bezetting onderhoudt van 25 man.

(¹⁵) Door tusschenkomst der Oost-Indische Compagnie zijn zij van het Katholicisme tot het Protestantisme gebracht; maar daarom viereu zij nog den Zondag niet met de gestrengheid der Engelschen, die ook onder de Protestanten op het vasteland van Europa zelden wordt geëvenaard.

(¹⁶) Wallace schrijft: "called by us flying foxes"; doch die naam van "vliegende vossen" is bij onze landgenooten niet gebruikelijk. Zie voorts over deze dieren Deel I, blz. 461, noot 6.

(¹⁷) De bereiding van brood uit sagomeel wordt beschreven in het vijf en twintigste hoofdstuk.

(¹⁸) De zaak is sedert lang algemeen bekend; vandaar b. v. de benaming "zwarte Portugeezen" voor de Portugeesche mestiezen, op Timor en elders in gebruik.

(¹⁹) *Mameluco* is het Arab. *mamluk*, een slaaf (waarvan ook het bekende *mameluk*, dewijl het corps der *mamelukken* in Egypte eigenlijk uit *slaven* bestond), maar heeft in het Spaansch en Portugeesch zijne beteekenis verloren. Men gebruikt het voor *een onnoozele, een sukkel*, en in Brazilië voor de kinderen van Europeanen en Indiaansche vrouwen. Zie Dozy en Engelmann, "Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe" (Leyde, 1869), p. 299.

(²⁰) Miquel, Flora van Ned. Ind., II, blz. 213, noemt *Mussaenda longiflora* als voorkomende op de Banda-eilanden, en spreekt twijfelachtig van eene tweede soort der Molukken, *Mussaenda sericea*. De overige soorten van *Mussaenda's* door hem genoemd, zijn in het Westen van den Archipel te huis. Het gebrekkige van onze kennis der Flora van de Molukken springt telkens in het oog. Waarom, terwijl reeds zooveel voor de kennis der dierenwereld van die gewesten gedaan is, schijnt niemand zich om de plantenwereld te bekommeren?

(²¹) Men kan dezen onbeschrijfelijk schoonen vlinder thans ook in het Leidsch Museum bewonderen. Zie voorts Felder in de "Wiener entom. Monatschrift", Dec. 1859, en G. R. Gray in "Proceedings of the Zool. Society", 1859, p. 424.

(²²) De sagoboomen tieren niet goed op droge, hoog gelegen gronden; zij vorderen een zwaren, vochtigen grond, en het brengt aan het gewas geen nadeel toe, wanneer de bosschen gedurende het grootste gedeelte van den regentijd onder water staan.

(²³) Benoemd, beschreven en afgebeeld door Hewitson, "exotic butterflies", *Papilio*, III, f. 7.

(²⁴) Bij Schlegel, "Vogels van Ned. Ind.", *Dacelo diops. Todiramphus* is een ondergeslacht gecreëerd door Lesson.

(²⁵) Over *Cynopithecus nigrescens* zie Dl. I, blz. 474 en 491, noot

16. Over de benaming "oostersche opossums" zie Dl. I, blz. 33, noot 17. *Cuscus ornatus* en *Belidens Ariel* worden nader vermeld in hoofdst. XXVII, waar eerstgenoemde ook is afgebeeld. In plaats van *Fiverra zibeltha* had Wallace *Fiverra tangalunga* behooren te schrijven, zooals is aangetoond Dl. I, bl. 490, noot 15.

(¹⁶) Het eiland heet Sigara of Groot Tawali en strekt zich uit langs de Westkust van het noordelijk schiereiland van Batjan, waarvan het door Straat Sembaki, ook Straat Herberg genoemd, gescheiden is. In Nederlandsche berichten, die echter zeer gebrekkige kennis verraden, wordt het als onbewoond opgegeven. Wallace spreekt van eene bevolking, doch misschien is zij slechts eene tijdelijke, die hier de boschproducten komt inzamelen; het blijkt althans dat zij zich niet met landbouw bezig houdt.

(¹⁷) Dat zijn de bernchte Ilanons, de ziel van den zeeroof in den Indischen Archipel, ofschoon ook andere stammen aan hunne roof- en plunder-tochten deel nemen. Men vergelijkte over dezen volksstam mijn "Borneo's Wester-afdeeling", I, blz. 352. Onder de stammen die zich naast de Ilanons het meest aan den zeeroof plachten schuldig te maken, behooren de Zee-Dajaks van Noord-Borneo, die bij herhaling zoo vreeselijk door Radja Brooke getuchtigd zijn.

(¹⁸) Ik waag het dus het Eng. *screw-pine* te vertalen, omdat de bladeren der Pandanen in den vorm van een spiraal of schroefdraad zijn gerangschikt. Men moet dan echter den *schroefboom* niet verwarren met den *schroetenboom* (*Helicteres* Sp.), die reeds bij andere schrijvers dien naam heeft erlangd wegens zijne schroefwijze gekronkelde zaadhuisjes. Welke van de vele soorten van Pandanen Wallace hier op het oog heeft, is, wegens de vluchtigheid zijner beschrijvingen en onze gebrekkige kennis der familie, niet met zekerheid te bepalen. Van de soorten die in de Molukken gevonden worden, weet men thans nog weinig meer dan reeds bij Rumphius, "Herbarium Amboinense", IV, bl. 139 vv., gelezen wordt, en zich hoofdzakelijk tot de soorten van Amboina bepaalt. De eigenaardige vertakking, die ook reeds aan Rumphius de vergelijking met de armen van een kandelaar in de pen gaf, en waarvan zelfs eene soort van Guiana, *Pandanus Candelabrum*, haren botanischen naam ontleent, is tot bepaling der soort niet genoegzaam, daar zij in meer dan éene soort voorkomt. Evenmin helpt ons daarbij wat van de vervaardiging van matten uit de bladeren van eene der hier beschreven soorten gezegd wordt. Er zijn een aantal Pandanen

uit wier bladeren grovere of fijnere matten vervaardigd worden. De beste schijnen gemaakt te worden uit de bladeren van *Pandanus litoralis*, eene soort die veel in de zandige kuststreken van Java groeit, maar wier voorkomen in de Molukken niet eens geconstateerd is. De beschrijving van de bewerking die de bladeren daartoe ondergaan, vindt men bij Hasskarl, "Aanteekeningen over het nut door de bewoners van Java aan eenige planten toegeschreven", blz. 98. Men noemt die matten in het Maleisch *tikar*, en op Java *samak*; 't is mogelijk dat men ze in de Molukken ook *kokoja* noemt, doch volgens Rumphius, t. a. p., blz. 152, is *kokoja* de Maleische, Ternataansche en Bandaneesche naam, niet van de matten zelfden, maar van eene der soorten van Pandanen uit wier bladeren matten gevlochten worden, namelijk *Pandanus repens*. Men sprak dus van kokoja-matten en heeft wellicht dien naam gaan gebruiken voor pandan-matten in het algemeen, zonder op het verschil van soort te letten; *Pandanus repens* toch, wiens stengel over den grond kruipt, kan hier in geen geval door Wallace bedoeld zijn. Verder kan de onkunde der Europeanen omtrent den oorsprong van den naam, aanleiding gegeven hebben, dat de matten zelfden *kokoja's* werden genoemd.

(²⁹) Miquel, "Flora v. N. I.", II, blz. 1070, kent onder de vele en velerlei boomen van den Archipel die damar opleveren, slechts ééne soort die hij tot het geslacht *Dammara* brengt, t. w. *Dammara alba* of de damar-den; hij voegt er echter bij, dat Rumphius allerlei hars voortbrengende boomen onder dien algemeenen naam begrijpt. Vgl. ook Pijnappel, "Geographie van Ned. Indië", § 41.

(³⁰) Dat *Carpophaga perspicillata* hier onder dezen van ouds bekenden naam voorkomt, heb ik over het hoofd gezien, toen ik, Deel I, blz. 504, noot 10, aannam, dat Wallace dien met *Carpophaga concinna* had verwisseld. Inderdaad hebben Temminck, Sal. Muller, Bleeker en anderen ook de bekende notenmuskaat-duif van Banda steeds *Carpophaga perspicillata* genoemd; maar Wallace heeft hier, gelijk zoo dikwijls, waar men vroeger slechts aan locale verscheidenheid dacht, verschil van soort aangenomen. Den naam van *Carpophaga perspicillata* liet hij aan de exemplaren van Batjan en naburige eilanden, maar de daarvan afwijkende van de Banda- en Kei-eilanden noemde hij *Carpophaga concinna*, zooals uit het negen en twintigste hoofdstuk nader blijken zal. Ceram heeft eene derde verwante soort, *Carpophaga neglecta*, in hoofdst. XXV vermeld.

(¹¹) *Caloenas Nicobarica*. Een weinig later wordt uitvoerig over dezen fraaien vogel gesproken.

(¹²) De *Euterpe's* behooren tot de schoonste en slankste palmen en bereiken vaak eene hoogte van omstreeks honderd voet. Men kent er tien soorten van, die allen in grooten getale in de bosschen van tropisch Zuid-America gevonden worden.

(¹³) Of *Thamnophilus*, een in Zuid-America in talrijke soorten vertegenwoordigd geslacht. Wallace noemt ze "bush-shrikes", d. i. kreupelhout-klawieren, en werkelijk leven de batara's in het lage hout en hebben zij met de klawieren (*Laniinae*) groote overeenkomst.

(¹⁴) Of dodo (*Didus ineptus*). Men weet dat deze plumpe vogel, die op Mauritius te huis behoorde, sedert meer dan anderhalve eeuw uitgestorven schijnt te zijn. De apteryx (*Apteryx australis*) is te huis op Nieuw-Zeeland.

(¹⁵) Het geslacht *Batrachostomus* is door Gould afgezonderd van *Podargus*. Carus en Gerstäcker, I, blz. 241, brengen deze geslachten niet tot de *Caprimulgidae* of geitenmelkers, maar tot de *Coraciidae*.

(¹⁶) De beide seksen van dezen vlinder zijn vroeger voor afzonderlijke soorten gehouden. Zie Snellen van Vollenhoven, "Famille des *Pierides*", p. 18.

(¹⁷) Van deze vaartuigen geeft Valentijn, II, 1, blz. 183, de volgende beschrijving: "Eindelijk zo hebben zij ook een zeer groote soort van vaartuigen, een coracora, d. i. een waterschildpad, met reden zo genaamt, alzo zij gemeenelijk zeer traag van voortgang is. Dit is een overdekt vaartuig, 80, 100, en ook wel meer voeten lang, wel 12 of 14 (en, na zijne grootte, wel meer) voeten wijd, van een groot midden-vertrek, of zomtijds van 2 à 3 fraeje kamertjes, voorzien, en bij een stille zee niet onaangenaam nog onbequaam, om mede te varen, alzo zij, indien de wind goed is, ook zeilen kunnen; dog bij sware zee en tegenwind, ploffen zij maar in 't water, en arbeiden veeltijds zig zelven in stukken. Op zulken vaartuig hebben zij gemeenlijk, als 't van 2 gnadjo's [elders schrijft Valentijn juister ngadjo's] is 50, van 3 gnadjo's 60, 70 en meer, van 4 gnadjo's 80 à 90 scheppers, die verdeelt worden, niet alleen beneden in dat vaartuig, maar ook op 2, 3, 4 en meer roebanken aan wederzijden [d. i. op de vlerken], die zij gnadjo's noemen. Onder dit getal van scheppers werden medegerekend, die op de gong en tifa slaan, alzo zij op digtmaat scheppen. De groote coracora's hebben tegenwoordig 4 gnadjo's, hoewel 'er in oude tijden wel van zeven geweest zijn." Deze beschrijving is toe-

gelicht door eene afbeelding, waaruit blijkt, hetgeen in de beschrijving minder duidelijk uitkomt, dat de coracora's steeds met vlerken zijn toegerust. Van der Crab, "de Moluksche eilanden," bl. 255, beschrijft deze vaartuigen als volgt: "Zij zijn aan weërszijden voorzien van zoogenaamde vlerken, zijnde uitgelegde balken waarover weder eenige dwarsbalken zijn aangebracht, die den roeiers tot zitplaats dienen. Zoolang die vlerken goed bevestigd zijn aan den romp der prauw, bestaat er weinig gevaar voor omslaan; zoodra echter bij hooglopende zee het verband losraakt of een der uitleggers wegvalt, en daardoor het evenwicht verloren gaat, is het gevaar zooveel te grooter; zoo ook wanneer met hevig slingeren een der vlerken te diep onder het watervlak slaat en de daarop drukkende watermassa niet weder kan doordringen. Beide gevallen zijn meestal niet te voorkomen, zoodat de gewone prauwen wel zoo verkieslijk zijn voor "zeetochtjes die ver uit den wal leiden."

Omtrent den naam dezer vaartuigen merk ik op, dat Valentijn dwaalt als hij dien wil ophelderen door de vergelijking van het woord *kakoera* of *koera-koera*, een soort van schildpad, en dat Wallace en anderen dien naam ten onrechte "kora-kora" schrijven, als ware het eene reduplicatie, zooals die in de Maleische talen zoo gewoon zijn. *Coracora* is Portugeesch, gelijk zoovele woorden in de Molukken gebruikelijk, en een der vele vormen die in de zuidelijke talen van Europa het Arab. *gorgór* of *gorgóra*, mv. *qarâ-gir*, heeft aangenomen, dat zelf misschien weder uit het Latijn afstamt. Zie Dozy en Engelmann, "Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe", p. 248. Ook ons Nederlandsch bezit een woord van denzelfden oorsprong in het bij onze oude schrijvers dikwijls voorkomende *karaak* of *kraak*, rechtstreeks ontleend aan het Spaansche *carraca*.

(³³) Eng. "waistcloth". Zie Deel I, blz. 311, noot 9.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

CERAM, DE CORAM- EN WATOEABELLA-EILANDEN.

(October 1859 tot Juni 1860.)

Ik vertrok van Amboina om mijn eerste bezoek aan Ceram te brengen, te drie ure in den morgen van den 29sten October, na dagen lang gewacht te hebben op de bemanning der boot, die niet bij elkander te krijgen was. Nadat ten laatste kapitein van der Beek, aan wiens welwillendheid ik de gelegenheid tot den overtocht verschuldigd was, nog den geheelen dag was bezig geweest om zijn volk op te loopen, bleek het te middernacht dat twee van mijne manschappen op het laatste oogenblik verdwenen waren. Wij vonden den een aan het avondmaal in zijn eigen huis, meer of min beneveld door wat al te ruime afscheidsplengingen van arak, terwijl de andere naar de overzijde der baai was gegaan, zoodat wij genoodzaakt waren zonder hem te vertrekken. Wij vertoefden eenige uren bij twee dorpen nabij het oostelijk einde van Amboina, bij een van welke wij eenig hout hadden te laden voor de woning van de zendelingen (1), en op den middag van den

derden dag bereikten wij de plantage van kapitein van der Beek te Hatoesoëa, op dat gedeelte van Ceram dat tegenover het eiland Amboina ligt. Zij bestond uit een ontginning te midden van een vlak en eenigermate moerassig bosch, omstreeks 20 morgen groot, en grootendeels beplant met cacao en tabak. Behalve een kleine hut door het werkvolk bewoond, was er een groote droog-schuur voor tabak, waarvan mij een hoek werd aangeboden; en daar het aanzien der plaats mij deed vermoeden, dat zij vruchtbaar zou zijn voor mijne verzamelingen, sloeg ik tijdelijke tafels, banken en slaappleatsen op, en maakte alles voor een verblijf van eenige weken gereed. Maar weinige dagen waren toereikend om te toonen dat ik teleurgesteld zou worden. Torren waren tamelijk overvloedig, en ik ving eene menigte fraaie langsprietige Anthribidae en bevallige boktorren, maar zij waren meest allen van dezelfde soorten als die ik gedurende mijn eerste korte bezoek te Amboina gevangen had. Er liepen slechts zeer weinige paden door het bosch, dat armscheen te zijn aan vogels en vlinders, en dag vóór dag na brachten mijne jagers mij niets dat eenige aandacht verdiende. Ik was dus weldra verplicht aan eene verandering van verblijfplaats te denken, daar ik klaarblijkelijk van de nog schier in het geheel niet onderzochte voortbrengselen van het eiland Ceram geene juiste voorstelling zou krijgen door langer op deze plaats te vertoeven.

Het deed mij intusschen wel eenig leed dat ik vertrekken moest, want mijn gastheer was een van de merkwaardigste menschen en onderhoudendste medgezellen die ik ooit had ontmoet. Hij was van geboorte een Vlaming, en had, gelijk zoovelen van zijne landgenooten, eene verwonderlijke gaaf om talen aan te leeren. Als aankomend jongeling had hij een Gouvernements-ambtenaar vergezeld, die belast was om een rapport uit te brengen over den handel en het verkeer in de Middellandsche zee, en op elke plaats waar zij maar eenige

weken vertoefd hadden, had hij zich de taal van het dagelijksch leven eigen gemaakt. Later had hij reizen gedaan naar St. Petersburg en andere deelen van Europa en ook eenige weken in Londen doorgebracht, en daarna had hij zich naar de Oost begeven, waar hij zich eenige jaren met handel en winst-bejag op de verschillende eilanden had bezig gehouden. Hij sprak nu Hollandsch, Fransch, Maleisch en Javaansch, allen met hetzelfde gemak; Engelsch zóó dat men even kon hooren dat hij een vreemdeling was, maar zeer vloeiend en met de volledigste kennis van het spraakgebruik, zoodat het mij nooit kon gelukken hem in de war te brengen. Duitsch en Italiaansch waren hem evenzeer gemeenzaam, en zijne bekendheid met Europeesche talen omvatte Nieuw-Grieksch, Turksch en Russisch, ja hij kon zich ook in het Hebreeuwsch en Latijn uitdrukken. Als een proef van zijne talenten kan ik vermelden, dat hij eene reis had gemaakt naar het zeer afgelegen eiland Salibabo (¹) en daar eenige weken vertoefd had om handel te drijven. Daar ik mij met het bijeenbrengen van woordenlijsten bezig hield, gaf hij te kennen dat hij zich nog wel eenige woorden meende te herinneren, en gaf er mij een aanzienlijk getal in de pen. Korten tijd daarna kwam mij een korte lijst van woorden in handen die ter plaatse zelve waren opgeschreven, en zonder uitzondering kwamen zij met zijne opgave overeen. Hij was gewoon een Hebreeuwsch drinklied te zingen, dat hij geleerd had van eenige Joden met wie hij eens had gereisd, en wier verbazing hij had gaande gemaakt door aan hunne gesprekken deel te nemen. Bij dit alles had hij een onuitputtelijken voorraad van verhalen en anekdoten betreffende de personen die hij ontmoet en de plaatsen die hij bezocht had.

In de meeste dorpen in dit gedeelte van Ceram vindt men scholen en inlandsche schoolmeesters en zijn de inlanders sedert lang tot het Christendom bekeerd. In de grootere dor-

pen zijn Europeesche zendelingen (*); maar er is tusschen de Christelijke en Alfoersche dorpen weinig onderscheid, en, voor zoo ver ik heb kunnen waarnemen, ook niet tusschen de bewoners. De bevolking schijnt van zuiverder Papoesch ras dan die van Halmaheira. Zij is donkerder van kleur en velen onder haar hebben het kroezige hoofdhaar der echte Papoea's; ook zijn hare gelaatstrekken ruw en scherp geteekend, en de vrouwen in het bijzonder hebben veel minder bevalligheid dan die van het Maleische ras. Kapitein van der Beek werd nooit moede van uit te varen tegen de bevolking dezer Christen-dorpen, die hij als dieven, leugenaars, dronkaards en onverbeterlijke luiaards beschreef. In de stad Amboina hoorde ik van mijne vrienden, de Doctoren Mohnike en Doleschall, zoowel als van de meeste Europeesche kooplieden en ambtenaren, juist dezelfde klacht; zij hadden liever Mohammedanen, zelfs veroordeelden, tot bedienden dan inlandsche Christenen. Eene der oorzaken hiervan is het feit, dat bij de Mohammedanen matigheid een godsdienstplicht is en hun zoo tot gewoonte is geworden, dat het gebod in de praktijk zelden overschreden wordt. Een milde bron van gebrek en een groote prikkel tot ledigheid en misdaad worden dus slechts gevonden bij de ééne klasse, en bij de andere gemist. Hierbij komt dat de Christenen zich bijna de gelijken der Europeanen achten, die denzelfden godsdienst belijden, en zich verre verheven wanen boven de Mohammedanen, waarom zij niet als dienstbaren willen arbeiden, maar trachten door den handel of het bebouwen van eigen akker den kost te winnen. Het is nauwelijks noodig te zeggen, dat bij een volk op zoo lagen trap van beschaving de godsdienst slechts in uiterlijkheden bestaat, en dat noch de leerstellingen des Christendoms begrepen, noch zijne zedelijke voorschriften gehoorzaamd worden. Ik moet echter erkennen, dat de "Orang Serani", zoover mijne onderzinking strekt, even beleefd, verplichtend en vlijtig waren als

de Mohammedanen en alleen in hunne neiging tot dronkenschap bij hen achterstonden (*).

Op een schriftelijk verzoek om eene prauw waarin ik mijne reis kon vervolgen, gericht aan den Adsistent-resident van Saparoea, wiens gebied zich tot het tegenoverliggend gedeelte van Cerams kust uitstrekt (*), ontving ik eene boot grooter dan ik noodig had, met eene bemanning van twintig koppen. Ik nam dus afscheid van mijn vriendelijken gastheer kapitein van der Beek, en vertrok nog dienzelfden avond naar het dorp Elpapoetih, dat wij in twee dagen bereikten. Ik had mij voorgesteld hier eenigen tijd te vertoeven, doch daar het voorkomen der plaats mij niet aanstond, omdat er geen maagdelijk woud in den omtrek te vinden scheen, besloot ik de baai van Amahai (*) omstreeks 12 (Eng.) mijlen verder in te varen, tot aan een nieuw gebouwd dorp, waar zich inboorlingen uit het binnenland gevestigd hadden en op kosten van eenige burgers van Amboina uitgestrekte cacao-plantages werden aangelegd. Ik bereikte de plaats, Awaja geheeten, nog dienzelfden namiddag, en erlangde door de hulp van den heer Peters, den bestuurder der plantages, en van het inlandsche hoofd, een klein huis. Nadat mijne bagage aan wal gebracht was, betaalde ik de twintig mannen die mij herwaarts gebracht hadden, en waarvan twee mij bijna krankzinnig hadden gemaakt door den ganschen weg over op tamtams te slaan, en liet hen daarop met de boot vertrekken.

Ik vond de bevolking hier nagenoeg in den natuurstaat, schier geheel zonder kleederen. De mannen dragen hun kroezig haar in een platten ronden knoop saamgebonden over den linker slaap, wat hun een voorkomen van doortraptheid geeft. In de ooren dragen zij houten cylinders, zoo dik als een vinger, en aan de einden roodgekleurd. Arm- en enkelbanden van gevlochten gras of van zilver en halsketens van kralen of kleine vruchten voltooien hunne uitrusting. De vrouwen dragen der-

gelijke sieraden, maar laten het haar los hangen. Allen zijn lang, donkerbruin van kleur, en hebben scherp geteekende Paoesche trekken. Er is in het dorp een Amboineesche schoolmeester en een aanzienlijk getal kinderen bezoeken elken morgen de school. Diegenen onder de bevolking die Christenen geworden zijn, kan men daaraan kennen dat zij het haar los dragen en tot zekere hoogte de gewone kleeding der inlandsche Christenen — een broek en een los hemd — hebben aangenomen. Slechts zeer weinigen spreken Maleisch; want al deze kustdorpen zijn eerst in den nieuwsten tijd opgebouwd door inboorlingen, die men genoopt heeft het ontoegankelijk binnenland te verlaten. In het gansche centrale gedeelte van Ceram is slechts één enkel volkrijk dorp in het gebergte overgebleven. Eenige weinige andere vindt men meer Oostwaarts en in het uiterste Westeinde; maar met deze uitzonderingen is de geheele bevolking van Ceram op de kust samengedrongen. In de noordelijke en oostelijke districten belijdt zij meereendeels den Islam; maar de bewoners van het zuidwestelijk deel, het naast bij Amboina, zijn doorgaans Christenen, althans in naam.

In al deze deelen van den Archipel doet het Nederlandsch gezag zeer prijzenswaardige pogingen om den toestand der inboorlingen te verbeteren door in ieder dorp schoolmeesters te plaatsen (doorgaans afkomstig van Amboina en Saparoea en onderwezen door de daar gevestigde zendelingen), en door inlandsche vaccinateurs te gebruiken, ten einde de verwoestingen der kinderziekte te voorkomen. Ook worden Europeanen aangemoedigd om zich hier neêr te zetten en nieuwe plantages van koffie en cacao aan te leggen, een der beste middelen om den inlander in een beteren toestand te brengen, wijl hij daardoor werk krijgt tegen behoorlijk dagloon, en zijn smaak en levenswijze eenigermate naar die der Europeanen leert vormen.

Met mijne verzamelingen ging het hier al niet veel beter dan op mijne vorige standplaats, behalve dat de vlinders een weinig overvloediger waren. Eenige zeer fraaie soorten waren des morgens aan het strand te vinden, waar zij zoo rustig op het natte zand zaten, dat zij zich met de vingers lieten grijpen. Vele mooie exemplaren van *Papilio*'s, op deze wijze gevangen, werden mij door de kinderen gebracht. Maar torren waren schaarsch en vogels nog schaarscher, zoodat ik begon te gelooven dat de fraaie soorten van Ceram, waarvan ik zoo dikwijls had hooren spreken, schier geheel beperkt moesten zijn tot het oostelijk uiteinde van het eiland.

Eenige weinige mijlen meer noordwaarts, in het diepste der baai, ligt het dorp Makariki (?), vanwaar een inlandsch pad over de geheele breedte van het eiland naar de Noordkust voert. Mijn vriend de heer von Rosenberg, met wien ik op Nieuw-Guinea kennis had gemaakt, en die nu namens het Gouvernement toezicht oefende op dit gansche gedeelte van Ceram (*), keerde van Wahai op de Noordoostkust terug, toen ik omstreeks drie weken te Awaja vertoefd had, en toonde mij eenige fraaie kapellen, die hij bij de bergstroomen van het binnenland had gevangen. Hij wees mij eene plaats aan, omstreeks het middelpunt van het eiland, waar hij meende dat ik met voordeel eenige dagen zou kunnen doorbrengen. Ik begaf mij daarom den volgenden dag met hem naar Makariki, waar hij het dorps hoofd in last gaf mij de noodige manschappen te leveren om mij op mijn tochtje te vergezellen en mijne bagage te dragen. Daar de lieden van het dorp verlangden met Kersmis weder te huis te zijn, was het noodzakelijk zoo spoedig mogelijk te beginnen; wij spraken dus af dat de manschap na twee dagen zou gereed zijn, en ik keerde terug om mijne schikkingen te maken.

Ik pakte de kleinst mogelijke hoeveelheid bagage voor een uitstap van zes dagen bijeen, en in den morgen van den

18^{den} December verlieten wij Makariki. Mijn gevolg bestond uit zes man, die mijne bagage en hun eigen voorraad droegen, en een jongen van Awaja, die gewoon was kapellen voor mij te vangen. Mijne twee Amboineesche jagers liet ik achter om gedurende mijn afwezen zooveel vogels te schieten en te onthuiden als zij konden. Toen wij het dorp achter ons hadden, gingen wij eerst wel een uur ver, zoo snel als het terrein veroorloofde, door dicht ineengegroeid kreupelhout, druipend nat door een stortregen die des nachts gevallen was, en vol slijkgraten. Nadat wij onderscheidene beken waren doorgetogen, bereikten wij eene der grootste rivieren van het eiland, Roeatan (*) genaamd, die het noodig was te doorwaden. Het bed was diep en de stroom snel. De bagage werd het eerst overgebracht; elk der mannen nam een pak op zijn hoofd en ging daarop in het water, dat hun bijna tot aan de okselen reikte. Daarna keerden twee mannen terug om mij behulpzaam te zijn. Het water kwam mij tot aan de borst en zijne kracht was zoo groot, dat ik ongetwijfeld er door zou zijn medegesleept, indien ik gewaagd had den overtocht alleen te doen; en het was mij volstrekt onbegrijpelijk hoe die mannen mij nog hulp konden bewijzen, daar ik, zoodra ik den voet van den grond had opgetild, de grootst mogelijke moeite had dien weder neêr te zetten. De gewoonte van barrevoets te gaan had ongetwijfeld aan hunne voeten die grootere kracht en vasthoudendheid gegeven, waardoor zij in staat waren stevig te blijven staan in het snelstroomende water.

Nadat wij onze natte kleederen goed uitgewrongen en weder aangetrokken hadden, gingen wij verder langs even zulk een smal boschpad als te voren, worstelende nu eens met de doode boomen en rottende bladeren, dan weder met de dicht ineengegroeide planten waarmede het bedekt was. Na nog een uur bereikten wij een kleineren stroom, die door een breed zandig bed vloeiende, waardoorheen onze weg lag. Wij

hielden een half uur stil om te ontbijten, en trokken daarna verder, telkens den stroom overstekende, of voortwandellende op zijne steenige of zandige oevers, tot omstreeks den middag, toen wij een punt bereikten waar zijn bed rotsig werd en door lage heuvelen was ingesloten. Nog een weinig verder werd de weg een ware bergkloof en moesten wij telkens over rotsen klauteren en door den stroom heen- en weêr waden, of ons door het bosch heenwerken om zijne kronkelingen af te snijden. Dit was een vermoeiende taak, en daar omstreeks drie ure des namiddags de lucht betrokken was en de donder in het gebergte een naderenden storm aankondigde, moesten wij omzien naar eene plaats om ons te legeren. Gelukkig bereikten wij spoedig eene plek waar de heer van Rosenberg gecampeerd had, en het geraamte van de hut waarin hij had geslapen, nog was blijven staan. Mijne volgelingen sneden bladeren en maakten in aller ijel een dak, waarmede zij juist gereed waren toen de regen begon. De bagage werd mede met bladeren gedekt, en de mannen verscholen zich zoo goed zij konden totdat de bui voorbij was. Maar nu was de rivier zoo gezwollen, dat het onmogelijk zou geweest zijn verder te reizen, al hadden wij dit ook gewenscht. Wij legden dus vuren aan, ik zette een weinig koffie, en mijne manschap braadde haar visch en hare pisangs, en daar het weldra donker werd, richtten wij ons zoo goed mogelijk in voor den nacht.

Den volgenden morgen gingen wij te zes ure weder op marsch en hadden drie uren ver een geheel gelijksoortigen tocht te maken, op welken wij de rivier ten minste dertig of veertig malen doorwaadden, waarbij het water ons meestal tot aan de knieën kwam. Eindelijk kwamen wij aan eene plaats waar de weg van de rivier afweek, en hier maakten wij halt om te ontbijten. Vervolgens hadden wij een langen weg af te leggen over het gebergte, langs een tamelijk bruikbaar pad, dat tot eene hoogte van omstreeks 1500 voet boven de zee opwaarts

ging. Hier viel mijn oog op een van de kleinste en tevens sierlijkste boomvarens die ik ooit had gezien, met een stam weinig dikker dan mijn duim, en toch eene hoogte van wel 15 à 20 voet bereikende. Ook ving ik hier een nieuwen vlin- der van het geslacht *Pieris*, en een prachtig wijfje van *Papi- lis Gambrisius*, waarvan ik tot dusver alleen de mannetjes ge- vonden had, die kleiner en geheel verschillend van kleur zijn. Nadat wij aan de andere zijde langs een zeer steil pad den bergrug weder waren afgedaald, kwamen wij aan eene andere rivier, op eene plek die ongeveer het middelpunt is van het eiland en waar wij ons twee of drie dagen dachten op te hou- den. In een paar uren hadden mijne volgelingen een kleine hut gereed gemaakt om mij tot nachtverblijf te dienen, acht voet lang en vier voet breed, met eene bank van gespleten staken. Zelfen vonden zij een onderkomen in twee of drie dergelijke nog kleinere hutten, door vroegere reizigers opgericht (¹⁰).

De rivier was hier omstreeks 20 el breed, en liep over een kiezelig en op sommige plaatsen rotsig bed, omzoomd door steile heuvelen, wier voet op sommige punten door moerassige plekken van den stroom was gescheiden. Het geheele land was één enkel dicht, onafgebroken, zeer vochtig en somber maag- delijk bosch. Juist bij onze rustplaats omvatte de rivier een klein met struikgewas bedekt eiland, waardoor zij eene wijdere opening in het woud maakte dan gewoonlijk, zoodat er eenige flikkeringen van zonlicht in konden doordringen. Hier vlogen onderscheidene fraaie vlinders rond, waarvan echter de aller- schoonste mij ontsnapte en zich gedurende den tijd van mijn verblijf niet meer zien liet. Gedurende de twee en een halven dag die ik hier doorbracht, zwierf ik schier aanhoudend langs de oevers van den stroom, om naar kapellen te zoeken, waar- van ik in het geheel 50 à 60 exemplaren machtig werd, onder welke zich eenige voor mij nieuwe soorten bevonden. Onder- scheidene andere, die ik slechts eenmaal zag, zonder dat het

mij gelukte ze te vangen, deden het mij zeer betreuren dat er in deze valleien van het binnenland nergens een dorp was waar ik eene maand kon vertoeven. In den vroegen morgen had ik steeds het geweer in de hand om vogels te schieten, en twee mannen van mijn gevolg maakten schier den ganschen dag jacht op herten; maar wij waren allen even ongelukkig en konden al den tijd dat wij in het bosch waren, letterlijk niets onder schot krijgen. De eenige goede vogel dien ik er zag, was de fraaie Amboineesche lori (¹¹), maar deze vloog altijd te hoog om hem te treffen. Buiten dezen was de Moluksche neushoornvogel, dien ik volstrekt niet noodig had, schier de eenige vogel die zich vertoonde. Grondlijsters, ijsvogels of duiven waren nergens te zien, en nooit heb ik mij in een bosch opgehouden, in die mate van dierlijk leven verstoken als dit scheen te zijn. Dezelfde armoede die zich in de vogels openbaarde, strekte zich ook uit tot alle andere orden van insecten behalve de vlinders. Ik had mij geveleid dat ik eenige zeldzame Cicindela's zou vinden, zooals ik die in soortgelijke plekken op Celebes gevonden had; maar schoon ik het bosch, het bed der rivier en de beken die van het gebergte stroomden, met de grootste volharding doorzocht, kon ik niets vinden dan de twee gewone soorten van Amboina. Andere soorten van kevers ontbraken ten eenenmale.

Het bestendig door het water en over rotsen en kiezelsteenen loopen vernielde geheel en al de twee paar schoenen die ik bij mij had, zoodat zij mij op de terugreis letterlijk instukken van de voeten vielen, en ik den laatsten dag onder erge pijn op mijn kousen moest loopen en geheel kreupel te Makariki terugkwam. De terugreis van deze plaats over zee naar Awaja ging weder, even als de reis daarheen, met storm en regen gepaard, en toen wij laat in den avond te Awaja aankwamen, was al onze bagage nat geworden, en wij zelven verkeerden in den ellendigsten toestand. Den ganschen tijd

dien ik op Ceram had doorgebracht, had ik geweldig te lijden gehad van de kwellende beten eener onzichtbare soort van mijt (*acarus*), erger dan die van muskieten, mieren en andere dergelijke plagen, omdat het onmogelijk is zich er voor te hoeden. Na deze laatste reis door het woud was ik van top tot teen bedekt met ontstoken vlekken, die mij, tijdens mijne terugkomst te Amboina, eene ernstige ziekte op den hals haalden, waarvoor ik nagenoeg twee maanden het huis moest houden — juist niet de aangenaamste gedachtenis van mijn eerste bezoek op Ceram, dat tegelijk met het jaar 1859 ten einde liep (¹²).

Het duurde tot den 24sten Februari 1860 eer ik andermaal vertrok, met het voornemen om van dorp tot dorp de kust langs te varen, en wat langer te vertoeven overal waar ik eene voor mijn doel geschikte plaats zou aantreffen. Ik was voorzien van een brief van den Gouverneur der Molukken, waarbij alle hoofden werden uitgenoodigd mij tot voorzetting mijner reis aan booten en mannen te helpen. De eerste boot bracht mij in twee dagen naar Amahai, aan de tegenovergestelde zijde der baai van Awaja (¹³). Het opperhoofd hier, hoe ongeëlooflijk het ook schijne, zocht geen voorwendsels tot uitstel, maar liet onmiddellijk een boot naar buiten halen, mijn bagage aan boord brengen, nadat het reeds donker was geworden mast en zeilen oprichten, en nog dienzelfden nacht de manschap opkomen, zoodat wij den volgenden morgen te vijf ure werkelijk onder weg waren, een voorbeeld van veerkracht zooals mij nauwelijks ooit te voren in een inlandsch hoofd bij zulk een gelegenheid was voorgekomen. Wij legden aan te Sepa en bleven den volgenden nacht te Tamilan, de twee eerste Mohammedaansche dorpen op Cerams Zuidkust. Den volgenden dag omstreeks den middag bereikten wij Hoja, het verste punt waarheen mijne tegenwoordige boot en manschap mij zouden brengen. Wij kwamen omstreeks een paal ten Oos-

ten van het dorp ten anker, omdat de koraalriffen ons beletten het dichter te naderen. Eerst toen des avonds de vloed opkwam, konden wij verder varen en de boot lossen bij het wonderlijke half-vergane houten paviljoen, hier tot ontvangst der vreemde bezoekers opgericht.

Te Hoja was geen boot te krijgen die mijn bagage kon bevatten, maar twee zouden daartoe volkomen toereikend zijn geweest. Echter bleef de Radja er op staan dat ik er vier zou krijgen, en de reden daarvan bleek mij te zijn, dat onder zijn gezag vier kleine dorpen stonden, en dus, als hij uit elk eene boot liet opkomen, de zwarigheid vermeden werd om het ééne te belasten en het andere vrij te laten. Men verhaalde mij dat ik in het volgende dorp, Teloeti, vele Alfoeren en eene menigte lori's en andere vogels zou vinden. De Radja verklaarde dat daar zwarte en gele lori's en zwarte kakatoe's voorkwamen; maar ik ben geneigd om te gelooven dat hij zeer wel wist dat hij loog, en dat het alleen zijn toelog was mij te doen berusten in zijn plan om mij niet verder dan die plaats te laten brengen, ofschoon ik de booten nog voor eene dagreis verder wenschte te houden. Hier, gelijk in de meeste andere dorpen, vroeg men mij om sterken drank; want de bevolking belijdt den Islam slechts in naam, en beperkt de vervulling harer godsdienstplichten tot de onthouding van varkensvleesch en enkele andere verboden voedingsartikelen. Den volgenden morgen kregen wij, na vrij wat moeite, onze ladingen aan boord, en deden daarna een aangenaam roeitochtje over de diepe baai van Teloeti, met het gezicht op de groote centrale bergketen van Ceram. Onze vier booten werden geroeid door 60 man, met wapperende vlaggen en slaande tamtams, terwijl zij door aanhoudend geschreeuw en gezang hunnen ijver aanvuurden. De zee was effen, de ochtend helder, en het gansche tooneel in hooge mate opwekkend. Bij de landing stonden de Orang-kaja en eenige der voornaamste ingezetenen ons in prachtige

zijden baadjes op te wachten, waarop zij mij geleidden naar het huis dat voor mijne ontvangst was gereed gemaakt, en waar ik besloot eenige dagen te vertoeven om te zien of het land ook iets nieuws zou opleveren.

Mijne eerste navraag gold hier de lori's, maar het antwoord dat ik kreeg was verre van voldoende. De eenige soorten die men er kende, waren de lori met geringden hals en de gewone rood en groene dwergpapegaai, beide gemeen op Amboina (¹⁴). Zwarte lori's en zwarte kakatoe's waren geheel onbekend. De Alfoeren woonden in het gebergte op 5 of 6 dag-reizen afstands, en in het geheele dorp waren slechts een paar levende vogels te vinden zonder eenige waarde. Mijne jagers konden niets dan enkele alledaagsche vogels machtig worden, en in weêrwil van eene ligging honderd (Eng.) mijlen oostwaarts van Amboina, van fraaie bergen en van welige bosschen, kon ik hier geene nieuwe insecten vinden, en zelfs uiterst weinige van de soorten die op Amboina en West-Ceram gemeen zijn. Klaarblijkelijk was langer oponthoud op zulk een plaats slechts tijdverspilling, waarom ik besloot zoo spoedig mogelijk verder te reizen.

Het dorp Teloeti is volkrijk, maar zeer verspreid en morsig. Sagoboomen bedekken hier de helling van het gebergte, in plaats van, als gewoonlijk, in lage moerassen te groeien; maar nader onderzoek toont dat zij staan op moerassige plekken die zich gevormd hebben tusschen de losse rotsbrokken waarmede de grond is bestrooid, en waarin de vochtigheid bestendig wordt onderhouden door de regens en door de menigte kleine waterloopen die er in afzijpelen. Deze sago is schier het eenige voedsel der bevolking, die slechts enkele kleine plekken met mais en zoete aardappelen (¹⁵) bebouwt. Vanhier, gelijk vroeger verklaard werd, de schaarsheid van insecten. De Orang-kaja heeft fraaie kleederen, kostbare lampen en andere Europeesche artikelen van weelde, maar voedt zich

dagelijks met sago en visch, even ellendig als zijne onderhoorigen.

Na drie dagen in dit onvruchtbaar oord vertoeft te hebben, verliet ik het in den morgen van den 6^{den} Maart met twee booten van dezelfde grootte als die mij naar Teloeti gebracht hadden. Met eenige moeite kreeg ik verlof om deze booten bij mij te houden tot Toboe, waar ik een poos dacht te blijven, en zette daarop mijne reis met eenigen spoed voort, verwisselde van manschappen te Laimoe en kwam onder een zwaren regen te Atiahoe aan. Daar hier een hooge golf ging, die waarschijnlijk nog zou toenemen als de wind gedurende den nacht aanhield, liet ik de booten op strand halen, en nadat ik het avondmaal had gebruikt bij den Orang-kaja, en eene woordenlijst had opgeschreven van de taal der Alfoeren die in de bergen van het binnenland wonen, keerde ik naar mijne boot terug om er in te slapen. Den volgenden morgen vervolgden wij den tocht en verwisselden van manschap eerst te Wirinama en andermaal te Hatoemetena, op beide welke plaatsen er een sterke branding was en geen haven, zoodat het volk zwemmende aan wal gaan en aan boord terugkeeren moest. In den avond van den 7^{den} Maart kwamen wij te Batoe-assa, het eerste dorp dat aan den Radja van Toboe behoort en onder den Resident van Banda staat (^{1a}). Hier ging een hooge zee westwaarts, wat een hevige branding ten gevolge had, die ons noopte de rotsige punt om te varen waarop het dorp gelegen is. Maar aan de andere zijde was het niet veel beter gesteld. Wij waren echter wel verplicht hier aan wal te gaan, en wachtende totdat de lieden op het strand de noodige voorbereidselen gemaakt hadden, door van den waterkant af een rij van blokken te plaatsen om onze booten daarop te sleepen, roeiden wij zoo snel als wij konden recht op dat punt aan, het oogenblik waarnemende dat de zwaarste golfslag voorbij was. Op het oogenblik waarop wij tegen den grond stieten,

sprongen allen uit de boot en trachtten, geholpen door het volk aan den wal, haar hoog en droog op de blokken te plaatsen; maar daar het getal van handen ongenoegzaam was, konden zij niet verhinderen dat de golven herhaaldelijk over den achterstevan sloegen. Gelukkig echter was het strand zoo steil, dat daardoor geen kwaad kon worden aangericht, en daar voor het ophijschen der tweede boot de bemanning van beide vaartuigen beschikbaar was, werd deze zonder moeite in veiligheid gebracht.

Daar den volgenden morgen het water zeer laag was, bleef de golfslag op eenigen afstand van het strand, en nadat wij de booten tot aan den rand der branding gebracht hadden, moesten wij een oogenblik van slecht water afwachten om veilig in zee te kunnen steken. Bij de twee volgende dorpen, Toboe en Osson, namen wij versche manschap in, die door de branding naar ons toe kwam zwemmen, en op laatstgenoemde plaats kwam de Radja bij mij aan boord om mij te vergezellen naar Gessir-laut, waar hij een huis heeft dat hij mij vergunde gedurende mijn verblijf te bewonen. Hier was wederom een zware branding, en het was met veel moeite dat wij de booten in veiligheid op het strand gesleept kregen. Te Amboina had men mij voorgespiegeld dat in dezen tijd van het jaar de zee kalm zijn en de wind van het strand waaien zou; maar het bleek dat in dit geval, gelijk in ieder soortgelijk, geen inlichtingen waarop men kon staat maken, omtrent wind en weder op plaatsen twee of drie dagreizen verwijderd te bekomen waren. De algemeene richting van het eiland Ceram (O. Z. O. en W. N. W.) moet trouwens wel ten gevolge hebben, dat er gedurende den west-moeson een zware branding op de Zuidkust staat en er geen goede schuilplaats is te vinden, ofschoon dit de tijd is waarop alleen eene reis oostwaarts met veiligheid kan worden gedaan; en ik berekende reeds nu dat ik in den oost-moeson, wanneer ik langs de Noord-

kust van Ceram terug zou varen tot Wahai, deze op hare beurt even blootgesteld en gevaarlijk zou vinden. Maar ofschoon de algemeene richting van den west-moeson in de Banda-zee eene sterke deining te weeg brengt, met zware branding op de kust, hadden wij van den wind slechts zelden eenig nut. Ik vooronderstel dat het aan de talrijke baaien en landpunten is toe te schrijven, dat wij schier de gansche reis over tegenwind hadden uit het Zuidoosten, of zelfs vlak uit het Oosten, zoo zelfs dat wij genoodzaakt waren den geheelen weg van Amboina af door kracht van riemen af te leggen. Wij hadden dus al de nadeelen en geen enkel van de voordeelen van dezen west-moeson, die mij echter, volgens de verkregen inlichtingen, een snelle en aangename reis moest verschaft hebben.

Ik werd te Gessir-laut juist vier weken opgehouden, ofschoon de eerste drie dagen volkomen voldoende waren geweest om mij van de nutteloosheid van een langer verblijf te overtuigen, waarom ik den Radja vroeg mij aan een prauw te helpen, om de reis naar Goram te vervolgen. Maar in plaats van die in de nabijheid te zoeken, begreep hij die te moeten ontbieden van eene plaats die op eenige palen afstands gelegen was, en toen zij na velerlei uitstel ten laatste kwam, bleek zij ongeschikt te zijn en te klein om mijne bagage te bevatten. Onmiddellijk werd toen eene andere ontboden, die men mij beloofde dat in drie dagen zou ter hand zijn, maar toen het dubbele van dien tijd verstreken was, liet zij zich nog steeds wachten, zoodat wij ten laatste toch genoodzaakt waren onze toevlucht te nemen tot het naburige dorp, waarmede wij even goed hadden kunnen beginnen. Maar nu moest de boot nog gekalfaterd en overdekt worden en ontstonden er geschillen tusschen den eigenaar en het volk van den Radja, met welk een en ander weder tien dagen verloren gingen. Inmiddels ving ik niets hoegenaamd, en het bleek mij dat dit gedeelte

van Ceram, ofschoon een prachtig land met de weligste vegetatie, wat dierlijke voortbrengselen betreft een woestijn was. Nog komt het mij onverklaarbaar voor, ofschoon het letterlijk waar is, dat ik hier gedurende eene gansche maand, behalve eenige weinige goede landschelpen, niets noemenswaardigs kon machtig worden.

Op den 4^{den} April gelukte het mij eindelijk weg te komen. In onze kleine boot van omstreeks vier tonnen last had ik mijne talrijke kisten en doozen slechts met moeite zoodanig kunnen bergen, dat ons de noodige ruimte om te slapen en te koken overbleef. Aan onzen geheelen bodem was voor bouw of versiering geen ons ijzer, geen voet touw en geen snars pik of verf gebruikt. De planken waren op de bekende vernuftige manier met pennen en rotan aaneengehecht. De driekante mast was van bamboe en vereischte geen want, maar voerde een lang matten zeil; twee roeren waren met rotans aan weërszijden van den achtersteven vastgemaakt; het anker was van hout en een lange, dikke rotan diende als kabel. De bemanning bestond uit vier personen, voor wie in het voor- en achterschip slechts eene ruimte overbleef van vier voet lengte en drie voet breedte, terwijl zij zich voor de afwisseling op het hellende atappen dak der hut konden uitstrekken. Wij hadden ongeveer een honderdtal (Eng.) mijlen af te leggen, waarbij wij de kans hadden blootgesteld te zijn aan de soms zeer aanzienlijke deining in de Banda-zee; gelukkig echter was zij thans kalm en effen, zoodat wij met geene bijzondere zwarigheden te kampen hadden.

Op den tweeden dag voeren wij de Oostpunt van Ceram voorbij, gevormd door een groep kegelvormige kalksteenheuvelen; en na de dicht bewoonde eilanden Kwamor en Keffing te zijn voorbijgezeild, zagen wij de kleine kampong Kilwaroe, als ware zij een landelijk Venetië, uit de baren opduiken (¹⁷). Deze plaats heeft inderdaad een allerzonderlingst voorkomen;

men ziet er niet het kleinste stukje land, geen zweem van plantengroei, maar een groot, ver in zee uitstekend dorp schijnt op de baren te drijven. Natuurlijk is dit slechts schijn, en is er werkelijk een klein eiland, ter grootte van eenige bunders; maar de huizen zijn er zoo dicht rondom heen op palen in het water gebouwd, dat het daardoor geheel aan het oog wordt onttrokken. Er wordt hier veel handel gedreven; want Kilwaroe is de stapelplaats der voortbrengselen van deze oostelijke zeeën en de woonplaats van vele Boegineesche en Ceramsche kooplieden, waartoe het is uitgekozen wegens zijne ligging aan het eenige bruikbare vaarwater tusschen de uitgestrekte ondiepten die Ceram-laut en het oostelijk uiteinde van Ceram omzoomen. Wij hadden nu tegenwinden uit het Oosten en waren verplicht nagenoeg dertig mijlen ver over de ondiepe koraalriffen van Ceram-laut te boomen. Het eenige gevaar op dien tocht liepen wij toen hij nagenoeg volbracht was; want terwijl wij bezig waren naar Manawoka (¹), het grootste van de Goram-eilanden, op te roeien, werden wij door een sterken westwaartschen stroom zoo snel medegevoerd, dat ik mij een oogenblik bijna verzekerd hield dat wij het eiland niet zouden bereiken. Ware dit geschied, onze toestand zou niet slechts onaangenaam, maar ook gevaarlijk zijn geweest; want daar juist een oostewind was opgestoken, zouden wij wellicht dagen lang buiten staat zijn geweest om terug te keeren, en wij hadden nauwelijks voor één enkelen dag water aan boord. Op het beslissend oogenblik diende ik mijne manschappen een borrel toe, die aan hunne armen nieuwe kracht gaf, met dit gelukkig gevolg dat wij nog juist bij tijds over de kracht van den stroom zegevierden.

Bij onze aankomst op Manawoka vernamen wij dat de Radja zich op het tegenoverliggende eiland Goram bevond; men gaf hem echter dadelijk bericht van onze komst, en wees ons inmiddels een groote schuur tot verblijfplaats aan. Des avonds keerde

de Radja terug, en den volgenden dag bracht hij mij een bezoek, waarbij mij bleek, zooals ik trouwens verwacht had, dat ik reeds drie jaren te voren kennis met hem gemaakt had op de Aroe-eilanden (¹⁹). Hij was zeer vriendelijk en wij koutten langen tijd met elkander; maar toen ik hem om een boot en bemanning vroeg om mij naar de Kei-eilanden te brengen, maakte hij allerlei zwarigheden. Er waren, zeide hij, geene prauwen voorhanden, daar allen naar de Aroe- en Kei-landen op weg waren; of, zoo men er al eene enkele vinden mocht, zou men ze toch niet kunnen bemannen, daar het de tijd was waarop allen van huis waren om handel te drijven. Intusschen beloofde hij mij zijn best te doen, en ik was wel verplicht geduldig te wachten. De volgende twee of drie dagen werd de zaak meermalen besproken en werden telkens nieuwe moeilijkheden te berde gebracht. Inmiddels had ik den tijd om het eiland en de bevolking te onderzoeken.

Manawoka is omstreeks 15 palen lang en niets dan een opgestuwd koraalrif. Twee- of driehonderd ellen van de kust rijzen klippen van koraalrots, op vele plaatsen loodrecht, tot honderd à tweehonderd voet omhoog; en zoodanig is, naar ik vernam, het karakter van het gansche eiland, waarin geene andere soort van rots en geen enkele stroom van water worden aangetroffen. Eenige spleten en kloven dienen tot paden naar de kruin dezer klippen, die een open golvend plateau vormt, waarop de inboorlingen voornamelijk hunne tuingronden hebben (²⁰).

De bevolking van dit eiland, althans de aanzienlijke klasse, is van een veel zuiverder Maleisch ras, dan de Mohammedanen op Ceram, hetgeen misschien daaraan is toe te schrijven, dat op deze kleine eilanden geene inboorlingen waren, toen er zich de eerste Maleische kolonisten vestigden. Op Ceram vormen het Alfoersche en Papoesche ras het heerschend type, en de Maleische trekken vertoonen er zich zelden scherp getee-

kend; terwijl hier juist het omgekeerde het geval is, en eene geringe inmenging van het Papoesche element in eene half-Maleische half-Boegineesche bevolking, een slag van menschen heeft voortgebracht die zich gunstig door hun voorkomen onderscheiden. De lagere klassen der bevolking bestaan bijna geheel uit inboorlingen van de naburige eilanden. Het is een flink ras, met scherp geteekende Papoesche trekken, kroes haar en bruine kleur. De taal van Goram wordt ook gesproken op het oostelijk einde van Ceram en op de omliggende eilanden. Zij heeft met de andere talen van Ceram eene algemeene overeenkomst, maar bevat een bijzonder bestanddeel, dat mij in andere talen van den Archipel nooit is voorgekomen.

Na een langdurig uitstel, veel te lang met het oog op de waarde van elken dag in dezen tijd des jaars, werd mij ten laatste een ellendige boot met vijf man verschaft, waarin ik niet meer bagage stopte dan volstrekt onontbeerlijk voor mij was, en toch nauwelijks ruimte overhield om te zitten of te slapen. De boot werd als een goede zeiler zeer geprezen, en ik was althans overtuigd dat in dezen tijd des jaars de reis beter zou gedaan worden met een kleine, dan met een groote. Wij voeren eerst de kust van het eiland langs, en toen wij den volgenden morgen (11 April) zijn oostelijk uiteinde bereikt hadden, bevonden wij dat er een sterke wind woei uit het W. Z. W., waarmede het mogelijk zou zijn over te steken naar de Watoebella-eilanden ⁽²¹⁾, een afstand van weinig minder dan 20 (Eng.) mijlen. Ik had wel is waar niet veel zin in de zware lucht en vrij onstuimige zee, en mijn volk had bijzonder weinig lust om de poging te wagen, maar daar er vooreerst geen gunstiger kans te wachten was, stond ik er op dat wij het beproeven zouden. Het stampen en slingeren onzer kleine boot bracht mij weldra tot een staat van treurige hulpeloosheid, waarin ik mij nederlegde, besloten om te berusten

in al wat mij mocht overkomen. Na drie of vier uren kwam men mij aanzeggen, dat wij bijna over waren, maar toen ik een paar uren later, juist op het oogenblik dat de zon onderging, was opgestaan, bleek mij dat wij nog steeds een gernimen afstand van het doel verwijderd waren, ten gevolge van een sterken stroom, die eenigen tijd in ons nadeel was geweest. Toen het geheel donker was geworden, schraalde de wind en waren wij genoodzaakt het zeil te bergen. Daarop werd het geheel stil. Zoo sukkelden wij voort, bij afwisseling zeilende en roeiende, totdat wij eindelijk te vier ure in den ochtend het dorp Kassiwoei bereikten, nadat wij in de laatste twaalf uren niet meer dan drie mijlen hadden afgelegd.

Bij het aanbreken van den dag, bevonden wij ons in een fraaie kleine haven, gevormd door een koraalrif dat omtrent 200 ellen van het strand verwijderd was, en bij alle winden volkomen veilig. Daar wij sedert den vorigen morgen niets hadden genuttigd, was het een genot aan wal te gaan om ons ontbijt klaar te maken. Tegen den middag voeren wij verder, de kust volgende van de beide eilanden waaruit deze groep bestaat ⁽²²⁾, die in dezelfde lijn liggen en slechts door eene smalle kreek gescheiden zijn. Beide schijnen geheel gevormd te zijn uit opgestuwde koraalrots; maar er heeft eene latere daling plaats gehad, zooals blijkt uit het kanaalrif, dat zich op afwisselenden afstand van het strand langs hunne gansche lengte uitstrekt. Dit rif wordt op sommige plaatsen, wanneer de zee eenigszins gezwollen is, alleen door de daartegen klotsende branding aangewezen; maar op andere verheft zich bestendig een rug van dood koraal boven het water, die hier en daar hoog en breed genoeg is om eenig struikgewas te dragen. Dit was het eerste duidelijke voorbeeld dat mij was voorgekomen, van een echt kanaalrif, ontstaan, zooals door den heer Darwin is aangetoond, door daling van den bodem ⁽²³⁾. In meer beschutte eilandengroepen kan men ze zelden onder-

scheiden, omdat ze zich, waar die hooge rollende golven en stortzeeën ontbreken die in den Oceaan een bank van vergruisd koraal tot ver boven het gewone hoog-waterpeil ophoopen, doorgaans niet boven het watervlak verheffen.

Toen wij het uiteinde van het zuidelijk eiland, Oeta genaamd (²⁴), bereikt hadden, waren wij genoodzaakt twee dagen te wachten op een wind die ons in staat zou stellen naar het volgende eiland, Tioor, over te steken. Ik begon dus te wanhopen dat ik ooit de Kei-eilanden bereiken zou, en besloot terug te keeren. Wij vertrokken met een zuidewind, maar toen deze plotseling omliep naar het Noordoosten, werd ik genoopt den steven weder zuidwaarts te wenden, in de hoop dat dit het begin zou zijn van eenige meer gunstige dagen. Wij zeilden nu ongeveer een uur lang voorspoedig in de richting van Tioor, doch toen liep de wind naar het W.Z.W., zoodat wij ver buiten onzen koers werden gedreven en ons met het vallen van den nacht in open zee en volle tien mijlen aan lij van onze bestemming bevonden. De bemanning verkeerde nu in grooten angst; want indien wij zoo voortgingen hadden wij, zoo zij meende, alle kans om met onze kleine, bijna tot aan den rand des waters geladen boot misschien een week lang op zee te zwerven, of op de kust van Nieuw-Guinea geworpen te worden, in welk geval men ons waarschijnlijk allen zou hebben vermoord. Ik kon de juistheid hunner zienswijze niet loochenen, en ofschoon ik hun toonde dat wij, zooals de wind was, het punt waarvan wij waren afgevaren, niet weder zouden kunnen bereiken, drongen zij er toch op aan dat wij zouden terugkeeren. Wij wendden dus den steven, maar bevonden dat wij niet dichter bij Oeta dan bij Tioor konden komen; gelukkig echter bespeurden wij omstreeks tien ure een klein koraaleiland, aan welks lijzijde wij bleven liggen tot den morgen, toen een gunstige verandering in den wind ons naar Oeta terugvoerde. Des avonds (den 18^{den} April) bereikten wij

onze eerste ankerplaats bij Watoebella, waar ik besloot eenige dagen te vertoeven, om vandaar terug te keeren naar Goram. Het was met groote spijt dat ik het tochtje naar de Kei- en tusschenliggende eilanden moest opgeven; ik had daarvan eenige vergoeding verwacht voor de teleurstelling die ik op Ceram had ondervonden, daar ik bij mijn vroeger kort bezoek aldaar, tijdens mijne reis naar de Aroe-eilanden, zoovele zeldzame en prachtige insecten had gevonden (*).

De inboorlingen van Watoebella houden zich schier uitsluitend bezig met het maken van kokosolie, die zij verkoopen aan de Boegineesche en Goramsche kooplieden, en die door dezen naar Banda en Amboina gevoerd wordt. De ruwe koraalrots schijnt bijzonder gunstig te zijn voor den groei van den kokospalm, die op het gansche eiland tot op de hoogste punten overvloedig is en het gansche jaar door vruchten draagt. Weinig minder menigvuldig is er de areka- of betelnootpalm, wiens noten in schijven gesneden, gedroogd en tot een deeg gemalen worden, dat door de betelkauwende Maleiers en Papoea's veel gebruikt wordt. Men ziet hier alle kleine kinderen, zelfs als ze nog nauwelijks alleen kunnen loopen, met een stuk van dat vieze roode deeg tusschen de lippen, wat nog walgelijker is dan ze op denzelfden leeftijd cigaren te zien rooken, hetgeen algemeen is zelfs eer zij nog gespeend zijn. Kokosnoten, zoete aardappelen, nu en dan een sagobroodje, en de afval van de noten nadat er de olie door koking is uitgetrokken, maken de voornaamste voedingsmiddelen dezer bevolking uit; en het gevolg van dat schrale en ongezone dieet openbaart zich in de veelvuldigheid van uitslag en ruidige huidziekten en de talrijke zweren die het gelaat der kinderen misvormen.

De dorpen (*) zijn gelegen op hooge en ruwe koraalpieken, alleen toegankelijk langs smalle steile paden, met ladders en bruggen over gapende kloven. De rottende notenschillen en

gemorste olie maken ze smodderig, en de hutten zijn donker, vettig en vuil in den hoogsten graad. De bevolking bestaat uit armzalige leelijke smerige wilden, gekleed in nooit verwisselde lompen, en op de ellendigste wijze levende. Daar iedere drop versch water van het strand naar boven moet worden gebracht, wordt aan wasschen nooit gedacht. Toch zijn deze lieden inderdaad rijk; want zij hebben de middelen om alles te koopen wat vereischt wordt om zelfs in overvloed te leven. Aan hoenders is geen gebrek, en men gaf mij eieren zoo dikwijls ik de dorpen bezocht; maar zij worden nooit gegeten en alleen als liefhebberij of als koopwaar beschouwd. Bijna al de vrouwen dragen massieve gouden oorringen, en in ieder dorp liggen dozijnen kleine bronzen kanonnen over den grond gespreid, die gemiddeld misschien meer dan honderd gulden het stuk kosten. De hoofden der verschillende dorpen kwamen mij bezoeken gekleed in zijde en gebloemd satijn, ofschoon hunne huizen en dagelijksche kost niet beter zijn dan die van de overige bevolking. Welk een verschil tusschen deze lieden en zulke wilden als de beste stammen der Berg-Dajaks op Borneo of de Indianen van de Uaupes (27) in Zuid-America, die aan de oevers van heldere stroomen wonen, zindelijk zijn op hun lijf en hunne woningen, leven van een overvloed van krachtig voedsel, en in een gezonde huid en schoonheid van gelaat en gestalte de uitwerking daarvan ten toon spreiden. Er is inderdaad schier even groot verschil tusschen de rassen der wilde als der beschaafde volken, en wij mogen veilig beweren, dat de beste bevolkingen van eerstgenoemde klasse veel hooger staan dan de slechtste van laatstgenoemde.

Een van de weinige goede zaken die Watoebella oplevert, is de palmwijn, dat is het gegiste sap uit de bloemkolven van den kokosboom. Het is inderdaad een zeer smakelijke drank, meer overeenkomende met cider dan met bier, ofschoon in bedwelmende kracht voor de Engelsche bieren niet onder-

doende. Versche kokosnoten zijn ook zeer overvloedig; men behoeft nergens op het eiland verder dan eenige ellen te gaan om een aangename drank te erlangen voor de moeite van in een boom te klimmen. Het is het water der nog jonge vruchten dat gedronken wordt, voordat het vleesch is hard geworden; het is dan overvloediger, helder en verfrisschend, en het dunne omkleedsel van geleiachtig vleesch wordt voor een groote lekkernij gehouden. Het water van volwassen kokosnoten wordt altijd, als ondrinkbaar, weggeworpen, ofschoon het nog lekker is in vergelijking met dat der oude, droge noten die men alleen in Europa te zien krijgt. In het begin smaakte mij het vleesch der kokosnoten niet bijzonder; maar vruchten zijn hier zoo zeldzaam, behalve in bijzondere tijden des jaars, dat men weldra alles leert op prijs stellen waaraan maar iets vruchtachtigs is te proeven.

In Europa zijn velen onder den indruk, dat in de tropische bosschen de heerlijkste vruchten overal slechts voor het plukken zijn, en zullen waarschijnlijk vreemd opzien, wanneer ik hun verzekere, dat in dezen uitgestrekte en weelderigen Archipel, wiens plantengroei met die der rijkste gedeelten van den aardbodem kan wedijveren, de vruchten op verreweg de meeste eilanden in overvloed en hoedanigheid bij die van Groot-Brittanje achterstaan. Wilde aardbeïen en frambozen worden op sommige plaatsen gevonden, maar zij zijn zoo naar en smakeloos, dat zij het eten nauw waard zijn, en er is niets dat kan vergeleken worden met onze braam- en blauwbessen. De kanarie noot kan misschien gelijkgesteld worden met een hazelnoot, maar ik heb niets gevonden dat kan gesteld worden boven onze wilde appelen en pruimen, haagbeïen, beukels en eikels, vruchten die allen door de inboorlingen der eilanden hoog zouden geschat worden en een belangrijke plaats onder hunne voedingsmiddelen innemen. Alle fijne tropische vruchten zijn evenzeer gekweekte voortbrengselen als onze appelen,

perziken en pruimen, en als men soms de oorspronkelijke wilde boomen in de bosschen aantreft, zijn hunne vruchten, zoo niet oneetbaar, ten minste smakeloos.

De bevolking van Watoebella, evenals die van de meeste Mohammedaansche dorpen in Oost-Ceram en Goram, vermaakte mij zeer door hare zonderlinge voorstellingen aangaande den Russischen oorlog. Zij geloofden dat de Russen niet alleen door de Turken geslagen, maar geheel overwonnen en tot de omhelzing van den Islam genoodzaakt waren, en het was niet mogelijk hen te overtuigen dat dit het geval niet was en de arme Sultan, zonder de hulp van Frankrijk en Engeland, slecht zou gevaren zijn. Van de Turken gelooven zij, dat zij de grootste en sterkste menschen ter wereld, — een waar ras van reuzen zijn; dat zij ontzachlijke massa's vleesch eten, en dat geen ander volk tegen hun moed en kracht bestand is. Hoe deze zonderlinge begrippen ontstaan zijn, is moeilijk te zeggen, tenzij ze afkomstig zijn van Arabische priesters of hadji's van Mekka teruggekeerd, die wellicht gehoord hebben van de heldendaden der Turken in vroeger eeuwen, toen zij geheel Europa deden beven, en van meening zijn dat zij hun karakter en krijgshaftigheid tot den huidigen dag onveranderd bewaard hebben.

Daar eindelijk een bestendige zuidoostewind was doorgekommen, keerden wij den 25sten April naar Manawoka terug, en staken den volgende dag vandaar over naar Odoor, het voornaamste dorp van Goram.

Dit gansche eiland is, op ongeveer een kwart paal afstands van het strand, omgeven door een slechts op enkele punten afgebroken kanaalrif, doorgaans te bespeuren aan een streep van bleekgroen water, terwijl zich enkel bij het laagste ebtijs eenig spoor van rots boven het watervlak vertoont. Er zijn evenwel onderscheiden diepe doorgangen, en binnen het rif

heeft men in alle weder een veilige ankerplaats. Het land verrijst allengs tot een matige hoogte, en aan alle kanten spoeden zich talrijke kleine stroomen naar zee. Het aanwezen dezer stroomen zou alleen reeds genoegzaam zijn om te bewijzen, dat Goram niet enkel uit koraal bestaat, daar in dat geval al het water, evenals op Manawoka en Watoebella, door de porieuze rots zou worden opgeslorpt; maar wij hebben andere meer stellige bewijzen in het kiezel en de steenen hunner bedding, die op onderscheidene laagvormige gekristalliseerde rotssoorten wijzen. Omstreeks een honderd ellen van het strand verheft zich een muur van koraalrots ter hoogte van tien à twintig voet, en daarboven vindt men een golvende vlakte van ruw koraal, die naar binnen toe afhelt, en dan, na weder eenigszins te zijn gerezen, door een tweeden muur van koraal wordt begrensd. Dergelijke muren herhalen zich hooger op, en men vindt koraal tot op het hoogste gedeelte van het eiland.

Die eigenaardige bouw leert ons dat te dezer plaatse land aanwezig was voordat het koraal zich vormde; dat dit land langzamerhand beneden de wateren daalde, maar met tusschenpoozen van rust, gedurende welke riffen ontstonden die het op die verschillende trappen zijner hoogte omsingelden; dat het daarop weder rees tot boven zijne tegenwoordige hoogte en thans op nieuw aan het dalen is. Wij maken dit op uit die kringriffen, die alleen uit bodemverzakking kunnen verklaard worden; en werkelijk, indien het eiland thans weder een honderd voet rees, zou het rif dat het nu omgeeft, met het ondiep kanaal daar binnen, een nieuwen muur van koraalrots en eene nieuwe golvende koralen vlakte vormen, geheel gelijk aan die welke nu op verschillende hoogten tot aan den top van het eiland worden aangetroffen. Ook blijkt het dat deze veranderingen in een betrekkelijk nieuw tijdvak hebben plaats gehad; want de oppervlakte van het koraal heeft ter nauwer nood door den invloed van het weder geleden, en hon-

derden zeeschelpen, volkomen gelijk aan die welke men nog op het strand vindt, en die grootendeels haar glans en zelfs hare kleur nog bewaard hebben, liggen over de oppervlakte des eilands tot nabij de kruin verspreid.

Of de Goram-groep oorspronkelijk een deel uitmaakte van Nieuw-Guinea of van Ceram, is thans niet wel mogelijk te bepalen, en hare voortbrengselen zullen op die vraag slechts weinig licht werpen, indien werkelijk, gelijk ik vooronderstel, nog in het tijdperk der thans bestaande soorten van dieren, de eilanden geheel onder water gedompeld zijn geweest. Het is toch klaar dat zij in dat geval hunne tegenwoordige Fauna en Flora slechts aan verhuizing derwaarts van de omringende eilanden in het tegenwoordig geologisch tijdvak kunnen verschuldigd zijn; en de armoede in soorten die wij hier aantreffen, schijnt goed met die zienswijze te strooken. De voortbrengselen stemmen voor een groot deel overeen met die van Oost-Ceram, maar hebben toch ook vrij wat overeenkomst met die van de Kei- en Banda-eilanden. De fraaie duif *Carpophaga concinna* (²⁸) bewoont de Kei-, Banda-, Watoebella- en Goram-eilanden, en wordt op Ceram vervangen door eene bijzondere soort, *Carpophaga neglecta*. De insecten van deze vier eilanden-groepen hebben mede een gemeenschappelijk karakter, en deze feiten schijnen aan te duiden, dat binnen het gebied door hen ingenomen, nog kortelings een uitgestrekter land verzonken is, dat hun eenige van zijne bijzondere voortbrengselen heeft medegedeeld.

De Gorammers, onder wie ik eene maand lang vertoefde, zijn een ras van kooplieden. Jaarlijks bezoeken zij de Tenimber-, Kei- en Aroe-eilanden, de geheele Zuidwestkust van Nieuw-Guinea van Oetanata tot Salvati, en de eilanden Wai-geoe en Misool (²⁹). Ook strekken zij hunne tochten uit tot Tidore en Ternate, zoowel als naar Amboina en Banda. Hunne prauwen worden gemaakt door dat bewonderenswaardig ras

van scheepstimmerlieden, de Kei-eilanders, die jaarlijks eenige honderden booten, groot en klein, van stapel doen loopen, welke in fraaiheid van vorm en deugdelijkheid van bewerking bezwaarlijk kunnen overtroffen worden. De voornaamste handelsartikelen der Gorammers zijn tripang, de geneeskrachtige massooi-schors ⁽²⁰⁾, wilde muskaatnoten en karet; zij verkopen deze aan de Boegineesche handelaars op Ceram-laut of de Aroe-eilanden, maar geven zich zelden de moeite om ze elders ter markt te brengen. Over het algemeen zijn zij lui en verslaafd aan het opium rooken, en leven zij armelijk. Hunne nijverheid bepaalt zich tot de vervaardiging van matten zeilen, grove katoenen stoffen en doozen van pandanus-bladeren, die fraai gekleurd en met schelpen versierd worden.

Ofschoon het eiland Goram slechts acht of tien palen lang is, telt het omstreeks een dozijn radja's, die het echter niet veel beter hebben dan de overige bevolking, en slechts in naam gezag oefenen, behalve wanneer zij eenig bevel ontvangen van het Nederlandsch Gouvernement, in welk geval hun door een hogere macht gesteund gezag zich een weinig meer doet gelden. Mijn vriend de Radja van Amar (gewoonlijk de Radja van Goram genoemd) ⁽²¹⁾ zeide mij, dat eenige jaren geleden, toen de Nederlanders zich nog niet met de zaken van het eiland bemoeiden, de handel niet zoo vreedzaam als thans werd gedreven. Prauwen die naar dezelfde plaats op weg waren of met dezelfde dorpen handelden, gaven toen niet zelden door een gevecht aan hunnen naijver lucht. Nu wordt aan zoo iets in de verte niet meer gedacht — een der heilzame gevolgen van het oppertoezicht eener beschaafde regering. Twisten tusschen de dorpen onderling worden echter ook nu nog somtijds door een strijd beslecht, en op zekeren dag zag ik omstreeks vijftig man, die lange geweren en den gordel vol patronen hadden, door het dorp marcheeren. Zij

waren wegens een quaestie van schending der grenzen van de andere zijde van het eiland gekomen, en bereid om den krijg aan te vangen zoo de vreedzame onderhandelingen mochten mislukken.

Ik had, den dag voor mijne komst op Goram, op Manawoka voor honderd gulden een kleine prauw gekocht, die den volgenden dag naar Goram werd overgebracht, waar het, naar men mij zeide, gemakkelijker zou zijn de noodige veranderingen te laten maken, omdat daar eenige scheepstimmerlieden van de Kei-eilanden gevestigd waren.

Zoodra het werk aan de prauw begonnen was, zag ik mij genoodzaakt het verzamelen op te geven; want het bleek mij dat, als ik er niet bestendig bij was, er zeer weinig zou worden verricht. Daar het mijn plan was met deze boot eenige verre tochten te doen, besloot ik haar gemakkelijk in te richten, maar ik was verplicht daarbij zelf al het binnenwerk te maken, met de hulp mijner beide Amboineesche bedienden. Ik kreeg een overvloed van bezoekers, die vreemd opkeken dat een blanke zelf werkte, en zeer verbaasd waren over al de nieuwigheden die ik in een hunner inlandsche vaartuigen tot stand bracht. Gelukkig had ik eenig eigen gereedschap, waaronder een kleine zaag en eenige beitels, die door het verdeelen en pasmaken van zware ijzerhouten planken voor den vloer en de posten die den driekanten mast moesten schragen, op een zware proef werden gesteld. Zij bleken echter, als van het beste Londensche maaksel, tegen den arbeid bestand te zijn, en had ik ze niet gehad, ik had zeker mijne boot niet half zoo net kunnen afwerken, of meer dan het dubbel van den tijd noodig gehad. Aan een werkman van Kei had ik het inzetten van nieuwe inhouten opgedragen, en ik kocht daarvoor spijkers van een Boegineeschen koopman tegen acht stuivers het pond. Ongelukkig echter waren mijn fretboren te klein, en daar ik geen avegaars had, waren wij

genoodzaakt al de gaten met heete ijzers te boren, wat een zeer langwijlig en gebrekkig werk was.

Vijf mannen hadden zich verbonden om aan de prauw te werken tot zij gereed was, en mij dan naar Misool, Waigeoe en Ternate te vergezellen. Het bleek echter dat hun begrip van arbeid geheel verschildte van het mijne, en ik had verbaasd veel met hen te stellen; zelden kwamen er meer dan twee of drie te gelijk, en als zij kwamen hadden zij steeds honderderlei verontschuldigen om niet meer dan een halven dag te werken. Toch vroegen zij gedurig om geldelijke voorschotten, beweerde dat zij niets te eten hadden. Gaf ik die, dan kon ik zeker zijn dat ze den volgenden dag zouden wegblijven, en sloeg ik hun verzoek af, dan weigerden sommigen om verder een hand uit te steken. Naarmate mijne boot de voltooiing naderde, werden ook mijne moeilijkheden met de manschappen grooter. De oom van een hunner was in een kleinen oorlog of partijstrijd betrokken en verlangde zijne hulp; een tweede werd door de ziekte zijner vrouw teruggehouden; een derde had de koorts en pijn in zijn hoofd en zijn rug; en een vierde had een onverbiddelijken schuldeischer, die hem niet uit het oog wilde verliezen. Allen hadden een maand daggeld in voorschot ontvangen; en ofschoon het bedrag niet groot was, achtte ik het noodig het hen terug te doen betalen, daar ik anders vreesde nooit met dit volk te zullen klaar komen. Ik zond dus den gerechtsdienaar van het dorp om er twee te vatten, en hield hen een dag in arrest, waarop zij mij ongeveer drie vierden teruggaven van wat ik van hen te vorderen had. De zieke man liet zich ook tot teruggave bewegen, en de vierde, die als stuurman dienst zou doen, bezorgde mij een plaatsvervanger, die bereid was voor zijne schuld te werken en zich tevreden te stellen met het loon dat hem bovendien zou toekomen.

Omstreeks dezen tijd ontvingen wij een treffende proef van

de gevaren die aan den handel op Nieuw-Guinea verbonden zijn. Zes mannen kwamen bijna uitgehongerd met een kleine boot voor het dorp ten anker; zij waren het overschot der bemanning van twee prauwen, waarvan de overigen, ten getale van veertien, door de inboorlingen van Nieuw-Guinea vermoord waren. De prauwen waren weinige maanden te voren van dit dorp afgevaren, en onder de vermoorden waren een zoon van den Radja en bloedverwanten of slaven van vele ingezetenen. De jammerkreten die alom opstegen toen de tijding kwam, maakten den pijnlijksten indruk. Een twintigtal vrouwen, die echtgenooten, broeders, zonen of meer verwijderde bloedverwanten verloren hadden, hieven eensklaps een akelig geschrei, gekerm en gejammer aan, dat met tuschenpoozen tot laat in den nacht voortduurde, en daar de voornaamste huizen van het dorp waren opeengehoopt rondom het door mij bewoonde, was onze toestand alles behalve aangenaam.

Het schijnt dat het dorp waar de aanval plaats had (ongeveer tegenover het kleine eiland Lakahia ^(*)), als gevaarlijk bekend staat. Slechts weinige dagen te voren waren de bedoelde prauwen derwaarts gegaan om tripang op te koopen. Het scheepsvolk had zich aan wal begeven, terwijl de prauwen in een kleine rivier in de nabijheid lagen, en was op klaarlichten dag aangevallen en vermoord, juist terwijl het bezig was met de Papoea's een koop te sluiten. De zes man die het ontkwamen, waren aan boord van de prauwen en dankten hunne redding daaraan, dat zij onmiddellijk in de kleine boot gesprongen en naar zee geroeid waren.

Dit zuidwestelijk deel van Nieuw-Guinea, aan de inlandsche handelaars bekend onder de namen van Papoea Kowai en Papoea Onin ^(*), wordt bewoond door de verraderlijkste en bloeddorstigste stammen. Het is in deze districten dat in vroeger tijd de bevelhebbers en gedeelten der bemanning van vele tot ontdekkingsreizen gebezigde schepen vermoord werden,

en nog heden gaat nauwelijks een jaar voorbij dat men er geen verlies van menschenlevens te betreuren heeft. De Goramsche en Ceramsche kooplieden hebben daaraan zelden schuld; zij zijn wél bekend met het karakter der inboorlingen, en zullen niet licht door beleedigingen of pogingen tot diefstal en bedrog een aanval uittarten. Zij zijn gewoon ieder jaar dezelfde plaatsen te bezoeken, en 't is dus niet aan te nemen dat de inboorlingen voor hen bevreesd zijn, zooals dit soms tot verontschuldiging kan worden aangevoerd van hunne aanvallen op Europeanen. In andere uitgestrekte districten, door dezelfde rassen van Papoea's bewoond, zooals de eilanden Misool, Salwati en Waigeo, en sommige gedeelten der tegenoverliggende kusten, heeft de bevolking een eersten stap gedaan in beschaving, hetgeen waarschijnlijk aan de nederzetting van kooplieden van gemengd ras in hun midden is toe te schrijven. In vele jaren hebben dan ook daar zulke aanvallen niet plaats gehad. Maar op de Zuidwestkust en het groote eiland Jobi (**) verkeert de bevolking in een barbaarschen toestand en grijpt zij elke gelegenheid aan om te moorden en te plunderen, terwijl zij in dit kwaad wordt gestijfd door de straffeloosheid harer euvel daden, die het gevolg is van de onmogelijkheid om de schuldigen in het uitgestrekte woeste berg- en boschland na te zetten. Juist in hetzelfde dorp waren, vier jaren te voren, meer dan vijftig Gorammers vermoord geworden; en daar de prauwen en haar toebehooren aan deze wilden een onafzienbaren buit opleveren, is het te vreezen dat zulke aanvallen van tijd tot tijd zullen herhaald worden, zoo lang de handelaars voortgaan deze kusten te bezoeken, en geene pogingen tot wedervergelding worden aangewend. Slechts door zeer willekeurige maatregelen, b. v. door zich met list van eenige hoofden meester te maken, en hen dan op gevaar van hun leven verantwoordelijk te stellen voor de aanhouding der daders, zou men de zekerheid kunnen erlangen dat zulke

gruwelen niet ongestraft bleven. Maar zulk eene handelwijze zou geheel in strijd zijn met het stelsel door de Nederlandsche regeering ten opzichte der inlanders gevolgd.

Toen mijne boot ten laatste te water gelaten en geladen was, bracht ik de manschap bijeen en ging werkelijk den volgenden dag (den 27sten Mei) onder zeil, tot groote verbazing der Gorammers, wien zulk eene stiptheid geheel vreemd was. Mijn volk bestond uit drie mannen en een jongen, behalve mijne beide Amboineesche bedienden; dit was genoegzaam wanneer wij konden zeilen, maar wel wat zuinig wanneer veel moest geroeid worden. De volgende dag was zeer nat, met rukwinden, windstilten en tegenwinden, en met eenige moeite bereikten wij Kilwaroe, dat als de hoofdzetel van de Boegineesche handelaars in het verre Oosten kan worden aangemerkt. Daar ik eenige inkoop te doen had, vertoefde ik hier twee dagen, terwijl ik twee van mijne kisten met vogels en insecten met een Makassaarsche prauw naar Ternate afzond, waardoor ik mij van een groote belemmering bevrijdde. Ik kocht messen, aarden kommen en doeken, die, gevoegd bij de houwens, lijnwaden en korallen die ik had medegebracht, een ruim assortiment voor ruilhandel uitmaakten. Ook kocht ik, om aan het volk genoeg te geven, een paar vesting-musketten^(*); zij waren toch van oordeel dat het noodig was ons tegen de aanvallen van zeeroovers te wapenen. Nadat ik nu nog een weinig specerijen en provisiën voor de reis gekocht had, was mijn geld schier tot den laatsten duit verteerd.

Het kleine eiland Kilwaroe is niets meer dan een zandbank, even groot genoeg om een klein dorp te bevatten, en gelegen tusschen de eilanden Ceram-laut en Gessir^(*), van ieder van welke het gescheiden is door een straat van ongeveer een derde (Eng.) mijl breedte. Het wordt omsingeld door koraalriffen en biedt in beide moesons goede ankerplaatsen aan. Of

schoon het niet meer dan een vijftig ellen breed is, en zich niet meer dan drie of vier voet boven den hoogsten vloed verheft, heeft het wellen van voortreffelijk drinkwater — een merkwaardig verschijnsel, waaruit men schijnt te moeten opmaken, dat het door diepliggende onderaardsche kanalen met andere eilanden verbonden is. Deze voordeelen, gevoegd bij zijne ligging in het midden der Papoesche handelsdistricten, zijn oorzaak dat het zoo druk door de Boegineesche kooplieden bezocht wordt. Hier brengen de Gorammers wat hunne kleine tochten hun opleveren, om het te ruilen tegen lijnwaden, sagobroodjes en opium, en de bevolking van al de omliggende eilanden bezoekt Kilwaroe met hetzelfde doel. Het is de verzamelplaats der prauwen die op de verschillende gedeelten van Nieuw-Guinea handel drijven; hier sorteeren en drogen zij hare ladingen, en rusten zij zich weder uit voor de thuisreize. Tri-pang en massooi-schors zijn de massiefste artikelen die hier worden aangebracht; wilde muskaatnoten, kareet, paarlen en paradijsvogels komen daarbij in geringer hoeveelheden. De dorpelingen van het groote eiland Ceram brengen hunne sago, die dus over de eilanden verder oostwaarts verspreid wordt, terwijl rijst van Bali en Makasser mede voor een matigen prijs kan gekocht worden. De Gorammers halen hier hun voorraad van opium, zoowel voor eigen verbruik als voor den ruilhandel met Misool en Waigeoe, waar zij dit artikel hebben bekend gemaakt en de hoofden en vermogenden er hartstochtelijk op verzot zijn. Schoeners van Bali komen om Papoesche slaven te koopen, en de Boegineesche zwervers komen in hunne logge prauwen van het verre Singapore, de voortbrengselen van de Chineesche werkwinkels en van den bazaar der Klings, zoowel als die van de weefgetouwen van Lancashire en Massachusetts met zich voerende.

Een van de Boegineesche handelaars, die weinige dagen te voren van Misool herwaarts was gekomen, bracht mij berich-

ten van mijn helper Charles Allen, met wien hij wel bekend was, en die, naar hij mij verhaalde, groote verzamelingen van vogels en insecten had bijeengebracht, ofschoon hij nog geen enkelen paradijsvogel was machtig geworden, daar Silinta, waar hij zich ophield, geene geschikte plaats daarvoor was. Deze tijdingen waren over het geheel voldoende, en ik verlangde zeer hem zoo spoedig mogelijk te bereiken.

Den 1sten Juni vertrokken wij des morgens vroeg van Kilwaroe en zeilden met een sterken oostewind omstreeks den middag de punt van Ceram om, onder een hevig stampen der prauw, dat voor mijn potten en pannen alles behalve voordelig was. Daar slecht weder scheen op te zetten, beijverden we ons om binnen de riffen te komen, en ankerden wij tegenover het dorp Waroes-waroes (¹⁷), om daar eene verandering ten goede af te wachten. De nacht was zeer onstuimig, en ofschoon wij in een goede haven waren, was het stooten en stampen verre van aangenaam. Vrij wat onaangenamer was het echter voor mij des morgens te ontwaren, dat mijne gansche Goramsche bemanning zich uit de voeten had gemaakt, al hare have en nog iets daarenboven medenemend, zoodat ons zelfs geene kleine boot restte om mede aan wal te gaan. Ik gelastte onmiddellijk mijne Amboineezen om, ten teeken van nood, de musketten te laden en af te vuren, waarop het dorps hoofd eene boot afzond, die mij aan wal bracht. Vervolgens verzocht ik dat men dadelijk boden zou zenden naar de naburige dorpen om de vluchtelingen op te sporen, en met den meesten spoed werd daaraan gevolg gegeven. Inmiddels werd mijne prauw in een kleine kreek gebracht, waar zij bij laag water veilig in de modder kon blijven liggen, en mij werd een deel van een huis afgestaan, waarin ik eenigen tijd kon vertoeven. Ik vond dus nu, juist terwijl ik meende de grootste bezwaren te boven te zijn, mijnen voortgang op nieuw gestremd. Daar ik mijne manschappen steeds met de grootste vriendelijkheid behandeld

en hun bijna alles waarom zij vroegen gegeven had, kan ik de oorzaak van hun wegloopen alleen daarin vinden, dat zij aan het bedwang door een Europeeschen meester uitgeoefend, niet gewoon waren, en wellicht omtrent mijne plannen te hunnen aanzien eenige vage achterdocht voedden. De oudste onder hen was een opiumrooker en stond in kwaden reuk als dief, maar ik was genoodzaakt geweest hem op het laatste oogenblik als plaatsvervanger voor een ander aan te nemen. Ik houd mij verzekerd dat hij het was die de anderen overhaalde om weg te loopen, en daar zij het land goed kenden en onderscheidene uren op ons voor hadden, was er weinig kans dat wij hen zouden achterhalen.

Wij waren hier in het groote sago-district van Oost-Ceram, dat de meeste der omliggende eilanden van hun dagelijksch voedsel voorziet, en het oponthoud eener gansche week hier ter plaatse gaf mij overvloedige gelegenheid om de geheele bewerking gade te slaan en eenige belangrijke statistieke opgaven te verzamelen. De sagoboom is een palm dikker en grooter dan de kokosboom, ofschoon zelden zoo hoog, met ontzachlijk groote gevederde bladeren, die, totdat hij vele jaren oud is, den stam geheel en al bedekken. Hij heeft een kruipenden wortelstok even als de Nipah-palm, en wanneer hij van tien tot vijftien jaren oud is, schiet uit het einde van den tronk een reusachtige bloemkolf op, waarna de boom sterft (*). Hij groeit in de kustmoerassen of in modderige gaten op de rotsige hellingen der heuvelen, waar hij bijna even goed schijnt te tieren als waar hij aan de instrooming van zout of brak water is blootgesteld. De middelnerven of spillen der kolossale bladeren vormen in deze landen een der nuttigste artikelen; zij vervangen de plaats van het bamboeriet en zijn voor vele doeleinden zelfs daarboven te verkiezen. Zij zijn twaalf of vijftien voet lang, en de best uitgegroeide zijn aan het benedeneinde zoo dik als eens menschen been. Daar zij geheel uit een vast

merg bestaan, slechts door een dunne harde schors of bast bedekt, zijn zij zeer licht. Geheele huizen worden er van opgebouwd; voor atappen daken leveren zij voortreffelijke sparren; gespleten en goed gesteund zijn zij zeer bruikbaar voor vloeren, en wanneer men ze kiest van gelijke grootte en, met pennen verbonden, naast elkander voegt in de ramen, die, dus aangevuld, de wanden en beschotten der houten huizen uitmaken, hebben zij een zeer net voorkomen en voldoen beter dan planken, daar zij niet krimpen, geen verf of vernis vereischen en niet het vierde kosten. Zorgvuldig gespleten en glad geschaafd worden zij met pennen, uit de schors zelve gesneden, tot lichte planken samengevoegd, die het geraamte vormen van de met bladeren bekleede Goramsche doozen. Al de insectendozen die ik in de Molukken gebruikte, waren op deze wijze te Amboina gemaakt. Wanneer zulke doozen van binnen en van buiten met stevig papier zijn bekleed, zijn zij sterk en licht, terwijl er de insectenspelden bijzonder goed in houden. De blaadjes waarin zich de groote bladschijf splitst, gevouwen en naast elkander aan de kleinere middelnerf vastgebonden, vormen het "atap" waarmede de daken gewoonlijk gedekt worden, en de opbrengst van den stam is het hoofdvoedsel van eenige honderdduizenden menschen.

Wanneer men sago bereiden wil, kiest men een volwassen boom uit, voordat hij begint te bloeien. Men houdt hem om dicht bij den grond, ontdoet hem van bladeren en bladstelen en neemt aan de ééne zijde van den tronk een breede strook van den bast weg, waardoor de mergachtige zelfstandigheid bloot komt. Deze is naar het ondereinde van den boom toe rosachtig van kleur, maar hooger op zuiver wit, ongeveer zoo hard als een droge appel, maar doorader met houtige vezelen, die omstreeks een kwart duim van elkander verwijderd zijn. Dit merg wordt gekneusd en tot een grof poeder gebroken door middel van een werktuig, opzettelijk daartoe vervaar-

digd, — een knuppel van hard en zwaar hout, in welks stompe einde een stuk scherpe kwarts stevig is vastgemaakt, zoodat het ongeveer een halven duim uitsteekt. Door hiermede

T. 2

Sago-knuppel.

aanhoudend te kloppen wordt het merg in smalle reepen losgemaakt, zoodat het nedervalt in den cylinder door den bast zelven gevormd, en zoo wordt door gestadigen arbeid allengs de geheele tronk uitgehold, totdat er niet meer dan een schors ter dikte van omstreeks een halven duim overblijft. In manden vervaardigd van de breede scheeden waaruit zich de bladeren ontwikkelen, wordt dan dit merg weggedragen naar het

Het wasschen der sago.

naastbij zijnde water, waar een waschwerktuig is geplaatst, dat schier geheel uit deelen van den sagoboom is samengesteld. De bak of trog is niets dan een reusachtige bladscheede; de

zeef of perszak is gemaakt van het vezelachtige bekleedsel der bladstelen van den jongen kokosboom. Water wordt uitgegoten op de massa merg, die daarop wordt gekneeld en tegen den perszak gedrukt, totdat het meel, geheel in het water opgelost, er is doorgelopen, waarna de vezelachtige overblijfselen worden weggeworpen en eene nieuwe hoeveelheid merg in de plaats daarvan wordt gesteld, om dezelfde bewerking te ondergaan. Het water met het sago-meel bezwangerd, loopt door den trog, die in het midden eene grootere diepte heeft, waarin zich het bezinksel verzamelt, terwijl het overvloedige water door den nauwen hals van den trog wegvloeit. Wanneer de trog nagenoeg vol is, wordt het meel, dat nu eene roodachtige tint heeft, tot cylinders ter zwaarte van omstreeks 15 kilo samengepakt en netjes in sagobladeren gerold, en in dien toestand komt het als ruwe sago in den handel (*).

Met water gekookt vormt deze eene dikke lijmige brij, van een min of meer samentrekkenden smaak, die met zout, limoenen en spaansche peper gegeten wordt. Ook worden er groote hoeveelheden sagobrood van bereid, door ze tot platte koeken te bak-

Sago-oven.

ken in kleine aarden ovens, die zes tot acht vormpjes naast elkander bevatten. Tot dat einde wordt de ruwe sago aan stukken gebroken, in de zon gedroogd, tot poeder gemaakt en fijn gezift. De oven wordt daarop heet gemaakt boven een fel vuur van gloeiende asch, en, niet te stijf,

met het sago-poeder gevuld. De operingen worden vervolgens met een plat stuk sago-schors bedekt, en in omstreeks vijf minuten zijn de broodjes genoegzaam gaar om er uit te worden genomen. De warme broodjes smaken zeer goed met boter, en wanneer ze met de toevoeging van een weinig suiker en geraspte kokosnoot bereid zijn, worden ze terecht als een lek-

kernij beschouwd. Zij zijn zacht en hebben eenige overeenkomst met broodjes van bloem van tarwe, maar met een eigenaardigen smaak, die in de tot korrels bereide sago, welke wij hier te lande gebruiken, verloren gaat. Worden ze niet vereischt voor dadelijk gebruik, dan droogt men ze eenige dagen lang in de zon en bindt ze te zamen tot bundels van 20 stuks. In dien toestand kunnen ze jaren lang goed blijven; zij zijn zeer hard en zeer grof en droog, maar het volk is er van kindsbeen af aan gewoon, en men ziet er kleine kleuters even weltevreden aan knabbelen als bij ons aan hun boterham. Door ze in water te doopen en dan te roosten, worden zij weder bijna zoo goed als versch; en dus behandeld waren zij mijn dagelijksch surrogaat voor brood bij mijn koffie. Geweekt en gekookt dienden ze ons in plaats van podding of groenten, waardoor wij konden bezuinigen op onze rijst, die in het verre Oosten soms moeilijk te krijgen is.

Het is inderdaad een merkwaardig schouwspel, een geheel boomstam, misschien twintig voet lang en vier of vijf in omtrek, met zoo geringe moeite en bereiding tot voedsel te zien maken. Een goed uitgegroeide boom levert omstreeks 30 toemangs of pakken sago, ieder van ongeveer 15 kilo, en uit elken toemang maakt men 60 broodjes van 6 op een kilo. Van deze broodjes zijn twee ruim voldoende voor een man voor één maaltijd en vijf worden als een toereikend rantsoen voor een geheel dag beschouwd. Rekent men dus dat een boom 1800 broodjes, wegende 300 kilo, oplevert, dan heeft één persoon daardoor genoegzaam voedsel voor een geheel jaar. De arbeid om dit te verkrijgen is zeer licht. Twee mannen kunnen in vijf dagen een boom afwerken, en twee vrouwen in nog vijf dagen de geheele opbrengst tot broodjes bakken. Maar daar de rauwe sago zeer goed kan bewaard worden om ze te bakken als dit noodig is, kunnen wij aannemen dat een man voedsel voor het geheele jaar kan voortbrengen in tien

dagen. Ik spreek hier in de onderstelling dat hij zelf sago-boomen heeft; want heden ten dage zijn zij allen bijzonder eigendom. Maar is dit het geval niet, dan zal hij ongeveer vier en een halven gulden voor een boom moeten betalen, en daar de daggelden hier 25 centen bedragen, zal de geheele prijs van een gansch jaar voeding voor één man zoo wat zeven gulden zijn. De gevolgen van deze goedkoopheid van het dagelijksch voedsel zijn bepaald schadelijk; de bevolking heeft het in de sago-districten nooit zoo goed als daar waar rijst wordt geteeld. Velen kweeken er noch groenten noch vruchten en leven schier alleen van sago en een weinig visch. Daar zij dus te huis bijna niets te doen hebben, zwerven zij rond op de naburige eilanden om te visschen of kleinen handel te drijven; en wat de genietingen des levens betreft staan zij ver achter bij de wilde Berg-Dajaks van Borneo, en zelfs bij vele der meer barbaarsche stammen van den Archipel.

Het land rondom Waroes-Waroes is laag en moerassig, en wegens het geheele gemis van allen landbouw waren er ter nauwer nood paden die naar de bosschen voerden. Ik was daarom buiten staat om gedurende mijn gedwongen verblijf veel te verzamelen, en vond geene zeldzame vogels of insecten die mij van Ceram, als terrein voor den verzamelaar, betere gedachten konden geven. Daar het volstrekt onmogelijk bleek te zijn, hier manschappen te vinden om mij op mijne geheele reis te vergezellen, moest ik reeds tevreden zijn het noodige volk te krijgen om mij naar Wahai te begeleiden, dat ongeveer op het midden der Noordkust van Ceram gelegen en de voornaamste Nederlandsche post op het eiland is. Ten gevolge van stilte of flauwe koelte duurde de reis vijf dagen, maar er had daarbij niets belangrijks plaats, en op de plaatsen waar wij stil hielden, werd ook aan mijne verzamelingen niets hoegenaamd toegevoegd dat der vermelding waardig is. Te Wahai, dat ik op den 15^{den} Juni bereikte, werd

ik gastvrij ontvangen door den Commandant en door mijn ouden vriend von Rosenberg, die juist hier een officiël bezoek bracht. Hij leénde mij eenig geld om mijne manschap te betalen, en ik was gelukkig genoeg om drie mannen te vinden die de reis met mij wilden maken naar Ternate, en zelfs één die tevreden was om eerst van Misool terug te keeren. Doch daar een mijner Amboineezen mij daarentegen verliet, had ik nog altijd eenigermate gebrek aan handen.

Ik vond hier een brief van Charles Allen, die te Silinta op Misool was en daar mijne komst met groot verlangen te ontmoet zag, daar hij behoefte had aan rijst en andere benoedigdheden en ook gebrek kreeg aan insectenspelden. Bovendien was hij niet wel, en hij was dus voornemens, als ik niet spoedig kwam, naar Wahai terug te keeren.

Daar mijne reis van deze plaats naar Waigoe door eilanden voerde, bewoond door het Papoesche ras, en daar zij met vele lotwisselingen en tegenspoeden gepaard ging, zal ik het voornaamste wat mij daarop overkwam, verhalen in dat gedeelte van mijn werk dat aan de Papoesche eilanden gewijd is. Ik zal thans een jaar voorbijgaan dat ik op Waigoe en Timor heb doorgebracht, om hier nog verslag te geven van mijn bezoek aan het eiland Boeroe, dat mijne onderzoekingen in de Molukken besloot.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Volgens het hier in den Eng. tekst geplaatste schetskaartje vaart Wallace van de hoofdplaats, door de baai van Amboina, d. i. de baai ten Westen van den pas van Bagoela, en vervolgens om het Westen van

het schiereiland Hitoe heen, naar de kust van Ceram. Hoe is het mogelijk op dezen tocht plaatsen *nabij het oostelijk uiteinde van Amboina* aan te doen? Het komt mij schier ontwijfelbaar voor, dat men, in plaats van *oostelijk*, lezen moet *westelijk*. Den Heer Wallace zal gebeurd zijn wat mij gebeurd is, die eerst bij het corrigeeren van deze noot bemerk, dat ik, in dezen zelfden zin, *laden*, dat mij door den zetter is toegevoegd, heb laten afdrukken, terwijl in mijn handschrift terecht *lossen* staat. Zulke fouten, die geen klaarblijkelijke onzin leveren, ziet men zoo licht over het hoofd. Het dorp waar het hout gelost werd, is schier buiten twijfel Allang, dat aan den ingang der baai op Hitoe ligt, en waar in 1859 een zendeling was gevestigd.

(³) Salibabo is een van de Talaut- (juister Talaoer-) eilanden, ten Noorden van Celebes, die somtijds ook Salibabo-eilanden genoemd worden.

(³) In de geheele residentie Amboina bedroeg het eenigermate afwisselend getal zendelingen in de laatste jaren van vijf tot zeven, en daarvan was er doorgaans niet meer dan één op Ceram gevestigd. Op Amboina is eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers, opgericht door het Nederlandsche Zendelingennootschap, onder het bestuur van den heer Roskott.

(⁴) Er is ongetwijfeld te veel waarheid in de gewone klachten over de inlandsche Christenen in de Molukken, al worden ze ook vaak overdreven; maar meestal wordt weinig gedacht aan hetgeen tot hunne verschooning te zeggen is, en aan het groote aandeel in de schuld dat hunnen Europeeschen overheerschers toekomt. Men zie hierover onder anderen Bleeker's "Reize", Dl. II, bl. 76, 77.

(⁴) In 1859 bestond de residentie Amboina uit 5 afdeelingen: Amboina, Hila en Larike, Saparoea en Haroekoe, Wahai en Boeroe. De eerste, het zuidelijke schiereiland van Amboina of Lei-Timor en de Zuidkust van het noordelijke schiereiland of Hitoe omvattende, stond rechtstreeks onder den Gouverneur der Molukken. De afdeeling Hila en Larike bevatte het overige van Hitoe, de kleinere eilanden Manipa, Kelang en Bonoa en het westelijk deel van Ceram, en werd bestuurd door een Adsistent-resident. Saparoea en Haroekoe, insgelijks bestuurd door een Adsistent-resident, bevatte behalve die eilanden zelven ook nog Noesa-laut en het grootste gedeelte van Ceram's Zuidkust. Wahai of Ceram's Noordkust en het eiland Boeroe met Amblau vormden de beide overige afdeelingen onder ambtenaren van minderen rang. Ceram's Oosthoek behoorde tot de residentie

Banda. Thans is het Gouvernement der Molukken opgeheven en zijn Amboina en Banda tot ééne residentie samengesmolten, die verdeeld is in de afdeelingen Amboina, Saparoea, Hila, Boeroe, Elpapoetih-baai, Wahai en Banda. De Zuidkust van Ceram is van Saparoea afgezonderd, om de nieuwe afdeeling Elpapoetih-baai te vormen. De overige afdeelingen hebben hare oude grenzen behouden. Banda heeft in de plaats van zijn Resident een Adsisistent-resident bekomen. Saparoea, Hila en Elpapoetih-baai worden door Controleurs bestuurd.

(⁶) "Baai van Amahai" heet hier de geheele baai die wij doorgaans "baai van Elpapoetih" noemen, doch die ook op sommige kaarten onder eerstgemelden naam voorkomt. Gewoonlijk echter wordt alleen de kleine inham die zich aan de Oostzijde der groote baai vóór het dorp Amahai vormt, en die hier voor grootere schepen de eenige veilige ankerplaats oplevert, "bocht van Amahai" genoemd.

(⁷) Deze aanduiding der ligging van Makariki is zeer onnauwkeurig, ten minste indien wij ons op de juistheid der kaart van een gedeelte van Ceram door v. Rosenberg, in Dl. XVI van het Tijdschr. v. h. Bat. Gen., mogen verlaten. Makariki ligt daar merkelyk zuidelyker dan Awaja, aan de Oostzijde der Elpapoetih-baai, en wel aan eene bocht in de baai die op genoemde kaart "bocht van Makariki" heet.

(⁸) Wallace noemt hem "Government Superintendent." Er bestaat echter in Indië geen zoodanig ambt. De heer von Rosenberg is wel Gouvernements-ambtenaar, maar is bij geen bepaald vak van dienst ingedeeld, en wordt met wetenschappelijke onderzoekingen nu in dit, dan in dat gedeelte van Insulinde belast. In zijne "Beschrijving van eenige gedeelten van Ceram", in het Tijdschrift van het Bat. Gen., Dl. XVI, bl. 97, noemt hij zich zelve "ambtenaar belast met de opneming van dat eiland."

(⁹) Zoo schrijft Wallace dezen naam, in overeenstemming met von Rosenberg. De Hollander, "Land- en Volkenk.", II, bl. 460, heeft Rocata.

(¹⁰) Men kan eene uitvoerige, door de bijgevoegde kaart toegelichte beschrijving van den door Wallace gevolgden weg vinden in het opstel van v. Rosenberg, in noot 8 vermeld, bl. 161, en daaruit de namen aanvullen der door Wallace vermelde localiteiten. De rivier door welke bedding een groot gedeelte van het pad ligt, is de Tanah; de plaats waar het eerst nachtverblijf werd gehouden, heet bij v. Rosenberg Moeoëroe-Tanah; de bergrug die overstegen wordt (volgens v. Rosenberg 2000 voet

boven de zee hoog), heet Hele-Helea; de rivier die men bereikt na den bergrug overstegen te hebben, is de Atau, en de plaats die voor langer verblijf werd gekozen, wordt door von Rosenberg Moeoëroe-Atau genoemd. Deze laatste plaats is ook het gewone nachtkwartier der inlanders, die den afstand van Makariki tot dit punt in éénen dag afleggen, en vandaar den tweeden dag de Noordkust bereiken. Het woord *moeoëroe* beteekent in de volkstaal *nachtverblijf*.

(¹¹) *Eclectus Cardinalis* of *Puniceus*, ook *Lorius Amboinensis* genoemd. Wallace in "Proceedings of the Zool. Soc.", 1863, p. 19; 1864, p. 286; Finsch, "die Papageien", II, S. 344. De vogel dien Wallace een paar regels verder "Moluksche neushoornvogel" noemt, is *Buceros ruficollis* (bij v. Rosenberg, t. a. p., "bruinhalzige jaarvogel"), zeer gewoon op Amboina, Ceram, Halmaheira en het noordelijk deel van Nieuw-Guinea, en de eenige neushoornvogel die op deze eilanden voorkomt.

(¹²) Vgl. hier Deel I, bl. 518, 519, waar Wallace zijne ziekte uitvoeriger beschrijft.

(¹³) Nu wordt de Elpapoetih-baai weder "baai van Awaja" genoemd, terwijl zij hier boven (zie bl. 88) in haar geheel "baai van Amahai" heette. Amahai ligt, zooals reeds werd aangeduid, aan een binnenbaai die zich in het zuidoostelijkst deel der groote Elpapoetih-baai vormt. Als Wallace een weinig lager zegt, dat Sepa en Tamilau (zoo lees ik den naam bij onze schrijvers; *Tamilan* in den tekst zal misschien slechts een drukfout zijn) de eerste Mohammedaansche dorpen op Ceram's Zuidkust zijn, vergeet hij dat naast Amahai-Serani ook een Amahai-Islam ligt (zie boven bl. 17, noot 19). In plaats van *Haja* schrijven von Rosenberg en anderen *Haja*, doch de eerste vorm is toch ook bij onze schrijvers de meer gebruikelijke.

(¹⁴) *Lorius domicella* (zie Dl. I, bl. 525, noot 14) en *Trichoglossus cyanogrammus*, eene wijd verbreide en sterk variërende soort.

(¹⁵) *Batatas edulis*. Zie Dl. I, bl. 107, noot 9.

(¹⁶) Zie boven, noot 5. In de schrijfwijze van de namen der plaatsen volg ik von Rosenberg, t. a. p., bl. 118 vv. Wallace heeft Laiemu, Ahtiago, Warenama, Hatometen, Batuassa, Tobo, Ossong, Kissa laut.

(¹⁷) Kwamor, of, zooals Wallace schrijft, Kwammer is, volgens von Rosenberg, t. a. p., bl. 132, een der namen van het eiland Groot-Keffing, ontleend aan de negerien Kwamor besar en Kwamor ketjil die er op gelegen zijn. Van der Crab, "de Moluksche eilanden", bl. 59, zegt, dat het

zoogenaamde Groot-Keffing geen eiland is, maar de Zuidoosthoek van Ceram zelf, bestaande uit een woud van rhizophoren, doorsneden van een menigte kanalen en stroompjes, te midden waarvan eenige op hooge palen staande huizen de genoemde negerien vormen. Die schrijver voegt er bij, dat het eiland, op de kaarten Klein-Keffing genoemd, het eigenlijke Keffing is, en stemt in zooverre met Wallace overeen, die klaarblijkelijk alleen aan dit eiland den naam Keffing toekent. Ofschoon ik niet met zekerheid durf uitspraak doen, schijnt de ware stand der zaak mij deze. Keffing kan, schier naar verkiezing, als één of als twee eilanden worden aangemerkt; want de bodem der zee tusschen zijne beide deelen is zoo ondiep, dat men bij laag tij te voet van het eene naar het andere kan overgaan. Van hier spreken sommigen van één Keffing, terwijl anderen een Groot- en een Klein-Keffing onderscheiden. Volgens Bosscher, in "Tijdschrift van het Bat. Gen.", jg. 1855, blz. 38, liggen op het eerste de negerien Keffing en Kilberoea, op het andere de negerien Keloe en Kwai, terwijl ook hij, blz. 36, Kwamor besar en Kwamor ketjil noemt onder de plaatsen die in het zuidoostelijke landschap van Ceram, Oerang genaamd, gelegen zijn. De gebruikelijke, en toch niet geheel gerechtvaardigde, onderscheiding van twee eilanden zal dan aanleiding gegeven hebben, dat sommigen het tweede hebben gezocht in het rhizophorenwoud waaruit Groot- en Klein-Kwamor verrijzen, en dat misschien met de vaste kust van Ceram ook slechts een twijfelachtigen samenhang heeft. Kilwaroe is een klein, afzonderlijk eiland en wordt tot de Ceram-laut-eilanden gerekend, waaronder de Keffing-eilanden nu eens wel, dan eens niet worden begrepen.

(¹⁵) Wallace schrijft Manowolko; ook vindt men Manawoko en Manavolka.

(¹⁶) Deze Radja wordt verderop in dit hoofdstuk de Radja van Amar (Ammer) genoemd, zonder twijfel naar Amar, het hoofddorp van Manawoka, waar hij zijn zetel heeft. De Orang-kaja van Ainikke, een der vier districten waarin het eiland Goram verdeeld is, erkent ook het oppergezag van den Radja van Manawoka, van wien wij later, blz. 113, lezen, dat hij gewoonlijk "Radja van Goram" genoemd wordt.

(²⁰) Vreemd dat Wallace hier geen gewag maakt van de bergtoppen Watoe-lololi en Wottoer, die, naar men gist, omstreeks 900 voet hoog en door een zadeldrug van 200 voet hoogte verbonden zijn; noch van het meertje op eerstgenoemden, dat wellicht voor een kratermeertje te houden is (v. Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden," bl. 95), althans

indien Bleeker, "Reize", II, bl. 294, terecht gist dat Manawoka's berg, die zich, uit het Noorden en Zuiden gezien, als een piek voordoet, vulcanisch is.

(²¹) Dit schijnt de beste schrijfwijze te zijn (zie von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden", 's Gravenh., 1867, bl. 90, 91); men vindt intusschen ook vaak Matabella of Matabela, en Wallace schrijft Matabello.

(²²) Beter ware gezegd: "die het middelpunt dezer groep vormen," daar ook de onbewoonde eilandjes Ingar (Igar), Baam (Baham, Bam) besaar, Baam ketjil en Koerkap (Koekoor, Koeroekoef, Koeroekaf) tot de Watoebella-eilanden gerekend worden. Soms worden ook nog het meer zuidwaarts liggende en bewoonde, straks ook door Wallace vermelde, Tioor (Teor, Tewer) en het daarbij liggende onbewoonde Oeran, door anderen, zoo het schijnt, Tengger genoemd, onder den naam van Watoebella-eilanden begrepen. Van de beide hoofdeilanden heeft het noordwestelijke en kleinere, Watoebella geheeten, zijn naam aan de geheele groep medegedeeld; het zuidoostelijke, grootere heet doorgaans Kassiwoei (ook Kessewooi, Kisseoi, Kassoewi, bij Wallace Kissiwoi, geschreven). Op dit laatste liggen, volgens v. Rosenberg, vier dorpen, op de Westkust Temmer-barat, op de Oostkust Temmer-timor, Oetto en Amar. Aan Temmer-timor, dat, volgens von Rosenberg, door een ver in zee uitstekend rif tegen hooge zee beveiligd is, geeft Wallace den naam van het eiland, waar hij van "het dorp Kassiwoei" gewaagt. Daarentegen noemt hij straks het zuidelijke eiland zelf Oeta, wat klaarblijkelijk slechts eene andere uitspraak is van den naam der kampong Oetto. De schrijfwijze van al deze Alfoersche of Paoesche namen, waarschijnlijk zeer verschillend uitgesproken naar de eindelooze verscheidenheid van dialecten, en te minder aan een vasten vorm gebonden, daar de talen waartoe ze behooren, niet geschreven worden, is in hooge mate onzeker.

(²³) Vgl. Deel I, bl. 31, noot 9.

(²⁴) Zie wat hierover zoo even in noot 22 is gezegd.

(²⁵) Dat vroegere bezoek, in Januari 1857, is beschreven in het negen en twintigste hoofdstuk.

(²⁶) De dorpen van Watoebella zijn volgens Bosscher en von Rosenberg drie in getal: Watamanoa, Kilsoa en Kilwatir.

(²⁷) Zijtak van de Rio Negro of Parana, die zelve een voornaam bijrivier is van den Amazonen-stroom.

(²⁸) Zie Deel I, bl. 504, noot 10, aangevuld door noot 30 op blz. 81 van dit tweede deel. Vgl. over de overeenkomst en het verschil der Fauna van Goram met die van Oost-Ceram von Rosenberg, "Reis naar de Zuid-ooster-eilanden," bl. 99, 100.

(²⁹) In het oorspronkelijk staat "Noordwestkust van Nieuw-Guinea" en "eiland Waigeoe en Misool." Beide houd ik voor drukfouten. Dat Waigeoe en Misool verschillende eilanden zijn, is overbekend en zal nog genoeg uit het vervolg van dit reisverhaal blijken. Oetanata is een rivier en kaap aan de Zuidkust van Nieuw-Guinea ten N. O. van de Aroe-eilanden, en klaarblijkelijk is de kust bedoeld die zich van daar noordwestwaarts tot aan de uiterste Westpunt tegenover het eiland Salwati uitstrekt.

(³⁰) Ofschoon de geneeskrachtige en aromatische massooi-schors, door Rumphius, "Herb. Amb.", II, bl. 62, uitvoerig beschreven, onder den naam van *Cortex Oninins*, het voornaamste plantaardige voortbrengsel is dat Nieuw-Guinea in den handel brengt, schijnt de boom die ze oplevert, botanisch nog altijd niet bepaald te zijn, — wel een bewijs te meer hoe gebrekkig nog onze kennis is van de plantenwereld van het Australisch gewest der Indische eilanden. Dat het een soort van *Cinnamomum* is, kan men nauwelijks betwijfelen, wanneer men weet dat *Cinnamomum Kiamis*, die op Java in de wouden der bergstreken voorkomt, een soort van massooi-schors oplevert (Miquel, "Flora v. N. I.", I, bl. 902). Cauvet, "Nouveaux éléments d'hist. nat. medic.", II, p. 134, zegt: "On connaît sous le nom d'écorce de massoy une écorce que l'on attribue au *Cinnamomum Kiamis* Nees."

(³) Zie boven bl. 103 en daarbij noot 19. Wat Wallace van een dozijn Radja's op Goram vermeldt, komt niet overeen met het bericht van v. Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden," bl. 97, volgens wien Goram verdeeld is in vier districten, die ieder weder eenige negerien tellen, t. w. Kenali onder den Radja van Kataloka, Loemadang onder den Orang-kaja van Ondoor, Kailakat onder den Radja van Kailakat, en Ainikke onder den Radja van Amar op Manawoka. Ieder van deze districten bevat vijf of zes negerien, waarin het gezag wordt uitgeoefend door Orang-toewah's. Al deze hoofden worden, namens het Nederlandsch gezag, door den Resident (thans Adsis-tent-resident) van Banda aangesteld.

(³²) Lakahia of Lokahia ligt in eene bocht van denzelfden naam aan de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, ongeveer op gelijke lengte met de

Aroe-eilanden. Wij leeren het nader kennen uit von Rosenbergs "Beschrijving van eene reis naar Nieuw-Guinea", in het "Nat. Tijdschr. v. Ned. Ind.", D. XIX, bl. 412 vv.; doch in strijd met alle andere autoriteiten noemt deze schrijver het Lahakia.

(¹³) Kowai, door Wallace Kowiyee, in de meeste Nederlandsche berichten Koiwai geschreven, is de naam van het zuidelijk deel van het eiland Namototte; maar met dezen naam werd vroeger ook de geheele kust van Nieuw-Guinea van Tandjong-Boeroe tot Tandjong-Baik genoemd, omdat de over deze landstreek gezagvoerende Radja's in Kowai woonden. Thans is het voormalige gebied van Kowai verdeeld in drie districten, Adi, Namototte en Aidoema, bestuurd door even zoovele Radja's, die door den Sultan van Tidore zijn aangesteld. Zie "Nieuw-Guinea ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858" (Amst., 1862), blz. 22 en 196; Finsch, "Neu-Guinea und seine Bewohner" (Bremen, 1865), S. 64.

Wat den naam Onin (bij Wallace Onen) betreft, deze is bekend uit Valentijn, III, 2, bl. 58, en uit Rumphius, die in zijn "Amb. Kruidboek", II, bl. 62, zegt, dat het westelijk deel van Nieuw-Guinea gewoonlijk Onin en door de Ternatanen Woni wordt genoemd, en daaraan zijn naam van de massooi-schors, *Cortex Oninius*, ontleent. Dit Onin of Woni is zonder twijfel hetzelfde als Wonim, met welken naam de geheele Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, van Salwati tot Prins Frederik Hendrik eiland, door de inlandsche zeevaarders genoemd wordt, en wel zóó, dat zij het westelijkste deel, tot omstreeks kaap Baik, Wonim di bawah of beneden-Wonim, het overige, waarin dus Kowai begrepen is, Wonim di atas of boven-Wonim noemen. In sommige geschriften wordt echter de naam Onin gebruikt als de speciale naam van slechts een deel der kust, overeenkomende met Wonim di bawah, b. v. in S. Muller's "Reizen in den Ind. Arch.", I, blz. 46.

(¹⁴) Dit ligt aan de Noordkust, in de Groote Geelvinkbaai, en wordt nader vermeld in hoofdstuk XXXIV.

(¹⁵) Eng. "tower muskets." Hier, gelijk elders, zou Wallace voor hen die door ervaring of studie met Insulinde bekend zijn, duidelijker zijn geweest, indien hij de zaak bij haren inlandschen naam genoemd had. Misschien bedoelt hij *lilla's*, een soort van lange draaibassen, tot bewapening van inlandsche prauwen en versterkingen gebruikt.

(¹⁶) Ook Gisser, Kisser en Kissa geschreven; de laatste vorm, even als boven Kissa-laut voor Gessir-laut, ook bij Wallace.

(³⁷) Op Cerams Oosthoek kennen onze Nederlandsche schrijvers en kaarten een district, baai, berg en dorp Waroe, dat zonder twijfel hier bedoeld is, dewijl de ligging van Waroes-waroes op de door mij achterwege gelaten schetskaartjes van Wallace, volmaakt met die van Waro overeenstemt Ik ben echter niet zeker genoeg, dat de vorm Waroes-waroes verwerpelijk is, om dien te durven veranderen.

(³⁸) Dat wil zeggen, dat de boom, daar de bloemkolf aan den top van den stam uit zijn middelpunt te voorschijn komt, slechts éénmaal bloeien kan. Hij sterft echter niet dadelijk; maar nadat hij zijn vruchten tot rijpheid heeft gebracht, verhardt zich allengs het merg en sterft hij in eenige maanden af.

(³⁹) Eene veel volkomener manier van sago-wasschen is op Amboina in gebruik. Zie daarover en over alles wat met de cultuur en bereiding van sago in verband staat: "Bijdragen tot de kennis der voornaamste voortbrengselen van Ned. Ind., IV, de Sago. Uitgeg. door de Maatsch. tot N. v. 't Alg., 1866."

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

BOEROE.

(Mei en Juni 1861.)

Ik had lang gewenscht het groote eiland Boeroe te bezoeken, dat vlak ten Westen van Ceram ligt, en waaromtrent aan de beoefenaars der natuurlijke historie nauwelijks iets anders scheen bekend te zijn, dan dat er een babiroesa gevonden wordt, die veel overeenkomst heeft met die van Celebes. Ik maakte dus in 1861, nadat ik van Timor Delli vertrokken was, mijne schikkingen om er een paar maanden te vertoeven. Ik kon het gemakkelijk bezoeken door middel der Nederlandsche poststoombooten, die maandelijks de voornaamste plaatsen in de Molukken aandoen.

Wij bereikten de haven van Kajeli den vierden Mei; een schot werd gelost, de commandant van het fort roeide met een inlandsche boot naar boord om de brievenmail af te halen, en bracht ook mij met mijne bagage aan den wal, terwijl de stoomboot den tocht voortzette zonder ten anker te komen. Wij begaven ons naar het huis van den Opziener, een inboor-

ling van Amboina, daar Boeroe van te weinig belang wordt geacht om zelfs een Adsisistent-resident waardig te zijn (¹); desniettemin stak het dorp in voorkomen ver uit boven Delli, den zetel van "zijne Excellentie den Gouverneur", en het kleine, maar voortreffelijk onderhouden fort, omringd door nette grasperken en rechte paden, ofschoon slechts door een 12tal Javaansche soldaten, onder bevel van een adjudant, bezet, was een waar Sebastopol in vergelijking met de ellendige aarden wallen van Delli, met hun talrijken staf van Majoor, Kapitein en Luitenants. Toch is ook het fort te Kajeli, zooals de meeste forten in de Molukken, oorspronkelijk door de Portugeezen gebouwd. O Lusitanië, hoe diep zijt gij gevallen! (²)

Terwijl de Opziener zijne brieven las, ging ik met een gids een wandeling doen om eene woning te zoeken. De geheele plaats was vreeselijk vochtig en slijkerig; want zij is gebouwd in een moeras, waarboven zich geen enkele plek gronds een voet hoog verheft, en van alle zijden door moerassen omringd. De huizen waren over het geheel wél gebouwd van houten raamwerk, ingevuld met gaba-gaba of de bladstelen van den sagopalm, maar daar zij niet gewit waren en de vloeren, evenals de wegen, uit de kale zwarte aarde bestonden, waren zij uiterst vochtig en somber. Ten laatste vond ik er een waarvan de vloer omstreeks een voet boven den grond was verheven, en ik slaagde er in met den eigenaar eene overeenkomst te treffen, ten gevolge waarvan hij het oogenblikkelijk ruimde en ik nog vóór den nacht behoorlijk was ingericht. Stoelen en tafels werden voor mijn gebruik achtergelaten; en daar het overige huisraad slechts uit een weinig aardewerk en eenige kleerkisten bestond, was het voor de eigenaars niet zeer bezwaarlijk, tijdelijk hun intrek te nemen bij bloedverwanten, zoodat zij met geringe moeite in het bezit van eenige ropijen kwamen. Elke voet gronds tusschen de huizen is in het gan-

sche dorp dicht beplant met vruchtboomen, zoodat zon en lucht onmogelijk kunnen doordringen. Dit moet zeer koel en aangenaam zijn in het droge seizoen, maar maakt den overigen tijd des jaars des te vochtiger en ongezonder. Ongelukkig was ik twee maanden te vroeg gekomen; want de regens waren nog niet voorbij en er was weinig anders te zien dan water en slijk.

Omstreeks een paal afstands achter en ten Oosten van het dorp beginnen de heuvelen, maar zij zijn zeer onvruchtbaar, en slechts bedekt met een weinig grof gras en verstrooide kajoe-poetih-boomen (*Melaleuca cajuputi*), uit welker bladeren de bekende kajaputolie geperst wordt. Zulke districten zijn voor den zoöloog ten eenenmale van belang ontbloot. Eenige palen verderop verrezen hoogere bergen, blijkbaar wel met bosch bedekt, maar zij waren geheel onbewoond en spoorloos, en voor een reiziger met beperkten tijd en middelen in werkelijkheid ontoegankelijk. Het was dus duidelijk dat ik Kajeli met een voor mijn doel gunstiger terrein moest verwisselen, en daar ik kennis maakte met een man die zich eenige palen oostwaarts naar een dorp op de kust zou begeven, waar, naar zijn zeggen, henvels en bosschen waren, liet ik mijn jongen Ali met hem gaan, om het terrein te verkennen en mij van zijne bevinding verslag te geven. Te gelijker tijd maakte ik mij gereed om zelf, eene rivier op die omstreeks vijf palen ten Noorden van Kajeli in de baai valt, een tochtje te doen naar een dorp van Alfoeren of inboorlingen, waar ik hoopte dat iets voor mijne verzamelingen zou zijn op te doen ⁽³⁾.

De Radja van Kajeli, een goedhartig oud man, bood aan mij te vergezellen, daar het dorp onder zijn bestuur stond ⁽⁴⁾, en wij vertrokken op een vroegen morgen in een lange smalle boot met acht roeiers. Na omstreeks een paar uren voeren wij de rivier in en begonnen onzen binnenlandschen tocht met te worstelen tegen een zeer sterken stroom. De rivier was omstreeks een honderd ellen breed, en doorgaans omzoomd

met hoog gras, hier en daar afgewisseld door struikgewas en palmboomen. Het land er om heen was vlak en meer of min moerassig, met verspreide boomen en heesters. Bij iedere bocht kruisten wij de rivier om de kracht van den stroom te vermijden, en tegen vier ure bereikten wij onder een stortregen onze aanlegplaats. Wij wachtten hier een uur, schuilende onder een lekke mat, totdat van het dorp de Alfoeren aankwamen die ontboden waren om mijn bagage te dragen, waarna wij op marsch gingen langs een pad voor welks buitengewone slijkerigheid men mij te voren gewaarschuwd had.

Ik stroopte mijn broek zoo hoog mogelijk op, nam een stevigen stok in de hand om bedenkelijke struikelingen te voorkomen, en plonsde zoo kloekmoedig in het eerste het beste slijkgat, dat telkens en telkens weder door andere gevolgd werd, met kleine tusschenruimten van vasteren grond. Het slijk en de modderplassen reikten mij tot aan de knieën en maakten den voortgang uiterst moeilijk. Langs den weg groeide hoog stijf gras, saamgepakt in dichte klompen die door water gescheiden waren, zoodat er niets te winnen viel met van het begane pad af te gaan, en wij genoodzaakt waren den tocht al flodderend voort te zetten, zonder te weten waar de voet bij den volgenden tred zou neêrkomen, daar de modder nu eens weinige duimen, dan eens tot vijf of zes palmen dik lag, en de bodem in hooge mate oneven was, zoodat telkens de voet naar de diepste gaten afgleed, en het een heele kunst werd het evenwicht te bewaren. Bij de ééne schrede stapte men onverwachts op een verborgen stok of blok, zoodat men schier den enkel verstukte, terwijl men bij de volgende tot boven de knie in de weeke modder plaste. Inmiddels regende het steeds door, en het lange, zes voet hoge gras hing van weêrszijden over het pad, zoodat wij geen stap voor ons uit konden zien en een dubbele doorzijpering ondergingen. Voordat wij het dorp bereikten, was het donker, en met behulp van een

klein blok hout, dat wel een voet diep onder het water lag, moesten wij eene diepe en sterk gezwollen beek overgaan. Er was een dunne waggelende stok als handleuning aangebracht, en het was een sterke proef voor de zenuwen, in de duisternis, te midden van het snel stroomende water, met den uitgestoken voet naar een veilige plaats te tasten. Nadat deze alleron aangenaamste en zeer vermoeiende wandeling een uur geduurd had, bereikten wij het dorp, gevolgd door de mannen die onze geweren, ammunitie, doozen en beddegoed droegen, alles meer of min doorweekt. Wij zochten onzen troost in wat warme thee en koude kippen en begaven ons vroeg ter rust.

De volgende morgen was helder en fraai, en spoedig na zonsopgang ging ik op weg om den omtrek te onderzoeken. Het dorp was klaarblijkelijk pas gesticht en bestond uit eene enkele rechte straat met allerellendigste hutten, van alle gemakken verstoken en even kaal en akelig van binnen als van buiten. Het was gelegen op een kleine plek van hooger en, uit grof kiezel bestaanden grond, bedekt met het gewone hooge stijve gras, dat zich tot dicht aan de achterwanden der woningen uitstreckte. Op korten afstand bevonden zich in verschillende richtingen plekken bosch, maar allen op lagen en moerassigen bodem. Ik deed een poging om verder te komen langs het eenige pad dat ik kon vinden, maar stuitte weldra tegen een diep slijkgat, en bevond dat de weg, zoo al, slechts blootsvoets te betreden was. Ik keerde derhalve terug, verder onderzoek tot na het ontbijt uitstellende. Later op den dag drong ik door in het dichte woud en vond groepen van sagopalmen, afgewisseld door een lage bosch-vegetatie, maar de paden waren overal vol slijkgaten en doorsneden van modderige waterloopen en moerassige strooken, zoodat de wandeling niet alleen weinig genot aanbod, maar, wegens de aandacht die men aan zijne schreden moest schenken, zeer ongeschikt was voor het vangen van insecten, dat boven alles vrijheid van beweging vordert.

Ik schoot eenige weinige vogels en ving eenige kapellen, maar allen waren van dezelfde soorten die ik reeds omstreeks Kajeli was machtig geworden.

Bij mijne terugkomst in het dorp werd mij gezegd, dat dezelfde soort van grond zich in alle richtingen mijlen ver uitstreckte, zoodat ik niet aarzelde te besluiten dat Wai Apoe geene geschikte verblijfplaats voor mij opleverde ⁽⁵⁾. Den volgenden morgen plasten wij weder door de modder en het lange natte gras naar onze boot terug, en bereikten tegen den middag Kajeli, waar ik de wederkomst van Ali afwachtte, om een besluit te nemen omtrent mijne verdere bewegingen. Hij kwam den volgenden dag en gaf van Péla ⁽⁶⁾, de plaats waar hij geweest was, een zeer ongunstig verslag. Er was een weinig kreupelhout en eenig geboomte langs het strand, en naar het binnenland toe heuvelen met grof gras en kajoe-poetih-boomen, — de voorwerpen van mijn innigsten afkeer. Toen ik vroeg wie mij berichten zou kunnen geven waarop ik mij kon verlaten, verwees men mij naar den Luitenant der Burgers, die het gansche eiland had rondgereisd en wien het niet aan schrandtheid ontbrak. Ik vroeg hem of hij mij niet eenig deel van Boeroe wist aan te wijzen waar geen “koesoe-koesoe” was, zooals het zoo vaak vermelde grove gras in de landtaal genoemd wordt ⁽⁷⁾. Hij verzekerde mij dat een groot gedeelte der Zuidkust boschland was, maar daarentegen het noordelijk deel des eilands grootendeels uit moeras en met gras bedekte heuvelen bestond. Bij nauwkeuriger navraag bleek mij, dat het boschland begon bij eene plaats Wai Poti genaamd ⁽⁸⁾, slechts eenige palen verder dan Péla, maar dat, daar de kust voorbij die plaats aan den oost-moeson blootgesteld en voor prauwen gevaarlijk was, het noodig zou zijn te voet derwaarts te gaan. Ik begaf mij toen onmiddellijk tot den Opziener, die den Radja liet roepen. Wij hielden te zamen raad en kwamen tot het besluit, dat ik des avonds van den tweeden dag met eene boot

naar Pêla zou varen en vandaar naar Wai Poti wandelen, en dat de Orang-kaja den dag te voren derwaarts zou gaan, om te zorgen voor Alfoeren die mijne bagage konden dragen.

De reis werd overeenkomstig deze afspraak gemaakt, en op den 19den Mei bereikten wij Wai Poti, na eene wandeling van omstreeks tien palen op het strand en door steenachtig bosch langs de kust, met nu en dan een uitstap van een paar palen ver in het binnenland. Wij vonden geen dorp, maar slechts eenige verstrooide huizen en plantsoenen, met heuvelachtig land, dat vrij wel met bosch was bekleed en er nog al veelbelovend uitzag. Een lage hut met een zeer vervallen dak, waardoor men op verschillende plaatsen den hemel kon zien, was alles wat ik krijgen kon. Gelukkig regende het dien nacht niet, en den volgenden dag haalden wij een deel van de wanden omver, om ze tot herstelling van het dak te gebruiken, en alzoo, wat van het meest dadelijk belang was, althans onze bedden en tafel te beschutten.

Op ongeveer een halven paal afstands van het huis was een schoone bergstroom, ruischende over een bed van rotsen en kiezelsteenen, en daarachter een heuvel met prachtig bosch bedekt. Door mijn pad voorzichtig te kiezen, kon ik dezen stroom doorwaden, zonder ver boven mijn knieën nat te worden, ofschoon ik enkele malen, van de steenen afglijdende, in een diep gat raakte, waarin mij het water tot aan de middel kwam. Op deze wijze ging ik een paar maal in de week naar de overzijde, om het bosch te onderzoeken. Ongelukkiger wijze waren er nergens paden van eenige lengte, en slaagde ik er ook niet in veel vogels of insecten te vinden. Tot overmaat van ramp was ik dom genoeg geweest het eenige paar sterke laarzen dat ik had, aan boord der stoomboot achter te laten, en die ik nog had waren zoo ver gekomen, dat zij in stukken uit elkander vielen, zoodat ik genoodzaakt was blootsvoets te gaan, in gestadige vrees dat ik mijne voeten zou

bezeeren, en wellicht weken lang een gedwongen rust zou moeten nemen, zooals mij op Borneo, de Aroe-eilanden en te Doreh overkomen was. Ofschoon het hier niet ontbrak aan plantsoenen van maïs en pisangs, waren er geene nieuwe ontblootingen; en daar het zonder deze schier onmogelijk is vele van de beste soorten van insecten te krijgen, besloot ik er zelf eene te maken, en haalde met veel moeite een paar mannen over, om een plek in het bosch voor mij op te ruimen, waar ik hoopte vóór mijn vertrek een aantal fraaie torren te zullen vangen.

Maar zoolang ik hier vertoefde, wilden de insecten maar niet overvloedig worden. Wel leverde mij mijne ontblooting eenige fraaie boktorren en buprestieden, verschillend van alle die ik tot dusverre had gezien, zoowel als onderscheidene soorten die ik reeds op Amboina had gevangen; maar zij waren op verre na niet zoo fraai noch zoo talrijk als die ik op dat kleine eiland gevonden had. Zoo verzamelde ik, bij voorbeeld, in de twee maanden die ik op Boeroe doorbracht, slechts 210 verschillende soorten van torren, terwijl in 1857 een verblijf van drie weken op Amboina mij 300 soorten had opgeleverd. Een der fraaiste insecten van Boeroe was een kolossale boktor, donker glanzig kastanjebruin van kleur en met geweldig lange sprieten. De exemplaren verschilden zeer in grootte, daar de grootste drie duimen lang waren, de kleinste niet meer dan een duim, terwijl de lengte der sprieten van $1\frac{1}{2}$ tot 5 duim afwisselde.

Op zekeren dag kwam mijn bediende Ali te huis met een verhaal omtrent een vervaarlijke slang die hij gezien had. Terwijl hij door het hooge gras liep, trapte hij op een voorwerp dat hij voor een kleinen, omgevallen boom hield, maar hij voelde dat het koud was en doorboog onder zijn voet, terwijl tot op aanmerkelijken afstand aan weêrszijden een beweging en ritseling in het gebladerte was waar te nemen. Ver-

schrikt sprong hij achteruit en maakte zich gereed om te schieten, maar hij kon het dier niet goed in het oog krijgen, zoodat het ontkwam, als ware het, zeide hij, een boom geweest die door het gras werd gesleept. Daar hij verscheidene malen groote slangen geschoten had, maar die allen, zooals hij verklaarde, in vergelijking met deze als niets waren, moet ik gelooven dat het werkelijk een monster geweest is. Zulke dieren komen hier niet zelden voor; een man die in mijne nabijheid woonde, liet mij op zijne dij de sporen zien van de tanden eener slang die hem dicht bij zijn huis had aangeval- len, en die groot genoeg was geweest om met zijn muil de- geheele dij te omspannen. De man zou dan ook naar allen schijn gedood en verslonden zijn, indien niet op zijn geschreeuw de bureu waren afgekomen, die met hunne parangs de slang hadden afgemaakt. Zij moet, volgens de gegeven aanduidingen, wel twintig voet lang zijn geweest, maar die waarvan Ali sprak, was waarschijnlijk nog veel langer.

Meermalen was het voor mij een eigenaardig genot om te zien hoe eene inlandsche hut, weinige dagen nadat ik er bezit van genomen had, een bewoonbaar verblijf was geworden. Mijn huis te Wai Poti was een kale schuur, aan de ééne zijde met een bamboezen vloer van vrij aanmerkelijken omvang, omstreeks drie voet boven den grond verheven. Aan het ééne einde van dien vloer hing ik mijn muskietengordijn, en verder schoot ik een gedeelte af met een grooten Schotschen plaid en verschaftte mij zoo een aardig slaapkamertje. Ik plaatste een ruw tafelblad op pooten die in den aarden vloer waren vastgezet, en zette mij daarbij neder in mijn gemakkelijken rotanstoel. Op een touw in een der hoeken gespannen, hingen mijne dagelijks gewasschen katoenen kleederen, en op een plank van bamboe was mijn kleine voorraad van aarde- en ijzerwerk gerangschikt. Langs de atappen wanden waren mijne doozen geplaatst, en hangplanken, waarop ik het verzamelde

droogde, om het zoo goed mogelijk voor de mieren te bewaren, hingen zoowel buiten als binnen het huis. Op mijne tafel lagen boeken, penneuessen, scharen, tangetjes en spelden, met etiketten voor vogels en insecten, — alles onoplosbare geheimenissen voor de inlanders.

De meeste lieden hier hadden nooit een speld gezien, en de beter onderrichten waren er niet weinig trotsch op hunne meer onwetende makkers te kunnen bekend maken met de eigenaardigheden en het nut van dat wonderlijk product der Europeesche nijverheid — een naald met een kop en zonder oog. Zelfs papier dat wij ieder oogenblik in de voddenmand werpen, was voor hen een merkwaardigheid; en dikwijls zag ik dat zij kleine strooken, die uit het huis waren weggeveegd, oprapten en zorgvuldig in hun betelzak borgen. En wanneer ik 's morgens mijn koffie of 's avonds mijn thee dronk, wat werden er dan niet een massa vreemde zaken voor hen ten toon gespreid! Trekpot, kopjes en lepeltjes waren allen meer of min merkwaardig in hunne oogen; thee, suiker, beschuit en boter waren voedingsartikelen die velen hunner nooit meer gezien hadden. Een vroeg mij of dat witachtige poeder "goela pasir" (d. i. zand-suiker) was; want zoo noemen ze onze suiker om ze van de ruwe inlandsche palmsuiker in klompen of als stroop te onderscheiden; en de beschuit houden zij voor eene soort van Europeesch sagobrood, waarvan de inwoners dier verre gewesten bij gemis van het echte artikel gebruik maken. Mijn streven was natuurlijk geheel en al boven hun bevassing. Telkens vroegen zij mij wat de blanke menschen toch deden met de vogels en insecten voor welker bewaring ik mij zoo veel moeite gaf. Had ik mij bepaald tot het verzamelen van hetgeen schoon is, dat hadden zij misschien eenigermate kunnen begrijpen; maar waarom mieren en vliegen en kleine leelijke insecten met zooveel zorg werden bijeengebracht en bewaard, dat was hun een onbegrijpelijk raadsel, slechts op te lossen

door de onderstelling van eenig gebruik als genees- of toovermiddel, waarvan ik het geheim zorgvuldig voor hen bewaarde. In waarheid waren deze lieden zoo volkomen onbekend met het leven der beschaafde volken als de Indianen van het Rotsgebergte of de wilden van Centraal Africa. En toch wordt Kajeli, dat op slechts twintig palen afstands ligt, iedere maand aangedaan door een stoomboot, dat pronkstuk van menscheelijke kunstvaardigheid, dat drijvend kort begrip der Europeesche beschaving; terwijl te Amboina, op nauw zestig Eng. mijlen afstands, eene Europeesche bevolking en bestuur sedert meer dan drie eeuwen gevestigd zijn.

Op grond van hetgeen ik van de inboorlingen van Boeroe gezien heb, — en ik leerde er kennen uit verschillende dorpen en uit de afgelegenste deelen des eilands — houd ik mij overtuigd, dat zij bestaan uit twee onderscheiden, thans ten deele ineengevloeide rassen. Het meerendeel zijn Maleiers van Celebesch type, in vele opzichten geheel overeenkomende met de Tomoriërs van Oost-Celebes, die ik gevestigd vond op Batjan; de overigen zijn geheel gelijk aan de Alfoeren van Ceram. De instrooming van deze beide rassen kan gemakkelijk verklaard worden. De Soela-eilanden, die nauw samenhangen met Oost-Celebes, zijn geen volle veertig Eng. mijlen van de Noordkust van Boeroe verwijderd, terwijl het eiland Manipa een gemakkelijk punt van overgang aanbiedt voor de bevolking van Ceram. Ik werd in deze meening bevestigd, toen mij bleek dat de talen van Boeroe duidelijke punten van overeenkomst zoowel met die der Soela-eilanden als met die van Ceram vertoonen (*).

Spoedig na onze komst te Wai Poti, zag Ali een fraaien kleinen vogel van het geslacht Pitta, dien ik zeer verlangend was te bekomen, daar op bijna ieder eiland de soorten verschillen en nog geene Pitta's van Boeroe bekend waren. Hij en mijn andere jager zagen dien vogel aanhoudend wel twee- of driemalen 's weeks weder, en hoorden nog vaker zijn eigen

aardigen toon, maar konden geen exemplaar machtig worden, omdat hij zich altijd in de dichtste doornachtige boschjes op-houdt, waar zij hem slechts even konden zien flikkeren, en nog wel op zoo korten afstand, dat het nauwelijks te vermijden was hem aan flarden te schieten. Het begon Ali zeer te verdrieten dat hij dezen vogel niet krijgen kon, om wiens wille hij zich reeds de voeten ernstig aan de doorns had op-gehaald; en toen de tijd van ons verblijf hier op een paar dagen na verstreken was, ging hij uit eigen beweging een nacht doorbrengen in een kleine hut, op eenige palen afstands in het woud gelegen, ten einde nog een laatste poging te wagen bij het kriecken van den dag, wanneer vele vogels naar buiten komen om zich te voeden, en vaak zeer in hun ochtend-maal verdiept zijn. Den volgenden avond bracht hij mij twee exemplaren, waarvan het ééne er den kop geheel bij had in-geschoten en ook in andere opzichten te veel beschadigd was om bewaard te worden, maar het andere zich in zeer goeden toestand bevond. Een oogopslag leerde mij dat het eene nieuwe soort was, zeer overeenkomende met *Pitta Celebensis*, maar prijkende met een vierkante vlek van helder rood achter op den nek (1°).

Den dag nadat ik dezen buit was machtig geworden, keer-den wij naar Kajeli terug, en nadat ik het verzamelde had ingepakt, verliet ik Boeroe met de stoomboot. Wij deden Ter-nate aan, en ik maakte mij de twee dagen die wij daar stil hielden, ten nutte, om de daar achtergelaten bagage aan boord te doen brengen en van al mijne vrienden afscheid te nemen. Wij staken daarop over naar Menado, om de reis naar Makas-ser en Java voort te zetten, en zoo verliet ik dan voor goed den Molukschen Archipel, in wiens schoone en weelderige eilanden ik langer dan drie jaren had rondgezworven.

De verzameling die ik op Boeroe gemaakt had, was wel niet zeer uitgebreid, maar lang niet onbelangrijk; want onder

de 66 soorten van vogels die ik er had bijeengebracht, waren niet minder dan 17 nieuwe of die althans tot dusverre op geen der Moluksche eilanden waren waargenomen. Onder dezen waren twee ijsvogels, *Tanysiptera Acis* en *Ceyx Cajeli*; een prachtige honigvogel, *Nectarinia Proserpina*; een kleine fraaie wit en zwarte vliegenvanger, *Monarcha loricata*, wiens zwellende strot sierlijk geschubd was met metaalglanzig blauw, en eenige andere van minder belang ⁽¹⁾. Ook verkreeg ik den schedel van een babiroesa, die gedurende mijn verblijf te Kajeli door inlandsche jagers was geschoten.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Vgl. bl. 128, noot 5.

(²) Het fort te Kajeli draagt den naam van Defensie. Dat dit fort van Portugeeschen oorsprong zou zijn, is aan onze Nederlandsche schrijvers niet bekend. De O. I. Compagnie bouwde in 1657 haar eerste fort op Boeroe van hout en gaf het, naar den toenmaligen vorst van Ternate, haren bondgenoot, den naam van Fort Mandar-Schah. In 1664 werd dit vervangen door een steenen fort. dat, na in de lucht gesprongen te zijn, in 1689 werd vervuuld voor eene versterking van palissaden, Pagger-defensie genaamd. Die palissadeering is in 1778 vervangen door een vierkant steenen fort van meer solieden aanleg, dat den eenvoudigen naam van Defensie behield. De bezetting is doorgaans ten minste het dubbel van hetgeen Wallace opgeeft, en bestaat uit Javanen met een Europeeschen luitenant en Europeesche onderofficieren. Zie Willer, "het eiland Boeroe", bl. 93, 97.

(³) De bedoelde rivier is de Wai Apoe of rivier van Kajeli, die ontspringt op het gebergte dat de vlakte van Kajeli ten Z. begrenst, en die

geheele vlakke in noordoostelijke richting met tallooze kronkelingen doorstroont. De beschrijving van de tooneelen die deze rivier aanbiedt, door Willer, "het eiland Boeroe", bl. 149 v., komt zeer met die van Wallace overeen. Waar het Alfoersche dorp of gehucht, door Wallace bedoeld, is te zoeken, durf ik niet bepalen. Hij noemt het iets later ook Wai Apoe, dus met den naam der rivier zelve; en ofschoon Willer van geen dorp of gehucht van dien naam gewaagt, kent toch ook Bleeker, "Reize", II, bl. 29, eene marktplaats Wai Apoe in het regentschap Kajeli. Men bedenke hierbij dat Wallace van het dorp spreekt als een pas gesticht, en dat de Alfoeren van Boeroe, ook volgens Willer, hunne vestigingen dikwijls opbreken, om elders nieuwe tuinen en akkers aan te leggen.

(*) Boeroe is verdeeld in regentschappen; de regenten zijn Mohammedanen en voeren verschillende titels, waaronder die van Radja als de hoogste geldt. Maar de geheele Mohammedaansche bevolking des eilands woont met hare hoofden ter hoofdplaats. Na de onderwerping van Boeroe door Arnold de Vlaming, in 1657, zijn al de Mohammedaansche negerien van Boeroe naar Kajeli verlegd, en ofschoon zij tot de tegenwoordige hoofdplaats zijn samengesmolten, hebben zij de namen der oude regentschappen behouden. Tegenover de Mohammedanen zijn de regenten niet veel meer dan wijkmeesters, maar zij hebben tevens hun gezag behouden over de Alfoersche bevolking, in hunne respectieve regentschappen of *fogmorins* verspreid, en dragen bij deze den titel van *Johoe*. Behalve de Mohammedaansche negerien omvat Kajeli hoofdzakelijk nog eene wijk van inlandsche christenen, "burgers" genoemd en omstreeks 200 in getal, die onder het onmiddellijk bestuur van den Nederlandschen gezaghebber zijn geplaatst.

(*) Zie noot 3. Daar ik omtrent Wai Apoe, als naam van een dorp hier ter plaatse, niet geheel zeker ben, heb ik met moeite de verzoeking wederstaan, daarvoor "de oevers van de Wai Apoe" te schrijven.

(*) Péla, bij Wallace Pelah geschreven, is de Noordoosthoek van de landtong die de baai van Kajeli aan de Zuidoostzijde begrenst. Te Péla had voormaals de O. I. Comp. eene houtzagerij.

(*) *Koesoe* of *koesoe-koesoe*, bij Valentijn *coescoes* (verg. het Kawische *kosa*), is in de Molukken, de Minahasa en Timor de naam van het bekende *alang-gras* (*Imperata arundinacea*), wellicht zonder juiste onderscheiding van andere, groepsgewijze daartusschen groeiende grassoorten, zooals het *glaguh* (*Saccharum spontaneum*) en eenige soorten van *Andropogon*.

(*) Boeroe heeft twee *wanangans* of markplaatsen van dien naam, de ééne in het regentschap Tagalisa aan de Noordkust, de andere in het regentschap Kajeli. De laatste, die op de kaart van Willer niet is aangeduid, wordt hier bedoeld, en zal te zoeken zijn aan of nabij de Oostkust, tusschen Tandjong Péla en Tandjong Kajoe-poetih.

(*) De geheele bevolking der binnenlanden schijnt, volgens de uitvoerige beschrijving van Willer, tamelijk homogeen en zuiver Alfoersch te zijn; men zal dus het andere element voornamelijk onder de Mohammedanen en Christenen der hoofdplaats moeten zoeken; maar dezen worden in aantal verre door de Alfoeren overtroffen, ofschoon dit anders kan voorkomen aan hem die, gelijk Wallace, de bevolking voornamelijk ter hoofdplaats leert kennen, en zich wat het binnenland betreft tot een paar kleine excursies, in de nabijheid der hoofdplaats, bepaalt.

(10) Deze soort is door Wallace beschreven onder den naam van *Pitta rubrinucha*, in de "Proceedings of the Zoölogical Society", 1862, p. 187, waarnaar verwezen is in zijne *List of Birds collected in Bouru*, in "Proceedings", 1863, p. 25.

(11) Verg. over deze vogels de in de vorige noot aangehaalde "List of birds collected in Bouru", p. 23, 25, 29, 32. *Ceyx Cajeli* is ook, onder den naam van *Dacelo Cajeli*, beschreven in de 2de aflevering van Schlegels "Vogels van Ned. Ind."; maar hoe die schrijver denkt over *Tanysiptera Acis*, als bijzondere soort, is ons gebleken blz. 28, noot 13. *Ceyx Cajeli* en *Monarcha loricata* zijn bij de lijst der vogels van Boeroe tevens afgebeeld. Het geslacht *Monarcha* is hetzelfde als *Drymophila* Temm.; zie Carus und Gerstäcker, "Handbuch der Zoölogie", I, S. 288. Over *Nectarinia* (Eng. *sunbirds*) zie bl. 78, noot 9.

ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

NATUURLIJKE HISTORIE DER MOLUKKEN.

De Molukken bestaan uit drie groote eilanden: Halmahera, Ceram en Boeroe, waarvan de beide eerstgenoemde elk omstreeks 60 uren gaans lang zijn, en een groot aantal kleinere eilanden en eilandjes, waarvan de voornaamste zijn Batjan, Morotai, Groot Obi, Groot Kei, (') Timor-lant en Amboina, benevens de wel is waar zeer kleine, maar om andere redenen gewichtige, Ternate, Tidore, Kajoa en Banda Neira. Te zamen liggen zij in een ruimte van tien graden breedte en acht graden lengte, en door groepen van kleine eilanden zijn zij ten Oosten met Nieuw-Guinea, ten Noorden met de Philippijnen, ten Westen met Celebes en ten Zuiden met Timor verbonden. Het zal nuttig zijn dat men zich deze hoofdtrekken van geographische ligging en uitgestrektheid wel voor den geest stelt, terwijl wij de dierlijke voortbrengselen der Moluksche eilanden overzien, en hunne betrekkingen overwegen tot de landen die hen op nagenoeg gelijke afstanden omringen.

Beginnen wij met de zoogdieren of warmbloedige viervoeters, dan vertoonen zich dadelijk eenige zonderlinge onregel-

matigheden. De landzoogdieren zijn zeer weinige in getal, en men kent er tot dusverre in de geheele groep slechts tien. De luchtzoogdieren of vleêrmuizen daarentegen zijn talrijk: men kent er reeds niet minder dan 25 soorten van. Maar zelfs die in 't oog loopende schaarschheid van landzoogdieren geeft ons nog niet de rechte voorstelling van de werkelijke armoede der Molukken in deze klasse, want, zooals wij straks zien zullen, er is alle reden om te gelooven, dat van die tien soorten nog verscheidene, hetzij met opzet of bij toeval, door de menschen zijn ingevoerd.

Het eenige vierhandige dier dat de groep oplevert, is de merkwaardige baviaanachtige aap, *Cynopithecus nigrescens*, vroeger als een der kenmerkende dieren van Celebes beschreven. Men vindt dien alleen op het eiland Batjan, en daar het moeilijk is zich voor te stellen, hoe hij dit eiland heeft kunnen bereiken door eenig natuurlijk middel van verspreiding dat hem niet tevens den weg baande over de nauwe straat die het van Halmaheira scheidt, schijnt hij daar zoo weinig op zijn plaats, dat men geneigd is hem te houden voor afkomstig van voorouders die aan den gevangen staat zijn ontkomen, te meer daar het bij de Maleiers een gewone liefhebberij is, deze en dergelijke dieren op hunne prauwen mede te voeren.

Van alle vleeschetende zoogdieren van den Archipel is de eenige soort die in de Molukken voorkomt, de *Viverra tangua*, die zoowel Boeroe als Batjan en waarschijnlijk eenige van de andere eilanden bewoont (*). Ik hel over tot de meening dat ook dit dier bij toeval is ingevoerd; want het wordt dikwijls door de Maleiers gevangen gemaakt, om de civet te verkrijgen, maar zal, daar het zeer rusteloos en ontembaar is, waarschijnlijk dikwijls ontsnappen. Ik geloof dit te eer op grond van hetgeen Antonio de Morga (*) ons mededeelt omtrent een in 1602 op de Philippijnen heerschend gebruik. Hij zegt dat "de inboorlingen van Mindanao civetkatten in

koaien met zich voeren om ze op de eilanden te verkoopen, waar men ze van de civet ontdoet en vervolgens laat loopen." (4) Dezelfde soort is gemeen op de Philippijnsche eilanden en al de groote eilanden van het Indo-Maleisch gewest.

De eenige herkauwer der Molukken is een hert, dat men wel eens voor eene bijzondere soort heeft gehouden, maar dat nu algemeen als een geringe verscheidenheid van den *Rusa hipelaphus* van Java wordt beschouwd. Herten worden dikwijls getemd en geliefkoosd, en hun vleesch staat bij de Maleiers in zoo hooge achting, dat het niet meer dan natuurlijk is, wanneer zij ze pogen in te voeren in de afgelegen eilanden waar zij zich hebben nedergezet, en wier weelderige bosschen de middelen om die dieren te onderhouden in zoo ruime mate opleveren (5).

De zonderlinge *babiroesa* van Celebes komt ook voor op Boeroe, maar op geen ander der Moluksche eilanden, en het is eenigszins moeilijk zich voor te stellen hoe het daarheen gekomen is. 't Verdient echter opmerking dat er tusschen de vogels van de Soela-eilanden (waar ook de *babiroesa* voorkomt) en die van Boeroe eenige toenadering bestaat, die schijnt aan te wijzen, dat die eilanden in niet zeer verwijderd tijdperk dichter tot elkander kwamen of dat eenig tusschenliggend land verdwenen is. In het tijdvak dier nauwere betrekking kan ook de *babiroesa* naar Boeroe zijn overgekomen, daar dit dier waarschijnlijk even goed zwemt als zijne verwanten, de varkens. Dezen zijn over den ganschen Archipel verspreid, zelfs op onderscheidene der kleinere eilanden, en in vele gevallen is door verloop van tijd verschil van soorten ontstaan. Het is derhalve duidelijk dat zij eenig natuurlijk middel van verspreiding moeten bezitten. Er is een volksgeloof dat varkens niet kunnen zwemmen (6); maar Sir Charles Lyell heeft getoond dat dit een vergissing is. In zijne "Beginzelen der geologie" (7) brengt hij getuigenissen bij ten be-

wijze dat varkens mijlen ver over zee zijn gezwommen, en zeer gemakkelijk en snel te water kunnen voortkomen. Ik zelf heb een wild zwijn de zeeëngte zien overzwemmen die Singapore van het Maleisch Schiereiland scheidt. Dit geeft ons dus de verklaring van het merkwaardig feit, dat van al de groote zoogdieren van het Indisch gewest alleen de zwijnen zich uitstrekken tot over de Molukken en zelfs tot Nieuw-Guinea, waarbij het alleen eenigszins vreemd is, dat zij ook niet hun weg hebben gevonden naar Nieuw-Holland.

De kleine spitsmuis, *Sorex myosurus*, die gemeen is op Sumatra, Java en Borneo, komt ook voor op de grootere eilanden der Molukken, werwaarts ze toevallig kan zijn overgebracht door inlandsche prauwen.

Hiermede is de lijst volledig van de hier voorkomende zoogdieren met een moederkoek, die meer bepaaldelijk het Indisch gewest van den Archipel kenmerken (*); en het blijkt dat zij allen, het varken alleen uitgezonderd, met groote waarschijnlijkheid kunnen beschouwd worden als overgebracht door den mensch; waarmede samenhangt dat allen evenzeer, weder het varken alleen uitgezonderd, van dezelfde soorten zijn als die op de groote Maleische eilanden en Celebes worden gevonden.

De vier nog overige zoogdieren der Molukken zijn buideldieren, eene orde van de klasse der Mammalia die zoo bijzonder Australië karakteriseert; en deze zijn waarschijnlijk echte inboorlingen van deze eilanden, daar zij of bijzondere soorten uitmaken, of, voor zoover ze ook elders gevonden worden, alleen te huis zijn op Nieuw-Guinea of Noord-Australië. De eerste soort is de kleine vliegende opossum (*), *Belidens Ariei*, een fraai diertje, op het oog geheel overeenkomende met een vliegenden eekhoorn, maar behoorende tot de orde der buidel-dragers. De andere drie zijn soorten van het merkwaardig geslacht *Cuscus*, dat bijzonder aan het Austro-Maleisch gewest eigen is. Het zijn op opossums gelijkende dieren met een lan-

gen grijpstaart, waarvan de meer verwijderde helft gewoonlijk kaal is. Zij hebben kleine koppen, groote oogen en een dik kleed van wollig bont, dikwijls zuiver wit van kleur, met onregelmatige zwarte plekken of vlokken, en somtijds aschachtig bruin, met of zonder witte vlekken. Zij wonen in het geboomte en voeden zich met bladeren, waarvan zij groote hoeveelheden

Cuscus ornatus.

verslinden. Ofschoon zij zich langzaam bewegen, zijn zij moeilijk te doden wegens de dikte hunner vacht en de taatheid van hun leven. Een duchtige lading hagel blijft hun vaak in het bont zitten, zonder hun eenig leed te doen, en zelfs als men hun de ruggegraat verbrijzelt of de hersens doorboort, blijven ze nog uren leven. De inboorlingen, die vooral op hun

vleesch verlekkerd zijn, vangen ze echter, uithoofde hunner traagheid, gemakkelijk door ze na te klimmen, waarom het verwondering verdient dat zij nog niet zijn uitgeroeid. Dit laat zich echter verklaren door de dun gezaaide bevolking der eilanden waarop ze voorkomen, en door de bescherming tegen roofvogels die zij in hunne dikke wollige vacht vinden. Nevensgaande afbeelding stelt *Cuscus ornatus* voor, eene nieuwe soort, die ik op Batjan heb ontdekt, maar die ook voorkomt op Ternate. Deze soort is uitsluitend eigen aan de Molukken, terwijl de beide andere soorten, die Ceram bewonen, ook voorkomen op Nieuw-Guinea en Waigeo (¹⁸).

Naast de buitengewone schaarschheid van zoogdieren die de Molukken kenmerkt, staat een zeer groote rijkdom in de gevederde geslachten. Het aantal soorten van vogelen die wij tot dusverre van de verschillende eilanden der Moluksche groep kennen, bedraagt 265. Hieronder zijn de gewoonlijk zoo talrijke orden der zwemvogels en steltloopers slechts vertegenwoordigd door 70 soorten, waaruit men wel tot de groote onvolkomenheid onzer kennis mag besluiten. Doch daar de vogels van deze orden groote zwervers zijn, en als zoodanig weinig geschikt tot opheldering der geographische verbreiding van levensvormen over een beperkt gebied, willen wij ze hier geheel buiten rekening laten, en onze aandacht uitsluitend tot de 195 soorten van landvogels bepalen.

Wanneer wij in aanmerking nemen dat geheel Europa, met al zijne verscheidenheid van klimaat en plantengroei, ofschoon iedere mijl van zijn gebied onderzocht is, en de onmetelijke uitgestrektheden die in Azië en Africa tot de gematigde luchtstreek behooren, het tot voorraadschuren dienen, waaruit het aanhoudend voorzien wordt, toch slechts 257 soorten van landvogels, 't zij als vaste bewoners, 't zij als regelmatige bezoekers, aan de wetenschap heeft doen kennen, dan hebben wij alle recht het aantal soorten dat wij reeds van het kleine en

betrekkelijk nog weinig onderzochte gebied der Moluksche eilanden verkregen hebben, als een bewijs aan te merken, dat hier meer dan een gemiddelde rijkdom in deze klasse van natuurvoortbrengselen gevonden wordt. Onderzoeken wij verder de familiën die dat groote aantal soorten opleveren, dan vinden wij ten opzichte van sommige een zonderling tekort, dat door een even merkwaardigen overvloed in andere wordt opgewogen. Vergelijken wij b. v. de vogels der Molukken met die van Hindostan, volgens het werk van den heer Jerdon (¹¹), dan blijkt het dat de drie groepen der papegaaien, ijsvogels en duiven nagenoeg *een derde* uitmaken van al de landvogels in het eerstgenoemd gebied, terwijl zij slechts *een twintigste* uitmaken in het andere. Aan den anderen kant ziet men zulke wijdverspreide groepen, als de lijsters, zangers (sylviaë) en vinken, die in Hindostan nagenoeg *een derde* van alle landvogels uitmaken, in de Molukken tot *een veertiende* slinken.

De reden dezer eigenaardigheden schijnt te zijn, dat de Fauna van de Molukken bijna geheel afstamt van die van Nieuw-Guinea, waar men armoede en overvloed van soorten in dezelfde familiën opmerkt. Van de 78 geslachten waartoe de landvogels der Molukken kunnen gebracht worden, zijn er niet minder dan 70 kenmerkend voor Nieuw-Guinea, terwijl slechts zes in het bijzonder aan het Indisch gewest van Insulinde eigen zijn. Doch deze treffende overeenkomst van geslachten met Nieuw-Guinea strekt zich niet uit tot de soorten; want van de 195 landvogels der Molukken zijn er niet minder dan 140 alleen hier te huis, terwijl slechts 32 ook voorkomen op Nieuw-Guinea, en 15 op de Indo Maleische eilanden. Deze feiten leeren ons, dat, ofschoon de vogelen van deze eilandengroep klaarblijkelijk in de hoofdzak afkomstig zijn van Nieuw-Guinea, echter de verhuizing niet kortelings heeft plaats gehad, daar er voor verreweg de groote meerderheid der soorten genoegzame tijd is geweest om zich te wijzigen. Ook be-

vinden wij, dat vele voor Nieuw-Guinea zeer kenmerkende vormen in het geheel niet naar de Molukken zijn overgegaan, terwijl andere, die men nog vindt op Halmahera en Ceram, op hunnen weg westwaarts niet tot Boeroe zijn doorgedrongen. Voegt men hierbij, dat de meeste zoogdieren van Nieuw-Guinea op de Molukken ontbreken, dan komt men tot het besluit, dat deze eilanden niet te beschouwen zijn als fragmenten die van Nieuw-Guinea zijn afgebrokkeld, maar dat zij een afzonderlijk eilanden-gebied uitmaken, dat, in een eenigszins verwijderd tijdperk, door eene op zich zelve staande opheffing is ontstaan, maar gedurende al de veranderingen die het ondergaan heeft, gedurig verhuizers van dit groote en in voortbrengselen rijke eiland heeft ontvangen. De lange duur van het tijdvak waarin de Molukken een afzonderlijk bestaan hadden, wordt voorts aangeduid door het voorkomen van twee bijzondere geslachten van vogels, *Semioptera* en *Lycocorax* (¹²), die nergens elders gevonden worden.

Wij kunnen dezen kleinen Archipel verdeelen in twee vrij scherp gescheiden groepen: die van Ceram, waartoe Boeroe, Amboina, de Banda- en Kei-eilanden behooren; en die van Halmahera, die ook Morotai, Batjan, de Obi-eilanden, Ternate en andere kleine eilanden omvat. Ieder van deze groepen heeft een groot aantal eigene soorten; in de groep van Ceram bedraagt dat aantal niet minder dan 55. Bovendien komen op de meeste der afzonderlijke eilanden enkele bijzonder daaraan eigene soorten voor. Zoo heeft Morotai een eigen ijsvogel, honigzuiger en sprenuw; Ternate heeft een grondlijster (*Pitta*) en een vliegenvanger; Banda heeft een duif, een klawier en een *Pitta*; de Kei-eilanden hebben twee vliegenvangers, een *Zosterops*, een klawier, een koningskraai (¹³) en een koekoek; en van het afgelegen Timor-lant, dat men naar allen schijn tot de Moluksche groep behoort te rekenen, kent men slechts twee soorten van vogels, een kakatoe en een

lori, die beide voor bijzondere soorten moeten gehouden worden (¹⁴).

De Molukken zijn bijzonder rijk wat de papegaaien betreft, daar zij bewoond worden door niet minder dan 22 soorten, behorende tot tien geslachten. Onder deze telt men de groote kakatoe met roode kuif, die zoo vaak levend in Europa wordt gezien, twee fraaie roode papegaaien van het geslacht *Eclectus*, en vijf van die schoone karmozijnen lori's, die bijna uitsluitend tot deze eilanden en de groep van Nieuw-Guinea beperkt zijn (¹⁵). Schier even overvloedig en fraai zijn de duiven, waarvan 21 soorten voorkomen, en daaronder twaalf van de schoone groote vruchtduiven (*Carpophaga*), waarvan de kleinere soorten met schitterend gekleurde vlekken aan de onderzijde en op den kop versierd zijn. Op dezen volgen de ijsvogels, die zestien soorten tellen, bijna allen fraai en grootendeels zelfs tot de schitterendst gekleurde vogels behorende, die ergens ter wereld gevonden worden.

Een der merkwaardigste groepen van vogels, de *Megapodii* of hoopen-vormers, is zeer overvloedig in de Molukken. Het zijn hoenderachtige vogels, ongeveer zoo groot als een kleine kip, en doorgaans van eene donkere asch- of roetkleur, met in 't oog loopend groote en sterke pooten en lange klauwen. Zij zijn verwant met de Maleo's van Celebes, waarvan reeds vroeger eene beschrijving is gegeven (¹⁶), maar verschillen van hen in levenswijze, daar de meeste dezer vogels zich ophouden in het schrale kreupelgewas langs de stranden, waar de bodem zandig is en de overblijfselen van takjes, bladeren, schelpen, zeewier en dergelijke in overvloed gevonden worden. Van al die vuilnis maken de *Megapodii* ontzachtelijke hoopen, dikwijls 6 tot 8 voet hoog en 20 tot 30 in doorsnede, hetgeen ze met betrekkelijk gemak kunnen doen door middel hunner groote pooten, waarmede zij een massa van die vuilnis kunnen grijpen en achteruit werpen. In het midden van

deze hoopen, op eene diepte van twee of drie voet, leggen de wijfjes hare eieren, die worden uitgebroed door de zachte hitte, voortgebracht door de gisting der plantaardige stoffen in den puinhoop bevat. Toen ik deze hoopen op het eiland Lombok het eerst zag, kon ik nauwelijks gelooven dat zij het werk waren van zoo kleine vogels, maar ik heb ze later dikwijls ontmoet, en een of tweemaal de vogels verrast, terwijl zij bezig waren ze te maken. Zij verwijderen zich eenige schreden, grijpen een bundel afval met éénen poot en werpen dien een heel eind achter zich. Zijn de eieren eens naar behooren begraven, dan schijnen zij er niet meer naar om te zien; de uitgebroede vogels banen zich een weg door den puinhoop naar boven en loopen dadelijk het bosch in. Zij komen uit het ei, bedekt met dikke, donzige vederen, zonder staart, maar met ten volle ontwikkelde vleugels.

Ik was zoo gelukkig eene nieuwe soort (*Megapodius Wallacei*) te ontdekken, die Halmaheira, Ternate en Boeroe bewoont. Het is de fraaiste vogel van dit geslacht, daar rug en vleugels rijk getooid zijn met banden van roodachtig bruin. In zijne levenswijze wijkt hij van de andere soorten af; hij onthoudt zich in de bosschen in het binnenland en komt af naar de stranden om zijne eieren te leggen, maar in plaats van een hoop te maken of een gat op te krabben waarin ze worden opgenomen, graaft hij een gang in het zand die omtreeks drie voet in schuinsche richting naar beneden loopt, en legt zijne eieren op den bodem. Hij bedekt daarop de opening van den gang, en verbergt of verduistert, naar het zeggen der inlanders, zijn eigen sporen die van en naar die opening voeren, door in den omtrek op verschillende plaatsen den grond op te krabben of zijne voetstappen in te drukken. Hij legt zijne eieren alleen des nachts; op Boeroe werd op een morgen vroeg een vogel van die soort betrapt, juist op het oogenblik dat hij uit zijn hol te voorschijn kwam, waarin

verscheidene eieren gevonden werden. Al deze vogels schijnen halve nachtvogels te zijn; want laat in den nacht en lang voor den dageraad hoort men ze hunne lange klagelijke kreten slaken. De eieren hebben allen een roestig roode kleur, en zijn, de grootte van den vogel in aanmerking genomen, zeer kolossaal, daar zij drie à drie en een kwart duim lang en twee à twee en een kwart duim breed zijn. Zij zijn goed om te eten en worden door de inboorlingen ijverig gezocht.

Een andere groote en buitengewone vogel is de kazuaris, die hier alleen het eiland Ceram bewoont. Het is een sterke en forsche vogel, rechtop staande vijf of zes voet hoog, en bedekt met lange, grove, zwarte, op haar gelijkende vederen. De kop is versierd met een grooten, hoornigen helm of casquet, en de kale huid van den nek is in 't oog loopend blauw en rood gekleurd. Vleugelen ontbreken geheel en worden vervangen door een bundel hoornige zwarte doorns, als afgestompte pennen van een stekelvarken. Deze vogels zwerven rond in de uitgestrekte bergachtige bosschen die het eiland Ceram bedekken, en voeden zich voornamelijk met afgevallen vruchten, insecten en schaaldieren. Het wijfje legt, op een bed van bladeren, van drie tot vijf groote en fraai gespikkelde groene eieren, waarop het mannetje en wijfje bij afwisseling ongeveer een maand lang zitten te broeden. Deze vogel is de gehelnde kazuaris (*Casuaris galeatus*) der ornithologen, en was langen tijd de eenige bekende soort van dit geslacht. Sedert heeft men op Nieuw-Guinea, Nieuw-Brittanje en in Noord-Australië andere soorten ontdekt.

Het was in de Molukken dat mij de eerste ontwijfelbare gevallen voorkwamen van "nabootsing" onder de vogels, en deze zijn zoo opmerkelijk, dat ik niet mag nalaten ze kortelijk te beschrijven. Het zal echter niet overtollig zijn vooraf te verklaren, wat men in de natuurlijke historie door nabootsing verstaat. In het eerste deel van dit werk (blz. 229) heb ik

een vlinder beschreven, die, in rust zijnde, zoo treffend op een dor blad gelijk, dat hij daardoor aan de aanvallen zijner vijanden ontkomt. Men kan dit een "beschermende gelijkenis" noemen. Indien echter deze vlinder, zelf een smakelijk hapje voor vogels zijnde, groote overeenkomst had gehad met een anderen vlinder waarvan de vogels een afkeer hebben en die daarom nooit door hen gegeten wordt, dan zou hij daardoor even goed beschermd zijn geworden als door zijne gelijkenis met een blad. Zulk eene overeenkomst nu kunnen wij "nabootsing" noemen; in navolging van het Eng. "mimicry," dat daarvoor gebezigd werd door den heer Bates (¹⁷), die het eerst het doel van die merkwaardige uitwendige navolgingen van het ééne insect door het andere, tot verschillend geslacht of familie of zelfs tot een andere orde behorende, heeft aan den dag gebracht. De sesia's, een groep van kleine vlinders, die door hunne doorschijnende vleugelen op wespen en horzelen gelijken, zijn de beste voorbeelden van zulke "nabootsing," die ons eigen land oplevert (¹⁸).

Langen tijd waren alle bekende gevallen van nauwkeurige uitwendige gelijkenis van het ééne dier met een ander in waarheid geheel verschillend, tot insecten beperkt, en men kan zich daarom voorstellen met welk genoegen ik op het eiland Boeroe twee vogels ontdekte, die ik telkens met elkander verwisselde, ofschoon zij tot verschillende en zelfs vrij ver van elkander verwijderde families behoren. Een van deze is een honigzuiger, *Tropidorhynchus Bouruensis* geheeten, de andere eene soort van oriool, die men *Mimeta Bouruensis* heeft gedoopt. De oriool gelijk op den honigzuiger in de volgende bijzonderheden: de beide vogels vertoonen aan de boven- en onderzijde juist dezelfde schakeeringen van licht en donker bruin; de *Tropidorhynchus* heeft een groote kale, zwarte vlek rondom de oogen, die in de *Mimeta* is gecopieërd door een plek met zwarte vederen; de kruin van den kop heeft bij den

Tropidorhynchus door de smalle schubvormige vederen een schubachtig voorkomen, dat bij de *Mimeta* wordt nagebootst door een donkere streep, die over de breedere vederen is getrokken; de *Tropidorhynchus* heeft op den nek een soort van kraag, bleek van kleur en gevormd door zonderling omgekrulde vederen (eene eigenaardigheid die aan het geslacht den naam van "monnikvogel" heeft doen geven), en daaraan beantwoordt in de *Mimeta* een bleeke streep op juist dezelfde plaats; eindelijk vertoont de bek van den *Tropidorhynchus* aan het benedeneinde eene uitpuiling, die ook bij de *Mimeta* is waar te nemen, ofschoon zij anders in het geslacht waartoe die vogel behoort, niet gevonden wordt. De uitkomst is, dat bij een oppervlakkig onderzoek de vogels dezelfde schijnen te zijn, ofschoon zij in waarheid in bouw aanmerkelijk verschillen, en naar geen stelsel van natuurlijke rangschikking bij elkander kunnen geplaatst worden (*).

In het naburige eiland Ceram vinden wij geheel verschillende soorten van beide deze geslachten, die, zonderling genoeg, even sterk op elkander gelijken als die van Boeroe. De *Tropidorhynchus subcarinatus* (**) heeft eene aardachtig bruine kleur, getoetst met okerachtig geel, kale oogholten, zwartachtige wangen en den gewonen omgekrulden kraag op den nek. De *Mimeta Forsteni*, die in zijn gezelschap voorkomt, is hem in de tinten van alle lichaamsdeelen volkomen gelijk, en alle bijzonderheden zijn even nauwkeurig als in de eerstgemelde soorten nagebootst.

Er zijn tweeërlei gronden waaruit wij in zoodanige gevallen kunnen afleiden, welk der beide dieren het voorbeeld en welk de navolging is. De honigzuigers waarvan hier sprake is, zijn gekleurd op de wijze die algemeen is in het geslacht waartoe zij behooren, terwijl de oriolen daarentegen zijn afgeveken van de vroolijke gele tinten die onder hunne verwanten zoo gewoon zijn. Hieruit zijn wij geneigd te besluiten, dat het laatst-

gemelde zijn die eerstgenoemde hebben nagebootst. Maar indien dit zoo is, dan moet zeker in die nabootsing een voordeel voor hen gelegen zijn, — een voordeel dat hun, als zwakke vogels met kleine pooten en klauwen, ongetwijfeld zeer zou te stade komen. Nu zijn de *Tropidorhynchi* sterke en flinke vogels, toegerust met krachtige klauwen, en lange, gekromde, scherpe snebben. Zij verzamelen zich tot troepen en kleine kudden, en uiten een luiden krijschenden toon, die tot op grooten afstand gehoord wordt, en dient om in tijd van nood een groot aantal bijeen te roepen. Zij zijn zeer talrijk en strijdlustig, en verdrijven niet zelden de kraaien, en zelfs de havikken, die zich neêrzetten op een boom dien zij ook maar in kleinen getale bezet hebben. Het is derhalve zeer waarschijnlijk, dat de kleinere roofvogels geleerd hebben deze vogels te eerbiedigen en met rust te laten, en het kan alzoo voor de zwakke en minder moedige *Mimeta's* een groot voordeel zijn voor *Tropidorhynchi* gehouden te worden. Is dit zoo, dan zullen de wetten van het variëeren der soorten en het in stand blijven der meest levensvatbare vormen voldoende zijn om te verklaren, hoe de gelijkenis is veroorzaakt, zonder dat men behoeft aan te nemen, dat eenige willekeurige handeling van de vogels zelve daarbij in het spel komt; en zij die het werk van den heer Darwin over den "Oorsprong der soorten" gelezen hebben, zullen zich de geheele toedracht der zaak zonder moeite kunnen voorstellen.

De insecten der Molukken zijn bij uitnemendheid prachtig, ook zelfs in vergelijking met de zoo veelsoortige en schitterende voortbrengselen der andere eilanden-groepen van Insulinde. De kolossale vogelvleugelige vlinders (*Ornithoptera*) bereiken hier het toppunt van grootte en schoonheid, en vele *Papilio's*, *Pieriden*, *Danaëden* en *Nymphaliden* prijken met niet minder luister. Er is misschien in de wereld geen tweede eiland zoo klein als Amboina, waar zoo vele schitterende insecten gevonden

TORREN DER MOLUKKEN.

Xenocerus, wijfje.

Xenocerus (N. Sp.), mannetje.

Arachnobas (N. Sp.)

Euchirus longimanus, mannetje.

Eupholus (N. Sp.)

worden. Hier vindt men drie van de schoonste Ornithopterae — Priamus, Helena en Remus; drie van de fraaiste en grootste Papilio's — Ulysses, Deiphobus en Gambrisius; een van de mooiste Piërieden — Iphias Leucippe ⁽¹⁾; de grootste der Danaëden — Hestia Idea; en twee buitengewoon groote en schoone Nymphalieden — Diadema Pandarus en Charaxes Euryalus. Tot de kevers van Amboina behooren de wonderbaarlijke *Euchirus longimanus*, wiens ontzachlijke pooten zich uitstrekken over eene ruimte van acht duimen, en een buitengewoon aantal groote en fraaie boktorren, Anthribidae en Buprestidae.

Als bijzonder kenmerkend voor de Molukken zijn op nevensgaande plaat eenige torren in natuurlijke grootte afgebeeld. Zij zijn de volgende: 1°. Een klein exemplaar van *Euchirus longimanus*, of den langarmigen scarabaeus, waarvan ik reeds in het twintigste hoofdstuk, bij het verslag van mijn verblijf op Amboina, heb melding gemaakt ⁽²⁾. Bij het wijfje hebben de voorpooten eene meer bescheiden lengte. 2°. Een fraaie snuitkever (zijnde een nog onbeschreven soort van *Eupholus*), prachtig blauw en smaragdgroen, met zwarte banden. Hij is een inboorling van Ceram en Goram en wordt gevonden op het gebladerte. 3°. Een wijfje van *Xenocerus semiluctuosus*, eene andere soort van snuitkever, tot de groep der Anthribidae behoorend, en merkwaardig door zijne fijne, zijdeachtig wit en zwarte teekening. Deze kever is overvloedig op boomstronken en omgevallen stammen, zoowel op Ceram als op Amboina. 4°. Eene nog onbeschreven soort van *Xenocerus*, en wel een mannetje met verbazend lange en fraaie sprieten, sierlijk wit en zwart geteekend. Men vindt deze soort op omgevallen boommen op Batjan. 5°. Eene onbeschreven soort van het merkwaardig geslacht van snuitkevers *Arachnobas*, dat uitsluitend aan de Molukken eigen is. De kevers van dit geslacht trekken de aandacht door hunne lange pooten, en door de behendigheid

waarmede zij, volgens hunne gewoonte op de bladeren zittend, in geval van stoornis, zich om den rand heen naar de andere zijde wenden. De hier afgebeelde soort wordt gevonden op Halmaheira.

Evenals de vogels vertoonen ook de insecten van de Molukken veel meer verwantschap met die van Nieuw-Guinea, dan met die van de groote westelijke eilanden van Insulinde; maar toch is het verschil in vorm en bouw tusschen de voortbrengselen van Oost en West in de insecten op verre na niet zoo scherp geteekend als in de vogels. Dit is waarschijnlijk het gevolg van de meer rechtstreeksche afhankelijkheid der insecten van klimaat en plantengroei, en van het grootere gemak waarmede zij, in de verschillende toestanden van ei, pop en volkomen insect, van de ééne plaats naar de andere worden overgebracht. Dit een en ander heeft geleid tot eene zekere algemeene eenvormigheid van het insecten-leven in geheel Insulinde, overeenkomend met zijne eenvormigheid van klimaat en vegetatie; terwijl aan den anderen kant de groote vatbaarheid van het insecten-organisme voor den invloed van uitwendige omstandigheden die eindelooze, zich in tal van bijzonderheden openbarende wijzigingen van vorm en kleur heeft voortgebracht, die in vele gevallen aan de voortbrengselen van naburige eilanden zoo groote verscheidenheid hebben geschonken.

Het groote overwicht dat hier onder de vogels de met heldere of teedere kleuren, en ten deele met het schitterendst gevederte getooide soorten, zooals de papegaaien, duiven, ijsvogels en nectarinia's, bezitten, zoowel als het aantal kolossale en prachtige vlinders die men overal in de bosschen der Molukken ontmoet, geven den natuuronderzoeker een treffend voorbeeld van de weelderigheid en de schoonheid van het dierlijk leven in de tropische gewesten. Maar te gelijker tijd moet het schier volkomen gemis van zoogdieren, zoowel

als van zulke wijdverspreide groepen van vogels als de spechten, lijsters, gaaien, meezen en fazanten, hem overtuigen, dat hij zich in een deel der wereld bevindt dat in waarheid weinig gemeen heeft met het vasteland van Azië, ofschoon een onafgebroken keten van eilanden het daaraan schijnt te schakelen.

AANTEKENINGEN.

(¹) Wallace zegt alleen *Obi* en *Kei*; bij ons is het gebruikelijk, daar wij de groepen waartoe deze eilanden behooren, de Obi- en Kei-eilanden noemen, en in die groepen ook nog een *Klein Obi* en een *Klein Kei* onderscheiden, de hoofdeilanden *Groot Obi* en *Groot Kei* te noemen. Evenzoo spreken wij van de Banda-eilanden, maar zelden, zooals straks Wallace, van *het eiland Banda*, dat wij doorgaans *Banda Neira* of enkel *Neira* heeten.

(²) Zie Deel I, bl. 490, noot 15.

(³) De Spaansche rechtsgeleerde Antonio de Morga vertrok in 1598 naar de Philippijnsche eilanden en bekleedde er de betrekking van raadsheer in het koninklijk gerechtshof. Later naar Mexico vertrokken, waar hij lid werd van de crimineele rechtbank, gaf hij daar in 1609 zijn werk *Sucesos de las islas Filipinas* in het licht, waaraan ongetwijfeld de aanhaling van Wallace ontleend is.

(⁴) Het vangen en in kooien bewaren van civetkatten om den wille der zeer gezochte reukstof die zij afscheiden, is nog heden bij de Maleiers niet zeldzaam. Voor het overige wordt de zienswijze van Wallace omtrent de civetkatten in de Molukken op merkwaardige wijze bevestigd door de, wat deze eilanden betreft, zoo nauwkeurige berichten van Valentijn. "De

civetkat", zegt hij, III, 1, bl. 270, "is mede in Amboina, dog niet op alle eilanden van dien bekend. Zij valt hier alleen (zoo ik meine) oorspronkelijk op 't eiland Boero; dog alsoo er nu en dan wel eenige op 't eiland Amboina uit hare holen ontkomen, en dus hier voortgeteelt zijn, zoo werden 'er hier nu en dan ook wel eenige gevangen", en bl. 272: "Men heeft er bij deze en geene op 't eiland Amboina nu en dan wel in koyen gebragt, die de traliën wisten door te knagen en zoo te ontkomen; dog die blijven zich dan alzoo omtrent de huizen ophouden, loerende op de hoenderen, en die geraken zelden weër in 't bosch." Men ziet dat de civetkat volgens Valentijn op Amboina juist zoo is aangebracht als Wallace gist, en ofschoon hij meent dat dit dier op Boeroe oorspronkelijk te huis behoort, is er natuurlijk weinig bezwaar om aan te nemen, dat het ook daarheen op dezelfde wijze is overgebracht.

(⁶) Hier ontvangt Wallace nog uitdrukkelijker bevestiging van Valentijn dan ten opzichte der civetkatten. Deel III, 1, bl. 269, van de herten op Amboina sprekende, zegt die schrijver: "Men heeft hier ook redelijk veel herten, doch mede niet oorspronkelijk, maar eerst van Java (waarom de Amboinees die met een Javaanschen naam, *mendjangan*, noemt) en naderhand van Macasser, die veel kleiner vallen, herwaards gebragt zijn." Inderdaad verschilt het hert der Molukken, dat men soms onder den naam van *Cervus Moluccensis* tot een bijzondere soort heeft willen verheffen, van het gewone Javaansche hert, *Rusa hippelaphus* (zie over dezen naam Dl. I, bl. 262, noot 14), schier alleen door eene doorgaans wat kleinere gestalte. Zie Sal. Muller, "Verhandelingen," afd. Zoölogie, bl. 220.

(⁶) Bij ons bestaat, zooveel ik weet, dit volksgeloof niet. Trouwens in ons zoo vaak door watervloeden en overströomingen bezocht land is het getal niet gering van de zoodanigen die zich met eigen oogen hebben kunnen overtuigen, dat de varkens voortreffelijke zwemmers zijn.

(⁷) De uitmuntende Eng. geoloog Sir Charles Lyell (reeds vermeld Deel I, bl. 14) is vooral bekend door zijne "Elements of geology, or the ancient changes of the earth and its inhabitants", en zijne hier aangehaalde, een vervolg op het vorige werk vormende, "Principles of geology, or the modern changes of the earth and its inhabitants." De in den tekst vermelde plaats komt voor in de 10de uitgave, Dl. II, bl. 355. Nog meer rechtstreeks in verband met de onderzoekingen en theoriën van Darwin staat een ander werk van Lyell: "Antiquity of man, from geolo-

gical evidences; with remarks on theories of the origin of species by variation."

(*) Wallace vergeet ook hier weder, even als waar hij van Timor en Celebes spreekt (zie Dl. I, bl. 370, noot 5, en bl. 491, noot 15), de rat, *Mus decumanus*, welker verspreiding intusschen zeer gemakkelijk op dezelfde wijze als die der spitsmuis kan verklaard worden.

(*) Zie over het gebruik dat Wallace van den naam *Opossum* maakt, Dl. I, bl. 33, noot 17. Hij bedoelt daarmede de *Phalangisten*, die in Zuid-America door het geslacht *Didelphys* of de *Opossums* vervangen worden. Tot de Phalangisten behooren de geslachten *Cuscus* en *Petaurus*, van welk laatste *Belideus* een ondergeslacht is. *Belideus Ariël* heet daarom ook *Petaurus Ariël*, bij vroegere schrijvers *Petaurus sciureus*.

(¹⁰) Het geslacht *Cuscus* behoort te huis in het Australisch gewest van Insulinde, van Celebes en Timor tot de Salomons-eilanden. Eene enkele soort schijnt eigen te zijn aan Noord-Australië, *Cuscus brevicaudatus*. De meest verspreide soort is *Cuscus orientalis* (of *cavifrons*), die men gevonden heeft op Amboina, Batjan, Waigeoe, Nieuw-Guinea en, volgens Sal. Muller, ook op Nieuw-Ierland, de Banda-eilanden en Timor, 'tgeen Wallace, wat laatstgenoemd eiland betreft, Dl. I, bl. 364, bevestigt. *Cuscus maculatus* komt voor op Amboina, Ceram, Waigeoe, Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden, *C. ornatus* op Halmahera, Batjan (vgl. boven bl. 60), de Salomons-eil. en volgens Wallace ook op Ternate, *C. ursinus* alleen op Celebes, *C. Celebensis* (of *chrysorrhoeus*) op Celebes en Amboina (vgl. Dl. I, bl. 477). Deze opgave is, behalve hetgeen is bijgevoegd op gezag van S. Muller en Wallace, ontleend aan Finsch, "Nieuw-Guinea", S. 151; in hoeverre ze in alles op eene juiste onderscheiding der soorten berust, durf ik niet bepalen. Terwijl hier slechts twee soorten van Nieuw-Guinea vermeld zijn, spreekt Wallace in hoofdst. XXXIX van vier soorten van dat eiland, die hij echter niet nader noemt.

(¹¹) Namelijk T. C. Jerdon, "Catalogue of birds of the Peninsula of India, arranged according to the modern system of classification, with brief notes on their habits and description of new, doubtful and imperfectly described species." Deze Catalogus met het Supplement verscheen oorspronkelijk in Vol. X—XIII (1839—45) van "the Madras Journal of Literature and Science"; misschien bestaat er ook eene afzonderlijke uitgaaf van.

(¹²) Zie over *Semioptera* bl. 77, noot 6, en verder hoofdstuk XXXVIII, en over *Lycocorax*, bl. 28, noot 13.

(¹³) *Dicrurus*. Zie Dl. I, bl. 288, noot 15.

(¹⁴) Timor-laut is het hoofd-eiland der Tenimber-eilanden, eene groep gelegen tusschen de Kei-eilanden, die Wallace, althans uit geographisch en zoölogisch, niet uit ethnologisch oogpunt, tot de Moluksche groep rekent, en de Zuidwester-eilanden, die misschien beter bij de Timor-groep worden gevoegd. Maar noch de Tenimber- noch de Zuidwester-eilanden zijn door onzen reiziger onderzocht. De soorten van papegaaien van Timor-laut door Wallace bedoeld, zijn, blijkens zijne verhandeling "on the parrots of the Malayan region" (Proceedings of the Zoölogical Society, 1864), *Eos cyanostrata* (bij Finsch, "die Papageien" II, S. 797, *Domicella reticulata*) en *Cacatua citrinocristata* (bij Finsch, I, S. 304, *Plectolophus citrinocristatus*), die, zegt hij, dikwijls in prauwen van Timor-laut en de Tenimber-eilanden levend naar Makasser wordt gebracht. Finsch spreekt, I, S. 103, van drie soorten van papegaaien op de Tenimber-eilanden, waarvan slechts ééne, *Domicella reticulata*, daar uitsluitend te huis is. Doch uit de soortbeschrijvingen en de "Berichtigungen", S. 939, blijkt, dat hij zich later aan de meening van Wallace heeft aangesloten. Wanneer door sommige schrijvers Timor als vaderland van *Cacatua citrinocristata* wordt opgegeven, meen ik dat zich dit uit eene zeer natuurlijke verwarring van Timor-laut met het zooveel meer bekende Timor laat verklaren.

(¹⁵) De hier bedoelde soorten zijn: *Cacatua (Plectolophus) Moluccensis*; *Eclectus grandis* (vgl. bl. 37) en *polychloros*; *Lorius domicella (Domicella atricapilla*; vgl. Dl. I, bl. 525, noot 14) en *garrulus (Domicella garrula)*, *Eos (Domicella) rubra* (vgl. Dl. I, bl. 512, 524, noot 7), *riciniata* en *cyanostrata* (vgl. de vorige noot).

(¹⁶) T. w. Dl. I, bl. 452; maar het schijnt Wallace ontgaan te zijn, dat hij ook over de eigenlijke Megapodii reeds uitvoeriger gesproken had, Dl. I, bl. 274. Van de daar gegeven beschrijving is deze grootendeels slechts herhaling, doch zij wordt met enkele trekken aangevuld. Op één punt bestaat er verschil, daar volgens de vroegere beschrijving de hoopen slechts 6 voet hoogte en 12 voet in doorsnede zouden hebben; doch het is zeer mogelijk dat verschil in grootte der hoopen met verschil in soort van de vogels samenhangt. Vgl. nog over de Megapodii in het algemeen

Dl. I, bl. 34, noot 18. — G. R. Gray geeft een lijst der bekende soorten van Megapodii met de habitats in "Proceedings of the Zool. Soc.", 1864, p. 42.

(¹⁷) H. W. Bates vertrok in 1847, te gelijk met Wallace (zie Dl. I, bl. 419, noot 9), naar Brazilië, en vertoefde er elf jaren lang in de gewesten langs de Amazonen-rivier, waar hij zich met het maken van zoölogische verzamelingen bezig hield. Na zijne terugkomst schreef hij het beroemde werk: "The naturalist on the river Amazon; a record of adventures, habits of animals, sketches of Brazilian and Indian life and aspects of nature under the equator, during eleven years of travel", London, 1863, 2 voll. 8°. In deel XXIII der "Transactions of the Linnean Society" (1862) plaatste de heer Bates eene verhandeling "on the Lepidoptera of the Amazon-valley", waarin zeer merkwaardige voorbeelden gegeven worden van nabootsing der Heliconiëden door andere vlinders van het geslacht *Leptalis*. Zie over dit onderwerp ook Wallace, "on natural selection", p. 75.

(¹⁸) Wespen en horzelen hebben in hare angels een verdedigingsmiddel. Het laat zich dus begrijpen, dat de treffende overeenkomst der sesia's met die vliesvleugelige insecten de vogels afschrikt om ze aan te vallen, en dus tot hare beveiliging strekt.

(¹⁹) In Wallace's verhandeling "on the birds of Bouru" (Proceedings of the Zool. Soc., 1863) worden deze beide vogels uitvoeriger beschreven. Uit die beschrijving blijkt, dat Wallace hier ter plaatse, door zich op korthed toe te leggen, tot onnauwkeurigheid verleid is; want dat de uitpuiling van den bek eigenlijk bij *Tropidorhynchus Bouruensis* ontbreekt, ofschoon zij in andere soorten van dat geslacht gemeen is, zoodat op dit punt de *Mimeta* meer het geslacht dan de soort heeft nagebootst. Dit schijnt mij voor de Darwinistische verklaring dezer gelijkenissen niet zonder zwaarigheid, of noodzaakt althans tot eene zeer ingewikkelde hypothese. Voor 't overige is de gelijkheid der beide vogels zoo misleidend, dat zelfs prins Bonaparte in zijn "Conspectus gen. avium", den naam van *Tropidorhynchus Bouruensis* aan de *Mimeta* heeft gegeven, nadat zij in de "Voyage de l'Astrolabe," onder den naam van *Philedon Bouruensis*, als een honigzuiger was afgebeeld. Men weet dat *Mimeta* een ondergeslacht is van *Oriolus*.

(²) Bij Wallace staat hier ter plaatse *Tropidorhynchus subcornutus*,

een geheel onbegrijpelijke naam. Maar het is ongetwijfeld een drukfout. Ik vond den waren naam, die zeker op de kielvormige uitpuiling op den bek van deze vogels doelt, in de in noot 17 aangehaalde verhandeling van Bates.

(¹¹) De exemplaren van *Iphia Leucippe* in het Leidsch Museum zijn, voor zoover hunne herkomst bekend is, allen van Ceram. Intusschen geeft reeds Cramer ook Amboina als het vaderland op. Zie Snellen van Vollenhoven, "Famille des Piérides", p. 54. Vgl. ook Bleeker's "Reize", II, bl. 65. — *Hestia* is een nieuwere naam van het oude geslacht van Danaïden *Idea*, dat zich kenmerkt door zijne doorschijnend witte, met zwart geteekende vleugelen en in sommige soorten door zijne reusachtige grootte. De oude geslachtsnaam is nu de speciale naam geworden van eene nieuwe soort.

(¹²) Zie Dl. I, bl. 519.

ACHT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

VAN MAKASSER NAAR DE KEI-EILANDEN IN EEN INLANDSCHE PRAUW.

(December, 1856).

Het was in het begin van September, en het regenseizoen was juist te Makasser ingevallen. Nagenoeg drie maanden lang had ik de zon dagelijks boven de palmboschjes zien verrijzen, tot het toppunt stijgen, en zich als een vurigen bol in den oceaán dompelen, zonder dat zij ook maar op een enkel punt van haren loop beneveld was. Nu hadden zich donkere looden wolken over den ganschen hemel samengepakt en schenen de ster van den dag blijvend onzichtbaar te maken. De sterke oostewinden, heet en droog en zwanger van stof, die tot dusverre dagelijks waren opgestoken even zeker als de zon uit de kimmén verrees, hadden plaats gemaakt voor veranderlijke onstuimige windvlagen en zware regens, die dikwijls drie dagen en nachten aanhielden; de verschroeide en opgescheurde, met stoppels bedekte rijstvelden, het eenige schier wat gedurende het droge weder de omtrek der hoofdstad palen ver in alle richtingen te aanschouwen gaf, waren reeds zoozeer overstroomd,

dat men ze slechts in bootjes kon overgaan, tenzij men zich bedienen wilde van den doolhof van paden over de kruin der smalle dijkjes, die de verschillende vakken vaneen scheiden.

De ervaring leert dat in Zuid-Celebes vijf maanden lang geen verandering in deze soort van weder te verwachten is, en ik besloot daarom gedurende dien tijd een gunstiger klimaat voor het verzamelen van natuurvoorwerpen op te zoeken, om met den volgenden drogen moeson terug te keeren en mijn onderzoek voort te zetten van het district waaraan ik nu wilde vaarwel zeggen. Gelukkig bevond ik mij in een der groote middelpunten van den inlandschen handel in den Archipel. Rotan van Borneo, sandelhout en bijenwas van Flores en Timor, tripang van de golf van Carpentaria (¹), kajaputolie van Boeroe, wilde muskaatnoten en massooi-schors van Nieuw-Guinea, — dit alles wordt, nevens de rijst en koffie die de voornaamste voortbrengselen van het omliggende land zijn, in de pakhuizen der Chineesche en Boegineesche handelaars van Makasser in overvloed gevonden. Gewichtiger dan dat alles is echter de handel met de Aroe-eilanden, eene groep nabij de Zuidkust van Nieuw-Guinea, wier gansche opbrengst schier in inlandsche vaartuigen naar Makasser komt. Deze eilanden liggen geheel buiten den koers van allen Europeeschen handel, en worden slechts bewoond door zwarte, kroesharige (²) wilden, die echter het hunne bijdragen om aan den weelderigen smaak der beschaafde rassen voldoening te schenken. Parelen, parelmoer en kareet (³) vinden hunnen weg naar Europa, terwijl eetbare vogelnestjes en tripang of zeekomkommers bij scheepsladingen worden ingezameld voor de gastronomische genietingen der Chineezers.

De handel met deze eilanden is van vroege dagteekening; het is vandaar dat ons de paradijsvogels, namelijk de beide soorten die aan Linnaeus bekend waren, het eerst werden aangebracht. De inlandsche vaartuigen kunnen de reis der-

waarts, uithoofde der moesons, slechts eenmaal in 'tjaar ondernemen. Zij verlaten Makassar in December of Januari, bij het begin van den westmoeson, en keeren in Juli en Augustus terug, door de volle kracht van den oostmoeson gedreven. Ook door de Makassarzen zelfen wordt eene reis naar de Aroe-eilanden eenigermate als een stoute en romaneske onderneming beschouwd, vol nieuwe tooneelen en vreemde avonturen. Wie die reis gedaan heeft, wordt als een autoriteit beschouwd, en voor velen blijft zij een onbereikt levensdoel. Ik zelf had steeds meer gehoopt dan verwacht, dat ik deze "ultima Thule" van het Oosten ooit zou bereiken, en toen het mij nu bleek dat dit werkelijk in mijne macht was, als ik maar den moed had om mij voor eene reis van eene drie honderd uren aan een Boegineesche prauw, en voor een tijd van zes of zeven maanden onder wettelooze kooplieden en gruwzame wilden te wagen, — toen had ik een gevoel als toen ik, nog een schoolknaap, het eerst verlof kreeg om op de imperiaal eener diligence plaats te nemen, om dat tooneel van al wat voor eene jeugdige verbeelding vreemd en nieuw en vol wonderen is, — om Londen te bezoeken.

Door tusschenkomst van eenige goede vrienden werd ik in kennis gebracht met den eigenaar van eene der grootere prauwen, die binnen weinige dagen zou onder zeil gaan. Hij was een Javaansche mesties, schrander, zachtaardig en van fatsoenlijke manieren, en had een jonge en mooie Hollandsche vrouw, die hij gedurende zijn afwezen moest alleen laten. Toen het punt der vracht werd ter sprake gebracht, wilde hij geene som bepalen, maar stond er op het geheel aan mij over te laten om na mijne terugkomst te betalen wat mij goed dacht. "En of gij mij dan," zeide hij, "één Spaansche mat of honderd geeft, zal ik tevreden zijn en niet meer vragen."

De weinige dagen die mij nog vóór de afvaart restten, werden geheel ingenomen door het opdoen van voorraad, het

huren van bedienden en de velerlei toebereidselen gevorderd door een verblijf, op zeven maanden berekend, buiten den kring zelfs van de voorposten der beschaving. Toen wij des morgens van den 13^{den} December met het krieken van den dag aan boord gingen, viel er een stortregen. Wij gingen onder zeil, maar weldra stak een storm op. Onze achtersteven werd hevig geteisterd, onze zeilen beschadigd, en des avonds lagen wij weder op onze oude plaats in de haven van Makassar. Wij verwijlden daar nog vier dagen, omdat het altijd door bleef regenen, en het dus niet mogelijk was de ons tot zeilen dienende kolossale matten te herstellen en te drogen. Al die taaie dagen bracht ik aan boord door, en besteedde de enkele droge tusschenpoozen om kennis te maken met onze uitheemsche hulk, wier eigenaardigheden ik thans trachten wil eenigermate te beschrijven.

Het was een vaartuig van omstreeks 70 tonnen last, eenigszins in den vorm van een Chineesche jonk. Het dek liep aanmerkelijk af naar den boeg toe en was dus het laagst in het voorschip. Er waren twee groôte roeren aangebracht, maar in stede van vlak van achteren geplaatst te zijn, hingen zij meer ter zijde aan sterke dwarsbalken, die wel twee of drie voet uitstaken, even ver als het dek in het middenschip over de boorden uitstak. De roeren draaiden niet op hengsels, maar in stroppen van rotan, wier wrijving ze op iedere plaats houdt waarop men ze stelt, wat misschien het sturen gemakkelijker maakt. De helmstokken waren niet op het dek, maar staken door twee vierkante openingen uit een ruimte tusschen-deks van ongeveer drie voet hoogte, waarin de beide stuurlieden zaten. Op het achterschip was een lage kampanje, ongeveer drie en een halven voet hoog, die de kajuit van den kapitein uitmaakte, slechts met eenige doozen, matten en kussens gestoffeerd. Vóór de kampanje en den grooten mast was op het dek eene kleine hut, omstreeks vier voet hoog tot

aan de nok, en waarvan ééne afdeeling, eene kajuit vormende 6½ voet lang en 5½ voet breed, geheel te mijner beschikking was gesteld, en het vriendelijkste en aardigste vertrekje was waarin ik mij ooit op zee mocht verlustigen. Aan de ééne zijde was een lage schuifdeur, die tot ingang diende, en aan de andere een zeer klein venster. De vloer was van gespleten bamboe, aangenaam veerkrachtig, zes duim boven het dek verheven en daardoor volkomen droog. Daarover waren fraaie rieten matten gespreid, voor welker vervaardiging Makasser beroemd is. Langs den wand tegenover den ingang waren mijne geweerstuk, insectendoozen, kleederen en boeken geschikt; het midden werd door mijne matras ingenomen, en aan de zijde der deur stonden mijne veldflesch, lamp en kleine voorraad van versnaperingen, terwijl mijne geweren, mijn revolver en mijn jachtmes, om niet in den weg te zijn, aan het dak waren opgehangen. Gedurende dat ellendige vierdaagsehe oponthoud was ik in dit gezellige hokje volkomen wel te moede, — meer dan ik zou geweest zijn ware ik even lang beperkt geworden tot het fraai vergulde, maar onhuiselijke salon eener stoomboot van de eerste klasse. En dan, hoe was, vergelijkenderwijze gesproken, alles frisch hier aan boord: geen verf, geen teer, geen nieuw touw (walgelijkste aller reuken voor de kieskeurigen!), geen vet, geen olie, geen vernis; maar in plaats van dat alles bamboe en rotan en kokostouw en atap van palmblaren, — alles zuiver plantaardige vezelen, die, zoo al, dan aangenaam rieken en stille tooneelen in het groene en schaduwrijke woud voor den geest roepen.

Ons schip had twee masten, indien men die groote beweegbare driekante staken masten noemen kan. Wanneer gij in een gewoon schip de hoofdtouwen en pardoens door stevige balken vervangt en den mast geheel en al wegneemt, dan hebt gij de inrichting die aan boord eener prauw in zwang is. Boven mijne hut was een doolhof van ra's en sparren, meest

van bamboe gemaakt, en rustende op dwarsbalken die aan de masten gehecht waren. De groote ra, een ontzachtlijk gevaarte van bijna honderd voet lengte, was uit een aantal stukken hout en bamboe samengesteld, op een vernuftige wijze met rotans aaneengesjord. Het zeil daardoor gedragen, had eene langwerpige gedaante en was zoo uitmiddelpuntig aangeslagen, dat, wanneer het korte einde naar het dek was gehaald, het lange einde hoog in de lucht steeg, hetgeen de korthed van den mast zelven vergoedde. De fok had dezelfde gedaante, maar was kleiner. Deze beide bestonden uit matwerk en voltooden, met twee kluivers en twee zeilen aan den achterstevan van katoenen doek, onze gansche tuigage.

De bemanning werd gevormd door een dertigtal personen, inboorlingen van Makasser en de naburige kusten en eilanden. Zij waren over het algemeen kort van gestalte, breed van aanzicht, flink en lustig van voorkomen, en meerendeels nog jong. Hunne kleeding bestond, als zij aan het werk waren, doorgaans alleen uit een wijde broek en een hoofddoek, waarbij zij des avonds een dun katoenen buisje plachten te voegen. Vier van de oudsten waren "djoeroemoedi's" of stuurlieden, en moesten twee aan twee, met afwisseling om de zes uren, in het boven beschreven stuurhok hurken. Voorts was er een oud man, die den titel van "djoeragan" of kapitein voerde, maar inderdaad was wat wij een eersten stuurman zouden noemen; hij was de bewoner der andere helft van de hut op het dek. Een tiental ordentelijke lieden, Chineezen of Boegineezen, werden door den eigenaar der prauw "zijn eigen volk" genoemd; zij werden wel door hem behandeld, van zijne tafel gespijsd, en steeds met de grootste beleefdheid door hem aangesproken. Met dat al waren zij grootendeels niets dan pandelingen, d. i. schuldenaars, hem door den magistraat van politie toegewezen, om tegen een dagloon bloot in naam ge-

durende een zeker aantal jaren voor hem te werken, totdat hunne schulden vereffend waren. Dit is eene Nederlandsche instelling in dit gedeelte der wereld, die wél schijnt te voldoen (*). Zij is een groote weldaad voor de kooplieden, die in deze dunbevolkte gewesten niets kunnen uitrusten zonder hunne goederen toe te vertrouwen aan agenten en kleinhandelaars, die ze dikwijls in spel en ongebondenheid verkwisten. De mindere klassen zijn dus voor een groot deel schier nooit buiten schuld. De koopman moet echter voortgaan met hen te vertrouwen, totdat eindelijk de schuld tot een aanmerkelijk bedrag is gestegen, in welk geval hij hen voor den rechter brengt en door de toewijzing hunner diensten zekerheid krijgt voor zijne schuld. De schuldenaars achten dit geen schande, en schijnen zelfs een welgevallen te vinden in hunne ontheffing van alle verantwoordelijkheid, en in het aanzien dat zich van den rijken en wélbekenden koopman aan zijne dienaren mededeelt. Zij drijven een weinig handel voor eigen rekening, en beide partijen schijnen goed met elkaâr over weg te kunnen. De geheele instelling schijnt veel redelijker dan het bij ons aangenomen stelsel om iemand krachtdadig te beletten iets voor de betaling zijner schulden te verdienen, door hem in eene gevangenis op te sluiten.

Mijn eigen bedienden waren drie in getal. Ali, de Maleische jongen dien ik op Borneo had opgedaan, was de eerste in rang. Hij was nu reeds een jaar bij mij geweest en ik had hem voor alles bruikbaar bevonden, terwijl ik mij zoowel op zijne oplettendheid als op zijne eerlijkheid kon verlaten. Hij was een goed schutter en hield van schieten, en had van mij geleerd vogelhuiden naar behooren te praepareeren. De tweede, Badroen genaamd, was een Makassaarsche knaap, ook geen kwade jongen, maar een overgegeven speler. Onder voorwendsel van een huis voor zijne moeder en kleederen voor zichzelf te koopen, had hij, omstreeks een

week voordat wij onder zeil gingen, vier maanden loon van mij ontvangen, maar in een paar dagen tot den laatsten duit verspeeld. Hij kwam aan boord zonder kleederen, zonder betel, zonder tabak, zonder gezouten visch, en ik was genoodzaakt Ali uit te zenden, om al deze benoodigdheden voor hem te koopen. Deze twee knapen waren, naar mijn gedachten, omstreeks zestien jaren oud; de derde, een kleine sluwe spitsboef, Baso geheeten, was jonger. Hij was nu een paar maanden bij mij geweest en had geleerd vrij wel te koken. Aan hem werd het gewichtig ambt van kok en hofmeester opgedragen; want te beproeven om voor zulk een vreeselijk verre reis ordentelijke bedienden te krijgen, zou gelijk hebben bestaan met een "chef de cuisine" te vragen voor een tocht naar Patagonië.

Op den vijfden dag dien ik aan boord had doorgebracht (den 15den December), hield het eindelijk op met regenen, zoodat wij ons op nieuw voor de afvaart gingen gereed maken. Zeilen werden gedroogd en geplooid, booten voeren onophoudelijk af en aan, en allerlei voorraad voor de reis, vruchten, groenten, visch en palmsuiker, werden aan boord genomen. Des namiddags kwamen twee vrouwen met een groote schaar van vrienden en betrekkingen, en bij het afscheid was er een algemeen neusgewrijf (de Maleische manier van kussen (*)) en werden eenige tranen gestort. Dit waren goede voortekenen van het naderend vertrek, en werkelijk kwam te drie ure in den morgen de eigenaar aan boord, waarop onmiddellijk het anker gelicht werd, en wij te vier ure onder zeil gingen. Nadat wij van wal waren gestoken en ons uit het gedrang der prauwen hadden losgewerkt, begon de oude djoragan eenige gebeden op te zeggen, waarop allen in het rond, onder begeleiding van eenige slagen op de gong, "la ilâha il-la 'ilâhoe" (*) antwoordden, terwijl ons ten slotte van alle zijden een "slamat djalan" (gelukkige reis) werd toegeroepen. Wij

hadden een labbere koelte, een effen zee en een schoonen morgen, — een gelukkig begin voor den tocht die ons driehonderd uren ver naar de wijdberoemde Aroe-eilanden zou voeren.

De wind bleef den ganschen dag flauw en veranderlijk en des avonds werd het geheel stil, totdat de landwind doorkwam. Wij voeren toen juist voorbij het eiland Tanakeke (?), tegenover de uiterste zuidwestpunt van Celebes. Er liggen hier eenige gevaarlijke rotsen, en toen ik, bij de verschan-sing staande, toevallig daarover heen spuwde, verzocht mij een der matrozen dat ik mij op dit pas daarvoor wachten zou en liever op het dek spuwen, wijl zij voor deze plaats zeer bevreesd waren. Daar ik zijne bedoeling niet recht begreep, liet ik hem zijn verzoek herhalen, en ziende dat het hem ernst was, zei ik: "heel wel, ik onderstel dat zich hier "hantoes" (geesten) onthouden". "Ja," hernam hij, "en zij houden er niet van dat iets over boord wordt geworpen; menige prauw is er door vergaan." Ik beloofde hem daarop mij in acht te nemen. Bij zonsondergang zeiden de goede Mohammedanen aan boord in een algemeen koor een kort gebedsformulier op, wat mij aan het schoone en indrukwekkende "ave Maria" der katholieke landen herinnerde (*).

December 20. Bij zonsopgang bevonden wij ons tegenover de piek van Bantaëng, naar men zegt een der hoogste bergen van Celebes. Des namiddags voeren wij door straat Salajar (*), waar wij overvallen werden door een windvlaag die ons noodzaakte onzen vervaarlijken mast, zeilen en zware ra's te strijken. Het overige van den avond hadden wij een frisschen westewind, waarmede wij nagenoeg vijf knopen in het uur aflegden, het uiterste dat met onze onhandelbare oude tobbe te bereiken was.

Dec. 21. Een zware zee, uit het Zuid-westen opzettende, deed ons allernaangenaamst slingeren. Daar het echter een stijve koelte woei, maakten wij goede vordering.

Dec. 22. De hooge golf was gaan liggen. Wij voeren voorbij Boeton, een aanzienlijk eiland, hoog, boschrijk en wél bevolkt, de geboorteplaats van een deel onzer bemanning. Wij werden ingehaald door een kleine prauw van het eiland Goram, die van Bali terugkeerde en wier nakhoda (kapitein) met den eigenaar onzer prauw bekend was. Dat vaartuig was twee jaren weg geweest, en had veel volk, waaronder verscheiden zwarte Papoea's, aan boord. Te zes ure na den middag voeren wij voorbij Wangi-wangi, laag maar niet vlak, bewoond en onderworpen aan Boeton. Wij hadden nu de volle Moluksche zee bereikt. Toen de duisternis gevallen was, verschafte het een schoonen aanblik op onze roeren te staren, waarvan wielende stroomen phosphorisch licht schenen af te vlieten, met dwarlende vuurvonken die er als juweelen op schitterden. Ik kan dit verschijnsel bij niets beter vergelijken dan bij een grooten onregelmatigen nevelachtigen sterren-bundel, door den teleskoop waargenomen, zoo echter dat men er de steeds veranderende gedaante en dansende beweging moet bijdenken.

Dec. 23. Prachtig roode zonsopgang; het eiland dat wij den vorigen avond voorbijvoeren, nog even achter ons zichtbaar. De prauw der Gorammers omstreeks een Eng. mijl zuidwaarts van de onze. Die lieden hebben geen kompas en toch hebben zij gedurende den nacht den koers goed gehouden. De eigenaar onzer prauw zegt mij dat zij dit doen door middel van den golfslag, waarvan zij de richting bij zonsondergang waarnemen en in de duisternis blijven volgen. Bij goed weder varen zij in deze zeeën nooit langer dan twee dagen zonder land te zien. Natuurlijk worden zij soms door tegenwinden of tegenstroomen uit den koers gedreven, maar telkens treffen zij weder het een of ander eiland, en er zijn altijd wel eenige oude matrozen aan boord die het kennen, en vandaar een nieuwen koers bepalen. In den afgeloopen nacht werd een vijf

voet lange haai gevangen, die des morgens stuk gesneden en gekookt werd. Des namiddags werd het volk een tweeden machtig; er werd voor mij een stukje van gebraden, dat ik vast en droog, maar zeer smakelijk vond. Des avonds ging de zon onder achter een zware bank van wolken, die, toen het donker werd, een vreeselijk zwart aanzien kreeg. Volgens gewoonte wanneer harde wind of regen gewacht wordt, werden onze groote zeilen ingebonden en met hunne ra's op dek neêrgelaten, terwijl alleen een kleine vierkante fok werd omhoog gehouden. De groote matten zeilen zijn bij slecht weder uiterst onhandelbaar. De ra's die ze dragen, zijn wel 70 voet lang en natuurlijk zeer zwaar, en daar er geen ander middel is om ze in te binden, dan ze om den boom te rollen, is het een gevaarlijke zaak ze omhoog te hebben als men door een windvlaag overvallen wordt. Onze bemanning, ofschoon talrijk genoeg voor een schip van 700 in plaats van 70 ton, volgt vrij wel haar eigen hoofd, en het schijnt dat er zelden meer dan een twaalfstal te gelijk aan het werk zijn. Intusschen vliegen zij, als er iets gewichtigs te doen is, gewillig genoeg op, maar zij achten zich dan ook gerechtigd om ieder zijn gevoelen te zeggen; men hoort een half-dozijn stemmen gelijktijdig bevelen geven, en er is zulk een geschreeuw en verwarring, dat men niet kan begrijpen hoe er werkelijk nog iets gedaan komt.

Neemt men in aanmerking dat wij een vijftig man van verschillende rassen en talen aan boord hebben, wilde kerels, met een barbaarsch voorkómen, en slechts voor een klein deel door opvoeding en begrippen van zedelijkheid eenigermate in toom gehouden, dan kunnen wij al verwonderlijk wel met elkander over weg. Er wordt niet gevochten of gegeven, zooals ongetwijfeld het geval zou zijn onder een gelijk getal Europeanen op wier handelingen even weinig bedwang werd geoefend, en men merkt slechts zeer weinig van dat rumoer en

die prikkelbaarheid, die men geneigd zou zijn te verwachten. Bij gunstig weder verkeerden de meesten in het zoet genot der rust: sommigen slapen onder de schaduw der zeilen, anderen zitten in groepen van drie of vier personen te praten of betel te kauwen; de een maakt een nieuw handvatstel voor zijn hakmes, een ander zit dapper te naaien aan een nieuwe broek of een nieuw hemd, en allen zijn even rustig en ordentelijk, als het volk van het best gedisciplineerde Europeesche koopvaardijship. Twee of drie houden bij beurten de wacht in het voorschip en geven acht op de brassen en kardeelen der groote zeilen; de beide stuurlieden zijn beneden in hun stuurhok; de kapitein of djoeragan bepaalt den koers, deels naar het kompas en deels naar de richting van den wind, en eene wacht van twee of drie man op de kampanje let op den stand der zeilen en roept den tijd af volgens het wateruurwerk. Dit is een bijzonder vernuftige inrichting, waardoor de tijd, zoowel bij ruw als bij stil weder, op zeer voldoende wijze wordt aangeduid. Het bestaat eenvoudig uit een emmer, half met water gevuld, waarop een wél geschraapte halve kokosschaal drijft. In den bodem van deze schaal is een zeer klein gat, waardoor, als ze inden emmer ligt te drijven, een fijne waterstraal opspuit. Hierdoor wordt de schaal langzamerhand gevuld, en de grootte van het gaatje is zoodanig in overeenstemming gebracht met de vatbaarheid van de schaal, - dat zij, juist als het uur om is, plots naar beneden gaat. De wacht roept dan het aantal uren uit dat sedert zonsopgang verlopen is, ledigt de schaal en zet ze op nieuw te drijven. Dit is een bijzonder gepaste manier om den tijd te meten. Ik vergeleek ze met mijn horloge en bevond dat het ééne uur nauwelijks eene minuut verschil met het andere opleverde; ook had de beweging van het schip er geen invloed op, daar het water in den emmer natuurlijk waterpas bleef. Zij heeft voor onbeschaafde lieden het voordeel van gemakkelijk begrepen te worden, van een nog al grooten toestel

te vorderen en daardoor in het oog te loopen, en van de aandacht te wekken door bij de onderdompeling der schaal een kleine opborreling en beweging in het water te doen ontstaan. Ook wordt de toestel, ingeval hij is verloren gegaan, zoodra men een haven bereikt heeft, gemakkelijk vervangen.

Het blijkt mij dat onze kapitein en eigenaar van het schip een bedaard, vredelievend man is, die op goeden voet staat met allen die om hem zijn. Hij gebruikt zoolang hij op zee is noch wijn, noch sterken drank, maar geniet des morgens en namiddags enkel een kop koffie met koek, in gezelschap van zijn supercarga en verdere helpers. Hij is niet geheel van opvoeding verstoken, maar kan zoowel Nederlandsch als Maleisch vrij goed lezen en schrijven, gebruikt een kompas en heeft een zeekaart. Hij heeft jaren lang op de Aroe-eilanden handel gedreven, en is in dat gedeelte der wereld wél bekend, zoowel bij Europeanen als bij inboorlingen.

Dec. 24. Mooi weêr en weinig wind. Geen land in 't gezicht voor 't eerst sedert wij Makasser verlieten. Des namiddags windstilte met sterke regenvlagen, waarvan zich de manschappen bedienen om hunne kleederen te wasschen, zoodat des namiddags de prauw met hemden, broeken en veelkleurige sarongs behangen is. Ik deed dien dag een ontdekking die mij in het eerst wel een weinig verontrustte. De twee poorten of openingen waardoor de helmstokken der opzij hangende roeren steken, zijn niet meer dan drie of vier voet verheven boven het vlak des waters, dat dus vrijen toegang heeft tot het schip. Ik had mij natuurlijk voorgesteld dat deze open ruimte van den éénen tot den anderen kant door een waterdicht beschot van het ruim zou gescheiden zijn, zoodat een zee die door deze gaten binnenkwam, er aan de andere zijde weêr uit zou spoelen, zonder andere schade dan dat de stuurlieden een nat pak kregen. Maar tot mijn verbazing en schrik be-

merk ik, dat zij naar het ruim toe geheel open is, zoodat een half dozijn zeeën die op een stormigen nacht binnendrongen, ons op den rand des ondergangs zouden kunnen brengen. Stel u een schip voor dat voor een maand in zee steekt, met twee gaten in het ruim, ieder van een el in het vierkant, drie voet boven het watervlak, — en dat wel gaten die op geenerlei wijs kunnen gesloten worden. Maar onze kapitein zegt, dat alle prauwen zoo zijn, en ofschoon hij het gevaar erkent, weet hij er niets aan te veranderen. Zijn volk is er aan gewend, en dat heeft meer verstand van prauwen dan hij zelf, en als er zulk een groote verandering in werd gemaakt, zou het groot bezwaar hebben een bemanning bijeen te krijgen. Dit bewijst in allen gevalle dat de prauwen goed zee kunnen bouwen, want de kapitein heeft gedurende de laatste tien jaren aanhoudend in zulke vaartuigen op zee gezworven, en nooit is het hem voorgekomen dat er water genoeg in kwam om schade te doen.

Dec. 25. Kerstdag brak over ons aan met windvlagen, regenbuiën, donder en bliksem, terwijl tevens een korte, onregelmatige golfslag onze wonderlijke kast zoo deed stampen en slingeren, dat het er alles behalve aangenaam in was. Omstreeks negen ure echter klaarde de lucht op en bespeurden wij vóór ons, op een afstand van misschien 12 à 15 uren, de met wolken omkranste bergen van het schoone eiland Boeroe, terwijl de lage gedeelten nog onzichtbaar waren. De namiddag was fraai en de wind liep weder om naar het Westen; maar ofschoon het nu werkelijk west-moeson is, ontbreekt het geheel aan alle regelmatigheid en gestadigheid, daar windstilten gedurig afwisselen met koelten uit alle streken van het kompas. De kapitein, ofschoon hij een protestant heet te zijn, denkt er niet aan Kerstmis als een feestdag te vieren. Ons maal bestaat uit rijst en kerrie, als naar gewoonte, en een extra-glas wijn is alles waarmede ik het feest gedenken kan.

Dec. 26. Prachtig gezicht op de bergen van Boeroe, die wij nu aanmerkelijk genaderd zijn. Ons volk schijnt mij toch een tamelijk linksche troep te zijn. Zij loopen niet over het dek met den lossen zwaai van Engelsche matrozèn, maar aarzelend en strompelend als landkrabben. Des nachts brak de benedenboom van ons grootzeil, en zij waren den ganschen morgen bezig met dien te herstellen. Hij bestond uit twee aanéengelachte bamboes, het dikke eind aan het dunne, en was omstreeks 70 voet lang. De tuigage en inrichting dezer prauwen maakt een wonderlijk contrast met die onzer Europeesche schepen, waarin al de touwen en sparren, ofschoon veel talrijker, zoo zijn aangebracht, dat zij elkanders werking niet belemmeren. Hier is het geval juist het omgekeerde; want ofschoon er geen hoofdtouwen of pardoens zijn die de zaak ingewikkeld maken, kan er toch nauwelijks ooit iets gedaan worden zonder eerst iets anders uit den weg te ruimen. De groote zeilen kunnen niet worden omgebrast, zonder dat men eerst de kluivers nederhaalt, en de boomen der voor- en achterzeilen moeten worden neêrgelaten en geheel losgemaakt, eer dezelfde handeling kan plaats grijpen. Voorts zijn er altijd een menigte touwen onklaar, en nooit kunnen al de zeilen, hoe gering hun getal ook zij, worden bijgezet, zonder dat het ééne een groot deel der oppervlakte van het andere belet wind te vangen. Echter zijn ook zij die Europeesche vaartuigen gevoerd hebben, op de prauwen gesteld, wegens hare goedkoopheid zoowel bij eersten aanbouw als voor onderhoud; alle herstellingen kunnen door de manschap zelve verricht worden en er worden zeer weinig Europeesche scheepsbehoeften gevorderd.

Dec. 28. Heden kregen wij de Banda-groep in het gezicht. Het eerst vertoonde zich de vulkaan, — een volkomen kegel, bijna met den vorm der Egyptische pyramiden en schier even regelmatig. Des avonds zweefde de rook over zijne kruin als

een kleine stilstaande wolk. Dit was mijn eerste blik op een werkzamen vulkaan, maar schilderijen en panorama's hebben ons de voorstelling van zulke zaken zoo diep ingeprent, dat wanneer wij ze ten laatste aanschouwen, wij er niets buitengewoons aan vinden.

Dec. 30. Wij varen het eiland Tioor ⁽¹⁰⁾ voorbij en eene groep in de nabijheid die zeer gebrekkig op de kaart is aangeduid. Vliegende visschen zijn heden zeer menigvuldig. Het is eene kleinere soort dan die van den Atlantischen Oceaan, vlugger en sierlijker in hare bewegingen. Als zij de oppervlakte van het water scheren, wenden zij zich op zijde, zoodat zij hunne fraaie vinnen geheel ten toon spreiden. Zij nemen eene vlucht van een honderd ellen ongeveer, en rijzen en dalen op de bevalligste wijze. Op eenigen afstand gelijken zij volkomen op zwaluwen, en niemand die hen ziet kan twijfelen of zij wel werkelijk vliegen, en niet maar enkel in schuinsche richting neêrdalen van de hoogte waartoe zij door een eersten sprong opstijgen ⁽¹¹⁾. Des avonds streek een watervogel, een soort van Jan van Gent (*Sula fiber*), op onze hoenderkorf neder, en werd door een mijner jongens in den nek gegrepen en dus gevangen ⁽¹²⁾.

Dec. 31. Met het aanbreken van den dag waren de Keieilanden in het gezicht, waar wij eenige dagen zullen vertoeven. Omstreeks den middag zeilden wij de Noordpunt van Groot-Kei om, waarna wij poogden, de kust volgende, de ankerplaats te bereiken; maar daar wij nu aan de lijzijde van het eiland kwamen, kregen wij eerst den wind in hevige, onregelmatige vlagen, terwijl hij ons daarna geheel verliet, en wij door een sterken stroom werden teruggedreven. Juist op dat oogenblik vertoonden zich twee booten vol inboorlingen, die, na een overeenkomst met den eigenaar onzer prauw getroffen te hebben, beproefden ons naar de haven te boegseeren, maar, ofschoon zij door onze eigen sloep werden bijgestaan,

niet vooruit konden komen. Wij waren dus verplicht op een allergevaarlijkste plaats op een rotsigen bodem ten anker te komen, en wij waren schier tot den donker bezig met trossen aan eenige rotsen onder water vast te maken. De kust van het eiland die wij waren langs gevaren, was zeer schilderachtig. Lichtkleurige kalksteenrotsen rezen overal tot een hoogte van eenige honderden voeten steil uit het water omhoog, overal opgescheurd tot uitstekende pieken en tinnen, of verweerd tot scherpe punten en uitgevreten kanten, en geheel en al met den meest afwisselenden en weelderigen plantengroei bedekt. De klippen die boven het water uitstaken, verlustigden ons oog door pandanen en boomachtige Liliaceeën van de zonderlingste vormen, met heesters en slingerplanten vermengd; terwijl de hoogere hellingen een dicht gewas van woudboomen torschten. Hier en daar vertoonde zich aan kleine baaien en kreken een strand van verblindende witheid. Het water was zoo doorschijnend als kristal, en verfde de met rotsen als bezaaide helling, die steil in zijne onpeilbare diepten afdaalde, met kleuren afwisselende van smaragd tot lapis-lazuli. De zee was zoo kalm als een meer, en de heerlijke zon der tropen wierp over alles een vloed van gouden licht. Het tooneel was voor mij vol onuitsprekelijk genot. Ik bevond mij in een nieuwe wereld, en droomde van de wonderbare scheppingsvormen die in die rotsige wouden en azuren afgronden zouden verborgen zijn. Slechts weinige Europeanen hadden de stranden betreden waar mijn oog op staarde; planten, dieren en menschen die hier leefden, waren allen schier geheel onbekend, en ik kon niet nalaten mij te verdiepen in gissingen omtrent al het nieuwe dat mijne omzwervingen op dit eiland, schoon tot weinige dagen beperkt, zouden aan het licht brengen.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) De tripang, *Holothuria edulis* en andere verwante soorten, behoort tot de stekelhuidige dieren (*Echinodermata*). Gedroogd, gerookt en met specerijen toebeleid, komen deze dieren in uitgebreide sorteering in den handel en maken zij een zeer gezocht artikel uit, vooral voor de Chineezzen, die de tripang als *aphrodisiacum* op hoogen prijs stellen. Eenige der meest gezochte soorten worden gevonden op de kust van Nieuw-Holland, tot diep in de golf van Carpentaria. De stoute tochten jaarlijks in de maand December door de Makassaarsche visschers derwaarts ondernomen, zijn uitvoerig geteekend door den heer C. Vosmaer, "Korte beschrijving van het zuidoostelijk Schiereiland van Celebes," in Deel XVII der "Verhandelingen van het Bat. Gen.," bl. 154. Vgl. ook een artikel over de tripang-visscherij van den heer H. J. Lion, in "Tijdschrift voor Ned. Ind.," Jg. 1855, Dl. I, bl. 1.

(²) Wallace noemt hier en elders de Papoea's *mop-headed*. Wat dit beteekent, wordt duidelijk uit G. W. Earl's "Papuans" (Londen, 1853), p. 1, 2, waar wij lezen: "De Papoea's hebben kroezig of wollig haar, dat evenwel niet over het gansche hoofd groeit, zooals bij de Africaansche negers, maar in kleine bundels, die van elkander afgezonderd blijven. Als zij de haren groeien laten, draaien zich deze om elkander en vormen schroefvormige krulletjes... Onder de stammen der kusten van Nieuw-Guinea zijn er die deze krulletjes een voet lang laten groeien, waarna ze of afgesneden worden om, op kapjes van matwerk bevestigd, als pruiken te dienen, of met de hand losgerold en door het veelvuldig gebruik eener soort van bamboezen kam met vier of vijf lange tanden uit elkaar staande gehouden worden. De groote omvang en het borstelig voorkomen dat het hoofd daardoor erlangt, heeft aan de stammen die dit laatstgenoemde gebruik volgen, den naam doen geven van: "mop-headed Papuans." " In onze taal kan men dit uitdrukken door: "met hoofden als raagbollen"; doch dus te vertalen verboden hier ter plaatse de eischen van den stijl.

(³) *Karet* is de harde, voor de nijverheid zoo gezochte schaal van eenige soorten van zeeschildpadden die in den Ind. Archipel voorkomen, vooral van *Chelonia imbricata*. Men vangt deze groote schildpadden deels op het strand, als zij hare eieren komen leggen, door ze met hefboomen om te werpen, deels in volle zee, hetzij met harpoenen of door middel van zuigvisschen (*Echeneis remora*), die zich aan eenig deel van haar lichaam vastzuigen, en dan te gelijk met hunne prooi worden teruggetrokken, door een aan hunnen staart gebonden koord.

(⁴) Deze voorstelling is geheel verkeerd. Het pandelingschap is eene overoude Maleische instelling, die, ofschoon eenigermate door den maatschappelijken toestand dezer landen gerechtvaardigd, tot groote misbruiken en verkeerdheden aanleiding geeft. Zie hierover mijn "Borneo's Wester-afdeeling," Dl. II, bl. 203. Wat het Nederlandsch gezag gedaan heeft, is de werking dezer instelling te beperken en te regelen. Reeds de Gouv. Gen. van der Capellen heeft, bij besluit van 7 Maart, 1822 (Stbl. No. 7), het pandelingschap voor geheel Java en Madura afgeschaft, en in de Buitenbezittingen door verzachtende bepalingen getemperd. Doch de uitvoering stuitte op velerlei zwarigheden. Bij het wettelijk verordend Regeeringsreglement van 1854 is in art. 118 de afschaffing van het pandelingschap op Java en Madura gehandhaafd, de Gouverneur-Generaal gemachtigd het ook te verbieden in die Buitenbezittingen waar de maatschappelijke toestand dit gedooft, en bepaald dat de algemeene verordening die het zou regelen waar de afschaffing nog niet mogelijk was, de strekking zou hebben om die afschaffing te bevorderen, dat het pandelingschap in geen geval op de kinderen der schuldenaars zou overgaan, en dat het vervoeren van pandelingen over zee ongeoorloofd was. Als uitvloeisel van dit wetsartikel is een reglement op het pandelingschap vastgesteld bij ordonnantie van den Gouv.-Gen. van 7 Juli, 1859 (Stbl. No. 43), waarbij de geheele zaak gesteld is onder het toezicht der Nederlandsche beamtten, die een register der pandelingen moeten aanhouden. Daarbij zijn de beginselen aangenomen, dat de schuldeischer den pandeling, alsmede zijne vrouw en kinderen (die niet van hem mogen gescheiden, maar van wie ook diensten overeenkomstig hunne krachten mogen gevergd worden), moet onderhouden; dat hetgeen den pandeling als voedsel toekomt, in natura of in geld kan verstrekt worden; dat de schuld ieder oogenblik, ook bij gedeelten, aflosbaar is; dat daarop geene renten mogen berekend worden, en dat zij in evenredigheid der bewezen

diensten vermindert. Onder het verboden vervoer over zee is niet begrepen het gebruik maken van de diensten van pandelingen op eene zeereis (en de diensten als matroos behooren tot de meest gewone die van hen gevorderd worden), maar de schuldeischer moet in het register en op de scheepspapieren doen aanteekenen, welke pandelingen hij medeneemt, en zij die gedurende de reis hunne schuld door dienstverrichting of betaling hebben afgedaan, blijven wel is waar verplicht hunnen dienst tot aan het einde der reis waar te nemen, maar moeten van het oogenblik der aflossing het loon genieten dat een vrij man voor dergelijke diensten toekomt. Behalve op Java en Madura is het pandelingschap thans afgeschaft in het Gouvernement van Sumatra's Westkust en in de residentien Lampongs, Palembang, Riouw, Banka, Biliton, Timor, Ternate en Amboina.

Ten slotte merk ik op, dat, ofschoon het pandelingschap, hoe ook getemperd, mij geene model-inrichting toeschijnt, ik niet geacht wil worden het in de meeste Europeesche landen geldige stelsel van lijfswang door inkerkering, wanneer het niet op *onwilligheid*, maar op *onvermogen* wordt toegepast, daarboven te verkiezen.

(*) De Maleische kus (*tjioem*) bestaat daarin, dat men, niet de lippen, maar den neus op eenig lichaamsdeel drukt en daarvan als het ware den geur opsnuift.

(*) Dit is de bekende Arabische formule die de eerste helft der Mohammedaansche geloofsbelijdenis uitmaakt, en beteekent: "er is geen God dan Allah." Zonderling dat die eenvoudige, ieder oogenblik aangehaalde woorden door Europeesche schrijvers zoo dikwijls en op zoo velerlei wijze verminkt worden. Eene zeer gewone verminking: "Allah il Allah" vinden wij hier ook in den Eng. tekst. Voor 't overige kan men bij het hier beschreven gebed niet denken aan een der vijf dagelijksche gebeden van de Mohammedanen, in het Maleisch *sembahjang* genaamd, maar doet de beschrijving eer denken aan een *dzikr* (Mal. *dikir*), een vorm van Godsverering die in den Indischen Archipel zeer geliefd is. Zie daarover "Tijdschrift voor Ned. Indie", Jg. 1870, Dl. I, bl. 405, en Jg. 1869, Dl. II, bl. 197.

(?) Wallace schrijft *Tanakaki* en verklaart dien naam door *voet des lands*. Ik begrijp niet hoe hij aan deze verklaring komt, daar "voet des lands" naar het Maleische taaleigen slechts *Kakitana* zou kunnen heeten. Maar bovendien hebben al onze schrijvers en kaarten, zoover ik weet, zon-

der uitzondering "Tanakeke," wat, in de zeker niet onwaarschijnlijke vooronderstelling dat de naam Makassaarsch is, wellicht *afgescheurd land* zou kunnen beteekenen.

(³) Ook dit kan weder niet anders zijn dan een *dikir*; zie noot 6.

(⁴) *Bantaëng* wordt gewoonlijk minder goed *Bonthain* (bij Wallace *Bontyne*) en *Salajar* evenzoo *Saleijer* (bij Wallace *Salayer* geschreven). De piek van Bantaëng, de zuidelijkste der twee groote bergen van Celebes' Zuidhoek, heet bij de inlanders Bobo Karaëng. Zie Dl. I, bl. 33, noot 11, bl. 396, noot 1.

(¹⁰) Zie boven bl. 106 en over de verschillende schrijfwijzen van den naam bl. 132, noot 22.

(¹¹) De vliegende visch van den Indischen Oceaan en de wateren van Indië heet *Dactylopterus orientalis*, en is rood met geelgroene, ronde vlekken en blauwe borstvinnen. De soort van den Atlantischen Oceaan is *Dactylopterus vulgaris*. De overeenkomst met de vlucht van zwaluwen heeft aan deze visschen soms den naam van *zeerzwaluwen* doen geven.

(¹²) Ook de gewone Jan van Gent (*Sula alba*), die overal op de kusten van noordelijk Europa voorkomt, laat zich, als hij slaapt, verzadigd is of na lange vlucht afgemat nederstrijkt, gemakkelijk op deze wijze vangen.

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

DE KEI-EILANDEN.

(Januari, 1857).

De inlandsche booten die ons te gemoet waren gekomen, waren drie of vier in getal, en bevatten te zamen omstreeks 50 man. Het waren lange kano's, waarvan voor- en achtersteven omhoog rezen tot een zes of acht voet hooge sneb, versierd met schelpen en wuivende pluimen van kazuarishaar. Dit was de eerste maal dat ik Papoea's te zien kreeg in hun eigen land, en geen vijf minuten waren noodig om mij te overtuigen, dat de meening waartoe mij reeds de beschouwing van eenige Timoreesche en Nieuw-Guineesche slaven gebracht had, in den grond der zaak juist was, en dat de lieden die ik nu in de gelegenheid was persoonlijk tegenover elkander te stellen, behoorden tot twee der meest verschillende en scherpst geteekende menschenrassen die op den aardbodem gevonden worden. Al ware ik blind geweest, dan nog kon ik geen oogenblik getwijfeld hebben, dat deze eilanders geen Maleiers zijn. In hunne luide, snelle, driftige spraak, hunne rusteloze bewegelijkheid, de krachtige levenswerkzaamheid die zich in

hunne woorden en daden openbaart, zijn zij de volkomen tegenvoeters van de kalme, vadsige, onverschillige Maleiers. De Kei-eilanders kwamen al zingende en juichende naar ons toe, plasten met hunne pagaaien diep in het water en wierpen wolken van schuim in de lucht. Naderbij komende stonden zij op in hunne kano's, onder steeds toenemend geraas en gebarenspel, en toen zij ons op zijde gekomen waren, klauterden de meesten, zonder verlof te vragen en zonder een oogenblik te aarzelen, op ons dek, even alsof zij gekomen waren om van een veroverd vaartuig bezit te nemen. Daarop richtten zij een tooneel aan van onbeschrijfelijke verwarring. Die veertig of vijftig zwarte, naakte, kroesharige wilden waren als dronken van vreugde en opgewondenheid. Niemand hunner kon zich een oogenblik rustig houden. Onze manschappen werden ieder op hunne beurt omringd en gadeslagen, om tabak of arak aangesproken, toegegrijnsd en voor een ander verlaten. Allen kakelden tegelijk, en onze kapitein was geheel overduiveld door hunne hoofden, die hem hunne diensten opdrongen om ons te boegseeren, en met luid geschreeuw vroegen om vooraf betaald te worden. Eenige geschenken van tabak deden hunne oogen glinsteren, en door gegrijns en geschreeuw, door over het dek te rollen en hals over kop van boord te springen, drukten zij hunne tevredenheid uit. Schoolknapen op een ongehoopten vacantedag, Ieren op een kermis of adelborsten aan wal kunnen van de krachtige opbruising der levensgeesten waarvoor dit volk vatbaar is, slechts een flauw denkbeeld geven.

Zich onder soortgelijke omstandigheden zoo te gedragen als deze Papoea's deden, zou den Maleiers *onmogelijk* zijn. Waren zij aan boord van een schip gekomen (wat zij niet zonder verlof zouden doen), dan zou er in het eerst niets gezegd worden, behalve eenige plichtplegingen, en eerst na eenig tijdverloop zouden ze met de grootste voorzichtigheid de eerste

schreden doen om tot de behandeling van zaken te komen. Zij zouden één voor één spreken, met zachte stem en groote bedachtzaamheid, en de wijze van een koop te sluiten zou daarin bestaan, dat zij bedaard ieder aanbod verwierpen, of zich verwijderden zonder een woord meer aan de zaak te verspillen, tenzij het bod werd verhoogd tot het bedrag dat zij bereid waren aan te nemen. Ons volk, waarvan velen deze reis nooit te voren gemaakt hadden, scheen door de voorbeeldeloos slechte manieren der eilanders zeer geërgerd te zijn, en kon slechts langzamerhand tot de eerste schreden tot verbroedering met die zwarte kerels gebracht worden. Zij deden mij denken aan een gezelschap van heele zoete, ordentelijke kinderen, plotseling overvallen door een troep onstuimige en tierende knapen, wier gedrag ze erg buitensporig en ondeugend vonden.

Deze trekken van geaardheid zijn treffender en bewijzen meer voor volstrekt verschil, dan zelfs de zoo uiteenlopende physische eigenaardigheden der beide rassen, ofschoon ook die zeer opmerkelijk zijn. De roetachtig zwarte huidkleur, het op een raagbol lijkende hoofd van kroezig haar en de scherp geteekende gelaatsvorm, geheel van het Maleische type verschillende, zijn zaken die wij niet kunnen gelooven dat enkel aan den invloed van het klimaat of andere wijzigende krachten op één en hetzelfde ras zijn toe te schrijven. Het gelaat der Maleiers heeft het Mongoolsche type, breed en eenigszins plat. De wenkbrauwen zijn platgedrukt, de mond breed, maar niet vooruitstekend, de neus klein en, behoudens de groote verbreeding der neusgaten, wel gevormd. Het gelaat is glad en vertoont zelden eenig spoor van een baard; het haar zwart, grof en volkomen sluik. De Papoea daarentegen heeft een gelaat dat wij saamgedrukt en vooruitstekend mogen noemen. De wenkbrauwen zijn uitpuilend en overhangend, de mond is groot en komt naar voren, terwijl de neus zeer groot is, met een beneden-

waarts verlengde spits, een dikken rug en wijde gaten. In het gelaat van den Papoea is de neus een in 't oog loopend en aanmatigend deel, terwijl hij zich bij de Maleiers zedig terugtrekt. De ineengedraaide baard en het kroezige haar van den Papoea voltooien dit merkwaardig contrast. Hier had ik dus eene wereld bereikt, door een mij nog vreemd volk bewoond. Tusschen de Maleische stammen, in wier midden ik eenige jaren had gesleten ('), en het Papoesche ras, welks gebied ik thans betreden had, kan men veilig zeggen, dat, zoowel uit physisch als moreel oogpunt, het verschil even groot is als tusschen de roode Indianen van Zuid-America en de negers van de kust van Guinea aan de andere zijde van den Atlantischen oceaan.

Jan. 1, 1857. Dit is een dag geweest van onbegrijpelijk genot. Ik heb rondgedoold in de bosschen van een eiland, zelden door Europeanen bezocht. Voor den dageraad verlieten wij onze ankerplaats en in een uur bereikten wij het dorp Haar (*), waar wij drie of vier dagen zouden vertoeven. De heuvelenrei wijkt hier zooveel terug, dat zij een kleine baai vormt, en is verbrokkeld tot pieken en kegels, afgewisseld door vlakten en diepten. Een breede oever van het witste zand omzoomt het binnenste der baai; daarachter verheft zich eerst een massa kokospalmen, waarin de hutten verscholen liggen, en hooger op een groote verscheidenheid van dicht geboomte. Kano's en booten van verschillende grootte waren op het strand gehaald, en een paar leegloopers met eenige kinderen en een hond staarden onze prauw aan terwijl wij ten anker kwamen.

Toen wij aan wal waren gegaan, was het eerste wat onze aandacht trok een groote en welgebouwde loods, waaronder men bezig was een lange boot te bouwen, terwijl onderscheidene andere in verschillende stadiën van bewerking hier en daar langs het strand geplaatst waren. Onze kapitein, die er een paar van matige grootte voor zijn handel met de eilanden der

Aroe groep noodig had, begon dadelijk over den aankoop te onderhandelen, en was in korten tijd met de makers overeengekomen omtrent de hoeveelheid koperen kanonnen, gongs, sarongs, doeken, bijlen, blikplaten, tabak en arak, te betalen voor een paar die in vier dagen tijds konden klaar zijn. Wij begaven ons daarop naar het dorp, dat uit slechts drie of vier hutten bestond, op een stuk rotsachtigen grond onmiddellijk boven het strand gelegen, en overschaduwde door kokospalmen, pisangs en andere vruchtboomen. De huizen waren zeer ruw, zwart en half vergaan, stonden eenige voeten hoog op palen, en hadden lage wanden van planken of bamboe, hooge met atap gedekte daken, kleine deuren en geen vensters, maar alleen een opening in de overhangende gevels, die den rook uit- en een weinig licht inliet. De vloeren waren gemaakt van reepen bamboe, dun, glibberig, veerkrachtig en zoo zwak, dat ik bij elke schrede gevaar liep er met de voeten doorheen te stooten. Het gansche huisraad bestond uit eigengemaakte doozen, netjes uit platen palmpit en pandanusblaren vervaardigd, matten van dezelfde stof, potten en keukengereedschap van eigegebakken aardewerk en eenige weinige Europeesche bord en kommen. Het inwendige was overal donker en zwart berookt en somber in de hoogste mate.

Door Ali en Badroen gevolgd poogde ik nu eenige verkenningen te doen, maar overal werden wij nagelopen door een troep jongens, nieuwsgierig om te weten wat wij zouden uitrusten. Het meest betreden pad leidde van het strand naar eene schaduwrijke diepte, waar de boomen onmetelijk hoog waren en het klein hout zeer schaarsch. Uit de toppen dezer boomen liet zich van tijd tot tijd een diep brommend geluid hooren, waarvan wij aanvankelijk niets begrepen, doch dat ons spoedig bleek door eenige groote duiven te worden voortgebracht. Mijne jongens legden op hen aan, en hadden, na eens of tweemaal te hebben misgeschoten, het geluk er eene

te treffen. Het was een prachtige vogel: twintig duimen lang, blauwachtig wit van kleur, maar schitterend metaalgroen, met gouden, blauwen en violetten weërschijn op het benedeneinde der vleugelen en den staart, met koraalroode pooten en goudgele oogen. De soort waaraan ik den naam gegeven heb van *Carpophaga concinna*, is zeldzaam en beperkt tot eenige kleine eilanden, doch op dezen is zij dan ook overvloedig (³). Het is dezelfde soort die op Banda de notemuskaatduif genoemd wordt, omdat zij gewoon is de vruchten van den notemuskaatboom te verslinden, ofschoon zij het zaad of de eigenlijke muskaatnoten ongeschonden weder uitwerpt. Ofschoon deze vogels een smallen bek hebben, zijn hunne kaken en strot zoo rekbaar, dat zij vruchten van grooten omvang kunnen verswelgen. Ik had reeds vroeger (⁴) eene veel kleinere soort geschoten, die een aantal harde kogelvormige palmvruchten in den krop had, ieder meer dan een duim in doorsnede.

Een weinig verder verdeelde zich het pad in tweeën: het ééne voerde langs het strand over drasse gronden met rhizophoren en sagopalmen bedekt, het andere ging opwaarts naar bebouwde gronden. Wij keerden dus terug, en op nieuw van het dorp uitgaande, trachtten wij langs een ander pad de heuvels te beklimmen en in het binnenland door te dringen. Dit pad was echter zeer afmattend. Voor zoover er aarde op lag, bestond zij uit eene laag roodachtige klei, over de rots gespreid en zoo glad geschuurd door de wrijving met naakte voeten, dat mijne schoenen geen vat konden krijgen op de hellende oppervlakte. Een weinig verder kwamen wij aan de kale rots, die nog veel erger was; want deze was zoo oneven en gebrokkeld, zoo uitgevreten en verweerd tot scherpe punten en hoeken, dat mijne jongens, die hun gansche leven blootsvoets hadden geloopt, het er niet op konden nithouden. Het bloed liep hun uit de voeten, en ik merkte dat, zoo ik ze niet weldra geheel krepel wilde zien, het wijs zou zijn terug te keeren. Ook mij-

zelven verschaften mijne schoenen, waarvan de zolen niet te dik waren, slechts eene povere bescherming, en het was te voorzien dat zij spoedig aan stukken zouden geloopt zijn. En toch trippelden onze kleine naakte gidsen onbekommerd en met het grootste gemak voort, en schenen zich te verbazen over onze verwijfdheid, die ons eene wandeling te moeilijk deed vinden die voor hen niet het geringste bezwaar had. Gedurende den overigen tijd van ons verblijf op het eiland waren wij verplicht ons te bepalen tot de nabijheid van het strand en de bebouwde gronden; en tot die meer vlakke gedeelten van het woud waar zich een weinig teelaarde had opgehoopt, en de rots minder aan de werking van den dampkring was blootgesteld geweest.

Het eiland Groot-Kei (*) is lang en smal, strekt zich uit van het Noorden naar het Zuiden, en bestaat schier geheel uit rotsen en bergen. Het is overal bedekt met weelderige bosschen, en het zand langs zijne baaien en kreken is verblindend wit, als ontstaan uit de ontbinding van koraal-kalksteen, het eenige bestanddeel van den bodem. In al de kleine moerassige kreken en valleien vindt men eene groote hoeveelheid sago-boomen, die aan de bevolking haar hoofdvoedsel opleveren; want rijst wordt er niet geteeld, en buiten kokosnoten, pisangs en jams (†) vindt men hier nauwelijks eenige gekweekte producten. Van de kokosboomen, die iedere hut omringen en op den poreuzen kalksteen-bodem en onder den invloed der zeelucht welig tieren, wordt een massa olie verkregen, die aan de handelaars op de Aroe-eilanden, welke hier steeds aanleggen om hunnen voorraad van dit artikel op te doen en booten en inlandsch aardewerk te koopen, voor goeden prijs wordt van de hand gezet. Houten kommen, bakken en bladen, met mes en dissels uit massieve blokken hout gesneden en gehouwen, zijn een andere belangrijke tak van inlandsche nijverheid en worden naar alle streken der Molukken uitgevoerd. Maar

de kunst waarin de bewoners der Kei-eilanden bovenal uitmunten, is die van booten te maken. Hunne bosschen leveren hun een overvloed van fraai timmerhout, ofschoon waarschijnlijk niet meer dan die van vele andere eilanden zouden kunnen doen. Moeilijk is het te gissen wat deze afgelegen wilden tot zoo groote volkomenheid heeft gebracht in eene kunst die zeker niet tot de gemakkelijkste behoort. Hunne kleine kano's zijn fraai gevormd, breed en laag in het midden, maar omhoog rijzende naar de beide uiteinden, waar zij uitloopen in puntige snebben, meer of min met snijwerk en pluimen van gevederte versierd. Het zijn niet louter uitgeholde boomen, maar zij zijn regelmatig gebouwd van planken, die van het ééne einde naar het andere loopen, en zoo nauwkeurig aaneen sluiten, dat het dikwijls moeilijk is eene plaats te vinden waar men het lemmer van een mes tusschen de voegen zou kunnen steken. De grootere houden van 20 tot 30 tonnen last, en worden geheel zeewaardig gemaakt zonder dat er een spijker of kriezel ijzer aan gebruikt is, en met geene andere werktuigen dan bijl, dissel en avegaar. Deze vaartuigen zijn fraai voor het oog, goede zeilers en uitnemend geschikt om zee te bouwen. Men gebruikt ze met volkomen veiligheid voor lange tochten en doorkruist er den ganschen Archipel mede van Nieuw-Guinea tot Singapore, in wateren, die, zooals ieder die ze veel bevaren heeft, getuigen kan, niet zoo kalm en vrij van stormen zijn, als ze in de opgekleurde verhalen van sommige reizigers worden afgeschilderd.

De bosschen van Groot-Kei bevatten een overvloed van hooge en rechte stammen, die duurzaam timmerhout van verschillende hoedanigheden opleveren, en waaronder, naar men zegt, soorten zijn die zelfs het beste djati-hout overtreffen. Voor ieder paar planken, voor het bouwen der grootere booten gebruikt, wordt een geheele boom gevorderd. Hij wordt dikwijls palen ver van het strand geveld, dan overdwars tot de vereischte

lengte afgehakt, en daarop overlangs in twee gelijke deelen gehouwen. Van ieder dezer deelen wordt een plank gemaakt door er met de bijl spaanders af te kappen, tot zij een gelijkmatige dikte hebben van drie of vier duim, waarbij men in het begin, om het splijten te voorkomen, aan ieder einde een stevig blok laat zitten. In het midden van iedere plank worden een reeks van overlangsche uitstekken of klampen, drie of vier duim hoog en breed, en ongeveer een voet lang, uitgespaard, die in het samenstel van het vaartuig van het grootste gewicht zijn. Wanneer een genoegzaam aantal planken gereed is, worden zij met veel moeite, ieder door drie of vier man, door het bosch gesleept naar de plaats aan het strand, waar de boot moet gemaakt worden. Een grondbalk, breed in het midden en aan ieder einde aanmerkelijk oprijzende, wordt nu eerst op blokken gelegd en behoorlijk geschoord. De randen van dezen balk worden met den dissel volkomen zuiver en effen gemaakt, en eene plank met de vereischte ronding en naar beide einden spits toeloopend, wordt er vast tegenaangehouden en over de geheele lengte met een lijn geteekend, die aanwijst hoe ze moet worden behouwen om nauwkeurig te passen. Vervolgens wordt in de randen die op elkaar moeten sluiten, eene reeks van gaten geboord, zoo groot als een mansvinger, en daarin worden pennen van zeer hard hout bevestigd, om de planken stevig samen te hechten, die daarop zoodanig tegen elkaar worden gedreven, dat er niet de geringste tusschenruimte overblijft. Op deze wijze gaat men voort plank met plank te verbinden, tot de geheele boot de vereischte hoogte en wijdte bereikt heeft. Hoe moeilijk het nu ook schijnen moge, zonder eenige andere hulp dan die van ruwe praktische kennis, de randen zoo te vormen, dat zij volkomen aan de krommingen, waarop zij passen moeten, beantwoorden, en de gaten zoo te boren, dat zij aan weërszijden in plaats en richting volmaakt met elkander overeenkomen, wordt toch beide

zoo goed verricht, dat men mag twijfelen of de beste Europeesche scheepstimmerman zijne planken juister en steviger kan doen aaneensluiten. Men heeft nu eene huid verkregen die alleen wordt samengehouden door de pennen van hard hout welke de randen der planken verbinden, wel sterk en veerkrachtig, maar waarin enkel de houdkracht der pennen de planken verhindert vaneen te wijken. In de kleinere booten worden nu zitbanken, in de groote dwarsbalken vastgemaakt. Deze houden in kleine kepen, ingekerfd om ze te ontvangen, en worden verder aan de klampen van de plank daar beneden met een sterk bindsel van rotan bevestigd. Vervolgens worden nog ribben of inhouten gemaakt, ieder uit een enkel stuk taai hout, zoo gekozen en pas gemaakt, dat zij door middel van kleine kepen nauwkeurig sluiten in de klampen van iedere plank, waarmede zij bovendien stevig verbonden worden door middel van rotans, gestoken door een gat dat in ieder uitstek dicht bij de oppervlakte der plank is geboord (¹). De uiteinden der planken worden samengevoegd tegen de rechtstaande posten aan voor- en achterstevan en bovendien met pennen en rotans vastgehecht, en daarmede is het lichaam der boot voltooid, die, als ze nu nog met roeren, masten en atappen bedekking is toegepast, gereed is de worsteling met de baren aan te vangen. Eene zorgvuldige overweging van het beginsel waarop deze constructie rust, ook de sterkte en bindkracht van rotan (die in dit opzicht meer op ijzerdraad dan op touwwerk gelijk) in aanmerking genomen, doet mij gelooven dat een schip met zorg op deze wijze gebouwd, inderdaad sterker is dan een dat op de gewone wijze met spijkers is aaneengehecht.

Gedurende ons verblijf hier ter plaatse hadden wij het allen zeer druk. Onze kapitein hield dagelijks toezicht op de voltooijing zijner twee kleine prauwen. Den ganschen dag door kwamen inlandsche booten bij ons aan boord met visch, kokosnoten, parkieten en lori's, aarden pannen, betelblad, hou-

ten kommen en bladen enz., enz., waarvan elk der vijftig bewoners van onze prauw voor eigen rekening scheen te koopen, totdat alle beschikbare en het grootste deel der niet beschikbare ruimte in ons 'schip door dit mengelmoes van allerlei waren was ingenomen; want ieder man aan boord eener prauw acht zich gerechtigd handel te drijven en alles mede te voeren wat hij in staat is zich aan te schaffen.

Geld is hier onbekend en zonder waarde: messen, manufacturen en arak, met tabak voor pasmunt, zijn de eenige ruilmiddelen. Iedere ruil is het onderwerp eener lange onderhandeling, en geeft aanleiding tot eindeloos gekakel. Het is volstrekt noodzakelijk om te beginnen met weinig te bieden; want de inboorlingen zijn nooit tevreden als men er niet wat oplegt. Doet men dit, dan zijn zij veel meer in hun schik, dan wanneer men hun dadelijk het dubbele bedrag had geboden, maar geweigerd dit te verhoogen.

Ook ik deed hier zaken op mijn manier, daar ik sommigen der inboorlingen had overgehaald, om insecten voor mij te verzamelen; en toen het bleek dat zij voor tot niets nutte zwarte en groene torren den geurigsten tabak konden krijgen, kwamen de bezoekers, mannen, vrouwen en kinderen, bij dozijnen tot mij, bamboeleden vol kruipend gedierte aandragede, dat, om zich gedurende de lange vervelende gevangenschap den tijd te korten, helaas! maar al te dikwijls elkander aan stukken had geknabbeld. Van ééne nieuwe prachtige tor, schitterende met den gloed van smaragden en robijnen, kreeg ik een groot aantal exemplaren, nadat ik eerst bemerkt had dat een zijner vleugelschilden de buitenzijde van den tabakszak eens inlanders versierde. De soort was mij nog geheel onbekend en is nergens buiten dit kleine eiland gevonden. Zij behoort tot de Buprestidae, en heeft den naam ontvangen van *Cyphogastra calepyga*.

Elken morgen ging ik, na een vroegtijdig ontbijt, alleen in het bosch dolen, waar ik eene aangename bezigheid vond in

het vangen van groote en schoone vlinders, die tamelijk overvloedig en meerendeels nieuw voor mij waren; want ik bevond mij hier op de grenzen der Molukken en der groep van Nieuw-Guinea, — een gebied waarvan de voortbrengselen toen nog tot de kostbaarste en zeldzaamste in de Europeesche kabinetten behoorden (*). Hier vergaasten zich mijne oogen het eerst aan de schitterende scharlaken lori's in de vlucht (*), alsook aan het gezicht van dien vorst der vlinders, den "Priamus" der verzamelaars of eene zeer nauw verwante soort, die echter steeds zoo hoog vloog, dat ik er geen exemplaar van kon machtig worden (10). Eens wel is waar werd er mij een gebracht, die met een partij torren in een bamboelid was opgesloten, maar hij was natuurlijk aan flarden gescheurd. De voornaamste hinderpaal die het eiland den verzamelaar in den weg legt, is het gebrek aan bruikbare paden en de vreeselijk oneffen gesteldheid van den bodem. Hieraan toch is het toe te schrijven dat men gedurig wordt afgetrokken door de zorg om een veilige plaats voor den voet te vinden. Terwijl gij het oog laat dwalen om toe te zien dat gij niet bij de volgende schrede in een kloof of een afgrond terecht komt, is reeds het kleine vlugge goedje dat gij najaagt, buiten uw bereik. Een andere last is dat hier nergens stroomende wateren zijn, daar de rots van zulk een poreuzen aard is, dat het op de oppervlakte vallende water overal door den bodem wordt opgeslorpt. Dit was althans het geval in de streek die door ons werd bezocht; men vindt er alleen dicht bij het strand kleine wellen waarvan het water in zee zijpelt.

In de boschen van Groot-Kei zijn boomachtige Liliaceeën en Pandanaceeën overvloedig en geven aan den plantengroei der meer opene rotsachtige plekken een eigenaardig karakter. Bloemen waren schaarsch, met name ook de orchideeën, maar ik merkte er de fraaie witte vlinder-orchidee *Phalaenopsis grandiflora* op (11). De frischheid en kracht van den plantengroei

geeft aan het land een bekoorlijk voorkomen, en is op dezen dorren rotsigen bodem een zeker teeken van een aanhoudend vochtig klimaat. Hooge zuivere stammen, vaak als door natuurlijke conterforten geschraagd, en vijfgeboomen van verschillende soort en verbazenden omvang, met afhangende, elkaar omslingerende en ineengevlochten luchtwortels, over een lengte van vijftig tot honderd voet boven den grond, vormen de meest karakteristieke trekken; en de afwezigheid van doornige struiken en stekelige rotans zou het aangenaam gemaakt hebben in deze wildernissen rond te dolen, zonder die scherpe uitgevreten rotskanten waarvan ik reeds gewaagde. Op vochtige plekken was de bodem bedekt met prachtige, breedbladerige, kruidachtige planten, die wemelden van kleine groene hagedissen, met staarten van het schitterendste hemelsblauw, en die zoo vlug onder de stengels en het loof in- en uitslopen, dat ik dikwijls slechts even hare staartjes kon zien flikkeren, waarbij mij hare overeenkomst met kleine slangen soms schrikken deed. Bijna de eenige geluiden in deze maagdelijke wouden zijn afkomstig van twee vogels: de roode lori's, die, gelijk de meeste soorten van het papegaaien-geslacht, een schel gekrijsch doen hooren, en de groote groene notemuskaatduiven, wier geluid of in een luid en diep gebrom bestaat, gelijkende op twee noten op een gong van de grootste soort geslagen, of somtijds in een geheel eigenaardig en zonderling schor gekwaak, eenigszins gelijkend op dat eener pad. Volgens de getuigenis der inboorlingen komen op het eiland slechts twee zoogdieren voor: een wild varken en een Cuscus of oostersche opossum; maar van geen van beiden kon ik exemplaren bekomen.

De insecten waren overvloediger en zeer belangwekkend. Van vlinders ving ik 35 soorten, meestal nieuw voor mij, en grootendeels nog in het geheel niet in de kabinetten van Europa voorkomende. Hieronder waren de fraaie geel en zwarte

Papilio Euchenor (¹²), waarvan nog slechts zeer enkele exemplaren gevangen waren, en een aantal andere schoone kapellen van groote gestalte, zoowel als eenige allerliefste kleine "blanwtjes," en eenige schitterende bij dag vliegende phalaenen (¹³). Het torren-geslacht was minder overvloedig, maar toch kwamen mij ook daarvan eenige fraaie en zeldzame soorten in handen. Op de bladeren eener fijne struik op een oude ontblooting vond ik onderscheidene fraaie blauw en zwarte torren van het geslacht *Eupholus*, die in kleurenpracht bijna de juweelkevers (¹⁴) van Zuid-America evenaren. Eenige bloeiende kokospalmen op het strand wemelden van een soort van fraaie groene bloemkevers (*Lomaptera Papua*), die, als de bloemen geschud werden, er als een kleine bijenzwerm afvlogen. Ik haalde een van onze matrozen over om in den boom te klimmen, en hij bracht mij in de hand een aantal exemplaren, en toen mij gebleken was dat zij de moeite waard waren, liet ik hem nogmaals omhoog klimmen, met mijn net om de bloemen in uit te schudden, waardoor ik er een groote hoeveelheid van kreeg. Doch mijne beste vangst was toch de prachtkever (¹⁵) die mij, zooals vroeger verhaald werd, door de inboorlingen bezorgd werd, en, naar zij zeiden, in vergane boomen in het gebergte werd gevonden.

In het bosch zelf waren de eenige gewone in 't oog loopende torren twee soorten van *Cicindela*'s of zandloopers (¹⁶). De eene, *Therates labiata*, is veel grooter dan onze gewone groene zandlooper (*Cicindela campestris*), en purperzwart van kleur, met metaalgroenen weêrglans, terwijl de breede bovenlip helder geel is geverfd. Ik vond ze altijd op gebladerte, doorgaans van breedbladerige kruidachtige planten, en op vochtige en sombere plekken; telkens nam zij een korte vlucht van blad tot blad, en altijd scheen zij rond te gluren, of zij ook eenige prooi kon machtig worden. Voordat men ze ziet kan men dikwijls reeds hare nabijheid ontwaren door den liefelijken geur, als

van oostersche rozenessentie, dien zij aanhoudend om zich heen schijnt te verspreiden, en die vermoedelijk de kleine insecten aanlokt waarmede zij zich voedt. De andere, *Tricondyla aptera*, behoort tot eene der zonderlingste vormen in de familie der Cicindelieden, schier uitsluitend tot Insulinde beperkt. In gedaante gelijkt deze tor op een zeer groote mier, meer dan een duim lang en purperzwart van kleur. Ook is zij even als een mier vleugelloos, en gewoonlijk ziet men haar tegen de boomen opklimmen, terwijl zij, wanneer men haar nadert, om aan gevangenneming te ontkomen, spiraalswijze om den stam heenloopt, zoodat men ze plotseling overvallen en met vlugge vingers grijpen moet om een exemplaar machtig te worden. Deze soort verspreidt den gewonen rotreuk der aardtorren.

In het geheel bestond de verzameling die ik gedurende een vierdaagsch verblijf op de Kei-eilanden tot stand bracht, uit 13 soorten van vogels, 194 soorten van insecten en 3 soorten van landschelpen.

Deze eilanden worden bewoond door tweeërlei bevolking: de inboorlingen, bij wie het Papoesche karakter sterk geteekend is en die heidenen zijn, en een gemengd ras, dat zich Mohammedanen noemt en katoenen kleederen draagt, terwijl eerstgemelden zich slechts kleeden met de tijdako van katoen of boom-schors vervaardigd (¹⁷). Deze Mohammedanen zijn, zegt men, door de oude Europeesche kolonisten uit de Banda-eilanden verdreven (¹⁸). Zij behooren waarschijnlijk tot een bruin ras, nauwer verwant met de Maleiers, maar hunne gemengde afkomst spiegelt zich af in de groote verscheidenheid van hun kleur, haar en trekken, die verschillende trappen van toenaadering, hetzij tot het Maleische, hetzij tot het Papoesche type toonen. Het is merkwaardig dat de invloed dien de vroege handel der Portugeezen op deze gewesten geoefend heeft, zich nog openbaart in de woorden hunner taal die zelfs onder deze

woeste en afgelegen eilanders in gebruik zijn. "Lenço" voor doek en "faca" voor mes worden hier bestendig in plaats van de gewone Maleische namen gebezigd. De Spanjaarden en Portugeezen verdienen als veroveraars en volkplanters inderdaad onze bewondering. Zij hebben in de landen die zich aan hun gezag onderwierpen, snellere veranderingen teweeggebracht, dan eenige andere natie der nieuwere tijden, en kunnen in hun talent om hunne eigen taal, godsdienst en zeden aan wilde en barbaarsche stammen mede te deelen, slechts met de Romeinen vergeleken worden.

Het treffend contrast van karakter tusschen deze lieden en de Maleiers vertoonde zich in vele kleine trekken. Terwijl ik op zekeren dag in het bosch ronddoolde, bleef een oud man stil staan om mij een insect te zien vangen. Hij bleef rustig totdat ik het aan een speld gestoken en in mijn insectendoos geborgen had, maar toen kon hij zich niet langer inhouden, boog zich tot hij met het hoofd schier den grond raakte, en barstte in een schaterend gelach uit. Ieder zal in dezen trek de eigenaardigheid van den neger erkennen. Een Maleier zou mij hebben aangestaard, en op een toon van bevreemding gevraagd hebben wat ik toch uitvoerde; het ligt niet in zijne natuur te lachen, veelmin hartelijk te lachen, en allerminst te lachen om of in de tegenwoordigheid van een vreemdeling, voor wien echter zijne verachtende blikken en gefluisterde opmerkingen ruim zoo ergerlijk zijn als de uitgelatenste openlijke uitdrukking van vroolijkheid. De vrouwen zijn veel minder schuw voor vreemdelingen, of worden minder tot afzondering verplicht dan bij de Maleische stammen; de kinderen zijn vroolijker en hebben de echte "negergrijs", terwijl de roezige luidruchtigheid van de gesprekken der mannen en hunne opgewondenheid bij de meest alledaagsche zaken verre verwijderd zijn van de gewone stilzwijgendheid en ingetrokkenheid der Maleiers.

De taal der Kei-eilanders bevat woorden van één, twee en drie lettergrepen in nagenoeg gelijke deelen, en heeft vele geaspireerde en eenige keelklanken. Er bestaat in de verschillende dorpen eenig verschil van dialect, maar niet in die mate dat de bewoners elkander niet zouden kunnen verstaan. De taal schijnt, met uitzondering van eenige woorden die door langdurig handelsverkeer zijn bekend geworden, geenerlei verwantschap met het Maleisch te bezitten (¹⁹).

Januari 6. Daar de kleine booten voltooid waren, gingen wij te vier ure na den middag onder zeil naar de Aroe-eilanden, waarbij ons de woeste en bergachtige stranden van Groot-Kei tot afscheid een prachtig gezicht opleverden. Zoover als het oog kon reiken, strekten zich heuvelenreeksen, drie à vierduizend voet hoog, zuidwaarts uit, en overal waren ze met hoog, dicht en onafgebroken bosch bedekt. Wij hadden slechts eene labberkoelte, en het duurde daarom wel dertig uren eer wij den overtocht naar de omstreeks 60 (Eng.) mijlen verder gelegen, lage en vlakke, maar niet minder boschrijke kust der Aroe-eilanden volbracht hadden, waar wij den volgenden dag des avonds te negen ure in de haven van Dobbo ten anker kwamen.

Mijne eerste reis in een prauw was nu zonder ongelukken ten einde gebracht, en het duurde eenige maanden eer eene nieuwe werd aangevangen. Dit noopt mij, alvorens van het wonderlijke primitieve vaartuig waarin ze volbracht werd, afscheid te nemen, nog een woord over zijne goede eigenschappen te zeggen. Wanneer wij alle denkbeeld van gevaar, dat toch waarschijnlijk hier niet veel grooter is dan in ieder ander schip, ter zijde stellen, dan moet ik verklaren, dat ik nooit, hetzij vóór of na, eene zeereis van zoo langen duur (er waren 20 dagen mede gemocid) met zooveel genoegens, of, misschien juister gesproken, met zoo weinig onaangenaamheid heb volbracht. Ik schrijf dit voornamelijk daaraan toe,

dat ik mijne kleine hut op het dek en geheel voor eigen gebruik had, dat ik door mijne eigen knechts bediend werd, en dat ik hier niets te lijden had van de mij onverdragelijke reuken van verf, pik, talk, nieuw touwwerk en andere scheepsbehoefden. Ook moet iets op rekening gesteld worden van de geheele vrijheid die ik genoot, om mij naar welgevallen te kleeden, mijne etensuren te regelen en dergelijke, en van de beleefdheid en verplichtende vriendelijkheid van den kapitein. Ik had er in toegestemd met hem aan te zitten, maar zoo vaak ik het verlangde, en op ieder uur dat mij goeddacht, kreeg ik mijn maaltijd in mijne eigen kooi. Het scheepsvolk was beleefd en weltemoe, en met zeer weinig tucht ging alles grif van de hand en werd het schip zindelijk en vrij wel in orde gehouden, zoodat ik over het geheel met mijn uitstap tevreden en geneigd was de gemakken en genoegens der half-barbaarsche prauw hooger te schatten dan die der prachtigste schroef-stoomboot, het grootste der wonderen door onze beschaving gewrocht.

A A N T E E K E N I N G E N.

(¹) Eigenlijk slechts 2½ jaar, van het midden van 1854 tot het einde van 1856. Timor, waar Wallace ook het Papoesche type in de bevolking opmerkte (zie Deel I, bl. 339), bezocht hij eerst later, het eerst voor weinige uren in de tweede helft van 1857, na zijne terugkomst van de Aroe-eilanden, later in 1859 en vooral in 1861. Op de gedeeltelijk Papoesche afkomst der Timoreezen komt Wallace terug in het veertigste hoofdstuk. Voor 't overige is Wallace niet de eenige die de toenadering tot het Papoesche ras bij de Kei-eilanders heeft opgemerkt. Von Rosenberg, "Reis

naar de Zuidooster-eilanden", bl. 72, noemt ze: "een overgangsvorm van het Maleische tot het Melanesische (d. i. Papoesche) ras." Intusschen houde men in het oog, dat hier slechts over de oorspronkelijke bevolking der Kei-eilanden, die nog heidensch is en de meerderheid uitmaakt, gesproken wordt; maar dat er ook eene van elders gekomen Mohammedaanse bevolking gevonden wordt, waarover Wallace spreekt tegen het einde van het hoofdstuk, blz. 208. Vgl. straks noot 18.

(*) Haar (ook Har of Hahr geschreven) is de hoofd negerie van het district Watelaar, dat het noordelijk en noordoostelijk deel van Groot-Kei uitmaakt, ligt aan de Oostkust en is een der voornaamste handelsplaatsen des eilands.

(³) Zie Dl. I, bl. 501, en dit Deel bl. 112, en over de onderscheiding van verwante soorten Dl. I, bl. 504, noot 10, aangevuld en verbeterd Dl. II, bl. 81, noot 30. De reden waarom *Carpophaga concinna*, ofschoon in dit werk reeds meermalen vroeger vermeld, eerst nu breder beschreven wordt, zal wel zijn dat Wallace op de Kei-eilanden het eerst daarmede kennis maakte. Hij bezocht de Banda-eilanden het eerst in December 1857, de Watoebella- en Goram-eilanden eerst in 1860. Von Rosenberg, Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. 81, noemt deze duif *Carpophaga myristicivora*. Volgens denzelfden schrijver is ook *Carpophaga luctuosa* (zie Dl. I, bl. 377) zeer gemeen zoowel op de Aroe- als op de Kei-eilanden.

(⁴) Namelijk op Lombok. Zie Dl. I, bl. 275, 279, en noot 12 op blz. 287. Deze soort is *Carpophaga aenea*, die volgens Temminck en Bleeker ook op de Banda-eilanden voorkomt. Zie Dl. I, bl. 504, noot 10.

(⁵) Wallace noemt het alleen *Kei*; doch zie bl. 167, noot 1. Eigenlijk schrijft hij den naam *Ké*, wat, zegt hij, geheel moet worden uitgesproken als in het Eng. de naam der letter *K*, en terecht verwerpt hij, van de Engelsche uitspraak uitgaande, de schrijfwijzen *Key* en *Ki*, die op sommige kaarten voorkomen. Bleeker "Reize", II, bl. 294, schrijft *Kei*; doch de lange *e* der talen van Insulinde zweemt naar onze *ei*. Evenzoogood als wij in het Mal. *beita*, *meirah*, enz. schrijven, waarvoor echter anderen *beta*, *merah* verkiezen, laat zich ook hier de gewone schrijfwijze *Kei* verdedigen.

Omtrent den naam dezer eilanden merkt von Rosenberg: "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. 71, het volgende op: "De naam *Kei* is niet ontleend aan de taal der bevolking, evenmin als die van Groot- en Klein-Kei; maar deze benamingen zijn door de handelaars van lieverlede in zwang

gekomen. In de landtaal heet de geheele groep *Evar*, Groot-Kei *Ioet* en het Klein-Kei onzer kaarten *Noehoeroa*".

(⁶) Zie Dl. I, bl. 238, noot 8.

(⁷) Tot vergelijking en verduidelijking diene de volgende plaats uit eene beschrijving der Kei-eilanden door den heer J. B. J. van Doren, in "Bijdragen tot de taal-, land- en volkenk. v. Ned. Ind.", Nieuwe Volgreeds, Dl. VI, bl. 256: "Aan al de planken zijn op een bepaalden afstand van elkander houten klampen gekapt, in dier voege dat, wanneer het vaarttuig volbouwd is, de klampen van al de planken boven elkander zijn, zoodat wanneer boven dezelve de inhouten met rotan aangebonden zijn, deze inhouten eenige voeten van elkander staan."

(⁸) Behalve Wallace zelven hebben sedert de meermalen vermelde reizigers van Rosenberg en Bernstein veel bijgedragen om de Fauna der groep van Nieuw-Guinea beter bekend te maken. Behalve de Engelsche verzamelingen, die uitgebreid zijn door hetgeen Wallace bijeenbracht, is thans ook het Leidsch Museum in dat opzicht veel rijker geworden.

(⁹) Zie boven blz. 159, en houd daarbij in het oog dat Wallace's bezoek op de Kei-eilanden aan al zijne tochten in de Molukken voorafgaat.

(¹⁰) In zijne verhandeling "On the Papilionidae of the Malayan region" (Transactions of the Linnean Society, Vol. XXV), geeft Wallace, bl. 35, alleen "Amboina en Ceram en waarschijnlijk Boeroe" als habitat van *Ornithoptera Priamus* op. De verwante soort *Ornithoptera Poseidon* vond hij met velerlei verscheidenheid, behalve op Nieuw-Guinea zelf, op de Aroe-eilanden, Salwati en Waigeoe, allen eilanden tot de groep van Nieuw-Guinea behoorend. Van eene andere verwante soort, *Ornithoptera Tithonus*, is het eenige bekende exemplaar, dat op het Leidsch Museum voorhanden en door de Haan beschreven is, op de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea gevangen. Daar de Fauna der Kei-eilanden meer Moluksch dan Papoesch is, pleit de waarschijnlijkheid er voor, dat de daar waargenomen vlinder, zoo niet tot een nieuwe nog onbekende soort behoorend, inderdaad de *Priamus* geweest is.

(¹¹) Er bestaat eenige verwarring tusschen *Phalaenopsis amabilis* en *Phalaenopsis grandiflora*. De soort die thans doorgaans den laatsten naam draagt, ontving van Blume den eersten, en schijnt eigen te zijn aan Java. Daarentegen heet de ook over de Molukken en Philippijnen verbreide soort, die reeds door Rumphius, "Herb. Amb.", VI, bl. 99, onder den naam

Angraecum album majus beschreven is, thans gewoonlijk *Phalaenopsis amabilis*. Zie Miquel's "Flora v. N. I.", III, bl. 690. Rumphius geeft aan deze plant den Nederlandschen naam van "vliegende duif."

(¹³) Dus genoemd door Guérin in "Voyage de la Coquille", — bij Boisduval, "Spéc. Génér.", *Papilio Axion*; komt ook voor op Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden.

(¹⁴) Het Eng. *moth* beantwoordt aan ons *nachtvlinder*, welke naam echter inderdaad ongepast is, daar vele daartoe behoorende soorten bij dag vliegen. Daar ik niet over mij verkrijgen kon "bij dag vliegende nachtvlinders" te schrijven, heb ik *phalaenen* gebruikt in de beteekenis die Linnaeus aan *Phalaena* gaf, toen hij onder dien naam spinners, uiltjes, meters, lichtzoekers, bladrollers, motten en vedermotten, alles in één woord wat b. v. van der Hoeven in zijn "Handboek der Dierkunde" *nachtvlinders* noemt, samenvatte.

(¹⁵) *Entimus (Curculio) imperialis*. Deze snuitkever overtreft misschien in kleurenpracht alle andere voorwerpen der natuur. Over het geslacht *Lomoptera* zie Dl. I, bl. 492, noot 21.

(¹⁶) In navolging van andere schrijvers gebruik ik "prachtkever" als vertaling van *Buprestis*. Het is de bovermelde *Cyphogastra calepyga* die hier bedoeld wordt.

(¹⁷) Dl. I, bl. 418, noot 5, zeide ik dat mij voor *Cicindela* geen Nederlandsche naam bekend is. Sedert is mij gebleken dat sommigen daarvoor den niet ongepasten naam "zandlooper" hebben ingevoerd.

(¹⁷) Wallace noemt dit kleedingstuk "waist-cloth", denzelfden naam dien hij vroeger ook gaf aan het gewone kleedingstuk dat de Lombokkers om de middel dragen. Zie Dl. I, bl. 302 en 318. Evenwel moet men tusschen beide een onderscheid maken. Het kleed dat de Kei-eilanders om de middel dragen, is niets anders dan de *tjawat* of *tjidako* der Dajaks en Alfoeren, en wordt door den heer van Doren, in zijne noot 6 aangehaalde beschrijving der Kei-eilanden, bl. 257, dus beschreven: "de kleeding der mannen bestaat uit de bekende *tjidako* der Alfoeren — een acht duim breede strook van boomschors of katoen — om de lendenen geslagen, tusschen de beenen gehaald en van achteren vastgemaakt, zoodat zij, met uitzondering van de polsen, die met armbanden versierd zijn, alles geheel bloot hebben." Vgl. hiermede wat ik Dl. I, bl. 243, noot 2, over de *tjawat* der Dajaks, door Wallace in den tekst eveneens "*chawat* or waist-

cloth" genoemd, heb gezegd. Maar de "waist-cloth" der Lombokkers is geen *tjawal* meer, ofschoon misschien met dat oorspronkelijk kledingstuk der Polyneziërs verwant, maar eerder een *kain pandjang* of *djarit*, zooals Dl. I, bl. 311, noot 9, is opgemerkt.

(¹⁸) Bekend is het dat bij de verovering der Banda-eilanden door Koen in 1621 de toenmalige bevolking bijna geheel gedood of verdreven is. Er is dus niets onwaarschijns in de overlevering der Mohammedaansche Kei-eilanders, dat zij van derwaarts uitgeweken Bandaneezen afstammen. De heer Bosscher zegt in zijne "Bijdrage tot de kennis van de Kei-eilanden", in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Dl. IV, bl. 27: "De Mohammedanen der Kei-eilanden beweren oorspronkelijk te zijn van Banda, en dit vindt te gereeder ingang als men hen vergelijkt met de strandbewoners van oostelijk Ceram, die mede beweren vandaar afkomstig te zijn en met wie zij in zeden, gewoonten, taal en voorkomen zeer overeenkomen". Ook Kolff, "Reize door den weinig bekenden zuidelijken Molukschen Archipel", bl. 376, duidt op de tweeërlei bestanddeelen der bevolking als hij zegt: "Vluchtelingen van Banda en Ceram, vreemdelingen en inboorlingen, allen wonen hier door elkander".

(¹⁹) Wallace geeft in zijn appendix negen woorden uit de taal der Kei-eilanden; G. W. Earl, in "Journal of the Indian Archipelago", V. II (1848), p. 704, geeft er 36, behoorende tot het dialect van Doellah (Doelan), dat vroeger als een district van Klein-Kei werd beschouwd, maar later gebleken is een afzonderlijk eiland te zijn. In het Tijdschrift van het Batav. Gen., D. XIV, bl. 560, geeft de heer van Eybergen eene lijst van 158 woorden, zoowel in de oorspronkelijke taal der Kei-eilanders, als in het dialect der Mohammedaansche bevolking van Eli, Ellat en Fehr. Dit zijn de eenige mij bekende hulpmiddelen voor de kennis van de taal dezer eilanden, en zij schijnen mij de opmerkingen van Wallace in het algemeen te bevestigen. Terwijl in de lijsten van Wallace en Earl geene drielettergreppige woorden voorkomen, vindt men een vrij groot aantal in de uitgebreidere lijst van van Eybergen. Voor zoover de drie schrijvers de aequivalenten voor dezelfde Engelsche of Nederlandsche woorden mededeelen, merkt men verschillen op, die grootendeels uit minder juist opvangen der klanken of uit dialect-verscheidenheid kunnen verklaard worden, maar enkele malen, zoo geene vergissing heeft plaats gehad, bewijzen dat voor hetzelfde begrip meer dan één woord in zwang moet zijn. Ziehier eenige voorbeelden:

216 AANTEEKENINGEN O. H. NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDST.

Nederlandsch.	Taal der Kei-eilanden.		
	<i>v. Eyb.</i>	<i>Earl.</i>	<i>Wallace.</i>
Aarde	noe	noho	...
Acht	waoe	an-wau	...
Boom	toehoemoe	utin	...
Dertig	woetali	put-el	...
Drie	tiloe	an-tel	...
Een	famahej	sa	...
Geit	bibi	bib	...
Groot	láai	...	lih
Haar	mauroet	morun	...
Hand	limat	liman	...
Hond	ijakau	yahao	...
Hoofd	oen	uhn	...
Klein	koet	...	kot
Maan	oewan	huan	...
Man	branran	bunran	...
Mond	ngoen	ngun	...
Neus	niroen	mirun	nirun
Oor	aroen	arun	...
Ster	nar	nahr	...
Tand	nifan	...	oin
Tien	wood	wut	...
Tong	éar	...	nefan
Varken	waf	uava	...
Voet	éad	ehan	...
Vogel	manoed	manur	...
Vuur	éaf	...	youf
Vrouw	watwat	wat-waat	...
Water	wajar	wair	wehr
Wit	ngingiar	...	neah
Zon	lehr	leher	...
Zwart	métan	...	metan

Ik heb uit de woordenlijst van van Eybergen alleen de woorden van het oorspronkelijk dialect der Kei-eilanden medegedeeld. De vorm *sa*, door Earl voor één opgegeven, behoort volgens van Eyb. tot het dialect der

Mohammedanen van Eli en Ellat. *Oin* voor *land* is vreemd, daar dit woord in de verwante dialecten van Watoebella en Tioor *nifoa* en *nifin* luidt, die veel meer met *nifan* bij van Eyb. overeenkomen; en als men nu bij Wallace *nefan* in de taal der Kei-eilanders in de beteekenis van *tong* vindt, terwijl dit woord bij v. Eyb. weder geheel anders luidt, ligt het voor de hand aan eene vergissing te denken. Het dialect der Mohammedanen, ofschoon zeer verschillend van dat der andere Kei-eilanders, vertoont slechts weinig toenadering tot het Maleisch. In het algemeen komt het mij voor dat de bestaande woordenlijsten, niet slechts van de taal der Kei-eilanders, maar van alle dialecten der Moluksche en Papoesche eilanden, nog te beperkt en te gebrekkig zijn, nog te veel kritisch onderzoek en schifting behoeven, en te weinig vastheid en gelijkmatigheid in de transscriptie toonen, om voor vergelijkende taalstudie van veel dienst te zijn.

DE RTIGSTE HOOFDSTUK.

DE AROE-EILANDEN.

Verblijf te Dobbo.

(Januari tot Maart 1857.)

Op den achtsten Januari 1857 landde ik te Dobbo, de handelsvestiging der Chineez en Boegineezen die de Aroe-eilanden jaarlijks bezoeken. Zij ligt op het kleine eiland Wamma ('), op een zandige landtong, die noordwaarts uitsteekt en juist breed genoeg is om drie rijen huizen te bevatten. Ofschoon deze op het eerste gezicht met haar verlaten voorkomen een vreemd gekozen plaats schijnt om een dorp op te bouwen, biedt zij echter groote voordeelen. Er is een open invaart van de westzijde tusschen de koraalriffen door die het land omzoomen, en er is, zoowel in den oost- als in den westmoeson, goede gelegenheid om bij het dorp te ankeren, nu aan de ééne, dan aan de andere zijde. Daar het in drie richtingen geheel open ligt voor de zeewinden, is het gezond; en de prauwen kunnen er met groot gemak op het zachte zandige strand worden gesleept, om voor de verwoestingen van den paalworm beveiligd te worden en uit te rusten voor de thuisreis. Aan het zuidelijk uiteinde gaat de zandbank over in het strand

van het eiland, en zij wordt daar beschut door een welig gewas van woudboomen. De huizen zijn van verschillende grootte, maar allen naar hetzelfde model gebouwd. Het zijn niets meer dan groote met riet gedekte schuren, waarvan een klein deel, nabij den ingang, als woning wordt gebruikt, terwijl het overige is afgesloten en dikwijls door één of twee vloeren verdeeld, ten einde er meer koopwaren en voortbrengselen des lands in te kunnen bergen.

Daar wij vroeg in het seizoen gekomen waren, vonden wij de meeste huizen ledig, en had de plaats een uiterst eenzaam voorkomen; de gansche bevolking die ons bij het aan wal gaan ontving, bestond uit omstreeks een half dozijn Boegineezen en Chineezzen. Onze kapitein, de heer van Waasbergen (*), had beloofd mij aan een huis te helpen, maar er deden zich onvoorziene moeilijkheden voor. Een, dat te huur was, had nog geen dak, en de eigenaar, die het op speculatie bouwde, kon er niet voor instaan dat het binnen een maand zou gereed zijn. Een ander, waarvan de eigenaar gestorven was, en waarop ik dus als de eerstkomende onbetwiste aanspraak kon maken, had belangrijke herstellingen noodig, en er was niemand te vinden die zich daarmede wilde belasten, ofschoon er omstreeks vier maal de waarde voor werd aangeboden. De kapitein raadde mij daarom aan, bezit te nemen van eene vrij goede woning nabij zijne eigene, wier eigenaar nog in eenige weken niet werd terug gewacht; en daar ik zeer verlangde aan wal te zijn, liet ik ze onmiddellijk leeg maken, terwijl ik tegen den avond al mijne goederen onder dak had en behoorlijk als inwoner van Dobbo gehuisvest was. Ik had een stoel van rotan medegebracht en eenige dunne deelen, waaruit spoedig een tafel en rak waren samengeflanst. Een breede bank van bamboe diende tot sofa en bedstede, mijne doozen waren ordelijk gerangschikt, mijne matten over den vloer gespreid, een venster in den wand van palmbblaren gesneden om licht op mijn tafel te wer-

pen, en ofschoon de plaats zoo ellendig en somber was als men zich eene schuur maar kan voorstellen, gevoelde ik mij even gelukkig alsof ik een fraai gestoffeerd paleis had betrokken, en was ik volkomen tevreden in het vooruitzicht van hier eene maand te zullen doorbrengen.

Den volgenden morgen ging ik, na het ontbijt vroeg gebruikt te hebben, de maagdelijke bosschen van het eiland verkennen, vol verlangen om zekerheid te verkrijgen omtrent de schatten die ik vermoedde dat zij bevatten zouden, en de uitkomsten die mijn lang overlegde tocht beloofde. Een kleine inlandsche dreumes was mijn gids, verlost door de belofte van een knipmes ter waarde van eenige centen, en mijn Makasaarsche bediende, Badroen, vergezelde mij met zijn parang, om waar het noodig was een pad door het bosch open te hakken.

Wij wandelden eerst een halven paal ver langs het strand, daar de grond achter het dorp meestal drassig was, en wendden ons daarop boschwaarts langs een pad dat naar Wamma voert⁽¹⁾, een dorp van inboorlingen dat op drie palen afstands aan de andere zijde van het eiland gelegen is. Dit pad was zeer smal en weinig gebruikt, op vele plaatsen moerassig en door omgevallen boomen versperd, zoodat wij, na omstreeks een paal ver te zijn voortgegaan, het niet meer konden herkennen, en genoodzaakt waren het voorbeeld van onze gids, die reeds lang was teruggelopen, te volgen. Inmiddels was ik niet ledig geweest en had de vangst van dien éénen dag mij omtrent de uitkomsten mijner reis, althans wat de entomologische nasporingen betreft, geheel gerust gesteld. Ik had omstreeks dertig soorten van kapellen gevangen, meer dan ik er ooit op éénen dag was machtig geworden, sedert ik de van insecten wemelende oevers der Amazonen-rivier had verlaten, en onder die soorten war en vele zeer zeldzame en fraaie, die tot dusverre alleen door eenige exemplaren van Nieuw-Guinea bekend waren. Vooral belangwekkend

waren de groote en schoone doorschijnende Hestia d'Urvillei, de bleekkleurige pauwoog-vlinder *Drusilla catops*, en de schitterendste en bewonderenswaardigste der doorschijnende phalaenen, *Cocytia d'Urvillei*, alsmede onderscheidene kleine blauwtjes, die in fraaiheid en gloed van kleur het schoonste dat de kapellenwereld oplevert, evenaarden (*). In de overige groepen van insecten was ik minder gelukkig, doch dit was niet te verwonderen op eene wandeling die slechts verkenning ten doel had, waarbij natuurlijk alleen wat nieuw en in 't oog loopend is, de aandacht trekt. Ik vond echter onderscheidene fraaie torren, een prachtige "wants" (†) en eenige mooie landschelpen, en keerde des namiddags terug, wél voldaan over mijn eerste onderzoek in het beloofde land.

De twee volgende dagen waren zoo nat en winderig dat ik niet kon uitgaan; maar den daarop volgenden dag scheen de zon helder, en had ik het geluk een der prachtigste insecten te vangen die de wereld bevat, den grooten vogelvleugeligen vlinder *Ornithoptera Poseidon*. Ik beefde van ontroering toen ik het schoone dier statig naar mij toe zag zweven, en kon nauwelijks gelooven dat mijn slag mij gelukt was, voordat ik het uit mijn net had genomen, en van bewondering opgetogen op zijn fluweel-zwart en helder-groene vleugelen, met eene vlucht van zeven duim, zijn goudgeel lijf en karmozijnen borst staarde (*). Ik had wel is waar insecten van deze soort te huis in verzamelingen gezien, maar het is geheel iets anders zelf zulk een dier te vangen, het tusschen zijne vingers te voelen spartelen, en op zijne frissche en levende schoonheid te starren, waar het als een vonkelend juweel schittert in de stille duisternis van een somber, dicht inééngegroeid woud. Het dorp Dobbo bevatte dien avond ten minste één tevreden man.

Januari 26. Nu ik hier een veertien dagen vertoefd heb, begin ik iets van de plaats en hare eigenaardigheden te be-

grijpen. Onophoudelijk kwamen er prauwen aan en de bevolking van handelaars nam bij den dag toe. Elke twee of drie dagen werd er een nieuw huis geopend, en overal werden de noodige herstellingen gemaakt. Staken, bamboezen, rotans, nipa-bladeren, om wanden, daken, deuren en luiken aan de huizen te maken, zag men van alle kanten aandragen, en de arbeid geschiedde met de grootste snelheid. Sommigen der nieuw aangekomenen waren Makassaren of Boegineezen, maar de meesten waren afkomstig van het kleine eiland Goram, nabij de Oostpunt van Ceram, welks bewoners de kleine kooplieden van het verre Oosten zijn. Van de andere zijde der Aroe-eilanden komen de bewoners van de "blakang tanah", of den Achterwal (?), zooals men dat noemt, met de voortbrengselen die zij gedurende de voorafgaande zes maanden hebben ingezameld, en die zij nu aan de handelaars verkoopen, aan velen van wie zij naar alle waarschijnlijkheid schulden hebben. Bijna alle, ik mag gerust zeggen, alle nieuw-aangekomenen brengen mij een bezoek, om met hun eigen oogen het ongehoorde verschijnsel te zien van een man die te Dobbo komt vertoeven zonder er handel te drijven! Zij hebben omtrent het gebruik van opgezette vogels, torren, en schelpen die niet van de rechte soort, d. i. geen parelmoerschelpen zijn, hunne eigene voorstellingen. Dagelijks brengen zij mij doode en gebroken schelpen, zooals ik ze bij honderden op het strand kan oprapen, en het wekt bij hen evenveel verwondering als leedwezen wanneer ik ze afwijs. Maar dat ik, indien er onder de massa eenige slakkenhuizen zijn, deze aanneem en naar meer vraag, komt hun volstrekt onbegrijpelijk voor. Niet wetende waaraan een zoo vreemde voorkeur toe te schrijven, geven zij of de oplossing van het raadsel in wanhoop op, of zij zoeken die in eenige verborgen geneeskracht, eigen aan de voorwerpen die zij mij zoo zorgvuldig zien bewaren.

De handelaars zijn allen of van zuiver Maleisch ras, of van

een gemengd ras waarvan de Maleiers het hoofdbestanddeel uitmaken, de weinige Chineezzen natuurlijk uitgezonderd. De inboorlingen der Aroe-eilanden daarentegen zijn Papoea's, met zwarte of roetachtig bruine huid, wollig of kroezig haar, breed-ruggige uitstekende neuzen en eenigszins tengere ledematen. De meesten van hen dragen niets dan den lendendoek (tjidako), en sommigen hunner ziet men den ganschen dag door de half-verlaten straten van Dobbo heen en weêr loopen, om wat zij verkoopbaars bezitten, te venten.

Daar ik een koopmanshuis bewoon, wordt alles zoowel aan mij als aan de overigen aangeboden, — bundels gerookte tripang of zeebeurzen, gelijkende op worsten die, na door het slijk te zijn gerold, door den schoorsteen naar boven zijn geworpen, gedroogde haaivinnen, parelmoerschelpen (*) en paradijsvogels, welke laatste echter steeds zoo vuil en in slechten toestand zijn, dat ik nog geene exemplaren gezien heb waardig om gekocht te worden. Het helpt mij weinig of ik de aangeboden artikelen nauwelijks aanzie en er geen prijs voor bied; zij gelooven niet dat het mij ernst is, en bieden ze andermaal aan, als vreesden zij mij niet goed begrepen te hebben, en zeggen ronduit wat zij er voor in ruil verlangen, — messen, doeken, tabak of sago. Ik moet dan trachten, door tusschenkomst van den eersten den besten die mij als tolk kan dienen, hun uit te leggen, dat het mij noch om pareloesterschelpen noch om tripang te doen is, en dat ik zelfs geen zaken wil doen in schildpadschalen, maar dat ik gaarne alles koopen wil wat eetbaar is — visch, schildpad en allerlei groenten. Het eenige voedsel intusschen dat wij regelmatig bekomen kunnen, is visch en kokhanen (°) van zeer goede hoedanigheid, en om in onze dagelijksche behoeften te voorzien, is het volstrekt noodig vier artikelen steeds ter hand te hebben: tabak, messen, sago-broodjes en Hollandsche koperen munt; want wanneer men het bijzonder artikel dat verlangd wordt, niet in ruil kan geven,

gaat de visch voorbij naar het volgend huis, en kan men wellicht dien dag zonder middagmaal blijven. Het is aardig te zien wat men hier als manden en emmers gebruikt. De kokhanen worden aangebracht in een groote soort van zee-horens, tot de wellen (*voluta*) behorende, waarschijnlijk *Cymbium ducale* ⁽¹⁰⁾, terwijl reusachtige kasket-horens, een soort van *Cassis*, hangende aan een hengel van rotan, de vaten vormen waarin dagelijks versch water voorbij mijne deur wordt gedragen. Het is voor den natuurkenner een pijnlijk gezicht, deze prachtige horens, waarvan de windingen van binnen meêdoogenloos zijn uitgebroken, tot zulk een onedel gebruik gedoemd te zien.

Met mijne verzamelingen vorderde ik intusschen slechts weinig, omdat het weder tegen alle verwachting slecht was, en de hevige winden en stortregens van de eerste zestien dagen die ik hier doorbracht, er slechts vier overlieten die voor mijne taak geschikt waren. Evenwel was wat ik verkreeg, genoegzaam om mij de overtuiging te schenken, dat bij langer tijd en gunstiger weder iets goeds te verwachten was. Van de inboorlingen kreeg ik eenige schoone insecten en enkele mooie landschelpen, en van het kleine aantal vogels die ik tot dusverre geschoten had, waren meer dan de helft bekend als soorten van Nieuw-Guinea, ongetwijfeld nog zeldzaam in de Europeesche kabinetten, terwijl de overige vermoedelijk geheel nieuw waren. In één opzicht scheen mijne hoop tot teleurstelling gedoemd te zijn. Ik had er mij veel genoeg van voorgesteld, zelf fraaie exemplaren van paradijsvogels te praepareeren, maar ik vernam nu dat zij in dit seizoen allen aan 't ruien waren, en dat zij slechts in September en October met hunne lange pluimen van gele zijden vederen in volle pracht getooid zijn. Daar al de prauwen in Juli terugkeeren, zou er voor mij geene mogelijkheid zijn die maanden op de Aroe-eilanden door te brengen, zonder er nogmaals

een gansch jaar te vertoeven, waarvan in 't geheel geen sprake kon zijn. Ik vernam echter dat de kleine roode soort, die "Konings paradijsvogel" genaamd wordt, haar gevederte het gansche jaar door behoudt, zoodat mij de hoop overbleef van deze althans in goeden staat te bekomen.

Toen ik gemeenzamer werd met de tooneelen die het woud op de Aroe-eilanden oplevert, bemerkte ik dat deze in sommige karakteristieke trekken verschillen van die op Borneo en het Maleisch Schiereiland, terwijl zij, wat zeer opmerkelijk en belangwekkend is, de reeds half-vergeten indrukken van de bosschen van tropisch America bij mij hernieuwden. Zoo waren bij voorbeeld de palmen veel overvloediger dan ik ze over het algemeen in het Oosten had gevonden, op ruimer schaal met den overigen plantengroei vermengd, en meer verscheiden in vorm en voorkomen; ik vond er soorten met hooge en majestueuze gestalten, gladden stam en gevederde bladeren, die mij de *Ocroeassoe* (*Attalea speciosa*) van de Amazonen-rivier voor den geest riepen, — soorten zooals ik ze nog slechts zelden in het gebied van Insulinde had aangetroffen (¹¹).

Wat dierlijk leven betreft was het grenzeloos aantal en de verbazende verscheidenheid van spinnen en hagedissen, inzonderheid de menigte van veelkleurige kleine springspinnen waarvan bloemen en bladeren wemelden, en die soms ware juweelen van schoonheid zijn, niet minder geschikt om mij Zuid-America voor den geest te herroepen. De webben-makende spinnen waren ook talrijker dan ik ze ooit te voren gezien had, en waren een groote plaag, daar zij hare netten over de voetpaden uitspanden juist op de hoogte van mijn aangezicht, en daar de draden waaruit zij bestaan, zoo sterk en kleverig zijn, dat het vrij wat moeite kost er zich van te bevrijden. En dan zijn hunne bewoners, groote geelgevlekte monsters, met lijven van twee duim lang en beenen naar evenredigheid, geen aardige voorwerpen om met den neus te-

genaan te loopen, terwijl men een prachtigen vlinder najaagt, of omhoog staart om een vogel te ontdekken, wiens vreemd geluid uwe aandacht trekt. Weldra bleek het mij noodig te zijn niet alleen het web weg te vagen, maar ook den vervaardiger te verdelgen; want toen ik de eerste maal het pad op zekeren dag van die hindernissen ontdaan had, bleek mij den volgenden morgen, dat die nijvere diertjes hunne netten juist op dezelfde plaatsen op nieuw hadden gespreid (¹³).

Niet minder troffen mij de hagedissen door haar aantal, hare verscheidenheid en de plaatsen waar zij voorkwamen. De fraaie blauwstaartige soort, die ik zoo vaak op Groot-Kei had gezien (¹²), kwam hier niet voor; maar op de Aroe-eilanden vertoon den de hagedissen een grooter verscheidenheid, bij doorgaans somberder kleuren, uit schakeeringen van groen, grijs, bruin en zelfs zwart bestaande. Elke struik en kruidachtige plant wemelt van deze diertjes; elke weggrottende stam of doode tak verschaft eene standplaats aan sommige van deze nijvere kleine insectenjagers, die, naar ik vrees, om aan hunne vraatzucht te voldoen, menig juweel der insecten-wereld verdelgen, dat oog en hart van den entomoloog, beter in staat om zijne schoonheid te waardeeren, verlustigen zou.

Een andere merkwaardige trek van de bosschen van dit eiland vormen de menigte zeehorens die men overal op den grond en tot hoog in de takken en bladeren vindt, en allen bewoond door kreeftslakken (¹⁴), die het strand verlaten om in het woud rond te zwerven. Eens zag ik een spin een horen van aanzienlijke grootte wegvoeren en zijn, waarschijnlijk nog jeugdigen, bewoner verslinden. Op het strand waar ik elken morgen langs moest wandelen om het bosch te bereiken, wemelde het van duizenden dezer dieren. Elken dooden horen, van de grootsten tot de kleinsten, eigenen zij zich toe. Zij verzamelen zich gezellig in groepen van tien tot twintig rondom een stukje hout of zeewier, maar verstrooien zich met over-

haasting op het geluid van naderende voetstappen. Na windelijke nachten ziet men soms die walgelijk nitzierende Chineesche lekkernij, de tripang, in overvloed op het strand geworpen; het is dan tevens dicht bedekt met vele exemplaren van de fraaiste soorten van schelpen die onze kabinetten versieren, vermengd met stukken en massa's koraal en vreemdsoortige sponzen, waarvan ik meer dan twintig verschillende soorten opraapte. In vele gevallen gelijken sponzen en koralen zoozeer op elkander, dat men ze slechts op het gevoel bij de aanraking kan onderscheiden. Ook van algen worden groote hoeveelheden opgeworpen, maar hoe vreemd het ook schijnen moge, zij zijn veel minder fraai en minder verscheiden, dan de soorten die op gunstig gelegen plekken onzer eigen kust kunnen worden ingezameld.

De inboorlingen, zelfs die van zuiver Papoesch ras, waren hier meer ingetrokken en stilzwijgend dan die der Kei-eilanden; maar de oorzaak is waarschijnlijk slechts, dat ik ze tot dusver alleen waarnam te midden van vreemdelingen of in kleine groepen. Om de wilden te leeren kennen, zoo als zij werkelijk zijn, moet men hen waarnemen in hun dagelijkschen kring. Toch zag ik ook hier de Papoesche eigenaardigheden dikwijls doorschemeren. Ik hoorde kleine jongens op den weg vroolijk zingen of hardop tot zichzelf spreken (geheel een negertrek), en de mannen konden, wat zij ook beproefden, hunne gewaarwordingen nooit in die mate verbergen, als de Maleier dit doet. Op zekeren dag waren er een aantal in mijn huis, toen mij de lust bekreep eens te beproeven wat voor kost tripang wel zijn zou. Ik kocht dus een paar van die voorwerpen en betaalde ze met zulk een buitensporige hoeveelheid tabak, dat de verkooper onmiddellijk mijne onervarenheid bemerkte. Hij kon echter zijne vreugde niet verhelen, maar terwijl hij het geurige kruid rook en de ruime hoeveelheid aan zijne makkers voorhield, grinnikte en grijnsde en meesmulde hij op eene wijze

die duidelijk verried wat er in hem omging. Ik had meermaalen denzelfden misslag begaan wanneer ik een Maleier voor de ééne of andere kleinigheid betaalde; maar nooit had ik eenige uitdrukking van genoeg op zijn gelaat kunnen bespeuren; — slechts bleek zijne verrassing uit een domme, onbeholpen aarzeling, die zich geheel op dezelfde wijze vertoonde hetzij hij te veel of te weinig had ontvangen. Zulke kleine karaktertrekken zijn van het grootste gewicht, wanneer men ze met de physische eigenaardigheden in verband brengt, en laten niet zoo gereede verklaring door uitwendige oorzaken toe als dikwijls op de laatste wordt toegepast. Schrijvers over de menschenrassen moeten zich maar al te dikwijls verlaten op de getuigenissen van reizigers die zich van het ééne gewest naar het andere voortspoeden, en dus weinig gelegenheid hebben om zich met de eigenaardigheden van het nationaal karakter bekend te maken, of zelfs zich te vergewissen hoe gemiddeld de physische toestand der bevolking is. Zulke reizigers zijn dus zeer onderhevig aan het gevaar van misleid te worden op plaatsen waar sedert lang twee rassen zich met elkander vermengd hebben, door tusschenvormen en gemengde zeden als bewijzen voor een natuurlijken overgang van het ééne ras tot het andere aan te zien, terwijl inderdaad slechts eene kunstmatige vermenging van twee geheel onderscheiden volken heeft plaats gehad; en zij zullen te gemakkelijker in deze dwaling vervallen, wanneer, zooals in het hier behandeld geval, de schrijvers over het onderwerp gewoon zijn die twee rassen slechts te beschouwen als verscheidenheden van gemeenschappelijken oorsprong, in physische gesteldheid zoo na met elkander verwant als men uithoofde van den geringen afstand tusschen hunne woonplaatsen meent te mogen verwachten. Mij schijnt het toe, op grond van wat ik tot dusver heb kunnen waarnemen, dat de Maleiers en Papoea's even ver als eenig ander paar menschenrassen van elkander verwijderd zijn,

en zich door sterkgeteekende fysieke, intellectuele en morele eigenaardigheden van den meest treffenden aard van elkander onderscheiden.

Febr. 5. — Ik maakte gebruik van een zeer fraaien stillen dag om een bezoek te brengen aan het eiland Wokam, dat ongeveer een (Eng.) mijl van ons verwijderd ligt, en een deel uitmaakt van de "tanah besar", d. i. het groote land (¹), van Aroe. Deze "tanah besar" kan men beschouwen als één groot eiland, dat zich van het Noorden naar het Zuiden omstreeks honderd palen ver uitstrekt, maar op eenige plaatsen zoo laag is, dat het in stukken gedeeld wordt door onderscheiden kreekken, die het van den éenen kant tot den anderen doorsnijden, en een doortocht banen voor schepen van vrij aanzienlijken diepgang. Aan de Westzijde, waar wij ons bevonden, zijn er slechts weinige kleinere meer afgezonderde eilanden, en van deze is dat waarop wij vertoefden, Wamma namelijk, het voornaamste; maar aan de Oostkust liggen een groot aantal kleinere eilanden, die zich tot mijlen ver van de tanah besar uitstrekken, en de "blakang tanah" of den Achterwal der handelaars uitmaken, die de voorname zetel der parel-, tripang- en schildpad-visscherijen is. Vele van de vogelen en dieren dezer eilanden zijn geheel tot de "tanah besar" beperkt; noch de paradijsgedierten, noch de zwarte kaketoë, noch het groote loophoen, noch de kazuaris worden op Wamma of eenig ander der buiten-eilanden gevonden. Ik verwachtte evenwel niet op dezen uitstap eenig in 't oog loopend verschil te zien in het bosch en zijne voortbrengselen, en was daarom aangenaam verpast. Het strand was overschaduwde door de afhangende takken van groote boomen, met orchideeën, varens en andere epiphytische (²) planten. In het woud was meer verscheidenheid, daar sommige deelen droog waren en slechts lager geboomte voedden, en andere eenige van de schoonste palmen bevatten die ik ooit had gezien, met een volkomen rechten,

gladden, ranken stam, een hoogte van honderd voet, en een kruin van fraaie neêrhangende bladeren. Den voor mij nieuwsten en treffendsten trek vormden echter de boomvarens, die ik, na zeven jaren in de tropische gewesten te hebben doorgebracht, hier voor het eerst in vollen luister aanschouwde. Allen die ik tot hiertoe gezien had, waren kleine soorten, niet hooger dan een twaalfstal voeten, en gaven niet het geringste denkbeeld van de overweldigende schoonheid van boomen die hunne sierlijke loofpluimen meer dan dertig voet hoog in de lucht laten wuiven, zooals die welke in overvloed in deze bosschen verspreid zijn. Er is niets in den tropischen plantengroei dat zich hiermede in schoonheid vergelijken laat.

Mijne jongens schoten vijf soorten van vogelen die ons gedurende de maand op Wamma doorgebracht, geen van allen waren voorgekomen. Twee daarvan waren fraaie vliegenvangers, reeds bekend van Nieuw-Guinea. De ééne, *Monarcha chrysomela*, schitterend zwart met helder oranje, wordt door sommige schrijvers als de schoonste van alle vliegenvangers geprezen; de andere, de "gebrilde vliegenvanger" (*Monarcha telescopthalmata*) genaamd, is zuiver wit en fluweelig zwart, met een breeden, vleezigen, hemelsblauwen ring om de oogen. Beiden werden het eerst op Nieuw-Guinea gevonden door de Fransche natuuronderzoekers die de ontdekkingsreis van de korvet "Coquille" medemaakten ('7).

Febr. 18. — Alvorens Makasser te verlaten had ik aan den Gouverneur van Amboina geschreven, met verzoek om eene aanbeveling aan de inlandsche hoofden der Aroe-eilanden. Ik ontving nu met een schip dat van Amboina gekomen was, een zeer beleefd antwoord, waarin mij bericht werd dat bevelen waren afgezonden om mij alle hulp te geven die ik verlangen mocht; en ik wenschte reeds mijzelfen geluk, dat ik eindelijk in staat zou zijn eene boot en manschappen te krijgen om mij naar de "tanah besar" te begeven en het binnenland te on-

derzoeken, toen zich in de verschijning van zeeroovers in die wateren plotseling een nieuwe hinderpaal opdeed. Een kleine prauw bracht het bericht, dat zij door zeeroovers aangevallen en een van hare manschappen gewond was. Men verhaalde dat de roovers vijf booten hadden, maar vermoedde dat er nog meer zouden opdagen, en al de handelaars waren in groote ontsteltenis, vrezende dat de kleine schepen die zij ten handel naar den Achterwal gezonden hadden, zouden geplunderd worden. De Aroeëzen verkeerden natuurlijk in grooten angst, daar deze stroopers hunne dorpen overvallen, branden en moorden, en vrouwen en kinderen in slavernij wegvoeren. Geruimen tijd wilde niemand zijn dorp verlaten, en moest ik zoo goed als gevangen te Dobbo blijven. De Gouverneur van Amboina had, uit overmaat van goedwilligheid, de lieden voor mijne veiligheid verantwoordelijk gesteld, en juist dit verschafte hun de beste verontschuldiging om te weigeren met mij onder zeil te gaan.

Onderscheidene prauwen staken van wal om de roovers op te sporen, wachten werden uitgezet en langs het strand werden wachtvuren ontstoken, om tegen de mogelijkheid van een nachtelijken overval te waken, ofschoon men niet geloofde dat zij de stoutmoedigheid ver genoeg zouden drijven om eene plundering van Dobbo te beproeven. Den volgenden dag kwamen de prauwen terug en brachten het stellig bericht, dat deze geesels der wateren van het Oosten werkelijk in ons midden waren. Een der kleine prauwen van den heer van Waasbergen kwam ook aan in een jammerlijken toestand. Zij was zes dagen te voren aangevallen geworden, juist toen zij van den Achterwal terugkeerde. De bemanning was met hare kleine boot ontkomen en had zich in de strandbosschen verborgen gehouden, terwijl de roovers waren gekomen om het vaartuig te plunderen. Zij hadden alles medegevoerd, uitgenomen de lading van parelmoerschelpen die van te grooten omvang was,

maar al de kleederen en pakkage van de manschappen en alle zeil en treil van de prauw hadden zij medegevoerd. De roovers hadden vier lange oorlogssloepen en vuurden een salvo van musketten, terwijl zij naderden en hunne kleine booten tot den aanval vooruit zonden. Pas hadden zij zich verwijderd, toen onze manschappen uit hunne schuilplaats bespeurden dat drie der roovers met eene kleine boot waren achtergebleven; en door het gezicht der plundering in woede ontstoken, zwom één moedige gast naar hen toe, slechts met zijn parang of houwer gewapend, en deed, hen onverhoeds van achteren overvallende, een wanhopigen aanval, den één doodende en de twee anderen verwondende, terwijl hij ook zelf een aantal kleine wonden ontving, zoodat hij schier uitgeput terugzwom. Er waren ook nog twee andere prauwen geplunderd en de bemanning der ééne was tot den laatsten man van kant gemaakt. Men zegt dat deze roovers Soeloereezen zijn, maar dat ook Boegineezen onder hen schuilen (¹⁸). Op hunnen weg herwaarts hebben zij een der kleine eilanden ten Oosten van Ceram geplunderd. Het was elf jaren geleden sedert zij het laatst de Aroe-eilanden bezocht hadden, en door dus hunne aanvallen eerst na lange en onzekere tusschenpoozen te herhalen, laten zij den schrik dien zij inboezemen, verflauwen, en treffen dan de bevolkingen ongewapend en buiten vermoeden van gevaar. Geen der kleine handelsvaartuigen voert thans wapenen, zooals zij algemeen deden één of twee jaren na den vorigen aanval, ofschoon dat juist het tijdstip was waarop daaraan het minst behoefte bestond. Een week later werd een der kleine rooverbooten bij den Achterwal genomen, zeven man werden gedood en drie gevangen gemaakt. De grootere vaartuigen heeft men dikwijls gezien, maar niet kunnen achterhalen, daar zij sterk bemand zijn en altijd door kracht van riemen tegen den wind op ontkomen, om onder begunstiging der duisternis terug te keeren. Zij blijven dus in de kre-

ken en kanalen tusschen de ontelbare eilanden hangen, totdat de verwisseling van den moeson hun gelegenheid geeft weder westwaarts te zeilen.

Maart 9. — Wij hebben vier of vijf dagen achtereen storm gehad, nu en dan met vlagen zoo hevig, dat het weinig scheelde of geheel Dobbo was in de zee geworpen. Bijna om het andere uur gaan er ook regens mede gepaard, zoodat het weêr ver van aangenaam is. Onder zulke omstandigheden kan ik nagenoeg niets uitrichten, maar ik ben bezig eene boot uit te rusten die ik voor een uitstap in het binnenland gekocht heb. Het is verbazend moeilijk de noodige manschap te krijgen, maar ik denk dat de “Orang-kaja” of het hoofd van Wamma mij zal vergezellen, om toe te zien dat ik niet in gevaar kom.

Daar ik thans reeds tot de oude bewoners van Dobbo behoor, zal ik trachten te schetsen wat er te hooren en te zien valt, en wat de zeden en gebruiken der inwoners zijn. De plaats is nu tamelijk druk en de straten hebben een vroolijker voorkomen dan toen wij pas aankwamen. Elk huis is een magazijn waar de inlanders hunne voortbrengselen ruilen voor hetgeen zij het meest behoeven. Messen, houwers, zwaarden, geweren, tabak, gambier, borden, kommen, doeken, sarongs, wit katoen en arak zijn de voornaamste benoodigdheden der inboorlingen; maar sommige magazijnen bevatten ook thee, koffie, suiker, wijn, beschuit enz., om de handelaars in staat te stellen zich te voorzien, terwijl andere opgevuld zijn met mode-artikelen, porceleinen ornamenten, spiegels, scheermessen, regenschermen, pijpen en beurzen, die den kooplust der rijkere inlanders prikkelen. Op elken mooien dag worden maten vóór de woningen uitgespreid om de tripang op te drogen, zoowel als suiker, zout, beschuit, thee, kleedingsstoffen en andere zaken die door een buitengewoon vochtigen dampkring schade lijden. 's Morgens en 's avonds loopen netgekleede Chineezen

rond, of maken een praatje aan elkanders deur, in blauwe broek en wit buis en met een staart met roode zijde doorvlochten, die hun bijna tot de hielen reikt. Een oude Boegineesche hadji doet geregeld zijn avondwandeling met al de waardigheid die hem een fladderende groene zijden tabbaard en bonte tulband kunnen bijzetten, terwijl twee kleine jongens hem zijne betel- en pinangdoozen achterna dragen.

Overal waar maar een ledige plaats is, worden nieuwe huizen gebouwd, en tegen de oude worden allerlei vreemdsoortige snuivers opgericht, terwijl in sommige afgelegen hoeken massive houten varkenskotten bevolkt zijn met jonge varkens, die voor de tafel der Chineezen gemest worden; want hoe zou een Chinees het een half jaar kunnen uithouden, zonder zich ten minste eenmaal aan varkensvleesch te goed te doen? Hier en daar zijn stalletjes waarop bananen verkocht worden, en elken morgen loopen twee kleine jongens rond met bladen waarop zoete rijst met geraspte kokosnoot, gebakken visschen of gebraden pisangs worden te koop geboden; maar wat het ook zijn moge, zij laten altijd denzelfden kreet hooren, en deze is "Tjokolat-t-t." Dit moet een Spaansche of Portugeesche straatkreet zijn, sedert eeuwen overgeleverd, maar die geheel zijn beteekenis verloren heeft (^{1o}). Wanneer de Boegineesche matrozen het groote zeil hijschen, roepen zij in een eindeloos herhaald koor: "véla à véla, véla, véla, véla!" Daar "vela" het Portugeesche woord is voor een zeil, scheen mij de oorsprong hiervan duidelijk toe; ik bemerkte echter naderhand dat zij ook denzelfden kreet uiten bij het hijschen van het anker, en dien dikwijls verwisselen met "hela", dat zoozeer een algemeene uitdrukking is van inspanning en zware ademhaling, dat het allerwaarschijnlijkst slechts voor een tusschenwerpsel is te houden (^{2o}).

Ik durf gerustelijk zeggen dat op dit oogenblik nagenoeg 500 personen van verschillend ras te Dobbo verzameld zijn,

allen naar dezen afgelegen hoek van het Oosten samengevloeid, om, zooals zij zich uitdrukken, "de fortuin na te jagen", d. i. zooveel geld te verdienen als zij krijgen kunnen. De meesten hunner zijn lieden die, ten opzichte van eerlijkheid, en zelfs van zedelijkheid in het algemeen, in zeer slechten reuk staan: Chineezzen, Boegineezen, Cerammers, Javaansche liplappen, met een tinctuurtje van halfwilde Papoea's van Timor, Babber en andere eilanden, en toch gaat alles zeer rustig toe. Deze bonte, onwetende, bloeddorstige, diefstachtige bevolking leeft hier zonder een schaduw van regeering, zonder politie, zonder gerechtshoven, zonder handhavers der wet, en toch snijden zij elkander de keel niet af, plunderen zij elkander niet bij dag of bij nacht, en vervallen zij niet tot die regeeringloosheid, die, naar men zou vooronderstellen, het noodwendig gevolg van zulk een staat van zaken moet wezen. 't Is zonderling inderdaad! Het doet vreemde gedachten in u opkomen ten opzichte van dat berggevaarte van administratie waar de menschen in Europa onder zuchten, en den twijfel geboren worden, of wij ook te veel worden geregeerd. Denk eens aan die honderden wetsbepalingen die jaarlijks worden uitgevaardigd, om ons, beschaafde Europeanen, te verhinderen dat wij elkander den hals afsnijden of aan anderen doen zooals wij niet zouden wenschen dat ons werd gedaan! Denk aan die duizenden van rechters en praktizijns, wier gansche leven aan de verklaring en toepassing van die honderden wetsbepalingen gewijd is! En als gij u dat alles voor den geest hebt gesteld, kunt gij dan de gedachte onderdrukken, dat zoo Dobbo lijdt door gebrek aan recht en wet, het beschaafde Westen lijdt door overdaad?

Wij kunnen hier den handelsgeest in zijn eenvoudigsten vorm aan het werk zien tot bevordering der beschaving. Handel is de toovermacht die alles rustig en vredig houdt, die al deze wanluidente elementen in de harmonie eener welinge-

richte gemeente doet samenstemmen. Allen zijn kooplieden en allen weten dat orde en vrede voor het drijven van voorspoedigen handel onmisbaar zijn, en dat besef voedt een publieke opinie die alle wetteloosheid onderdrukt. Als ik in vroeger tijd in de kampong Glam te Singapore rondrentelde, dacht ik dikwijls bij mij zelven hoe wild en woest die Boegineesche matrozen er uitzagen, en hoe weinig lust ik zou gevoelen mij onder hen te begeven. Maar nu bevind ik dat het ordentelijke lieden zijn, van onberispelijk gedrag; ik loop dagelijks ongewapend rond in het bosch waar ik hen ieder oogenblik ontmoet; ik slaap in een hut van palmblaren die voor ieder open staat, met even weinig vrees en even weinig gevaar voor diefstal of moord, alsof ik onder de bescherming stond der politie van een onzer hoofdsteden. Het is waar dat de invloed van Nederland tot hier reikt. De eilanden behooren in naam onder het bestuur der Molukken, dat door de inboorlingen erkend wordt; en meest alle jaren komt een commissaris van Amboina, die de ronde doet op de eilanden, klachten aanhoort, twisten beslecht en erge misdadigers gevankelijk medevoert. Dit jaar evenwel wordt er geen verwacht, althans er zijn geene bevelen gegeven om toebereidselen te maken voor zijne ontvangst; zoodat het volk van Dobbo waarschijnlijk aan zichzelf zal worden overgelaten. Op zekeren dag werd een man betrapt terwijl hij bezig was een stuk ijzer te stelen uit het huis van den heer van Waasbergen, waarin hij was binnengedrongen door een gat te maken in den wand van palmblaren. Des avonds kwamen de voornaamste handelaars der plaats, Chineezzen en Boegineezen, te zamen en veroordeelden hem om onmiddellijk twintig slagen te ontvangen. Zij werden hem toegedeeld met een dunnen rotting, midden op straat, en niet zeer gestreng, daar de scherprechter medelijden scheen te hebben met den schuldige. Het scheen mij toe dat meer aan de schande werd gedacht dan aan de pijn; want ofschoon een

handige bedriegerij eer geprezen dan gelaakt wordt, valt aan openbaren diefstal en huisbraak algemeene afkeuring ten deel.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Alle Nederlandsche schrijvers over de Aroe-eilanden, Brumund, Boscher, Kolff, van Eybergen, von Rosenberg, ook al onze kaarten, schrijven dezen naam *Wammer*; maar even bestendig wordt hij door de Engelsche schrijvers *Wamma* of *Wama* geschreven. Zoo heeft b. v. Earl, in zijne vertaling van Kolff's "Reize door den zuidelijken Molukschen Archipel", overal *Wammer* stilzwijgend door *Wama* vervangen, evenals hij ook de namen der Zuidwester-eilanden *Babber* en *Weller* met *Baba* en *Wetta* verwisselt. Welke schrijfwijze nader bij de oorspronkelijke uitspraak komt, durf ik niet bepalen. "Babber" heeft bij Wallace dien naam behouden. Zie blz. 235.

(²) Wallace schrijft "Herr Warzbergen"; doch de persoon waarvan hier sprake is, de eigenaar der prauw waarmede hij de reis had gedaan, is geen Duitscher, maar een Nederlander, en draagt den Nederlandschen naam dien ik in den tekst heb geschreven, evenals ook de scheepskapitein die in het begin van hoofdst. XXV vermeld wordt, niet, zooals Wallace schrijft, van der Beck, maar zooals ik er stilzwijgend voor in de plaats stelde, van der Beek heet. Beide zijn in Indië genoegzaam bekende personen en men kan hunne namen als handelaars op de Aroe-eilanden o. a. vermeld vinden in van Eybergen's "Verslag eener reis naar de Aroe- en Kei-eilanden in Juni 1862", in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Dl. XV, bl. 220.

(³) Von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. 4, noemt als dorpen van Wamma of Wammer, behalve Dobbo, nog Faroetei, Wangiel en Djoerdjalla; maar kent geen dorp dat den naam van het eiland draagt. Ik denk dat met het dorp Wamma van Wallace Djoerdjalla gemeend is, dat als het hoofddorp is te beschouwen, daar Dobbo meer een tijdelijk

handelsstation is. Djoerdjalla en Wangiel hebben Christenkerken en eene nagenoeg geheel Christelijke bevolking. Ook op Maikoor en elders zijn enkele negerieën waarvan de bevolking het Christendom heet te belijden.

(⁴) Over het geslacht *Hestia*, zie bl. 172, noot 21. Wallace noemt de kapellen van dat geslacht "spookvlinders". *Drusilla* is een tot de *Morpho's* gerekend geslacht van vlinders der Oost-indische eilanden van bleeke, vale kleuren, maar met een oog op de ondervleugels geteekend. Over *Cocytia d'Urvillei* zie boven bl. 26, noot 5.

(⁵) De scutellerieden, pentatomieden en andere met de wantsen of weegluizen nauw verwante halfvleugelige insecten van den Archipel onderscheiden zich door de schitterendste, metaal-glanzige kleuren. Men zie de afbeeldingen in Snellen van Vollenhovens "Essai d'une Faune entomologique de l'Archipel Indo-Neerlandais", Monographie 1 en 3.

(⁶) Vgl. over dezen vlinder bl. 213, noot 10.

(⁷) Letterlijk beteekent *blakang tanah* "de achterzijde des lands"; doch wij Nederlanders zijn sedert de dagen der Compagnie gewoon de Aroe-eilanden te onderscheiden in Voorwals- en Achterwals-eilanden. *Voorwal* is namelijk de zijde van een eiland of groep die gekeerd is naar den weg van waar de handelsschepen komen, d. i. in de Aroe-eilanden de noordwestelijke zijde; *achterwal* de zijde van den handelsweg afgewend, d. i. hier de zuid- en oostzijde. Naar de gewone voorstelling wordt de Aroe-groep door een straat of zoogenaamde Soengei gescheiden in de westelijke of Voorwals-eilanden, waartoe Wassir, Oedjir, Wokam, Wammer en Maikoor gerekend worden, en de oostelijke of Achterwals-eilanden, waarvan Wateleï, Kobroor, Koba en Workai de voornaamste zijn; doch ook het zuidwestelijkste eiland, Trangan, waarvan de bevolking met de handelaars in geen rechtstreeksche aanraking komt, wordt tot den Achterwal gerekend. Dus kan men volgens de voorstelling van onze schrijvers, vooral van den heer Bosscher in het "Tijdschrift van het Bat. Gen.", met wien ook onze kaarten, b. v. die van Melvill van Carnbee in den "Atlas van Ned. Ind.", veelal overeenstemmen, de Aroe-eilanden in groote trekken beschrijven. Wij zullen echter beneden zien dat Wallace van de geheele groep eene zeer afwijkende voorstelling geeft en ook ten opzichte van de namen van sommige der eilanden aanmerkelijk van de hier vermelde verschilt.

(⁸) Pareloesters, die parelmoer en parelen opleveren, behooren tot de voornaamste voortbrengselen der Aroe-eilanden, zooals beneden nog nader blijken

zal. Haaivinnen zijn een gezocht artikel van de zonderlinge tafelweelde der Chineezzen, die ook daarin, gelijk in de tripang, een krachtig opwekkend middel zien. Ze worden overal in de Indische wateren, van de Arabische golf tot aan de oostelijkste eilanden van den Archipel, voor de Chineesche markt verzameld en gedroogd. Men zegt dat van de pezen der haaivinnen in China ook deksels voor schotels gemaakt worden om de vliegen van de spijzen te weren. Te Makasser en elders op de Indische markten gelden de haaivinnen 14 à 15 Spaansche matten per pikol; in China soms meer dan het dubbele van dien prijs.

(9) Zoo noemt men in Zeeland *Cardium edule*, een schelpdier dat in Italië en Frankrijk meer dan bij ons gegeten wordt. Een andere Nederlandsche naam is er mij niet voor bekend. Met *kokhaan* vergelijkte men het engelsche *cockle*. De soorten van *Cardium* die in de Molukken voorkomen en door Rumphius in zijne "Ambonsche Rariteitskamer" zijn afgebeeld, verschillen van de soort der Noordzee, maar kunnen toch, dunkt mij, wel met denzelfden naam genoemd worden, even als ook Wallace daaraan den Engelschen naam der Europeesche soort heeft gegeven.

(10) De oude naam is *Voluta ducalis*; later heeft men *Cymbium* als een subgenus van *Voluta* afgezonderd. In navolging van Rumphius in de "Ambonsche rariteitskamer" vertaal ik *Voluta* door *welle*, van het veronderde *wellen* of *wallen* (volvere).

(11) De *Attalea*'s, waarvan *funifera*, *compta*, *excelsa* en *speciosa* de meest bekende soorten zijn, komen alleen voor in tropisch Zuid-America. Men zie daarover Wallace's "Palmtrees of the Amazon", London, 1853.

(12) Van de Arachnieden van den Archipel is nog weinig bekend. De belangrijkste bijdrage daarover leverde Dr. Doleschall (zie Deel I, bl. 522, noot 2), in Nat. Tijdschr. v. Ned. Indië, Dl. XIII, bl. 399. Daaruit blijkt dat de op Amboina meest vertegenwoordigde geslachten zijn *Attns* en *Epeira*. Het geslacht *Attns* of *Salticus* behoort tot de springspinnen (*Salligradae*), die geen webben maken, maar hare prooi loopende vervolgen en bespringen. De *Epeirae* daarentegen, spinnen van reusachtige grootte, maken zeer sterke en taaie webben, die de paden schier ontongankelijk maken en met kracht uit elkander moeten gescheurd worden. Het schijnt mij niet twijfelachtig dat ook de door Wallace bedoelde spinnen van de Aroe-eilanden tot dezelfde geslachten behooren.

(13) Zie boven bl. 206.

(¹⁴) De crustaceën van het geslacht *Pagurus*, bij ons *kreeftslakken*, in het Engelsch *hermit-crabs* genoemd, nestelen zich in verlaten zeehorens en zijn, volgens Rumphius, in de Molukken een groote plaag voor de verzamelaars van schelpen, daar ze eene oude, vervelooze woning gaarne met eene nieuwe en glanzige verwisselen, en als men ze verdrijven wil, er steeds dieper inkruipen en zich dapper verweren. Tracht men ze te verjagen door de horens aan sterke hitte bloot te stellen, dan springen zij er meestal uit, maar laten zich somtijds liever braden.

(¹⁵) In het Engelsch wordt dat uitgedrukt door *mainland*, zooals men ook het hoofdeiland der Orkney- en Shetland-eilanden noemt, in tegenstelling met de kleine die het omgeven. Dit "groote land" van Aroe, waarvan Wallace telkens spreekt, is de gezamenlijke area der eilanden Wokam (bij Wallace Wokan), Maikoor (Maykor), Kobroor (Kobror), Workai (Vorkay) en, blijkens het kaartje van Wallace, ook Trangan en Koba (die hij echter zelfs niet bij name kent en als deelen van Kobroor beschouwt) van onze kaarten; terwijl Tabberfane, dat de gewone kaarten als deel van Maikoor voorstellen, maar dat er werkelijk door een twee mijlen breede straat van is afgezonderd (von Rosenberg, t. a. p., bl. 23), natuurlijk mede er in begrepen is. De betrekkelijke ligging van deze deelen van "het groote land" verschilt bij Wallace zeer van onze kaarten; want bij hem maakt Wokam het noordelijk, Maikoor het midden-, Kobroor (met het ongenoemde Trangan) het zuidelijk deel uit, waarvan Workai nog een zuidoostelijk ahangsel is. Op onze kaarten daarentegen, die Wokam veel kleiner maken en ten Noordwesten plaatsen, liggen Maikoor (met het daarvan niet gescheiden Tabberfane) en Kobroor naast elkander, het eerste westelijk, het andere oostelijk, terwijl zuidwaarts Trangan zich aan Maikoor, en Koba en Workai aan Kobroor aansluiten. Ik zal op Wallace's voorstelling van de Aroe-eilanden in den loop van zijn verhaal geene verdere aanmerkingen maken, maar er op terugkomen bij het 33de hoofdstuk.

(¹⁶) Zie over den zin van dit woord, Dl. I, bl. 259, noot 4.

(¹⁷) Hier wordt bedoeld de reis rondom de wereld van L. J. Duperrey, waarvan wij twee verhalen bezitten, het ééne van Duperrey zelven: "Voyage autour du monde, exécuté par ordre du Roi sur la corvette la Coquille, 1822—1825"; het andere, dat eerst in 1838 en 1839 verscheen, van P. Lesson, "Voyage autour du monde, entrepris par ordre du Gouvernement sur la corvette la Coquille". De reizigers voeren langs de Noordkust van Nieuw-Guinea

in Augustus en Sept. 1823 en vertoefden van 6 tot 16 September te Offak op het eiland Waigeoe. In het volgende jaar kwamen zij ten anker te Doreh op Nieuw-Guinea en gingen vandaar den 9^{den} Aug. onder zeil naar Soerabaja. — Over het geslacht *Monarcha* zie bl. 150, noot 11.

(¹⁸) De hoofdzetels der zeerooverij in den Indischen Archipel zijn Magindanao en de Soeloe- of Sollok-eilanden die Borneo's Noordoosthoek en Magindanao aaneenschakelen. Vgl. bl. 80, noot 27.

(¹⁹) De chocolade (Port. *chocolate*) is in Indië geen onbekend artikel. De cacaoboorn wordt op groote schaal gekweekt op Manilla, op kleinere schaal in de Minahasa en, zooals ons op blz. 85 bleek, hier en daar in de Molukken, voorts ook op Java, Timor enz. in tuinen; maar op de Aroe-eilanden schijnt het woord "tjokolat" de algemeene beteekenis van *ver-snapering* gekregen te hebben.

(²⁰) Dit wordt bevestigd door het Makassaarsche Woordenboek van den heer B. F. Matthes, waar wij onder *ëlla-ëlla*, bl. 687, het volgende lezen: "Deze klanken worden gewoonlijk gezongen onder het voorttrekken van een vaartuig en dergelijke meer, ten einde de geestdrift wat op te wekken; vandaar wordt dit *ëlla-ëlla* gebruikt van alles wat onder het zingen van *ëlla-ëlla*, wij zouden zeggen "met een hoeraatje" geschiedt; Boegin. idem; b. v. *ëlla-ëlla* biseyanga, het vaartuig onder het zingen van *ëlla-ëlla* voorttrekken," enz. Met het Port. *vela* heeft dit dus zeker wel niets te maken.

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE AROE-EILANDEN.

Reis en verblijf in het binnenland.

(Maart tot Mei 1857.)

Mijne boot was ten laatste gereed, en nadat ik ten koste van eindeloos gepraat en gescharrel behalve mijn eigen bedienden nog twee man had gekregen, vertrokken wij op den morgen van den 13^{den} Maart 1857 naar de "tanah besar" van Aroe. Omstreeks den middag bereikten wij den mond van een kleine rivier of kreek, die wij opvoeren, kronkelende tusschen de rhizophoren-moerassen, met hier en daar een uitzicht op droog land. Na een paar uren bereikten wij een huis, of liever een kleine loods, van een allerellendigst voorkomen. Hier was, volgens onzen stuurman, den "Orang-kaja" van Wamma, de plaats om te vertoeven, omdat wij hier naar zijne verzekering alle soorten van vogels en andere dieren krijgen konden, die Aroe opleverde (¹). De loods was bewoond door omstreeks een dozijn mannen, vrouwen en kinderen; er brand-

den twee vuren in voor de spijsbereiding, en er scheen weinig uitzicht voor mij te zijn om een onderkomen te vinden. Ik stelde echter alle navraag uit, totdat ik het naburig bosch had gezien, en ging onmiddellijk met twee mannen, en gewapend met net en geweren, op weg, een pad volgende dat achter het huis liep. In eene wandeling van een uur zag ik genoeg om mij tot eene proefneming te doen besluiten, en daar ik bij mijne terugkomst den Orang-kaja in een hevigen aanval van koorts vond en buiten staat om iets te verrichten, opende ik onderhandelingen met den eigenaar van het huis over het gebruik van eene strook aan het ééne einde van omstreeks vijf voet breed voor den tijd van een week, waarvoor ik als huur een "parang" of houwer zou betalen. Ik liet daarop onmiddellijk mijn kisten en beddegoed uit de boot lossen, maakte een rak voor mijn vogelhuiden en insecten, en kreeg alles gereed om den volgenden morgen aan 't werk te gaan. Mijn eigen bedienden sliepen in de boot om op de rest van mijn bagage te passen; eene kookplaats door eenige matten beschut werd onder een boom in de nabijheid in orde gebracht, en ik gevoelde mij zoo voldaan en tevreden als altijd met mij het geval is, wanneer ik, na veel moeite en uitstel, op het punt ben om op eene nieuwe plaats aan 't werk te gaan.

Eene der eerste zaken waarmede ik mij bezig hield, was onderzoek te doen naar de lieden die gewoon zijn paradijsvogels te schieten. Zij woonden op eenigen afstand in het bosch en een man werd gezonden om hen te ontbieden. Toen zij kwamen hield ik met hen een gesprek, waarbij de Orang-kaja als tolk diende, en zij meenden dat zij in staat zouden zijn er mij eenige te bezorgen. Zij legden mij uit hoe zij de vogels schieten door middel van boog en pijlen, en dat die pijlen aan het uiteinde voorzien zijn van een kegelvormigen houten knop zoo groot als een theekopje, zoodat de vogels gedood worden door de hevigheid van den schok, zonder eenige wond of bloed-

storting' (²). De boomen waarin de vogels zich ophouden, zijn zeer hoog, waarom het noodig is in de takken een soort van klein loofdak te maken, waaronder de jager zich plaatst bij het aanbreken van den dageraad en den ganschen dag blijft zitten. Zoo vaak een vogel op den boom neêrstrijkt, is hij bijna zeker dien te treffen *). Dienzelfden avond nog keerden de jagers naar hunne woningen terug, en ik heb niets meer van hen gemerkt. De reden hiervan was, zooals mij later bleek, dat het te vroeg in het jaar was om vogels te krijgen die goed in de veeren waren.

De twee of drie eerste dagen van ons verblijf te dezer plaatse waren zeer vochtig, en ik kon slechts weinig vogels of insecten machtig werden; maar ten laatste, toen ik reeds begon te wanhopen, bracht mijn bediende Badroen mij op zekeren dag een exemplaar, dat mij vergoeding schonk voor maanden lange teleurstelling. Het was een kleine vogel, nog wat kleiner dan een lijster. Het grootste deel van zijn gevederte was krachtig vermiljoen rood van kleur, met een glans als van gesponnen glas. Op den kop werden de vederen kort en fluweelachtig en ging de kleur over in schitterend oranje. Benedenwaarts van de borst waren de vederen zuiver wit en zacht en glanzig als zijde, en dwars over de borst liep een band van donker metaalglanzig groen, dat dit wit van het rood van den hals afscheidde. Boven ieder oog was een ronde vlek van hetzelfde metaalachtig groen; de sneb was geel, en de pooten en teenen fraai kobalt-blauw, waardoor zij een treffend contrast vormden met al de andere deelen des lichaams. Reeds alleen met het oog op de verdeeling der kleuren en het weefsel van het gevederte, is deze kleine vogel een juweel van het eerste water, en toch is daarin zijne zeldzame schoonheid

* Zie de plaat over den titel.

nog slechts ten halve gelegen. Aan weerszijden van zijne borst vertoonen zich kleine bundels grijsachtige vederen, omtrent twee duim lang, die echter gewoonlijk onder de vleugels verborgen liggen. Deze vederen, die ieder eindigen in een breeden band van krachtig smaragdgroen, kunnen naar willekeur van den vogel worden opgestoken en uitgespreid als een paar sierlijke waaiers, wanneer de vleugelen zijn opgeheven. Maar dit is niet het eenige sieraad. De twee middelste staartveeren hebben eene fijne draadvormige verlenging van ongeveer vijf duim, en wijken vaneen met een sierlijke dubbele kromming. Van omstreeks een halven duim van het uiteinde af is deze draad gevlagd, doch alleen aan de buitenzijde, en fraai metaalglanzig groen van kleur, en daar hij schroefswijze binnenwaarts gekruld is, worden als twee prachtig glinsterende knopen gevormd, die tot vijf duim beneden het lichaam reiken en even zoo ver van elkander staan. Deze beide sieraden, de borstwaaiers en de aan het eind schroefvormige staartdraden, zijn volstrekt eenig in hunne soort; onder de achtduizend bekende soorten van vogels van dezen aardbol is er geene enkele waarbij zij voorkomen; en verbonden met de uitgelezen schoonheid van het gevederte, maken zij dit diertje tot een der bekoorlijkste van de vele bekoorlijke voortbrengselen der natuur *). Mijne Aroeësche vrienden verlustigden zich zeer over mijne verrukking en verbazing; want voor hen is de "boerong radja" niets meer dan voor ons een roodborstje of een putte rtje.

Zoo was dan een van de doeleinden bereikt waarmede ik den tocht naar het verre Oosten had ondernomen. Ik had een exemplaar verkregen van den konings-paradijsvogel (*Paradisea regia* ⁽³⁾), die wel is waar reeds door Linnaeus was beschre-

(* Zie de bovenste figuur van de plaat in het begin van hoofdstuk XXXVIII.

ven, maar slechts naar huiden in verminkten staat, door de inlanders gedroogd. Ik wist hoe weinige Europeanen het onvergelykelyk schoone kleine organisme aanschouwd hadden waarop ik nu staarde, en hoe hoogst gebrekkig het nog in Europa bekend was. De aandoeningen die het gemoed van een natuuronderzoeker bewegen, wanneer hij ten langen laatste zijn wensch bevredigd ziet om een voorwerp dat hem tot dusverre slechts door beschrijving, afbeelding, of slecht bewaarde uitwendige bekleeding bekend was, werkelijk in de hand te hebben, — vooral wanneer dat voorwerp zich evenzeer door zeldzaamheid als schoonheid onderscheidt, — zouden slechts door een dichter naar waarde kunnen geteekend worden. Het afgelegen eiland waarop ik mij bevond, omgeven door een schaars bezochte zee, ver van de gewone hanen van den handel en de zeevaart; het woest en weelderig tropisch bosch dat zich naar alle zijden uitstreckte; de ruwe onbschaafde wilden die zich om mij groepeerden; alles werkte mede om een eigenaardig karakter te geven aan de vervoering, waarmede ik dit juweel (*) beschouwde. Ik dacht aan het eeuwenlange verleden, gedurende hetwelk geslachten bij geslachten van dit bevallige wezen elkander waren opgevolgd, jaarlijks geboren wordende, levende en stervende in deze duistere en sombere wouden, zonder dat er een oog op gestaard had, in staat om hunne bekoorlijkheid te waardeeren, — blykbaar eene ijdele verspilling van schatten van schoonheid. Zulke gedachten brengen ons in eene zwaarmoedige stemming. Hoe treurig dat aan de ééne zijde zulke uitgezochte weelde van kleuren en vormen wordt ten toon gespreid door een schepsel dat zijn leven slijt in deze woeste, onherbergzame streken, gedoemd om nog eeuwen lang aan hopelooze barbaarschheid te zijn prijsgegeven; en dat aan den anderen kant, indien ooit de beschaving tot deze afgelegen wildernissen mocht doordringen, en in de diepten dezer maagdelijke bosschen natuurlijk en geestelijk licht brengen,

wij ons verzekerd mogen houden, dat de zoo juist afgemeten verhoudingen tusschen de anorganische en organische natuur eene stoornis zullen ondergaan, genoegzaam om de trapswijze wegsterving en ten laatste de algeheele verdwijning van diezelfde wezens te weeg te brengen, wier verwonderlijk schoone bouw en kleurenpracht alleen door het oog van den beschaafden mensch naar waarde erkend en genoten kunnen worden. Deze overweging is genoeg om ons te overtuigen, dat *niet* alle levende wezens om den wille van den mensch zijn voortgebracht. Vele staan tot hem in niet de minste betrekking. De kring waarin zij zich bewegen, is van den zijnen geheel onafhankelijk, ofschoon hij verstoord of verbroken wordt door elke vordering in zijne verstandelijke ontwikkeling; hun geluk en genot, hunne liefde en hun haat, hun worstelstrijd om te bestaan, hun krachtig leven en vroegtijdige dood, het schijnt alles alleen betrekking te hebben tot hun eigen welzijn en hun eigen instandhouding, behoudens evenwel de gelijke eischen van het welzijn en de instandhouding van de tallooze andere organismen, waarmede zij in allerlei graden van wederkeerige betrekking staan.

Nadat ik den eersten "boerong radja" was machtig geworden, trok ik met mijne manschappen het bosch in, en niet slechts werd ik weldra beloond door een tweeden in even volkomen vederdos, maar ik vond ook gelegenheid om het een en ander van de levenswijze, niet enkel van deze soort van paradijsvogels, maar ook van de meer bekende grootere soort (*), te zien. De konings-paradijsvogel onthoudt zich het liefst op de lagere boomen der minder dichte wouden, is zeer levendig en beweeglijk, heeft een krachtige vlucht met een snorrend geluid, en huppelt of vliegt onophoudelijk van tak tot tak. Hij voedt zich met eene soort van harde steenvruchten zoo groot als kruisbessen. Hij is gewoon dikwijls met de vleugels te fladderen op de wijze der Pipra's van Zuid-America (*), en het

is bij die gelegenheden dat hij de fraaie waaiers opsteekt en uitspreidt die zijne borst versieren. De inboorlingen der Aroe-eilanden noemen dezen vogel "gobi-gobi."

Op zekeren dag kwam ik onder een boom waarop een aantal van de groote-paradijsvogels bijeen waren, maar zij bleven hoog in het dichtst van het gebladerte, en vlogen of sprongen zoo aanhoudend heen en weér, dat ik ze niet goed in het oog kon krijgen. Eindelijk schoot ik er een, maar het was een jong exemplaar, geheel van fraai chocolaadbruine kleur, maar zonder het metaalgroene keelschild en de gele pluimen van den volwassen vogel. Alle vogels van deze soort die ik tot dusverre gezien had, waren aan dezen gelijk, en de inboorlingen zeiden mij dat het nog omstreeks een paar maanden zou duren, eer ik ze vinden zou in vollen vederdos (?). Ik hoopte er dus nog eenige te zullen krijgen. Hun stemgeluid is zeer zonderling. In den vroegen morgen, nog voor zonsopgang, hoort men den luiden kreet "wauk — wauk — wauk — wok — wok — wok" ^(s) door het bosch weergalmen, in gedurig veranderende richting. Het is de groote-paradijsvogel die zijn ontbijt zoekt. Zijn voorbeeld vindt spoedig navolging, en welhaast vormen de schelle kreten der lori's en parkieten, het gekrijsch der kaketoe's, het gekwaak en geblaf der bosch-ijsvogels en het getjilp en gefluit van het klein gevogelte een oorverdoovend concert. Terwijl ik op mijn bed lig te luisteren naar al die vreemde tonen, overweldigt mij de gedachte dat ik de eerste en eenige Europeaan ben die dus maanden achtereen op de Aroe-eilanden heeft vertoefd, — een oord dat ik steeds meer gewenscht dan verwacht had te bezoeken, — de eenige onder zoo velen die verlangd hebben dit feeënland te zien en de schoone en wonderbare zaken te aanschouwen die mij dagelijks onder de oogen komen. Maar inmiddels zijn Ali en Badroen opgestaan en bezig met hunne geweren en ammunitie gereed te maken, en de kleine

Baso heeft mijn vuur aangemaakt en kookt mijn koffie. Daarbij valt mij in dat mij laat in den vorigen avond een zwarte kaketoe is gebracht, die ik dadelijk moet onthuiden, zoodat

Kop van een zwarte kaketoe.

ik uit mijn bed spring, en mijn dagwerk in de gelukkigste stemming begin.

Deze kaketoe is de eerste van hare soort die ik gezien heb, en een goede prijs. Zij heeft een betrekkelijk klein en zwak

gebouwd ligt, lange maar zwakke pooten, groote vleugels en een verbazend ontwikkelden kop, versierd met een prachtige kuif en gewapend met een scherppgepunte en gekromden snavel van vervaarlijke grootte en kracht. Het gevederte is geheel zwart, maar overal bedekt met die merkwaardige poederachtige witte afscheiding die de kaketoe's kenmerkt. De wangen zijn kaal en krachtig bloedrood van kleur. In stede van het wanluidend gekrijsch der witte kaketoe's doet deze soort een eenigszins klagend gefluit hooren. De tong van dit dier is een zonderling orgaan en bestaat uit eenen dunnen helder-rooden vleezigen cylinder, eindigende in een hoornachtig zwart plaatje, dat overdwars gegroefd is en een zeker grijpvermogen bezit. De geheele tong bezit een hooge mate van rekbaarheid.

Ik zal hier het een en ander mededeelen omtrent de levenswijze van dezen vogel, waarmede ik later gelegenheid vond mij bekend te maken. Hij bewoont de lagere deelen van het woud, en men ziet hem doorgaans alleen; ten hoogste zijn er twee of drie bij elkander. Hij vliegt langzaam en zonder geraas, en kan door een betrekkelijk geringe wond gedood worden. Hij eet allerlei vruchten en zaden, maar is toch meer bijzonder verlekkerd op de pitten der kanari-noten, die groeien aan een hoogen woudboom (*Canarium commune*), overvloedig in al de gewesten waar deze vogel voorkomt; en de manier waarop hij die pitten van de harde schaal weet te ontdoen, wijst op eene wederkerige betrekking tusschen lichaamsbouw en levenswijze, die het vermoeden wettigt dat de kanari-noot zijn eigenlijk hoofdvoedsel is. De schaal van deze noot is zoo buitengemeen hard, dat ze slechts met een zwaren hamer kan gekraakt worden; zij is eenigszins driehoekig en de buitenzijde is geheel glad. De wijze waarop de vogel de schaal breekt, is zeer merkwaardig: eene noot overeind in den bek houdende en met de tong vast daartegenaan drukkende, zaagt hij er,

door eene zijwaartsche beweging van de scherpgerande onderkaak, een overdwarsche keep in; vervolgens, de noot in den klaww nemende, bijt hij een stuk van een blad af en drukt dit vast in de diepe inkerving van de bovenkaak, en neemt daarna de noot op nieuw in den bek, waar zij door het veerkrachtig weefsel van het blad verhinderd wordt uit te slippen; en nu, den rand van de onderkaak in de vooraf gemaakte keep brengende, gelukt het hem door een krachtigen druk een stuk van de schaal te doen afspringen. Hierop de noot op nieuw in de klawwen vattende, brengt hij er de zeer lange en scherpe punt van zijn snavel in en pikt er dus de pit uit, die, stuksgewijze, door de rekbare tong wordt gegrepen. Dus schijnt elke bijzonderheid in den vorm en bouw van den zonderlingen snavel dezer vogels hare bestemming te hebben, en wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen, dat zij zich in de mededinging met hunne vluggere en talrijkere witte verwanten hebben kunnen staande houden door hun vermogen om te leven van een voedsel dat geen andere vogel uit zijn steenharde schaal kan te voorschijn brengen. De soort waarvan hier sprake is, heeft van de natuuronderzoekers den naam ontvangen van *Microglossum aterrimum* (⁹).

Gedurende de 14 dagen die ik in deze kleine vestiging (¹⁰) doorbracht, had ik goede gelegenheid om de inboorlingen in hunne eigene woning en in hunne gewone levenswijze gade te slaan. Er is een groote eentonigheid en eenvormigheid in het dagelijksch leven van den wilde, en het scheen mij thans een veel ellendiger bestaan toe, dan toen het nog het bekoorlijke der nieuwheid voor mij had. Om te beginnen met het belangrijkste feit in het leven der onbeschaafde volken, — hunne voeding, — de Aroe-eilanders hebben geen regelmatig beschikbare voorraad van voedsel, geen staf des levens, zooals brood, rijst, kassave, maïs of sago, van welke voor de groote meerderheid der andere volken het een of ander het hoofdelement der voe-

ding uitmaakt. Groenten van verschillende soort, pisangs, jams, bataten, met een weinig ruwe sago, moeten in deze leemte voorzien, terwijl voorts groote hoeveelheden suikerriet, alsmede betelnoten, gambier en tabak worden gekauwd. Zij die aan de kusten wonen, hebben een overvloed van visch; maar zij die zich in het binnenland ophouden, gelijk wij hier, begeven zich slechts van tijd tot tijd naar het strand, en brengen vandaar hunne booten terug, volgeladen met kokhanen en andere schelpdieren. Nu en dan vangen zij een wild varken of een kengoeroe, maar veel te zelden om het vleesch dezer dieren te rekenen onder hunne gewone voedingsmiddelen, die in de hoofdzaak plantaardig zijn, en — wat erger is, om den invloed dien het op hunne gezondheid heeft, — doorgaans uit waterige en groene, slecht bereide en in afwisselende, vaak ongenoegzame hoeveelheden voorhandene plantendeelen bestaan. Aan deze slechte voeding is het menigvuldig voorkomen van huidziekten en van zweren op de beenen en gewrichten hoofdzakelijk toe te schrijven. De ruidige huidziekte zoo gewoon onder de wilden, staat met de armelijkheid en onregelmatigheid hunner voeding in het nauwste verband. De Maleiers, die nooit hun dagelijksche rijst missen, zijn er geheel vrij van; de Berg-Dajaks van Borneo, die rijst telen en zich behoorlijk voeden, hebben een zuivere huid, terwijl de minder vlijtige en minder zindelijke stammen, die gedurende een gedeelte des jaars alleen van vruchten en groenten leven, zeer aan deze ziekte onderhevig zijn. Het schijnt onbetwistbaar dat de mensch, in dit als in andere opzichten, zich niet ongestraft tot een beest kan verlagen en, als het vee, van de kruiden des velds en de vruchten der aarde eten, zonder aan den dag van morgen te denken. Om zijne gezondheid en schoonheid niet te verliezen, moet hij arbeiden aan de teelt van eenig meelachtig voortbrengsel, dat bewaard en opgeschuurd kan worden, zoodat altijd de noodige voorraad van

goed voedsel voorhanden is. Heeft hij dit eenmaal, dan kan hij er met groot voordeel groenten, vruchten en vleeschspijzen aan toevoegen.

De geliefkoosde versnapering der Aroe-eilanders, behalve betel en tabak, is arak, die in groote hoeveelheden aangebracht en zeer goedkoop verkocht wordt. Een dag aan het visschen of rotan snijden besteed, geeft hun allicht de middelen om eene flesch van dit geestrijk vocht te koopen, die twee en een kwart kan inhoudt, en wanneer zij de opbrengst van tripang en vogelnestjes van een geheel seizoen van de hand zetten, kunnen zij zich geheele kisten, ieder 15 zulke flesschen bevattende, aanschaffen ⁽¹¹⁾. Zijn zij meesters van zulk een schat, dan zitten er de bewoners van een huis dag en nacht om heen en drinken tot hij is uitgeput. Zelfen verhalen zij mij dat zij bij zulke drinkpartijen vaak hun huis aan stukken scheuren, alles breken en vernielen waaraan zij de hand kunnen slaan, en zulk een helsch geraas maken dat het er voor nuchtere lieden niet bij is uit te houden ⁽¹²⁾.

De huizen en het huisraad staan op gelijken trap met het voedsel. Een ruwe schuur, geschraagd minder door posten dan door ruwe en dunne stokken; geen wanden, maar een vloer opgehoogd tot op een voet afstands van den afhangenden rand van het dak, — ziedaar hun gewone bouwstijl. Van binnen is zulk een huis door atappen beschotten in kleine slaapvertrekken gesmaldeeld, ten behoeve der twee of drie gezinnen die gemeenlijk te zamen wonen. Eenige matten, manden en kookpotten, en eenige borden en kommen van de Makassaarsche handelaars gekocht, maken hun gansche huisraad uit; speren en bogen zijn hunne wapenen; een sarong of mat is de kleeding der vrouwen, de tijdako die der mannen. Uren en zelfs dagen achtereen zitten de mannen ledig in huis, terwijl zij de vrouwen de groenten en sago laten aandragen die tot hun voedsel dienen. Soms gaan zij uit jagen of visschen, of werken een

weinig aan woningen of kano's, maar zij schijnen boven alles het "niets doen" te genieten, en werken hoe minder hoe liever. Er is weinig afwisseling in de eentonigheid van hun leven, en ledigheid en gesnap zijn hun eenige vermaken. In 't praten zijn zij onvermoeid. Elken avond is er een klein Babel om mij heen, maar daar ik er geen woord van versta, laat ik mij in mijne lectuur of mijn werk niet daardoor storen. Nu en dan schreeuwen en gillen zij, of lachen tot afwisseling als bezetenen; en dit gaat zoo voort, terwijl mannen, vrouwen en kinderen ieder op hunne beurt om het hardste kaken, tot lang nadat ik achter mijn muskietengordijn in gerusten slaap lig verzonken.

Te dezer plaatse ontving ik eenig licht ten opzichte der zeer ingewikkelde vermenging van rassen op Aroe, die een ethnoloog geheel in de war zou brengen. Sommige der inboorlingen, ofschoon even donker als de overigen, hebben slechts zeer weinig van het Papoesche voorkomen, maar fijnere trekken van een Europeesch type, en meer glanzig en golvend haar. Van dezen wist ik aanvankelijk niets te maken; want op de Maleiers geleken zij even weinig, en huid en haar waren veel te donker om aan eene gedeeltelijk Hollandsche afkomst te doen denken. Maar luisterend naar hunne gesprekken, onderscheidde ik enkele woorden die mij bekend waren. Een daarvan was "accabó", en om zeker te zijn dat ik niet door een toevallige overeenkomst werd misleid, vroeg ik den spreker in het Maleisch wat "accabó" beteekende, en kreeg ten antwoord: "geëindigd, afgedaan." Het is dus een echt Portugeesch woord, dat zijne beteekenis behouden heeft (¹³). Een ander maal hoorde ik het woord "jafui" dikwijls herhalen, en begreep, ook zonder navraag, dat het beteekende: "hij is al weg," even als in het Portugeesch (¹⁴). Ook "porco" schijnt een gewone naam te zijn, ofschoon men niet weet wat het eigenlijk in Europa beteekent (¹⁵). Nu werd mij de zaak duidelijk. Ik begreep da-

delijk dat in vroeger eeuwen Portugeesche kooplieden deze eilanden bezocht en zich met de inboorlingen vermengd hadden, dat zij invloed hadden geoeffend op hunne taal, en in hunne afstammelingen, na eene reeks van geslachten, nog de zichtbare teekenen van hun ras hadden nagelaten. Bedenken wij nu, dat ook wel nu en dan vermenging der Papoesche inboorlingen met Maleiers, Hollanders of Chineezers zal zijn voorgekomen, dan behoeven wij ons niet langer te verwonderen over de zonderlinge verscheidenheden van gestalte en trekken die men soms onder de bewoners dezer eilanden ontmoet. In het huis zelf dat ik hier bewoonde, leefde een Makassaar met eene Aroesche vrouw en een gezin van kinderen van gemengd bloed. Te Dobbo leerde ik een Javaan en een Amboinees kennen die beide kinderen hadden van eene Aroesche vrouw. En daar nu deze vermengingen, ten minste sedert 300 jaren, en waarschijnlijk veel langer, gedurig hebben plaats gegrepen, hebben zij op het physisch voorkomen van een groot deel der bevolking van deze eilanden, en in het bijzonder op die van Dobbo en omstreken, een zeer merkbaaren invloed gehad (¹⁶).

Maart 28. — Daar de “Orang-kaja” aan hevige koorts leed, vroeg hij mij verlof om naar huis terug te keeren; hij had reeds met een der bewoners van het huis schikkingen gemaakt om mij als zijn plaatsvervanger te vergezellen. Maar nu ik mij in beweging wilde stellen, werden de zeeroovers als bullebak gebruikt, en werd het onveilig verklaard verder te gaan dan de naastbij gelegen kleine rivier. Dit kwam echter niet met mijn plan overeen, daar ik besloten had het naar Watelei genoemde kanaal door te varen, om zoo den Achterwal te bereiken. Maar mijn gids bleef aan zijn vrees voor zeeroovers vasthouden, ofschoon ik mij overtuigd hield dat wij er thans niets meer van te duchten hadden, daar onderscheiden vaartuigen waren uitgezeild om jacht op hen te maken, onder andere eene Nederlandsche kanonneerboot die was aan-

gekomen sedert ik Dobbo verlaten had. Gelukkig was te mijner kennis gekomen, dat de Nederlandsche "Commissie" werkelijk was verschenen (¹⁷), en ik dreigde derhalve, dat, zoo mijn gids niet dadelijk met mij ging, ik een beroep zou doen op de autoriteiten, in welk geval hij zeker verplicht zou worden het doek terug te geven dat de "Orang-kaja" bij wijze van vooruitbetaling aan hem had overgedragen. Dit had de gewenschte uitwerking; onze schikkingen waren spoedig gemaakt, en den volgenden morgen gingen wij op weg. De wind was evenwel vlak tegen, en nadat wij tot den middag hard geroeid hadden, liepen wij een riviertje binnen, waarbij wij eenige hutten vonden, om daar ons middagmaal te bereiden. De plaats was niet zeer uitlokkend, maar daar wij onze bestemming, de rivier van Watelei (¹⁸), toch niet konden bereiken, vond ik het niet kwaad hier een paar dagen te vertoeven. Ik liet dus mijn bed en de noodzakelijkste bagage aan wal brengen, en betaalde een parang (houwer) voor het gebruik eener kleine schuur. Toen de duisternis gevallen was, werden wij plotseling opgeschrikt door den kreet: "badjak! badjak!" (zeeroovers!) De mannen grepen allen naar hunne bogen en speeren en snelden naar het strand, ook wij namen onze geweren ter hand en maakten ons tot den strijd gereed, maar na weinige minuten kwamen allen lachende en snappende terug, want het was gebleken dat men eene kleine boot, die met sommige hunner eigen makkers van de vischvangst terugkeerde, voor een rooversvaartuig had aangezien. Toen alles weder rustig was, kwam een der mannen, die een weinig Maleisch kon spreken, naar mij toe, en verzocht mij niet te vast te slapen. "Waarom?" zeide ik. "De roovers mochten eens werkelijk komen!" antwoordde hij ernstig. Ik lachte hem uit en verzekerde hem dat ik zou slapen zoo vast als ik kon.

Twee dagen werden hier doorgebracht, maar zonder vrucht; want er vertoonden zich vogels noch insecten die mij belang

inboezemden. Wij poogden dus andermaal verder te komen, en toen wij ons een weinig van den wal verwijderd hadden, kregen wij een gunstigen wind, die ons na zes uren zeilens aan den ingang bracht van het kanaal van Watelei, dat het noordelijk deel van Aroe van het middendeel scheidt. Aan zijn monding is dit omstreeks een halve Eng. mijl breed, doch weldra wordt het smaller, en na een paar mijlen krijgt het geheel het voorkomen eener rivier, ongeveer zoo breed als de Teems voor Londen, en zich kronkelend tusschen laag maar golvend en hier en daar tot heuvelen oprijzend land. Het tooneel doet volstrekt niet aan een zeestraat denken, maar heeft een geheel binnenlandsch karakter. De breedte van het kanaal verwijderd zich nergens aanmerkelijk van het gemiddelde, het water stroomt bij afwisseling in rechte banen en afgeronde kronkelingen, en dikwijls is de ééne oever steil of rijst hij zelfs tot loodrechte klippen omhoog, terwijl de andere vlak en blijkbaar aangeslibd is. Alleen aan het zuiver zoute water en aan het gemis van allen stroom, behoudens de geringe werking van eb en vloed, kan hij die dit kanaal bevaart, erkennen dat het een zeeëngte en geen rivier is. De wind was gunstig en dreef ons voort, nu en dan door onze riemen geholpen, totdat wij des namiddags omstreeks drie ure landden op eene plek waar eene kleine beek in de koraalrots twee of drie bekens vormde en zich daarna met een waterval in miniatuur in de zoute rivier stortte. Hier baadden wij ons, bereidden het middagmaal, genoten de weelde van het niets-doen tot zons-
ondergang, en vervolgden daarop nog een paar uren onzen weg, waarna wij ons kleine vaartuig voor den nacht aan een overhangenden boom meerden.

Den volgenden morgen te vijf ure hervatten wij den tocht, en na een uur haalden wij vier groote prauwen in, waarin de "Commissie" gezeten was, die van Dobbo was gekomen om hare officiële ronde over deze eilanden te doen, en ons in den

nacht voorbij was gevaren. Ik bracht een bezoek aan hare leden, waarvan één een weinig Engelsch sprak, maar het bleek spoedig dat wij elkander veel beter verstonden als wij ons van het Maleisch bedienden. De Nederlanders verhaalden mij dat hun tocht vertraagd was doordien zij de zeeroovers naar een der noordelijke eilanden hadden nagezet, en dat zij werkelijk drie van hunne vaartuigen gezien hadden, maar ze niet hadden kunnen bereiken, waarvan de reden was dat de roovers, als zij vervolgd worden, vlak tegen den wind in roeien, met de kracht van omstreeks 50 riemen, die ieder hunner booten bevat. Na een kop thee met hen gedronken te hebben, zeide ik hun vaarwel, en voer daarop een smal kanaal in, dat ons, naar het zeggen van onzen stuurman, naar het dorp Watelei op de Oostzijde van Aroe zou brengen (¹). Nadat wij eenige palen hadden afgelegd, bevonden wij dat het kanaal schier geheel versperd was door koraalriffen, zoodat onze boot knarsend over den bodem schoof en schuurde wat naar waarheid "de levende rots" kon genoemd worden. Soms moesten allen de boot ruimen en waden, om het vaartuig te lichten en over de ondiepste plaatsen te helpen; maar ten laatste kwamen wij alle moeilijkheden te boven en bereikten een ruime baai of kom, met rotsen en eilandjes bezaaid, en open naar den kant der oostelijke zee en de talrijke eilanden van den Achterwal. Ik vernam nu dat wij van het dorp waarheen wij gingen, nog palen ver verwijderd waren, dat wij in de open zee moesten komen en een rotsige punt omzeilen. Het scheen mij toe dat wij met rukwinden bedreigd werden, en daar ik mij ongaarne met kleine booten op zee waag, en, voor zoover ik vernemen kon, het dorp Watelei geene geschikte plaats voor mij was om te toeven (want paradijsvogels komen daar niet voor), besloot ik terug te keeren en mij te begeven naar een dorp waarvan ik gehoord had, gelegen aan een zijtak van het Watelei-kanaal en nagenoeg in het midden van de "Tanah besar" van Aroe. Men

had mij gezegd dat daar goede menschen woonden, gewend om van de jacht en de vogelvangst te leven, dewijl zij te ver van het strand verwijderd zijn om eenig deel van hun voedsel uit de zee te bekomen. Terwijl ik bezig was dit plan te vormen, brak de rukwind over ons los en verwekte in het ondiepe water zulk een hevige rolling, dat mijn olieflesch en lamp omgeworpen en mijn potten en pannen ten deele verbrijzeld werden, zoodat wij in groote ontsteltenis geraakten. Het gelukte ons door hard roeien met de vallende duisternis weder in het hoofdkanaal te komen, waar wij rondzagen naar een plaats om er ons avondmaal klaar te maken. Nu was het juist opkomend water en een bijzonder hoog tij, zoodat ieder plekje zand of strand onder water stond, en het was met de grootste moeite, en nadat wij lang in den donker hadden rondgetast, dat wij ten laatste een hellend stuk rots vonden van een paar voet in het vierkant, waarop wij een vuur konden aanleggen en wat rijst koken. Den volgenden dag zetten wij onze terugreis voort, en op den daarop volgenden voeren wij aan de Zuidzijde van het kanaal van Watelei den boven bedoelden zijtak in, en dien volgende tot waar hij ophoudt bevaarbaar te zijn, kwamen wij aan het kleine dorp Wanoembai, bestaande uit twee groote huizen door eenig plantsoen omringd, te midden der maagdelijke bosschen van Aroe (*).

Daar het voorkomen dezer plaats mij behaagde en ik lust had er eenigen tijd te vertoeven, zond ik mijn stuurman om te beproeven of het mogelijk zou zijn hier tegen betaling huisvesting voor mij te erlangen. De eigenaar, tevens het hoofd der plaats, maakte vele verontschuldigingën. In de eerste plaats was hij bevreesd dat zijn huis mij niet bevallen zou, en in de tweede plaats twijfelde hij of het zijn afwezigen zoon bevallen zou, indien hij er mij in toeliet. Daarna had ik zelf een lang gesprek met hem. Ik trachtte hem aan het verstand te brengen wat ik eigenlijk kwam doen en hoeveel er aan mij te

verdienen zou zijn, en toonde hem mijn voorraad kralen, messen, manufacturen en tabak, alles zaken die ik bij hem en de zijnen zou verteren, indien hij mij een plaatsje in zijn huis wilde inruimen. Hij scheen hierdoor een weinig van zijn stuk gebracht en zeide dat hij er eens met zijne vrouw over zou spreken; inmiddels ging ik een kleine wandeling doen om den omtrek te zien. Daarvan teruggekeerd zond ik andermaal mijn stuurman, met de boodschap dat ik weg zou gaan, indien hij mij niet een deel van zijn huis wilde afstaan. Na een half uur ongeveer keerde deze terug met zijn antwoord; maar wat hij vroeg voor het gebruik van een klein deel zijner woning gedurende enkele weken, was zooveel dat er het halve huis voor had kunnen gebouwd worden. Daar echter de eenige moeilijkheid nu een geldelijke bleek te zijn, pakte ik omstreeks 10 ellen katoen, eene bijl, eenige weinige kralen en wat tabak bij elkander, en zond ze hem als mijn laatste bod voor dat gedeelte van het huis dat ik vroeger had aangewezen. Na nog eenig over en weêr praten werd dit aangenomen, waarop ik onmiddellijk het gehuurde kwartier betrok.

Het huis was groot en vrij wel gebouwd; het stond omstreeks zeven voet hoog op palen en de wanden verhieven zich nog drie of vier voet tot aan het hooge spitse dak. De vloer was van bamboe-latten en in de helling van het dak was een vervaarlijk groot luik, dat kon worden opgetild en geschoord, om licht en lucht in te laten. Aan het einde waar dit zich bevond, was de vloer, over eene lengte van tien en eene breedte van twintig voet, ongeveer een voet opgehoogd, en dit gedeelte, ofschoon van de overige binnenruimte niet afgesloten, was het kwartier dat ik zou bewonen. Er was echter aan het ééne einde door een atappen beschot een soort van keukentje afgeschoten, met een vloer van leem en een rak voor potten en pannen. Aan het tegenovergestelde einde liet ik mijn muskieten-gordijn ophangen, en toen mijn koffers en doozen

en voorraad langs de wanden waren geschikt, een tafel en een zitplaats waren opgeslagen, en alles een weinig gestoft en gereinigd was, scheen mij de plaats al heel wel bewoonbaar toe. Mijne boot werd vervolgens op strand gehaald en met palmbladen overdekt, de zeilen en riemen werden binnenshuis gebracht, twee stellages werden opgericht, de ééne buiten- de andere binnenshuis, om mijne exemplaren aan op te hangen voor het drogen, en mijne bedienden werden aan 't werk gezet om hunne geweren schoon te maken en alles voor de vervulling onzer taak in gereedheid te brengen.

Den volgende dag hield ik mij bezig met de paden in den onmiddellijken omtrek te verkennen. De kleine rivier die wij waren opgevaren, houdt hier op bevaarbaar te zijn, en is hooger op slechts een kleine rotsige beek, die in het warme seizoen geheel uitdroogt. Nu echter stroomde er eenig water door, en een pad dat gedeeltelijk door, gedeeltelijk langs het bed liep, beloofde een goede vangst van insecten, daar ik hier den prachtige blauwen vlinder *Papilio Ulysses*, nevens onderscheidene andere fraaie soorten, in trage vlucht zag fladderen, en nu eens rust nemen hoog in het gebladerte dat over het water hing, dan eens nederstrijken op de vochtige rots of aan den rand van modderige plassen. Een weinig verder vertakten zich door een jonger boschgewas onderscheidene paden naar suikerrietvelden, tuinen en verspreide woningen, en daarachter teekende een donkere muur van groen, met boomstammen als gestreept, de grenzen van het oorspronkelijke woud. Het gefluit van vele vogels beloofde een goede jacht, en werkelijk vernam ik bij mijn terugkomst, dat mijne jongens reeds twee of drie soorten geschoten hadden die mij nog nieuw waren, terwijl mij des avonds door een inboorling een zeldzame en fraaie soort van grondlijster (*Pitta Novae Guineae*) werd gebracht, die tot dusverre alleen als bewoner van Nieuw Guinea bekend was (2°).

Bij nadere kennismaking boezemden mij de lieden in wier

midden ik leefde, groot belang in; zij vormden een zeer voldoende staal van den echten wilde der Aroe-eilanden, tamelijk vrij van alle vreemde inmenging. Het huis waarvan ik een deel bewoonde, bevatte vier of vijf huisgezinnen, en bovendien waren er doorgaans van zes tot twaalf bezoekers. Zij maakten van den morgen tot den avond een onophoudelijk lawaai — pratende, lachende en schreeuwende zonder einde — juist niet aangenaam om te hooren, maar belangwekkend voor de studie van het nationaal karakter. Mijn bediende Ali, die nooit, hetzij in zijn eigen land of in eenig ander dat hij bezocht had, aan zulk een woordenrijkheid was gewoon geweest, zeide tot mij: “banjak koewat bitjara orang Aroe” (de menschen van Aroe zijn geweldig drukke praters). Op zekeren avond begonnen de mannen, na hunne schroomvalligheid een weinig overwonnen te hebben, ook met mij een gesprek over mijn land enz., terwijl ik op mijne beurt hen vroeg of zij ook eenige overlevelingen hadden omtrent hun eigen afkomst. Ik was evenwel ongelukkig in mijne pogingen, want er bleek geen middel te zijn om hen de eenvoudige vraag te doen verstaan, vanwaar de bewoners der Aroe-eilanden afkomstig waren. Ik stelde die op alle mogelijke manieren, maar het onderwerp scheen geheel buiten den kring hunner denkbeelden te liggen; klaarblijkelijk hadden zij zich daar nooit aan laten gelegen zijn, en liet een punt zoo ver buiten hun bereik en zoo nutteloos om over te denken als hun eigen afkomst, hen geheel onverschillig. Ziende dat ik niet vorderde, vroeg ik hen of zij ook wisten wanneer de handel met Aroe was begonnen, wanneer de Chineezzen en Makassaren het eerst met hunne prauwen gekomen waren, om tripang en karet en vogelnestjes en paradijsvogels te koopen? Dit begrepen zij, maar zij zeiden mij dat zoover hunne herinneringen en die hunner vaders reikten, er altijd dezelfde handel was geweest, maar dat dit de eerste maal was dat een werkelijke blanke tot hen was gekomen,

en, voegden zij er bij: "Gij ziet hoe de lieden dagelijks van alle dorpen in den omtrek herwaarts komen om u te zien." Dat was zeer vleierend en gaf mij de verklaring van den grooten toevloed van bezoekers, dien ik aanvankelijk voor toevallig had gehouden. Eenige jaren te voren had ik te Londen tot de toeschouwers behoord, toen de Zoeloe's en Azteken te zien waren (*). De rollen waren nu omgekeerd; want in de oogen dezer lieden was ik op mijne beurt eene nieuwe en zonderlinge verscheidenheid van het menschengeslacht, en ik genoot de eer hun, in mijn eigen persoon, gratis een aantrekkelijk schouwspel op te leveren.

Al de mannen en knapen van Aroe zijn ervaren boogschutters, en gaan nimmer uit zonder van boog en pijlen voorzien te zijn. Zij schieten alle mogelijke soorten van vogels, en bij voorkomende gelegenheden ook wilde varkens en ken-goeroes, zoodat zij een tamelijken voorraad van vleesch hebben om met hunne groenten te nuttigen. De uitwerkselen dezer krachtiger voeding zijn zichtbaar in betere gezondheid, welgemaakt lichaam, en eene doorgaans zuivere huid. Zij brachten mij een groot aantal kleine vogels in ruil voor kralen of tabak, maar mishandelden ze vreeselijk in weêrwil mijner telkens herhaalde aanwijzingen. Wanneer zij een vogel levend vingen, bonden zij hem gemeenlijk een snoer om den poot en bewaarden hem een paar dagen in dien toestand, totdat zijn gevederte zoo door het slijk gesleept en bemorst was, dat het bijna geen waarde meer bezat. Een der eerste zaken die zij mij bezorgden, was een levend exemplaar van den fraaien en merkwaardigen raketstaartigen ijsvogel, en toen zij bemerkten hoezeer ik dien bewonderde, brachten zij mij achtereenvolgens een aantal andere, die allen vóór het aanbreken van den dageraad werden gevangen, terwijl zij in de spleten van de rotsige oevers der rivier zaten te slapen. Ook mijne jagers schoten eenige exemplaren en bij schier allen was de roode sneb meer of min met slijk of aarde beklonterd. Hieruit blijkt de levens-

wijze van den vogel, wien, daar hij nooit visch vangt, de Engelsche naam der ijsvogels (Kingfisher) weinig voegt; hij voedt zich namelijk met insecten en kleine schelpdieren, die hij in de bosschen oppikt, en waarop hij zich van zijn zitplaats op een lagen boomtak neêrstort. Het geslacht Tanysiptera, waartoe deze vogel behoort, is merkwaardig door de ontzachlijke verlenging van den staart, die bij alle andere ijsvogels klein en kort is. Linnaeus noemde de eenige soort van dit geslacht die hem bekend was, en die met schitterend blauw en wit gevederte en koraalrooden bek prijkte, om hare groote bevalligheid en schoonheid *Alcedo Dea* (godin-ijsvogel). Sedert zijn onderscheiden soorten van deze belangwekkende vogels bekend geworden, allen behorende tot een zeer beperkt gebied, dat de Molukken, Nieuw-Guinea en het uiterste Noorden van Australië omvat. Zij gelijken zoo sterk op elkander, dat de meeste soorten slechts door een zorgvuldige vergelijking van elkander kunnen onderscheiden worden. Een van de zeldzaamste soorten echter, alleen op Nieuw-Guinea voorkomende, is zeer gemakkelijk kenbaar, daar hier het wit door helder rood is vervangen. De soort die ik op Aroe kreeg, was eene nieuwe, die den naam van *Tanysiptera Hydrocharis* heeft ontvangen, maar is wat algemeen voorkomen en kleurverdeling betreft geheel gelijk aan de grootere soort die op Amboina voorkomt en op blz. 513 van het eerste deel is afgebeeld (**).

De toevloed van nieuwe en belangwekkende vogels, mij deels door mijn eigen jagers, deels door de inboorlingen aangebracht, hield steeds aan, en na verloop van een week kwam Ali op een namiddag triomfantelijk tot mij met een fraai exemplaar van den grooten-paradijsvogel. De prachtige vederbossen die zijn voorname sieraad uitmaken, hadden hun vollen wasdom nog niet bereikt, maar de gloed hunner schitterende oranje-kleur en de keurige fijnheid der los wuivende vederen waren onovertreffbaar. Te gelijker tijd werden mij een

grootte zwarte kaketoe, een fraaie vruchtduif en een aantal kleine vogels gebracht, zoodat wij allen tot zonsondergang druk werk hadden met het onthuiden. Maar juist hadden wij alles opgeruimd en voor den nacht opgeborgen, toen mij een zonderling dier gebracht werd, dat door de inboorlingen geschoten was. Het geleek in grootte en in zijn witte wollige vacht op een klein vet lam, maar het had korte pooten, op handen gelijkende klauwen met lange nagels, en een langen grijpstaart. Het was eene soort van *Cuscus* (*C. maculatus*), een van de zonderlinge buideldieren van het Papoesche gewest, en ik was zeer verlangend om de huid te bezitten. De eigenaars evenwel zeiden dat zij het dier wenschten te eten; en ofschoon ik hun een goeden prijs bood en beloofde hun al het vleesch te geven, bleven zij aarzelen. De reden vermoedende, bood ik hun aan, ofschoon het reeds geheel donker was, dadelijk aan het werk te gaan om het dier van de huid te ontdoen, waaraan zij hunne toestemming gaven. Het was erg gehavend en miste grootendeels de achterpooten, maar het was het grootste en schoonste exemplaar van die soort dat ik nog gezien had, en na een uur van noesten arbeid stelde ik het lichaam aan de eigenaars ter hand, die het dadelijk aan stukken sneden en braadden voor hun avondmaal (*).

Daar dit eene uitmuntende plaats voor vogels bleek te zijn, besloot ik er nog eene maand te vertoeven, en daar ik vernam dat eene inlandsche boot naar Dobbo zou varen, maakte ik van de gelegenheid gebruik om Ali derwaarts te zenden, om proviand en ammunitie op te doen. Het vaartuig vertrok op den 10den April, en bij die gelegenheid was het huis opgevuld met omstreeks een honderdtal mannen en vrouwen, jongens en meisjes, die hunne vrachten van suikerriet, pisangs, betelblad, jams enz. aandroegen. Uit ieder huis ging een jongen mede om deze producten te Dobbo te verkoopen en inkoopen te doen. Het rumoer was onbeschrijfelijk. Ten minste

vijftig van de honderd praatten steeds allen te gelijk, en dat niet in de zachte, afgemeten tonen van den koel beleefden Maleier, maar met luide stemmen, kreten en gillend gelach, waardoor zich de vrouwen en kinderen zelfs nog meer onderscheidden dan de mannen. Alleen wanneer zij mij aanstaarden, gunden zij hunne tongen een weinig rust, omdat zij dan geheel oog waren. De zwarte teelaarde die hier over de koraalrots ligt gespreid, is bijzonder vet, en het suikerriet was schooner dan ik het nog ooit had gezien. De rietstokken die naar de boot werden gebracht, waren dikwijls tien en zelfs twaalf voet lang en dik naar evenredigheid, met korte leden over de geheele lengte, die tusschen de knoopen door den overvloed van het rijke sap gezwollen waren. Te Dobbo bedingt men er een hoogen prijs voor, van 5 tot 15 centen per stok, en er is een onverzadelijke vraag naar onder de bemanning der prauwen en de visschers van Babber (*). Hier wordt onophoudelijk suikerriet gekauwd. De bevolking leeft er ten deele van en voedt er zelfs soms hare varkens mede. Nagenoeg bij ieder huis vindt men hoopen afval van het riet; en groote teenen manden om het in te werpen naarmate het is uitgekauwd, vormen overal een gewoon artikel van huisraad. Op welken tijd van den dag ook gij eene woning binnentreedt, kunt gij zeker zijn drie of vier menschen te vinden met een el riet in de ééne hand, een mes in de andere en een mand tusschen de beenen, afsnijdende, schillende, kauwende en manden vullende met een volhardenden ijver, die u het grazen eener hongerige koe of de wijze waarop eene rups de bladeren wegmaait, voor den geest brengt.

Na eene afwezigheid van vijf dagen keerden de booten van Dobbo terrug, Ali en al de zaken waarom ik hem gezonden had in goede orde medebrengende. Een groote menigte was samengevloeid om de aangebrachte goederen naar huis te dragen, waaronder eene groote hoeveelheid kokosnoten, die

hier eene gezochte lekkernij zijn. Vreemd schijnt het dat hier nooit kokospalmen geplant worden; maar de inboorlingen kunnen het niet over zich verkrijgen een goede noot in den grond te stoppen, met het vooruitzicht om daarvan eerst na twaalf jaren een oogst in te zamelen. Ook vreezen zij dat de vruchten zullen opgedolven en gegeten worden, indien er niet dag en nacht op gepast wordt. Onder de zaken die ik had laten komen, was ook een kelder arak, en natuurlijk werd ik nu belegerd met verzoeken om een slokje. Ik gaf hun een flesch, die zeer spoedig geledigd was, ofschoon men mij verzekerde dat een groot deel der aanwezigen er niet van had geproefd. Daar ik vreesde dat mijn kelder spoedig zou zijn uitgeput, wanneer ik aan al hunne aanvragen voldeed, zeide ik dat ik hun ééne flesch ten geschenke had gegeven, maar dat zij voor de tweede moesten betalen, en dat ik in het vervolg voor elke flesch een paradijsvogel vorderde. Dadelijk werd een inzameling gedaan aan de naburige huizen en een ropij in Hollandsche kopermunt bijeen gebracht, waarmede zij de tweede flesch betaalden, die even spoedig geledigd was als de eerste. Zij werden toen zeer spraakzaam, maar minder roezig en lastig dan ik verwacht had. Sommigen vormden een kring om mij en vroegen mij, misschien voor de twintigste maal, naar den naam van mijn land, en daar zij dien niet konden uitspreken, hielden zij vol dat ik hen bedroog, en maar een naam noemde dien ik zelf verzonnen had. Een kluchtig oud man, die een potsierlijke gelijkenis had met een vriend van mij te huis, werd bijna boos. "Unglung!" zeide hij, "wie hoorde ooit zulk een naam? — anglang — anger-lang — dat kan niet de naam van een land zijn; gij houdt ons voor den gek." Vervolgens beproefde hij zijne meening door een voorbeeld te staven. "Mijn land is Wanoembai — iedereen kan Wanoembai zeggen. Ik ben een "orang Wanoembai." Maar N-glung! wie hoorde ooit zulk een naam? Kom, zeg ons den

waren naam van uw land, en dan zullen wij, als gij vertrokken zijt, allen weten hoe over u te spreken." Tegen deze afdoende redeneering had ik geen ander wapen dan bevestiging dat ik de waarheid had gesproken, en het gansche gezelschap bleef vast overtuigd, dat ik hen om de eene of andere reden bedroog. Toen richtten zij hunnen aanval op een ander punt: waarom toch al die dieren en vogels en insecten en schelpen zoo zorgvuldig bewaard werden. Zij hadden mij dit reeds dikwijls gevraagd, en ik had getracht hun aan het verstand te brengen, dat die huiden met stroo gevuld en zóó opgezet werden dat zij er als levende dieren nitzagen, en dat dan de menschen in mijn land kwamen om er naar te kijken. Maar dit voldeed hen in geenen deele; er moesten, meenden zij, in mijn land vele zaken zijn meer waard om naar te kijken, en zij konden niet gelooven dat ik mij voor hunne vogels en beesten zooveel moeite zou geven, alleen om ze te kijk te zetten. Zij zelven vonden er niets aan te zien, en wij die katoenen stoffen en glas en messen en zoovele andere wonderbaarlijke dingen maakten, konden geen behoefte hebben om onze oogen te weiden aan hetgeen Aroe opleverde. Klaarblijkelijk hadden zij er over nagedacht, en hadden zij ten laatste eene voldoende oplossing van het raadsel gevonden, want dezelfde oude man zeide tot mij op geheimzinnig fluisterenden toon: "Wat wordt er van hen als gij er mede op zee zijt?" -- "Wel", zeide ik, "zij worden allen in kisten gepakt. Wat denkt gij wel dat er van worden zou?" -- "Zij worden allen weder levend, niet waar?" hernam hij; en ofschoon ik er mij met een grap van poogde af te maken, en zeide dat, als dit gebeurde, wij op zee geen gebrek aan eten zouden hebben, hield hij aan zijne meening vast en herhaalde op een toon van volle overtuiging: "Ja, ja, zij keeren allen tot het leven terug: dat is het geval; zij worden allen weêr levend."

Na een korte poos, en nadat zij druk onder elkander ge-

sproken hadden, begon hij op nieuw: "Ik weet er alles van, o ja! Voordat gij hier kwaamt hadden wij alle dag regen, erg nat weêr; maar sedert gij hier zijt, is het weêr bestendig mooi en warm geweest. O ja! ik weet er alles van; gij kunt mij niet foppen!" Het bleek mij dus nu dat ik voor een toovenaar doorging, en het baatte mij niets die beschuldiging af te wijzen. Maar voor de eerstvolgende vraag stond de toovenaar geheel stil. "Wat," zeide de oude man, "is dat groote schip, daar de Boegineezen en Chineezzen naartoe varen, om hunne waren te verkoopen? Het ligt altijd in de groote zee, zijn naam is "Djong" (*); zeg er ons alles van." Te vergeefs vroeg ik hem wat zij er van wisten; zij wisten alleen dat het "Djong" heette en altijd op zee was en een heel groot schip was, en eindigden met te zeggen: "Is dat misschien uw land?" Maar toen zij zagen dat ik hun niets omtrent "Djong" kon of wilde vertellen, begonnen zij het op nieuw te betreuren, dat ik hun den waren naam van mijn land maar niet wilde zeggen. En daarop volgde een stroom van complimenten, die daarop neêrkwamen, dat ik een veel beter soort van mensch was dan de Chineezzen en Boegineezen die soms met hen kwamen handel drijven; want ik gaf hun allerlei zaken voor niets, en deed geen poging om hen op te lichten. Maar hoe lang zou ik blijven? was de volgende ernstige vraag. Zou ik nog twee of drie maanden vertoeven? Zij zouden mij overvloed van vogels en dieren bezorgen, en daar de voorraad dien ik had medegebracht, spoedig zou verteerd zijn, zeide de oude woordvoerder: "Ga dan toch niet heen, maar laat nieuwen toevoer van Dobbo komen, en blijf een paar jaren hier." En toen begon weêr de oude geschiedenis: "Zeg ons toch den naam van uw land. Wij kennen de mannen van Boegis (**) en van Makasser en van Java en van China; maar van u alleen weten wij niet, van welk land gij komt. Unglung! dat kan niet zijn; wij weten zeker dat dat geen naam van een land is." Ziende dat

er geen einde kwam aan dit langdurig gesprek, zeide ik dat ik vermoeid was en wenschte te gaan slapen; en nadat zij mij, de een om een stukje gedroogde visch voor zijn avondmaal, de ander om een weinig zout bij zijn sago, gevraagd hadden, verwijderden zij zich in stilte. Ik ging naar buiten en deed in den maneschijn een kleine wandeling om het huis, nadenkende over de eenvoudige bevolking en de vreemde voortbrengselen van Aroe, en legde mij vervolgens achter mijn muskieten-gordijn ter rust, met een gevoel van volkomen veiligheid te midden van deze goedaardige wilden.

Wij hadden nu zeven of acht dagen achtereen heet en droog weêr, waardoor de kleine rivier werd herschapen in een reeks van ondiepe poelen, door den fijnst mogelijken draad van zijpelend water onderling verbonden. Ware hier het droge seizoen gelijk aan dat te Makasser, dan zouden de Aroe-eilanden onbewoonbaar zijn; want nergens verheft zich de bodem veel hooger dan een honderd voet, en daar zij geheel uit een massa poreuze koraal-rots bestaan, wordt het water dat op de oppervlakte valt, spoedig verzwolgen. Maar gelukkig is hier het droge seizoen beperkt tot een paar maanden omstreeks September en October; want er is dan een groote schaarschte van water, zoodat somtijds honderden van vogels en andere dieren van dorst omkomen. De inboorlingen verplaatsen zich dan naar huizen nabij de bronnen der kleine stroomen, waar in de schaduwrijke diepten van het woud nog een kleine voorraad van water voorhanden is. Velen moeten dan zelfs palen verloop om water te krijgen, dat zij in groote bamboeleden bewaren en zeer zuinig gebruiken. Men verzekert mij dat alsdan wild van allerlei soorten in overvloed gevangen en gedood kan worden, door eenvoudig de watergaten te bewaken of er strikken om heen te zetten. Dit zou dus de rechte tijd voor mij zijn om mijne verzamelingen uit te breiden, ware het niet dat het gebrek aan water een onuitstaanbare plaag zou wezen.

Maar er viel toch niet aan te denken, daar ik dan niet zou hebben kunnen weggkomen, voordat nog een vol jaar zou verloopēn zijn.

Van het oogenblik af dat ik Dobbo verlaten had, was ik vreeselijk geplaagd door de insecten, die schenen te hebben samengespannen om zich over mijne langdurige vervolging van hun geslacht te wreken. Onze eerste rustplaats was des nachts verpest door ontelbare zandvliegen, die in alle deelen des lichaams dringen en wier beet een langduriger ontsteking veroorzaakt dan die der muskieten. Inzonderheid hadden mijne voeten en enkels te lijden; zij waren geheel bedekt met kleine, roode, gezwollen vlekken, die mij hevige pijn deden. Bij onze komst te Wanoembai verheugden wij ons zeer dat wij het huis vrij vonden van zandvliegen en muskieten, maar in de plantsoenen waar mijne dagelijksche wandelingen mij heenvoerden, wemelde het van bij dag stekende muskieten, die er een bijzonder vermaak in schenen te vinden mijne arme voeten aan te vallen. Na deze kwelling een maand lang aanhoudend verduurd te hebben, werden die nuttige werktuigen weerspanning en kwamen tegen zulk een behandeling in openbaar verzet. Talrijke ontstoken zweren braken uit, die mij vreeselijk deden lijden en mij het gaan onmogelijk maakten. Ik zag mij dus verplicht het huis te houden, zonder eenig vooruitzicht van het weêr spoedig te kunnen verlaten. Wonden en ongemakken aan de voeten genezen uiterst moeilijk in warme luchtstreken, en ik was er dus banger voor dan voor eenige andere kwaal. Het was mij te verdrietiger in huis te zijn opgesloten, daar het fraaie warme weder voor de insectenvangst bijzonder gunstig was en mij een rijken oogst voor mijne verzameling beloofde, en daar de kleinere soorten en de zeldzaamste en meest belangwekkende exemplaren slechts door dagelijksche en onophoudelijke nasporing kunnen verkregen worden. Wanneer ik naar den rivieroever kroop om mij te baden, zag ik dikwijls

de blauwvleugelige *Papilio Ulysses* of eenig ander even schoon en zeldzaam insect; maar er was niets aan te doen dan geduld te oefenen en bedaard terug te keeren tot het onthouden van vogels of eenig ander werk dat ik binnenshuis kon verrichten. De steken en beten en aanhoudende jeukte, door die plaag der tropische bosschen teweeggebracht, zou ik zonder morren verdragen hebben; maar er door te worden gevangen gehouden in een zoo rijk en nog niet onderzocht land, waar men, zoo vaak men door de bosschen dreunt, de zeldzaamste en schoonste schepselen ontmoet, — een land bereikt na eene zoo lange en vervelende reis en dat misschien met een dergelijk doel in de tegenwoordige eeuw niet andermaal zou bezocht worden (*), — dat was meer dan een beoefenaar der natuurlijke historie met kalm stilzwijgen verduren kon.

Ik had evenwel eenigen troost door de vogels die mijne bedienden mij dagelijks brachten, meer bijzonder door de Paradijsa's, die het hun eindelijk gelukte in vollen vederdos te erlangen. Zij strekten mij tot wezenlijke opbeuring; want zonder daarvan exemplaren gekregen te hebben, zou ik mij bezwaarlijk van Aroe hebben kunnen losscheuren. Maar wat ik schier evenzeer op prijs stelde als de vogels zelf, was mijne zich dagelijks uitbreidende kennis van hunne levensmanier, zoo door het verslag van mijne jagers als door mijne gesprekken met de inboorlingen. De vogels waren nu het tijdperk ingetreden van wat de lieden hier hunne "sakaleli" of danspartijen noemen. Zij verzamelen zich in zekere boomen des wouds, niet in vruchtboomen, zooals ik aanvankelijk meende, maar in boomen wier kruin door de wijd uiteengespreide takken een verbazenden omvang heeft, en wier groote maar schaarsche bladeren aan de vogels genoegzame open ruimte laten om te spelen en hunne pluimenpracht ten toon te spreiden. Op zulk een boom komen van twaalf tot twintig mannetjes in vollen vederdos bijeen, lichten hunne vleugels op, strekken

hunne halzen uit, en zetten hunne schitterende pluimen over-eind, terwijl zij die gedurig in golvende beweging houden. Van tijd tot tijd vliegen zij in groote opgewektheid van den éénen tak naar den anderen over, zoodat de boom vervuld is met wuivende pluimen in iedere verscheidenheid van houding en beweging *. De vogel zelf is nagenoeg zoo groot als een kraai en heeft een rijke koffiebruine kleur. Kop en hals zijn van boven zuiver stroogeel en van onder schitterend metaalgroen. De lange, donzige vederbossen van goudglanzig oranje komen aan beide zijden van onder de vleugels te voorschijn, en worden, als de vogel in rust is, gedeeltelijk door deze bedekt. Maar in dit tijdperk van opgewondenheid staan de vleugels schier loodrecht op den rug omhoog, terwijl de kop neêrgebogen en uitgestrekt is, en de lange pluimen zijn opgeheven en uitgespreid, zoodat zij twee prachtige gouden waaiers vormen, aan het onder-eind donkerrood gestreept en aan het boven-einde wegs meltende in de bleekbruine tint der fijnverdeelde en zachtken wuivende punten. De gansche vogel wordt er dan door overschaduwde, en 't gedoken lichaam, de gele kop en de smaragdgroene keel vormen slechts het voetstuk of het onderlegsel van den gulden luister die daarboven schittert. In deze houding verdient de paradijsvogel in waarheid zijn naam, en moet hij door ieder tot de schoonste en bekoorlijkste der levende wezens gerekend worden. Bij voortdurend kreeg ik van tijd tot tijd ook exemplaren van den bevalligen, kleinen koningsvogel, alsmede eene menigte schitterende duiven, lieve, kleine parkieten en allerlei merkwaardig klein gevogelte, meest sterk overeenkomende met de soorten van Nieuw-Guinea en Australië.

Hier, gelijk bij de meeste wilde volken waaronder ik ver-

* Zie de plaat tegenover het titelblad.

toefd heb, verlustigde ik mij in de schoonheid der mensche-lijke gestalte, — eene schoonheid waarvan de thuisblijvende beschaafde lieden te nauwnood eenig denkbeeld kunnen hebben. Wat zijn de schoonste Grieksche standbeelden, vergeleken met het levend, zich bewegend, ademend naakt, zooals ik gelegenheid had het dagelijks te zien? Men moet de ongedwongen gratie van den wilde bij zijne dagelijksche bezigheden of zijne trage rust gezien hebben om ze te begrijpen: een jongeling die den boog spant is het toppunt van mannelijke schoonheid. De vrouwen zijn echter, tenzij ze nog zeer jong zijn, op verre na niet zoo aangenaam om te zien als de mannen. Hare sterk geteekende gelaatstrekken zijn zeer onvrouwelijk, en zware arbeid, ontberingen en veel te vroege huwelijken doen spoedig verwelken wat zij nog gedurende korten tijd aan schoonheid of bevalligheid mogen bezeten hebben. Hare kleeding is zeer eenvoudig, maar — 't spijt mij het te moeten zeggen — ook zeer grof en onbehagelijk. Zij bestaat alleen uit een mat van inéengevlochten reepen van palmladeren, stijf rondom het lichaam gewonden, en reikende van de heupen tot de knieën. Zulk een mat wordt, naar het schijnt, niet verwisseld voor zij versleten is, en daar zij zelden gewasschen wordt, is zij doorgaans geweldig smerig. Dit is de algemeene dracht, en slechts in enkele gevallen zijn Maleische "sarongs" in zwang gekomen. Het kroezig haar is in een wrong op het achterhoofd saamgebonden, en het is voor haar een genot het te kammen, ofschoon dit nauwlijks het juiste woord is, dewijl zij daartoe gebruik maken van een grooten houten vork, met vier uiteenwijkende tanden, die voor het doel om de lange, verwarde, kroezige massa van het schedelgewas te scheiden en te schikken, veel beter geschikt is dan eenige kam zou kunnen zijn. De eenige sieraden der vrouwen zijn oorringen en halssnoeren, die zij op verschillende smaakvolle manieren dragen. De einden van een halssnoer zijn dikwijls eerst

aan de oorringen vastgemaakt en vandaar tot aan de haar-wrong op het achterhoofd geslingerd. Dit is werkelijk een sierlijke dracht, daar de kralen met bevalligheid aan weërszijden van het hoofd hangen en door hare verbinding met de oorringen aan deze barbaarsche sieraden een voorkomen van doelmatigheid geven. Het is daarom dat wij deze manier in de aandacht aanbevelen van diegenen onder onze schoonen die zich nog gaten in de ooren laten boren om daar ringen aan te hangen. Eene andere manier bij deze Papoesche dames is om twee halssnoeren te dragen, die, om de ééne zijde van den hals hangende, onder den tegenovergestelden arm doorgaan, zoodat zij elkander kruisen. Ook dit is een aardige dracht, vooral doordien de witte kralen of kengoeroe-tanden waarvan die halssnoeren gemaakt zijn, bij de zwarte, glanzige huid zoo sterk afsteken. De oorringen zelf zijn gemaakt van een staafje koper of zilver, zoo gedraaid dat de einden over elkander komen. De mannen, zooals gewoonlijk bij de wilden, versieren zich nog meer dan de vrouwen. Zij hebben halssnoeren, oorringen en vingerringen, en tooien zich ook gaarne met een band van gevlochten gras, stijf om den arm vlak onder den schouder gedragen, en nog verder opgeschikt met een daaraan gehechten bundel haar of lichtkleurige vederen. De tanden van kleine dieren, hetzij alleen of afgewisseld met witte of zwarte kralen, vormen hunne halssnoeren, en soms ook hunne armbanden; gemeenlijk evenwel verkiezen zij voor deze laatste koperdraad, of de zwarte, hoornachtige vleugeldorens van den kazuaris, die zij als een amulet beschouwen. Enkelringen van koper of schelpen en stevig gevlochten banden onder de knie vormen de rest van hun gewonen tooi.

Enige inboorlingen van het verder zuidwaarts gelegen Koebroor, welks bevolking voor de ruwste en minst beschaafde van de Aroesche stammen gehouden wordt, kwamen ons op zekeren dag een bezoek brengen. Zij hebben inderdaad een meer

dan gewoon barbaarsch voorkomen, ten gevolge van het grooter aantal vreemde sieraden waarmee zij zich tooien, en waaronder een groote hoefijzervormige kam, die zij over het voorhoofd dragen en waarvan de einden op de slapen rusten, het meest in het oog loopt. De rug van de kam is bevestigd in een stuk hout, dat van voren met tin belegd is, en daarboven is een pluim vastgestoken, bestaande uit de vederen van een hanestaart. In alle andere opzichten verschilden zij weinig van de bevolking waaronder ik leefde. Zij brachten mij een paar vogels, eenige schelpen en insecten, en toonden daardoor dat het gerucht van den blanken man en zijne verrichtingen tot hun land was doorgedrongen. Er was waarschijnlijk nauwelijks iemand op de Aroe-eilanden die op dat tijdstip niet van mij had hooren spreken.

Behalve de stukken huisraad die reeds vermeld zijn, is de varende have van den inboorling al zeer onbeduidend. Hij heeft een goeden voorraad speren, bogen en pijlen om te jagen, een parang of houwer en een bijl; want de steenperiode is men hier, dank zij den handelsgeest der Boegineezen en andere Maleische stammen, te boven gekomen. Een kleine leëren zak en een versierde bamboekoker, met betelnoot, tabak en kalk ^(*) gevuld, hangen aan zijn gordel of over zijn schouder, en een klein zoogenaamd boslemmermes ^(*) met houten heft is gewoonlijk tusschen zijn tijdako van boomschors en zijn bloote huid gestoken. Ieder bezit ook een kadjangmat ^(*) om op te slapen, gemaakt van de breede bladeren van een pandaan, netjes in drie lagen aan elkander genaaid. Zulk een mat heeft omstreeks vier voet in het vierkant, en nadat hij in tweeën is gevouwen, wordt het ééne einde dicht genaaid, zoodat eene soort van zak wordt gevormd, die aan de ééne zijde open is. In dezen zak kan men hoofd of voeten steken; men kan er ook bij regenvlagen het hoofd in verbergen, zoodat dan de mat tevens als kleed en als regenscherm dient. Zij laat zich in een klein bestek opvouwen, om ze gemakke-

lijk te kunnen medenemen, en vormt op die wijze een licht en veerkrachtig kussen. Zulk een mat dient dus op reis voor kleeding, woning, beddegoed, huisraad, alles tegelijk.

De eenige sieraden van de woningen der Aroe-eilanders zijn zegeteekenen van de jacht: kinnebakken van wilde varkens, koppen en ruggegraten van kazuarissen, en pluimen gemaakt van de vederen van paradijsvogels, kazuarissen en huishoenders. De speren, schilden, messeheften en andere gereedschappen zijn meer of minder met fantastisch snijwerk versierd, en de matten en doozen van bladeren zijn gevlochten of geveerd tot nette figuren in rood, zwart of geel. Die doozen moet ik vooral niet vergeten: zij zijn op vernuftige wijze gemaakt van stukjes pit van palmladeren door pennen te zamen gehouden, van binnen met pandan-bladeren bekleed, en van buiten of met dezelfde stof of met gevlochten gras. Al de naden en hoeken zijn bedekt met streepjes gespleten rotan, die er met zorg op zijn vast genaaid. Het deksel is bekleed met de lederachtige bloemscheeden van den pinang-palm, die tegen het water bestand zijn, en de geheele doos is net, sterk en goed afgewerkt. Men vindt deze doozen in allerlei grootte, van eenige duimen tot twee of drie voet, en daar de Maleiers ze gaarne gebruiken tot berging van kleederen, zijn zij op Aroe een gewoon artikel van uitvoer. De inboorlingen gebruiken de kleinere als tabaks- en beteldoozen, maar hebben zelden kleêren genoeg, om de grootte te behoeven, die zij alleen voor den verkoop vervaardigen.

Tot de huisdieren die men in de woningen der inboorlingen aantreft, behooren bonte papegaaien, groen, rood en blauw; eenige tamme hoenders, die hare eieren leggen in manden onder den overhangenden dakrand bungelende, en op de vorst te roest gaan; en een aantal half-verhongerde, op wolven glijkende honden. In plaats van ratten en muizen vindt men er merkwaardige kleine buideldieren van ongeveer dezelfde grootte,

die des nachts overal rond loopen en knabbelen aan alles wat onbedekt gelaten en eetbaar is. Vier of vijf verschillende soorten van mieren vallen aan op alles wat niet door water ontoegankelijk is gemaakt, en ééne soort zwemt ook daarover heen. Groote spinnen liggen op de loer in manden en doozen, of verbergen zich in de plooien van mijn muskietengordijn. Overal krielt het van duizendpooten en millioenpooten; ik heb er zelfs gevonden onder mijn kussen en op mijn hoofd. In iedere doos of onder iedere plank die men eenige dagen ongerept heeft gelaten, kan men zeker zijn een kleinen schorpioen knusjes gelegerd te vinden, gereed om zijn gevreesden staart snel tot aanval of verdediging aan te wenden. Zulk gezelschap schijnt zeer verontrustend en gevaarlijk, maar alles bij elkander genomen is het niet zoo erg als de steken der muskieten of als de insectenplaag zoo gewoon in Europa. Deze laatste zijn een bestendige en aanhoudende bron van kwelling en walging, terwijl men daarentegen jaren lang te midden van schorpioenen, spinnen en duizendpooten, hoe leelijk en venijnig zij ook zijn mogen, kan leven, zonder er eenig na-deel van te ondervinden. Ofschoon ik twaalf jaren in de tropische gewesten heb doorgebracht, ben ik nooit door een de-zer dieren gebeten of gestoken.

De magere en hongerige honden boven vermeld, waren mijne ergste vijanden en noodzaakten mij aanhoudend op mijne hoede te zijn. Indien mijne jongens den vogel dien zij bezig waren te onthuiden, een oogenblik lieten liggen, kon ik zeker zijn dat hij geroofd was. Alles wat maar eetbaar was moest aan het dak worden gehangen om buiten hun bereik te zijn. Eens was Ali juist klaar met het onthuiden van een prachtigen konings-paradijsvogel, toen hij de huid bij ongeluk liet vallen. Maar eer hij zich kon buigen om ze op te rapen, was er een van dat uitgehongerde ras op aangevallen, en het gelukte hem niet ze uit zijne klauwen te redden dan nadat ze aan flarden

was gescheurd. Twee huiden van den grooten-paradijsvogel, die reeds volkomen droog en gereed voor het inpakken waren, had ik gedurende den nacht onvoorzichtiglijk op mijne tafel gelaten, gewikkeld in papier. Den volgenden morgen waren zij verdwenen, en slechts eenige verstrooide vederen toonden aan welk lot haar getroffen had. Mijne hangplank was buiten hun bereik; maar daar ik dom genoeg geweest was om eene kist die mij als trap had gediend te laten staan, bemerkte ik den volgenden morgen dat een paradijsvogel in vollen dos verdwenen was, en dat onder het huis een hond nog bezig was met op de brokken te knabbelen, terwijl de fraaie gouden pluimen allen in het slijk getreden waren. Elken nacht, zoodra ik in bed was, kon ik hen hooren rondsnuffelen, onder de tafel en tusschen mijn kisten en manden zoekende wat zij zouden kunnen verslinden, en mij tot aan den morgen in een staat van spanning houdende, uit vreeze dat iets van waarde door onnadenkendheid onder hun bereik mocht zijn gebleven. Zij dronken de olie van mijne drijvende lamp en verslonden het lemmet, en mijne potten en pannen wierpen zij omver en braken zij, indien mijne luie jongens ze niet zoo zorgvuldig hadden gewasschen of er was nog een geur van iets eetbaars aangebleven. Maar hoe boos zij ook waren, in het huis van een Dajak op Borneo waar ik logeerde, was ik toch nog erger met die dieren gevaren; want daar hadden zij de boven-einden van mijne waterlaarzen afgeknaagd, een groot gat gebeten in een oude lederen weitasch, en een deel van mijn muskietengordijn naar binnen geslagen.

April 28. — Gisteren avond werd een groote beraadslaging gehouden, die klaarblijkelijk te voren was vastgesteld en overwogen. Een groot aantal inboorlingen verzamelde zich rondom mij, met de verklaring dat zij met mij moesten spreken. Twee hunner die het best Maleisch verstonden, hielpen elkander, terwijl de anderen hunne wenken en meeningen in hun

eigen taal daartusschen wierpen. Zij verhaalden mij een omslachtige en verwarde geschiedenis; maar deels tengevolge van hun gebrekkig Maleisch, deels wegens mijne onbekendheid met plaatselijke uitdrukkingen, deels eindelijk ook door het gebrek aan samenhang in hun verhaal, kon ik er niet goed uit wijs worden. Het bleek evenwel dat het een overlevering was, en het verblijdde mij iets van dien aard te vernemen. Langen tijd geleden, zeiden zij, waren eenige vreemdelingen naar Aroe, en bepaaldelijk hier te Wanoembai gekomen; maar het hoofd van Wanoembai had geen welgevallen in hen en wenschte dat zij zouden heengaan. Hieraan wilden zij echter geen gehoor geven, en zoo kwam het tot een strijd, waarin vele Aroeëzen gedood, en andere, het hoofd daaronder begrepen, gevangen gemaakt en door de vreemdelingen weggevoerd werden. Eenige sprekers beweerden evenwel dat het hoofd niet was medegevoerd, maar in zijn eigen boot was vertrokken om aan de vreemdelingen te ontkomen, dat hij in zee was gestoken en nooit was teruggekeerd. Zij gelooven evenwel dat het hoofd en de lieden die hem vergezelden, nog in leven zijn en wonen in het eene of andere vreemde land; en indien zij slechts wisten waar zij te vinden waren, zouden zij hen laten verzoeken om terug te komen. En daar zij een vaag denkbeeld hebben, dat de blanke menschen alle overzeesche landen kennen, wenschten zij van mij te weten of ik hunne landgenooten ook in mijn land of op zee had ontmoet. Zij geloofden dat zij wel daar zouden zijn, omdat zij zich niet konden voorstellen waar zij anders wel zijn zouden. Zij hadden, zeiden zij, overal naar hen gezocht, te water en te land, in de bosschen en op de bergen, in de lucht en in het zwerk, maar zij hadden hen niet kunnen vinden; zij moesten derhalve in mijn land zijn, en zij verzochten mij dus het hun te zeggen; want ik zou het zeker wel weten, daar ik over de groote zee gekomen was. Ik trachtte hun aan 't verstand te

brengeu, dat hunne vrienden met kleine booten mijn land niet zouden kunnen bereikt hebben, en dat er overal in de zee tal van eilanden lagen, zooals Aroe, waarop ze konden zijn aangeland. Bovendien, daar het zoolang geleden was, zouden het hoofd en zijn gevolg ongetwijfeld wel dood zijn. Maar dit denkbeeld vonden zij al te belachelijk; zij waren zeker, zeiden zij, dat zij leefden, want zij hadden er het bewijs van. En toen verhaalden zij mij, dat, een aantal jaren geleden, toen de sprekers nog kinderen waren, eenige lieden van Wokam, die uit visschen waren, hunne vermiste landgenooten op zee gevonden en met hen gesproken hadden; dat de Wokammers van het hoofd een lap katoen van wel honderd vadem en ontvangen hadden, om dien aan het volk van Wanoembai ter hand te stellen, ten bewijze dat hij leefde en spoedig zou terugkomen; maar dat de Wokammers dieven waren en het katoen voor zich hadden gehouden, zoodat zij er eerst later van gehoord hadden. En wanneer zij er nu over spraken, dan wilden de Wokammers er niets van hooren en ontkenden zij dat zij het katoen ontvangen hadden. Toch waren zij hierdoor overtuigd, dat hunne vrienden op dat tijdstip levend en ergens in zee waren. En wederom, slechts weinige jaren geleden, was een bericht tot hen gekomen, dat Boegineesche handelaars eenige kinderen van hunne vermiste landgenooten hadden medegebracht. Zij waren daarop naar Dobbo gegaan, om er onderzoek naar te doen, en de eigenaar van het huis, dezelfde man die nu met mij sprak, was een dergenen die gegaan waren; maar de Boeginees had hun de kinderen niet willen laten zien, en gedreigd hen te dooden als zij in zijn huis kwamen. Hij had de kinderen opgesloten in een groote kist, en toen hij wegging had hij ze meêgenomen. Aan het einde van elk dezer verhalen baden zij mij op smeekenden toon hun toch te zeggen, of ik wist waar hun hoofd en hunne landgenooten thans waren.

Door veelvuldig vragen gelukte het mij ook eenig verslag van hen te krijgen omtrent de vreemdelingen die hun volk hadden medegevoerd. Zij zeiden dat zij verwonderlijk sterk waren en ieder een groot aantal Aroeëzen konden dooden, en dat wanneer zij zelve, hoe ernstig ook, gewond waren, zij slechts op die plaats spuwden, waardoor de wond onmiddellijk genas. Ook hadden zij een groot net van rotan gemaakt, waarin zij hunne gevangenen verstrikten en vervolgens in het water lieten zinken. Maar den volgenden dag hadden zij het net op strand gehaald, de verdrinkenen weder levend gemaakt en hen daarna medegevoerd.

Nog veel meer van dien aard werd mij verhaald, maar op zulk een verwarde en onsamenhangende wijze, dat ik er niets uit kon maken, totdat ik hun eindelijk vroeg hoe lang het geleden was dat dit alles was gebeurd, waarop zij mij verhaalden, dat eerst nadat hun volk was weggevoerd, de Boegineezen met hunne prauwen gekomen waren om met Aroe handel te drijven, en tripang en vogelnestjes te koopen. Het is niet onmogelijk dat iets eenigszins zweemende naar hetgeen zij verhaalden, werkelijk heeft plaats gehad toen de eerste Portugeesche ontdekkers op Aroe kwamen (¹²), en de kern heeft gevormd van een gedurig toenemend conglomeraat van fabel en legende. Ik twijfel er niet aan of bij het volgend geslacht, en zelfs vroeger, zal ik zelf zijn vervormd tot een toovenaar of half-god, een wonderdoener en een wezen met bovennatuurlijke kennis begaafd. Reeds nu gelooven zij dat al de dieren die ik bewaar, weder levend zullen worden; en aan hunne kinderen zal verhaald worden, dat zij het werkelijk geworden zijn. Het aanhoudend en in dezen tijd ongewoon fraaie weder dat juist aanving op het tijdstip mijner komst, heeft hen doen gelooven dat ik heerschappij voer over de seizoenen, en de eenvoudige omstandigheid dat ik steeds alleen in de bosschen ronddool, is een wonder en mysterie in hunne

oogen. Niet minder bevreemdt het hen, dat ik vraag naar vogels en dieren die ik nog niet gezien heb, en daarbij toon met hunne vormen, kleuren en levenswijze eenigermate bekend te zijn. Deze feiten worden tegen mij aangevoerd wanneer ik betuig geene kennis te dragen van wat zij van mij weten willen. "Gij moet het weten," zeggen zij, "want gij weet alles. Gij maakt dat het mooi weêr is voor uwe jagers om te schieten, en gij kent al onze vogels en dieren zoo goed als wij zelve, en gij gaat alleen in het bosch zonder iets te vreezen." Iedere belijdenis van onwetendheid van mijne zijde wordt daarom voor een bloot voorwendsel gehouden, voor een middel aangewend om te voorkomen, dat ik te veel uit de school zou klappen. Zelfs mijn schrijfgereedschap en mijne boeken zijn voor hen geheimzinnige zaken, en als ik lust had door eenige eenvoudige proeven met lens en magneet op hunne verbeelding te werken, dan zou na weinige jaren mij een geheele cyclus van wonderen worden toegeschreven, en reizigers die in later tijd tot Wanoembai doordrongen, zouden moeite hebben om te gelooven, dat het origineel van het bovennatuurlijk wezen waarvan zulke ongeloofelijke zaken verhaald werden, een eenvoudig Engelsch natuuronderzoeker was geweest, die een paar maanden onder hen vertoefd had.

Gedurende de laatste dagen had ik opgemerkt, dat er vrij wat opgewondenheid bestond en dat vele vreemdelingen kwamen en gingen, gewapend met speren en hartsvangers, bogen en schilden. Het bleek mij nu dat er oorlog in onze nabijheid was en twee naburige dorpen een twist hadden over een politieke quaestie van plaatselijken aard, waar ik niets van begreep. Zij zeiden mij dat dit eene gewone zaak was, en dat zij slechts zelden met al hunne naburen in vrede leefden. De twisten tusschen bijzondere personen trekken geheele dorpen en stammen zich aan, en de niet-betaling van den bedongen prijs voor eene vrouw is eene der meest gewone oor-

zaken van verbittering en bloedstorting. Een der oorlogsschilden werd mij ter bezichtiging aangeboden. Het is gemaakt van rotan, overdekt met katoenen garen, zoodat het tevens licht, sterk en zeer taai is. Ik geloof dat het aan iederen gewonen kogel weêrstand zou kunnen bieden. Omstreeks het midden was een gat om den arm door te steken, maar met een deksel of klep er over. Men is daardoor in staat den boog te spannen, terwijl het lijf en het gelaat tot aan de oogen door het schild beschermd blijven, wat het geval niet zijn kan indien het schild aan den arm wordt gedragen door middel van lussen aan de binnenzijde aangebracht, zooals gewoonlijk geschiedt. Eenige jongelieden uit ons huis gingen hulp aan hunne vrienden verleen, maar ik heb niet kunnen merken dat iemand van hen ietsel kreeg of dat er strijd van eenige beteekenis plaats had (**).

Mei 8. — Ik had nu zes weken te Wanoembai vertoeft, maar gedurende meer dan de helft van dien tijd had ik het huis moeten houden wegens mijne zwerende voeten. Daar mijn voorraad schier uitgeput en mijne doozen voor vogels en insecten gevuld waren, en daar ik geen vooruitzicht had om spoedig het gebruik mijner beenen te herkrijgen, besloot ik naar Dobbo terug te keeren. In de laatste dagen waren de vogels schaarscher geworden, en de paradijsvogels waren nog niet zoo menigvuldig als de inboorlingen mij verzekerden dat zij zouden zijn in de volgende maand. De lieden te Wanoembai schenen veel leed te gevoelen over mijn vertrek; en waarlijk niet zonder reden, want de schelpen en insecten die zij onder weg en te midden van hun plantsoen opraapten, en de vogels die hun kleine jongens met hun bogen en pijlen schoten, werden beloond met een gedurigen voorraad van gambier en tabak, en met kralen en duiten die zij konden oppotten om latere uitgaven te bestrijden. De eigenaar van het huis ontving om niet een weinig rijst, visch of zout, zoo dikwijls

hij er om vroeg, wat ik erkennen moet dat hij slechts zelden deed. Bij mijn vertrek deelde ik mijn overgebleven voorraad van zout en tabak onder hen uit en gaf ik aan mijn gastheer een flesch arak. Ik geloof dat mijn verblijf onder deze eenvoudige en goedaardige lieden over het geheel voor beide partijen genoegelijk en voordeelig was. Het was mijn stellig voor-nemen terug te komen, en had ik geweten dat de omstan-digheden mij dit beletten zouden, dan zou ik eenig leedwezen hebben gevoeld bij het verlaten van een oord waar ik het eerst zoovele zeldzame en schoone levende wezens gezien had, en in zoo ruime mate het genot had gesmaakt dat het hart van den natuuronderzoeker vervult, wanneer hij zoo gelukkig is eene streek te vinden die nog niet is onderzocht en waar elke dag hem nieuwe en onverwachte schatten aanbrengt. Wij laadden onze boot des namiddags, en des morgens voor den dageraad vertrekkende, bereikten wij, door den wind begun-stigd, Dobbo laat in den avond van dienzelfden dag.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Wallace vermeldt den naam van deze plaats niet, maar op zijn kaartje van de Aroe-eilanden heet zij Noesei en schijnt zij met de kreek die derwaarts den weg baant, tot Wokam te behooren, ofschoon veel zuidelijker en oostelijker gelegen dan het tegenover Dobbo liggende deel van Wokam, dat hij, volgens blz. 229, vroeger bezocht. Ik geloof echter niet dat deze plaats werkelijk nog tot Wokam behoort; Wallace heeft dat eiland veel te groot geteekend, en wat hij de "tanah besar" noemt, is veel meer tot kleine eilanden verbrokeeld dan hij zich voorstelt, gelijk ik bij hoofdst. XXXIII nader zal toonen. Ook kennen wij de namen der

negeriën van Wokam, zoowel door Bosscher als door von Rosenberg, maar geen van beiden maakt van Noesei gewag. Bosscher noemt Wokam, Pengambil en Samaeng aan den Voorwal, Naffar, Manambai, Majoeni en Badjina aan den Achterwal. De vier eerstgenoemde kent ook von Rosenberg, onder de namen Wokam, Fingambel, Saman en Nafieroe, en in plaats van de drie overige noemt hij nog Bontin.

(²) Von Rosenberg, in zijne "Reis naar de Zuidooster-eilanden," blz. 22, de verschillende soorten van pijlen der Aroe-eilanders beschrijvende, zegt van de hier bedoelde soort: "Uitsluitend tot het schieten van klein gevogelte dienen de *toebak* en *kaiting tinga*; bij eerstgenoemde soort heeft de punt een rondon, van voren nagenoeg platten knop, bij de laatste is die, hoewel bijna evenzoo gevormd, nog buitendien van drie naar voren gerichte korte uitsteeksels voorzien. Beide soorten van pijlen dienen, om het wild levend of onbeschadigd in des jagers hand te doen vallen." Doch ofschoon dus von Rosenberg de soort van pijlen kent waarop Wallace hier het oog heeft, zegt hij op blz. 46, dat de inboorlingen niet, *zoals men dikwerf hoort vertellen*, met stompe, maar wel degelijk met scherpe gepunte pijlen op de paradijsvogels schieten. Hij maakt overigens ook gewag, zoowel daar als op blz. 42, van het hutje of loofdak waaronder zich de jagers verbergen om de paradijsvogels te belooien.

Het komt mij voor dat Wallace, die in hoofdstuk XXXVIII nog eens op het gebruik dier van een knop voorziene pijlen bij het dooden der paradijsvogels terugkomt, en het ook op de titelplaat van dit deel afbeeldt, het wel niet geheel uit de lucht zal gegrepen hebben. Zou het dus niet mogelijk zijn dat niet overal of altijd van dezelfde soort van pijlen wordt gebruik gemaakt?

(³) Of, naar de tegenwoordig gangbare onderverdeling van het geslacht *Paradisea*, "*Cicinnurus regius*," met welken naam deze vogel ook telkens in het XXXVIII^{te} hoofdstuk genoemd wordt. Hij wordt daar andermaal uitvoerig beschreven, gedeeltelijk met bijna dezelfde woorden. Men stuit echter ook op kleine verschillen. Zoo staat op de ééne plaats: "it frequents the lower trees of the *less dense* forests," en op de andere: "it frequents the smaller trees in the *thickest* parts of the forest."

(⁴) Eng.: *this "thing of beauty*," met toespeling op den bekenden dichtregel:

"A thing of beauty is a joy for ever."

(*) T. w. *Paradisea apoda*, de *faneam* der inboorlingen. Deze soort komt, zoover men weet, uitsluitend op de Aroe-eilanden voor, terwijl *Cicinnurus regius* ook op Nieuw-Guinea, Misool en Salwati gevonden wordt. De bekende paradijsvogels der Aroe-eilanden zijn tot deze twee soorten beperkt. Zie hoofdstuk XXXVIII en von Rosenberg, t. a. p., bl. 41 vv. Laatstgenoemde zegt op blz. 45: "De bewering van sommige reizigers, b. v. Forrest, en in navolging van hem ook die van vele natuurkundigen, b. v. Wallace en Gray, dat *Paradisea apoda* ook op Nieuw-Guinea zou leven, is geheel onjuist." Ik vind echter die bewering bij Wallace niet; alleen spreekt hij in hoofdst. XXXVIII het vermoeden uit, dat deze vogel *misschien* ook zal gevonden worden in de nog niet onderzochte deelen van Nieuw-Guinea; en het schijnt mij dan ook onvoorzichtig, die mogelijkheid te loochenen.

(*) *Pipra* of *Manacus*, een bekend geslacht van Zuid-Americaansche *Passerinae*, nauw verwant met de Kotinga's.

(*) Over de veranderingen van het kleed der groote-paradijsvogels spreekt Wallace nader in hoofdst. XXXVIII. Zijne voorstelling verschilt zeer van die bij von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden," blz. 43, waarop ik in de noten op hoofdst. XXXVIII zal terugkomen.

(*) De transcriptie van dien kreet door von Rosenberg, t. a. p., is: "woek- wook- woeek."

(*) In zijne "Parrots of the Malayan region" (Proceedings of the Zoölog. Soc., 1864) onderscheidt Wallace twee soorten van *Microglossum*, eene grootere, *Microglossum Goliath*, op Nieuw Guinea, Waigeoe en Misool, en de hier beschreven kleinere, *Microglossum aterrimum*, van de Aroe-eilanden. Hij voegt er echter bij dat de twee soorten nauwelijks van elkander kunnen onderscheiden worden (*are hardly distinguishable*). Het is dus niet te verwonderen, dat vele ornithologen het soortverschil ontkennen, en slechts ééne soort aannemen, die in grootte sterk varieert. Zie Finsch, "die Papageien," I, S. 374. In plaats van *Microglossum* schrijven velen *Microglossus*. Von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden," blz. 48, noemt dezen vogel *alkai*, waarschijnlijk de naam dien hem de Aroe-eilanders geven. Met de waarnemingen van Wallace omtrent de wijze waarop deze vogel zich voedt, verdienen die van von Martens en Westerman vergeleken te worden, die ook Finsch, t. a. p., blz. 175 meedeelt. Westerman's waarnemingen in den tuin van *Natura Artis Magistra* te Amsterdam zijn

oorspronkelijk meêgedeeid in Brehm's "Illustrirtes Thierleben," en hebben, evenals die van v. Martens, eigenlijk slechts betrekking op het gebruik dat de vogel van zijne tong maakt: "Er nimmt das Futter mit dem Fusse an, bringt es an den Schnabel, zerstückelt es und drückt nur die Spitze seiner Zunge, welche mit einem runden, hornartigen Blättchen versehen ist, auf den abgetrennten Bissen, welcher auf dem Blättchen kleben bleibt. Nun wird die Zunge zurückgezogen und der Bissen verschluckt. Das geht langsam vor sich und daraus folgt, dass die Mahlzeit sehr lange währt."

(¹⁰) Die namelijk op blz. 242 (vgl. noot 1) vermeld.

(¹¹) Men noemt zulke kisten "kelders." Volgens een staat van den uitvoer en invoer op de Aroe-eilanden gedurende het jaar 1849, door Bosscher medegedeeld in Deel I van het Tijdschrift van het Batav. Gen., bedroeg in dat jaar de aanvoer van arak 1930 kelders, en de prijs per kelder slechts f 9. Bovendien kan deze opgave, volgens Bosscher zelf, veilig met een tiende verhoogd worden voor hetgeen door kleine handelaars rechtstreeks naar den Achterwal wordt gevoerd. Wallace zelf schat in het volgende hoofdstuk de jaarlijksche consumtie van arak op de Aroe-eilanden op 3000 kisten. Een flesch arak bevat volgens Wallace een halve gallon; en daar een gallon met omstreeks 4½ Ned. kan gelijk staat, heb ik daarvoor "twee en een kwart kan" gesteld. Maar voor de juistheid kan ik niet instaan. Ik heb te vergeefs naar eene opgave van den juiste inhoud van een kelder arak gezocht.

(¹²) "Het hoofdgebrek van den Aroenees is zijne drift naar geestrijke dranken, die veeltijds de bron wordt van allerlei rampen en ongelukken en hem en zijn gezin ten verderve sleept. Geen feest, geen terugkeer van de drinkplaats [?], of drank in grooten overvloed moet er wezen, en hij rust niet vóórdát hij smoordronken nederzigt. Zich zelven, vrouwen en kinderen, alles zou hij verkoopen of verpanden, om maar op zulk een oogenblik aan zijn lust naar drank den tengel te kunnen vieren. Dat de sluwe handelaar van dit gebrek op een schandelijke wijze partij trekt, zal nauwelijks behoeven gezegd te worden, en dikwerf ziet men dan ook in korten tijd zulk een ongelukkige van den rang van vrij man afdalen tot den stand, dien der slaven nabij komende." Bosscher, Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. II, bl. 360. Op bl. 376 teekent Bosscher aan, dat sommige hoofden het gebruik van arak en jenever beginnen te vervangen door

dat van Franschen wijn, omdat zij daarvan meer kunnen drinken zonder dronken te worden. Vgl. ook von Rosenberg, "Reis naar de Zuidoostereilanden," bl. 29.

(¹³) Men schrijft echter in het Portugeesch "acabo," en dit beteekent niet gedaan, geëindigd, maar ten laatste, ten slotte. Gedaan is "acabado," (van "acabar," eindigen), als in de spreekwijze: "bem acabado!" wèl gedaan!

(¹⁴) In goed Portugeesch in twee woorden: "ja foi" ("ja" = *al*, reeds, het Lat. *jam*; "foi," 3e pers. enk. volm. verl. tijd, van "ser," *zijn*, en van "ir" of "hir," *gaan*). "Ja fui" beteekent: *ik ben al weg*.

(¹⁵) Namelijk *varken*. Maar wat beteekent het dan bij de Aroe-eilanders? Is de bedoeling dat het bij hen slechts als scheldwoord wordt gebruikt?

(¹⁶) Hieruit laat zich nu gemakkelijk verklaren waarom men de Papoesche afkomst der Aroe-eilanders soms geheel verworpen, of hen als een overgangsvorm tusschen Maleiers en Papoea's beschouwd heeft. Zie b. v. Bosscher, t. a. p., bl. 341 v. en 356, v. Rosenberg, t. a. p., bl. 28.

(¹⁷) De schrijver had namelijk vroeger, blz. 236, gezegd dat de commissie dit jaar niet verwacht werd. Ambtenaren ter beschikking, vroeger van den Gouverneur der Molukken, thans van den Resident van Amboina, zijn met een jaarlijksche inspectie der Aroe- en Kei-eilanden belast, en wij zijn daaraan de berichten van Bosscher, van Eybergen en van der Crab over die eilanden verschuldigd.

(¹⁸) De kanalen die de area dezer eilanden verdeelen, worden hier en elders rivieren genoemd, in navolging van het inlandsch spraakgebruik, waarover in het begin van hoofdst. XXXIII wordt gehandeld. Trouwens uit hetgeen een weinig later van het kanaal van Watelei gezegd wordt, laat zich dit spraakgebruik gereedelijk verklaren. Het kanaal van Watelei is de gewone doortocht naar het Achterwals-eiland Watelei, en ontleent daaraan zijn naam.

(¹⁹) Op het eiland Watelei is ook een dorp van dien naam; maar dorp en eiland liggen aan de *oostzijde* van Aroe, niet, zooals hier in het Eng. staat, aan de *westzijde*. Zonderling dat eenige regels verder in het oorspronkelijk op nieuw, in plaats van de *oostelijke* zee, de *westelijke* genoemd wordt. Men vergelijke voor dezen tocht het kaartje van Wallace, bij hoofdst. XXXIII gevoegd.

(³¹) Volgens het kaartje van Wallace ligt Wanoembai op Maikoor; volgens von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. 18, die den naam *Wonoembai* uitspreekt, is het niet een enkel dorp, maar een geheel landschap of eiland, ofschoon het op onze kaarten figureert als een deel van Kobroor. Het kanaal dat Wallace *kanaal of rivier van Watelei* noemt, heet bij v. Rosenberg dan ook *straat Wonoembai*. De beschrijving der tooneelen langs die straat komt bij beide reizigers zeer overeen; over den zijtak schrijft v. Rosenberg als volgt: "Op een omstreeks drie mijlen van het strand (den ingang der straat) verwijderd punt splitst zich de straat in tweeën. De eene noordoostwaarts loopende arm geleidt naar den Achterwal, de andere, waarvan de strekking zuidelijk is, loopt eenige mijlen verder door, na zich in verschillende takken te hebben gesplitst..... Ik liet langs den zuidelijken arm opwerken om het punt te bereiken, waar de Engelsche reiziger en natuuronderzoeker A. R. Wallace voor ongeveer acht jaren eene maand vertoefd had, ten huize van den onder zijne landgenooten zeer invloedrijken Alfoer Kamies". Von Rosenberg heeft den zuidelijken arm ter herinnering aan zijn verblijf en dat van Wallace "Naturalist-kreek" genoemd.

Wanneer ik zeg dat v. Rosenberg Wanoembai als een afzonderlijk eiland beschouwt, dan is dat niet op grond van de in boven aangehaalde plaats door mij uitgelaten woorden: "Het door beide armen omsloten land is het landschap Wonoembai en maakt een gedeelte uit van het op de kaarten figureerende groote eiland Kobroor;" want deze woorden op zich zelven zouden eer doen denken, dat Wanoembai een deel van Kobroor is. Maar hij noemt op blz. 3 Wonoembai afzonderlijk onder de voornaamste eilanden op, en stelt het ook als een afzonderlijk eiland voor op eene figuratieve schets der Aroe-eilanden in MS., die bij hoofdst. XXXIII nader zal ter sprake komen.

(³²) Zie daarover Schlegel's "Vogels van Ned. Indië," en von Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden," blz. 39.

(³³) De Zoeloe's zijn een Kafferstam, de Azteken een volk van eenige beschaving dat in de 13de eeuw in Mexico de Tolteken verdrong of onderwierp, en op zijne beurt door de Spanjaarden onder Cortez een einde aan zijne heerschappij zag gemaakt. Vele lezers zullen zich herinneren dat in 1853 of 1854 twee zonderlinge dwergen in verschillende landen van Europa en ook in ons Vaderland vertoond zijn, die naar werd voorgegeven afstammelingen der Azteken waren. De hoofdinhoud van het zeer

fantastische en hoogst onwaarschijnlijke verhaal dat omtrent hunne herkomst verspreid werd, is uitgedrukt in den titel eener kleine brochure, destijds te Amsterdam gedrukt: "Mémoire illustré d'une expédition remarquable dans l'Amérique centrale, d'où est résultée la découverte de la ville idolatre d'Iximaya, située dans une région inexplorée, et la possession de deux merveilleux Aztécs, Maximo (le jeune homme) et Bartola (la jeune fille), descendants et spécimens de la caste sacerdotale, maintenant presque éteinte, des anciens fondateurs Aztécs des temples ruinés de ce pays," zonder jaartal of naam van uitgever. De werkelijke herkomst dezer wonderlijk mismaakte en nauwelijks menselijke wezens is, voor zoover mij bekend is, steeds een raadsel gebleven.

(²³) Prof. Schlegel, "Notice sur le sous-genre *Tanyisptera*," in "Nederl. Tijdschr. voor de dierkunde," Dl. III, 1866, erkent buiten *Tanyisptera Dea* slechts drie soorten: "la *Tanyisptera Hydrocharis* des îles Arou, semblable par ses teintes à la *Dea*, mais se distinguant de toutes les autres par sa petite taille; la *Nympha* de la Nouvelle Guinée, qui s'éloigne de toutes les autres par son croupion et ses parties inférieures rouges, quoique les autres parties de son plumage soient encore teintées comme dans la *Dea*; enfin la *Sylvia* de l'Australie du Nord, très-reconnaissable à toutes ses parties inférieures teintées d'un roux vif, ainsi qu'à la paire mitoyenne de ses rectrices, qui ne sont guère élargies à l'extrémité et d'un blanc uniforme." Al de andere soorten die door de Engelsche ornithologen, en ook door Wallace, worden aangenomen, ofschoon zij slechts door een zorgvuldige vergelijking van elkander kunnen onderscheiden worden, houdt hij voor bloote verscheidenheden van *Alcedo Dea*, zooals reeds boven, blz. 28, noot 13, werd aangetoond.

(²⁴) Zie over de soorten van het geslacht *Cuscus* en hare woonplaatsen blz. 169, noot 10.

(²⁵) Blz. 237, noot 1, over de schrijfwijze *Wama*, *Baba*, *Wetta* enz. bij Engelsche schrijvers sprekende, teekende ik aan dat Wallace bij uitzondering *Babber* schreef. Hier evenwel gebruikt hij ook voor dezen naam den vorm *Baba*.

(²⁶) *Djong*, *tjong* of *djonk* (in 't Maleisch *djoeng* of *edjoeng*) is in het Perzisch en Arabisch de naam van zekere groote vaartuigen in gebruik bij de Chineezers, van wie men zegt, dat de naam eigenlijk afkomstig is. Wij hebben daarvan *jonk*, de Engelschen *junk* gemaakt. Volgens een mede-

deeling van Prof. J. Hoffmann luidt het Chineesche woord, waarvan het een verbastering schijnt, *tschuen*.

(¹⁷) "Tanah Boegis" is de naam dien de Maleiers aan de gezamenlijke Boegineesche landen van Zuid-Celebes geven. Men meent dat deze naam afkomstig is van eene kustplaats in het Boegineesche rijkje Wadjo, Woe-gis of Boegis geheeten, waar de Maleische handelaars gewoon waren zich van tolken te voorzien.

(¹⁸) Op dit punt heeft gelukkig het voorgevoel van Wallace geen waarheid gesproken, daar reeds in 1865 von Rosenberg zijne voetstappen gevolgd is en het Leidsche Museum met schatten van de Aroe-eilanden verrijkt heeft.

(¹⁹) De ingrediënten voor het betelkauwen, waarvan echter de eigenlijke betel of de sirih-bladeren, die Wallace hier verzuimd heeft te noemen, het hoofdbestanddeel uitmaken. Vgl. Dl. I, bl. 323, noot 1, en bl. 398, noot 9.

(²⁰) Wallace noemt deze messen hier en in het volgende hoofdstuk "German knives"; in de Indische staten van in- en uitvoer worden ze "boslemmer messen" genoemd. Zoo lezen wij b. v. bij Bosscher, in Tijdschrift v. h. Batav. Gen., D. I, bl. 328, van een invoer op de Aroe-eilanden in 1849 van 326 dozijn boslemmer messen à f 1½ het dozijn. Deze zeer goedkoopte messen zijn thans wel veelal van Neurenbergsch fabrikaat, maar hebben, naar ik vermoed, hun naam te danken aan de voormaals beroemde messenmakerijen te 's Hertogenbosch. Te Dordrecht noemt men eene soort van gewone broodmessen, die de boeren ook veel in scheeden in den zak dragen, Bossche messen, en ik gis dat "boslemmer messen" eigenlijk beteekent *messen met Bossche lemmers*. In onze woordenboeken zoekt men dat *boslemmer* te vergeefs.

(²¹) Het woord *kadjang* beteekent in het Maleisch en Javaansch een zekere tot bedekking dienende stof, vervaardigd uit groote bladeren (vooral van pandan-doeri), die tot een langwerpig vierkant vlak van 1½ vadem lengte en een vadem breedte worden aanéén geregen. Men gebruikt deze kadjangs, doorgaans in tweeën gevouwen, als daken en wanden; ook worden er bij slecht weder des nachts de prauwen mede overspannen. Het spreekt van zelf dat men ze ook als slaapmatten kan gebruiken; maar of het geheel nauwkeurig en overeenkomstig het spraakgebruik is, te zeggen, zooals Wallace doet, dat een slaapmat "een kadjang" (*a cadjan*) heet,

betwijfel ik. Gewoonlijk worden de grove matten, zooals zij bij de Aroe-eilanders in gebruik zijn, *karong* (*karawang*) genoemd, gelijk blijkt uit Bosscher's aantekeningen in Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. I, bl. 329, Dl. II, bl. 374

(⁸²) In de voorrede van von Rosenberg's "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. XI, spreekt de heer Robidé van der Aa over de kennis van de Aroe-eilanden die de oude Portugeesche reizigers bezaten. "Zij kenden het", zegt hij, "als het vaderland der paradijsvogels, maar het blijkt niet dat zij met de bewoners van Aroe of een der nabijgelegen groepen eenige betrekkingen aanknoopten." Ook is, volgens eene aantekening van den heer G. W. Earl in "Journal of the Indian Archipelago," IV, p. 489, geen andere melding van de Aroe-eilanden in de Portugeesche schrijvers te vinden, dan eene zeer voorbijgaande in de "Historia dos descobrimentos" van Galvano, geschreven omstreeks 1550. Maar de sporen van Portugeesch bloed en Portugeesche taal die Wallace onder deze bevolkingen aantrof, leiden tot de onderstelling van een druk en aanhoudend handelsverkeer.

(⁸³) "De wijze van oorlogen bestaat in het leggen van hinderlagen, waarbij men tracht de tegenpartij te overvallen en een paar koppen te snellen. Deze laatsten worden in triomf huiswaarts gebracht, om op de tampat-pomali of gewijde plaats gedeponeerd te worden. Dit is een plek in het bosch waar ondersteld wordt dat de zielen der afgestorvenen verblijf houden. In ieder landschap bestaat een dergelijke tampat, en gaarne zou ik die te Wonoembai bezocht hebben; ik kon echter geen inboorling vinden, die over te halen was, mij derwaarts te brengen". V. Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bl. 30.

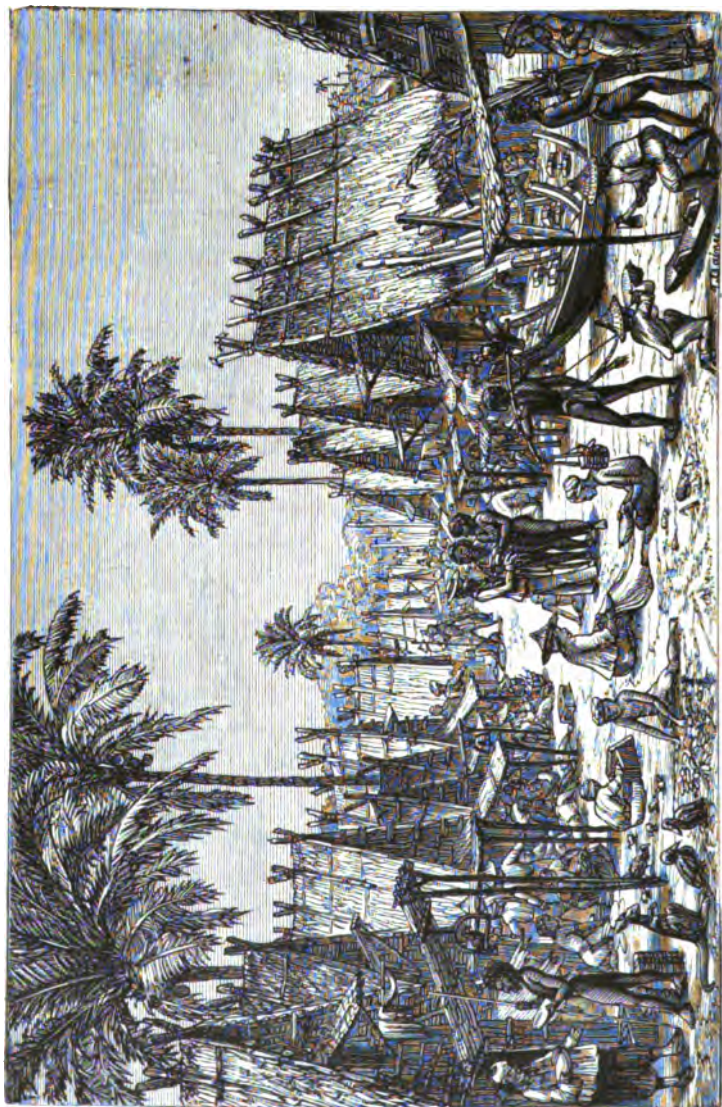
TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE AROE-EILANDEN.

Tweede verblijf te Dobbo. .

(Mei en Juni 1857.)

Wij vonden Dobbo propvol, zoodat ik genoodzaakt was het rechthuis te betrekken waar de commissie hare zittingen houdt (¹). Deze had namelijk de eilanden thans weder verlaten. Ik vond de ligging van dit huis aangenaam; want daar het aan het einde van het dorp is gebouwd, kan men de voornaamste straat geheel afzien. Het was niet meer dan eene loods, waarvan de vloer slechts voor de helft met ruwe planken bedekt was; maar door een gedeelte af te schieten en een venster te openen, maakte ik het in een oogenblik recht bewoonbaar. In eene der kisten die ik aan den heer van Waasbergen ter bewaring had achtergelaten, had zich eene kolonie van kleine mieren gevestigd en millioenen eieren gelegd. Gelukkig was het een fraaie warme dag; ik bracht dus de kist op eenigen

DOBO IN DEN HANDELSTIJD.

afstand van het huis, legde al de voorwerpen een paar uren in den zonneschijn, en raakte op deze wijze zonder nadeel van mijne gasten bevrijd, die gelukkig tot eene onschadelijke soort hadden behoord.

Dobbo had nu een levendig voorkomen. Vijf of zes nieuwe huizen waren aan de straat toegevoegd; de prauwen waren alle naar de Westzijde van de landpunt gebracht en daar op het strand gehaald, en men was nu bezig ze te breeuwen en met een dikke laag kalk voor de tehuisreize te bestrijken, waardoor ze in netheid en helderheid uitblonken boven alles wat de plaats te zien gaf. De meeste kleine booten waren van den "Achterwal", zooals de naar Nieuw-Guinea gekeerde zijde der eilanden genoemd wordt, teruggekomen. Overal was men bezig brandhout achter de woningen op te stapelen; zeilmakers en timmerlieden waren druk aan den arbeid; parelmoerschelpen werden tot pakken samengebonden; en de zwarte en afzichtige gerookte tripang werd nog eens voor de laatste maal in de zon gelegd voor ze werd ingeladen. Het gedeelte van het scheepsvolk dat kon gemist worden, hield zich bezig met het vellen en afkappen van houtwerken (*), en booten van Ceram en Goram losten onophoudelijk sago-broodjes ten gebuike der huiswaarts keerende varensgezellen. De hoenders, eenden en geiten, gemest met den afval van het voedsel eener dichte bevolking, zagen er vet en welgedaan uit, en de varkens der Chineezers verkeerden in een staat van zwaarlijvigheid die hun een vroegen dood voorspelde. Parkieten, lori's en kaketoë's van wel een dozijn verschillende soorten zaten op stokken van bamboe, bij de deuren der woningen opgehangen, naast metaalgroene en witte vruchtduiven, die op den middag en des avonds welluidend roekoekten. Jonge kazuarissen, wonderlijk bruin en zwart gestreept, zwierven rondom de huizen of sprongen en dartelden als speelzieke jonge katjes in den warmen zonneschijn, en soms zag men

een aardige kleine kengoeroe, in de bosschen van Aroe gevangen, maar reeds getemd en aanvallig als een getroetelde ree.

Des avonds waren er meer teekenen van leven dan tijdens mijn vorig verblijf. Tomtoms (*), mondtrompen en zelfs violen (†) lieten zich hooren, en de melancholische gezangen der Maleiers klonken niet onaangenaam tot diep in den nacht. Bijna dagelijks had er in de straten een hanengevecht plaats. De toeschouwers vormen een kring, en nadat de lange stalen sporen zijn aangebonden en de arme dieren op den grond gezet om elkander te wonden en te dooden, ontstaat er een grenzelooze opgewondenheid. Zij die weddingschappen hebben aangegaan, schreeuwen en gillen en springen als waanzinnigen, wanneer zij gaan vermoeden dat zij winnen of verliezen zullen, maar in weinige minuten is alles voorbij. De winners heffen een juichtoon aan; de eigenaars pakken hunne hanen op; de winnende vogel wordt gestreeld en geprezen, de overwonnene is meestal dood of zeer ernstig gewond, en niet zelden ziet men zijn meester, terwijl hij zich verwijdert, hem de veëren uitplukken, zoodat hij reeds voor den pot wordt klaar gemaakt, eer hij nog den adem heeft uitgeblazen (*).

Veel meer belang boezemde mij echter een soort van kaatspel in, waarmede men zich gewoonlijk tegen zonsondergang bezig hield. De bal is niet van de grootste, van rotan gemaakt, hol, licht en veerkrachtig. De speler laat dien een poos op zijn voet dansen, soms ook wel eens op zija arm of dij, tot hij hem eensklaps met de holte van den voet een duchtigen slag geeft, zoodat hij snorrend de lucht klieft. Een andere speler loopt den bal te gemoet en vangt hem op den voet de eerste maal dat hij van den grond opspringt, waarna hij hem op zijn beurt hoog in de lucht werpt. De bal mag nooit met de hand worden aangeraakt, maar om den voet rust te geven, gebruikt men naar willekeur arm, schouder, knie of dij. Er waren twee of drie spelers die dit spel uitmuntend verstonden en den bal

aanhoudend lieten rondvliegen; maar de ruimte was te beperkt om het spel op zijn voordeeligst te laten zien (*). Eens op een avond ontstond er een twist door een verschil over de regelen van het spel; het rumoer was zoo groot, dat ik vreesde dat het op een gevecht zou uitdraaien, niet slechts van een paar personen, maar van wel een twaalf- of twintigtal aan iedere zijde, allen met messen en krissen gewapend; doch na een lang en luid gekakel liep alles met een sisser af, en wij hoorden er later niet meer van spreken.

De meeste Europeanen die door de natuur met een welig gewas van haar op het aangezicht zijn begiftigd, zijn van oordeel dat dit hen ontsiert, en blijven dus gedurig daartegen worstelen, door elken morgen den oogst weg te maaien dien de voorgaande vier-en-twintig uren hebben doen opschieten. Maar de menschen van het Mongoolsche ras zijn van nature juist zoodanig, als zooveel onzer verlangen te zijn; zij brengen hun gansche leven door met een gelaat zoo glad en haardeloos als dat van een kind. Doch scheren schijnt een instinct van het menschelijk ras te zijn; want velen van deze lieden, die geen haar hebben dat zij van het gelaat kunnen schrapen, scheren zich het hoofd. Er zijn er echter ook die hun uiterste best doen om de natuur te dwingen, hun een baard te schenken. Een van de voornaamste liefhebbers van de hanengevechten te Dobbo was een Javaan, een soort van kamprechter, die de sporen aanbond en gewoonlijk op een der strijdende vogels wedde. Deze man was er in geslaagd door onverdroten ijver een paar knevels te kweeken die een triomf van de kunst waren; want zij bevatten ieder ongeveer een dozijn haren, meer dan drie duim lang, en die, met zorg gesmeerd en ineen gedraaid, op niet te grooten afstand duidelijk zichtbaar waren als een zwarte draad, die aan weërszijden van zijn mond afhing. Maar om met deze knevels nu ook een sik te paren, dat was de groote moeilijkheid; want de natuur

had hem onmeêdoogend tot zelfs het geringste spoor van haar op de kin ontzegd, en waar niets is om zijn zorg aan te wijden, kan ook de bekwaamste tuinier niet veel uitrichten. Doch het ware genie zegepraalt over alle zwarigheden. Ofschoon er strikt genomen geen haar op zijn kin groeide, was er toch, een weinig ter zijde van dit lichaamsdeel, een kleine moeder-vlek of sproet, waarop eenige dungezaaide haartjes wiesen. Van deze was de meest mogelijke partij getrokken. Zij hadden eene lengte van vier of vijf duimen bereikt en vormden een derden zwarten draad die aan de linkerzijde van zijn kin bungelde. De eigenaar droeg dien als een groote merkwaardigheid (en dat was hij inderdaad), betastte dien telkens met welgevallen, draaide hem tusschen de vingers, en was op zijn knevels en baard klaarblijkelijk niet weinig trotsch.

Een der verrassendste bijzonderheden die op Aroe vallen op te merken, is de buitengewoon lage prijs van alle artikelen van Europeesch of inlandsch maaksel. Wij waren hier een paar duizend Engelsche mijlen verder van de beschaafde wereld dan Singapore of Batavia, zelve reeds in "het verre Oosten" gelegen, en op eene plaats die nooit door Europeesche kooplieden bezocht wordt en hun bijna onbekend is. Alles moest ons hier door ten minste twee of drie handen, en dikwijls veel meer bereiken. En toch kon men Engelsche calico's en Amerikaansche katoenen stoffen voor nog geen vijf gulden per stuk, geweren voor 9 gulden, gewone scharen en boslemmer messen voor 15 centen het stuk, en andere kramertjen, katoenen goederen en aardewerk voor evenredige prijzen koopen (?). De inboorlingen van dit afgelegen land kunnen zich al deze dingen aanschaffen voor nagenoeg denzelfden prijs als de Europeesche werkman, of juister gesproken veel goedkooper, omdat de wilde met hetgeen hij in weinige uren verdient, in overvloed koopen kan wat voor hem artikelen van weelde zijn, terwijl zij voor den Europeaan tot de eerste levensbehoefte behooren. De barbaar is

door deze goedkoopheid niet gelukkiger, niet beter af; integendeel heeft zij op hem een allerverderfelijkste uitwerking. Hij mist den prikkel der noodzakelijkheid om hem tot den arbeid te drijven; en indien ijzer zoo duur was als zilver, en calico zoo kostbaar als satijn, zou het voor hem eene weldaad wezen. Zooals de zaken staan, heeft hij overvloed van ledigen tijd, kan hij zich een ruimer hoeveelheid tabak verschaffen, en kan hij zich meermalen en duchtiger aan arak bedrinken; want de Aroeëes is niet tevreden met een kleine roes: — een enkel glas arak is voor hem slechts een geringe prikkel, en hij heeft niet minder dan een paar kan noodig om naar zijn genoegen dronken te zijn.

Het is niet aangenaam over dien staat van zaken na te denken. Ten minste de helft der groote menigte onbeschaafde volken, wien ons reusachtig fabriekwezen, ons ontzettend kapitaal, onze grenzelooze mededinging de voortbrengselen onzer weefgetouwen en werkplaatsen opdringen, zouden physisch geen zier slechter af en moreel ongetwijfeld in beteren toestand zijn, indien al de artikelen die wij hun verschaffen, twee- of driemaal zoo duur waren. En indien dan tevens dat verschil in prijs of een groot deel er van zijn weg kon vinden naar den zak der werklieden in de fabrieken, dan zouden duizenden van behoefte tot welvaart, van gebrek tot gezondheid worden verheven, en zou een van de voornaamste prikkels tot misdaad verwijderd worden. Een Engelschman kan bezwaarlijk nalaten ons fabriekwezen en onzen handel, reeds zoo reusachtig en nog altijd toenemend, met zekeren hoogmoed gade te slaan, en alles goed en nuttig te achten wat hunne ontwikkeling bevordert, hetzij door den prijs te verlagen waarvoor de goederen kunnen worden voortgebracht, hetzij door nieuwe markten te openen waarheen ze kunnen gezonden worden. Indien echter de vraag die zoo dikwijls gesteld wordt aan de beoefenaars van minder populaire wetenschappen, de vraag "cui bono?"

ook hier werd gedaan, zou het moeilijker zijn een voldoende antwoord te geven, dan men wellicht gemeend had. Het zou blijken, dat de voordeelen, zelfs voor de weinigen die er inderdaad genot van hebben, grootendeels van materiëlen aard zijn, terwijl het moreele en intellectueele kwaad, dat voor een wellicht even groot zoo niet grooter getal het gevolg is van nooit verpoosd werken, lage loonen, overbevolkte woningen, en het eeuwig eenerlei van machinalen arbeid, wellicht, tegen het nut opgewogen, de schaal zoozeer zou doen overslaan, dat de grootste bewonderaars van ons fabriekwezen en onzen handel aan de raadzaamheid hunner verdere ontwikkeling zouden gaan twijfelen. Men zal mij antwoorden: "wij kunnen het niet tegenhouden; het kapitaal kan niet ongebruikt liggen; onze bevolking moet aan het werk gehouden worden; indien wij een oogenblik vertragen, zullen andere natiën, die ons dicht op de hielen zitten, ons voorbijsnellen, en onze nationale ondergang zal daarvan het gevolg zijn." Dit is ten deele waar, maar ten deele bedriegelijk. Het is ongetwijfeld een moeilijk vraagstuk dat wij hebben op te lossen; en ik ben geneigd te denken, dat deze moeilijkheid de reden is, waarom men het kwaad voorbijziet. Wat een noodzakelijke en voor geen verandering vatbare staat van zaken schijnt te zijn, zal, denkt men, wel goed wezen en grootere voor- dan nadeelen met zich brengen. Dit was ook de zienswijze van de voorstanders der slavernij in America; zij konden geen goed, gemakkelijk middel vinden om er aan te ontkomen. Wat ons zelve betreft is het evenwel te hopen, dat, wanneer eene onpartijdige overweging der zaak met al hare gevolgen duidelijk toont, dat de onmetelijke omvang van ons fabriekwezen en onzen handel een overwicht van kwaad doen ontstaan, — van kwaad, dat met hunne toeneming ook zelf aanhoudend toenemen moet, — het blijken zal, dat er in Engeland genoeg politieke wijsheid en echte philanthropie wordt gevonden, om ons te nopen onze overvloeiende

schatten in andere kanalen uit te storten. In ieder geval blijft het feit dat tot deze opmerkingen geleid heeft, merkwaardig en treffend. Dat in een der afgelegenste hoeken van de wereld wilden onze kledingstoffen goedkoopster kunnen koopen dan de bewoners van het land waar ze gemaakt worden, en dat het kind van den wever rilt onder het snerpen der winterstormen, omdat het buiten staat is de artikelen te bekostigen, gemakkelijk bereikbaar voor de woeste inboorlingen van tropische gewesten, waar kleederen louter sieraad en weelde zijn, is een feit, dat ons wel mag doen stilstaan en omzien, eer wij onze onbepaalde bewondering wijden aan een stelsel dat tot zulke uitkomsten heeft geleid, en dat ons de verdere uitbreiding van dat stelsel wel met eenige achterdocht mag doen gadeslaan. Daarbij bedenke men wel, dat onze handel geen voortbrengsel is van zuiver natuurlijke ontwikkeling. Die handel is altijd gekoesterd door onze wetgeving en tot een onnatuurlijken trekkastgroei gebracht door de bescherming onzer legers en vloeten. Of wij daarin wijs en rechtvaardig hebben gehandeld, wordt hier niet voor de eerste maal in twijfel getrokken. En in zooverre is ook, zoodra men erkend zal hebben, dat de verdere uitbreiding van ons fabriekwezen en onzen handel een kwaad is, het geneesmiddel niet ver te zoeken (*).

Nadat ik zes weken het huis had gehouden, was ik eindelijk hersteld en kon ik mijne dagelijksche wandelingen in het bosch hervatten. Ik vond het evenwel thans op verre na niet zoo rijk in de voorwerpen die ik zocht, als toen ik het eerst te Dobbo kwam. Er was slapte en stilstand van dierlijk leven op en om de wegen, en insecten waren zeer schaarsch. Op sommige plaatsen, die mij vroeger het meest hadden opgeleverd, vond ik nu een massa rottend hout, gemengd met jonge uitspruitsels en overdekt met klimplanten; echter ging er geen dag voorbij waarop ik niet het een of ander aan mijne reeds

zoo uitgebreide verzamelingen toevoegde. Op zekeren dag kwam mij een merkwaardig voorbeeld van falend instinct voor, dat, daar het de feilbaarheid van dit vermogen bewees, natuurlijk de vraag deed rijzen, of het wel iets anders is dan erfelijke gewoonte, afhankelijk van kleine eigenaardigheden van het geëenwoordingsvermogen. Eenige varensgezellen hadden een vrij grooten boom geveld, dien ik, volgens mijne bestendige gewoonte, gedurende eenigen tijd dagelijks bezocht om insecten te zoeken. Onder andere torren kwamen er ook zwermen van de kleine cilindervormige bastkevers van de geslachten *Platypus*, *Tesserocerus*, enz. (*), die gaten in den bast begonnen te boren. Na een paar dagen was ik zeer verrast, dat ik honderden van hen zag vastzitten in de gaten die zij geboord hadden, en bij onderzoek bleek mij, dat de boom een melkachtig sap bevatte van de natuur van getah pertja, dat spoedig verhardde wanneer het aan de lucht werd blootgesteld, en dus de kleine dieren vastlijmde in graven die zij zelve gedolven hadden. De gewoonte om gaten in het hout te boren, ten einde daarin hunne eieren te leggen, ging dus bij deze kevertjes niet gepaard met eene genoegzame instinctieve kennis van de boomen die daarvoor al of niet geschikt waren. Indien, zoo als inderdaad eenigermate het geval schijnt te zijn, deze boomen een geur verspreidden die sommige soorten van deze bastkevers aantrok, zouden deze naar alle waarschijnlijkheid uitsterven; terwijl andere soorten, voor wie dezelfde geur onaangenaam was, en die daarom de gevaarlijke boomen vermeden, in wezen zouden blijven. Wij zouden dit dan toeschrijven aan een behoedend instinct, terwijl het inderdaad slechts op eene eigenaardigheid van geëenwording zou berusten.

Zeer overvloedig zijn ook op Aroe die zonderlinge kleine torren, die de groep der *Brenthidae* uitmaken (¹⁰). De wijfjes hebben een puntigen snuit, waarmede zij diepe gaten boren in den bast van doode boomen, zoo zelfs, dat zij den snuit

tot aan de oogen toe daarin begraven, en in deze gaten leggen zij hare eieren. De mannetjes zijn grooter, en de snuit is bij hen aan het einde verbreed, en eindigt zelfs somtijds in een paar duchtige kaken. Ik zag eens twee mannetjes met elkander vechten. Beide hadden een voorpoot om den hals van hun tegenpartij geslagen, en hielden den langen snuit in een uittartende houding, zoodat men ze niet zonder lachen kon aanzien. Een ander maal zag ik er twee vechten om een wijfje dat in de nabijheid druk bezig was met boren. Zij stieten naar

Gerecht van mannetjes-Brentidae (*Leptorhynchus angustatus*).

elkander met hunne snuiten en krabden en duwden elkander klaarblijkelijk met de grootste woede, ofschoon zij te goed geharnast waren om er veel schade door te lijden. De kleinste ging evenwel spoedig op den loop en erkende zich dus overwonnen. Bij de meeste schildvleugeligen is het wijfje grooter dan het mannetje, en het is daarom, met het oog op de quaestie van sexueele keus, opmerkelijk, dat in dit geval, even als bij de hertshoornkevers (Lucanieden), waar ook de mannetjes met elkander vechten, deze niet alleen beter gewapend, maar ook veel grooter dan de wijfjes zijn.

Toen de tijd van ons vertrek nabij kwam, vertoonde zich een fraaie boom, verwant met de *Erythrina*'s, in bloei en strooide

zijne massa's van groote karmozijnen bloemen hier en daar over het woud. Hadden wij dit van eene hoogte kunnen gadeslaan, het zou een prachtige vertooning hebben opgeleverd; doch van omlaag kon ik slechts massa's van een gloeiende kleur in bundels en festoenen waarnemen, waar scharen van blauwe en oranje lori's al fladderende en gillende omheen vlogen.

Gedurende dit seizoen stierven te Dobbo een vrij groot aantal menschen, ik meen wel een twintigtal. Zij werden begraven in een klein casuarinen-bosch achter mijn huis. Onder de handelaars bevond zich een Mohammedaansche priester, die de steeds zeer eenvoudige begrafenisplechtigheden bestuurde. Het lijk werd in een nieuw wit katoenen kleed gewikkeld en op eene baar naar het graf gedragen. Al de toeschouwers gingen op den grond zitten, terwijl de priester eenige Koranverzen opzong. De graven werden afgeperkt door een lichte omheining van bamboe, met een kleinen hoofdpaal van besneden hout om de plaats aan te wijzen. Ook was er in het dorp een kleine moskee, waar wekelijks de geloovigen het vrijdaggebed hielden ("). Waarschijnlijk is deze verder dan eenige andere moskee ter wereld van Mekka verwijderd, en wijst zij de uiterste oostelijke grens van den Islam aan. De Chincezen legden hier als elders hunne meerderheid in rijkdom en beschaving aan den dag door grafzerken van vast graniet, van Singapore aangebracht, met diep-ingesneden opschriften, waarvan de karakters met rood, blauw en goud worden beschilderd. Geen volk heeft meer eerbied voor de graven van vrienden en magen dan die zonderlinge, overalteenwoordige, winzieke natie.

Kort na onze terugkomst te Dobbo vroeg mijn Makassaarsche bediende Badroen zijn loon en verliet mij, omdat ik hem om zijne luiheid had bestraft. Hij won toen den kost met spelen, en was in den aanvang gelukkig, zoodat hij fraaiigheden kocht en geld in overvloed had. Maar spoedig verkeerde de fortuin; hij verloor alles, leende geld, verloor ook dat en werd ver-

plicht de pandeling te worden van zijn schuldeischer en voor hem te werken tot hij zijn schuld had aangezuiverd. Hij kon, als het hem goed dacht, vlug en handig genoeg zijn, inaar had somtijds vlagen van luiheid en zulk een onverbeterlijke neiging tot spelen, dat zij hem waarschijnlijk tot levenslangen slavenarbeid brengen zal.

Het einde van Juni begon nu te naderen, de oostinoeson was doorgekomen en na nog een paar weken zou Dobbo verlaten zijn. Overal zag men toebereidselen maken tot de afreis, en op zonnige dagen (die nu echter zeldzaam werden) waren de straten zoo vol en druk als bijenkorven. Hoopen tripang ondergingen nog een laatste droging en werden dan in zakken gepakt; parelmoerschelpen, met rotans tot handelbare bundels samengebonden, werden den ganschen dag door naar het strand gedragen om te worden ingeladen; watervaten werden gevuld, en zeilen van doek en matwerk verستeld en bestand gemaakt tegen de kracht van den sterken oostewind bij den koers huiswaarts. Bijna dagelijks kwamen groepen inboorlingen van de afgelegenste deelen der eilanden, om ladingen pisang en suikerriet te ruilen voor tabak, sagobrood ⁽¹⁾ en andere versnaperingen, voordat de handelaars zich voor goed verwijderden. De Chineezzen slachtten hun vet varken en hielden hun afscheidsmaal; zij hadden de goedheid mij een proefje van hun varkensvleesch te zenden en een schotel gestoofde vogel-nestjes, waaraan ik niet veel meer smaak vond dan aan een schotel vermicelli. Mijn bediende Ali, dien ik een veertien dagen lang alleen naar Wanoembai had gezonden om paradijsvogels op te koopen en de huiden te prepareeren, kwam nu ook met zestien schitterende exemplaren terug, en zoo hij niet door hevige koortsen was geteisterd geworden, had hij er waarschijnlijk wel tweemaal zooveel kunnen krijgen. Hij was gehuisvest geweest bij dezelfde lieden in wier woning ik zoo lang vertoefd had, en het is zeker een bewijs van hun goeden

aard, als zij billijk behandeld worden, dat, ofschoon hij een aantal spaansche matten had medegenomen, om de vogels die zij voor hem vingen te betalen, niemand er aan gedacht had hem te bestelen, wat men met volkomen straffeloosheid had kunnen doen. Gedurende zijne ziekte was hij goed verzorgd, en men bracht hem mij terug met het saldo van de spaansche matten die hij niet had uitgegeven.

De lieden van Wanoembai, gelijk al de Aroe-eilanders, zijn volslagen wilden, en ik zag bij hen niet het geringste spoor van godsdienst. Er zijn echter drie of vier dorpen op de kust waar Amboineesche schoolmeesters gevestigd zijn, en de bevolking in naam het Christendom belijdt en tot zekere hoogte beschaafd en onderwezen is (¹⁸). Ik kon gedurende den korten tijd dien ik onder de Aroe-eilanders doorbracht, niet veel wezenlijke kennis van hunne zeden en gewoonten verkrijgen; maar het bleek mij toch duidelijk dat hun langdurig verkeer met Mohammedaansche handelaars niet zonder invloed daarop gebleven was. Zij begraven thans dikwijls hunne dooden, ofschoon de nationale gewoonte is, het lijk op een hooge stellage te plaatsen totdat het zich ontbindt. Ofschoon het getal van vrouwen die een man huwen mag, onbepaald is, neemt hij er zelden meer dan één of twee. De vrouw wordt regelmatig van hare ouders gekocht, en de prijs bestaat in een groot assortiment van goederen, waarin steeds gongs, aardewerk en kleedingstoffen begrepen zijn. Men verhaalde mij dat sommige stammen de oude lieden van kant maken, wanneer zij niet langer kunnen werken; maar ik zag vele oude en afgeleefde menschen, die behoorlijk schenen verzorgd te worden. Ongetwijfeld gaan bij hen die in veelvuldige aanraking komen met Chineesche en Boegineesche handelaars, vele nationale gebruiken allengs te loor, vooral daar deze lieden zich dikwijls in hunne dorpen nederzetten en inlandsche vrouwen huwen.

De handel die te Dobbo gedreven wordt, is zeer belangrijk.

Dit jaar waren er vijftien groote prauwen van Makasser, en wellicht een honderdtal kleine booten van Ceram, de Goram- en Kei-eilanden. De ladingen der Makassaarsche prauwen worden ieder op ongeveer *f* 12000 geschat, en de andere booten zullen gezamenlijk misschien voor omstreeks *f* 36000 laden, zoodat de waarde van den jaarlijkschen uitvoer op ongeveer *f* 216,000 mag geschat worden. De omvangrijkste en de meeste plaats vorderende artikelen zijn parelmoer, schelpen en tri-pang, waarbij kleinere hoeveelheden kareet, eetbare vogelnestjes, parelen, meubel- en timmerhout en paradijsvogels komen. Deze worden ingeruild voor een groote verscheidenheid van goederen. Van arak, in kracht ongeveer gelijk aan gewone West-indische rum, worden 3000 kelders, ieder 15 flesschen van 2½ kan ongeveer bevattende, jaarlijks verbruikt. Inlandsche kleedjes van Celebes zijn om hunne duurzaamheid zeer geacht en worden, zoowel als Engelsche calico's en ongebleekte Americaansche katoenen, grof aardewerk, gemeene messen en scharen, geweren, buskruit, gongs, kleine koperen kanonnen en olifantstanden in groote hoeveelheden verkocht. De drie laatstgenoemde artikelen maken den rijkdom der Aroe-eilanders uit, waarmede zij den prijs hunner vrouwen voldoen, en die zij als "wezenlijk eigendom" oppotten. Wanneer men in aanmerking neemt, hoe weinig deze lieden uitrichten, toont de massa der voortbrengselen die jaarlijks worden uitgevoerd, dat de eilanden vrij dicht moeten bevolkt zijn, en daar negen tienden van den uitvoer door de zee worden opgeleverd, moet de bevolking vooral talrijk zijn langs de kusten (1').

Op den tweeden Juli zeiden wij eindelijk de Aroe-eilanden vaarwel, gevolgd door al de Makassaarsche prauwen, ten getale van vijftien, die waren overeengekomen gezamenlijk te vertrekken. Wij zeilden langs de Zuidzijde van Banda en namen daarop onzen koers vlak west, en het duurde drie volle dagen eer wij weder land zagen, namelijk eenige lage eilan-

den ten Westen van Boeroe. Wij hadden dag en nacht een sterken en gestadigen oostewind, die ons ongeveer vijf knoopen in het uur voorwaarts dreef; een klipper zou in denzelfden tijd twaalf knoopen hebben afgelegd. De lucht was bestendig bewolkt, donker en dreigend, en nu en dan vielen er stofregens; maar toen wij ten Westen van Boeroe gekomen waren, klaarde het op, zoodat wij op het overige van de reis ons in den helderen zonneshijn van het droge jaargetijde verblijdden. Hier is dus het punt waar Insulinde zich ten opzichte der seizoenen in een oostelijk en westelijk deel splitst. Ten Westen van deze lijn is het van Juni tot December gewoonlijk mooi weêr, en dikwijls zeer droog, terwijl de overige maanden het natte jaargetijde uitmaken. Ten Oosten is het weder in hooge mate onzeker, daar ieder eiland en iedere kant van een eiland zijne eigenaardigheden heeft. Het verschil schijnt niet zoo zeer te bestaan in de verdeeling der regenbuien, als in die van de wolken en de vochtigheid van den dampkring. Op de Aroe-eilanden, bij voorbeeld, waren tijdens ons vertrek al de kleine rivieren uitgedroogd, ofschoon het weder somber was; terwijl in Januari, Februari en Maart, toen wij den warmsten zonneshijn en de schoonste dagen hadden, het water gestadig stroomde. Op de Aroe-eilanden zijn September en October de droogste maanden van het jaar, even als op Java en Celebes. De regentijden komen dus overeen met die van de westelijke eilanden, ofschoon het weder geheel anders is. De Moluksche zee heeft een zeer donker blauwe kleur, geheel verschillend van het helder lichte blauw van den Atlantischen oceaan. Bij een bewolkten en somberen hemel wordt dat donker blauw volkomen zwart, en als dan de golven met schuim zijn gekroond, heeft het een barsch en dreigend voorkomen. De wind bleef sterk en gunstig gedurende de geheele reis, en wij bereikten Makasser zonder eenigen tegenspoed den 11^{den} Juli. Wij hadden den overtocht van Aroe

derwaarts, een afstand van meer dan duizend Eng. mijlen, in negen en een halven dag afgelegd.

Mijn tocht naar de Aroe-eilanden had de beste uitkomsten gehad. Ofschoon ik maanden lang wegens ziekte het huis had moeten houden, en ofschoon ik veel tijd had verloren door gebrek aan vervoermiddelen en doordien ik niet den rechten tijd op de rechte plaats had getroffen, bracht ik meer dan 9000 exemplaren van natuurvoorwerpen mede, tot omstreeks 1600 verschillende soorten behorende. Ik had kennis gemaakt met een vreemd en weinig bekend menschenras; ik had gemeenzaam verkeerd met de handelaars van het verre Oosten; ik had gezwolgen in het genot van het onderzoek eener Fauna en Flora die tot de merkwaardigste, schoonste en minst bekende der wereld behooren, en ik was geslaagd in het hoofddoel waarmede ik de geheele reis ondernomen had, namelijk om goede exemplaren van de paradijsvogels machtig te worden en hunne levenswijze in de bosschen zelven waarin zij zich onthouden, gade te slaan. Door dezen goeden uitslag werd ik aangespoord om mijn onderzoek in de Molukken en op Nieuw-Guinea gedurende nog bijna vijf jaren voort te zetten, en het is nog altijd dat gedeelte mijner reizen waarop ik met de meest volkomene tevredenheid kan terugzien.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) In het XV^{de} Deel van het Tijdschrift uitgegeven door het Bataviasch Genootschap, heeft de heer H. C. van Eybergen het verhaal doen afdrukken van twee inspectie-reizen, door hem als reizend Adsisistent-resident in 1862 en 1864 naar de Aroe- en Kei-eilanden gedaan. Men kan daaruit zien dat beslechting der geschillen tusschen de inlanders gerezen, eene der hoofdwerkzaamheden van de "Commissie" is. Tot dat einde wor-

den in het rechthuis te Dobbo vergaderingen gehouden met de hoofden, die uit de verschillende dorpen derwaarts worden opontboden, wat echter niet buitensluit dat de reizende ambtenaar met zijn gevolg vaak ook onderscheidene dorpen bezoekt.

(³) De Kei-eilanders die hunne waren — olie, klappernoten, aardewerk en booten — naar Aroe brengen, verhuren daar tevens hunne diensten als scheepstimmerlieden bij de reparatie der handelsvaartuigen. Als in de maanden Maart en April de padoeakans zijn op strand gehaald, en de eigenaar van de Voorwals-hoofden tegen eene geringe retributie verlof heeft gekregen om het noodige hout te doen kappen, worden de door hem gehuurde Kei-eilanders met deze taak en met de herstelling der vaartuigen, die dikwijls schier geheele vernieuwing is, belast. Zie Bosscher in Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. II, bl. 370.

(⁴) Zie boven bl. 73. De tomtom is eigenlijk de gewone trom der Hindoes, bestaande uit een half-gelooide schapehuid, die over den wijden mond van een aarden of ijzeren vat is gespannen, en waarop met een stok of lederen riem wordt geslagen. Men zal echter hier het woord wel, in ruimeren zin, moeten opvatten van de verschillende soorten van trommen bij de bevolking van den Archipel in gebruik, b. v. van de tifa's der Alfoeren. Men schrijft *tomtom* of *tamtam*. Het woord is kennelijk klanknabootsend.

(⁴) Men kan hierbij denken òf aan de *rebab* (*arbab*), de viool die Javanen en Maleiers aan de Arabieren en Perzen ontleend hebben, òf aan de *kong-a-hian* der Chineezers.

(⁵) Er is geen ander vermaak, dat bij de Maleische volken zoo algemeen en zoo geliefd is als de hanengevechten. Op Java, waar ze verboden zijn, worden toch nog dikwijls op afgezonderde plaatsen een paar hanen tegen elkander losgelaten; op Sumatra heeft men op sommige plaatsen de bevolking zien verloopenen, omdat de ambtenaren het verbod van hanengevechten wilden doordrijven. Over de wetten en gebruiken der hanenvechtbaan zou men een boek kunnen volschrijven. Uitvoerig wordt er o. a. over gehandeld door Newbold, "British settlements in the straits of Malacca," V. II, p. 179, en in het Tijdschrift voor Ned. Indië, Jaarg. 1869, Dl. II, bl. 115.

(⁶) Dit spel heet op Sumatra, waar het zeer gebruikelijk is, *tjepak*. Men drijft ook wel den bal met een stuk veerkrachtige boomschors, dat aan de binnenzijde van het rechterbeen op de hoogte van den enkel is

aangebonden. Zie Pruys van der Hoeven, "Brieven over Sumatra", I, bl. 36.

(7) Deze prijsopgaven zijn echter bijzonder laag en strooken niet met die van van der Crab, "de Moluksche eilanden", blz. 87, en van Bosscher. Volgens eerstgenoemden schrijver was in 1859 de prijs van Europeesche sitsen f 12 en van ongebleekte katoenen en madapollams f 8 per stuk, van geweren f 12 het stuk en van boslemmer messen f 2 het dozijn. Voor messen en scharen wordt in den Eng. tekst "three-halfpence" het stuk opgegeven. Dit is slechts 7½ cent. Ik heb vertaald als stond er "three-pence", en te laat de vergissing bemerkt.

(8) Het vraagstuk dat hier door den schrijver op zijne wijze behandeld wordt, is inderdaad een der groote vraagstukken die in onzen tijd hoofden en harten van alle menschenvrienden vervullen. Het is ontegenzeggelijk dat de groote fabriek-industrie onzer dagen en elders, en vooral in haren hoofdzetel Engeland, eene zorgeloze, onwetende en daardoor diep ellendige bevolking kweekt, die zich roekeloos vermeerdert, zonder het besef dat de redelijke mensch verantwoordelijk is voor het welzijn der kinderen aan wie hij het leven geeft. Wallace, die zelf door de leer van Malthus omtrent de bevolking het eerst op het denkbeeld van de *natuurkeus* is gebracht, kan onmogelijk de groote waarheid miskennen, in die leer gelegen, al is het ook dat zij in overdreven vorm is voorgesteld. Zelfbedwang, het gevolg van zedelijke en verstandelijke verheffing, en het daardoor gekweekt besef van persoonlijke waarde en waardigheid, is, naar ik geloof, het eenige afdoende middel tegen het pauperisme. De wetgeving kan daaraan bevorderlijk zijn door den arbeid van kinderen in de fabrieken te verbieden, een goed onderwijs algemeen toegankelijk en des noods verplicht te maken, de vorming van verstand en hart bij den werkman op allerlei wijze te bevorderen. Daarentegen geloof ik dat niets dan ellende het gevolg zou zijn van rechtstreeksche maatregelen om het fabriekwezen te beperken en zijne débouché's te sluiten; terwijl het mij voorkomt dat de schrijver de voordeelen die de goedkoope en gemakkelijke verkrijging van Europeesche artikelen aan den wilde verschaft, te laag stelt en de nadeelen te breed uitmeet. Dat een wilde zaken van nuttig gebruik, die hij zelf niet vervaardigt of vervaardigen kan, tot geringen prijs kan verkrijgen, is geheel in zijn voordeel, en de luiheid zal niet gevoed worden omdat hij door den handel artikelen goedkoop krijgen kan, die hij anders in het geheel niet zou kunnen krijgen. Veel bedenkelijker is het wanneer

eene vreemde industrie in meer ontwikkelde landen als concurrent van eene inlandsche industrie optreedt, en die door de goedkoopheid harer voortbrengselen ondermijnt, zooals met de inlandsche katoen-industrie op Java het geval is. Wenschelijk ware het echter dat de vrije handel in zaken die den wilde tot verderf strekken, zooals sterke dranken, opium, wapenen en ammunitie, kon worden beteugeld; en ik zou de laatste zijn om het te verdedigen, wanneer van de kracht der kanonnen wordt gebruik gemaakt, om voor industrie en handel nieuwe débouché's te openen, en het gebruik van Europeesche manufacturen, of, wat nog erger is, van Bengaalsch opium, aan onwillige volken op te dringen.

(⁸) Deze geslachten behooren tot de familie *Scolytaria*, allen kleine kevers die deels in de schors, deels in den bast of zelfs in het hout van sommige boomen leven, waaraan ze groote schade toebrengen en die ze vaak doen wegwijnen en sterven. In Europa zijn het meest bekend *Platypus cylindricus*, *Tomicus typographus*, *Scolytus ulmi*.

(¹⁰) De *Brenthidae* vormen onder de Curculionieden of snuitkevers een afzonderlijke groep, eigen aan de tropische gewesten, en die zich door een verwonderlijk lange en schrale gestalte en vooral door een verbazend gekreten snuit onderscheidt.

(¹¹) Behalve de vijf dagelijksche gebeden, die men naar omstandigheden in of buiten het bedehuis verricht, wordt in Mohammedaansche landen eene openbare godsdienstoefening in de moskee op Vrijdag gehouden, waarbij de priester eene preek in de Arabische taal behoort uit te spreken. Men noemt deze het "vrijdaggebed".

(¹²) In 't Engelsch staat: "sago, bread"; doch dit zal wel een drukfout wezen. Klaarblijkelijk zijn de *lempengs* of harde sagobroodjes bedoeld, die, omdat ze als scheepsbesluit kunnen bewaard worden, een gewoon handelsartikel uitmaken.

(¹³) De Christen-negeriën zijn Djoerdjalla, Wangiel, Wokam en Maikoor (vgl. boven bl. 237, noot 3). Bosscher schatte in 1851 de Christenbevolking op 309, de Mohammedaansche op 188 zielen. Tien jaren later was, volgens v. d. Crab, "de Moluksche eilanden", bl. 83, de Christenbevolking bijna niet toegenomen, maar de Mohammedaansche ten minste verdubbeld. Over de scholen vindt men vele bijzonderheden in de rapporten van van Eybergen; men kan wel nagaan dat het onderwijs niet veel te beteekenen heeft.

(¹⁴) Over den handel der Aroe-eilanden geven Bosscher (vgl. boven blz. 288,

noot 1) en van der Crab uitvoerige berichten. De klacht dat de handel afneemt, wordt door de cijfers niet bevestigd; want volgens Bosscher was in 1850 de waard van den invoer *f* 166,066 en van den uitvoer *f* 176,418, terwijl v. d. Crab ("de Moluksche eilanden", bl. 94,) in 1860 in ronde cijfers den invoer op *f* 300,000, den uitvoer op *f* 293,500 stelt. Olifantstanden, die, zegt van der Crab, "op de Aroe-eilanden een middel van betaling zijn en tot geen ander einde hoegenaamd dienen", waren in 1860 in geen drie of vier jaren aangebracht, naar der Boegineezen bewering wegens de onlusten in Britsch-Indië. Ziehier de gedetailleerde opgave van den uit- en invoer in 1860.

INVOER.

Lijnwaden	<i>f</i> 50,000
Arak, 2600 kelders	20,800
Jenever, wijn enz.	1,000
Buskruit	3,000
Sabels	200
Geweren	6,000
IJzerwerk	4,000
Koperwerk	6,000
Aardewerk	10,000
Sago in broodjes	10,000
Rijst	35,000
Opium	24,000
Kramerijfen en diversen	30,000
Contant zilver geld	100,000
	<i>f</i> 300,000

UITVOER.

2500 pikols parelmoer	<i>f</i> 190,000
1510 „ tripang	63,000
5 „ karet	3,500
10 „ vogelnestjes	12,000
Paarlen	20,000
Diversen	5,000
	<i>f</i> 293,500

De gezamenlijke bevolking der Aroe-eilanden wordt door Bosscher en van der Crab niet hooger geschat dan 10,000 à 12,000 zielen; maar men kan zich op die cijfers volstrekt niet verlaten.

DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE AROE-EILANDEN.

' **Physische Geographie en Natuurtooneelen.**

In dit hoofdstuk stel ik mij voor eene algemeene schets te geven van de physische geographie der Aroe-eilanden en van hunne betrekking tot de naburige gewesten; ik zal daardoor in staat worden gesteld de inlichtingen van de handelaars verkregen, en de berichten in de werken van andere natuuronderzoekers (') met mijne eigene opmerkingen in deze zoo uitnemend belangwekkende en weinig bekende landen tot één geheel te verbinden.

Men kan zeggen dat de Aroe-groep bestaat uit één groot eiland waarom een aantal kleinere liggen heengestrooid. Het hoofdeiland wordt door de inboorlingen en handelaars "tanah besar" (het groote land) genoemd, om het als een geheel zoo-wel van Dobbo als van de afgezonderde eilanden te onderscheiden. Het heeft eene onregelmatig langwerpige gedaante, strekt zich van het Noorden naar het Zuiden ongeveer 80, en van het Oosten naar het Westen van 40 tot 50 palen uit, en is in

deze laatste richting doorsneden door drie smalle kanalen of krekten, die het in vier deelen splitsen. Die kanalen worden door de kooplieden altijd rivieren (soengei) genoemd, wat mij aanvankelijk zeer zonderling toescheen, totdat ik, een dezer kanalen doorevarende, inzag hoe uitnemend gepast die benaming is. Het noordelijke kanaal, de rivier van Watelei genoemd, is aan den ingang omstreeks een kwart paal breed, maar vernauwt zich spoedig tot omstreeks een achtste van een paal, en behoudt deze breedte met geringe verschillen over zijne geheele lengte van omstreeks 50 palen, tot het weder wijder wordt aan zijn oostelijken uitgang. Zijn loop is matig kronkelend, en de oevers zijn op de meeste plaatsen droog en eenigszins hoog. Op vele plekken ziet men lage klippen van harden koraal-kalksteen, meer of min uitgevreten door de werking van het water; terwijl zich op enkele punten kleine vlakten van de oevers tot aan de een weinig binnenwaarts gelegen lage heuvelruggen uitstrekken. Eenige kleine rivieren storten er zich ter linker- en rechterzijde in uit, voor wier mondingen doorgaans eenige kleine rotsige eilanden gelegen zijn. De diepte is tamelijk gelijkmatig en verschilt slechts van tien tot vijftien vademmen, en het geheel zou, zonder het zoute water en het gemis van een stroom, volkomen op een rivier gelijken. De twee andere kanalen, die de namen van Maikoor- en Workairivier dragen, zijn, naar men mij meldt, in het algemeen gesproken, geheel hieraan gelijk, maar zij zijn niet zeer ver van elkander verwijderd en onderling verbonden door een aantal dwarskanalen, die het tusschen beiden liggende vlakke land doorsnijden. Aan de Zuidzijde van het eiland Maikoor zijn de oevers zeer rotsig, en vandaar tot aan het zuidelijk uiteinde van Aroe vertoont zich een onafgebroken uitgestrektheid van tamelijk hoog en zeer rotsig land, doorsneden door een aantal kleine waterloopen, en in de hooge kalkrotsen die deze omzoomen, worden de eetbare vogelnestjes der Aroe-eilanden hoofdzakelijk

ingezameld. Al mijne berichtgevers kwamen daarin overeen, dat de twee zuidelijke rivieren breeder zijn dan die van Watelei (*).

Het geheel van de Aroe-groep is laag, maar toch niet zoo vlak als het gewoonlijk wordt voorgesteld, of als het zich voor-doet uit zee gezien. De grond is doorgaans droog en rotsig, met een eenigermate golvende oppervlakte, hier en daar oprijzende tot steile heuveltjes, of met diepe en smalle ravijnen ingesneden. Uitgezonderd de moerassige plekken die men aan de mondingen van de meeste der kleine rivieren aantreft, is er nergens volkomen effen grond, ofschoon de grootste verheffing waarschijnlijk niet meer dan tweehonderd voet bedraagt. De rots die overal in de ravijnen en beddingen der beken te voorschijn komt, is een soort van koraal-kalksteen, op sommige plaatsen zacht en buigzaam, maar op andere zoo hard en kristallig dat zij op onzen berg-kalksteen gelijkt.

De kleine eilanden die de centrale massa omringen, zijn zeer talrijk; maar zij liggen grootendeels aan de Oostzijde, waar zij als het ware een franje vormen, die zich dikwijls tot een afstand van tien tot vijftien palen van het hoofdeiland uitstrekt. Aan de Westzijde zijn er slechts zeer weinige; de voornaamste daarvan zijn Wammer en Poelo Babi, benevens Oedjier en Wassier (*) aan het noordwestelijk uiteinde. Aan de Oostzijde is de zee overal ondiep en vol koraal, en het is daar dat men de parelmoerschelpen vischt, die een der voornaamste stapelartikelen van den handel van Aroe uitmaken. Al de eilanden zijn met dicht en zeer hoog bosch bedekt.

De physische trekken die ik hier heb beschreven, verdienen bijzondere belangstelling en zijn, voor zoo ver mij bekend is, tot zekere hoogte eenig in hunne soort; ik heb althans nergens eenige melding kunnen vinden van een eiland van de grootte van Aroe, doorsneden van kanalen die volkomen op echte rivieren gelijken. Hoe deze kanalen oorspronkelijk ontstaan zijn, was voor mij een onoplosbaar raadsel, totdat ik,

na eene lange overweging van het geheel der natuurlijke verschijnselen die deze eilanden aanbieden, tot een besluit kwam dat ik nu zal trachten uiteen te zetten.

Er zijn drie wijzen waarop we ons kunnen voorstellen dat niet-vulcanische eilanden gevormd of in hun tegenwoordigen toestand gebracht zijn — door opheffing, door daling of door afscheiding van een vastland of grooter eiland. Het aanwezen van koraalrots, of van hooge oevers diep binnenlands, is het bewijs van betrekkelijk kort geleden opheffing; atollen en eilanden die door kanaalriffen omgeven zijn, hebben daling ondergaan (*); geheele gelijkheid van voortbrengselen met die der naastbijgelegen landen, zooals onze Britsche eilanden vertoonen, wijst op een door afscheiding verbroken samenhang. Nu bestaan de Aroe-eilanden geheel uit koraalrots, en de omliggende zee is ondiep en vol koraal; het is daarom duidelijk dat zij op een niet zeer ver verwijderd tijdstip vanuit den bodem der zee zijn opgerezen. Maar indien wij aannemen dat deze opheffing de eerste en eenige oorzaak is van hun tegenwoordigen toestand, zullen wij ons geheel buiten staat bevin den om die merkwaardige riviervormige kanalen te verklaren die ze vaneen scheiden. Spleten tijdens de opheffing ontstaan, zouden niet de regelmatige breedte en diepte en de kronkelende bochten vertoonen die ze kenmerken, en de werking van getijden en stroomingen gedurende de verheffing zou straten hebben kunnen vormen van onregelmatige breedte en diepte, maar niet zulke op rivieren gelijkende doorgangen als hier werkelijk bestaan. Willen wij daarentegen vooronderstellen, dat de laatste beweging van den bodem eene daling is geweest, die de grootte der eilanden heeft beperkt, dan blijven die kanalen even onverklaarbaar; want bij daling zouden noodzakelijk al de lage gedeelten van de oevers der oude rivieren overstroomd en dus hun loop onherkenbaar zijn geworden (*); terwijl in de werkelijkheid de beddingen ongeschonden zijn

gebleven en van het ééne tot het andere einde eene schier gelijkmatige breedte hebben.

Indien nu deze kanalen ooit werkelijke rivieren geweest zijn, dan moeten zij van eenig hooger gelegen gewest zijn afgestroomd, en dit is dan stellig aan de Oostzijde te zoeken, omdat ten Noorden en Westen de bodem der zee op geringen afstand van het strand tot een onpeilbare diepte daalt, terwijl aan de Oostzijde een ondiepe zee, nergens dieper dan 50 vademmen, zich over den geheelen afstand tot Nieuw-Guinea, die meer dan 40 uren bedraagt, uitstrekt. Eene opheffing ter hoogte van slechts 300 voet zou dit geheele zeevlak in tamelijk hoog land veranderen, en de Aroe-eilanden geheel aan Nieuw-Guinea vasthechten; en de rivieren die nu hare mondingen hebben bij Oetanata en Wamoeka ⁽⁶⁾, zouden alsdan dat geheele land kunnen doorsnijden en hare uitwatering hebben door de kanalen der Aroe-eilanden, die nu met zout water gevuld zijn. Voortredeneerende in deze onderstelling, kunnen wij aannemen, dat toen het tusschenliggende land onder den bodem der zee wegzonk, de Aroe-eilanden nagenoeg op hun vorige hoogte bleven, wat inderdaad niet onwaarschijnlijk is, wanneer wij de groote uitgestrektheid der ondiepe zee, en het geringe bedrag der daling die het land moet ondergaan hebben om haar te doen ontstaan, in aanmerking nemen ⁽⁷⁾.

Maar het feit dat de Aroe-eilanden eenmaal met Nieuw-Guinea zijn verbonden geweest, rust niet alleen op dezen grond. Er is zulk eene treffende overeenkomst tusschen de voortbrengselen der beide landen, als gewoonlijk slechts bestaat tusschen de deelen van één en hetzelfde gebied. Ik verzamelde op de Aroe-eilanden omstreeks honderd soorten van vogels, van welke reeds omstreeks tachtig soorten ook op Nieuw-Guinea zijn gevonden. Daartoe behooren de vleugellooze kazuaris, twee soorten van logge loophoenders (*Megapodii*) en twee soorten van kortvleugelige grondlijsters (*Pittae*), die zeker geen van allen in staat waren

de meer dan 40 uren breede open zee over te steken, die de Aroe-groep van Nieuw-Guinea scheidt. Maar zulk een slagboom is even onoverkomelijk voor die vogels die alleen in het diepste der wouden leven, zooals de bosch-ijsvogels (*Dacelo Gaudichaudi*), de vliegenvangers van het geslacht *Todopsis* (*), de groote kroonduiven (*Goura coronata*) en de kleine houtduiven (*Ptilinopus perlatus*, *Pt. aurantiifrons* en *Pt. coronulatus*). Om nu te bepalen wat zulk een slagboom werkelijk vermag, kunnen wij gevoegelijk Ceram tot voorbeeld nemen, dat juist even ver als Aroe van Nieuw-Guinea verwijderd is, maar er door een diepe zee van wordt gescheiden. Van ongeveer zeventig landvogels die Ceram bewonen, worden er niet meer dan vijftien op Nieuw-Guinea gevonden, en geen van deze leeft op den grond of in het dichte woud. De kazuaris van beide eilanden is verschillend; de ijsvogels, papegaaien, duiven, vliegenvangers, honigzuigers, lijsters en koekoeken zijn bijna altijd kennelijk verschillende soorten. Wat meer is, ten minste twintig geslachten die gemeen zijn aan Nieuw-Guinea en Aroe, strekken zich niet uit tot Ceram, en bewijzen dus met eene kracht die ieder natuuronderzoeker moet gevoelen, dat de beide laatstgenoemde landen hunne Fauna aan geheel verschillende omstandigheden verschuldigd zijn. Verder wordt op Aroe een echte kangoeroe gevonden van dezelfde soort als ook op Misool voorkomt, welk eiland evenzeer Papoesch is in zijne voortbrengselen, terwijl zoo niet geheel dezelfde, ten minste eene zeer nauw verwante soort Nieuw-Guinea bewoont; maar op Ceram komt geen dier van dat geslacht voor, ofschoon het nog geen achttien uren van Misool verwijderd is. Nog een ander klein buideldier, *Parameles Doreyanus* (*), is aan Nieuw-Guinea en Aroe gemeen. De vergelijking der insecten levert soortgelijke uitkomsten. De vlinders van Aroe zijn allen soorten van Nieuw-Guinea, of althans vormen die uiterst geringe wijziging ondergaan hebben; terwijl die van Ceram en Nieuw-Guinea

nog meer dan de vogels der beide landen van elkander verschillen.

Nu is het heden ten dage algemeen erkend, dat wij op feiten als deze, die een schakel aanvullen welke in de geologische getuigenissen ontbreekt, veilig redeneeringen kunnen bouwen. De op- en nedergaande bewegingen die eenige landstreek heeft ondergaan, en de opvolging dier bewegingen kunnen met groote nauwkeurigheid bepaald worden; maar de geologie op zich zelve kan ons niets leeren aangaande die landen die geheel onder de vlakke van den Oceaan zijn weggezonden. Maar hier bewijzen ons de physische geographie en de verspreiding van planten en dieren den grootsten dienst. Door ons te vergewissen van de diepte der zeeën die het ééne land van het andere scheiden, zijn wij in staat reeds eenigermate een oordeel te vormen over de plaatsgrijpende veranderingen; doch de alleen daarop gegronde uitspraak blijft dubbelzinnig. Indien er ook andere bewijzen van daling zijn, kan een ondiepe zee ons leeren, dat twee nabijgelegen landen vroeger verbonden waren; maar indien zulke bewijzen ontbreken, of indien er reden is om eene opheffing des lands te vermoeden, dan kan de ondiepe zee ook het gevolg van die opheffing zijn, en dus, in stede van aan te wijzen dat de beide landen vroeger verbonden waren, veeleer als de voorspelling hunner toekomstige vereeniging worden beschouwd. Maar de vraag die dus overblijft, zal in de meeste gevallen door den aard der planten en dieren die de beide landen bewonen, kunnen worden uitgemaakt. De heer Darwin heeft ons getoond, hoe wij in bijna ieder geval het probleem of een eiland al of niet met een grooter eiland of vastland is verbonden geweest, naar de aanwezigheid of afwezigheid van op het land levende zoog- en kruipende dieren kunnen beslissen. De eilanden die Darwin "oceanische (¹⁰)" noemt, bezitten geen van deze groepen van dieren, ofschoon zij zich toch door een weelderigen plantengroei en een niet

onbelangrijk aantal van vogels, insecten en landschelpen kunnen kenmerken; en wij besluiten daaruit dat zij in het midden van den oceaan zijn opgerezen en ook met de meest nabijliggende landmassa's nooit zijn verbonden geweest. St. Helena, Madera en Nieuw-Zeeland zijn voorbeelden van zulke oceanische eilanden. Men vindt er levensvormen van alle andere klassen, omdat zij middelen van verspreiding ook over ruime watervlakten bezitten, die aan de op het land levende zoogdieren en ook aan de meeste vogels ontbreken, zooals in Sir Charles Lyell's "Beginnels der Geologie" en in Darwin's ⁽¹¹⁾ "Ontstaan der soorten" overtuigend is uiteengezet. Aan den anderen kant kan een eiland nooit werkelijk met het nabijliggende vasteland of andere eilanden verbonden zijn geweest en toch vertegenwoordigers hebben van alle klassen van dieren, omdat vele land-zoogdieren en eenige op het land levende reptiliën de middelen bezitten om kleine afstanden over de zee af te leggen. Doch in dit geval zal het aantal der soorten die dus verhuisd zijn, zeer beperkt wezen, en zal men groote gapingen bespeuren, zelfs in de vogels en vliegende insecten, voor welke men denken zou dat de geringe afstand geen hinderpaal zou wezen. Dit is, gelijk ik reeds in het XIII^{de} hoofdstuk getoond heb, de betrekking waarin het eiland Timor tot Nieuw-Holland of Australië staat; want ofschoon het onderscheidene vogels en insecten van Australische vormen bevat, vindt men er geene Australische zoog- of kruipende dieren, en ontbreken er ook van de Australische vogels en insecten een groot deel der meest overvloedige en karakteristieke vormen. Stel hier de Britsche eilanden tegenover, in welke verreweg het meerendeel der planten, insecten, kruipende dieren en zoogdieren der naastbijgelegen deelen van het vasteland vertegenwoordigd zijn, terwijl in geen geval het gemis van uitgestrekte groepen, zooals altijd voorkomt wanneer er reden is om te denken dat geen zoodanige verbintenis bestaan heeft, valt op te merken. Even duidelijk is de betrekking van Sumatra,

Borneo en Java tot het vasteland van Azië; want ook hier zijn vele groote zoogdieren, landvogels en kruipende dieren aan allen gemeen, terwijl een niet minder groot aantal tot nauw verwante vormen behooren. Daar nu de geologie ons geleerd heeft, dat de vertegenwoordiging eener soort door verwante vormen in dezelfde localiteit op tijdsverloop wijst, kunnen wij uit de schier volkomen identiteit van alle soorten van Groot-Brittanje met die van het vasteland het besluit opmaken, dat de scheiding van jonge dagteekening is, terwijl de vertegenwoordiging van een belangrijk aantal der soorten van het vasteland op Java en Sumatra door verwante vormen de afzondering der eilanden in een meer verwijderd tijdvak plaatst.

Het blijkt duidelijk uit deze voorbeelden, in welk een groote mate de geologische getuigenissen, waar het er op aankomt den vroegeren toestand der aardoppervlakte te bepalen, door de studie der geographische verspreiding van planten en dieren worden aangevuld, ja hoe onmogelijk het is die getuigenissen wel te verstaan, indien er dit laatste punt niet bij wordt in aanmerking genomen. De voortbrengselen der Aroe-eilanden leveren het sterkste bewijs, dat deze in een niet zeer verwijderd tijdvak een deel van Nieuw-Guinea hebben uitgemaakt, en de bijzondere trekken hunner physische geographie die ik beschreven heb, toonen aan dat zij toen op nagenoeg dezelfde hoogte boven de zee gelegen waren als thans, maar van Nieuw-Guinea zijn afgezonderd door de daling der uitgestrekte vlakte die ze vroeger met dat groote eiland verbond.

Zij allen die nog vervuld zijn met de gewone voorstellingen van tropischen plantengroei, — wier verbeelding zich daarbij vermeidt in den overvloed en den luister der bloemen, in die honderden van woudboomen met massa's van schitterend-gekleurde bloesems bedekt, zullen met bevreemding vernemen, dat, schoon de Aroe-eilanden zich door een zeer weligen en

•

zeer afwisselenden plantengroei kenmerken, en een overvloed van fraaie en merkwaardige planten ter opluistering onzer broeikasten zouden kunnen opleveren, echter kleurige en prachtige bloemen daar, in het algemeen gesproken, geheel ontbreken, of althans zoo zeldzaam zijn, dat zij op het algemeen voorkomen der natuur geen invloed oefenen. Om in bijzonderheden te treden: ik heb vijf ver uiteenliggende plekken op deze eilanden bezocht, ik heb dagelijks rondgedoold in hunne bosschen, ik ben meer dan honderd palen van hunne kusten en rivieroeveren langsgevaaren, ik heb gedurende de zes maanden aan dat alles besteed meestal fraai weder genoten, en toch heb ik daar nooit, behalve toen ik reeds op het punt stond te vertrekken, ook maar een enkele plant gezien met in 'toog loopende bloemenpracht, ja nauwelijks een struik die in dit opzicht met onze meidoorn, of een klimplant die met onze kamperfoelie kan vergeleken worden. Toch kan men niet zeggen dat de bloeitijd nog niet gekomen was, want ik zag vele kruiden, heesters en woudboomen in bloei; maar allen hadden bloesems van groene of groenachtig witte tint, niet schitterender dan die onzer linden. Hier en daar zag ik op de rivieroeveren en kusten eenige weinige Convolvulaceeën, echter onderdoende voor de Ipomaea's die wij in onze tuinen kweeken (*), en in de dichtste schaduw der bosschen enkele fraaie Zingiberaceeën met scharlaken of purperen bloemen, maar zoo schaarsch en verspreid dat zij in de massa der groene en bloemlooze vegetatie als wegzonken. En toch getuigen de prachtige Cycadeeën en Pandanen, die tot 30 à 40 voet omhoog stijgen, de sierlijke boomvarens, de slanke palmen, en de groote verscheidenheid van fraaie en merkwaardige planten die alom het oog treft, dat hier de warmte en vochtigheid der tropische gewesten, zoo min als de vruchtbaarheid van hun bodem ontbreken. Waar is het dat mij op Aroe de meer dan gewone schaarschte van bloemen trof, maar toch is zij slechts

de overdrijving van een trek dien ik alom in de keerkringslanden opmerkte, want het is de slótsom mijner geheele ervaring in de heete luchtstreek van het Westen en van het Oosten, dat in de weelderigste gedeelten der keerkringslanden de bloemen minder overvloedig en over het geheel minder schitterend zijn, en tot de opluistering van het landschap door hunnen kleurengloed vrij wat minder bijdragen, dan in de gematigde luchtstreek. Nooit heb ik in de keerkringslanden zulke kleurenmassa's gezien als zelfs Engeland kan ten toon spreiden op zijne met ginst bedekte gemeente-gronden, zijne met heide bekleede berghellingen, zijne boschweiden met wilde hyacinthen begroeid, zijne akkers met klaprozen getooid, zijne grasvelden met boterbloemen en salepplanten bezaaid (¹³) — zijne bloemtapijten in één woord van geel, purper, hemelsblauw en vurig karmijn. Onze meidoorns en wilde appelboomen, onze hulsten en lijsterbessen, onze bremstruiken, vingerhoedskruid, sleutelbloemen, purperen wikken (¹⁴) spreiden minder groote kleurenmassa's ten toon, maar strooien toch hunne blijde tinten in de lengte en breedte over het land. Dit alles is gewoon natuurschoon, dat het land en het klimaat kenmerkt, dat men niet behoeft te zoeken, maar dat bij elke schrede het oog verlustigt. In de keerkringslanden daarentegen, hetzij in het woud of op de savanne, is de gansche natuur in somber groene kleederen gehuld. Uren en zelfs dagen lang kan men reizen zonder dat iets de eentonigheid stoort. Bloemen zijn overal schaarsch en slechts met lange tuschenpoozen treft men er die het oog aan zich boeien.

De voorstelling dat de natuur tusschen de keerkringen vroolijke kleuren draagt, en dat de natuurtooneelen daar in schitterender en meer verscheiden dos getooid zijn dan bij ons, is zelfs tot den grondslag gemaakt van theoriën omtrent de kunst, en men heeft het onvoegzaam geoordeeld dat wij vroolijke kleuren zouden ten toon spreiden in onze kleeder-

dracht en de versiering onzer woningen, omdat men vooronderstelde dat wij daardoor zouden handelen in strijd met de lessen der natuur. Het argument heeft weinig te beteekenen, daar men zeker met evenveel recht zou kunnen staande houden, dat juist onze vatbaarheid om ons in kleuren te verlustigen, ons nopen moet om aan de tekortkomingen der natuur te gemoet te komen en de levendigste tinten aan te wenden in die streken waar de landschappen het eentonigst zijn. Maar bovendien is de praemisse waarop de redeneering berust ten eenenmale valsch, en al ware dus die redeneering zelve onomstootelijk, dan behoefden wij nog niet te vreezen ons aan de natuur te vergrijpen, wanneer wij onze woningen en onze personen met al die vroolijke tinten versieren, die zoo kwistig over onze velden en bergen, onze hagen, bosschen en weiden verspreid zijn.

Het is niet moeilijk na te gaan wat tot deze verkeerde voorstelling van den aard der tropische vegetatie geleid heeft. In onze broeikasten en op onze bloementoonstellingen brengen wij de schoonste bloeiende planten uit de meest afgelegen gewesten der aarde bijeen; zij zijn daar in elkanders nabijheid geplaatst op eene wijze die aan de natuur ten eenenmale vreemd is. Een honderdtal planten, allen met vreemde, levendig gekleurde of schitterende bloemen, maken, op één punt te samengebracht, eene verwonderlijke vertooning, maar wellicht zijn er onder die allen geen twee die men in den natuurstaat ooit bij elkander ziet, daar allen een afzonderlijk gewest bewonen of aan eene bijzondere standplaats gekluisterd zijn. Bovendien worden alle slechts matig warme Europeesche landen in de gewone schatting met de eigenlijke keerkringslanden verward, en zoo heeft het vage denkbeeld wortel gevat, dat alles wat in de plantenwereld bij uitnemendheid schoon is, uit de warmste gewesten der aarde *moet* afkomstig zijn. Maar de waarheid is hiermede geheel in strijd. Rhododendrons en azalea's zijn

planten uit de gematigde luchtstreek, de prachtigste lelies komen uit het gematigde Japan, en het meerendeel onzer schitterendste bloeiende planten is afkomstig van het Himalaja-gebergte, van de Kaap de Goede Hoop, van de Vereenigde Staten, van Chili, van China en Japan, allen gewesten in de gematigde luchtstreek gelegen. 't Is waar dat ook de keerkringslanden een groot aantal trotsche en luisterrijke bloemen bezitten, maar zij zijn uiterst weinige in verhouding tot de massa van den plantengroei; zoodat wat men in het algemeen ongeloofelijk zal achten, nogtans een feit is, dat namelijk de invloed der bloemen op het algemeene voorkomen der natuur in de keerkringslanden zich veel minder doet gevoelen dan in de gematigde gewesten van den aardbol (¹).

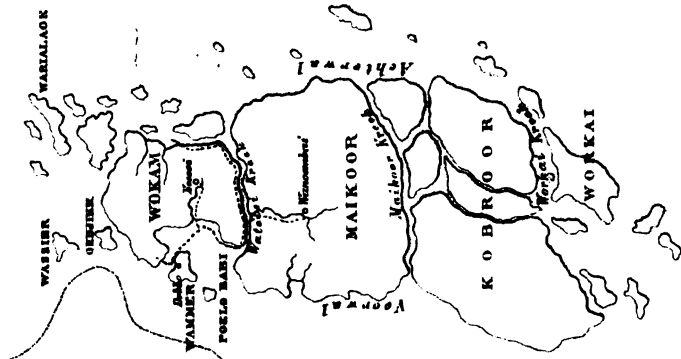
A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Hier zal de schrijver, dunkt mij, hoofdzakelijk het oog hebben op de berichten van den heer G. W. Earl, die in persoon de Aroe-eilanden bezocht, en er meermalen bijzonderheden over mededeelde in het "Journal of the Indian Archipelago", t. w. vol. IV, p. 488, vol. VI, p. 248, vol. VII, p. 69. De heer Earl heeft ook de "Reize door den zuidelijken Molukschen Archipel" van den luitenant ter zee Kolff in het Engelsch vertaald, onder den titel: "Voyages of the Dutch brig of war Dourga" (London, 1840). Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat Wallace ook deze reis, waarvan een vrij aanzienlijk gedeelte aan de Aroe-eilanden gewijd is, heeft gekend.

(²) Tot opheldering dezer voorstelling van de Aroe-eilanden voeg ik hierbij het schetskaartje dat Wallace van deze groep geeft, ofschoon ik

GROOT KEI

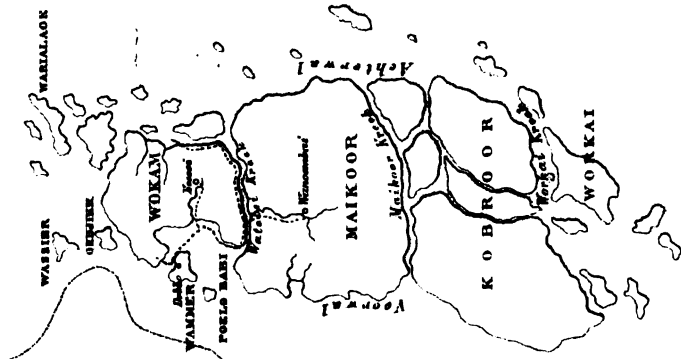
KAART DER AROE-EILANDEN

volgens
MELVILL van CARNBEE.
..... Route van Wallace.

135

134

GROOT KEI

KAART DER AROE-EILANDEN

volgens
WALLACE.
..... Route van Wallace.

135

134

de overige soortgelijke in zijn werk voorkomende kaartjes heb achterwege gelaten. Reeds vroeger, bldz. 240, noot 15, had ik gelegenheid te doen opmerken, hoe zeer de voorstelling der Aroe-eilanden bij Wallace van de gewone op onze kaarten verschilt. Ik weet dit niet beter te verduidelijken dan door naast het schetskaartje van Wallace de voorstelling te plaatsen die de heer Melvill van Carnbee in den "Atlas van Ned.-Indie" van deze eilanden geeft. Ik heb deze tot dezelfde schaal herleid en er ook de "Naturalist-kreek" en de reisroute van Wallace in opgenomen, zooals men zich die in verband met het geheele beeld moet denken. Ik houd de voorstelling van Melvill van Carnbee op verre na niet voor juist, maar voor beter dan die van Wallace, omdat zij niet, gelijk deze laatste, voor een groot gedeelte slechts op mondelinge opgaven van inlanders berust, maar zich aansluit aan de kaarten van Kolff en Gregory, waarmede zij in de hoofdtrekken overeenkomt, terwijl vermoedelijk ook nog oude kaarten van de Oost-indische Compagnie zijn geraadpleegd. Toch durf ik ook aan die voorstelling niet veel waarde hechten, om de volgende redenen: 1°. Omdat v. Rosenberg, "Reis naar de Zuidooster-eilanden", bldz. 5, het volgende getuigt: "de topographische kennis welke wij van de Aroe-eilanden hebben, beteekent zoo goed als niets. Al onze kaarten dezer groep zijn, met uitzondering van enkele punten, figuratief.... Volgens de kaart van Gregory — nogtans de beste welke wij bezitten — moest men te Dobbo de Westkust van Watelei kunnen zien, hetgeen echter onmogelijk is wegens een aantal daartusschen liggende kleine eilanden." Op de kaart van Melvill verhindert, wel is waar, het eenigszins (en zoo het schijnt ten onrechte) verder zuidwaarts reiken van Wokam, dat men van Dobbo Watelei's Westzijde zien kan, maar is toch van die tusschenliggende eilanden ook niets te vinden. 2°. Omdat de door v. Rosenberg geconstateerde afscheiding van hetgeen als zuidelijk gedeelte van Maikoor wordt voorgesteld tot een afzonderlijk eiland, Tabberfane genaamd, op de kaart van Melvill te vergeefs wordt gezocht, ofschoon ze reeds eenigermate door Gregory was aangeduid. 3°. Omdat von Rosenberg en van Eybergen vele afzonderlijke eilanden noemen, die op de kaart van Melvill even weinig als op die van Wallace voorkomen, en het uit de berichten dier reizigers blijkt, dat de Aroe-eilanden veel meer verbrokkeld zijn dan bij Wallace en Melvill het geval is. 4°. Omdat ik aan de mededeeling van den heer Marshall de kennis verschuldigd ben van een figuratieve schets der Aroe-eilanden door

von Rosenberg, die hij bij een zijner bezendingen van natuurvoorwerpen der Aroe-eilanden aan het Museum te Leiden gevoegd heeft, en die eene voorstelling geeft van de Aroe-eilanden schier evenzeer van die van Melvill als van die van Wallace verschillende. Van deze schets heeft de heer Marshall met welwillende vergunning van Prof. Schlegel eene kopij voor mij gemaakt, en ik zou haar, als nog onuitgegeven, ofschoon zij ook al niet veel vertrouwen verdient, misschien boven die van Melvill ter vergelijking met die van Wallace hebben verkozen, indien niet alle bepaling van lengte en breedte er op ontbroken had. Wokam ligt bij v. Rosenberg geheel ten Noorden van Wammer, en om van Wokam, zuidwaarts varende, naar het kanaal van Watelei te komen, moet men nog twee eilanden voorbijvaren, waarvan de namen niet zijn aangeduid. Op het grootste en zuidelijkste dezer eilanden, en niet op Wokam zelf, moeten volgens deze voorstelling de kreek en kampong zijn gelegen in het begin van Hoofdst. XXX (vgl. bldz. 285, noot 1) vermeld, en het is merkwaardig dat het beloop der kust van die kreek tot aan het Watelei-kanaal bij Wallace met die van het zuidelijk gedeelte der Westkust van gemeld eiland bij von Rosenberg vrij goed overeenkomt. Het gedeelte van Aroe dat bij Wallace "Maikoor" heet, is bij v. Rosenberg verdeeld in eene grootere oostelijke helft, die hij "Wonoembai" noemt (zie bldz. 290, noot 20), en eene kleinere westelijke, die bij hem het geheele Maikoor uitmaakt. Zij zijn van elkander gescheiden door eene kreek, die van het Noorden naar het Zuiden gaat, en waarvan de noordelijke ingang met den westelijken der Watelei-kreek samenkomt. Deze kreek mondt aan het Zuideinde in eene andere, die met de Maikoor-kreek van Wallace overeenkomt, en Wanoembai ten Zuiden van Kobroor, dat bij von Rosenberg slechts een klein eiland is, en van twee andere ongenoemde eilanden, en vervolgens Maikoor van Tabberfane scheidt. Tusschen Tabberfane en Trangan met de beide zooeven bedoelde ongenoemde eilanden, die te zamen met Wanoembai en het Kobroor van v. Rosenberg aan het groote Kobroor van Melvill beantwoorden, ligt weder een kreek die van het Noorden naar het Zuiden gaat, en die als de voortzetting der kreek tusschen Wanoembai en Maikoor moet beschouwd worden. Behalve de geheel verkeerde teekening van Wokam is het geheele gemis van eene aanwijzing dier van het Noorden naar het Zuiden gaande kanalen, welker aanwezen door Gregory en Melvill bevestigd wordt, een der zonderlingste fouten in Wallace's voorstelling. Niet minder vreemd is het dat hij de kreek

niet gezien heeft, die, volgens v. Rosenberg's schets, vlak tegenover de "Naturalist-kreek" noordwaarts gaat en nog weder een oostelijk deel afsnijdt van het veel te uitgestrekte gebied, dat hij onder den naam van Wokam samenvat, en waaraan bij von Rosenberg ten minste vijf verschillende eilanden beantwoorden. Ook in de voorstelling der Achterwalsen en der zuidelijke eilanden komt v. Rosenberg al niet beter, hetzij met Wallace, hetzij met Melvill overeen.

(³) Zooals Wallace Wamma voor Wammer en nevens Babber ook Baba schrijft (zie bldz. 237, noot 1, en 291, noot 25), zoo schrijft hij ook Wassia en Ongia voor de namen die bij onze schrijvers bestendig Wasier en Oedjier luiden. Earl schrijft voor Wassier gewoonlijk Wadia.

(⁴) Over koraalrots als bewijs van kort geleden opstuwning, vergelijkte men Dl. I, bldz. 8, laatste alinea. De uitspraak omtrent de atollen en door koraalriffen omgeven eilanden als bewijs van daling, is gegrond op Darwin's theorie omtrent het ontstaan der koraalriffen, waarover men Dl. I, bldz. 31, noot 9, raadplegen kan.

(⁵) Wallace is van meening, dat die kanalen eenmaal ware rivieren geweest zijn; hij heeft echter in het voorafgaande dat gevoelen nog niet uitgesproken, en is dus eenigszins onduidelijk door er hier reeds op te anticiperen.

(⁶) De rivier Oetanata is bekend door hetgeen de heeren Sal. Muller en Modera geschreven hebben over het bezoek aan Nieuw-Guinea in 1828 gebracht door de korvet Triton, in "Verhandelingen over de Nat. Geschied. der Ned. Overz. Bez.", afdeeling Land- en Volkenkunde (herdrukt in Sal. Muller's "Reizen in den Ind. Arch.", Dl. I, Amst. 1857), en in Modera's "Verhaal van eene reize naar en langs de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea" (Haarlem, 1830). De kampong aan haren mond wordt door die schrijvers Oeta genoemd. De Wamoeka en eene gelijknamige negerie aan haren mond vermeldt Modera, bldz. 73, 84. De ligging van de monden dezer rivieren schier recht noordwest van den oostelijken uitgang van het kanaal van Watelei begunstigt de voorstelling van Wallace. Minder is daarmede in overeenstemming, dat zij zich op de kaart van Nieuw-Guinea in den Atlas van Ned. Indië vertoonen als de twee mondingsarmen van eene en dezelfde rivier, die eene delta omsluiten; maar ofschoon deze voorstelling, op latere kaarten telkens herhaald, en ook door Prof. de Hollander, "Land- en Volkenkunde van Ned.-Ind.", Dl. II, bldz. 405, echter met eenig voor-

behoud, aangenomen is, kan ik ze niet als zeker aanmerken, zoolang niet blijkt op welk bericht of welke opneming zij berust. De kaarten van Sal. Muller en Modera geven daartoe geen aanleiding.

(7) Het is ons in noot 2 gebleken, dat de loop dezer kanalen, of soengei's (rivieren), zoo als de Maleiers ze noemen, zoo eenvoudig niet is, als Wallace zich dien voorstelt; dat er ook zijtakken noord- en zuidwaarts gaan en dat Aroe veel meer in tal van eilanden verbrokkeld is, dan hij het voorstelt. Ook wat hij van de gelijkmatige diepte der kanalen zegt, wordt niet door andere getuigenissen bevestigd. Zoo zegt b.v. Earl in "Journal of the Indian Archipelago", VI, p. 248: "De eilanden zijn van elkander gescheiden door nauwe kanalen, waarvan sommige een groote diepte hebben, en men zegt, dat in een van deze een draaikolk gevonden wordt van zoo afschrikkenden aard, dat de inboorlingen zich zelfs niet met grootere vaartuigen in de nabijheid durven wagen." Ook zelfs omtrent de gelijkmatige wijde moet ik twijfel opperen, daar op het kaartje van von Rosenberg het kanaal tusschen Maikoor en Tabberfane zich in het midden sterk verbreedt. Het blijkt, dunkt mij, uit dit een en ander, dat de gissingen van Wallace omtrent het ontstaan der Aroe-eilanden wel wat voorbarig zijn, en dat het terrein nog te weinig onderzocht en te onbekend is, om zich nu reeds aan zulke gissingen te wagen.

(8) Een door prins Bonaparte gecreëerd subgenus van *Terpsiphone*, welk geslacht tot de familie der *Muscicapidae* en de subfamilie der *Myiagrinae* behoort. Vgl. over de *Todopsis*-soorten van Nieuw-Guinea, Finsch "Neu Guinea und seine Bewohner", S. 26 en 168.

(9) Niet, zooals Wallace schrijft, *Parameles Doreyanus*. Het diertje heeft veel overeenkomst met een rat en volgt ook de levenswijze van een rat. Het is het eerst ontdekt door Quoy en Gaimard en door hen afgebeeld in "Voyage de l'Astrolabe", pl. XVI.

(10) Zie Dl. I, bldz. 370, noot 6.

(11) Vgl. over de hier aangehaalde werken boven bldz. 168, noot 7, en Dl. I, bldz. 239, noot 12.

(12) B. v. *Ipomaea purpurea*, ofschoon hier ook wel de veel meer bekende, overal in de tuinen gekweekte, met de *Ipomaea's* nauw verwante *Convolvulus tricolor* had mogen genoemd worden. Ook meene men niet, dat het Indië geheel aan prachtig bloeiende convolvulaceën ontbreekt. Junghuhn was opgetogen over de schoone bloemen der *Ipomaea's* van de

“tropische duinflora” op Java. Zie zijn “Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur”, Dl. I, bldz. 261.

(¹³) *Ulex Europaeus*, *Calluna vulgaris*, *Hyacinthus non scriptus*, *Papaver Rhoeas*, *Ranunculus acris*, *Orchis Morio*, en gedeeltelijk verwante soorten, die populair onder dezelfde namen begrepen worden.

(¹⁴) *Crataegus oxyacantha*, *Pyrus malus*, *Ilex aquifolium*, *Sorbus aucuparia*, *Sarothamnus scoparius*, *Digitalis purpurea*, *Primula veris*, *vulgaris*, *elatior*, *Vicia sativa*.

(¹⁵) Ditzelfde thema is reeds, ofschoon wat minder uitvoerig, door Wallace behandeld in het Zestiende Hoofdstuk, Dl. I, bldz. 412. Zijne geheele voorstelling van de schaarschheid der bloemen in tropische landen is intusschen op het eiland Java niet toepasselijk. Leest men Junghuhn's gloeiende schetsen van Java's plantbekleeding, dan zal men hem telkens opgetogen vinden over den schitterenden kleurendos. De reden zal intusschen, althans gedeeltelijk, wel zijn, dat het oorspronkelijke woud, waarop de opmerkingen van Wallace hoofdzakelijk slaan, op dat eiland op zoo groote schaal voor eene later weër gedeeltelijk opgegeven cultuur heeft plaats gemaakt.

VIER-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK.

NIEUW-GUINEA.

(Maart tot Juli 1858.)

Na mijne terugkomst van Halmaheira te Ternate, in Maart 1858, maakte ik schikkingen voor mijne langgewenschte reis naar het groote eiland Nieuw-Guinea, waar ik hoopte, dat ik verzamelingen zou kunnen maken, nog uitgebreider dan ik op de Aroe-eilanden verkregen had. Het bleek mij bij deze gelegenheid hoe arm Ternate is in artikelen die de Europeaan behoeft; want in alle magazijnen zocht ik te vergeefs naar zulke alledaagsche zaken als bloem van tarwe, metalen lepels, flesschen met wijden mond, bijenwas, een pennemes en een steenen of metalen vijzel en stamper. Ik nam op mijne reis vier bedienden mede: mijn eersten bediende Ali en een jongen van Ternate, Djoemaat (Vrijdag) genaamd, om voor mij te schieten; Lahagi, een bedaard man van middelbaren leeftijd, om hout te kappen en mij in het verzamelen van insecten bij te staan; en Loisa, een Javaanschen kok. Daar ik wist, dat ik te Doreh, waarheen de reis was, een huis zou moeten bouwen, nam ik tachtig kadjangs of waterdichte matten, van

pandan-bladeren gemaakt, mede, om daarmede dadelijk bij het aan wal gaan mijne bagage te bedekken, en er naderhand het dak uit te maken van mijn huis (¹).

Wij vertrokken den 25sten Maart met den schooner "Hester Helena", toebehoorende aan mijn vriend den heer van Duivenbode, en bestemd voor eene handelsreis langs de Noordkust van Nieuw-Guinea. Windstiltten en labberkoelten belemmerden onzen voortgang, zoodat wij eerst na drie dagen Ganneh, nabij het zuidelijk uiteinde van Halmaheira bereikten (²). Hier vertoefden wij om onze watervaten te vullen en provisie in te nemen. Wij kochten kippen, eieren, sago, pisangs, bataten, pompoenen, Spaansche peper, visch en gedroogd hertenvleesch, waarna wij in den namiddag van den 29sten de reis naar de haven van Doreh voortzetten. Wij vonden het evenwel lang niet gemakkelijk om vooruit te komen; want zoo dicht bij den evenaar missen de moesons alle regelmatigheid, en nadat wij de Zuidpunt van Halmaheira waren voorbijgevaren, kregen wij weder stiltten met kleine windstooten en tegenstroomen, waardoor wij vijf dagen lang dezelfde eilandjes tusschen de genoemde punt en Poppa in het oog hielden. Daarop voerde ons een rukwind voor den ingang van straat Dampier, waarna de wind weder stilde, zoodat wij wel drie dagen werk hadden om door de straat te kruipen (³). Onderscheidene inlandsche kano's kwamen, aan de ééne zijde van Waigeoe, aan de andere van Batante, op ons af, en boden ons eenige gewone schelpen, matten van palmladeren, kokosnoten en pompoenen te koop aan. Gewoon om hunne snuisterijen aan walvischvaarders en Chineesche schepen te verkoopen, wier bemanning steeds bereid is om alles met tweemaal de waarde te betalen, waren zij zeer buitensporig in hunne eischen. Mijn eenige inkoopten bestonden in een dobber, behoorende bij een harpoen om schildpadden te vangen, en uitgesneden in den vorm van een vogel, en een zeer net gemaakte doos van palmladeren, welke arti-

kelen ik met een koperen ring en een el calico betaalde. De kano's waren zeer smal en met een vlerk ⁽¹⁾ toegerust, en sommigen bevatten slechts één man, die er geen bezwaar in scheen te vinden zich geheel alleen een paar uren van het strand te verwijderen. Deze lieden waren Papoea's en hadden veel overeenkomst met die der Aroe-eilanden.

Toen wij de straat waren doorgeworsteld en in het ruime sop van den Stillen Oceaan waren gekomen, kregen wij voor het eerst sedert wij Ternate verlaten hadden, een gestadigen wind, maar ongelukkig was hij vlak tegen, zoodat wij er al laveerende langs de kust van Nieuw-Guinea tegen moesten opwerken. Ik staarde met gespannen aandacht op de woeste bergen van dat eiland, die zich reeks achter reeks naar het binnenland terugtrokken, waar nooit nog een beschaafd mensch den voet had gezet. Daar was het land van den kazuaris en van den boomkengoeroe, en in den schoot dier donkere wouden leefden de merkwaardigste en schoonste van de gevederde bewoners der aarde, — de verschillende soorten van paradijs-vogels. Nog weinige dagen, en ik zou het genot smaken ze na te jagen, zoowel als de niet veel minder fraaie insecten die ze vergezellen. Intusschen hadden wij nog verscheidene dagen met stilten en zachte tegenwinden te kampen, en het duurde tot den 10^{den} April eer een frissche koelte uit het Westen opzette, gevolgd door een onstuimigen nacht, die ons voor den ingang der haven van Doreh drijvende hield. Den volgende morgen vielen wij binnen en kwamen ten anker nabij het kleine eiland Mansinam ⁽²⁾, waarop twee Duitsche zendelingen, de heeren Ottow en Geissler, gevestigd waren. Eerstgenoemde kwam dadelijk bij ons aan boord om ons te verwelkomen, en noodigde ons uit om aan wal te komen en het ontbijt bij hem te gebruiken. Hij stelde ons daarop voor aan zijn medgezel — die vreeselijk leed door een zweer aan den hiel, waardoor hij reeds langer dan een half jaar in huis was gehouden — en aan zijne

echtgenoot, eene jonge Duitsche vrouw, die eerst sedert drie maanden hier was gekomen. Ongelukkigerwijze kon zij noch Maleisch, noch Engelsch spreken, zoodat zij den lof die haar voortreffelijk ontbijt van ons erlangde, alleen kon beoordeelen naar het goed gebruik dat wij er van maakten.

Deze zendelingen waren werklieden, die men had uitgezonden, omdat men meende, dat menschen van dezen stand onder de wilden van meer nut zouden zijn, dan personen van eene hoogere klasse (*). Zij hadden hier ongeveer twee jaren vertoefd, en de heer Ottow had reeds geleerd de Papoesche taal vloeiend te spreken en eenige stukken van den Bijbel daarin te vertalen (?). De taal is echter zoo arm, dat het noodig was geweest een aantal Maleische woorden te gebruiken, en het is zeer de vraag of het mogelijk is aan een volk dat op zoo lagen trap van beschaving staat, eenig denkbeeld van zulk een boek te geven. Tot dusverre hadden alleen eenige vrouwen in naam het Christendom omhelsd; een klein aantal kinderen bezocht de school en leerde lezen, maar zij maakten weinig vorderingen. Er is één trek bij deze zending op te merken, die ik vrees, dat haren zedelijken invloed zeer zal benadeelen. Het is namelijk aan de zendelingen vergund handel te drijven tot aanvulling van het zeer geringe inkomen, dat zij uit Europa trekken, en natuurlijk zijn zij verplicht, willen zij er eenig voordeel van hebben, daarbij het gewone beginsel van den handel: goedkoop inkoopen om duur te verkoopen, in acht te nemen. Gelijk alle wilden zijn de inboorlingen volkomen onverschillig omtrent de toekomst, en als hun kleine rijstoogst is ingezameld, brengen zij daarvan een groot gedeelte aan de zendelingen, wien zij het voor messen, kralen, bijlen, tabak of andere artikelen waaraan zij behoefte hebben, verkoopen. Als nu eenige maanden later, in het natte jaargetijde, het voedsel schaarsch is, komen zij hunne rijst bij de zendelingen weder inkoopen, en geven daarvoor schildpad, tripang, wilde noten-

muskaat en andere voortbrengselen in ruil. Natuurlijk wordt de rijst tot een veel hooger prijs weder verkocht, dan zij was ingekocht, gelijk volkomen billijk en rechtmatig is, — en het geheele verkeer is in 't algemeen zeer weldadig voor de inlanders, die, zonder dat, hun voedsel, zoolang het overvloedig was, zouden verteren en verkwisten, om later gebrek te lijden; maar ik kan mij niet voorstellen, dat de inlanders de zaak in dit licht zullen beschouwen. Vermoedelijk zullen zij die handeldrijvende zendelingen met eenige achterdocht gadeslaan, en zich niet zoo zeer op de belangeloosheid van hun onderricht verlaten, als wanneer zij handelden gelijk de Jezuiten op Singapore (*). Het eerste wat een zending te doen heeft, wanneer hij er naar streeft om den toestand der wilden te verbeteren, is: hen door zijne daden te overtuigen, dat hij alleen te hunnen behoefte werkzaam is, en door geene beweegredenen van eigen belang wordt gedreven. Tot dat einde moet hij een geheel ander richtsnoer voor zijne daden nemen dan andere mensen, en in plaats van handel te drijven en voordeel te trekken uit de behoeften en verlangens dergenen die wat te koop hebben, veeleer gaven uitdeelen aan hen die in nood zijn. Het zou zelfs zeer wenschelijk zijn, dat hij tot zekere hoogte de gebruiken der inlanders volgde, en dan trachtte hun te toonen hoe die gebruiken langzamerhand, tot bevordering van gezondheid en levensgenot, kunnen gewijzigd worden. Op deze wijze zou een klein getal mannen, uitmuntende door geestkracht en toewijding aan hunne taak, waarschijnlijk zelfs op de meest achterlijke wilden een beslist invloed tot zedelijke verbetering oefenen, terwijl men van handeldrijvende zendelingen, die wel leeren wat Jezus zeide, maar niet doen zooals Hij deed, niet meer verwachten kan dan dat zij hun een zeer oppervlakkig vernisje van hunnen godsdienst zullen mededeelen (*).

De haven van Doreh is een schoone baai, aan welker ééne uiteinde een hooge punt vooruitspringt, die haar, met twee of

drie eilandjes, tot een goed beschutte ankerplaats maakt. Het eenige schip dat wij er bij onze aankomst vonden, was een Nederlandsche brik, geladen met steenkolen, ten behoeve eener oorlogsstoomboot, die dagelijks verwacht werd op een verkenningstocht langs de kusten van Nieuw-Guinea, ten einde eene plaats voor de vestiging eener volkplanting te zoeken (¹⁰). Des avonds brachten wij een bezoek aan dat schip en gingen vervolgens in het dorp Doreh aan land, om rond te zien naar eene plaats waar ik mijn huis zou kunnen opslaan. De heer Ottow maakte voor mij afspraken met eenige inlandsche hoofden, om manschappen te zenden die den volgenden dag hout, rotan en bamboe voor mij zouden kappen.

De dorpen Mansinam en Doreh boden eenige bijzonderheden aan die mij geheel nieuw waren. De huizen staan allen geheel in het water en worden door lange, ruwe bruggen bereikt. Zij zijn zeer laag en het dak heeft den vorm eener groote, het onderst boven gekeerde boot. De palen die de huizen, bruggen en plankieren dragen, zijn kleine kromme stokken, hoogst onregelmatig geplaatst en er uitziende alsof ze spoedig in elkaar zouden vallen. De vloeren zijn desgelijks uit stokken gevormd, even onregelmatig, en zoo los en wijd vaneen liggend, dat ik het bijna onmogelijk vond er op te gaan. De muren bestaan uit stukjes van planken, oude kano's, vergane matten, atappen en palmladeren, op allerlei wijzen samengefikt, en hebben het ellendigste en berooidste voorkomen dat men zich maar denken kan. Onder de dakranden van vele dezer huizen hangen menschedels, de zegteekenen van de gevechten der bewoners met de woeste Arfaks van het binnenland, die hen dikwijls komen aanvallen. Het groote bootvormige gemeentehuis wordt geschraagd door grootere palen, die allen ruw besneden zijn om het naakte beeld van een man of vrouw voor te stellen, en andere nog kwetsender figuren zijn geplaatst op het plat voor den ingang (¹¹). Het gezicht van een voorhistorisch dorp

van paalwoningen op de titelplaat van Sir Charles Lyell's "Geologische bewijzen voor de oudheid van het menschelijk geslacht" (¹²), is hoofdzakelijk op eene schets van ditzelfde dorp gegrond; maar de groote regelmatigheid van de daar afgebeelde gebouwen ontbreekt aan het oorspronkelijk, even als zij waarschijnlijk in de werkelijke paaldorpen ver te zoeken was.

De menschen die deze erbarmelijke hutten bewonen, hebben veel overeenkomst met de bewoners der Kei- en Aroe-eilanden. Velen van hen zijn werkelijk schoon; hunne gestalte is kloek en welgebouwd, hunne trekken zijn goed besneden en zij kenmerken zich door groote arendsneuzen. Hunne kleur is donkerbruin, dikwijls het zwart zeer nabijkomende, en hoof-

Papoea van Nieuw-Guinea.

den met fraai kroezig haar, als een raagsbol overeind staande, schijnen hier menigvuldiger te zijn dan elders, en worden als een groot sieraad beschouwd. Zij steken daarin een lange zes-tandige vork van bamboe, die de plaats van een kam vervult, en als de Papoea niets anders te doen heeft, gebruikt hij die onophondelijk, om te voorkomen dat de dicht groeiende massa

zich verweekt en dooreenwart. De meerderheid echter hebben kort wollig haar, dat niet vatbaar schijnt te zijn voor

zulk een welige ontwikkeling. Een dergelijke groei van het haar, en bijna even overvloedig, komt in Zuid-Amerika voor onder de mestiezen, uit Indianen en Negers gesproten. Kan hierin ook eene aanduiding gelegen zijn, dat de Papoea's als een gemengd ras zijn te beschouwen?

Gedurende de drie eerste dagen na onze aankomst had ik van den morgen tot den avond druk werk om een huis te bouwen, met de hulp van mijn eigen bedienden en van een dozijn Papoea's. Het kostte mij ontzettend veel moeite met dit volk vooruit te komen, daar bijna niemand hunner een woord Maleisch verstonde; en slechts door het heftigste gebarenspeel en een omslachtige pantomime konden wij hun aan het verstand brengen wat wij wenschten en hen bewegen om iets ter hand te nemen. Indien wij hen beduidden dat nog eenige palen vereischt werden, die gemakkelijk door een paar konden gekapt worden, stonden zij er op om met hun zessen of achten te gaan, ofschoon wij daardoor gebrek aan handen voor andere werkzaamheden kregen. Op zekeren morgen kwamen er tien op het werk die te zamen slechts één kapmes hadden, ofschoon zij wel wisten dat ik geen enkel tot mijne beschikking had. Ik koos eene plaats op ongeveer twee honderd ellen van het strand, op een eenigermate verheven grond, ter zijde van het hoofdpad dat van het dorp Doreh naar de kostgronden en het woud loopt, en op nog geen twintig ellen afstands van eene kleine beek, die ons voortreffelijk water en eene schoone gelegenheid om te baden opleverde. Er was hier slechts laag kreupelhout op te ruimen, ofschoon op geringen afstand eenige prachtige woudboomen stonden; twintig ellen in het rond velden wij al het hout om ons licht en lucht te verschaffen. Het huis, omstreeks 20 voet lang en 15 breed, werd geheel van hout gebouwd, met een vloer van bamboe, een enkele rieten deur, en een groot venster, met het uitzicht op zee, waaraan ik mijne tafel vastmaakte, terwijl ik dicht daarbij in een kleine

afgeschoten ruimte mijn bed plaatste. Ik kocht van de inboorlingen een aantal zeer groote matten van palmladeren, die voortreffelijke wanden vormden, en gebruikte de matten die ik meêgebracht had voor het dak, terwijl ik ze met atappen liet overdekken zoodra wij die gereed konden krijgen. Buitenshuis en naar achter toe liet ik een kleinen snuiver oprichten, om als keuken te dienen, en een bank, met een dak er over, waar mijne bedienden vogels en andere dieren konden onthuiden. Toen alles gereed was, liet ik mijne goederen en provisie aan wal brengen, wees aan alles binnenshuis de geschiktste plaats toe en betaalde mijne Papoea's met messen en bijlen, waarna ik ze naar huis zond. Den volgenden dag verzeilde onze schooner naar de eilanden verder oostwaarts, en bleef ik achter behoorlijk gevestigd als de eenige Europeesche bewoner van het uitgestrekte eiland Nieuw-Guinea.

Daar wij niet volkomen gerust waren omtrent de inboorlingen, sliepen wij aanvankelijk met geladen geweren naast ons, terwijl wij eene wacht uitzetten; maar daar zij vriendschappelijke gezindheid aan den dag legden, en wij ons overtuigd hielden, dat zij het niet zouden wagen vijf wêlgewapende mannen aan te vallen, namen wij geene verdere voorzorgen. Wij hadden nog een paar dagen werk om het huis geheel in orde te brengen, lekkages te stoppen, onze rakken en planken voor het drogen der gevangen dieren van binnen en buiten op te hangen, en een pad naar het water en een droge plaats vóór het huis effen te maken.

Daar op den 17^{den} de stoomboot ⁽¹⁾ nog niet was aangekomen, lichtte het kolenschip, na hier, overeenkomstig zijn contract, een maand gelegen te hebben, het anker voor de terugreis; op denzelfden dag gingen ook mijne jagers voor het eerst uit om te schieten, en brachten mij eene prachtige kroonduif (*Goura coronata*) en eenige alledaagsche vogels. Den volgenden dag waren zij gelukkiger, en ik was verheugd hen te zien terugkeeren met een para-

dijsvogel in vollen vederdos, een paar van de fraaie Papoesche lori's (*Lorius domicella* (¹⁴)), vier andere lori's en parkieten, een gracula (*Gracula Dumonti*), een bosch-ijsvogel (*Dacelo Gaudichaudi*), een raketstaartigen ijsvogel (*Tanysiptera Galatea* (¹⁵)), en twee of drie minder fraaie vogels. Ik zelf ging een bezoek brengen aan een dorp van inboorlingen op den heuvel die Doreh bestrijkt (¹⁶), en nam een klein geschenk van katoenen doek, messen en kralen mede, om mij van de goede gezindheid van het opperhoofd te verzekeren en hem over te halen tot het uitzenden van eenige mannen om vogels voor mij te vangen of te schieten. De huizen lagen verstrooid tusschen ontblootingen, die op ruwe wijze bebouwd waren. Twee, die ik binnentrad, hadden een gang in het midden, waarop aan beide zijden kortere gangen uitkwamen, die elk den toegang verleenden tot twee vertrekken, ieder door een afzonderlijk huisgezin bewoond. Deze gebouwen waren ten minste vijftien voeten boven den grond verheven, en rustten op een geheel bosch van palen; zij waren zoo slecht gemaakt en vervallen, dat in sommige der kleine gangen in den uit losse takken samengestelden vloer gaten waren, zoo groot dat er een kind kon doorvallen. De bewoners kwamen mij leelijker voor dan de bevolking van Doreh. Zij behooren zonder twijfel tot de echte inboorlingen van dit gedeelte van Nieuw-Guinea, die het binnenland bewonen en van landbouw en jacht leven. Tegenover hen staan de lieden van Doreh, als kustbewoners, visschers en handeldrijvers op kleine schaal, en hebben dus het karakter van kolonisten die uit een ander district derwaarts verhuisd zijn (¹⁷). Deze bergbewoners of Arfak's (¹⁸) verschilden in hun voorkomen zeer van elkander. Over het algemeen waren zij zwart, maar sommigen waren zoo bruin als Maleiers. Hun haar, ofschoon altijd meer of minder kroezig, was somtijds kort en inéengeward, in plaats van lang, los en wollig te zijn, en dit scheen uit een verschil van natuurlijken aanleg, niet uit gebrek aan zorg en koestering voort te spruiten. Ongeveer de helft hunner was met de meer-

gemelde ruidige huidziekte behept. Het oude hoofd scheen zeer ingenomen met mijn geschenk, en beloofde mij (door tusschen-

Papoeche pijp.

komst van een tolk dien hij had medegebracht) dat hij mijn volk, als zij kwamen schieten, zou beschermen en mij aan eenige vogels en dieren zou helpen. Onder ons gesprek rookten deze lieden tabak dien zij zelven geteeld hadden, in pijpen uit een enkel stuk hout gesneden met een lang overeind staand handvatsel.

Wij waren te Doreh gekomen tegen het einde van het natte jaargetijde, toen het gansche land van vocht doorweekt was.

De paden der inboorlingen waren zoo verwaarloosd, dat zij dikwijls niet meer dan goten waren, met plantengroei overdekt, en op zulke plaatsen was er altijd een vreeselijke ophooping van modder. Voor den naakten Papoea is dit geen bezwaar. Hij waadt er door heen en wascht zich weder schoon in den eersten stroom die hem voorkomt; maar voor iemand die, zooals ik, een broek en laarzen draagt, was het een allernaangenaamste zaak, elken morgen tot aan de knieën door slijkgaten te moeten waden. De man dien ik met mij had gebracht om hout te vellen, werd spoedig na onze aankomst ziek; anders zou ik hem op de ergste plaatsen nieuwe paden hebben laten openhakken. Gedurende de tien eerste dagen regende het gewoonlijk elken namiddag en den ganschen nacht; maar door van ieder gunstig oogenblik gebruik te maken, slaagde ik er toch in mijne verzameling van vogels en insecten tamelijk wel uit te breiden. Ik verkreeg meest al

de soorten die Lesson verzameld had tijdens zijn bezoek te dezer plaatse met de Coquille (¹⁹), en bovendien een aantal nieuwe. Het bleek mij evenwel dat Doreh geen geschikte plaats is voor paradijsvogels, daar de inboorlingen hier niet gewoon zijn ze te vangen om de vederen in den handel te brengen. Voor zoover zij hier worden te koop geboden, worden zij aangebracht van Amberbaki (²⁰), eene plaats die een honderd palen meer westwaarts ligt, en waarheen die van Doreh gaan om handel te drijven.

De eilanden in de baai en de lage landen omstreeks de kust schijnen gevormd te zijn door kortelings opgeheven koraalriffen, en zijn sterk bestrooid met koraalmassa's, die slechts weinig verandering ondergaan hebben. De heuvelrug achter mijn huis, die in een voorgebergte uitloopt, bestaat mede geheel uit koraalrots, ofschoon zich in de ravijnen sporen vertoonen van een laagvormigen grondslag, terwijl de rots zelve dichter en meer kristalvormig is dan in het lage land. Zij is dus waarschijnlijk ouder, terwijl eene opheffing van later dagteekening de lage gronden en eilanden aan het water onttogen heeft. Aan de andere zijde van de baai verrijst de groote massa van het Arfak-gebergte, dat, naar de schatting der Fransche reizigers, omstreeks 10,000 voet hoog is (²¹) en door woeste stammen bewoond wordt. Deze worden door de bewoners van Doreh zeer gevreesd; want dikwijls zijn zij door hen aangevallen en geplunderd en de schedels van enkelen hunner hangen aan de buitenzijde van de woningen der Arfakkers ten toon. Wanneer men mij ergens in de richting van het gebergte het bosch zag ingaan, riepen mij de kleine jongens van het dorp "Arfaki, Arfaki!" na, juist zooals zij bijna 40 jaren te voren Lesson nariëpen.

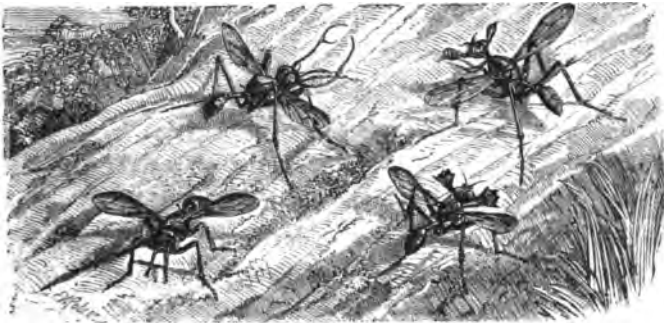
Op den 15^{den} Mei kwam de Nederlandsche oorlogsstoomboot Etna hier aan; maar daar het kolenschip was weggevaren, was zij genoodzaakt zijne terugkomst af te wachten. De kapi-

tein wist wanneer het kolenschip zou komen, en hoe lang het volgens zijn contract gehouden was te vertoeven; hij had in tijds kunnen terug zijn, maar vooronderstelde dat het op hem wachten zou en had dus geen haast gemaakt⁽²²⁾. De stoomboot kwam ten anker juist tegenover mijn huis, en ik had het genoeg, ieder half uur de klok te hooren luiden, wat na de eentonige stilte van het bosch zeer gezellig klonk. De kapitein, dokter, machinist en eenige andere van de officieren brachten mij een bezoek; de bedienden kwamen naar de beek om kleederen te wasschen, en de zoon van den vorst van Tidore, door één of twee personen vergezeld, om te baden; maar voor 't overige zag ik weinig van hen en werd ik veel minder door bezoekers gestoord dan ik verwacht had⁽²³⁾.

Omstreeks dezen tijd begon het weder vrij goed te worden, maar noch vogels noch insecten werden daarom overvloediger, en nieuwe vogels waren uiterst schaarsch. Van paradijsvogels was, behalve de gewone soort, niets hoegenaamd te vinden, en te vergeefs zochten wij nog altijd naar onderscheidene van de fraaie vogels die Lesson hier geschoten had. Insecten waren tamelijk overvloedig, maar over het geheel lang niet zoo fraai als die van Amboina, en schoorvoetend kwam ik tot de erkenenis, dat Doreh voor een verzamelaar van natuurvoorwerpen geen verkieselijke plaats is. Kapellen waren zeer schaarsch en behoorden meest tot dezelfde soorten die ik reeds op Aroe gevangen had.

Onder de insecten van andere orden waren de merkwaardigste en nieuwste eene groep van gehoornde vliegen, waarvan ik vier verschillende soorten machtig werd, die allen op omgevallen boomen en vermolmende stammen huizen. Deze zonderlinge insecten, die door den heer W. W. Saunders⁽²⁴⁾ als een nieuw geslacht beschreven zijn, onder den naam van *Elaphomia* of hert-vliegen, zijn ongeveer een halven duim lang, slank van lijf, en voorzien van zeer lange beenen, die zij te

zamen trekken, zoodat hun lichaam zich hoog verheft boven het vlak waarop zij staan. Het voorste paar pooten is veel korter, en deze zijn vaak recht naar voren uitgestrekt, zoodat zij op sprieten gelijken. De hoorns komen te voorschijn beneden het oog en schijnen eene verlenging te zijn van het benedendeel der oogkassen. In de grootste en zonderlingste soort, *Elaphomia cervicornis* (herthoornige hert-vlieg) genoemd, zijn deze hoorns nagenoeg zoo lang als het lijf, en hebben zij twee

Gehoorde vliegen.

Elaphomia cervicornis
E. brevicornis.

E. Wallacei.
E. aleicornis.

takken, met twee kleine knobbels nabij hunne vertakking, zoodat zij op de hoorns van een hert gelijken. Zij zijn zwart met bleeke punten, terwijl het lichaam en de pooten geelachtig bruin, en de oogen (bij het levend insect) violet en groen zijn. De tweede soort, *Elaphomia Wallacei*, is van donker-bruine kleur, gestreept en gevlekt met geel. De hoorns hebben ongeveer een derde van de lengte van het insect, en hebben een breed, platten, uitgerekte driehoekigen vorm. Hunne kleur is fraai licht rood, met zwarten rand en een bleeke streep door het midden. De voorkant van den kop is mede lichtrood, en de oogen paars met een groene streep er over, welk een en ander aan het insect een vreemd en sierlijk voorkomen

geeft. De derde soort, *Elaphomia alcicornis* of de elandhoornige hert-vlieg genoemd, is een weinig kleiner dan de reeds beschrevene, maar gelijk in kleur op de *Elaphomia Wallacei*. De hoorns zijn zeer merkwaardig, daar zij zich plotseling verbreeden tot een vlakke plaat, sterk getand langs den buitenrand, en treffend gelijkend op de hoorns van den eland, waarnaar het insect genoemd is. Hunne kleur is geelachtig, bruin gerand en aan de drie bovenste tanden zwart gepunt. De vierde soort, *Elaphomia brevicornis* (de korthoornige hert-vlieg), verschilt aanmerkelijk van de overige. Zij is zwaarder van gestalte, nagenoeg zwart van kleur en heeft een gelen ring aan het benedeneinde van het achterlijf. De vleugels zijn met donkere strepen geteekend, en de kop is platgedrukt en zijwaarts verbreed, met zeer kleine platte hoorns, zwart en in het midden bleek, die geheel den indruk geven van een nog onontwikkelden vorm van de hoorns der beide vorige soorten. Bij de wijfjes van geen dezer hert-vliegen wordt een spoor van de hoorns gevonden, maar de heer Saunders heeft tot hetzelfde geslacht nog eene soort gebracht, waarin beide seksen de hoorns missen (*Elaphomia polita*). Deze is van een blinkend zwarte kleur, en komt in gedaante, grootte en algemeen voorkomen zeer met *Elaphomia cervicornis* overeen. De hier gegeven afbeelding stelt deze insecten voor in natuurlijke grootte en in karakteristieke standen.

De inboorlingen brachten mij zelden iets. Zij zijn onhandige sukkels, en kunnen maar zelden een vogel, wild zwijn of kengoeroe of zelfs den vadsigen opossum-achtigen *Cuscus* raken. De boom-kengoeroe's komen hier voor, maar moeten zeer schaarsch zijn, daar mijne jagers, ofschoon zij dagelijks naar de bosschen togen, er nooit een zagen. Kaketoe's, lori's en parkieten waren inderdaad de eenige gewone vogels. Zelfs duiven waren zeldzaam en van geringe verscheidenheid, ofschoon wij nu en dan een exemplaar van de fraaie kroonduif

machtig werden, altijd welkom als eene bijdrage voor onzen slecht voorzienen disch.

Even voordat de stoomboot aankwam, had ik mijn enkel bezeerd door over de stronken en takken van omgevallen boomen (mijn beste jachtveld voor insecten) te klauteren, en zooals met voetwonden in dit klimaat gewoonlijk het geval is, ontstond daaruit een hardnekkige zweer, die mij dagen lang aan huis kluisterde. Toen zij begon te genezen, werd zij vervangen door een inwendige ontsteking van den voet, welken ik op raad van den dokter vier of vijf dagen lang aanhoudend papte, waarop een erg ontstoken gezwel op de pees boven den hiel uitbrak. Dit moest vier weken lang met lancet en zalven en pappen behandeld worden, totdat ik schier tot wanhoop gedreven was; want het weder was eindelijk fraai geworden, en het was voor mij eene Tantalus-straf, de prachtigste vlin-ders mijn deur te zien voorbij vliegen, zonder ze te kunnen nazetten, en vervolgd te worden door het denkbeeld dat ik zonder dezen tegenspoed misschien wel twintig à dertig nieuwe soorten daags had kunnen vangen. En dat nog wel in Nieuw-Guinea! — een land dat ik zeker wel nooit meer bezoeken zou, — een land waar nog geen natuuronderzoeker zich langeren tijd had opgehouden, — een land dat meer vreemde, nieuwe en schoone natuur-voorwerpen bevatte dan eenig ander van den aardbo-dem. Wat ik gevoelde terwijl ik van den morgen tot den avond in mijne kleine hut zat, buiten staat om zonder kruk te gaan, kan alleen een deelgenoot mijner studiën beseffen. Mijn eenige troost was in de vogels die mijne jagers mij elken namiddag aanbrachten, en in de weinige insecten door mijn Ternataan-schen bediende Lahagi gevangen, die nu dagelijks in mijne plaats uitging, maar natuurlijk niet het vierde deel kreeg van wat ik zelf zou hebben kunnen bijeenbrengen. Tot overmaat van leed was mijn geheele staf min of meer ongesteld. De een leed aan koorts, de ander aan buikloop; eens waren er buiten

mijzelven drie te gelijk ziek, zoodat de kok alleen overig bleef, die genoeg werk had om ons allen op te passen. De prins van Tidore en de Resident van Banda (²⁶), beiden aan boord van de stoomboot, zochten zooveel mogelijk paradijsvogels machtig te worden, en zonden hunne volgelingen in alle richtingen uit, zoodat er voor mij geene kans was om van de zeldzamere soorten zelfs maar door de inlanders bereide huiden te krijgen; alle vogels, insecten of zoogdieren die de lieden van Doreh wilden verkoopen, werden aan boord van de stoomboot gebracht, waar voor alles koopers te vinden waren, en waar een grootere verscheidenheid van artikelen in ruil kon worden aangeboden dan te mijner beschikking stond.

Na eene maand aan mijne woning gebonden te zijn geweest, was ik eindelijk in staat mij weêr een weinig te bewegen, en te gelijker tijd gelukte het mij eene boot en zes inboorlingen te vinden om Ali en Lahagi naar Amberbaki te brengen en hen na verloop van een maand van daar terug te voeren. Ali had in last om alle paradijsvogels op te koopen die hij krijgen kon, en alle andere nieuwe of zeldzame vogels te schieten en te onthuiden; en Lahagi moest insecten verzamelen, die ik hoopte dat daar overvloediger zouden zijn dan te Doreh. Toen ik mijne dagelijksche wandelingen tot het zoeken van insecten hervatte, vond ik dat in den omtrek eene groote verandering had plaats gegrepen, die geheel in mijn voordeel was. Gedurende den ganschen tijd mijner ziekte waren het scheepsvolk en de Javaansche soldaten, die door een lichter (een zeilschip dat spoedig na de Etna was aangekomen) waren aangebracht (²⁶), bezig geweest om groote boomen te vellen, te zagen en te kloven, ten einde als brandhout te dienen op de terugreis der stoomboot naar Amboina, ingeval het kolenschip niet terug mocht komen. Zij hadden ook een aantal breede, rechte paden in verschillende richtingen door het bosch gemaakt, tot niet geringe verbazing van de inboorlingen, die

.

van de bedoeling van dat alles niets begrepen. Ik had nu een verscheidenheid van paden voor mijne wandelingen en een overvloed van dood hout om insecten op te zoeken; maar in weêrwil dezer gunstige omstandigheden, waren zij lang zoo menigvuldig niet als ik ze gevonden had te Serawak, op Amboina en op Batjan, zoodat ik bevestigd werd in mijne meening dat Doreh geene gunstige plaats is. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat wie zich eenige palen dieper in het binnenland, verwijderd van de kortelings opgeheven koraalrotsen en den invloed der zeelucht, vestigde, minder over een slechten oogst zou te klagen hebben.

Op zekeren namiddag begaf ik mij aan boord der stoomboot om den kapitein een tegenbezoek te brengen, en men toonde mij eenige zeer fraaie schetsen (door een der luitenants), geteekend deels op de Zuidkust, deels in het Arfak-gebergte, waarheen zij een uitstapje gemaakt hadden (²⁷). Uit deze schetsen en uit de beschrijving van den kapitein bleek mij, dat de lieden van Arfak niet veel van die van Doreh verschilden, en ik kon niets vernemen van het sluikharige ras, dat volgens Lesson de binnenlanden bewoont, maar dat nooit iemand heeft gezien, zoodat het gansche bericht naar allen schijn op een misverstand berust. De kapitein verhaalde mij, dat hij een deel der Zuidkust in bijzonderheden had opgenomen, en dat hij, als het kolenschip aankwam, dadelijk zou vertrekken naar de Humboldt-baai, op 141 graden Ooster-lengte, d. i. op den meridiaan die de grens bepaalt van het gedeelte van Nieuw-Guinea waarop de Nederlanders aanspraak maken. Aan boord van den lichter vond ik een deelgenoot mijner studiën, een Duitscher, von Rosenberg genaamd, die als teekenaar aan de Commissie tot opneming was toegevoegd. Hij was vergezeld door twee jagers om vogels te schieten en te onthuiden, en het was hem gelukt eenige zeldzame huiden van de inboorlingen te koopen. Daaronder bevonden zich een paar tamelijk

wel bewaarde van de prachtige paradijs-ekster (*Astrapia nigra* ⁽²⁸⁾). Zij waren aangebracht van het eiland Jobi ⁽²⁹⁾, dat misschien het vaderland is van dezen vogel, gelijk het zeker is van de zeldzamere soort van kroonduif (*Goura Stuersii* ⁽³⁰⁾), waarvan een exemplaar levend aangebracht en aan boord verkocht werd. Jobi is echter een gevaarlijke plaats, en de zee-lieden die er aan wal gaan, worden dikwijls van kant gemaakt, terwijl soms ook de schepen worden aangevallen. Wandammen ⁽³¹⁾, op het hoofdeiland tegenover Jobi, waar men zegt dat vogels in overvloed zijn, is nog erger, en op een dezer plaatsen zou ik, wanneer ik er mij alleen en onbeschermd had durven wagen, gelijk te Doreh, van mijn leven geen oogenblik zeker zijn geweest. Ik zag aan boord der stoomboot een paar levende boom-kengoeroe's, die van de grond-kengoeroe's voornamelijk verschillen door een meer harigen staart, niet verdikt aan het ondereinde, en niet tot steun dienende, en door de sterke klauwen aan de voorpooten, waarmede zij zich aan den bast en takken der boomen klemmen en de bladeren grijpen die hun tot voedsel strekken. Zij bewegen zich door korte sprongen op de achterpooten, die voor het beklimmen van boomen niet zeer geschikt schijnen te zijn. Men heeft voorondersteld dat de afwijking van den bouw der boom-kengoeroe's van dien der andere soorten, bestemd om op den drogen grond te leven, eene wijziging is gevorderd voor het leven in de moerassige en half onder water staande wouden van Nieuw-Guinea. De heer Windsor Earl hecht veel waarde aan deze theorie, maar het pleit niet voor haar dat de boom-kengoeroe's hoofdzakelijk worden aangetroffen in het noordelijk schiereiland van Nieuw-Guinea, dat geheel uit heuvels en bergen met zeer weinig vlak land bestaat, terwijl de kengoeroe van de lage en vlakke Aroe-eilanden (*Dorcopsis asiaticus*) eene op den grond levende soort is. Waarschijnlijker komt het mij voor dat de boom-kengoeroe's gewijzigd zijn om hen in staat te

stellen zich in de uitgestrekte bosschen van Nieuw-Guinea met gebladerte te voeden; want die bosschen vormen den hoofdtrek waardoor zich Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland onderscheidt (**).

Den 5^{den} Juni kwam het kolenschip, dat van Amboina was teruggezonden, en bracht tevens eenige versehe provisiën voor de stoomboot mede. Het hout, dat reeds voor verreweg het grootste gedeelte aan boord was gebracht, werd weder gelost, de kolen ingenomen, en op den 17^{den} vertrokken de stoomboot en de lichter beide naar de Humboldt-baai. Wij hadden nu weêr een weinig rust en konden ook weêr wat te eten krijgen; want zoolang de schepen hier waren, werd iedere bete visch of groente naar boord gebracht, en dikwijls had ik een kleinen parkiet voor twee maaltijden moeten doen strekken. Mijne bedienden keerden nu ook terug van Amberbaki, maar brachten, helaas! bijna niets mede. Zij hadden onderscheidene dorpen bezocht en zelfs een tocht van twee dagen in het binnenland gedaan, maar zij hadden geene huiden van paradijsvogels te koop gevonden, behalve van de gewone soort, en zelfs van deze slechts zeer weinige. De vogels, daar voorkomende, waren van dezelfde soorten als te Doreh, maar nog schaarscher. Het bleek dat nergens de kustbewoners paradijsvogels schieten of bereiden, maar dat zij uit de diepe binnenlanden over twee of drie bergruggen worden aangevoerd, en door ruilhandel van dorp tot dorp gaan totdat zij het strand bereiken, waar zij worden opgekocht door de lieden van Doreh, die ze op hunne beurt weder aan de Boegineesche en Ternataansche kooplieden afzetten. Het is daarom geen reiziger aan te raden zich naar eenig bepaald deel der kust van Nieuw-Guinea te begeven, op grond dat daar zeldzame paradijsvogels gekocht zijn. De hoop om daar versch gedooide exemplaren van de inlanders te krijgen, zou stellig verijdelde wor-

den. Het blijkt bovendien dat op iedere afzonderlijke plaats deze vogels schaarsch zijn; want in het district Amberbaki, zoo gunstig in dit opzicht bekend, en waar ten minste vijf of zes soorten nu en dan gekocht zijn, was dit jaar geen enkel exemplaar van de zeldzamere te bekomen. De prins van Tidore, die, zoo iemand, kans had alles machtig te worden wat maar te krijgen was, moest zelf zich met eenige weinige van de gewone gele soort tevreden stellen. Ik acht het waarschijnlijk dat een langer verblijf te Doreh, een weinig dieper in het binnenland, het bewijs zou leveren dat ook daar de zeldzamere soorten niet geheel ontbreken; ik kreeg althans van daar een enkel wijfje van de fraaie soort met geschubde borst, bekend bij den naam van *Ptiloris magnifica*. Op Ternate verhaalde men mij van een vogel, die stellig nog niet in Europa bekend is, namelijk van een zwarten konings-paradijsvogel, met den gekrulden staart en de fraaie zijpluimen van de gewone soort, maar verder over al het gevederte glanzig zwart. De lieden van Doreh wisten daarvan niets, ofschoon zij de meeste andere soorten naar de beschrijving herkenden.

Toen de stoomboot vertrok, leed ik aan een hevigen aanval van koorts. In ongeveer een week kwam ik dien te boven, maar nu volgde een zoodanige pijnlijkheid van den mond van binnen, met tong en tandvleesch, dat ik vele dagen lang geen vaste spijs tusschen de lippen kon steken en mij met lepelkost moest vergenoegen. Te gelijkertijd werden ook weder twee van mijne bedienden ziek, de een aan de koorts, de andere aan buikloop, en beider toestand werd weldra bedenkelijk. Ik deed voor hen wat mij mijn geringe voorraad van geneesmiddelen veroorloofde, maar zij sukkelden nog eenige weken voort, totdat op den 26sten Juni de arme Djoemaat bezweek. Hij was ongeveer 18 jaar oud, een inboorling naar ik meen van Boeton, en een bedaarde jongen, niet bijzonder vlug, maar die zijn werk vrij gestadig en zoo goed als hij kon

verichtte. Daar al mijne bedienden Mohammedanen waren, liet ik het hun over hem op hunne eigene wijze te begraven, en gaf hun slechts een lap nieuw katoen voor een lijkkleed.

Den 6^{den} Juli keerde de stoomboot van de reize oostwaarts terug. Het weder was nog altijd vreeselijk nat, ofschoon het, naar alle regelen, fraai en droog had behooren te zijn. Wij hadden nauwelijks iets te eten en voelden ons allen ziek. Koorts, verkoudheid en buikloop gingen voort met ons te teisteren, en maakten mij even verlangend om van Nieuw-Guinea weg te komen, als ik vroeger gewenscht had het te bereiken. De kapitein van de Etna bracht mij een bezoek en gaf mij een belangwekkend verslag van zijn tocht. Hij had zich eenige dagen in de Humboldt-baai opgehouden, en bevonden dat het eene veel fraaiere en belangrijker plaats was dan Doreh, en tevens een betere haven. De inboorlingen zijn geheel natuurkinderen, daar zij zelden behalve door een enkelen afgedwaalden walvischvaarder bezocht worden, maar staan, zoowel wat zedelijke als lichamelijke hoedanigheden betreft, hooger dan de lieden van Doreh. Zij gaan geheel naakt. Hunne huizen staan deels in het water, deels op het land, en zijn allen wel en net gebouwd; hunne akkers zijn met zorg besteld, en de paden derwaarts, die te Doreh zoo verfoeielijk zijn, worden zuiver en open gehouden. In het begin waren zij schuw en maakten zij tegen de landing der booten vijandelijke demonstratiën, daar zij hunne bogen spanden en te kennen gaven dat zij zouden schieten als men aan land wilde komen. Met veel beleid liet de kapitein afhouden, maar tevens eenige geschenken op den wal werpen, en zoo gelukte het hem na twee of drie proefnemingen verlof te krijgen om aan land te gaan, rond te wandelen en de streek in oogenschouw te nemen, terwijl hij door de inboorlingen van vruchten en groenten voorzien werd. Alle verkeer met hen had plaats door middel van teekens; — want de van Doreh op de stoomboot me-

degevoerde tolk begreep geen enkel woord van hunne taal. Nieuwe dieren of vogels waren hier niet gevonden, maar onder de sieraden door deze Papoa's gedragen, had men ook de vederen van paradijsvogels opgemerkt, ten bewijze dat deze

vogels, zoqals men trouwens verwachten mocht, hun verblijfplaats ver in deze richting en waarschijnlijk over geheel Nieuw-Guinea uitstrekken (³³).

Het is opmerkelijk dat met een zoo uiterst lagen trap van beschaving een zekere ruwe kunstzin gepaard gaat. De lieden van Doreh zijn groote liefhebbers van snij- en schilderwerk. De buitenzijde hunner huizen is, overal waar zich slechts een plank vertoont, met ruwe doch karakteristieke figuren versierd. De in een hooge spits of sneb uitloopende achtersteven hunner prauwen prijkt met massa's van open filagrijn werk, gesneden uit groote blokken hout en dikwijls van zeer smaakvolle teekening. Aan het uiteinde dier snebben ziet men niet zelden een menschbeeld, waarvan het hoofd met kazuarisvederen is bedekt om den Papoeschen raagbolskop na te bootsen. De dobbers van hunne angelsnoeren, de houten vormers waarmede zij de klei aanmaken om hunne potten te bakken, hunne tabaksdoozen en andere huishoudelijke voorwerpen zijn met snijwerk van smaakvolle en dikwijls keurige teekening bedekt. Wisten wij niet reeds van elders, dat zulke smaak en bekwaam-

heid bestaanbaar zijn met de uiterste barbaarschheid, wij zouden bezwaarlijk kunnen gelooven, dat ditzelfde volk in andere

Met snijwerk versierd pottenbakkers werktuig.

zaken een volkomen gemis aan zin voor orde, gemak en betamelijkheid aan den dag legt. En toch is dit het geval. Zij wonen in de ellendigste, bouwvalligste en morsigste hutten, waarin alles wat naar huisraad zweemt ten eenenmale ontbreekt; geen stoel, bank of tafel wordt er gezien, geen schuiers schijnen hun bekend te zijn, en de kleederen die zij dragen, zijn veelal slechts lompen, uit vuile boomschors of het grofste lijnwaad bestaande. Op de paden die zij dagelijks bewandelen om zich naar hunne kostgronden te begeven, schijnt nooit een overhangende tak of doornstruik gekort te worden, zoodat men zich den weg moet banen door een geil struikgewas, moet kruipen tusschen gevallen boomen en onder doornige slingerplanten, en moet waden door poelen van modder en slijk, die nooit opdrogen omdat er de zon niet toe doordringen kan. Hun voedsel bestaat schier alleen uit wortelen en bladgroenten, terwijl wild of visch daarbij eene zeldzame weelde is, en zij zijn dientengevolge onderhevig aan allerlei huidziekten. Vooral de kinderen vertoonen zich als ellendige voorwerpen, over het geheele lichaam met uitslag, puisten en zweren bedekt. Indien deze lieden geene wilden zijn, waar zijn die dan te vinden? Toch hebben zij allen een bepaalde neiging tot de schoone kunsten, en brengen zij hunnen ledigen tijd door met het vervaardigen van kunststukken waarvan zelfs in onze teekenscholen de goede smaak en sierlijkheid zou bewonderd worden.

Gedurende den laatsten tijd van mijn verblijf op Nieuw-Guinea was het weder zeer vochtig, mijn eenige jager was ziek, en vogelen werden zeer schaarsch, zoodat mij als eenige toevlucht de insectenjacht overbleef. Ik maakte van ieder uur van gunstig weder vlijtig gebruik en ving dagelijks een aantal nieuwe soorten. Elke doode boom en gevallen stronk werd telkens en telkens weder onderzocht; en onder de dorre en rottende bladeren van zekere boomen die geveld waren,

vond ik een ruimen oogst van kleine kevers. Ofschoon ik later nooit meer zoo vele groote en schoone torren bij elkander gevonden heb als op Borneo, ving ik toch ook hier een groote verscheidenheid van soorten. Gedurende de twee of drie eerste weken, toen ik natuurlijk de beste plaatsen uitkipte, ving ik dagelijks omstreeks 30 verschillende soorten van torren, benevens ongeveer half zooveel soorten van vlinders en enkele van de andere orden van insecten. Toch steeg later, en totdat ik mij gereed ging maken voor mijn vertrek, het aantal soorten tot gemiddeld 49 daags, en op den 31sten Mei ving ik 78 soorten, een grooter getal dan ik ooit op éénen dag gevangen had. Verreweg de meeste kwamen voor op doode boomen en vermolmde schors. Een goede wandeling op een fraaien dag den heuvel op en naar de kostgronden der inboorlingen, en waarop ik behalve het allergewoonste alles ving wat mij voorkwam, placht mij omstreeks 60 soorten op te leveren. Maar het toppunt werd bereikt op den laatsten dag van Juni, toen ik niet minder dan 95 verschillende soorten te huis bracht, een grooter getal dan ik vroeger of later ooit op éénen dag heb bereikt. Het was een schoone, warme dag, en ik wijdde mij geheel aan het zoeken onder doode bladeren, het uitkloppen der struiken, het jagen onder vergane schors, op al de beste plekken die ik op mijne wandelingen ontdekt had. Na van tien ure des morgens tot drie ure des namiddags daarmede te zijn bezig geweest, had ik te huis wel zes uren werk om al mijne exemplaren aan spelden te steken en op te zetten en de soorten uitéén te halen. Ofschoon ik nu dezelfde plek twee en een halve maand lang dagelijks doorzocht en 800 soorten van Coleoptera verzameld had, vermeederde deze ééne dag mijnen schat met 32 nieuwe. Daaronder waren 4 Longicornia, 2 Carabidae, 7 Staphylinidae, 7 Curculionidae, 2 Copridae, 4 Chrysomelidae, 3 Heteromera, 1 Elater en 1 Buprestis. Zelfs nog den laatsten dag waarop ik uitging, kreeg ik 16

nieuwe soorten; zoodat, ofschoon ik op een ruimte niet veel grooter dan een vierkanten paal, gedurende de drie maanden van mijn verblijf te Doreh, meer dan 1000 soorten van torren verzameld had, ik niet kan gelooven dat dit aantal ook maar de helft vertegenwoordigt van de soorten die werkelijk deze plek bewonen, of een vierde van de soorten die zouden kunnen gevonden worden op eene plek die zich in alle richtingen een twintig palen ver uitstreckte.

Op den 22sten Juli kwam de schooner Hester Helena terug, en vijf dagen later zeiden wij Doreh vaarwel, — zonder veel leedwezen; want op geene plaats die ik ooit bezocht, heb ik zooveel ontberingen en verdrietelijkheden ondergaan. Aan gedurende regens, aanhoudende ziekte, gebrek aan gezond voedsel en een plaag van mieren en vliegen, alles te boven gaande wat mij ooit was voorgekomen, kon slechts door al de geestdrift van een natuuronderzoeker het hoofd worden geboden; en zij werden te meer onverdragelijk, nu mijne pogingen zoo weinig door schitterende uitkomsten vergoed werden. Deze lang-overwogen en lang-gewenschte reis naar Nieuw-Guinea had geene mijner verwachtingen verwezenlijkt. In plaats van beter te zijn dan de Aroe-eilanden, bleek het in schier ieder opzicht veel minder te wezen. In plaats van mij eenige van de zeldzamere soorten van paradijsvogels op te leveren, had ik er zelfs niet een enkelen gezien, en ik had geen enkelen vogel of insect van buitengewone schoonheid kunnen bemachtigen. Ik kan echter niet ontkennen dat Doreh rijk was aan mieren. Eene kleine zwarte soort was verbazend overvloedig. Bijna iedere struik of boom was er meer of min door verpest, en hare groote, papierachtige nesten waren overal te zien. Zij namen dadelijk bezit van mijn huis, bouwden een groot nest in mijn dak, en vormden papierachtige kanalen bijna langs iederen post. Mijne tafel wemelde er van terwijl ik bezig was mijne insecten op te zetten, die zij van

onder mijn neus weghaalden, en zelfs afscheurden van het papier waarop ik ze had vastgegomd, wanneer mijne aandacht slechts een oogenblik was afgetrokken. Zij kropen aanhoudend over mijne handen en aangezicht, raakten tot in mijn haar en zwierven naar willekeur over mijn gansche lichaam rond, zonder echter grooten last te veroorzaken totdat zij begonnen te bijten, hetgeen zij deden zoo dikwijls zij een hinderpaal op hunnen weg ontmoetten, en dan zoo gevoelig dat ik telkens weder opsprong en mij haastte om mij te ontkleeden en den vijand te verdelgen. Zij bezochten ook mijn bed, zoodat zelfs de nacht mij geen verpoozing bracht van hunne vervolging, en ik geloof inderdaad dat ik gedurende een verblijf van drie en eene halve maand te Doreh nooit ook maar voor een enkel uur geheel vrij van hen was. Zij waren zeker niet zoo verslindend als vele andere soorten, maar hun aantal en overalteenwoordigheid maakten het noodig bestendig tegen hen op zijne hoede te zijn.

De vliegen die mij het meest kwelden, waren een soort van groote vleeschvliegen of brommers. Deze zetten zich in zwermen op mijne vogelhuiden neder, wanneer zij het eerst te drogen waren gelegd, en vulden hun gevederte met massa's eieren, die, als ze niet werden weggeruimd, reeds den volgenden dag maden voortbrachten. Zij kropen onder de vleugels of onder het lijf waar dat op de droogtafel rustte, en soms werd het door de massa der eieren die in weinige uren gelegd werden, wel een halven duim opgetild. Ieder ei was zoo vast aan de vezels van het gevederte gekleefd, dat er veel tijd en geduld vereischt werd om ze, zonder schade voor den vogel, te verwijderen. Zulk eene plaag als deze heb ik nooit op eenige andere plaats ondervonden.

Op den 29sten verlieten wij Doreh, in de verwachting dat wij de tehuisreize spoedig zouden volbrengen, daar het de tijd van het jaar was waarin wij op gestadige zuidelijke en oos-

telijke winden meenden te mogen rekenen. Doch in plaats van deze hadden wij windstilten, afgewisseld met koelten uit het Westen, zoodat het 17 dagen duurde eer wij Ternate bereikten, ofschoon de afstand niet meer dan 500 Eng. mijlen bedraagt en onder gewone omstandigheden in vijf dagen had kunnen worden afgelegd. Het was voor mij een groot genot mij weêr te bevinden in mijn gemakkelijk huis, weêr melk te kunnen drinken bij mijn thee en koffie, en weêr mijn dagelijksch maal te kunnen doen met versch brood en boter, gevogelte en visch. Deze reis naar Nieuw-Guinea had ons allen geheel uitgeput, en ik besloot dus eenigen tijd te toeven om onze krachten te herstellen, alvorens ik een nieuwen tocht ondernam. Mijne daarop gevolgde reizen naar Halmaheira en Batjan heb ik reeds verhaald, en mij rest nu alleen nog te spreken over mijne reis naar Waigeoe, het laatste Papoesche gebied dat ik tot opsporing van paradijsvogels bezocht.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Zie bl. 292, noot 31.

(²) Gauneh of, zooals Wallace schrijft, Gaué, is een eilandje tusschen Batjan en Dammer, ten Westen van de Zuidpunt van Halmaheira.

(³) De Dampier-sstraat of Straat Gemien scheidt Waigeoe van Batante. Zuidwestwaarts van den ingang dezer straat ligt Poppa en ten Westen van Poppa liggen de zeer kleine, maar toch bewoonde Boh-eilanden, waar-schijnlijk de eilanden die Wallace zoo lang in het gezicht hield. Al de genoemde eilanden behooren tot den Papoeschen of Waigeoe-Misool Archipel, waarin men de Gebeh-, Waigeoe-, Salwati- en Misoolgroepen onderscheidt. De Boh-eilanden, Poppa en Batante worden doorgaans tot de Salwati-groep gebracht.

(⁴) Eng. "an outrigger." Evenwel bevreemdt mij deze uitdrukking, daar

Lesson, "Voyage autour du monde sur la corvette la Coquille", Brusselsche uitgave van 1839, Dl. III, blz. 104, van de kano's der bewoners van Waigeo uitdrukkelijk zegt: "Elles ont deux balanciers, c'est à dire que de chaque coté partent des tiges terminées par un madrier oblique destiné à servir de flotteur. Sur ces balanciers sont enfoncés des fourches, qui servent à recevoir les mâts, les voiles de l'embarcation." Evenzoo zegt Finsch "Neu-Guinea", S. 96, van de vaartuigen der Papoea's van Doreh: "An jeder Seite des Kahns sind Balken zum Gleichgewichthalten angebracht", en Goldman "Aanteekeningen gehouden op eene reis naar Dorei in 1863" (in Tijdschrift v. h. Batav. Gen., D. XVI, bl. 399): "aan de vaartuigen der Papoes worden steeds vlerken bevestigd.... De vlerkendragers, die dwars over de prauwen liggen, heeten ajas en de vlerken zelfden adi."

Intusschen vindt men bij de Papoea's van de Humboldt-baai toch ook prauwen met slechts ééne vlerk. Zie "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht," bldz. 173.

(*) Mansinam, juist Mansinama, waarvoor men echter ook Massanama, Miosname en Mesnem geschreven vindt, is eigenlijk slechts de naam eener kleine negerie op het eiland Manaswari, maar gewoonlijk wordt de naam aan het gansche eiland gegeven.

(*) Het zijn de hier vermelde zendelingen waarvan het Koloniaal Verslag der Regeering over 1856, blz. 57, in de volgende woorden gewag maakt: "Op de Papoesche eilanden, onder het gebied van Tidore, werd het werk der evangelisatie voorbereid door twee Duitsche zendeling-werklieden van het Gossnersche genootschap te Berlijn, die zich gevestigd hadden op het eilandje Miosname bij Doreh, aan den noordoostelijken hoek van het westelijk gedeelte van Nieuw-Guinea. Zij leden echter veel door de verderfelijke luchtgesteldheid." Reeds in 1857 boden de heeren Ottow en Geissler der Regeering eene beschrijving aan van de zeden en instellingen der bewoners van Doreh en omstreken, die in Nederland gedrukt werd in het Bijblad van de aflevering voor December 1857 en volgende van het Tijdschrift "de Vereeniging, Christelijke stemmen." Aan deze beschrijving zijn ook de berichten van Finsch over de Papoea's van Doreh voor een goed deel ontleend. In 1856 kwam de heer Ottow naar Ternate om zich daar in het huwelijk te verbinden met Mejufvrouw J. Letz, die, tot dat einde uit Europa gekomen, den moed had haren echtgenoot naar zijne van de geheele beschaafde wereld afgezonderde woonplaats te vergezellen.

(7) Over de taalkundige studiën der zendelingen te Mansinam en Doreh vergelijkte men wat in de Notulen van het Batav. Gen., D. IV (1866), blz. 5, 89, 124, 207, voorkomt over eene Mafoorsch-Papoesche Spraakkunst en een Nederduitsch-Mafoorsch-Papoesch woordenboek, door de zendelingen Geissler en Jäsrich aan het Genootschap aangeboden, en dat waarschijnlijk in de Verhandelingen des Genootschaps zal worden opgenomen. Mafoor, Maifoor of Mifore is de naam van een eiland in de Groote Geelvinkbaai, waarvan de bevolking van Doreh afkomstig is.

(8) Zie Dl. I, blz. 40.

(9) Hoe men ook over de oorzaken moge oordeelen, zeker is het dat de zending te Mansinam en Doreh, ofschoon, met behulp eener Utrechtsche zendingvereeniging, met groote volharding voortgezet, tot dusverre weinig vruchten heeft opgeleverd, terwijl de zendelingen gedurig met ziekten en allerlei bezwaren hadden te worstelen. Zie b. v. Goldman in "Tijdschrift v. h. Batav. Gen.", Dl. XVI, blz. 535.

(10) Hier is bedoeld de tocht van de stoomboot Etna, onder bevel van den kapitein-luitenant G. Royer, in 1858. Wij bezitten daarvan twee verhalen, t. w. "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858, door een Nederlandsch-Indische Commissie" (Amst. 1862), en "Reis van Amboina naar de Zuidwest- en Noordkust van Nieuw-Guinea, gedaan met Z. M. stoomschip Etna, onder bevel van G. Royer" (mede te Amsterdam, 1862). In de Gids voor 1863, Dl. III, blz. 336, heeft de heer J. Dornseiffen aangetoond, dat deze expeditie zeer slecht voor haar doel was toegerust, en' gebrek had aan *boeken en kaarten*, aan *tolken*, aan *steenkolen*, aan *ruimte*, aan *leeftocht*, aan *goede gereedschappen* en aan *lichte vaartuigen* om de rivieren mede te bevaren. Tot eene nederzetting op Nieuw-Guinea heeft zij niet geleid en eenige vermeerdering onzer kennis van land en volk is hare eenige vrucht geweest.

In de verhalen van den tocht van de Etna zal men uitvoerige berichten vinden omtrent de hier mede in den tekst vermelde, met steenkolen geladen bark, waarvan de heer Dornseiffen het volgende resumé geeft: "Het schip dat nieuwen voorraad van steenkolen te Doreh zou aanbrengen, was, wegens de vertraagde reis der Etna, reeds weder teruggegaan, voordat de Etna te Doreh aankwam. Men moest dus uit gebrek aan brandstof besluiten, om hout te kappen en naar Amboina terug te keeren. Toen dit ingeladen was en er dus een kostbare tijd was verloren gegaan,

kwam het kolenschip van Amboina terug, zoodat de reis kon voortgezet worden." Het moet, dunkt mij, voor onze zeeofficieren een groote kwelling geweest zijn, dat Wallace, die later ook over dit een en ander uitweidt, getuige is geweest van het gebrek aan goede voorbereiding en beleid, dat deze geheele expeditie heeft gekenmerkt.

(¹¹) Dit ziet op het beruchte *Roemsram* (verbastering zoo men meent van *Roemah Islam*) van Doreh, zeker geen gemeentehuis, maar eer een tempel tot vereering van de nagedachtenis der voorouders, terwijl sommigen daarin zelfs een spoor vinden van den Lingga-dienst. De naam van dit gebouw (huis van den Islam) schijnt daaraan gegeven, of omdat het een navolging is van de moskeeën van Ternate of Tidore, of tot bespottung der pogingen van de Mohammedaansche priesters, nu en dan door den Sultan van Tidore gezonden, om proselieten te maken onder de Papoea's. Men zie over dit gebouw en zijne bestemming, waarover het kiescheids-halve maar beter is, even als Wallace deed, te zwijgen, "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht", blz. 151—156, en Goudsward, "de Papoea's van de Geelvinkbaai", (Schiedam, 1863), blz. 69.

(¹²) Dit is de titel der Nederlandsche vertaling door Dr. T. C. Winkler (Zalt-Bommel, 1864). De Engelsche titel is vermeld boven blz. 168, noot 7. Over de paaldorpen kan men het best het genoemde werk van Lyall raadplegen; zoo men wil ook de "Geschiedenis der wereld" van Adolf Streckfuss", D. I, blz. 7—10.

(¹³) Namelijk de Etna; vgl. hierboven noot 10. De zendelingen hadden herhaaldelijk gepoogd den gezagvoerder van het met kolen beladen bark-schip over te halen om nog eenigen tijd te vertoeven of ten minste een gedeelte zijner lading op Mansinam in eene loods op te slaan, maar te vergeefs.

(¹⁴) Of *Domicella atricapilla*. Zie D. I, blz. 525, noot 14. Zooals daar reeds gezegd is, geeft Wallace in zijne verhandeling "on the parrots of the Malayan region" dezen vogel alleen op als bewoner van Ceram en Amboina. Evenwel werd de vogel door Wallace zelf en zijn assistent Allen ook gevangen op Waigeo en Misool (Gray, Proceedings of the Zool. Soc., 1861, p. 436), en door Bernstein op Waigeo. Maar nog vreemder is het dat Wallace hier ook de door Finsch, die "Papageien", II, S. 766, in twijfel getrokken opgave van Lesson bevestigt, dat deze vogel mede op Nieuw-Guinea voorkomt, ofschoon hij in genoemde verhandeling daarvan niet gewaagt. Moet ook soms aan een verwisseling van

Lorius domicella met *Lorius lory* (*Domicella lori* bij Finsch) gedacht worden, welke laatste vogel bepaaldelijk op Waigeo en Misool en op Nieuw-Guinea in de omstreken van Doreh te huis is? Zie Finsch, die Papageien, II, S. 772.

(¹⁸) Zie boven blz. 28, noot 13.

(¹⁹) Dit is de kampong Ajambori, breeder beschreven in "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht", blz. 157. Volgens deze beschrijving bevatten de groote huizen acht, de kleinere vier vertrekken.

(²⁰) Men zou hieruit opmaken dat Wallace dit karakter van "kolonisten" alleen uit het verschil van levenswijze afleidt. Intusschen merkte ik reeds noot 7 op, dat de bevolking van Doreh voor werkelijke kolonisten, afkomstig van Mifoor, gehouden wordt.

(²¹) Zij behooren namelijk tot denzelfden stam als de bevolking van het Arfak-gebergte (zie "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht", blz. 164), en wellicht is Arfak eigenlijk de naam van dien stam, op het door hen bewoonde gebergte overgedragen.

(²²) Zie boven blz. 240, noot 17.

(²³) Door anderen Amberbakin en Amberbakkan geschreven.

(²⁴) Andere schattingen zijn lager. "Langs de Noordkust van het westelijke schiereiland strekt zich een bergketen uit, die bij de Kaap de Goede Hoop 7500, bij Kaap Amberbaki 8100 voet hoog is, en zich in den Goenong Arfak aan de Doreh-baai tot ruim 8700 voet verheft." De Hollander, Land en Volkenkunde, Dl. II, blz. 401.

Door de expeditie met de Etna uitgezonden, werd het Arfak-gebergte bezocht en met de bevolking kennis gemaakt, die zich jegens de Europeesche gasten zeer vertrouwelijk en hulpvaardig toonde. De tocht wordt in het meergemeld verhaal dezer expeditie blz. 71 vv., de bevolking blz. 164 vv. beschreven. Over de vulcanische verschijnselen waarvan de Arfak in 1864 het tooneel was, zie Deel I, blz. 31. noot 19.

(²⁵) De uitdrukking: "hij had in tijds kunnen terug zijn", bewijst dat Wallace omtrent den tocht van de Etna slecht onderricht was. Dat schip kwam op den 15^{den} Mei voor het eerst te Doreh en had te voren de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea bezocht. Ook blijkt uit het meergemeld verslag der reis volstrekt niet, dat men den tijd moedwillig verzuimd had en dat het kolenschip gerechtigd was geweest te vertrekken. Men was zelfs zeer verbaasd het niet meer te vinden, maar hoopte dat het door

het bestuur te Amboina zou worden teruggezonden, gelijk het dan ook werkelijk den 6^{den} Juni opdaagde.

In het door den Hoogleeraar Lauts uitgegeven werkje "Reis van Amboina naar de ZW. en N.kust van Nieuw-Guinea, gedaan in 1858, met Z. M. stoomschip Etna, onder bevel van G. Royer" (Amst. 1862), lezen wij op blz. 51 omtrent dit kolenschip het volgende: "De charterpartij was onduidelijk en bovendien waren er datums in gesteld, niet in verband met ons vertrek. Dat vertrek van Amboina had zooveel later plaats gehad, dan waarop men, tijdens het sluiten der charterpartij, rekende. De duidelijkheid was daardoor natuurlijk niet verbeterd. Het schijnt dan ook dat men later te Batavia oordeelde, dat de Djoeragan gehandeld heeft overeenkomstig zijn contract; ten minste, bij zijn terugkomst op Java, zijn de hem aankomende vrachtpenningen door het Gouvernement uitbetaald geworden."

(²³) Men zou meenen dat de onverwachte ontmoeting tusschen Europeanen, door de zucht tot vermeerdering van kennis in zulk een afgelegen deel der wereld bijeengebracht, hartelijk en vertrouweljk zou geweest zijn. Te eer zou men dit vermoeden, daar de kommandant der Nederlandsche expeditie, de kapitein-luitenant G. Royer, den heer Wallace reeds vroeger op Amboina en Ternate ontmoet had. Dat de omgang zoo beperkt was als hier in den tekst wordt gezegd, is dus wel eenigszins bevreemdend; maar het schijnt dat de leden der Commissie den heer Wallace maar half vertrouwden en vermoedden dat hij een politiek agent was, die Nieuw-Guinea kwam opnemen met het oog op eene Engelsche vestiging, terwijl het verzamelen van voorwerpen van natuurlijke historie hem slechts tot voorwendsel diende. Zie "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht", blz. 78; vgl. "Reis van Amboina naar de Z. W. en N.kust van Nieuw-Guinea", blz. 53. Prins Amir, de zoon van den Sultan van Tidore, was, als bekend met Nieuw-Guinea, met eenige volgelingen aan de commissie toegevoegd.

(²⁴) De lezer kan dezen vermogenden Maecenas der ethnologische studiën eenigszins nader leeren kennen uit Wallace's voorrede.

(²⁵) De heer A. van der Goes, aan wien door het Gouvernement de leiding der expeditie was opgedragen.

(²⁶) Dit is de bark Alie Atul Barie, die was ingehuurd om de Etna te vergezellen, dewijl er aan boord geen genoegzame ruimte was voor een

detachement soldaten en een aantal Amboineesche koelies, die men wenschte dat de expeditie vergezellen zouden. Aan boord van deze bark bevond zich ook de heer von Rosenberg, destijds adjudant-onderofficier, maar aan de Commissie als teekenaar toegevoegd, en van wien wij straks ook Wallace zullen zien gewagen. Von Rosenberg heeft ook zelf een verslag van zijn tocht en de daarop verzamelde voorwerpen gegeven in Deel XIX, XXII en XXIV van het "Natuurkundig Tijdschrift voor Ned. Indië."

Het kappen van hout, waarvan de tekst gewaagt, had plaats om te voorzien in de behoefte aan brandstof voor de Etna, veroorzaakt door het ontijdig vertrek van het kolenschip. Reeds waren met ontzettend veel inspanning 30,000 ponden hout van voortreffelijke hoedanigheid aan boord gebracht, toen eene prauw de tijding kwam brengen dat het kolenschip op de terugreis was. Het hout werd toen dadelijk weder aan wal gebracht, de kolenruimen gevuld, de rest van de kolen in den lichter geladen en het kolenschip dadelijk teruggezonden.

(²⁷) Zie over dezen uitstap boven blz. 363, noot 21. Van onderscheidene der in den tekst bedoelde schetsen zijn lithographische kopijen bij het verhaal der expeditie gevoegd.

(²⁸) Zie over dezen vogel, door v. Rosenberg, in "Natuurkundig Tijdschrift v. Ned. Indië", Deel XXII, blz. 313, *Astrapia gularis* genoemd, beneden in het XXVIII^{de} hoofdstuk. V. Rosenberg zegt dat hij te Doreh niet voorkomt, maar meer zuidwaarts, dieper in de Groote Geelvinkbaai.

(²⁹) Zie boven blz. 134, noot 34.

(³⁰) Dus en niet *Steursii*, zooals Wallace schrijft. Dit is de naam door Temminck aan deze kroonduif gegeven, die bij anderen *Goura Victoriae* heet.

(³¹) Wandammen (niet Van Dammen, zooals men vaak geschreven vindt, als ware het een Hollandsche naam) is een landschap met 12 kampongs, onder even zoovele Radja's of Sengadji's, dat zich uitstrekt langs het zuidwestelijk deel der Groote Geelvinkbaai, die naar dat landschap ook Wandammenbaai genoemd wordt. Tusschen het gebied van Doreh en dat van Wandammen ligt nog dat van Wandessi (Wandisi, Wandessen, Wammes-san), waarvan de Sengadji op een kust-eiland woont dat denzelfden naam draagt. Op Wandammen volgt het gebied van den Radja van Jacoer, en dan, langs de Zuid- en Zuidoostkust der Groote Geelvinkbaai, dat van Waropin of Aropin, uit 14 kampongs onder even zoovele Radja's bestaande, terwijl ook dat gebied zijn naam aan een daartoe behoorend kust-eiland

ontleent. Van Aropin kan men met evenveel recht als van Wandammen zeggen, dat het tegenover Jobi ligt. Verder oostwaarts tot aan de Humboldtbaai schijnt het kustland onder de Radja's der eilanden Koeroedoe en Koeramba te staan.

(³²) Nieuw-Holland is namelijk het vaderland der gewone, op den grond levende soorten, terwijl Nieuw-Guinea, behalve *Dorcopsis asiaticus*, die ook hier voorkomt, slechts boom-kengoeroe's heeft in twee soorten: *Dendrolagus ursinus* en *D. adustus*, beide beschreven en afgebeeld door Sal. Muller, in "Verhandelingen over de Nat. Geschied. der Ned. Overz. bezitt.", afd. Zoölogie. *Dorcopsis asiaticus* is dezelfde als *Dorcopsis Brunii* of *Hypsiprymnus Brunii*, mede terzelfde plaatse beschreven en afgebeeld. Bevreemdend is het dat, volgens Wallace's bewering, de boom-kengoeroes hoofdzakelijk in het noordelijk schiereiland van Nieuw-Guinea worden aangetroffen. Daar waren althans de exemplaren niet gevangen waarnaar deze dieren het eerst door Sal. Muller beschreven zijn, ten minste als men onder het noordelijk schiereiland (zooals de uitdrukking zelve vordert) het gedeelte ten Noorden der baai van Mac Cluer verstaat.

(³³) Over de inboorlingen der Humboldtbaai of Telokh Lentjoe kan men veel uitvoeriger berichten vinden in het verhaal der reis van de Etna, en bij uittreksel daaruit bij Finsch en de Hollander. Wat Wallace verhaalt aangaande het voorgevallene toen men aan land wilde gaan, had plaats niet bij de eerste ontmoetingen met de inlanders, maar bij een eerste tochtje naar de binnenbaai, en wordt in het genoemde werk, blz. 91, uitvoeriger medegedeeld.

VLJF EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

REIS VAN CERAM NAAR WAIGEOE.

(Juni en Juli 1860.)

In mijn vijf-en-twintigste hoofdstuk beschreef ik mijne aankomst te Wahai op mijne reis naar Misool en Waigeoe, eilanden die tot het Papoesche gebied behooren, zoodat dan ook het verslag dat ik er van te geven heb, zich eigenaardig aansluit aan dat van mijn bezoek op het Papoesche hoofdeiland. Ik vat nu den draad van mijn verhaal weder op bij mijn vertrek van Wahai, met het voornemen om mijnen helper, den heer Allen, die zich te Silinta op Misool ophield, van velerlei benoodigdheden te voorzien, en daarna mijne reis naar Waigeoe voort te zetten ('). Men zal zich herinneren dat ik reisde met een kleine prauw, die ik op Goram gekocht en uitgerust had, en dat, daar mijn volk op de kust van Ceram was weggeloopt, ik te Wahai vier personen had gehuurd, die, met mijn Amboineesch jager, de bemanning van mijn vaartuig uitmaakten.

Tusschen Ceram en Misool ligt een open vaarwater van bijna 20 uren breedte, en over dit wijde kanaal strijkt de

Oostmoeson met kracht, zoodat het veel zorg vereischt om het over te steken met inlandsche prauwen, die niet goed bij den wind kunnen zeilen. Om dus niet buiten den koers af te drijven, zeilden wij eerst van Wahai een eind oostwaarts langs de kust van Ceram met den landwind; maar in den morgen (18 Juni) waren wij in lang niet zoover gekomen als ik verwacht had. Mijn stuurman, een oud en ervaren zeeman, Goeroe Lampoko genaamd, verzekerde mij dat er een stroom oostwaarts liep, en dat wij Silinta op Misool gemakkelijk zouden bereiken. Naarmate wij verder van land kwamen, werd de wind sterker, en er was een hooge zee die mijn klein kort vaarttuig hevig deed stampen en slingeren. Met zonsondergang hadden wij nog niet de helft van den overtocht afgelegd, ofschoon wij Misool duidelijk konden zien. Den ganschen nacht gingen wij al hortende voort, en toen ik bij het aanbreken van den dag bekommerd uitzag, bespeurde ik dat wij in den nacht ver westwaarts waren afgedreven, naar allen schijn omdat de stuurman, slaperig zijnde, de boot niet dicht genoeg bij den wind gehouden had. Wij konden de bergen duidelijk zien, maar het was klaar dat wij Silinta niet zouden bereiken en zelfs moeite zouden hebben om de uiterste Westpunt van het eiland niet mis te zeilen. De zee was nu zeer onstuimig en onze prauw werd aanhoudend door de golven lijwaart gestuurd, en na nog een vermoeienden dag bleek het ons dat wij Misool in het geheel niet konden halen en dat het wel zou zijn zoo wij Poelo Kanari (*), een paar uren ten Noordwesten van die punt, konden bereiken. Daar zouden wij dan een gunstigen wind kunnen afwachten om ons naar Wai-gamma op de Noordzijde van Misool te begeven, en vandaar Allen met een kleine boot te bezoeken.

Omstreeks negen uur des avonds bemerkte ik, tot mijne niet geringe vreugde, dat wij dicht onder den wal van dit eiland in volkomen effen water waren gekomen; want ik was

zeer ziek en onaangenaam geweest, en had sedert den vorigen morgen nauwelijks iets gegeten. Langzaam naderden wij den wal, en het effen donker water verzekerde ons dat wij dat ongestraft doen konden; en reeds wenschten wij ons zelfden geluk dat wij spoedig voor anker zouden liggen, met het uitzicht op warme koffie, een goed avondmaal en een gezonde nachtrust, toen de wind plotseling stilde en wij onze riemen moesten uitsteken om voort te komen. Wij waren niet verder dan 200 ellen van het strand, toen het mij in 't oog viel dat wij, hoe hard mijne manschappen ook roeiden, niet naderbij schenen te komen, maar westwaarts dreven; de prauw wilde niet luisteren naar het roer en viel gedurig af, en het kostte veel inspanning haar eenigermate bij den wind te houden. Weldra verkondigde ons een luid bruisen van het water, dat wij geraakt waren in een dier verraderlijke stroomingen die zoo dikwijls in deze zeeën alle pogingen van den reiziger teleurstellen; de manschap wierp de riemen in wanhoop neder, en in weinige minuten kwamen wij, lijwaart van het eiland af-drijvende, weder in volle zee en verloren de laatste kans om ooit Misool te bereiken. Onzen kluiver hijschende legden wij bij en bevonden ons des morgens op slechts geringen afstand van het eiland; maar de wind blies zoo sterk in de richting er van af, dat er niet aan te denken was om derwaarts terug te keeren.

Wij zetten nu den koers noordwaarts, in de hoop van spoedig een meer zuidelijken wind te krijgen. Tegen den middag werd de zee veel kalmer, en met een Zuid-zuidoostewind werkten wij op in de richting van Salwati, 't welk ik hoopte te bereiken, dewijl ik daar gemakkelijk een boot zou kunnen krijgen, om aan mijn medgezel op Misool het noodige toe te voeren. Maar de wind bleef niet lang in dien hoek; allengs verflauwende ging hij in geheele stilte over, waarna een lichte bries, met een zware bank van wolken, uit het Westen opstak,

die ons weder eenige hoop gaf om Misool te bereiken. Doch weldra zagen wij ons op nieuw teleurgesteld. De Oost-zuidoostewind begon weder met kracht te waaien, hield den ganschen nacht aan in onregelmatige vlagen, slingerde ons op een korte brabbelende zee onmeêdoogend her- en derwaarts en deed de zeilen telkens tegenvallen, zoodat wij ten laatste genoodzaakt waren alleen met den kluiver te zeilen, om te voorkomen dat het zware groot-zeil ons meê naar den afgrond sleurde. Na nog een ellendigen en kommervollen nacht, bevonden wij dat wij tot westwaarts van Poppa waren afgedreven, en daar nu de wind weder een weinig zuidelijk was, deden wij ons uiterste best om het te bereiken. Maar ook dit gelukte ons niet, want de Oost-zuidoostewind, weder hevig opstekende, dreef ons noordwestwaarts, en onze laatste hoop om eene schuilplaats te vinden tot beter weder ons vergunde Misool alsnog op te zoeken, was vervlogen. Dit was voor mij een ernstig ongeval, daar ik niet kon nagaan hoe Charles Allen handelen zou, indien hij, na mij vruchteloos gewacht te hebben, naar Wahai mocht terugkeeren, en daar vernemen dat ik die plaats sedert lang had verlaten en men sedert niets van mij vernomen had. Dat wij een eiland dat zich veertig palen ver in de lengte uitstrekt, hadden gemist, zou hem niet licht in de gedachten komen, en hij zou dus uit die omstandigheden opmaken, of dat mijne boot was verongelukt, of dat de bemanning mij vermoord had en met haar was doorgegaan. Daar het evenwel nu physisch onmogelijk voor mij was hem te bereiken, schoot mij niets anders over dan te trachten zoo goed mogelijk naar Waigoe te komen, in de hoop dat ik daar wel een of anderen handelaar zou vinden, die hem het bericht van mijne behouden aankomst zou willen overbrengen.

Daar ik op mijne kaart 25 (Eng.) mijlen ten Noorden van Poppa eene groep van drie kleine eilanden aangeduid vond^(*), besloot ik die, zoo mogelijk, aan te doen, om er een paar dagen uit

te rusten. Mochten wij ook den steven onzer boot Noordoost ten Oosten richten, een zware zee uit het Oosten dreef ons aanhoudend uit onzen koers, en onze wraak was zoo groot, dat die eilanden te bereiken, zeker wel het uiterste was wat wij doen konden. Het was een moeilijke taak ons scheepje in de beste richting te houden, niet zoo dicht bij den wind, dat zijn weg werd versperd, en niet zoo aan zich zelf overgelaten, dat de wind het te ver lijwaart voerde. Ik gaf zelf gedurig bevelen aan den stuurman, en door aanhoudende waakzaamheid gelukte het mij, juist bij zonsondergang, onze boot ten anker te brengen onder den wal van de Zuidpunt van een der eilanden. De ankerplaats was echter verre van goed, want er was een strandrif dat bij laag water droog stond, en waarover wij de boot moesten heen brengen om te ankeren op een bodem die met groote stukken koraal was bestrooid. Nadat wij vier dagen lang in onze kleine onoverdekte boot ten speelbal der golven gestrekt en aanhoudende angsten en teleurstellingen ondergaan hadden, was het echter een groot genot een rustigen en betrekkelijk veiligen nacht door te brengen. Mijn oude stuurman had in dien tijd het roer nooit langer dan een uur achtereen aan een plaatsvervanger overgelaten om een weinig slaap te genieten. Ik besloot daarom den volgenden morgen naar een veilige en gemakkelijke haven om te zien en een dag aan wal te blijven.

Om dat doel te bereiken bleek het mij echter noodig te zijn eene rotsige punt om te varen, waarom ik mijne manschap verzocht aan wal te gaan om lianen te kappen, die ons als kabels zouden kunnen dienen om het afdrijven te verhoeden, daar de wind recht van het strand woei. Ongelukkig evenwel liet ik mij door den stuurman en het scheepsvolk bepraten, die mij verzekerden dat het de gemakkelijkste zaak ter wereld was, en dat zij de boot in weinige minuten om de punt zouden heen roeien. Zij lichtten dus het anker, spanden den klui-

ver uit en namen de riemen ter hand; maar juist zooals ik gevreesd had, dreven wij haastig van het strand af, en moesten het anker in dieper water en op grooteren afstand van wal weder laten vallen. De twee krachtigste mannen, een Papoea en een Maleier, zwommen nu naar het strand, ieder eene bijl met zich voerende, en gingen het woud binnen om slingerplanten te zoeken, die als touw zouden kunnen dienen. Ongeveer een uur later begon het anker los te laten en over den grond te krassen. Dit maakte mij zeer bekommerd, maar door ons noodanker uit te brengen, en onzen geheelen kabel te vieren, meenden wij weder tamelijk veilig te zijn. Wij waren nu zeer verlangend naar de terugkomst der uitgezonden mannen, en waren op het punt onze musketten af te vuren om hen terug te roepen, toen wij hen op eenigen afstand op het strand bespeurden; maar bijna op hetzelfde oogenblik gingen onze ankers weder door, zoodat wij langzaam wegdreven naar het diepe water. Dadelijk grepen wij naar de riemen, maar het bleek ons dat wij niet in staat waren aan de vereenigde kracht van wind en stroom tegenstand te bieden, en onze medgezellen op het strand, waarschijnlijk verdiept in het zoeken van schaaldieren, bleven doof voor onze wanhopige kreten, terwijl de afstand gedurig aangroeide. Dit duurde echter niet lang, en weldra scheen hun strak op ons gericht blik te toonen dat zij hun toestand begrepen; zij snelden naar het water, als wilden zij trachten ons door zwemmen te bereiken, en keerden weder terug op het strand, als hield de vrees hen van die poging terug. Wij hadden aanvankelijk onze ankers geheschen, opdat ze ons niet in het roeien zouden belemmeren; maar nu, bespeurende dat wij toch niets vermochten, lieten wij ze beide met de volle lengte der kabels afhangen. Hierdoor werd onze gang aanmerkelijk vertraagd, zoodat wij slechts zeer langzaam van het strand wegdreven, en wij hoopen dat de manschappen haastig een vlot samenstellen of een

boom van zacht hout vellen en naar ons toe pagaaien zouden, daar wij nog slechts weinige minuten van het strand verwijderd waren. Maar het scheen dat zij hun bezinning geheel kwijt waren, daar zij onder onstuimige gebaren langs het strand heen en weêr of in en uit het bosch liepen; en juist toen wij meenden dat zij zich tot eene of andere poging om ons te bereiken gereed maakten, zagen wij den rook van een vuur opstijgen, dat zij hadden aangemaakt om de verzamelde schaaldieren te koken. Zij hadden klaarblijkelijk alle hoop laten varen om nog bij ons te komen, en wij waren genoodzaakt naar onzen eigen toestand om te zien.

Wij waren nu omstreeks een (Eng.) mijl van het strand en halverweg tusschen twee der eilanden, maar dreven, hoe langzaam ook, steeds verder westwaarts naar de volle zee; slechts ééne kans bleef ons nog over om onze manschappen te redden, door namelijk te trachten het tegenoverliggende strand te bereiken. Wij zetten derhalve onzen kluiver uit en roeiden wat wij konden; maar de wind liet ons in den steek, en wij dreven zoo snel af, dat wij groote moeite hadden om nog de uiterste Westpunt van het eiland te bereiken. Onze eenige matroos sprong van boord en zwom naar het strand, met een touw om onze boot te boegseeren. Hierdoor geholpen kwamen wij om de punt heen op een tamelijk veilige en zekere ankerplaats, goed beschut voor den wind, maar blootgesteld aan een kleine deining die ons wel eenigszins voor ons anker bezorgd maakte. Onze toestand was lang niet benijdenswaardig, daar wij onze twee beste manschappen misten, en het zeer twijfelachtig was of wij kracht genoeg overig hadden om ons grootzeil te hijschen. Ook hadden wij slechts voor twee dagen water aan boord, en het kleine, rotsige, vulcanische eiland scheen weinig kans te bieden om in deze behoefte te voorzien. Het gedrag der mannen aan den wal was zoodanig, dat het zeer twijfelachtig was of zij eenige ernstige poging zouden doen om

ons te bereiken, ofschoon dit inderdaad niet zoo moeilijk was, daar zij twee goede bijlen bij zich hadden, met behulp waarvan zij in een dag gemakkelijk een klein vlot konden maken, voldoende om den afstand van nauw een half uur, over een effen zee, met den wind vlak van achteren, veilig over te steken, mits van het Oosteinde des eilands afstekende, om ruimte te hebben voor de drift. Mij restte slechts te hopen dat zij verstandig genoeg zouden zijn om de poging te wagen, en ik besloot zoo lang te vertoeven als ik kon om hun de best mogelijke kans te geven.

Wij brachten een kommervollen nacht door, in groote zorg dat ons anker weder losgaan of onze rotan-kabel breken zou. Toen ik evenwel op den morgen van den 23sten alles in orde bevond, waadde ik met twee mijner manschappen naar het strand, en liet alleen den ouden stuurman en den kok aan boord achter, met een geladen musket om ons, zoo noodig, het sein tot den terugkeer te geven. Wij wandelden een eind langs het strand, totdat wij ons aan het Oosteinde van het eiland door loodrecht oprijzende klippen den weg versperd zagen. Wij vonden hier eene plaats waar een nog fettige schildpadschaal en eenig geveld hout, waarvan de bladeren nog groen waren, het bewijs gaven dat er vleesch was gerookt, en dus nog zeer kortelings eene boot daar moest geland zijn. Wij gingen daarop het woud binnen, onzen weg openhakkende tot op den top van den heuvel, maar toen wij dezen bereikten, hadden wij door de dichtheid van het bosch geen uitzicht. Terugkeerende kaptten wij eenige bamboes en sneden er punten aan, om met behulp daarvan op eene lage plaats, waar eenige sagoboomen groeiden, naar water te graven. Juist waren wij op het punt om daarmede te beginnen, toen Hoi, de man van Wahai, ons toeriep dat hij water gevonden had. Het was een diep gat tusschen de sagoboomen, in harde zwarte klei, gevuld met water, dat wel versch was, maar wegens de menigte dorre bladeren en afval van sago die er in was gevallen, vree-

selijk stonk. Haastig besluitende dat het een bron was of dat het water daarheen was doorgezijpeld, hoosden wij het geheel leêg, waarbij wij er ook meer dan een dozijn emmers slijk en vuilnis uitschepten, hopende dat zich tegen den avond een voorraad van versch water zou verzameld hebben. Daarop ging ik naar boord om te ontbijten, mijne beide mannen achterlatende om een vlot van bamboe te maken, waarmede wij zonder waden af en aan konden varen. Nauwelijks had ik mijn ontbijt genuttigd, of onze kabel brak en wij bonsden tegen de rotsen. Gelukkig was het effen en kalm en werd er geen schade aangericht. Wij zochten naar het anker en haalden het op, en nu bleek het dat de kabel was doorgekerfd doordien hij den ganschen nacht over het koraal had geschuurd. Zoo hij in den nacht was gebroken, zouden wij waarschijnlijk zonder ons anker naar zee zijn gedreven of ernstige schade geleden hebben. Des avonds gingen wij water halen uit de gewaande bron, maar vonden tot onze groote ontsteltenis niets dan een weinig vloeibaar slijk op den bodem van het gat, waardoor wij de overtuiging kregen dat het alleen was gemaakt om regenwater te verzamelen, en zeker niet weêr vol zou worden zoolang de tegenwoordige droogte duurde. Daar wij niet wisten hoe lang wij met gebrek aan water zouden te kampen hebben, vulden wij onzen pot met dat slijkerig vocht om het te laten bezinken. Des namiddags ging ik over naar de andere zijde des eilands en ontstak een groot vuur, om aan onze afgedwaalde manschappen een teeken te geven dat wij nog daar waren.

Den volgenden dag, den 24sten, besloot ik eene nieuwe poging te doen om water op te sporen, en bij afgaand tij voer ik eene rotsige punt om en ging tot aan het uiteinde des eilands, maar zonder het geringste teeken van een stroom te bespeuren. Doch bij de terugvaart ontdekte ik het zeer kleine droge bed van een waterloop, en ofschoon alles zoo dor was dat mijne manschappen volmondig verklaarden, dat zij elke poging om

daar water te vinden voor geheel ijdel hielden, ging ik een weinig dieper ter verkenning, en werd beloond door het vinden van een kleinen plas met eenige weinige pinten vocht. Wij zochten vervolgens hooger op in iedere spleet of gat waar wij sporen van water konden vinden, maar al onze moeite was te vergeefs. Ik zond echter een mijner mannen om een grooten pot en een theekopje te halen en ging inmiddels voort met langs het strand te zoeken, totdat wij sporen vonden van een tweeden uitgedroogden waterloop, en het bed volgende gelukkig genoeg waren om twee diepe en welbeschutte gaten in de rots te vinden, die onderscheidene kannen water bevatten, genoeg om al onze potten te vullen. Toen het kopje gebracht werd, verfrischten wij ons door een goeden dronk van het frissche, zuivere water, en voor wij het eiland verlieten, hadden wij, naar ik geloof, elken drop waters dien het bevatte, medegevoerd.

In den avond kwam een prauw van aanzienlijke grootte in het gezicht, blijkbaar koers zettende naar het eiland waarop onze mannen waren achtergebleven; wij vatten dus eenige hoop op dat men hen zou zien en opnemen, maar de prauw zeilde voorbij, het midden der doorvaart houdende, en gaf geen acht op de teekenen die wij poogden te maken. Ik was nu echter omtrent het lot dier mannen tamelijk gerust. Er was geen gebrek van sago op het rotsig eiland waarop ik mij bevond, en waarschijnlijk zou dat product op het lage en vlakke waarop zij waren achtergebleven, evenzeer voorhanden zijn. Zij hadden bijlen en konden dus een boom vellen en sago maken, en met graven zouden zij waarschijnlijk water in overvloed vinden. Van schaaldieren was ruime voorraad, en zij zouden het dus naar allen schijn heel wel kunnen uithouden, totdat de eene of andere boot daar mocht aanlanden of ik gelegenheid zou vinden om hen te laten afhalen. Den volgenden dag brachten wij door met het kappen van hout, het vullen onzer vaten met

al het water dat wij konden vinden, en met alle verdere voorbereidselen om des avonds onder zeil te gaan. Ik schoot een kleine lori, sterk gelijkende op eene gewone soort van Ternate, en een glanzigen spreeuw, verschillend van de verwante vogels van Ceram en de Watoebella-eilanden. Groote houtduiven en kraaien waren de eenige andere vogels die ik zag, maar ik kon geene exemplaren machtig worden.

Omstreeks acht ure des avonds van den 25sten Juni staken wij van wal en bevonden dat wij met alle handen aan 'twerk even in staat waren om het groot-zeil op te hijschen. Wij hadden gedurende den nacht een gunstigen wind en zeilden noord-oostwaarts, zoodat wij ons in den morgenstond vijf of zes uren bewesten het uiteinde van Waigeoe bevonden, met een aantal kleine eilanden tusschenbeide. Omstreeks tien ure stieten wij op een koraalrif, wat ons grooten schrik aanjoeg, maar hadden het geluk spoedig weder vlot te raken. Ongeveer te twee ure des namiddags bereikten wij een uitgestrekt rif en zeilden er dicht langs heen, toen de wind eensklaps ging liggen, met dit gevolg dat wij tegen het rif aandreven eer wij ons zwaar groot-zeil konden binnenhalen, dat wij genoodzaakt waren te laten vallen, waarbij het gedeeltelijk over boord tuimelde. Wij hadden nu veel moeite om weder vlot te worden, maar raakten ten laatste toch weêr in diep water, ofschoon van alle zijden door riffen en eilandjes omgeven. In den nacht wisten wij niet wat te doen, daar niemand aan boord in staat was te zeggen, waar wij ons bevonden en welke gevaren ons omringden; want den eenigen van mijn scheepsvolk die met de kust van Waigeoe bekend was, hadden wij op het eiland moeten achterlaten. Wij namen daarom alle zeilen in en lieten ons op genade drijven, daar wij van het naastbijgelegen land nog eenige mijlen verwijderd waren. Evenwel stak weêr een lichte koelte op en omstreeks middernacht bespeurden wij dat wij weder op een koraalrif stieten. Daar het zeer donker was en wij geheel

onbekend waren met de plaats waar wij ons bevonden, kon wij ook slechts op goed geluk pogen om weder vlot te raken, en zoo er een weinig meer wind was geweest, ware onze boot wellicht aan stukken geslagen. Hoe het zij, na een half uur waren wij weder los en oordeelden het nu het best op den rand van het rif te ankeren tot den morgen. Daar wij bij den dageraad van den 27sten bemerkten dat onze prauw geen schade had geleden, zeilden wij voort met veranderlijke koelten en rukwinden, onzen weg zoekende door een doolhof van riffen en eilanden, zonder anderen gids dan een kleine kaart, die zeer onnauwkeurig en geheel onbruikbaar was, en een algemeene voorstelling van de richting die wij behoorden te volgen. In den namiddag vonden wij een redelijke ankerplaats onder den wal van een klein eiland, waar wij dien nacht bleven liggen, en waar ik een groote, mij nog nieuwe vruchtduif schoot, die ik sedert *Carpophaga tumida* heb genoemd. Ook zag ik den zeldzamen witkoppigen ijsvogel (*Halcyon sanrophaga*) en schoot er op, maar zonder hem te raken. Bij het omvaren van een punt liepen wij, met ons groot-zeil omhoog, weder rechtstreeks op een rif aan, maar gelukkig was de wind schier geheel gevallen, en met inspanning aller krachten gelukte het ons aan het gevaar te ontkomen.

Wij hadden nu te zoeken naar de nauwe doorvaart tusschen de eilanden die wij wisten dat hieromstreeks moest te vinden zijn, en die naar de dorpen aan de Zuidzijde van Waigoe voert. Wij voeren eene diepe baai in, die er aanvankelijk veelbelovend uitzag, maar bereikten haar einde met het vallen van den avond. Wij wierpen dus het anker uit om hier den nacht door te brengen, maar daar wij al ons water hadden opgebruikt, waren wij niet in staat rijst voor ons avondmaal te koken. Den volgende morgen vroeg (den 29sten) gingen wij aan wal tusschen de wortelboomen (*), en vonden op eenigen afstand van het strand een weinig water, dat mij van een groot

deel mijner zorgen bevrijdde, en ons in staat stelde om den tocht langs de kust voort te zetten ten einde de doorvaart te zoeken of een persoon op te sporen die ze ons kon aanwijzen. Gedurende de drie dagen die wij nu tusschen de riffen en eilanden hadden doorgebracht, hadden wij slechts eene enkele kleine kano gezien, die ons tamelijk dicht genaderd was, maar daarna, zonder op onze seinen acht te geven, zich in een andere richting verwijderd had. De stranden schenen geheel verlaten. Geen huis, geen boot, geen menschelijk wezen, geen rookwolkje was ergens te zien, en daar wij geen anderen koers konden volgen dan de telkens veranderende wind ons veroorloofde (wijl wij genoegzame handen misten om een eind weegs van eenige beteekenis te roeien), scheen het vooruitzicht dat wij onze bestemming bereiken zouden, tamelijk verwijderd en onzeker. Nadat wij de diepe baai waarin wij ons bevonden, tot haar uiterste Oosteinde bevaren hadden, zonder eenig spoor van een doorvaart te ontdekken, wendden wij ons westwaarts en hadden het geluk een klein dorp te vinden, uit zeven armzalige, op palen gebouwde huizen bestaande. Gelukkig kon de Orang-kaja of het hoofd een weinig Maleisch spreken, en van hem vernamen wij dat de doorvaart die wij zochten werkelijk mondde in de door ons verkende baai, maar dat men ze niet kon zien tenzij men zich zeer dicht bij den wal bevond (*). Hij zeide ons dat de straat zeer smal was en zich tusschen meren en rotsen en eilanden kronkelde, en dat wij twee dagen werk zouden hebben om het groote dorp Moeka, en nog drie daarenboven om het dorp Waigeoe te bereiken (*). Ik slaagde er in twee mannen te huren die ons naar Moeka vergezellen en eene kleine boot voor de terugreis medevoeren zouden; maar daar wij een dag op onze gidsen moesten wachten, nam ik mijn geweer op en deed een kleinen uitstap in het bosch. Het weêr was vochtig en motterig en het gelukte mij slechts een paar kleine vogels te schieten, maar ik zag de

groote zwarte kaketoë en in een oogwenk ook een paar paradijsvogels, wier luid gekrijsch wij gehoord hadden toen wij het eerst het strand naderden.

Den volgenden morgen (den 1sten Juli) het dorp met een labberkoelte verlatende, brachten wij den geheelen dag door om den ingang van de doorvaart te bereiken, die het voorkomen heeft eener kleine rivier en door eene vooruitstekende punt voor het oog verborgen is, zoodat het wel niet te verwonderen is, dat wij haar te midden der dichte kustwouden, die overal deze eilanden tot aan den rand des waters bekleeden, niet hadden kunnen ontdekken. Een weinig meer binnenwaarts wordt zij begrensd door steile rotsen, en nadat wij hare nauwe kronkelingen een paar (Eng.) mijlen ver gevolgd hadden, kwamen wij uit in wat een meer scheen te zijn, maar inderdaad een diepe golf was met een nauwen ingang aan de Zuidkust (?). Deze golf was langs de stranden bezaaid met ontelbare rotsige eilandjes, meestal in den vorm van paddestoelen, omdat het water het benedendeel van den onbindbaren koraalkalksteen had weggevreten, zoodat het bovendeele ter breedte van tien tot twintig voeten overhing. Ieder eilandje was bedekt met struiken en boomen van de zonderlingste vormen en meestal gekroond met rijzige en sierlijke palmen, die ook in grooten getale over de ruggen der rotsige stranden verspreid waren. Dit alles vormde een der zonderlingste en schilderachtigste landschappen die ik ooit heb gezien. De stroom die ons door de nauwe straat had gevoerd, hield nu op, en wij waren genoodzaakt te roeien, wat onze korte en zware prauw slechts tragelijk vooruitbracht. Ik ging onderscheidene malen aan wal, maar de rotsen waren zoo steil, scherp en uitgevreten, dat ik het onmogelijk vond mij een weg te banen door de ineengewarde boschjes waarmede zij overal bekleed waren. Het duurde drie dagen eer wij den zuidelijken ingang van de golf bereikten, en toen was de wind zoodanig, dat hij onzen verderen

voortgang geheel belemmerde. Ik stelde mij dus reeds voor dat ik wellicht dagen, ja weken zou moeten wachten, toen, tot mijne groote vreugde en verrassing, eene boot aankwam met een der hoofden van Moeka, die op eene mij onbegrijpelijke wijze vernomen had dat ik op weg was, en was gekomen om mij zijne hulp aan te bieden, terwijl hij ook een geschenk van kokosnoten en groenten voor mij medebracht. Daar hij de kust door en door kende, slaagde hij er in de prauw al roeiende, boomende en zeilende voort te krijgen, en toen de avond viel had hij ons in veilige haven gebracht, wat voor ons na onze langwijlige en ongelukkige reis eene groote uitkomst was. Wij hadden nu acht dagen tusschen de riffen en eilanden om Waigeo rondgezworven en slechts ongeveer 50 (Eng.) mijlen afgelegd, en in het geheel waren juist veertig dagen verlopen sedert wij Goram verlaten hadden.

Dadelijk na onze aankomst te Moeka huurde ik eene kleine boot en drie inboorlingen om mijne verloren manschappen te gaan afhalen, terwijl ik een van mijn eigen gevolg met hen liet gaan, om zeker te zijn dat zij het rechte eiland zouden opzoeken. Na tien dagen keerden zij terug, maar, tot mijne groote spijt en teleurstelling, zonder de manschappen. Het weder was zeer slecht geweest, en schoon zij een eiland bezocht hadden in het gezicht van dat waarop de mannen waren achtergebleven, hadden zij niet verder kunnen komen. Zij hadden daar zes dagen op gunstiger weêr gewacht, maar daar hun voorraad opgeteerd was, en de man dien ik met hen had gezonden, zoo ziek was geworden, dat zij aan zijn leven wanhoopten, waren zij teruggekeerd. Daar zij nu het eiland kenden, besloot ik hen een tweede proef te doen nemen, en door een ruime betaling met messen, doeken en tabak en overvloed van levensmiddelen, lieten zij zich bewegen om dadelijk onder zeil te gaan. Zij keerden niet terug voor den 29sten Juli, daar zij onderweg eenige dagen in hun eigen dorp, Bessir, vertoeft hadden; maar

ditmaal waren zij geslaagd en brachten mijne beide verloren manschappen mede terug, in tamelijk goede gezondheid, ofschoon een weinig zwak en mager. Zij hadden juist eene maand op het eiland vertoefd, hadden water gevonden en zich gevoed met wortelen en de teedere bloemstengels eener soort van Bromelia, schaaldieren en eenige schildpadeieren. Daar zij naar het eiland gezwommen waren, hadden zij te zamen slechts één broek en één hemd gehad om zich te kleeden, maar zij hadden een hut gemaakt van palmladeren, en waren er, alles te zamen gerekend, goed afgekomen. Zij hadden gezien dat ik op het tegenoverliggend eiland drie dagen op hen gewacht had, maar hadden den moed niet gehad om derwaarts over te steken, uit vrees dat de sterke stroom hen naar zee zou voeren, in welk geval zij reddeloos verloren zouden geweest zijn. Zij hadden zich verzekerd gehouden dat ik hen bij de eerste gelegenheid zou laten afhalen, en schenen mij dankbaarder omdat ik dit gedaan had, dan gewoonlijk bij inboorlingen het geval is. Voor mij was het een aangename gedachte, dat mijne reis, hoe ongelukkig ook, althans geen menschenlevens gekost had.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Zie boven blz. 126, 127.

(²) Het is het grootste eener groep van 13, onder Misool behorende eilanden, de Kanari-eilanden genoemd.

(³) Wallace noemt op zijn kaartjes deze weinig bekende groep "de Mesmon-eilanden." Zij liggen ongeveer in het midden tusschen Gagi en Poppa en ten W. van de talrijke groep der Tamean- (of Tameai-) en Faam-eilanden. Op onze Nederlandsche kaarten vind ik daar ter plaatse twee eilandjes met den naam "Kommerrust"; het derde ten N. der twee andere ontbreekt. Iets meer westwaarts wijzen zij een ander eiland aan, "Pisau" geheeten, en nog iets meer westelijk een met den naam van "Vlaming".

(4) Of rhizophoren. De *Rhizophoreae* zijn alom in Insulinde een voor-naam bestanddeel der zeestrandbosschen langs de moerassige kustzoomen. Zij hebben een donkeren stam en takken, en zijn met uit de hoogte nederdalende wortels in de modder bevestigd, zoodat de boom op stutten schijnt te staan. De kruinen vormen een dicht ineengeweven donker loofgewelf. Deze boomen oefenen een grooten invloed uit op de aanslibbing, daar het dichte samenweefsel der wortels den bodem vaster maakt, de beweging des waters vertraagt, de bezinking der vaste stoffen die in het naar zee stroomende water voorhanden zijn, bevordert, en de voorwerpen vasthoudt die door de zee op strand zijn geworpen, en anders door de eb weder zouden worden weggevoerd.

(5) Onze beschrijvingen en kaarten van Waigeoe zijn zoo gebrekkig, dat wij dit gedeelte van het verhaal van Wallace slechts met moeite en onzekerheid kunnen volgen. De Noordkust werd in 1775 door Forrest en in 1818 en 1823 door Freycinet en Duperrey met de korvetten Uranie en Coquille verkend, en v. Rosenberg stak in 1860, gelijktijdig met het verblijf van Wallace op dit eiland, van Batante naar Waigeoe over, bevoer de zoogenaamde Chabrol-baai (waarover zie de volgende noot) tot de kampong Waigeoe, en bezocht, van daar teruggekeerd, ook Moeka, dat hij bestendig Oemka noemt. (Zie "Verhaal eener reis naar de eilanden Misool, Salawatie, Batanta en Waigeoe", in Natuurk. Tijdschr. v. N. I., Dl. XXIV, bl. 362). De overige details op onze kaarten zijn waarschijnlijk grootendeels van oude Compagnie-kaarten overgenomen. Van de Westkust, waartoe het voorafgaande gedeelte van Wallace's verhaal betrekking heeft, vinden wij alleen eenig nader bericht bij Forrest, "Voyage aux Moluques et à la Nouvelle Guinée", p. 84, en zeer enkele bijzonderheden die v. Rosenberg van de inboorlingen vernam.

Wanneer wij het bericht van Wallace goed zullen vatten, moeten wij ons Gemien of Gammen, dat op onze kaarten zich als een afzonderlijk eiland langs de westelijke helft van Waigeoe's Zuidkust uitstrekt, als één geheel daarmede denken; en daar de Westpunt van dit eiland (Tandjong Waisilip?) aanmerkelijk voorbij den Zuidwesthoek van Waigeoe zelf vooruitspringt, kan zij op die wijze als de zuidelijke grens beschouwd worden van de uitgestrekte baai die zich aan de Zuidwestzijde van Waigeoe vormt, en waarin dan de doorvaart tusschen Waigeoe en Gemien — de doorvaart door Wallace gezocht — werkelijk gezegd kan worden te monden.

Forrest noemt de, helaas! zeer verminkte namen van een aantal kleine en lage eilanden die vóór de baai liggen, dezelfde waartusschen Wallace zoo lang heeft omgezworven. Het dorp in de baai, door Wallace aangedaan, noemt hij op zijn schetskaartje Kowie; het is waarschijnlijk hetzelfde als dat door v. Rosenberg onder den naam Kweef vermeld. Dit dorp zullen wij aan de Noordzijde der baai moeten zoeken, daar Wallace het aantreft als hij van het uiterste Oosteinde der baai westwaarts zeilt. Tandjong Kweef bij von Rosenberg is naar alle waarschijnlijkheid de kaap waarin die Noordkust der baai ten Westen uitloopt. De baai zelve noemt v. Rosenberg "de inham van Kweef", en zij levert, volgens hem, gelijk trouwens natuurlijk is, in den Oostmoeson een veilige ankerplaats op.

(⁶) Om van Moeka (Oemka) naar Waigeoe te komen, moet men, na nog een eind de kust van Waigeoe oostwaarts te zijn gevolgd, het water invaren dat op oudere kaarten als een zeer diepe baai, onder den naam van Chabrolbaai, wordt voorgesteld, maar volgens v. Rosenberg inderdaad een geheel ander karakter heeft. Er ligt namelijk in het midden des eilands een binnenmeer, Telaga Waigeoe genoemd, 11 mijlen lang en van drie tot vijf mijlen breed, en van de Noordkust slechts gescheiden door de zeer smalle landengte van Fak-fak, het Offak van Freycinet. Dit meer staat met de zee ten Zuiden in verbinding door een straat of kreek, die den naam draagt van Straat Kabiai, in zuidoostelijke richting tusschen steil gebergte kronkelt, van twee tot vierhonderd ellen breed is, en berucht is door een stroom die bij vloed naar binnen, bij eb naar buiten gaat, en waarvan de hevigheid schier voorbeeldeloos is, zoodat het bevaren dezer straat met groote moeilijkheid gepaard gaat. In deze straat mondt aan de rechterzijde het riviertje Kabiai en aan de linkerzijde, een weinig hooger, een tweede kanaal, dat, zegt v. Rosenberg, "zich uren lang door de westelijke helft van Waigeoe heenslingert." Ik herinner mij hierbij dat Forrest, p. 88, aan de Westkust, even benoorden de in de vorige noot beschreven baai, een plaats vermeldt, Ilkalio geheeten, "où l'on m'a dit qu'il y a un profond détroit qui divise l'île de Waigyou". Dit is dan vermoedelijk het uiteinde van het bedoelde kanaal, dat derhalve het geheele zuidwestelijke gedeelte van Waigeoe van het overige des eilands afsnijdt. De kampong Waigeoe zelve ligt aan het riviertje Sam-sam, dat zich in de Telaga uitstort, en is, volgens de gegeven beschrijving van hare ligging, niet gemakkelijk toegankelijk.

(¹) Men noemt dan ook dat water doorgaans de golf van Gemien, en beschouwt Gemien als een eiland zoodanig voor deze golf gelegen, dat aan weërszijden slechts een smalle straat of kreek overblijft, waardoor zij met de zee gemeenschap heeft. De "nauwe ingang aan de Zuidkust", waarvan Wallace hier spreekt, is de straat aan de Oostzijde van Gemien, die eene bijna zuidwaartsche richting heeft. Deze straat weder uitvarende om het verder oostwaarts aan de Zuidkust gelegen Moeke te bereiken, heeft Wallace dus het geheele eiland Gemien ten Noorden omgezeild. Later vertoefde hij te Bessir, eene kampong aan de Zuidzijde van dit eiland, zooals in hoofdstuk XXXVI verhaald wordt, en beschrijft dan ook bij die gelegenheid Gemien nader als een werkelijk door het op de reis naar Moeke bevaren kanaal geheel van Waigeoe afgezonderd eiland.

ZES EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

WAIGEEOE.

(Juli tot September 1860.)

Het dorp Moeka, op de Zuidkust van Waigeoe, bestaat uit een aantal kleine hutten, deels in het water, deels op het strand gebouwd en onregelmatig verstrooid over eene uitgestrektheid van omstreeks een halven paal, langs een ondiepe baai. De omtrek is bedekt met laag bosch, afgewisseld door enkele bebouwde plekken; maar ongeveer een halven paal achter de woningen rijst het oorspronkelijk woud omhoog, doorsneden van enkele paden die zich een paar palen ver binnenwaarts uitstrekken en naar eenige huizen en kostgronden voeren. Het land om Moeka is over het geheel vlak en op sommige plaatsen moerassig, en achter het dorp loopen een paar riviertjes, die zich in zijne nabijheid in zee storten. Daar het mij weldra bleek dat ik hier geen huis, voor mijn doel geschikt, zou kunnen vinden, en daar ik zoo vaak reeds het voordeel ondervonden had van dicht bij of even in het bosch te wonen, koos ik eene plaats uit die nabij een der paden en der riviertjes en in de schaduw van een prachtigen vijgeboom, die aan den rand van

het bosch stond, was gelegen, en met behulp van een half dozijn inlanders, die ik tot dit einde huurde, maakte ik deze effen en ving aan een huis te bouwen. Daar ik niet voornemens was hier zoo lang te vertoeven als ik te Doreh had gedaan, vergenoegde ik mij met eene lange, smalle en lage loods, aan de ééne zijde ongeveer zeven en aan de andere omstreeks vier voet hoog, waarvoor slechts weinig hout noodig was en die in zeer korten tijd was opgeslagen. Onze zeilen met eenige oude atappen van een verlaten hut in het dorp vormden de wanden, en het dak bestond uit een aantal kadjangs of matten van palmladeren ('). Op den derden dag was mijn huis gereed en waren al mijne zaken daarin geplaatst en behoorlijk gerangschikt om aan 't werk te kunnen gaan, en ik achtte mij recht gelukkig dat ik zoo spoedig en op eene zoo welgelegen plaats gevestigd was.

Tot dusverre was het fraai weder geweest, maar in den nacht viel er een zware regen, en nu bleek het dat ons dak van matten niet tegen het water bestand was. Eerst begon het te droppelen, en weldra werd alles overstroomd. Ik was genoodzaakt midden in den nacht op te staan om mijne insecten-doozen, rijst en andere vergankelijke zaken in veiligheid te brengen, en voor mij-zelf een droge slaappleats te zoeken, daar mijn bed geheel doorweekt was. Nieuwe lekkages ontstonden naarmate de regen voortduurde, en wij allen brachten een ellendigen en slapeloozen nacht door. Des morgens echter scheen de zon helder, zoodat wij alles in de lucht konden brengen om te drogen. Wij beproefden nu te ontdekken waarom de matten gelekt hadden, en wij meenden de reden daarin te vinden dat zij het onderst boven waren gelegd. Nadat wij ze allen omgekeerd en tegen den avond alles weder droog en in orde gekregen hadden, gingen wij weder naar bed; maar vóór middernacht werden wij andermaal gewekt door stroomen van regen en door lekkages niet minder erg dan te voren. Ook nu weder

was alle kans op slapen verkeken, en den volgenden dag werd het dak op nieuw uit elkander genomen, en nu kwamen wij tot de overtuiging dat het gebrek had aan genoegzame helling voor matten, ofschoon ze voldoende zou geweest zijn voor de gewone bedekking met atap. Ik kocht derhalve eene partij oude en enkele nieuwe atappen, en in die gedeelten waar zij te kort schoten, vouwden wij de matten dubbel, en toen smaakten wij ten laatste de voldoening dat ons dak tamelijk waterdicht was.

Ik was nu in staat om mij met de natuurlijke historie des eilands te gaan bezig houden. Bij mijne eerste aankomst veraste het mij te vernemen, dat er te Moeka geen paradijsvogels waren, ofschoon zij in overvloed gevonden werden te Bessir, op welke plaats de inboorlingen ze vingen en hunne huiden bereidden. Ik verzekerde de lieden dat ik het geschreeuw dier vogels in de nabijheid van het dorp gehoord had, maar zij konden niet gelooven dat hun kreet mij bekend kon zijn. En toch, den eersten keer dat ik in het bosch ging, hoorde ik ze niet slechts, maar zag ik ze ook, en overtuigde ik mij dat ze daar lang niet zeldzaam waren; maar zij waren uitermate schuw, zoodat het lang duurde eer wij er een machtig werden. Mijn jager schoot eerst een wijfje, en kort daarna kwam ik een fraai mannetje zeer dicht op de hielen. Het behoorde, zooals ik verwachtte, tot de zeldzame roode soort, *Paradisea rubra*, die alleen dit eiland bewoont en nergens elders voorkomt (*). De vogel was zeer laag bij den grond en liep over een tak om insecten te zoeken, nagenoeg zooals een specht doet, terwijl de lange, zwarte, lintvormige staartdraden afhingen met de bevalligste dubbele kromming die men zich denken kan. Hij was onder het bereik van mijn schot, en ik wilde mijn roer op hem aanleggen, dat eene kleine lading van kruit en hagel n°. 8 bevatte, zoodat zijn gevederte niet kon beschadigd worden, maar het geweer weigerde, en in een oogwenk was hij in het dichtste van het gebladerte verdwenen. Op een anderen dag zagen wij op verschillende uren niet min-

De Roodde Paradijsvogel (*Paradisaea rubra*).

der dan acht fraaie mannetjes, en viermaal gaven wij vuur op hen; maar ofschoon wij andere vogels op denzelfden afstand bijna nooit misten, ontkwamen zij allen, zoodat ik begon te vreezen dat ik deze fraaie soort nooit zou machtig worden. Eindelijk echter begonnen de vruchten aan den vijeboom dicht bij mijn huis te rijpen, en vele vogels kwamen er van eten; en

op zekeren morgen, terwijl ik bezig was mijne koffie te slurpen, zag ik een mannetjes paradijsvogel op de kruin nederstrijken. Ik greep mijn geweer, plaatste mij onder den boom, en kon, opziende, den vogel van den eenen tak naar den anderen zien overvliegen, en nu hier, dan daar in een vrucht bijten, maar voordat ik, op zulk eene hoogte (want de boom was een der hoogste in de tropische gewesten), met genoegzame juistheid op hem kon mikken, was hij weder verdwenen in het bosch. Wel werd nu de boom elken morgen door deze vogels bezocht; maar zij vertoefden zoo kort, waren zoo snel in hunne bewegingen, en werden door het lager geboomte zoozeer aan mijn oog onttrokken, dat het mij eerst nadat ik dagen lang op de loer gelegen en een paar malen misgeschoten had, gelukte er een te treffen — een mannetje in den prachtigsten vederdos.

De vogel verschilt zeer van de beide groote soorten die mij tot hiertoe waren in handen gekomen (*), en ofschoon hij de bekoorlijkheid mist die zij aan hunne lange gouden slepen verschuldigd zijn, is hij in vele opzichten nog merkwaardiger en nog schooner. Kop, rug en schouders zijn bekleed met een rijker geel, de donker metaalgroene kleur van de keel strekt zich verder over den kop uit, en de vederen op het voorhoofd zijn verlengd tot twee kleine opzetbare kuiven. De zijvederen zijn korter, maar van een schitterend roode kleur, uitlopende in fijne witte punten, en de verlengde staartvederen zijn vertegenwoordigd door twee lange, stijve, glanzige linten, zwart, dun en halfcylindrisch, en die met een spirale kromming bevallig afhangen.

Ook onderscheidene andere belangwekkende vogels, en daaronder omstreeks een half-dozijn geheel nieuwe, werden hier geschoten; maar daaronder waren er geene die door schoonheid uitmunten, behalve de bekoorlijke kleine duif *Ptilonopus pulchellus*, die ik, met verscheidene andere duiven, schoot in den meergemelden vijeboom in de nabijheid mijner woning. Deze

duif is aan de bovenzijde prachtig groen, met een gloeiend karmozijnen voorhoofd, en aan de onderzijde aschachtig wit en schitterend geel, met violet-rood gestreept.

Op den avond onzer aankomst te Moeka nam ik een luchtverschijnsel waar dat ik voor Noorderlicht zou gehouden hebben, indien ik mij gemakkelijker had kunnen overtuigen dat het mogelijk was dit waar te nemen op een punt een weinig ten Zuiden van den evenaar. De nacht was helder en stil, en aan den noordelijken hemel vertoonde zich een wijd verspreid licht, met een aanhoudende opvolging van flauwe loodrechte vlammen of flikkeringen, geheel gelijk aan een gewoon Noorderlicht in Europa. De volgende dag was fraai, maar daarna werd het weder voorbeeldeloos slecht, in aanmerking genomen dat wij ons bevonden in hetgeen het droge jaargetijde had behooren te zijn. Dit natte weder duurde ongeveer een maand, en al dien tijd zagen wij de zon òf in 't geheel niet, òf slechts gedurende één of twee uren omstreeks den middag. Des morgens en des avonds en schier den ganschen nacht door regende of motterde het, en onstuimige winden, met donkere wolken, maakten het dagelijksch programma uit. Behalve dat er de koude aan ontbrak, was het weder juist zoo als in een zeer slechte November- of Februari-maand ten onzent.

De lieden van Waigeoe zijn geene echte inboorlingen van het eiland, dat geen "Alfoeren" of oorspronkelijke bevolking bevat (*). Zij schijnen een gemengd ras te zijn, deels van Hamaheira, deels van Nieuw-Guinea afkomstig. Waarschijnlijk hebben zich hier Maleiers en Alfoeren van eerstgenoemd eiland nedergezet, en hebben velen hunner Papoesche vrouwen van Salwati of Doreh genomen, terwijl de toevloed van volk van die plaatsen, alsmede van slaven, geleid heeft tot de vorming eener bevolking waarin men schier alle overgangen van een nagenoeg zuiver Maleisch tot een geheel en al Papoesch type kan waarnemen. De taal die deze lieden spreken, is echter geheel Papoesch

en dezelfde die overal in gebruik is op de kusten van Misool, Salwati, de Noordwestkust van Nieuw-Guinea en de eilanden in de Groote Geelvinkbaai; — een feit dat duidelijk aanwijst op welke manier de vestigingen ter kust zijn gevormd. Dat zoo vele der eilanden tusschen Nieuw-Guinea en de Molukken (*) — zooals Waigoe, Gebeh, Poppa, Obi, Batjan, alsmede de zuidelijke en oostelijke schiereilanden van Halmahera — geene oorspronkelijke bewoners bezitten, maar klaarblijkelijk bewoond worden door zwervers van zeer gemengde afkomst, is een merkwaardige bevestiging van de juistheid der onderscheiding tusschen Maleiers en Papoea's als geheel verschillende rassen, die oorspronkelijk ieder hun eigen afgezonderd terrein bewoonden. Indien deze twee groote rassen niets anders dan wijzigingen waren het eene van het andere, dan zouden wij mogen verwachten in het gebied dat hen vaneen scheidt, een met beiden gelijkslachtig ras van inboorlingen te zullen vinden, dat tusschen hen beiden een overgang vormde. Zoo zijn er, bij voorbeeld, tusschen de blankste Europeanen en de zwartste Klings (*) van zuidelijk Indië in de tusschenliggende gewesten gelijkslachtige rassen, die een trapswijzen overgang van dezen tot genen vormen; terwijl in Amerika, ofschoon de kleurlingen allerlei graden van vermenging tusschen den Anglo-Sakser en den Neger, den Spanjaard en den Indiaan vertoonen, echter geen met beiden gelijkslachtig ras gevonden wordt, dat den natuurlijke overgang tusschen de eenen en de anderen uitmaakt. In den Indischen Archipel hebben wij een volkomen duidelijk voorbeeld van twee radicaal verschillende rassen die blijkbaar tot elkander zijn genaderd, en in een nog zeer nieuw tijdperk der geschiedenis van den mensch zich op een onbezet gebied met elkander vermengd hebben; en ik houd mij overtuigd, dat ieder onbevooroordeeld onderzoeker, die deze bevolkingen op de plaats zelve bestudeert, met mij de meening zal deelen, dat dit de ware oplossing is van het vraagstuk aangaande hare onderlinge ver-

houding, en dat het bijna algemeen aangenomen gevoelen dat zij slechts wijzigingen zijn van een en hetzelfde ras, bepaaldelijk moet worden verworpen.

De lieden van Moeka leven in dien staat van afzichtige armoede dien men bijna overal aantreft waar de sagoboom overvloedig is. Zeer weinigen onder hen geven zich de moeite om iets van groenten of vruchten te kweken, maar zij leven schier uitsluitend van sago en visch, terwijl zij een weinig tripang of karet verkoopen om zich de schamele kleding te verschaffen die zij behoeven. Toch bezitten verreweg de meesten hunner een of twee Papoesche slaven, wier arbeid hen voedt, terwijl zij zelven in schier volstrekten lediggang leven. Hun eentonig bestaan kent geene andere afwisseling of verlevendiging dan die hunne kleine tochten om te vissen en handel te drijven hun opleveren. Zij staan onder het bestuur van den Sultan van Tidore (?), wien zij jaarlijks eene kleine schatting van paradijsvogels, karet of sago betalen. Om zich dat een en ander te verschaffen, doen zij jaarlijks in het fraaie seizoen eene handelsreis naar het hoofd-eiland Nieuw-Guinea, waarop zij eenige goederen medenemen die zij van een Cerameeschen of Boegineeschen koopman op krediet krijgen. De hooge prijzen die zij van de inboorlingen weten te bedingen, stellen hun in staat genoeg te winnen om hunne schatting te betalen en nog iets voor zich-zelfen over te houden.

Zulk een land is niet aangenaam om in te wonen, want daar niemand meer heeft dan hij voor zich-zelfen behoeft, is er niets te verkoopen; en indien zich daar niet gedurende mijn verblijf een koopman uit Ceram had opgehouden, die een kleinen groentetuin had en wiens bedienden nu en dan wat visch overhielden, zou ik dikwijls niets te eten hebben gehad. Kippen, vruchten en groenten zijn te Moeka schaars te verkrijgen artikelen van weelde, en zelfs kokosnoten, zoo onmisbaar voor

de oostersche keuken, zijn er niet te bekomen; want ofschoon het dorp eenige honderden kokosboomen telt, worden al de vruchten onrijp gegeten, om de plaats der groenten te vervullen, die de bewoners te lui zijn om te kweken. Verstoken van eieren, kokosnoten en pisangs hadden wij een uiterst schrale keuken, en daar het onstuimige weder ongunstig was voor de vischvangst, moesten wij ons vergenoegen met de weinige eetbare vogels die wij konden schieten, nu en dan afgewisseld door een koeskoes of oosterschen opossum (*), het eenige viervoetige dier, varkens uitgenomen, dat op het eiland gevonden wordt.

Ik had op mijn vijfgeboom nog slechts twee mannetjes paradijsvogels geschoten, toen zij ophielden dien te bezoeken, hetzij omdat de vruchten schaarsch werden, hetzij omdat zij schrander genoeg waren om het gevaar in te zien. Wel hoorden en zagen wij ze gedurig in het bosch, maar in een gansche maand gelukte het mij zelfs niet éénmaal er een machtig te worden. Daar het nu het hoofddoel van mijn bezoek op Waigee was, deze vogels te krijgen, besloot ik mij naar Bessir te begeben, waar een aantal Papoea's zich met het vangen en bereiden der vederen van deze vogels bezig houden. Ik huurde voor deze reis een kleine vlerkprauw en liet een mijner bedienden te Moeka achter om op mijn huis en goed te passen. Wij moesten dagen lang op gunstig weder wachten, en toen wij eindelijk op een morgen vroeg van wal staken, bereikten wij Bessir eerst laat in den avond, na een moeilijken en onaangename overtocht. Het dorp Bessir is op de punt van een klein eiland in het water gebouwd. Het voornaamste voedsel der inwoners zijn klaarblijkelijk schelp- en schaaldieren, want in het ondiepe water tusschen de huizen en het land lagen de schelpen opgestapeld tot verbazende hoopen, niet onderdoende voor de bekende "Kjökken-möddinger" der Deensche eilanden, en misschien bestemd om, even als deze thans, in de toekomst

het voorwerp der nasporingen van de oudheidkenners te worden (*). Wij brachten den nacht door in de woning van het hoofd, en staken den volgenden morgen van het kleine eiland over naar den tegenoverliggenden wal, om daar eene geschikte verblijfplaats voor mij op te sporen. Dit gedeelte van Waigoe is inderdaad een afzonderlijk eiland, gelegen ten Zuiden van de nauwe kreek die ik was doorgevaren om naar Moeka te komen (*). Het schijnt schier geheel uit opgeheven koraal te bestaan, terwijl het noordelijk eiland harde kristallijnen rotsen bevat. De oevers bestaan uit een reeks van lage kalksteenklippen, zoodanig uitgevreten door het water, dat het bovendeel er doorgaans overheen hangt. Met groote tusschenruimten bespeurt men hier en daar kleine inhammen of openingen, waardoor riviertjes uit het binnenland afstroomen; en in eene van deze gingen wij aan land, terwijl wij onze boot op eene plek van wit zandig strand sleepten. Onmiddellijk daarboven was een groot pas aangelegd plantsoen van jams en pisang, en een kleine hut, die het hoofd bereid was mij ten gebruike te geven, indien ik er mij mede vergenoegen wilde. Het was een huisje voor een dwerg, juist acht voet in het vierkant groot, en op palen geplaatst, zoodat de vloer vier en een halven voet boven den grond verheven was, terwijl de nok zich ten hoogste vijf voet boven den vloer verhief. Daar ik zonder mijn schoenen zes voet één duim lang ben, kon ik die beperkte ruimte niet zonder schrik aanzien; maar daar mij bleek dat de andere huizen veel verder van het water verwijderd, vreeselijk morsig en met bewoners opgepropt waren, besloot ik de kleine woning maar dadelijk te aanvaarden en er mij zoo goed mogelijk in te schikken. In het eerst dacht ik er over, den vloer er geheel uit te nemen, waardoor zij hoog genoeg zou worden om mij te veroorloven zonder bukken uit en in te gaan; maar het bleek mij dat ik alsdan ruimte zou te kort komen. Ik besloot dus haar te laten zooals

zij was, en nadat ik haar duchtig had laten schoonmaken, liet ik er mijn bagage in brengen. De ruimte, boven den vloer gebruikte ik voor slaap- en provisiekamer, en in die daar beneden (welke aan alle zijden open was) zette ik mijn kleine tafel vast, rangschikte mijn kisten en doozen, maakte hangende planken, lei een mat op den vloer met mijn teenen stoel er op, en hing een tweeden mat op aan de zijde waarvan de wind kwam; en nu kon ik door er bukkend en met de noodige voorzorg in te kruipen, mij in mijn stoel plaatsen, zonder

Mijne woning te Bessir.

dat mijn hoofd met den zolder in dadelijke aanraking kwam. Hier woonde ik zes weken lang tamelijk op mijn gemak, en gebruikte al mijne maaltijden en deed al mijn werk aan mijne kleine tafel, waar ik een dozijn malen daags in half-horizontale houding naartoe en vandaan moest kruipen; terwijl ik, na mijn hoofd bij het plotseling opstaan eenige malen duchtig gestooten te hebben, allengs mij naar de omstandigheden leerde schikken. Wij maakten een kleinen snuiver met een hellend dak buiten tegen het huis aan om als keuken te dienen, en

sloegen een bank op waarop mijne jagers hunne vogels konden onthuiden. Wanneer ik des nachts naar mijne vliering kroop, spreidden zij hunne matten op den vloer beneden, en niemand onzer pruttelde over onze huisvesting.

Ik begon mijne taak met de mannen te laten ontbieden die zich gewoonlijk met het vangen der paradijsvogels onledig hielden. Ik toonde hun mijne bijlen, messen, kralen en doeken, en beduidde hun, zoo goed dit met teekens mogelijk was, welken prijs ik voor versch gedooide exemplaren zou willen betalen. Het is hier de algemeene gewoonte om alles vooruit te betalen; maar bij deze gelegenheid was slechts één man stout genoeg om goederen ter waarde van twee vogels aan te nemen. De overigen waren achterdochtig, en wilden, eer zij zich met mij inlieten, zich van den afloop van dien eersten handel met den vreemdeling vergewissen, den eenigen blanke die nog ooit hun eiland betreden had. Na drie dagen bracht de man die de goederen had aangenomen, mij zijn eersten vogel, — een zeer fraai en nog levend exemplaar, maar welks staart en vleugelen, doordien hij hem in een kleinen zak had gestopt, erg geknakt en beschadigd waren. Ik trachtte hem en de anderen die hem vergezelden te beduiden, dat ik de vogels in den meest volkomen staat wenschte te ontvangen, en dat zij ze tot dat einde of moesten dooden, of op een stok laten zitten met een snoer om den poot. Daar zij nu klaarblijkelijk overtuigd waren dat ik het eerlijk met hen meende en niets kwaads tegen hen in het schild voerde, namen nog zes anderen goederen aan, de een voor slechts éenen vogel, de ander voor meer, een enkele voor niet minder dan zes. Zij zeiden mij dat zij er ver voor hadden te loopen, maar dat zij zouden terugkomen zoodra zij iets gevangen hadden. Na verloop van eenige dagen of een week kwamen sommigen opdagen, die mij een of meer vogels brachten; maar ofschoon zij ze niet langer in zakken bewaard hadden, was er toch niet veel

verbetering in hun toestand. Daar zij ze op verren afstand in het bosch moesten vangen, brachten zij er mij zelden een dien zij niet met de pooten aan een stok gebonden en in dien staat, tot zij een tweeden vingen, in huis bewaard hadden. De arme dieren deden krachtige pogingen om zich te bevrijden, vielen in de asch, of bleven aan den poot hangen tot hij gezwollen en half verteerd was, en dikwijls stierven zij verhongerd of verworgd. Bij één hunner was de fraaie kop bemorst door de hars die van een dammar-toorts was afgedropen; een andere was zoo lang dood geweest, dat zijn maag groen begon te worden. Gelukkig evenwel is de huid en het gevederte dezer vogels zoo vast en sterk, dat zij het wasschen en reinigen beter dan schier eenige andere soort kunnen verdragen; en doorgaans gelukte het mij de van de inlanders verkregen exemplaren zoo goed schoon te maken, dat zij niet merkbaar verschilden van die welke ik zelf had geschoten.

In die enkele gevallen waarin mij de vogels gebracht werden denzelfden dag dat zij gevangen waren, had ik gelegenheid hen in al hunne schoonheid en levendige geaardheid waar te nemen. Zoodra mij bleek dat zij mij doorgaans levend werden gebracht, liet ik door een mijner bedienden een groote bamboezen kooi maken, met bakjes voor eten en water, in de hoop dat ik in staat zou zijn er eenigen in het leyen te houden. Door de inboorlingen liet ik mij takken brengen beladen met eene vrucht daar zij zeer op verlekkerd waren, en het was mij een groot genoegen te zien dat zij er gretig van aten, terwijl zij ook alle levende sprinkhanen die ik voor hen kon bijeenbrengen, met graagte verzwoegen, na hun de pooten en vleugels te hebben uitgetrokken. Zij dronken water in overvloed, en waren gedurig in beweging, in de kooi van stok tot stok springende, zich er nu eens van boven dan eens ter zijde aan vastklemmende, en den eersten dag totdat de nacht viel, zelden een oogenblik rust nemende. Maar den tweeden

dag waren zij altijd minder vlug, ofschoon zij even hongerig bleven, en op den morgen van den derden dag lagen zij bijna altijd dood op den bodem van de kooi, zonder eenige blijk-bare reden. Sommigen aten behalve vruchten en insecten ook nog gekookte rijst; maar hoe ik het ook aanlegde, niet een van de tien waarmede ik achtereenvolgens de proef nam, bleef langer dan drie dagen in het leven. Den tweeden en derden dag waren zij lusteloos, en doorgaans kregen zij stuiptrekkingen, vielen van hun stok en stierven kort daarna. Ik nam de proef met jonge zoowel als met volwassen vogels, maar steeds met denzelfden uitslag, zoodat ik ten laatste de zaak als hópeloos opgaf, en mijne aandacht geheel wijdde aan het bewaren van exemplaren in den best mogelijken toestand.

De roode paradijsvogels worden niet, zooals de verwante soorten van Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden, met stompe pijlen geschoten (¹¹), maar op eene zeer vernuftige wijze gestrikt. Zekere groote tot de Aroideeën behorende klimplant draagt roode, als met een net bekleede vruchten, waarvan deze vogels groote liefhebbers zijn. De jagers steken deze vruchten op een stevigen vorksgewijs vertakten stok, en voorzien zich van een dun maar sterk touw. Daarop zoeken zij in het bosch een boom uit waarop deze vogels gewoon zijn zich neêr te zetten, klimmen in dien boom, maken den stok aan een der takken vast en leggen op zoo behendige wijze een strik in het touw, dat de pooten van den vogel, wanneer hij van de vrucht komt snoepen, er in verward raken, terwijl zij door aan het afhangende eind van het touw te trekken, den stok losmaken, zoodat hij met vogel en al naar beneden komt. Wanneer de vogels elders overvloed van voedsel vinden, gebeurt het somtijds dat de jager van den morgen tot den avond met zijn touw in de hand onder den boom zit, ja zelfs twee of drie dagen achtereen moet wachten, eer in het lokaas gebeten wordt; maar aan den anderen kant gebeurt het ook wel, indien hij zeer gelukkig is,

dat hij op éénen dag twee of drie vogels machtig wordt. Er zijn te Bessir slechts een acht- of tiental personen die deze kunst verstaan, terwijl zij elders op het eiland geheel onbekend is. Ik besloot daarom hier zoo lang mogelijk te vertoeven, dewijl daarin mijne eenige kans was gelegen om een goede serie van exemplaren te erlangen; en ofschoon ik ergens honger moest lijden, daar alles wat voor den beschaafden mensch eetbaar is, schaarsch was of geheel gemist werd, gelukte het mij mijn oogmerk te bereiken.

De groenten en vruchten van de kostgronden in den omtrek waren ontoereikend voor de behoeften der bevolking en werden schier altijd opgedolven of ingezameld eer zij rijp waren. Zeer zelden gebeurde het dat wij een weinig visch konden koopen; kippen waren er in het geheel niet; en bij onze rijst en sago konden wij geen andere vleeschspijzen krijgen dan taaie duiven en koekoeken, en somtijds zelfs ook deze niet. Daar ik reeds acht maanden aan deze reis had besteed, was mijn geheele voorraad van toespis, specerijen en boter opgeteerd, en het was mij onmogelijk van mijn onsmakelijk of smakeloos voedsel genoeg te eten om gezond te blijven. Ik werd zeer zwak en mager en kreeg een zonderlinge ziekte, die echter, zooals ik later vernam, niet onbekend is, een soort van koorts in het voorhoofd. Elken morgen dadelijk na het ontbijt kreeg ik een erge pijn op een kleine plek aan de rechter slaap. Het was een hevig brandend wee, zoo boos als de ergste kiespijn, duurde ongeveer een paar uren, en verdween gewoonlijk tegen den middag. Toen ik hiervan eindelijk verlost was, kreeg ik een aanval van koorts, die mij zoo verzwakte en zoozeer buiten staat stelde ons gewone voedsel te nuttigen, dat ik niet twijfel of ik had het behoud van mijn leven te danken aan een paar blikjes met vleeschnat, die ik lang voor zulk een uitersten nood had bewaard. Dikwijls ging ik uit om plantaardig voedsel te zoeken, en ik achtte het een grooten schat toen ik een groepje ver-

wilderde tomaten vond, met kleine vruchten, ongeveer zoo groot als kruisbeziën (¹²). Ook bereidde ik de toppen van pompoenplanten en varens, bij wijze van groente, en nu en dan kreeg ik eenige nog groene papaja's (¹³). De inboorlingen voeden zich, wanneer zij aan betere spijsen gebrek hebben, met een soort van vleezig zeewier, dat zij koken tot het zacht is. Ook hiermede nam ik de proef, maar het was mij te zout en te bitter om het naar binnen te kunnen krijgen.

Tegen het einde van September werd het voor mij volstrekt noodzakelijk om terug te keeren, ten einde de reize huiswaarts te kunnen doen eer de Oostmoeson verstreken was. De meeste inlanders die betaling van mij hadden aangenomen, hadden de vogels gebracht die ik van hen bedongen had; maar één arme kerel had er geen enkelen kunnen machtig worden, en was zoo eerlijk van mij de bijl terug te brengen die hij bij wijze van voorschot ontvangen had; terwijl een ander, die zich had verbonden om er mij zes te leveren, den vijfden bracht twee dagen vóór den dag voor mijn vertrek bepaald, en onmiddellijk weder het bosch in ging om den laatsten te zoeken. Hij was echter niet teruggekeerd toen wij onze boot begonnen te laden, maar juist toen wij op het punt waren om van wal te steken, kwam hij in allerijl naar ons toeloopen, den vogel omhoog houdende, dien hij mij ter hand stelde, terwijl hij met groote zelfvoldoening zeide: "nu ben ik u niets meer schuldig." Dit waren opmerkelijke en zeer onverwachte proeven van eerlijkheid onder wilden, in gevallen waarin het hun zeer gemakkelijk zou geweest zijn oneerlijk te wezen, zonder dat zij ontdekking of straf behoeften te vreezen.

Het land rondom Bessir was zeer heuvelachtig en woest, dicht bedekt met scherp getande en uitgevreten kristallijne rotsen, en met zonderlinge kleine kloven en ravijnen doorsneden. De paden liepen dikwijls door deze rotsige spleten, die

in het diepst van het woud zich uiterst somber en duister voordeden, en veelal waren opgevuld met fijnbladerige kruidachtige planten en merkwaardige blauw-groene Lycopodiaceeën. Het was op zulke plaatsen dat ik vele van mijne fraaiste kleine vlinders ving, *Sospita Statira*, *Taxila pulcra*, de schitterend blauwe *Amblypodia Hercules* en vele andere. Langs de randen der kostgronden vond ik de fraaie blauwe *Deudorix despoena*, en in de schaduwrijke bosschen de bekoorlijke *Lycaena Wallacei*. Ook ving ik hier de schoone *Thyca Aruna*, die aan de bovenzijde het schitterendst oranje, aan de onderzijde krachtig karmijnrood en glanzig zwart vertoont, en een prachtexemplaar van een groene *Ornithoptera*, volkomen frisch en ongeschonden, dat nog een der juweelen van mijne verzameling uitmaakt (¹⁴).

Mijne verzameling van vogels, ofschoon niet zeer rijk in aantal van soorten, was zeer belangwekkend. Daartoe behoorden een tweede exemplaar van den zeldzamen Nieuw-Guineeschen wouw (*Henicopernis longicaudus*), een groote, nieuwe geitenmelker (*Podargus superciliaris*), en een allermerkwaardigste grondduif van een geheel nieuw geslacht en opmerkelijk door haar lange en krachtige snab. Zij heeft den naam ontvangen van *Henicophaps albifrons* (¹⁵). Ook was het mij bijzonder aangenaam een fraaie reeks exemplaren te krijgen van een groote vruchtduif met een uitpuiling op den bek (*Carpophaga tumida*), en mij te vergewissen dat deze niet, gelijk men tot dus verre had voorondersteld, een sexueel kenmerk is, maar dat zij in beide geslachten evenzeer voorkomt (¹⁶). In het geheel verzamelde ik op Waigeo slechts 73 soorten van vogels, maar 12 daarvan waren geheel nieuw en vele andere uiterst zeldzaam; en daar ik niet minder dan 24 exemplaren van de prachtige *Paradisea rubra* medevoerde, betreurde ik mijn bezoek op het eiland niet, ofschoon het in lang niet aan mijne verwachtingen beantwoord had.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) *Atap* beteekent eigenlijk *dak* en alles wat tot dekking eener woning dient, maar inzonderheid de daarvoor gebezigde palmbladeren. Over *kadjang* zie boven, blz. 292, noot 31.

(²) Volkomen juist is dit niet, want ook de *Diphyllodes Wilsoni*, door Bernstein *Schlegelia calva* genoemd, komt op Waigeoe voor, zooals trouwens ook Wallace zelf in Hoofdst. XXXVIII vermeldt. In "Nat. Tijdschr. v. Ned. Indië," D. XXVII, blz. 82, zegt Bernstein daarvan: "De vogel bewoont de meer binnenslands gelegen, moeilijk toegankelijke streken van Waigeoe. Hij is echter veel zeldzamer dan de insgelijks Waigeoe en tevens Gemien bewonende *Paradisea rubra* Vieill." Dat de *Paradisea rubra* ook op Gemien voorkomt, doet echter aan de uitspraak van Wallace geen afbreuk; want hij beschouwt Gemien, waar hij zelf de roode paradijsvogels gedurende zijn verblijf te Bessir ving, meer als een deel van Waigeoe dan als een afzonderlijk eiland.

(³) T. w. de *Paradisea apoda* of de groote paradijsvogel van de Aroe-eilanden, en de *Paradisea Papuana*, de gewone soort van Nieuw-Guinea, die, ofschoon kleiner, nauw met de *apoda* verwant is, terwijl deze beide soorten met *Paradisea rubra* de groep der echte *Paradisea's* vormen, die allen de verwante soorten in grootte overtreffen.

(⁴) In het Oosten van den Archipel, van Celebes tot Nieuw-Guinea, noemt men Alfoeren (ook Alifoeren, Halfoeren, Arafoeren, Harafoeren, Alforen, Alfores en Alforias geschreven) de oorspronkelijke heidensche bevolking der binnenlanden, in tegenoverstelling van de Mohammedaansche kolonisten langs de kusten gevestigd. De naam wordt ongeveer even zoo gebruikt als die van "Dajaks" op Borneo, en heeft even weinig als deze ethnologische beteekenis. Volgens den een is de naam afkomstig van de Portugeezen, volgens den ander van de Mohammedaansche kooplieden; maar zijne ware beteekenis en oorsprong schuilen geheel in het duister. De hybridische afleiding die Crawford er van geeft, in zijn "Descriptive Dictionary of the Indian islands", art. Alforas (naml. van het Arab. lidw. *al* en het Portug. *fora*, buiten, zoodat de beteekenis zou zijn *zij die buiten het Portugeesch gezag leefden*), is eigenlijk de vermelding niet waardig, tenzij als een voorbeeld van de zotte invallen, waarvoor etymologen blootstaan.

De Heer Niemann, die, zooveel de gebrekkige hulpmiddelen toelaten, de

Alfoersche en Papoesche dialecten bestudeerd heeft, deelt mij eene gissing mede, die ons misschien op het spoor der verklaring van dezen duisteren naam kan brengen. Hij houdt dien voor inlandsch en meent dat hij oorspronkelijk op Nieuw-Guinea te huis behoort. "In het binnenland van Doreh," zegt hij, "woont een stam, die onder den naam *Arfoeren* onderscheiden wordt van de *Arfakkers*, andere bewoners van het binnenland, terwijl de kustbewoners van deze streek *Miforen* of beter *Meforen* heeten. De naam van een stam die het binnenland van een zeker eiland bewoont, kan wel allengs een volksnaam geworden zijn tot aanduiding van de bewoners der binnenlanden van alle of de meeste eilanden in het Oosten van den Archipel. Verder westwaarts dan Celebes reikt de benaming niet. Ik vermoed dat zij door Ternatanen en Tidoreezen, die vroeger en menigvuldiger dan de Europeanen Nieuw-Guinea's kusten bezochten en ook veel met Europeanen in aanraking kwamen, verbreid zal zijn. De Alfoeren der Minahasa hebben het woord Alfoer eerst door de Europeanen of Ternatanen leeren kennen. Zij zeggen steeds *Alifoeroe*, welke vorm blijkbaar slechts eene verzachting of welluidender uitspraak, overeenkomstig den aard hunner taal, is. De letter *f* is vreemd aan het Alfoersch der Minahasa, ofschoon de Alfoer haar zeer goed kan uitspreken; daarentegen wordt zij veel gebruikt in de Papoesche dialecten, terwijl verscheidene Papoesche woorden met de lettergreep *ar* beginnen. Ook vind ik een eilandje Arfoe bij de Geelvinkbaai."

(*) Deze uitdrukking is onjuist, zelfs al neemt men Molukken in den beperkten zin waarover blz. 14, noot 8, is gesproken; want Batjan wordt in ieder geval tot de Molukken zelven gerekend.

(*) Zie Deel I, bl. 44, noot 1. Maar de vraag doet zich voor of Wallace een goed voorbeeld heeft gekozen; want stamverwantschap tusschen de Klings, die toch niet tot de Arische Indiërs behooren, en de volken van Europa, is zeker zeer problematiek.

(?) Vgl. blz. 14, noot 6.

(?) Zie Deel I, blz. 33, noot 17.

(?) "Kjökken-mödding", in het Eng. *Kitchen-midden* ("midden" wordt in sommige streken van Engeland gebruikt voor *dunghill*), beteekent een "hoop van keukenafval." De Deensche archaeologen hebben dezen naam gegeven aan de kolossale hoopen van schelpen van eetbare mollusken die op de kusten der Deensche eilanden in de Oostzee worden gevonden, en die van drie tot tien voet hoog, en van honderd tot duizend voet lang

zijn. Vermengd met deze schelpen vindt men ook afgekloven beenderen, stukken grof aardewerk, asch en steenkolen. Al de overblijfsels van gereedschappen in deze hoopen gevonden, zijn van steen, hoorn, been of hout, en de dieren waarvan de beenderen afkomstig zijn, behooren gedeeltelijk tot soorten die sedert lang uit Denemarken zijn verdwenen.

(¹⁰) Het is namelijk het eiland Gemien, waarover zie noot 7 op het vorige hoofdstuk.

(¹¹) Zie boven, blz. 243.

(¹²) De tomate of liefdeappel (*Lycopersicum esculentum*), ofschoon uit Amerika oorspronkelijk, wordt in Insulinde, evenzeer als in Europa, overal gekweekt, en komt er ook op vele plaatsen verwilderd voor, ofschoon men ze toch nauwelijks zou zoeken in een zoo afgelegen plaats als Gemien. Volgens Rumphius, "Amboinsch Kruidboek", Dl. V, blz. 416, heeft men in Indië twee soorten, de eene aan onze Europeesche gelijk, de andere met kleinere en gladdere bladeren en ronde vruchten, zonder insijding, minder goed van smaak dan de gewone soort.

(¹³) De vruchten van *Carica papaya*, een bekenden door Spanjaarden en Portugeezen uit West-Indië naar Oost-Indië overgebrachten boom, uitvoerig beschreven door Rumphius, "Amboinsch Kruidboek", Dl. I, blz. 148. — De halfrijpe vrucht, aan reepen gesneden en met water en suiker gekookt, is volgens Rumphius een gewone spijs.

(¹⁴) *Sospita* en *Taxila* zijn geslachten van Erycinidae, *Amblypodia*, *Deudorix* en *Lycaena* van Lycaenidae; *Thyca Aruna* is onder den naam van *Pieris Aruna* beschreven door Boisduval en door Snellen van Vollenhoven, "Famille des Piérides", p. 18. *Thyca* is namelijk een nieuw geslacht, door Wallace van *Pieris* afgezonderd. De groene *Ornithoptera* hier bedoeld, is *Ornithoptera Archideus*, eene der verscheidenheden van de zeer verspreide, maar sterk variërende *Ornithoptera Poseidon*. Zie Wallace, "on the Papilionidae of the Malayan region," in "Transactions of the Linnean Society," Vol. XXV, p. 36.

(¹⁵) Al de hier genoemde vogels zijn het eerst door Wallace bekend geworden en ontvingen hun namen van Gray. Ik vind ze althans allen als zoodanig opgegeven op de lijst der vogels van Nieuw-Guinea van Finsch, met deze uitzondering dat hij eerstgemelden als *Pernis longicaudus* Gray aanvoert.

(¹⁶) Deze vruchtduif werd reeds blz. 73 vermeld.

ZEVEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

REIS VAN WAIGEOE NAAR TERNATE.

(29 Sept. tot 5 Nov. 1860.)

Ik had den ouden stuurman te Ternate achtergelaten om op mijn huis te passen en mijne prauw door het breeuwen der voegen en het nazien van huizing, bedekking en tuigage zeilvaardig te maken. Toen ik terugkwam vond ik haar bijna gereed, en dadelijk begon ik te pakken en mij voor de reis klaar te maken. Ons groot-zeil had een der wanden van het huis uitgemaakt, maar de broodwinner en kluiver waren in het dak weggestopt geweest, en toen wij ze opensloegen om te zien of zij eenige herstelling behoefden, bemerkten wij met schrik dat eenige ratten daarin hun nest hadden gemaakt en de zeilen op wel twintig plaatsen doorknaagd hadden. Wij hadden dus matten te koopen om nieuwe zeilen te maken, en dit hield ons zoo lang op, dat de 29ste September aanbrak aleer wij Waigeoe verlieten.

Wij moesten wel vier dagen onder den wal blijven, daar wij door nauwe straten, vol riffen en banken en sterke stroomen, moesten heenworstelen, zoodat wij bij ongunstigen wind in het geheel niet konden vooruitkomen, en toen wij eindelijk hoopen welhaast in volle zee te zijn, tegenstroom en tegen-

wind ons tien mijlen terugdreven naar onze ankerplaats van den vorigen nacht. Dit uitstel deed ons vreezen dat wij gebrek aan water zouden krijgen, indien wij op zee door stilten overvallen werden, en wij besloten daarom, zoo mogelijk, het eiland aan te doen waarop wij onze mannen hadden moeten achterlaten en dat juist in onzen eigenlijken koers lag. Maar wij werden als naar gewoonte gedwarsboomd door den wind, die uit het Z.Z.W. woei in plaats van uit het Z.Z.O., gelijk hij in dezen tijd van het jaar had behooren te doen, en wij moesten nog zeer tevreden zijn dat wij het eiland Gagi (¹) konden bereiken, waar wij bij maneschijn onder naakte vulcanische heuvelen ten anker kwamen. In den ochtendstond beproefden wij eene diepe baai in te varen, aan welker nit-einde wij, volgens de verzekering eeniger visschers van Galela (²), water zouden vinden, maar tegenwind maakte het ons onmogelijk. Zij brachten ons echter in hunne boot naar die plaats, waarvoor zij een doek tot belooning ontvingen, en daar vulden wij onze potten en bamboezen. Daarna vergezelden wij hen met onze prauw naar de plaats hunner legering op de Noordkust van het eiland, om te beproeven of wij daar iets te eten konden krijgen, maar gerookt schildpadvleesch, zoo zwart en hard als stukken steenkool, was alles wat wij bekomen konden. Een weinig verder evenwel lag een kostgrond, behoorende aan lieden van Gebeh en onder toezicht van een Papoeschen slaaf gesteld, en den volgenden dag kregen wij daar eenige pisangs en groenten, in ruil voor een doek en eenige messen. Toen wij van die plaats wilden wegvaren, was ons anker vastgeraakt aan een rots of gezonken blok in zeer diep water, en na vele vergeefsche pogingen om het te lichten, waren wij genoodzaakt ons rotan-touw te kappen en het achter te laten. Wij hadden nu slechts één anker overig.

Bij onze afvaart in den vroegen morgen van den 4den October was de wind nog altijd Z.Z.W., en wij begonnen te

vreezen, dat wij de Zuidpunt van Halmaheira niet zouden kunnen voorbijkomen. De nacht van den vijfden was onstuimig, met donder, maar na middernacht verbeterde zich het weder en wij gingen voort met een flauwe koelte, uitziende naar de kust van Halmaheira, die wij naar onze meening moesten naderen, toen wij achter ons een zwaar gebruis hoorden, als van een sterke rafeling. Het geluid wies snel in kracht en wij zagen een witte streep van schuim naderen, maar zij ging ons ijlings voorbij zonder ons eenig kwaad te doen, daar onze boot gemakkelijk over de golf heengleed. Wel tien- of twaalfmaal, met korte tusschenpoozen, achterhaaldé ons zulk een golf met verbazende snelheid, en toen werd de zee weder volkomen effen, gelijk te voren. Ik begreep dadelijk dat deze golven veroorzaakt werden door eene aardbeving; en als men de oude reizigers raadpleegt, zal men zien dat van oudsher zulke verschijnselen in deze wateren te huis waren. Dampier (*) ontmoette zulke golven nabij Misool en Nieuw-Guinea en beschrijft ze als volgt: "Wij vonden hier zonderlinge stroomen, die met sterke drift liepen, een hooge zee teweegbrachten en zoo luid bruisten dat wij ze konden hooren wanneer zij nog meer dan een mijl van ons verwijderd waren. Overal in het rond scheen de zee gebroken, en het schip werd zoo hevig geslingerd, dat het niet langer luissterde naar het roer. Deze rafelingen duurden gewoonlijk tien of twaalf minuten en daarna werd de zee zoo kalm en effen als een molenvliet. Dikwijls beproefden wij te midden dezer stroomen het lood uit te werpen, maar wij konden geen grond peilen; ook konden wij niet merken dat wij in eenige richting werden medegevoerd. Wij hadden in éenen nacht verscheidene van die tijen, die meestal uit het Westen kwamen, en daar ook de wind uit dien hoek woei, hoorden wij ze gewoonlijk lang voordat ze ons naderden, en streken wij somtijds onze marszeilen, denkende dat het een windvlaag was.

Zij strekten zich van het Noorden naar het Zuiden ver in de lengte uit, maar hunne breedte bedroeg niet meer dan een paar honderd ellen. Ofschoon er slechts weinig wind was, gingen zij ons met verbazende snelheid voorbij, waarna het water weder volkomen effen werd. Even voordat ze ons achterhaalden, gevoelden wij een sterke deining, die echter niet brak." Eenigen tijd daarna vernam ik dat op denzelfden dag waarop wij deze zonderlinge golven hadden waargenomen, eene aardbeving zich op de kust van Halmaheira had doen gevoelen.

Toen de dag aanbrak, zagen wij het land van Halmaheira op eenige mijlen afstands voor ons, maar ongelukkig was de punt een weinig te loevert van ons. Wij trachtten zoo scherp mogelijk aan den wind te brassen om ze voorbij te varen, maar toen wij het strand naderden, kwamen wij in een sterken noordwaarts loopenden stroom, die ons zoo snel medevoerde, dat wij het noodig vonden weder af te houden, om aan zijn werking te ontkomen. Soms naderden wij de punt een weinig en herleefde onze hoop; maar dan viel de wind weder, en dreven wij langzaam weg. Toen de duisternis viel bevonden wij ons weder op dezelfde plaats als des morgens, en om niet nog verder weg te drijven, lieten wij ons anker met omstreeks vijftien vademmen touw afhangen. In den morgen van den 7den waren wij echter een goed eind langs de kust naar boven gedreven, en wij meenden nu dat de eenige kans die ons restte, bestond in de mogelijkheid dat wij in een tegenstroom kwamen die ons veroorloofde te roeien, wanneer wij slechts dicht onder den wal hielden. Maar de prauw was zwaar en de manschap niet voor zwaar werk berekend, zoodat wij wel zes uren noodig hadden eer wij den rand van het rif bereikten dat het strand omzoomde, en daar het ieder oogenblik gebeuren kon dat de wind er op kwam te staan, was onze toestand zeer gevaarlijk. Gelukkig bevond zich op klei-

nen afstand een zandige inham, waarin de uitstrooming van een riviertje het aangroeien van het koraal verhinderde; en tegen den avond bereikten wij dit punt, waar wij den nacht voor anker doorbrachten. Wij vonden hier weder eenige Galelareezen, die zich met het schieten van herten en wilde varkens bezig hielden, maar daar zij geen Maleisch konden of wilden spreken, waren van hen weinig inlichtingen te erlangen. Het bleek ons dat langs het strand de stroom wisselde met het tij, maar dat hij op ongeveer een mijl afstands altijd denzelfden kant uitliep en ons tegen was; en dit gaf ons eenige hoop om de punt alsnog te bereiken, van welke wij nu ongeveer 20 mijlen verwijderd waren. Den volgende morgen bleek ons dat de Galelareezen zich vóór den dageraad uit de voeten hadden gemaakt, misschien omdat zij eenige vage vrees koesterden omtrent onze voornemens. Naar allen schijn hielden zij mij voor een zeeroover. In den loop van den morgen voer ons een boot voorbij, van wier bemanning wij vernamen dat zich een weinig verder naar de punt toe een veel betere haven bevond, waarin zich een menigte Galelareezen ophielden, van wie wij waarschijnlijk eenigen bijstand zouden erlangen. . .

Te drie ure des namiddags, toen de stroom keerde, staken wij van wal, maar daar de wind tegen was, kwamen wij weinig vooruit. Met de invallende duisternis bereikten wij, wel is waar, den ingang van de haven, maar eene neer en een windvlaag dreven ons weér naar het ruime sop. Na zons-
• ondergang woei er een landwind en wij zeilden een weinig in zuidwestelijke richting. Daarop werd het weder stil en wij lieten ons anker veertig vademmen afhangen, om te pogen den stroom tegen te werken; maar het hielp ons bitter weinig, en des morgens bleek ons dat wij weder een goed eind van het strand af waren en juist tegenover onze ankerplaats van den vorigen dag, die wij door hard te roeien op nieuw be-

reikten. Ik gaf mijne manschappen dien dag vrij om uit te rusten en te slapen, en den volgenden morgen, den 10den October, staken wij te twee ure met een landwind op nieuw van wal. Nadat ik hen aan de riemen had gezet en last gegeven om dicht onder den wal te houden, en tot geen prijs naar de ruime zee af te dwalen, ging ik naar beneden, daar ik mij niet heel wel voelde. Maar bij het aanbreken van den dag zag ik, tot mijne groote verbazing, dat wij weder ver van het strand waren. Men verhaalde mij toen dat de wind langzamerhand meer en meer tegen was geworden en ons buiten den koers had gedreven; maar niemand had bezinning genoeg gehad om het zeil te strijken en langs het strand te roeiën, of om mij te roepen. Toen het licht was geworden bespeurden wij dat wij weder waren teruggedreven, en ons op nieuw tegenover onze vroegere ankerplaats bevonden, die wij nu ten derden male door hard roeien moesten bereiken. Nabij het strand gekomen, bemerkte ik dat de stroom ons gunstig was. Ik gaf dus last langs de kust zuidwaarts te varen, en zoo kwamen wij weder nabij den ingang van de tweede haven. Reeds wenschten wij ons geluk dat wij haar ten laatste bereikt hadden, toen plotseling een hevige rukwind uit het Zuid-oosten ons terugslingerde en het onmogelijk maakte haar binnen te varen. Daar ik weinig lust had om op nieuw terug te keeren, besloot ik te beproeven om ten anker te komen. Dit gelukte, maar in zeer diep water en dicht bij de riffen; waarvan ik echter geen gevaar vreesde, daar de heerschende winden zoodanig waren, dat, zoo het anker niet hield, het niet moeilijk zou zijn in volle zee te komen. Toen nu de rukwind voorbij was, had zich de stroom weder in ons nadeel gekeerd. Wij meenden dat wij nu tot omstreeks vier ure des namiddags zouden moeten wachten, maar hoopten alsdan de haven te kunnen binnenvaren.

Maar nu eerst bereikten onze tegenspoeden het toppunt. De

deining, door de windvlaag teweeggebracht, gaf zulke rukken aan onzen kabel, dat hij plotseling diep onder het water afknapte. Wij dreven nu naar zee en heschen onmiddellijk ons groot-zeil, maar wij waren nu zonder eenig anker; en met een schip dat zoo slecht bemand was dat wij niet in staat waren tegen den zwaksten stroom of den flauwsten wind op te roeien, zou het waanzin geweest zijn de nadering dezer gevaarlijke stranden anders dan met een volkomen kalme zee te beproeven. Ook hadden wij nog slechts voor drie dagen leeftocht. Er viel dus niet aan te denken om zonder hulp verdere pogingen te doen om de punt om te zeilen, en ik besloot dadelijk den steven te wenden naar het dorp Gani di loear, omstreeks tien mijlen verder noordwaarts, waar ik vernomen had dat eene goede haven was, en waar wij ons leeftocht en de hulp van eenige roeiers zouden kunnen verschaffen.

Tot hiertoe hadden winden en stroomen zich onveranderlijk tegen onzen tocht zuidwaarts verzet, en wij hadden dus eenigen grond om te verwachten dat zij ons gunstig zouden zijn, nu wij den tegenovergestelden koers wilden volgen. Maar nu ontstond er oogenblikkelijk windstilte, en een oogenblik later stak een westelijke landwind op, waarbij wij geen baat vonden, zoodat wij wederom uren lang moesten roeien, en toen de nacht inviel, het dorp nog niet bereikt hadden. Wij waren echter gelukkig genoeg om een diepe, goed beschutte kreek te vinden, waar het water volkomen effen was, en wij maakten een tijdelijk anker door een zak met steenen van onzen ballast te vullen, die, met een netwerk van rotans omwoeld, ons voor dien nacht genoegzame veiligheid verschaft. Den volgenden morgen gingen mijne manschappen aan wal om hout te kappen, geschikt voor het vervaardigen van nieuwe ankers, en daar, omstreeks den middag, de stroom in ons voordeel veranderde, vervolgden wij den tocht naar het dorp, waar wij eene uitstekende en wel-beschutte ankerplaats vonden.

Bij navraag bleek mij dat de hoofden van dit district verblijf hielden in het andere Gani, aan de Westzijde van het schiereiland (*), en het was noodig boden derwaarts te zenden (die eene halve dagreis hadden af te leggen), om hen van mijne komst te onderrichten en om bijstand te verzoeken. Vervolgens gelukte het mij een weinig sago, gedroogd herte-vleesch en kokosnoten te koopen, waardoor ten minste onze dadelijke behoefte om iets te eten te hebben, bevredigd werd. Wij sliepen dien nacht gerust op onze prauw, die aan den zak met steenen veilig genoeg vastlag.

Den volgenden dag (12 October) gingen mijne manschappen aan 't werk om ankers en riemen te maken. Het echte Ma-

Maleisch anker.

leische anker is vernuftig vervaardigd uit een stuk taai hout, met een weerhaak die tot arm dient, en tot versterking met gevlochten rotans stevig aan den stam gebonden is, terwijl het kruis bestaat uit een langen platten steen, die op dezelfde wijze aan het hout is vastgehecht. Als deze ankers wel gemaakt zijn, houden zij uitstekend goed, en wegens de kostbaarheid van het ijzer, worden zij nog bijna algemeen gebruikt aan boord van de kleinere prauwen. Des namiddags kwamen de hoofden over, en beloofden mij zoovele roeiers als ik in mijne prauw kon plaatsen, terwijl zij ons eenige eieren en één weinig rijst medebrachten, welk een en ander ons bijzonder

welkom was. Op den 14^{den} woei de wind den ganschen dag uit het Noorden; wat voor ons een kwelling te meer was bij de gedachte, hoe uitmuntend ons zulk een wind eenige dagen vroeger zou zijn te stade gekomen. Den 16^{den}, toen alles gereed was, staken wij met het aanbreken van den dag van wal, voorzien van twee nieuwe ankers en van tien roeiers, die hun werk verstonden. Toen de ayond viel, hadden wij de helft van den weg naar de Zuidpunt afgelegd, en ankerden dien nacht in eene kleine baai. Den volgenden morgen te drie ure gaf ik bevel om het anker te hijschen, maar de rotankabel, die langs de rotsen had geschuurd, knapte af dicht bij den grond, zoodat wij ten derden male op deze ongelukkige reis een anker verloren. De dag was stil en omstreeks den middag voeren wij de Zuidpunt van Halmaheira om, eene taak die ons elf dagen lang had opgehouden, terwijl de geheele reis in dezen moeson niet meer dan de helft van dien tijd had behooren te duren. Nu wij om de punt heen waren, lag onze koers juist in de tegenovergestelde richting van vroeger, en, als naar gewoonte, veranderde ook nu weder de wind en woei uit het Westen en Noordwesten, zoodat wij nog altijd iedere mijl tot aan het dorp Gani hadden te roeien en het eerst in den avond van den achttienden bereikten. Een Boegineesche koopman die daar woonde, en de Sengadji (*) of het hoofd betoonden zich zeer vriendelijk. De eerste hielp mij aan een neodanker en een kabel en gaf mij eene partij groenten ten geschenke, terwijl de andere voor mijne manschappen versche sagobroodjes liet bakken, en mij een paar kippen, een flesch olie en eenige pompoenen schonk. Daar het weder nog altijd zeer ongestadig was, nam ik vier mannen extra aan boord om mij naar Ternate te vergezellen, terwijl ik den 20sten naar die plaats op weg ging.

Wij moesten dien geheelen nacht blijven roeien, daar de landwinden te flauw waren om ons in staat te stellen tegen

den stroom op te zeilen. In den namiddag van den 21sten hadden wij een uur lang gunstigen wind, die weldra overging in een hevigen rukwind, van regen verzeld, en mijne lompe manschappen lieten het groot-zeil tegenvallen, zoodat wij bijna waren omgeslagen, het zeil scheurde, en, wat nog het ergste was, de gunstige wind voor ons nutteloos werd. De nacht was stil en wij kwamen weinig vooruit.

Den 22sten was de wind, ofschoon flauw, weder tegen, maar toch kwamen wij, met behulp onzer riemen, een weinig voor den middag door Straat Patientie, het nauwste gedeelte van het kanaal tusschen Batjan en Halmaheira (*). Deze naam, van de oude Portugeesche zeevaarders afkomstig, is zeer gepast, daar de stroomen hier zeer sterk zijn, en de neeren zoo menigvuldig, dat de schepen er zelfs met een gunstigen wind dikwijls niet door kunnen komen. Des namiddags noodzaakte ons een sterke Noordewind (vlak tegen) tweemaal om ten anker te komen. Des nachts was het stil en kropen wij langzaam vooruit met behulp onzer riemen.

Op den 23sten hadden wij weder of tegenwinden of windstilden. Op raad der mannen van Gani die met ons waren en de kust goed kenden, staken wij weder over naar de kust van Halmaheira, en juist toen wij ze bereikt hadden, kwam op nieuw een rukwind uit het Noorden met regen, en werden wij genoodzaakt voor den nacht op den rand van een koraalrif te ankeren. Te drie ure in den morgen wekte ik mijne manschap, maar daar er al weder geen wind was, moesten wij langzaam voortroeien. Bij het aanbreken van den dag stak een frissche koelte uit het Zuiden op, maar zij duurde slechts een uur. Het overige van den dag hadden wij niets dan windstilden, flauwe tegenwinden en vlagen, en kwamen wij zeer weinig vooruit.

Op den 25sten dreven wij weder af naar het midden van het vaarwater, maar kwamen niet verder; maar des namid-

dags zeilden en roeiden wij naar het Zuideinde van Kajoa en tegen middernacht bereikten wij het dorp (?). Ik besloot hier eenige dagen te vertoeven, om rust en herstel van krachten te vinden, en in de hoop dat het weêr zich zou beteren. Ik kocht eenige uien en andere groenten en een overvloed van eieren, terwijl het scheepsvolk versche sagobroodjes bakte. Dagelijks bezocht ik weder het oude jachtterrein om insecten te zoeken, maar met zeer ongunstigen uitslag. Het weêr was nu vochtig en buig en het scheen dat er een stilstand heerschte in het insectenleven. Wij bleven hier vijf dagen, en in dien tijd stierven in het dorp twaalf personen, grootendeels aan zuivere afgaande koortsen, met welker behandeling de inlanders geheel onbekend zijn. Gedurende deze gansche reis had ik zeer geleden aan door de zon verbrande lippen, die ik had opgedaan door mij tusschen de riffen en banken nabij Waigoe, uit zorg voor onze veiligheid, den geheelen dag op het dek aan de zonnestralen bloot te stellen. De zoutbestanddeelen in de lucht werkten zoo nadeelig, dat de lippen maar niet wilden heelen, uiterst pijnlijk werden en bij de geringste aanraking bloedden. Ik kon geruimen tijd slechts met de grootste moeite iets nuttigen, en moest daartoe den mond zeer wijd opendoen en ieder hapje met de grootste omzichtigheid naar binnen brengen. Ik moest de lippen gedurig ingesmeerd houden met zalf, wat op zich zelf reeds onaangenaam was, en gedurende meer dan een maand was ik bijna nooit zonder pijn. Eerst toen ik mij te Ternate een week lang in huis kon houden, raakte ik van dit ongemak bevrijd.

Eene boot die den dag na onze aankomst naar Ternate onder zeil ging, was door het slechte weder genoodzaakt den volgenden dag terug te keeren. Op den 31sten begaven wij ons naar de ankerplaats aan den mond der haven, om tot de afreis gereed te zijn, zoodra zich een gunstige gelegenheid voordeed.

Op den eersten November wekte ik mijn volk des nachts te één ure en wij staken af met het tij in ons voordeel. Tot hiertoe was het des nachts gewoonlijk stil geweest, maar bij deze gelegenheid kregen wij een sterke van regen verzelde windvlaag uit het Westen, die, daar zij de prauw in gevaar bracht van te kantelen, ons noodzaakte te ankeren. Toen deze bui voorbij was, roeiden wij weder verder, maar de wind werkte het ons gunstige tij tegen, zoodat wij weinig vorderden. Kort na zonsopgang werd de wind sterker en nog meer tegen, en daar wij een gevaarlijken lagerwal hadden, waarvan wij ons niet anders konden vrij houden, waren wij genoodzaakt den steven te wenden en in west-zuidwestelijke richting naar de ruimte te houden. Deze door geen enkelen dag van gunstigen wind afgebroken reeks van tegenwinden en slecht weder, sedert het oogenblik onzer afvaart, was zeer opmerkelijk. Mijne manschappen geloofden stellig dat er iets noodlottigs aan de prauw kleefde, en zeiden mij dat ik vóór de afreis een zekere plechtigheid had behooren te verrichten, bestaande in het boren van een gat in den bodem en het daardoor heengieten van een soort van gewijde olie. Men moet zich herinneren dat wij in den tijd waren van den zuidoost-moeson, en toch hadden wij in al den tijd sedert wij van Waigoe vertrokken waren, zelfs geen halven dag zuidoostewind gehad. Ook het overige van dien dag werden wij door tegenwinden, rukvlagen en afwisselende stroomen heen en weder geslingerd, en de nacht was even buig en veranderlijk, zoodat wij druk werk hadden met het zeil beurtelings te hijschen en te strijken, en bij afwisseling te roeien.

Bij zonsopgang van den 2^{den} waren wij in het midden van het tien (Eng.) mijlen breede vaarwater tusschen Kajoa en Makjan. Wind- en regenvlagen volgden elkander gedurende den morgen aanhoudend op, maar op den middag werd het dood stil, terwijl wat later een zachte bries uit het Westen

ons in staat stelde in den avond een dorp op Makjan te bereiken. Hier kocht ik eenige pompelmoezen (*Citrus decumana*) en kanari-noten en wat koffie, terwijl ik aan mijne manschappen een nacht rust gunde.

De ochtend van den 3^{den} was fraai en wij roeiden langzaam voort langs de kust van Makjan. De kapitein eener kleine prauw, die voor anker lag, mij op het dek ziende en vermoedende wie ik was, gaf ons een teeken om stil te houden en reikte mij daarop een brief over van Charles Allen, waarbij hij mij berichtte dat hij sedert twintig dagen te Ternate was, en begeerig naar mijne komst uitzag. Dit was een welkome tijding, daar ik over hem evenzeer in zorg verkeerde, en schonk mij eenige opbeuring. Tegelijk stak ook een lichte koelte uit het Zuiden op, en wij meenden dat wij nu goed weêr zouden krijgen. Maar spoedig schoot de wind weder uit naar zijn ouden hoek, het Westen; dichte wolken pakten zich samen en overdedten den hemel, en in minder dan een half uur hadden wij de hevigste windvlaag die wij nog op onze geheele reis ondervonden hadden. Hadden wij niet nog bijtijds ons groot-zeil kunnen strijken, dan hadden de gevolgen zeer ernstig kunnen zijn. De bui mocht een kleine orkaan genoemd worden, en mijn oude Boegineesche stuurman begon weêr "la ilâha illa'llâhoe (*)" te roepen, om het gevaar af te wenden. Wij konden alleen onzen kluiver omhoog houden, die, ofschoon hij bijna aan flarden woei, ons toch met goede zeemanschap lenzende hield, terwijl de prauw goed haren plicht deed. Onze kleine (te Gani gekochte) boot, die wij op sleeptouw hadden, liep weldra vol water, en werd van ons weggeslagen, zonder dat wij haar ooit weêr zagen. Na omstreeks een uur begon de woede van den storm allengs te bedaren en konden wij weder het groot-zeil hijschen, maar gereefd en ter halver mast. Tegen den avond klaarde de lucht op en werd het weder stil, en de zee, die vrij hoog geweest was, werd weldra weder effen.

Daar ik zelf geen te best zeeman ben, had ik in vrij wat angst verkeerd, en zelfs de oude stuurman verzekerde mij, dat hij in zijn gansche leven geen boozer windvlaag gezien had. Hij was nu meer dan ooit overtuigd van het ongelukkig gesternte mijner boot en van de heilzame kracht der gewijde olie, die in alle Boegineesche prauwen door een gat in den bodem wordt gegoten. Dat wij er heelhuids waren afgekomen en de bui zoo kort had geduurd, schreef hij alleen toe aan zijn eigen gebeden. "Ja", zeide hij, al lachende, "dat is de manier waarop wij steeds aan boord onzer prauwen handelen; als de nood aan den man komt staan wij op en schreeuwen onze gebeden uit zoo hard wij kunnen, en dan komt Toewan Allah ons te hulp."

Na dit ongeval duurde het nog twee dagen eer wij Ternate bereikten; want onze gewone stilten, buien en tegenwinden bleven ons bij tot het laatste oogenblik, en zelfs toen wij vlak voor de stad waren, werden wij door hevige windvlagen naar onze ankerplaats terug gedreven. Overzien wij mijne geheele reis in dat vaartuig, van den tijd af toen ik in Mei van Goram afstak, dan blijkt het dat mijne ervaring ten opzichte van het reizen met inlandsche prauwen niet zeer bemoedigend was. Eerst liep mijn scheepsvolk weg; toen moest ik twee mannen een maand lang op een onbewoond eiland achterlaten; tienmaal stieten wij op koraalriffen; wij verloren vier ankers; de zeilen werden door de ratten doorknaagd; onze kleine boot werd van het sleeptouw afgeslagen; wij besteedden 38 dagen aan de tehuisreize, die er geen twaalf had behooren te kosten; wij hadden dikwijls gebrek aan voedsel en water; wij hadden geen kompaslamp, omdat er bij ons vertrek van Waigoe geen drop-pel olie te krijgen was; en, om alles te kroonen, gedurende den ganschen tijd onzer reizen van Goram over Ceram naar Waigoe en van Waigoe naar Ternate, die te zamen 78 dagen, of slechts 12 dagen minder dan drie maanden, vorderden,

allen in het seizoen dat voor het voordeeligste werd gehouden, hadden wij *geen enkelen dag gunstigen wind*. Steeds waren wij scherp aan den wind gebrast, steeds worstelden wij met tegenwind, tegenstroom en wraak, en dat in een vaartuig dat nauwelijks dichter dan acht streken van den wind af zeilen kon. Iedere zeeman zal moeten erkennen, dat mijne eerste reis in mijn eigen prauw een allerongelukkigste was.

Charles Allen had op Misool eene niet onbelangrijke verzameling van vogels en insecten bijeengebracht, maar veel minder dan het geval zou geweest zijn, indien ik niet zoo ongelukkig geweest was de gelegenheid te moeten missen om hem te bezoeken en bij te staan (*). Na nog een paar weken daar vertoefd te hebben, totdat hij ernstig gebrek begon te krijgen, keerde hij naar Wahai op Ceram terug en vernam daar, tot zijne groote verrassing, dat ik die plaats veertien dagen te voren verlaten had. Het duurde meer dan een maand eer hij gelegenheid vond om vandaar naar Misool terug te keeren, en hij vond toen aan de Noordzijde van dat eiland eene veel geschiktere plaats om te verzamelen. Ongelukkig was de rechte tijd voor de paradijsvogels nog niet aangebroken, en toen hij nog niets anders dan eenige van de gewone soort was machtig geworden, vernam hij dat de laatste prauw naar Ternate onder zeil ging, en meenende dat ik daar op hem zat te wachten, achtte hij zich verplicht van deze gelegenheid gebruik te maken.

Ik ben thans aan het eind gekomen van het verhaal mijner zwerftochten. Ik begaf mij nu eerst naar Timor en vervolgens naar Boeroe, Java en Sumatra, maar al deze eilanden heb ik reeds vroeger beschreven. Charles Allen deed nog eene reis naar Nieuw-Guinea, waarvan ik een kort verslag zal geven in het volgend hoofdstuk, dat handelt over de paradijsvogels. Vandaar teruggekeerd begaf hij zich naar de Soela-eilanden, en maakte daar een zeer belangrijke verzameling, die mij in staat stelde om de grenzen te bepalen van de zoölogi-

sche groep van Celebes, zooals reeds in het hoofdstuk over de natuurlijke historie van dat eiland is uiteengezet⁽¹⁰⁾. Zijn volgende reis was naar Flores en Solor, waar hij belangrijk materiaal verzamelde, waarvan ik gebruik heb gemaakt voor mijn hoofdstuk over de natuurlijke historie der groep van Timor⁽¹¹⁾. Vervolgens begaf hij zich naar Koetei op de Oostkust van Borneo, van welke plaats ik zeer verlangend was verzamelingen te ontvangen, daar het eene geheel nieuwe localiteit was, zoover mogelijk van Sarawak verwijderd, en ik zeer goede berichten omtrent haar had ontvangen. Het plan was dat hij, vandaar naar Soerabaja op Java teruggekeerd, zich naar het nog geheel onbekende⁽¹²⁾ Soemba of Sandelhout-eiland zou begeven. Ongelukkig werd hij bij zijne komst te Koetei door een zeer hevige koorts aangetast, en nadat hij daar eenige weken ziek had gelegen, werd hij in bedenkelijken toestand naar Singapore overgebracht, waar hij aankwam toen ik reeds naar Engeland vertrokken was. Na zijn herstel vond hij te Singapore een werkkring, zoodat zijne diensten als verzamelaar voor mij verloren gingen.

De drie hoofdstukken waarmede ik mijn werk zal besluiten, zullen handelen over de paradijsvogels, over de natuurlijke historie der Papoesche eilanden en over de menschenrassen in den Indischen Archipel.

A A N T E E K E N I N G E N .

(1) Gagi ligt recht westwaarts van Gemien en ten Noorden der Mesmon-eilanden (zie blz. 382, noot 3), op een van welke Wallace twee mannen had moeten achterlaten. Gagi heeft eene geringe bevolking, die onder den Sengadji van Gebeh staat, en wordt daarom veelal tot de Gebeh-groep gerekend, ofschoon het, op nagenoeg gelijken afstand van Gebeh en Ge-

mien gelegen, door anderen met schier evenveel recht tot de Waigeoegroep wordt gebracht.

(*) Zie boven blz. 38 en 41, noot 11.

(*) Zie Deel I, blz. 349, noot 4.

(*) Gani di loear (d. i. buiten-Gani) vind ik, onder den verminkten naam Gane Diloir, op de kaart van Halmaheira in den "Atlas van Ned. Indië" aangewezen, en ook vermeld in het "Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van N. I."; maar "het andere Gani" (waarschijnlijk volledig Gani di dalam of binnen-Gani genoemd) vind ik alleen op het schetskaartje van Wallace. Het ligt nagenoeg recht tegenover Gani di loear — slechts iets meer zuidwaarts — aan de tegenovergestelde of Westkust, en dus aan Straat Patientie, die Halmaheira van Batjan scheidt. Over zijn verblijf op de Zuidpunt van Halmaheira, voor zoover het tot zijne kennis van de algemeene gesteldheid des eilands bijdroeg, sprak Wallace reeds met een woord in het XXII^{te} hoofdstuk, blz. 24.

(*) Wallace schrijft verkeerdelijk *Senadji*. "Sengadji" is de gewone titel van de hoofden der districten of *djiko's* in het gebied der Sultans van Ternate en Tidore.

(*) Blijkens den samenhang bedoelt Wallace met "het nauwste gedeelte" het noordelijk deel, ofschoon, naar de kaarten, ook die van Wallace zelve, te oordeelen, de zuidelijke ingang nog nauwer is. Op vele Nederlandsche kaarten wordt de naam van Straat Patientie (Portug. *Paciencia*) niet slechts aan eenig deel van het kanaal, maar aan het geheele kanaal tusschen Halmaheira en Batjan gegeven.

(*) Namelijk Goaripin, waar Wallace reeds vroeger vertoefd had. Zie boven blz. 34 en 41, noot 6.

(*) Zie over deze formule, blz. 192, noot 6. In het Eng. staat ook hier weder het verminkte "Allah il Allah."

(*) Zie boven blz. 367—370.

(*) Zie Deel I, blz. 469.

(*) Vgl. Deel I, blz. 357 en 369, noot 3.

(*) Namelijk uit het oogpunt van natuurlijke historie. Er bestaan anders wel eenige aantekeningen over dit eiland, t. w. in "de Oosterling," Deel II, blz. 63—86, en in het "Tijdschrift voor Ned. Indië," jg. 1853, Deel I, blz. 48—53, jg. 1855, Deel I, blz. 277—312.

CICINNURUS REGIUS EN SELEUCIDES ALBA.

ACHT EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE PARADIJSVOGELS.

Daar vele mijner tochten bepaaldelijk ten doel hadden paradijsvogels van verschillende soort te verzamelen, en hunne levenswijze en geographische verspreiding zooveel mogelijk te leeren kennen, en daar ik (voor zoover mij bekend is) de eenige Engelschman ben die deze heerlijke vogels in hunne eigene bosschen waargenomen en vele exemplaren geschoten of op andere wijze verkregen heeft, stel ik mij voor de uitkomsten van mijne waarnemingen en onderzoekingen daaromtrent hier in een algemeen overzicht samen te vatten.

Toen de eerste Europeesche reizigers de Molukken bezochten, om kruidnagelen en muskaatnoten op te koopen — specerijen die toen schaars voorkwamen en met hooge prijzen betaald werden — bood men hun ook de gedroogde huiden aan van vogels die zoo vreemd en schoon waren, dat zij zelfs de bewondering dier schraapzuchtige fortuinzoekers gaande maakten. De Maleische kooplieden gaven hun den naam van "Manoek dewata" of godenvogels⁽¹⁾; en de Portugeezeezen, die deze gedroogde vogels van pooten en vlegels beroofd vonden en geen zekere berichten omtrent hen konden inwinnen, noemden ze

“*Passaros do Sol*” of Zonnevogels; terwijl de geleerde Hollanders die in het Latijn schreven, hun den naam van “*Avis paradisea*” (³) of paradijsvogel gaven. Jan van Linschoten vermeldt deze namen in 1598 (³) en voegt er bij, dat niemand deze vogels ooit levend gezien had, wijl zij in de lucht leven, zich altijd naar de zon wenden, en nooit de aarde aanraken voordat zij er dood op nedervallen; want dat zij pooten noch vleugels hebben, zooals, gelijk hij verder opmerkt, te zien is aan de exemplaren die naar Indië en somtijds naar Holland gebracht waren, ofschoon zij wegens hunne kostbaarheid zeer schaars in Europa voorkwamen. Meer dan honderd jaren later zag William Funnell, die Dampier vergezelde en een verhaal van zijne reis schreef, exemplaren te Amboina, en men verhaalde hem dat deze vogels naar Banda kwamen om muskaatnoten te eten, maar dat deze hen dronken maakten zoodat ze de bewustheid verloren, waarna ze door mieren gedood werden. Tot in 1760, toen Linnaeus aan de grootste soort den naam gaf van *Paradisea apoda* (pootlooze paradijsvogel), was nog nooit een ongeschonden exemplaar in Europa gezien, en men wist van deze vogels niets hoegenaamd. En zelfs nu, ofschoon weder eene eeuw verlopen is, worden te hunnen aanzien nog vele dwalingen verkondigd. Zoo vermelden de meeste boeken, dat zij jaarlijks naar Ternate, Banda en Amboina verhuizen, terwijl zij in waarheid op die eilanden, althans in den wilden staat, even onbekend zijn als in Engeland. Linnaeus kende ook nog eene kleinere soort, die hij *Paradisea regia* (Konings-paradijsvogel) genoemd heeft, en sedert zijn namen gegeven aan negen of tien andere soorten, die allen het eerst beschreven zijn volgens huden gedroogd door de wilden van Nieuw-Guinea en altijd meer of min verminkt. Allen zijn thans in den Indischen Archipel bekend bij den naam van “boerong mati,” om te kennen te geven dat zij door de Maleische kooplieden nooit levend gezien zijn (⁴).

De *Paradiseidae* zijn vogels van matige grootte, in bouw

en levenswijze verwant met kraaien, spreeuwen en de Australische honigzuigers^(*); maar zij zijn gekenmerkt door verschijnselen van buitengewone ontwikkeling van het gevederte waarvan men in alle andere familiën van vogels te vergeefs de wedergade zoeken zou. In verscheidene soorten komen van onder de vleugels aan weërszijden van het lichaam groote bundels fijne en helder gekleurde vederen te voorschijn, die slepen, waaiers of schilden vormen, terwijl de middelste vederen van den staart dikwijls verlengd zijn tot draden, in fantastische vormen gekronkeld en getooid met de schitterendste metaaltinten. In eene andere reeks van soorten versiert een dergelijke toegift van vederen kop, rug of schouders; terwijl de kracht van kleur en metaalgloed die hun gevederte ten toon spreidt, door geene andere vogelen geëvenaard wordt, de kolibri's misschien uitgezonderd, die ze nogtans niet overtreffen. Gewoonlijk worden zij gerangschikt in twee afzonderlijke familiën, *Paradiseidae* en *Epimachidae*, waarvan de laatsten zich onderscheiden door lange en dunne snavels, en verwant worden geacht met de hoppen; maar de twee groepen zijn in ieder wezenlijk punt van bouw en levenswijze zoo nauw verbonden, dat ik ze als twee onderdeelen van ééne familie zal beschouwen^(*). Ik zal nu eerst eene korte beschrijving geven van elk der bekende soorten en dan eenige algemeene opmerkingen over hunne natuurlijke historie laten volgen.

De Groote paradijsvogel (*Paradisea apoda* van Linnaeus) is de grootste bekende soort^(?), en is gewoonlijk van de punt van den snavel tot het uiteinde van den staart 17 of 18 duim lang. Het lichaam, de vleugelen en de staart zijn fraai koffiebruin, dat op de borst in zwartachtig violet of purper-bruin overgaat. De geheele bovenzijde van den kop en den nek zijn van het teederste stroogeel, en de vederen zijn kort en staan dicht opeen, zoodat zij op pluiz of fluweel gelijken. Van

het benedenste deel der keel tot aan de oogen is de vogel bekleed met schubachtige vederen van smaragdgroene kleur met schitterenden metaalgloed, terwijl fluweelachtig gevederte van nog donkerder groen in een band dwars over het voorhoofd en de kin loopt en tot aan het helder-gele oog reikt. De bek is bleek loodblauw en de vrij grootte, zeer sterke en welgevormde pooten zijn licht aschachtig rood. De beide middelste staartvederen hebben geen vlag, of althans slechts een spoor daarvan bij den wortel en aan de uiterste punt, en vertoonen zich als draadvormige ranken, die zich met een sierlijke dubbele kromming tot eene van 24 tot 34 duim afwisselende lengte uitstrekken. Ter weërszijden van het lichaam komt van onder de vleugels een dichte bundel lange en fijne vederen te voorschijn, die soms tot twee voet lengte hebben, en welker prachtige, van gouden gloed schitterende oranje-kleur naar de uiteinden in bleek bruin overgaat. Deze bundel pluimen kan naar willekeur opgezet en uitgespreid worden, zoodat het lichaam van den vogel er schier geheel door bedekt wordt.

Deze prachtige sieraden zijn uitsluitend beperkt tot de mannelijke vogels, terwijl het wijfje zich als een zeer eenvoudigen en gewonen vogel van eenvormig koffiebruine, nooit veranderende kleur voordoet, zonder eenig spoor van de lange staartdraden, of van het geel en groen gevederte aan den kop. De jonge mannetjes gelijken in het eerste jaar zoo volkomen op de wijfjes, dat zij er alleen bij ontleding van kunnen onderscheiden worden. De eerste verandering die zich bij hen openbaart, is de aanneming der gele en groene kleuren aan kop en keel, terwijl te gelijker tijd de twee middelste staartvederen eenige duimen langer worden dan de overige, ofschoon zij aan beide zijden gevlagd blijven. In een later tijdvak worden deze vederen vervangen door de lange kale schachten ter volle lengte, zooals in den volwassen vogel; maar er is alsdan nog geen spoor te zien van de prachtige oranje zijvederen, die nog later den

dos van het mannetje in zijn volle ontwikkeling voltooiën. Om deze veranderingen te weeg te brengen worden ten minste drie achtereenvolgende ruiingen gevorderd; en daar ik de vogels omstreeks ter zelfder tijd in al die stadiën hunner ontwikkeling waarnam, is het waarschijnlijk dat zij slechts eens in het jaar ruïen en den volledigen vederdos niet erlangen alvorens zij vier jaren oud zijn. Lang heeft men gemeend dat de fraaie sleep der zijvederen den vogel slechts een korte poos, namelijk gedurende den broeitijd, sierde, maar mijne eigen ervaring en de waarneming eener verwante soort, waarvan ik exemplaren mede naar Engeland bracht die daar twee jaren in leven bleven, toonen dat die sieraden het geheele jaar door behouden worden, behalve gedurende het korte tijdvak dat deze vogels, zooals de meeste andere, in den rui zijn (*).

De Groote-paradijsvogels zijn zeer vlug en krachtig en schijnen den ganschen dag door in beweging te zijn. Zij zijn zeer overvloedig; want men ontmoet gedurig kleine vluchten van wijfjes en jonge mannetjes, en ofschoon de vogels met vollen vederdos niet zoo menigvuldig zijn, toonen echter hun luide kreten, die men dagelijks verneemt, dat hun aantal niet gering is. Hun toon klinkt als "wauk—wauk—wauk—wok—wok—wok," (*) en is zoo luid en schel, dat men hem op een grooten afstand verneemt en dat hij op de Aroe-eilanden het meest karakteristieke en sterkst uitkomende dierlijk geluid is. De wijze waarop zij hun nest maken, is onbekend; maar de inboorlingen verhaalden mij, dat zij het vormen uit bladeren die zij op een mierennest of op een uitstekenden tak van een hoogen boom plaatsen, en zij gelooven dat het altijd slechts één jongen vogel bevat. Het ei is geheel onbekend; de inboorlingen verklaarden dat zij er nooit een gezien hadden, en een zeer hooge belooning door een Nederlandsch beambte daarvoor uitgelooft, bleef zonder gevolg. Zij ruïen omstreeks Januari of Februari, en in Mei, wanneer zij in vollen vederdos zijn,

verzamelen zich de mannetjes vroeg in den morgen om op de reeds blz. 277 beschreven zonderlinge wijze te pronken. Deze gewoonte stelt de inboorlingen in staat om met betrekkelijk gemak exemplaren machtig te worden. Zoodra zij bemerken dat de vogels een boom hebben uitgekozen om daarin samen te komen, maken zij op een geschikte plaats tusschen de takken een schutsel van palmladeren, en de jager verbergt zich daaronder vóór het aanbreken van den dag, gewapend met zijn boog en een aantal pijlen, die eindigen in een ronden knop. Een jongen houdt de wacht aan den voet van den boom; en als bij zonsopgang de vogels er op neêrstrijken en een genoegzaam aantal zich verzameld heeft en begint te dansen, treft de jager hen zoo krachtig met zijn stompen pijl, dat zij bedwelmd nedervallen, waarop de jongen ze grijpt en afmaakt zonder dat zij door een droppel bloed bezoedeld worden. De overigen merken daar doorgaans niets van en vallen de een na den ander, tot er eindelijk eenige het gevaar bespeuren * (1°).

De wijze van bereiding bij de inboorlingen in gebruik, bestaat daarin, dat de vleugels en pooten worden afgesneden, en de huid tot aan den snavel wordt afgetrokken, met wegneming van de hersenpan. Een stevige stok wordt dan door die huid gestoken, die uitkomt aan den bek. Om dien stok heen worden eenige bladeren in de huid gestopt, en het geheel wordt gewikkeld in de bloemscheede van een palm en gedroogd in de rookerige hut. Op die wijze verschrompelt de kop, die inderdaad groot is, tot bijna niets, en wordt het lichaam klein en kort, zoodat het wuivend gevederte des te sterker uitkomt. Vele van die door inlanders bereide huiden zijn zeer zuiver, en men vindt er ook niet zelden waar pooten en vleugels aan zijn gelaten; andere daartegen zijn vreeselijk zwart van den rook, en allen geven een geheel ver-

* Zie de plaat tegenover den titel.

keerd denkbeeld van de proportiën van den levenden vogel.

De *Paradisea apoda* is, voor zoover onze zekere kennis strekt, beperkt tot de tanah besar der Aroe-eilanden, en komt zelfs nooit voor op de kleinere eilanden die de centrale massa omringen⁽¹¹⁾. Zeker is het dat deze vogel niet voorkomt in eenig gedeelte van Nieuw-Guinea dat door Maleische en Boegineesche kooplieden bezocht wordt, noch in eenig ander eiland vanwaar paradijsvogels in den handel worden gebracht. Maar dit is geen afdoend bewijs, daar slechts op enkele plaatsen de inboorlingen zich met het bereiden der huiden afgeven, en dezelfde vogels kunnen wellicht op andere plaatsen zeer overvloedig zijn, zonder dat dit aan iemand bekend is. Het is daarom zeer mogelijk dat deze soort ook in de groote zuidelijke massa van Nieuw-Guinea, waarvan de Aroe-eilanden zijn afgezonderd⁽¹²⁾, gevonden wordt, terwijl de naast verwante soort, tot welker beschrijving ik nu overga, tot het noordwestelijk schiereiland beperkt is.

De Kleinere paradijsvogel, *Paradisea papuana* van Bechstein, le petit Emeraude der Fransche schrijvers, is een veel kleinere vogel dan de vorige, met wien hij voor 't overige zeer overeenkomt. Hij verschilt er van door zijne lichter bruine kleur, die op de borst niet donkerder of purper wordt; door de uitbreiding der gele kleur over het geheele bovendeele van den rug en de dekpenner van de vleugels; door het lichtere geel der zijvederen, die slechts een zweem van oranje hebben en aan de punten bijna zuiver wit zijn; en door de betrekkelijke kortheid der staartdraden. Het wijfje verschilt aanmerkelijk van dat van *Paradisea apoda*, daar het aan de onderzijde van het lijf bijna geheel wit en dus een veel fraaiere vogel is. De jonge mannetjes zijn evenzoo gekleurd, maar gaan als zij ouder worden allengs in bruin over, en doorloopen, eer zij hun volledigen vederdos erlangen, dezelfde stadiën die reeds bij

den verwanten vogel beschreven zijn. Het is deze vogel wiens vederen het meest voor de hoofdtooisels der Europeesche dames worden aangewend en derhalve een belangrijk handelsartikel in het Oosten uitmaken.

De *Paradisea papuana* bewoont een betrekkelijk uitgestrekt gebied; want zij is de gewone soort op Nieuw-Guinea, alsmede op de eilanden Misool, Salwati, Jobi, Biak en Soak ⁽¹³⁾. Op de Zuidkust van Nieuw-Guinea werd zij bij de Oetanatarivier gevonden door den Nederlandschen zoöloog Muller op 136° Ooster-lengte; ik zelf kreeg exemplaren te Doreh; en van den kapitein der Nederlandsche stoomboot Etna vernam ik dat hij de vederen gezien had bij de inboorlingen der Humboldtbaai op 141° Ooster-lengte. Het is dus waarschijnlijk dat deze soort zich over het gansche groote eiland Nieuw-Guinea uitstrekt ⁽¹⁴⁾.

De echte paradijsvogels zijn alvreters en voeden zich zoowel met vruchten als met insecten. Onder de eerste geven zij de voorkeur aan kleine vijgen, onder de laatste aan sprinkhanen, stapels en spoken (*phasma's*), zoowel als aan kakkerlakken en rupsen. Toen ik in 1862 naar Engeland terugkeerde, had ik het geluk twee volwassen mannetjes van deze soort te Singapore te vinden, en daar zij gezond schenen te zijn, en rijst, pisangs en kakkerlakken gretig verslonden, besloot ik er den hoogen prijs die er voor gevraagd werd, namelijk £ 100, voor te betalen, en ze zelf op de overlandreis naar Engeland mede te voeren. Ik vertoefde een week te Bombay, om de eentonigheid der reis te breken en een nieuwen voorraad pisangs voor mijne vogels op te doen. Ik had echter groote moeite om ze van insecten-voedsel te voorzien, daar in de stoombooten der "Peninsular and Oriental Company" de kakkerlakken schaarsch waren; alleen door hun lagen te leggen in de voorraadkammers en door iederen avond een uur in het vooronder op de jacht te gaan, kon ik eenige dozijnen van dat ongedierte bij-

eenbrengen, — nauwelijks genoeg voor een enkel maal. Op Malta, waar wij ons 14 dagen ophielden, kreeg ik overvloed van kakkerlakken uit een bakkerij, en ik vulde daarmede onderscheidene beschuit-blikjes, die ik als voorraad op reis medenam. In Maart voeren wij door de Middellandsche zee met een zeer kouden wind, en de eenige plaats aan boord der mail-stoomboot waar hunne groote kooi kon geborgen worden, was blootgesteld aan een sterken tocht door een luik dat dag en nacht open stond; maar de vogels schenen van de koude volstrekt geen hinder te hebben. Het vroom hard gedurende de nachtreis van Marseille naar Parijs, en toch kwamen zij volkomen gezond te Londen aan, waar zij in den Zoölogischen tuin de één een jaar, de ander twee jaren leefden, en dikwijls tot verwondering der aanschouwers hunne schoone vederen ten toon spreidden. Het is dus klaar dat de paradijsvogels zeer gehard zijn, en meer behoefte hebben aan lucht en beweging dan aan warmte; en ik houd mij overtuigd dat, zoo men een zeer ruime bewaarplaats voor hen kon afzonderen, of hen in de tropische afdeeling van het Kristallen Paleis of in de Groote Palmenkast te Kew los kon laten loopen, zij jaren lang in Engeland zouden kunnen leven.

De Roode paradijsvogel, *Paradisea rubra* van Vieillot, ofschoon verwant met de beide reeds beschreven soorten, verschilt van hen veel meer dan zij van elkander verschillen. Hij is ongeveer even groot als de *Paradisea papuana*, namelijk 13 of 14 duim lang, maar wijkt in vele bijzonderheden daarvan af. De zijvederen zijn, in plaats van geel, schitterend karmijn, en strekken zich slechts drie of vier duim voorbij het einde van den staart uit; zij zijn eenigszins stijf en aan de einden, die in witte punten uitloopen, naar beneden en naar binnen omgekruld. De twee middelste staartvederen, in plaats van eenvoudig verlengd en van vlaggen verstoken te zijn, hebben de

gedaante erlangd van stijve zwarte linten, omstreeks een halven duim breed, maar gekronkeld op de manier van een gespleten penneschacht, en gelijkende op dunne halve cylinders van hoorn of walvischbeen. Wanneer men een dooden vogel op zijn rug legt, ziet men deze linten zich krommen en ronden, zoodat zij in een dubbelen cirkel op den nek te zamen komen; maar wanneer zij afhangen, gelijk bij het leven plaats heeft, zijn zij eenigszins schroefvormig gedraaid, en vormen zij een dubbel gebogen lijn van uitnemende bevalligheid. Zij zijn omstreeks 22 duim lang, en trekken steeds de opmerkzaamheid als de meest in 't oog loopende en zonderlinge eigenaardigheid van deze soort. De schitterende metaalgroene kleur van de keel strekt zich uit over de voorste helft van den kop tot boven de oogen, en vormt op het voorhoofd een kleine dubbele kuif van schubachtige vederen, die tot het levendige voorkomen van den vogel veel bijdraagt. De bek is guttegom-geel en de iris zwartachtig olijfgroen (¹⁵).

Het wijfje van deze soort is vrij eenvormig koffiebruin van kleur, maar de kop is zwartachtig, en op het achterhoofd, den nek en de schouders wijst een gele tint de plaats aan der helderder kleuren bij het mannetje. Bij dit laatste volgen de veranderingen der vederen elkander geheel in dezelfde orde op als bij de andere soorten. Eerst vertoonen zich de heldere kleuren van kop en nek, dan de verlengde staartdraden en ten laatste de roode zijveëren. Het gelukte mij een reeks exemplaren te erlangen, waardoor de wijze waarop zich de zwarte staartdraden ontwikkelen, en die zeer opmerkelijk is, genoegzaam wordt opgehelderd. Eerst vertoonen zij zich als twee gewone vederen, zelfs iets korter dan de overige van den staart; het tweede stadium zal zeker wel dat zijn hetwelk zich vertoont bij een mijner exemplaren van *Paradisea apoda*, waarin de vederen matig verlengd zijn, terwijl de vlag in het midden smaller is geworden; het derde stadium leert men kennen uit

een exemplaar waarin de staartdraden reeds gedeeltelijk kaal zijn, maar eindigen in een spatelvormige vlag; in het vierde is de kale draad een weinig verbreed en half-cylindervormig en de vlag aan het einde zeer klein geworden; en in het vijfde is het zwarte hoornachtige lint volkomen gevormd, hoewel het in één exemplaar een kleine spatelvormige vlag aan het uiteinde draagt, terwijl in een ander zich een smalle bruine vlag over een deel der lengte van het lint zelf laat zien. Eerst nadat de vogel de geheele reeks dezer veranderingen doorloopen heeft, beginnen zich de roode zijvederen te vertoonen (¹⁶).

De opvolgende stadiën der ontwikkeling van de kleuren en vederen der paradijsvogels zijn hoogst belangwekkend, omdat zij op zoo treffende wijze in overeenstemming zijn met de theorie die zulke verschijnselen afleidt uit de eenvoudige werking der veranderlijkheid, in dit geval in een bepaalde richting voortgedreven door de voorkeur die de wijfjes gaven aan de mannelijke vogels die zich door meer dan gewonen tooi onderscheidten. Veranderingen van *kleur* zijn de menigvuldigste en meest treffende van alle, en worden in de tamme dieren alleen reeds door de voorkeur die de mensch aan de ééne kleur boven de andere geeft, gemakkelijk gewijzigd en vermenigvuldigd. Op grond hiervan moeten wij verwachten, dat de verschillen van kleur tusschen de seksen zich het vroegst zullen vermenigvuldigen en bestendigen, en zich daarom ook het eerst in de jonge vogels zullen vertoonen; en dit is juist wat bij de paradijsvogels plaats heeft. Van alle veranderingen in den *vorm* der vogelvederen zijn de menigvuldigste steeds die welke zich voordoen aan den kop of aan den staart. In alle vogel-familiën worden zij in meerdere of mindere mate aangetroffen, en men kan ze in vele getemde verscheidenheden gemakkelijk doen te voorschijn komen; terwijl buitengewone ontwikkelingen van de vederen des lichaams in de geheele klasse der vogelen zeldzaam zijn en zich zelden of nooit in de getemde soorten voordoen. Het is geheel in over-

eenstemming met deze feiten, dat wij de schubachtige vederen aan de keel, de kuiven op den kop en de lange staartkrullen zich allen ten volle zien ontwikkelen, alvorens de zijvederen van het lichaam zich beginnen te vertoonen. Stellen wij daarentegen dat de mannetjes-paradijsvogels hun onderscheidend gevederte niet hebben erlangd door opvolgende veranderingen, maar geweest zijn zooals zij nu zijn van het oogenblik af dat zij het eerst in de wereld verschenen, dan wordt die volgorde der verschijnselen waarop wij gewezen hebben, om het minste te zeggen, onbegrijpelijk; wij kunnen dan volstrekt niet inzien waarom de verschillende wijzigingen niet gelijktijdig plaats grijpen, of niet even goed in omgekeerde orde kunnen voorkomen.

Wat bekend is van de levenswijze van den Rooden paradijsvogel, en de wijze waarop hij door de inboorlingen gevangen wordt, heb ik reeds boven, blz 398, verhaald. Wij zien in hem een merkwaardig voorbeeld van een uiterst beperkt gebied, daar hij alleen voorkomt in het kleine eiland Waigoe, tegenover de Noordwestpunt van Nieuw-Guinea, waar hij de verwante soorten vervangt.

De drie vogels die tot dusverre beschreven zijn, vormen een wêlbegrensde groep, daar zij in ieder punt van algemeenen lichaamsbouw, in hunne betrekkelijk groote gestalte, in de bruine kleur van lijf, vleugelen en staart, en in het bijzonder karakter van de sierpluimen die de mannetjes onderscheiden, met elkander overeenkomen. Deze groep strekt zich uit over bijna het gansche veld dat door de familie der Paradiscidae bewoond wordt, maar ieder harer soorten heeft haar eigen beperkt gebied, en wordt nooit in hetzelfde gewest met een harer naaste verwanten aangetroffen. Het zijn deze drie soorten die de echte paradijsvogels uitmaken, waaraan de geslachtsnaam *Paradisea* in strikten zin alleen toekomt.

De eerstvolgende soort is de *Paradisea regia* van Linnaeus of Konings-paradijsvogel, die genoeg verschilt van de voorafgaande soorten om aanspraak te maken op een eigen geslachtsnaam, en dien ten gevolge *Cicinnurus regius* genaamd is. Bij de Maleiers heet hij "Boerong radja" of Koningsvogel, en bij de inboorlingen der Aroe-eilanden "Gobi-gobi".

Deze bekoorlijke kleine vogel is slechts ongeveer zes en een halven duim lang; want zijn staart is zeer kort, en strekt zich nauwelijks uit voorbij de eenigszins vierkante vleugels. De kop, de keel en de geheele bovenzijde zijn gekleurd met het schitterendst glanzig karmijnrood, op het voorhoofd, waar de vederen zich over de neusgaten en tot op meer dan de helft van den snavel uitstrekken, met hoog oranje geschakeerd. De glans van metaal of glas die zich onder een zeker licht over het gevederte verspreidt, geeft daaraan een buitengewonen luister. De borst en buik zijn zuiver zijdeachtig wit, maar deze kleur is van het rood van de keel gescheiden door een breeden band van schitterend metaalgroen, terwijl een kleine vlek van dezelfde kleur vlak boven ieder oog is geplaatst. Aan weërszijden van het lijf ligt onder de vleugels een bundel breede en fijne vederen, die omstreeks anderhalven duim lang zijn. Deze vederen zijn aschkleurig, maar over haar uiteinde loopt een breede smaragd-groene band, aan de binnenzijde door een smalle ledergele streep begrensd. Ofschoon deze pluimen onder de vleugels verborgen zijn, kan echter de vogel ze naar willekeur opzetten en uitspreiden, zoodat zij op iederen schouder een sierlijken half-cirkelvormigen waaier vormen. Maar een ander nog buitengewoner en zoo mogelijk nog schooner sieraad tooit dezen kleinen vogel. De twee middelste staartvederen zijn vervormd tot zeer dunne draadvormige schachten, nagenoeg zes duim lang, die ieder aan het uiteinde, maar alleen aan de buitenzijde (¹⁷), een vlag dragen van smaragd-groene kleur, die tot een volkomen spirale schijf is opgerold, wat een zeer zonderlinge en bekoorlijke

vertooning maakt. De bek is oranje-geel en de pooten zijn fraai kobalt-blauw *).

Het wijfje van dit kleine juweel is zulk een eenvoudig-gekleurde vogel, dat men op het eerste gezicht nauwelijks zou kunnen gelooven, dat het tot dezelfde soort behoort. De bovenzijde is dof aardachtig bruin, en alleen op de randen van de schachten vertoont zich een flauwe tint van oranje. De onderkant is bleeker, geelachtig bruin, geschubd en geteekend met smalle, donkere strepen. De jonge mannetjes zijn volkomen gelijk aan de wijfjes, en ondergaan zonder twijfel een reeks van veranderingen even merkwaardig als die van *Paradisea rubra*; maar tot mijne spijt gelukte het mij niet exemplaren te bekomen die ze genoegzaam ophelderen.

Dit fraaie vogeltje bewoont de lagere boomen in de dichtste gedeelten ⁽¹⁸⁾ der wouden, en voedt zich met verschillende vruchten, waaronder er zijn wier grootte aan die van den vogel geheel onëvenredig schijnt. Hij is zeer vlug zoowel met de vleugels als op de pooten, en maakt onder 't vliegen een snorrend geluid, eenigermate in de manier der Zuid-Americaansche *Pipra*'s. Dikwijls fladdert hij met de vleugels en pronkt hij met de fraaie waaiers die zijne borst versieren, terwijl de sterdragende staartdraden uiteen wijken met een bevallige dubbele kromming. Hij komt tamelijk veel voor op de Aroe-eilanden, waarvan het gevolg was, dat hij, te gelijk met *Paradisea apoda*, reeds zeer vroeg naar Europa gezonden werd. Ook vindt men hem op het eiland Misool en alle deelen van Nieuw-Guinea die door natuuronderzoekers bezocht zijn.

Wij komen thans tot den merkwaardigen kleinen vogel, het eerst afgebeeld door Buffon, en door Boddaert "*Paradisea speciosa*,"

*) Zie de afbeelding op het bovendeel der plaat aan het begin van dit Hoofdstuk.

d. i. de Schoone paradijsvogel genoemd. Prins Bonaparte heeft daaruit, met nog ééne verwante soort, een afzonderlijk geslacht gevormd, onder den naam van *Diphyllodes*, wegens den merkwaardigen dubbelen mantel die den rug bekleedt.

De kop van dezen vogel is bedekt met korte, bruine, fluweelachtige vederen, die zich zoover over den snavel uitstrekken dat zij de neusgaten bedekken. Op den nek verrijst een dichte massa stroogeel vederen, die ongeveer anderhalven duim lang zijn, en een mantel vormen over het bovendeele van den rug. Daaronder, en een band vormende die omstreeks een derde van een duim verder reikt, is een tweede mantel van rijke, glanzige, roodbruine vederen. Het overige van den rug is oranjebruin, de dekpenen van den

Diphyllodes speciosa.

staart en de staart zelf zijn donker bronskleurig, de vleugelen licht oranje-achtig ledergeel. De geheele onderzijde is bedekt met een overvloed van gevederte dat aan den rand van de borst te voorschijn komt, en schitterend donkergroen is, met een purperen weerschijn. Van het midden der borst af strekt zich een breede band van schubachtige vederen van dezelfde kleur benedenwaarts uit, terwijl de kin en keel fraai metaalglanzig brons zijn. Midden uit den staart steken twee smalle, omstreeks tien duim lange vederen uit, van prachtig staal-blauwe kleur. Deze zijn alleen aan de binnenzijde gevlagd,

maar buitenwaarts gekruld, zoodat zij bijna een ring vormen.

Uit hetgeen ons van de manieren der verwante soorten bekend is, kunnen wij met zekerheid opmaken, dat het sterk ontwikkeld gevederte van dezen vogel op eenige bijzondere wijze kan worden opgericht en ten toon gespreid. De massa vederen aan de onderzijde wordt vermoedelijk uitgespannen in een halven kring, terwijl de fraaie gele mantel ongetwijfeld wordt opgezeth op zoodanige wijze, dat hij aan den vogel een voorkomen geeft geheel verschillend van dat der gedroogde en platgedrukte huiden der inboorlingen, waardoor wij hem alleen kennen. De pooten schijnen donkerblauw te zijn.

Deze kleine en sierlijke vogel wordt alleen gevonden op het hoofd-eiland Nieuw-Guinea en op Misool (¹⁹).

Een nog zeldzamere en nog fraaiere soort dan de laatstgenoemde is de *Diphyllodes Wilsoni*, het eerst beschreven door den heer Cassin naar eene door inlanders geprepareerde huid in het rijke museum van Philadelphia. Prins Bonaparte gaf later aan denzelfden vogel den naam van "*Diphyllodes respublica*", en later werd hij door Dr. Bernstein, die het geluk had op Waigeoe nieuwe exemplaren machtig te worden, "*Schlegelia calva*" genoemd (²⁰).

In deze soort is de bovenmantel zwavelgeel, de ondermantel en de vleugels zijn zuiver rood, de vederen der borst donker groen, en de verlengde middelste staartvederen veel korter dan in de verwante soort. Het merkwaardigste verschil is echter dat de kruin van het hoofd kaal is. Echter wordt daar de naakte huid, die schitterend kobalt-blauw is, door eenige strepen van zwarte, fluweelige vederen gekruist. De grootte is ongeveer gelijk aan die van *Diphyllodes speciosa*, en de vogel is ongetwijfeld uitsluitend tot het eiland Waigeoe beperkt (²¹).

Het wijfje, zooals het door Dr. Bernstein wordt beschreven en afgebeeld, komt sterk overeen met dat van *Cicinnurus regius*,

en is aan de onderzijde evenzoo gestreept. Wij mogen hieruit opmaken, dat de nauw verwante *Diphyllodes speciosa* in die sekse waarvan men tot nog toe geene exemplaren heeft kunnen krijgen, ten minste even onaanzienlijk is.

De nu volgende soort, die wij “de Prachtige paradijsvogel” zullen noemen, werd het eerst afgebeeld door Buffon, en door Boddaert “*Paradisea atra*” genoemd, wegens de zwarte grondkleur van haar gevederte. Zij vormt het geslacht *Lophorina* van Vieillot ⁽²²⁾, en is een der zeldzaamste en schitterendste van de geheele groep, maar ongelukkig alleen bekend door de verminkte huiden der inlanders. Deze vogel is een weiniggroter dan *Diphyllodes speciosa*.

Lophorina atra.

De grondkleur zijner vederen is donkerzwart, maar met schoone bronzen weêrglansen op den nek, terwijl de geheele kop geschubd is met vederen van schitterend metaalglanzig groen en blauw. Over de borst draagt hij een schild van smalle en eenigszins stijve vederen, sterk verlengd naar de beide zijden, zuiver blauwachtig groen van kleur, en met een glans als van satijn overtogen. Maar een nog zonderlinger sieraad is dat hetwelk verrijst op de achterzijde van den nek, — een schild van gelijken vorm als dat op de borst, maar veel

grooter, en fluweelig zwart van kleur met bronzen en purperen gloed. De buitenste vederen van dit schild zijn een halven duim langer dan de vleugels, en wanneer het is opgezet moet het, in vereeniging met het borstschild, de geheele gedaante, het gansche voorkomen van den vogel ten eenenmale veranderen. De bek is zwart en de pooten schijnen geel te zijn.

Deze prachtige vogel bewoont enkel de binnenlanden van het noordelijk schiereiland van Nieuw-Guinea. Noch ik zelf noch de heer Allen konden iets daarvan vernemen, hetzij op een der omliggende eilanden, hetzij op eenig deel der kust. Het is waar dat Lesson exemplaren kreeg van de kustbewoners; maar toen de heer Allen zich in 1861 te Sorong ⁽²⁾ bevond, vernam hij dat deze vogel slechts op een afstand van daar van drie dagreizen in het binnenland voorkomt. Dewijl deze "zwarte paradijsvogels", zooals men ze noemt, als handelsartikelen minder gezocht zijn, worden zij thans zelden door de inboorlingen bewaard, en hieraan is het toe te schrijven dat ik, gedurende verscheidene jaren op de kusten van Nieuw-Guinea en in de Molukken doorgebracht, nooit eene huid daarvan heb kunnen krijgen. Wij zijn dan ook geheel onbekend met dezen vogel; ook kennen wij het wijfje niet, dat ongetwijfeld echter even eenvoudig en onaanzienlijk is, als in de overige soorten van deze familie.

De Gouden of Zespennige paradijsvogel is eene andere zeldzame soort, het eerst beschreven door Buffon en nog nooit in volkomen toestand in handen van Europeanen gekomen. Boddaert gaf aan dezen vogel den naam van *Paradisea sexpennis*, en hij vormt het geslacht *Parotia* van Vieillot. Deze schoone vogel is ongeveer zoo groot als het wijfje van *Paradisea rubra*. Het gevederte schijnt bij den eersten oogopslag zwart, maar het krijgt, onder zekere bedaging, een bronzen of purperen gloed. De keel en borst zijn geschubd met breede, platte vederen

wier prachtige goudkleur, naarmate er de dag op valt, met groene en blauwe tinten afwisselt. Over het achterhoofd loopt een breede achterwaarts gebogen band van vederen, wier gloed onbeschrijfelijk is en eer aan de vonkeling van smaragd en topaas dan aan de kleuren van organische wezens doet denken. Het voorhoofd is geteekend met een groote vlek van witte vederen, zoo glinsterend als satijn, en aan de beide zijden van den kop komen de zes merkwaardige vederen te voorschijn waaraan de vogel zijn naam verschuldigd is. Het zijn dunne draden, zes duimen lang, met een kleine langwerpige ronde vlag aan het uiteinde. Bij deze sieraden komt nog een verbazend groote bundel zachte vederen aan weërszijden van de borst, die, wanneer ze worden opgestoken, de vleugels geheel moeten bedekken, en aan den vogel het voorkomen moeten geven van tweemaal zoo groot te zijn als hij werkelijk is. De snavel is zwart, kort en eenigszins

Purotia sexpennis.

samengedrukt; terwijl de vederen, even als bij *Cicinnurus regius*, tot over de neusgaten groeien. Deze zonderlinge en schitterende vogel bewoont dezelfde streken als de Prachtige paradijsvogel, en men weet van hem niets hoegenaamd buiten hetgeen kan worden afgeleid uit het onderzoek der huiden die wij aan de inboorlingen van Nieuw-Guinea verschuldigd zijn.

Wij zijn nu genaderd tot den Standaardvleugeligen paradijsvogel, door den heer G. R. Gray *Semioptera Wallacei* genoemd.

Dit is een geheel nieuwe vorm, door mijzelfen het eerst gevonden op het eiland Batjan, en die zich inzonderheid onderscheidt door een paar lange smalle vederen van witte kleur, te voorschijn komende van tusschen de korte pluimen die de kromming van de vleugels bekleeden. Deze vederen kunnen naar welgevallen worden omhoog gericht. De algemeene kleur van dezen vogel is een teeder olijfbruin, dat zich op het midden van den rug tot een bronsachtige olijfkleur verdonkert, en op de kruin van den kop in een fijn aschachtig violet met metaalgloed overgaat. De vederen die de neusgaten bedekken en zich tot halverwege over den snavel uitstrekken, zijn los en naar boven gekruld. Veel schooner is de onderzijde. De op schubben gelijkende vederen van de borst zijn met schitterend metaalglanzig blauw-groen gerand en dezelfde kleur bedekt de keel en de zijden van den nek, zoowel als de lange puntige vederen die aan weêrszijden van de borst te voorschijn komen en zich bijna tot aan het einde der vleugelen uitstrekken (*). Maar de merkwaardigste bijzonderheid van dezen vogel en geheel eenig in de gansche klasse waartoe hij behoort, zijn het paar lange, smalle, fijne vederen die aan elken vleugel vlak bij de kromming uitsteken. Wanneer men de dekveederen oplicht, dan ziet men dat zij te voorschijn komen uit twee buisvormige hoornige scheeden, die van dicht bij het punt waar zich de vleugelbeenderen in het gewricht vereenigen, uiteen wijken. Zij kunnen, zooals reeds op blz. 48 beschreven is, worden opgestoken, en als de vogel in geprikkelden toestand verkeert, worden zij rechthoekig met den vleugel en eenigszins vaneen wijkend uitgespreid. Zij zijn van zes tot zes en een halven duim lang, de opperste een haartje langer dan de onderste. De geheele lengte van den vogel bedraagt elf duim. De bek is hoornachtig olijfgroen, de iris donker olijfkleurig en de pooten zijn helder oranje.

Het wijfje is bijzonder onaanzienlijk. Het is geheel dof bleek

aardachtig bruin, en de algemeene eentonigheid wordt slechts een weinig verlevendigd door een flauwe tint van aschachtig violet op den kop. De jonge mannetjes zijn volkomen aan het wijfje gelijk *).

De vogel onthoudt zich in de lagere boomen der youden en is, even als de meeste paradijsvogels, in bestendige beweging. Hij vliegt van tak tot tak en klemt zich aan de twijgen en zelfs aan de gladde en rechtopgaande stammen schier even gemakkelijk als een specht. Telkens uit hij een rauwen, knarsenden toon, die eenigszins het midden houdt tusschen dien van *Paradisea apoda* en het meer muzikaal geluid van *Cicinnurus regius*. Bij tusschenpoozen slaan de mannetjes de vleugels uit om er meê te kleppen, steken de lange schoudervederen op en spreiden hunne sierlijke groene borstschilden uit.

De Standaardvleugelige paradijsvogel wordt op Halmahera zoowel als op Batjan gevonden, maar in al de exemplaren van het eerstgenoemd eiland is het groene borstschild een weinig langer, de kruin van den kop donkerder violet, terwijl de onderste deelen des lichaams sterker met groen geschubd zijn. Dit is de eenige paradijsvogel die tot dusverre in de Moluksche eilanden gevonden is; al de anderen zijn tot de Papoesche eilanden en Noord-Australië beperkt.

Wij komen nu tot de *Epimachidae*, of Langsnavelige paradijsvogels, die, zooals reeds boven is opgemerkt, niet door tusschenschuiving van andere vogels van de *Paradiseidae* behooren gescheiden te worden. Onder dezen is een der merkwaardigste de Twaalfdradige paradijsvogel, door Blumenbach *Paradisea alba* genoemd, maar thans geplaatst in het geslacht *Seleucides* van Lesson.

De vogel is omstreeks 12 duim lang, van welke de saam-

*) Zie de beide seksen afgebeeld op de plaat tegenover blz. 47.

gedrukte en gebogen snavel er twee inneemt. De kleur van de borst en de bovenzijde schijnt op het eerste gezicht nagenoeg zwart, maar een nauwkeuriger waarneming toont, dat geen enkel deel geheel kleurloos is, en dat als de vogel op verschillende wijzen bedaagd wordt, zich de rijkste en gloeiendste tinten vertoonen. De kop, met korte fluweelige vederen bedekt, die zich veel verder over de kin dan over den bovenkant van den snavel uitstrekken, heeft eene purperachtige bronskleur; rug en schouders zijn geheel schitterend bronsachtig groen, terwijl de toegeklapte vleugelen en de staart prikken met het luisterrijkste purperen violet, en al het gevederte een fijnen zijdeachtigen glans heeft. De massa der vederen die de borst bedekken, is werkelijk bijna zwart, met zwakken weërglans van groen en purper; maar hare buitenranden zijn omzoomd met glinsterend smaragdgroen. De geheele onderzijde van het lijf is fraai lederkleurig geel, ook de vederbundels die aan de zijden te voorschijn komen en zich anderhalven duim voorbij den staart uitstrekken, daarin begrepen. Wanneer de huiden aan het licht worden blootgesteld, verbleekt het geel tot dof wit, en aan deze omstandigheid heeft deze soort haren bijzonderen naam te danken. Bij omstreeks een zestal van de binnenste dezer vederen zijn de schachten verlengd tot dunne zwarte draden, die in rechte hoeken omgebogen en eenigszins achterwaarts gekromd en omstreeks tien duimen lang zijn. Deze draden zijn dus een nieuwe verscheidenheid van de zonderlinge en fantastische sieraden waardoor zich deze groep van vogels zoo zeer onderscheidt. De snavel is gitzwart en de pooten zijn helder geel *).

Het wijfje, ofschoon niet zóó onaanzienlijk als in sommige andere soorten, heeft toch niets van de schoone kleuren en de sierpluimen van het mannetje. De kruin van den kop en achterzijde van den nek zijn zwart, het overige der bovenzijde

*) Zie de benedenste figuur op de plaat aan het begin van dit Hoofdstuk.

fraai roodachtig bruin; terwijl de onderzijde geheel met eene geelachtige aschkleur is geverfd, eenigszins zwartachtig op de borst, en overal met smalle, zwartachtige, golvende strepen geteekend.

Men vindt dezen vogel op het eiland Salvati en op het noord-westelijk deel van Nieuw-Guinea, waar hij de in bloei staande boomen, inzonderheid de sago-palmen en pandanen, opzoekt en de bloemen uitzuigt, rondom of beneden welke zijne buitengewoon groote en krachtige pooten hem in staat stellen zich vast te klemmen. Zijne bewegingen zijn zeer vlug. Zelden vertoeft hij meer dan eenige oogenblikken op denzelfden boom, en vliegt daarna recht toe en met groote snelheid naar een anderen. Hij uit een luiden en schellen kreet, die op grooten afstand gehoord wordt en bestaat in het vijf of zesmaal herhalen van "Kah, kah", in afdalende schaal, terwijl hij doorgaans bij de laatste noot wegvliegt. De mannetjes zoeken de eenzaamheid, ofschoon het wel mogelijk is dat zij zich op vaste tijden des jaars, even als de echte paradijsvogels, verzamelen. Mijn helper, de heer Allen, schoot eenige exemplaren van dezen fraaien vogel op zijne laatste reis naar Nieuw-Guinea, maar bij allen die hij opende, vond hij niets in de maag dan een zoet bruin sap, waarschijnlijk de nectar uit de bloemen waarop zij geaasd hadden. Het is echter zeker dat zij ook zoowel vruchten als insecten eten, want een exemplaar dat ik levend aan boord eener Nederlandsche stoomboot zag, at gulzig kakkerlakken en papaja-vruchten. Deze vogel had de zonderlinge gewoonte van op den middag te rusten met den snavel recht naar boven gekeerd. Hij stierf op den overtocht naar Batavia, en bij die gelegenheid werd mij het lichaam afgestaan, waarvan ik een skelet maakte, hetwelk onbetwistbaar toont dat deze vogel inderdaad een paradijsvogel is. De tong is zeer lang en rekbaar, maar plat en eenigszins vezelig aan het einde, juist als bij de echte paradijsvogels.

Op het eiland Salwati zoeken de inlanders in de bosschen de plaats waar deze vogel zijn nachtverblijf houdt, die zij herkennen aan zijn op den grond liggenden mest. Gewoonlijk is het een lage struikachtige boom. Zij beklimmen dien dan gedurende den nacht, terwijl zij den vogel of met stompe pijlen schieten, of zelfs levend in een doek vangen. Op Nieuw-Guinea worden zij gevangen door strikken te plaatsen in de boomen die zij bezoeken; op de wijze waarop ook de Roode pa-

radijsvogels worden gevangen op Waigeoe, en die reeds op blz. 399 beschreven is.

Epimachus magnus.

De groote *Epimachus* (*Epimachus magnus*) of Langstaartige paradijsvogel is een andere dier verwonderlijke schoone vogels, die ons enkel door de verminkte huiden, door inlanders bereid, bekend zijn. Door zijn donker fluweelachtig gevederte, met bronzen en purperen weêrglansen, gelijk hij

op *Seleucides alba*, maar hij draagt bovendien een prachtigen, meer dan twee voet langen staart, waarvan de bovenzijde prijkt met het heerlijkste, het opaal nabootsende blauw. En toch is ook deze nog niet zijn voornaamste sieraad. Dit bestaat in de groep van breede pluimen die aan weêrszijden van de borst te voorschijn komen, en zich nog meer verbreeden aan het uiteinde, terwijl zij met een band van het levendigste metaalglanzige blauw en groen getooid zijn. De snavel is lang en gebogen, en de

pooten zijn zwart en gelijk aan die der verwante vormen. De geheele lengte van dit fraaie dier is tusschen drie en vier voet.

De verblijfplaats van dezen schitterenden vogel zijn de bergen van Nieuw-Guinea in hetzelfde district dat ook door den Prachtigen en den Gouden paradijsvogel bewoond wordt, maar, indien ik wel onderricht ben, komt hij ook voor in streken meer in de nabijheid der kust⁽²³⁾. Meermalen is mij door verschillende inboorlingen verzekerd, dat deze vogel zijn nest maakt in een hol onder den grond of onder rotsen, en dat hij altijd eene plaats kiest met twee openingen, waarvan de ééne tot in-, de andere tot uitgang dient. Dit wijkt geheel af van wat wij ons aangaande de levenswijze van zulk een vogel zouden voorstellen; maar als deze meening niet met de waarheid overeenkomt, is het moeilijk haar ontstaan te verklaren; en alle reizigers weten bij ervaring, dat de berichten der inlanders omtrent de levenswijze der dieren, hoe vreemd zij ook schijnen mogen, bijna altijd blijken juist te zijn.

De Paradijsvogel met Geschubde Borst, *Epimachus magnificus* van Cuvier, wordt thans doorgaans met de Australische paradijs-honigzuigers in het geslacht *Ptiloris*⁽²⁴⁾ geplaatst. Of schoon zeer fraai, zijn echter deze vogels minder in 't oog loopend met sierpluimen getooid dan de andere soorten die ik beschreven heb. Hun voornaamste sieraad bestaat in een meer of minder ontwikkelde borstplaat van stijve metaalglanzig groene vederen, en een kleinen bundel van eenigszins harige vederen aan weêrszijden van de borst. De rug en vleugels van deze soort zijn fluweelig zwart en vertoonen onder zekere bedaging een zachten weêrglans van schoon purper. De twee breede middelste staartvederen zijn opaalachtig blauw-groen met een fluweelige oppervlakte, en de kruin van den kop is bedekt met vederen die op schubben van gepolijst staal gelijken. Een groote driehoekige plek, die kin, keel en borst omvat, is dicht geschubd

met vederen die een staal-blauwen of groenen glans hebben, en op het gevoel zijdeachtig zijn. Hierom heen loopt aan de onderzijde een smalle zwarte band, gevolgd door glanzig, bronsachtig groen, terwijl het onderlijf bedekt is met haarachtige vederen van een fraaie wijnkleur, die aan den staart in zwart overgaat. De bundels zijvederen gelijken eenigermate op die der echte paradijsvogels, maar zijn dun en schraal, bijna zoo lang als de staart en zwart van kleur. De kop is aan de zijden schoon violet en fluweelachtige vederen strekken zich aan weêrszijden van den snavel over de neusgaten uit.

Ik kwam te Doreh in het bezit van een jong mannetje van deze soort, waarvan ik het gevederte voor overeenkomstig houd met dat van het volwassen wijfje, gelijk dit bij alle verwante soorten het geval is. De bovenzijde, vleugelen en staart zijn fraai roodachtig bruin, en de onderzijde vertoont een lichte aschkleur, dicht gestreept met smalle golvende zwarte banden. Een bleeke streep loopt over het oog, en een lange donkere streep daalt van het achterhoofd aan weêrszijden langs den nek naar beneden. Deze vogel is 14 duim lang, terwijl de inlandsche huden van het volwassen mannetje nauwelijks tien duim meten. Dit is een gevolg van de wijze waarop de staart wordt ingeduwde, ten einde aan de sierpluimen van de borst zooveel mogelijk het overwicht te geven.

Bij Kaap York in Noord-Australië vindt men een nauw verwante soort, de Prins-Alberts paradijsvogel of *Ptiloris Alberti*, waarvan het wijfje bijna geheel met het hier beschreven jonge mannetje overeenkomt. De beide andere Australische vogels die vroeger alleen het geslacht *Ptiloris* uitmaakten, maar zeer sterk op de genoemde paradijsvogels gelijken, zijn *Ptiloris paradisea* en *Ptiloris Victoriae*. De Paradijsvogel met Geschubde Borst schijnt tot het hoofdeiland Nieuw-Guinea beperkt te zijn, en is minder zeldzaam dan verscheidene der andere soorten.

Er zijn nog drie andere Nieuw-Guineesche vogels die door sommige schrijvers onder de paradijsvogels worden gerangschikt, en die, daar ze althans even merkwaardig zijn door hun prachtig gevederte, hier met een woord moeten vermeld worden. De eerste is de paradijs-ekster (*Astrapia nigra* ⁽¹⁷⁾ van Lesson), een vogel ongeveer zoo groot als *Paradisea rubra*, maar met een zeer langen staart, op de bovenzijde met sterken violetgloed. De rug is bronsachtig zwart, de lagere deelen zijn groen, de keel en de nek zijn omzoomd met breede losse vederen van krachtige koperkleur, en de vederen van den nek zelven en van de kruin van den kop zijn glinsterend smaragdgroen. Al het gevederte rondom den kop is verlengd en kan worden opgezet, en wanneer het door den levenden vogel wordt uitgespreid, moet het een vertooning maken die nauwelijks door eenigen der echte paradijsvogels kan overtroffen worden. De bek is zwart en de pooten zijn geel. De *Astrapia* schijnt mij eenigermate het midden te houden tusschen de *Paradiseidae* en de *Epimachidae*.

Nauw met den beschreven vogel verwant is de *Paradigalla carunculata*, dus genaamd naar een lel op den kalen kop. Men gelooft dat deze vogel, evenals de vorige, de bergachtige binnenlanden van Nieuw-Guinea bewoont, maar hij is buitengewoon zeldzaam; het eenige bekende exemplaar bevindt zich in het Museum te Philadelphia.

De derde soort die wel bij de paradijsvogels gerangschikt wordt, is de *Paradijs-wielewaal*, door de oudere zoölogen *Paradisea aurea* of *Oriolus aureus* genoemd. Hij wordt thans gewoonlijk, met den *Oriolus regens* ⁽¹⁸⁾ van Australië (*Sericulus chrysocephalus*), tot het geslacht *Sericulus* gebracht; maar de vorm van den snavel en het karakter van het gevederte schijnen mij toe zoo eigenaardig te zijn, dat men uit hem een afzonderlijk geslacht zal moeten vormen. Deze vogel is bijna geheel geel; alleen de keel, de staart en een deel van den rug en

de vleugelen zijn zwart, maar hij wordt hoofdzakelijk gekenmerkt door een groote hoeveelheid lange en schitterend oranje vederen, die van den nek tot het midden van den rug reiken, nagenoeg als de halskraag van een kempphaan.

Deze fraaie vogel bewoont het hoofdeiland Nieuw-Guinea en komt ook voor op Salwati, maar is zoo zeldzaam, dat ik er slechts ééne gebrekkige inlandsche huid van heb kunnen machtig worden, en dat niets hoegenaamd van zijne levenswijze bekend is.

Ik zal nu eene lijst van al de tot dusverre bekende paradijsvogels laten volgen, en daarbij hunne ware of vermeende woonplaatsen vermelden.

1. *Paradisea apoda* (De Groote Paradijsvogel). Aroe-eilanden.
2. *Paradisea papuana* (De Kleinere Paradijsvogel). Nieuw-Guinea, Misool, Jobi.
3. *Paradisea rubra* (De Roode Paradijsvogel). Waigeoe.
4. *Cicinnurus regius* (De Konings-paradijsvogel). Nieuw-Guinea, Aroe-eilanden, Misool, Salwati.
5. *Diphyllodes speciosa* (De Schoone Paradijsvogel). Nieuw-Guinea, Misool, Salwati.
6. *Diphyllodes Wilsoni* (De Roode Schoone Paradijsvogel). Waigeoe.
7. *Lophorina atra* (De Prachtige Paradijsvogel). Nieuw-Guinea.
8. *Parotia sexpennis* (De Gouden Paradijsvogel). Nieuw-Guinea.
9. *Semioptera Wallacei* (De Standaardvleugelige Paradijsvogel). Batjan, Halmaheira.
10. *Epimachus magnus* (De Langstaartige Paradijsvogel). Nieuw-Guinea.
11. *Seleucides alba* (De Twaalfdradige Paradijsvogel). Nieuw-Guinea. Salwati.

12. *Ptiloris magnifica* (De Paradijsvogel met Geschubde Borst). Nieuw-Guinea.
13. *Ptiloris Alberti* (Prins-Alberts Paradijsvogel). Noord-Australië.
14. *Ptiloris paradisea* (De Paradijs-honigzuiger). Oost-Australië.
15. *Ptiloris Victoriae* (Victoria's Paradijs-honigzuiger). Noord-oost-Australië.
16. *Astrapia nigra* (De Paradijs-ekster). Nieuw-Guinea.
17. *Paradigalla carunculata*. (De Gelede Paradijs-ekster).
18. (?) *Sericulus aureus* (De Paradijs-wielewaal). Nieuw-Guinea. Salwati.

Het blijkt derhalve dat van de 18 soorten die eene plaats onder de paradijsvogels schijnen te verdienen, elf als bewoners van Nieuw-Guinea zijn aan te merken, waaronder acht die tot het hoofdeiland en het nauw daarvan afgezonderde eiland Salwati beperkt zijn. Maar indien wij aannemen dat de eilanden die slechts door een ondiepe zee van Nieuw-Guinea gescheiden zijn, eigenlijk daartoe behooren, dan komen wij tot het resultaat dat 14 soorten aan dat land eigen zijn, terwijl 3 de noordelijke en oostelijke deelen van Australië en ééne soort de Molukken bewonen. Maar de merkwaardigste en prachtigste soorten zijn geheel tot het Papoesche gewest beperkt.

Ofschoon ik zooveel tijd besteedde aan het opsporen dezer verwonderlijk schoone vogels, kon ik, gedurende een verblijf van vele maanden op de Aroe-eilanden, Nieuw-Guinea en Waigeo, niet meer dan vijf soorten machtig worden, en de reis van den heer Allen naar Misool voegde daar geene enkele nieuwe aan toe. Wij hoorden echter beide van eene plaats op het hoofdeiland, Sorong genoemd, en nabij Salwati gelegen, waar men ons zeide dat wij alle soorten zouden kunnen krijgen die wij maar verlangden. Wij kwamen derhalve overeen, dat hij die

plaats zou bezoeken, en trachten zou in het binnenland door te dringen tot de inboorlingen die zich werkelijk met het schieten en onthuiden der vogels bezig houden. Hij vertrok met de kleine prauw die ik te Goram had gekocht, en door de vriendelijke tusschenkomst van den Nederlandschen resident te Ternate, werden hem een luitenant en twee soldaten toegevoegd door den Sultan van Tidore, om hem te vergezellen, te beschermen en bij te staan in het verkrijgen der noodige manschappen en in het bezoeken van het binnenland (²⁹).

In weêrwil dezer voorzorgen ontmoette de heer Allen op deze reis belemmeringen, zooals wij geen van beiden te voren ooit ondervonden hadden. Om zich hiervan een begrip te maken, moet men bedenken dat de paradijsvogels een handelsartikel zijn, en dat de hoofden der dorpen aan de kusten, die ze tot lagen prijs van de bergbewoners koopen en weder aan de Boegineesche kooplieden verkoopen, het monopolie daarvan in handen hebben. Een gedeelte wordt ook jaarlijks betaald als schatting aan den Sultan van Tidore. De inboorlingen zien dus hoogst ongaarne dat vreemdelingen, inzonderheid Europeanen, zich met dien handel bemoeien, en vooral dat zij zich naar de binnenlanden begeven om zelve zich met de bergbewoners over de levering te verstaan. Natuurlijk denken zij, dat dit, zeer tot hun nadeel, de prijzen in het binnenland zal doen stijgen en schaarschte van het artikel aan de kusten zal te weeg brengen; ook vreezen zij dat de schatting zal worden opgedreven als een Europeaan er in slagen mocht van de zeldzamere soorten eene eenigszins belangrijke hoeveelheid bijeen te brengen; en eindelijk hebben zij een zekere onbepaalde, maar niet onnatuurlijke vrees voor de verdere voornemens die een blanke in hunne oogen koesteren moet, die zich zoo veel moeite en kosten getroost om hun land te bezoeken. Zij kunnen niet gelooven dat het hem alleen om paradijsvogels te doen is. Van de gewone gele soort kan hij er immers zooveel

hij wil te Ternate, Makasser of Singapore koopen, en alleen aan deze hechten zij voor zich zelve waarde.

Het gevolg was dat, toen de heer Allen te Sorong kwam en te kennen gaf dat hij naar het binnenland wilde gaan om paradijsvogels te schieten, ontelbare tegenwerpingen werden geopperd. Men zeide hem dat hij eene reis van drie of vier dagen door moerassen en over bergen zou moeten doen; dat de bergbewoners wilden en kannibalen waren, die hem stellig zouden vermoorden; en eindelijk dat er in het geheele dorp niemand was die met hem durfde gaan. Toen hij, na eenige dagen met nuttelooze beraadslagingen gesleten, bij zijn voornemen bleef volharden en hun toonde, dat hij een machtiging had van den Sultan van Tidore, om te gaan waar het hem goed dacht en overal de noodige hulp te vragen, verschaften zij hem eindelijk eene boot, om zijne reis met het opvaren eener rivier aan te vangen, maar te gelijker tijd zonden zij geheime bevelen naar de binnenlandsche dorpen, om te weigeren hem levensmiddelen te verkoopen en hem daardoor tot den terugtocht te dwingen. Toen het dorp was bereikt waar de riviervaart ophouden en de tocht naar het binnenland aanvangen moest, keerden de kustbewoners terug en lieten den heer Allen voort-sukken zoo goed hij kon. Hij deed nu een beroep op den luitenant van Tidore om hem te helpen aan de noodige manschappen, om als gidzen naar de dorpen der bergbewoners te dienen en zijne bagage te dragen. Maar dit was niet zoo gemakkelijk gedaan. Er ontstond een twist, en de inboorlingen, weigerende aan de op hoogen toon geuite bevelen van den luitenant te voldoen, trokken hun messen en velden hun speren om hem en zijne soldaten aan te vallen, en de heer Allen was verplicht zelf tusschenbeide te komen, om hen te beschermen die hem als eene wacht waren toegevoegd. De eerbied voor de meerderheid van den blanke en de tijdige uitdeeling van eenige geschenken behielden de overhand; en nadat hij messen, bijlen

en kralen getoond had, die hij bereid was te geven aan degenen die met hem wilden gaan, werd de vrede hersteld. Reizende door een vreeselijk woest land, bereikten zij den volgenden dag de dorpen der bergbewoners. De heer 'Allen vertoefde hier een maand, zonder eenigen tolk door wiens tusschenkomst hij zich met de inboorlingen kon verstaan en zijne behoeften te kennen geven. Maar door teekens en geschenken en een niet te karigen ruilhandel kwam hij goed met hen overweg, en dagelijks vergezelden hem eenigen naar het bosch om te schieten, die, in geval van gunstigen uitslag, met een klein geschenk werden beloond.

Maar in de hoofdzaak, het verzamelen van paradijsvogels, werd met dat al weinig gedaan. Slechts ééne soort werd aan de reeds verkregene toegevoegd, namelijk *Selencides alba*, waarvan hij reeds een exemplaar op *Salwati* erlangd had; maar hij vernam dat de andere soorten, waarvan hij aan de inlanders afbeeldingen toonde, eerst twee of drie dagreizen dieper in het binnenland voorkwamen. Toen ik mijne bedienden van Doreh naar Amberbaki gezonden had ⁽⁵⁰⁾, werd daar hetzelfde verteld. Ook daar heette het dat de zeldzamere soorten gevonden worden dagreizen ver in het binnenland, in schier ontoegankelijke gebergten, en dat de huiden worden bereid door wilde stammen, die geen der kustbewoners ooit gezien had.

Het schijnt wel alsof de Natuur bepaalde voorzorgen getroffen heeft, opdat deze hare uitgelezenste schatten niet te gemeen en dien ten gevolge beneden de waarde geschat zouden worden. De Noordkust van Nieuw-Guinea ligt geheel ongedekt bloot voor den golfslag der Stille Zuidzee en is woest en zonder havens. Het land is alom rotsig en bergachtig, overal bedekt met dicht woud, en vormt met zijne moerassen en afgronden en getande ruggen een schier onoverkomelijken slagboom voor hen die in het onbekende binnenland willen vooruit

dringen; terwijl de bevolking bestaat uit gevaarlijke wilden, verzonken in den diepsten poel van barbaarschheid. En het is in zulk een land en onder zulk een bevolking dat men die uitgelezenste voortbrengselen der Natuur, de paradijsvogels, aantreft, wier verwonderlijke schoonheid van vorm en kleur en wier geheel eenige vedertooi geschikt zijn om de bewondering en verbazing van de meest beschaafde en meest ontwikkelde volken gaande te maken, en om dus onuitputtelijke stof voor onderzoek aan den dierkundige en voor bespiegeling aan den wijsgeer te leveren.

Dit was dan het einde mijner pogingen om deze schoone vogels te erlangen. Vijf reizen ⁽²¹⁾ naar de verschillende deelen van het gebied door hen bewoond, en die ieder, voorbereiding en uitvoering te zamen genomen, meer dan een half jaar hadden gevorderd, hadden mij slechts 5 van de 14 soorten opgeleverd, die men weet dat in het Papoesche gebied gevonden worden. De soorten die wij erlangden, zijn die, welke de kusten van Nieuw-Guinea en de bij-eilanden bewonen, terwijl de overige strikt beperkt schijnen te zijn tot de centrale gebergten van het noordelijk schiereiland; want onze nasporingen te Amberbaki en te Doreh aan het ééne, en op Salwati en te Sorong nabij het andere einde van dit schiereiland, stellen mij in staat met eenige zekerheid uitspraak te doen over het Vaderland van die zeldzame en bekoorlijke vogels, waarvan nog nooit goede exemplaren in Europa gezien zijn.

Het is wel eenigszins vreemd dat ik in vijf jaren, reizende of rustende op Celebes, Nieuw-Guinea en de Molukken doorgebracht, niet in de gelegenheid ben geweest om huiden te koopen van wel de helft der soorten, die, veertig jaren vroeger, Lesson zich in hetzelfde gebied in weinige weken wist te verschaffen. Ik geloof dat alle soorten, die uitgenomen welke een gewoon handelsartikel vormen, thans veel moeilijker te bekomen zijn, dan zelfs nog voor twintig jaren het geval was; en

ik schrijf dit vooral toe aan de pogingen der Nederlandsche beampten, om ze door tusschenkomst van den Sultan van Tidore te verkrijgen. Bij de jaarlijksche tochten tot invordering der schatting wordt aan de bevelhebbers last gegeven, om pogingen te doen ten einde al de zeldzame soorten van paradijsvogels machtig te worden; en daar zij er weinig of niets voor betalen (want men acht het genoegzaam te zeggen dat zij voor den Sultan zijn), zullen vermoedelijk de hoofden der kustdorpen geweigerd hebben ze van de bergbewoners te koopen, en zich daarentegen bepaald hebben tot de meer gewone soorten, die minder in tel zijn bij de liefhebbers, maar een voordeeleriger handelsartikel uitmaken. Het is om dergelijke redenen dat de bewoners van onbeschaafde landen dikwijls de mineralen en andere natuurlijke schatten van hun vaderland, waarmeê zij bekend zijn, geheim houden. Zij vreezen dat zij zullen verplicht worden om hoogere schatting te betalen of dat zij zich een nieuwen en drukkenden arbeid zullen op den hals halen.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) *Manoek déwata* is eigenlijk Javaansch. In het Maleisch zegt men *boerong déwata*, wat hetzelfde beteekent. In het Ternataansch heeten de paradijsvogels *sofo*, en daarvan is een andere Maleische benaming, *boerong sopo*, afkomstig. Bij Pigafetta, "Prima viaggio", is *boerong déwata* verbasterd tot *bolondinata*, en op gelijke wijze is in de zuidelijke talen uit *manoek déwata* de vorm *manucodiata* ontstaan, dien ik ook vind in de Portugeesche woordenboeken van de Moraes Silva, Da Costa en Vieyra, ofschoon van Linschoten (zie de volgende noot) dien slechts als Italiaansch opgeeft. *Sopo* vindt men ook verbasterd tot *sopan*, *soepan*, *sěpah*, *soffoe* enz.

(¹) Die geleerde Hollanders zouden een fout in het Latijn gemaakt hebben, die niet van hen te verwachten was, indien zij de vogels, zooals Wallace schrijft, "*avis paradiseus*" hadden genoemd. Ik laat hier tot verduidelijking der woorden van Wallace de geheele plaats waarop hij doelt, volgen, zooals ze in het "Itinerario" van van Linschoten, blz. 26, voorkomt: "Alleen op deze eylanden [de Molukken] worden ghevonden die voghelen die de Portugesen noemen *Passaros de Sol*, Sonne voghels, van die Italianen *Manu codiatus*, die Latinisten *Paradiseas* ende werden van ons ghenoeemt Paradijs voghelen, om die schoonheyt van hare pluymen, welke alle ander verre te boven gaen. Dese voghelen en werden nimmermeer levendigh gesien, dan doot sijnde, vallen op die eylanden. Vlieghen soo men seyt jehens die Son aen, ende houden haer altoos inde locht, sonder op d'aerde te comen; want en hebben gheen voeten noch vlieghelen, dan alleenelijken hooft ende lijf, ende het meestendeel steert, alst blijkt van de voghelen die van daer naer Indien gebracht werden, ende ook wel herwaerts over, maer weynigh: want en zijn niet veel, en kostelick, waer van icker twee mede ghebracht hebbe voor Doctor Paludanus, te weten manneken ende wijfken, hem die voor zijn camer vereerende."

Ik moet hier nog opmerken dat ik dit *Passaro do Sol* in geen Portugeesch woordenboek vermeld vind, wat echter aan het gezag van van Linschoten geen afbreuk kan doen, en dat thans ook in die taal *passaro*, of *ave*, *do paraiso* de gewone naam van den paradijsvogel is; en daar reeds bij Pigafetta, t. a. p., eene toespeling op dien naam voorkomt, twijfel ik zeer of die werkelijk van de "geleerde Hollanders" afkomstig is.

(²) In dat jaar verscheen de Engelsche vertaling van van Linschotens reizen, getiteld: "Discours of voyages into the East- and West-Indies, in 4 bookes", door William Phillip; maar de oudste Hollandsche uitgave van het Itinerario draagt op den titel het jaartal 1596 (eenigszins vreemd daar het "Reysgheschrift", 't welk het tweede deel vormt, op den titel 1595 voert), terwijl het octrooi reeds van 8 Oct. 1594 is gedagteekend. Een zeer nauwkeurige opgave van al de uitgaven en vertalingen van van Linschotens werken vindt men in: "Mémoire Bibliographique sur les Journaux des Navigateurs Néerlandais, rédigé par P. A. Tiele" (Amsterdam, Fr. Muller, 1867), p. 83—103, 190—195, 307—309.

(³) Dit is vreemd uitgedrukt. Het is zeer natuurlijk dat de Maleische kooplieden de doode paradijsvogels "*boerong mati*", d. i. doode vogels, noemen;

maar daar die uitdrukking op iederen dooden vogel past, kan zij moeilijk een soort van eigenaam voor de paradijsvogels geworden zijn. Ook is mij geene getuigenis bekend die dit bevestigt.

(⁴) De *Meliphaginae*. Zie Deel I, blz. 34, noot 18.

(⁵) Zoo ook v. d. Hoeven, Handboek der Dierkunde, II, blz. 742, terwijl Carus en Gerstäcker niet alleen de Epimachidae van de Paradiseidae scheiden, maar zelfs eenige familiën (*Paridae*, *Icteridae*, *Sturnidae*) daartusschen schuiven.

(⁷) Vele bijzonderheden zijn reeds over haar medegedeeld, blz. 248, 272 v., en de schrijver heeft zich niet altijd voor herhaling gewacht.

(⁸) Het hier verworpen gevoelen, dat de paradijsvogels slechts een korten tijd van het jaar met hun gouden vederdos getooid zijn, wordt echter begunstigd door hetgeen Wallace vroeger van de inboorlingen der Aroe-eilanden vernam. Zie boven blz. 224 en 248. Ook von Rosenberg is dit gevoelen toegedaan, want hij zegt, dat de oude mannetjes *ieder jaar* twee zeer van elkander verschillende kleederen dragen, die hij winter- en zomer- of paringskleed noemt, en waarvan het eerste wordt gedragen van November tot Mei, het andere van Mei tot October. Hij beschrijft het winterkleed, ook der oude mannetjes, als volkomen gelijk aan dat 't welk de wijfjes haar geheele leven dragen, en hoe zich, volgens zijne eigen, herhaalde waarnemingen, als de tijd der wisseling daar is, eerst de fluweelachtige vederen om den snavel en de goudgroene schubvederen aan de keel vertoonen, vervolgens de schedel zich stroogeel kleurt, en de middelste staartvederen zich verlengen en hunne vlag met uitzondering van een klein gedeelte afstooten, en eindelijk de vederbossen uitkomen, terwijl de in dunne draden veranderde staartpenen hare volle lengte erlangen. Intusschen erkent ook von Rosenberg dat de regel vele uitzonderingen lijdt. Op Wokam verkreeg hij reeds den 3^{ien} April een in vollen vederdos prijkend mannetje, en op Maikoor vond hij in Juli nog verschillende exemplaren in het overgangskleed. Dit verklaart althans gedeeltelijk de afwijkende resultaten der waarnemingen van Wallace. Zie nog beneden, noot 16.

(⁹) Vgl. blz. 287, noot 8.

(¹⁰) Het hier verhaalde is weder hoofdzakelijk slechts herhaling van hetgeen reeds blz. 243, 244 voorkomt. Zie ook het daarbij aangeteekende blz. 286, noot 2.

(¹¹) Zie de beschrijving der Aroe-eilanden op blz. 314 gegeven, maar

vergelijk daarbij wat blz. 326, noot 2, over de geheel afwijkende voorstelling van anderen gezegd is. Over het door Wallace waarschijnlijk geachte voorkomen van den Grooten paradijsvogel op Nieuw-Guinea teekende ik reeds iets aan blz. 287, noot 5.

(¹³) Hier is toch wel wat haastig een loutere hypothese als waarheid aangenomen. Vgl. wat ik daaromtrent zeide blz. 330, noot 7.

(¹⁴) Biak en Soak (ook Soök, Sowok, bij Wallace Sook) vormen met het kleinere Misore of Misoeri de groep der Willem-Schoutens-eilanden, vóór de Groote Geelvinkbaai gelegen.

(¹⁵) Vgl. wat dit laatste betreft boven blz. 354, en wat de door Salomon Muller (die, schoon hij in onze taal schreef, een Duitscher van oorsprong was) bij de Oetanata-rivier gevonden exemplaren aangaat, S. Muller's "Reizen in den Ind. Arch.", Deel I, blz. 31.

(¹⁶) Zie de afbeelding op blz. 389, en vergelijk de kortere beschrijving op blz. 390.

(¹⁷) Mijn vriend, de heer W. Marshall, adsistent van den Directeur van het Museum van Natuurlijke Historie te Leiden (welk museum een zeer schoone en rijke verzameling van paradijsvogels bezit), heeft zich met een onderzoek van de ontwikkeling der verlengde staartvederen van de mannetjes-paradijsvogels bezig gehouden, waarvan de uitkomsten die van Wallace eenigszins wijzigen en vooral aanvullen. Hij neemt aan, zonder dit verder te onderzoeken of tegen andere meeningen te verdedigen, dat werkelijk al de overige sieraden der mannetjes slechts een bruiloftskleed zijn, en na de paring weder verloren gaan, om zich het volgende jaar te vernieuwen (zie boven noot 8), maar onderscheidt ten opzichte der verlengde staartvederen drie gevallen. *Apoda* en *papuana* krijgen de verlengde staartvederen te gelijk met den eersten bruiloftsdos, maar behouden ze verder hun gansche leven; *rubra* legt de verlengde staartvederen met het eerste bruiloftskleed weder af, maar krijgt ze met het tweede onder versnelde ontwikkeling terug en behoudt ze verder altijd; *Cicinnurus regius* (en waarschijnlijk ook de beide soorten van *Diphyllodes*) krijgt nieuwe verlengde staartvederen met ieder nieuw bruiloftskleed, de tweede en volgende keeren met versnelde ontwikkeling. Het geheele ontwikkelingsproces werd door den heer Marshall, met behulp der groote reeksen van exemplaren die het Leidsche Museum aanbiedt, in al zijne stadiën nagegaan en uitvoerig beschreven. Zie "Tijdschrift voor Ned. Ind." Jg. 1871, Dl. I,

blz. 428. Ook zal dit opstel eerstdaags in de Fransche taal worden geplaatst in de "Archives Néerlandaises", uitgegeven door de Holl. Maatsch. v. Wetensch. te Haarlem.

(17) Ik heb reeds blz. 286, noot 3, opgemerkt, dat deze beschrijving in de hoofdzaak herhaling is van die op blz. 244, maar dat zich eenige verscheidenheden en zelfs tegenstrijdigheden voordoen. Eene van deze is dat volgens blz. 244 de staartdraad aan het uiteinde gevlagd is "on the outer side only", en volgens hetgeen wij hier lezen "on the inner side only". De afbeelding en de aard der zaak toonen dat het eerste de juiste lezing, en het tweede een schrijf- of drukfout is, die ik dus in de vertaling heb verbeterd

(18) Zie ook hier blz. 286, noot 3.

(19) Von Rosenberg kreeg ook een exemplaar van een wijffe van Jobi. Zie Schlegel, "observations zoologiques", in "Ned. Tijdschr. voor de Dierkunde", Deel IV, blz. 17.

(20) Bernstein beschreef deze soort in het "Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Ind.", Deel XXVII, blz. 79. Hij hield haar voor geheel nieuw en zegt: "Deze nieuwe paradijsvogel onderscheidt zich door zijn nagenoeg geheel naakt midden- en achterhoofd zoo bepaald van alle andere, tot dusver bekende soorten der genoemde familie, dat ik mij gerechtigd houd hem als representant van een nieuw genus te beschouwen. Het sluit zich, met het oog op de beide zeer verlengde en spiraalvormig naar buiten en voren omgebogen middenveeren van den staart van het mannetje, aan het genus *Diphyllodes* van Lesson en moet dus in het systeem daarnaast gerangschikt worden". Eene fransche redactie van Bernstein's beschrijving, met gekleurde afbeelding van mannetje en wijffe, komt voor in "Ned. Tijdschr. voor de Dierkunde", Deel III, blz. 4.

(21) Vgl. boven blz. 403, noot 2.

(22) Vandaar bij Wallace *Lophorina atra*, bij anderen ook *Lophorina superba*. Men heeft deze soort ook tot de *Epimachidae* gebracht en *Epimachus ater* genoemd.

(23) Wij zullen dit Sorong in het laatste gedeelte van dit hoofdstuk nader leeren kennen. De ligging wordt door Wallace zeer onvolledig aangeduid, enkel door de woorden "nabij Salwati." Er moeten drie plaatsen van dien naam, ieder onder een eigen Sengadji, ten Oosten van het onder Salwati behoorend westelijkst gedeelte van Nieuw-Guinea, tusschen dit en

Amberbaki, aan of nabij de Noordkust liggen; maar ik vind ze op geen enkele kaart aangeduid.

(²⁴) Die borstvederen zijn nauwkeuriger beschreven blz. 48. In andere opzichten is de beschrijving hier ter plaatse uitvoeriger.

(²⁵) Over de geographische verspreiding der paradijsvogels vergelijk men de "observations zoologiques" van Prof. Schlegel, in "Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde", Deel IV, blz. 17. Wat hij als resultaat der jongste onderzoekingen van den heer von Rosenberg mededeelt, zal ik hier kortelijk overnemen, maar daarbij, om den lezer niet door de synonymie in de war te brengen, aan de verschillende soorten de namen geven die ze in dit hoofdstuk bij Wallace dragen. Op het eiland Jobi vindt men alleen *Paradisea papuana* en *regia* en *Diphyllodes speciosa*; maar men vindt er noch *Epimachus magnus*, noch *Astrapia nigra* (het laatste in strijd met het opgemerkte op blz. 350 en aanvulling van blz. 365, noot 28). Beide deze soorten zijn, zoowel als *Lophorina atra*, *Ptiloris magnifica*, *Parotia sexpennis* en *Sericulus aureus* uitsluitend eigen aan het hoofd-eiland Nieuw-Guinea zelf. De heer Schlegel vermeldt echter ook dat Wallace "prétend avoir obtenu le *Sericulus aureus* à Salawatti" (vgl. blz. 450); maar schijnt, blijkens de woorden zelfen door hem gebruikt, de juistheid van dit bericht in twijfel te trekken. Van de genoemde soorten zijn er slechts twee (en daaronder niet de *Epimachus magnus*) die gevonden zijn in de nabijheid der kusten, namelijk *Ptiloris magnifica* bij Doreh en in de nabijheid der Lobo-baai (Tritons-baai), en *Sericulus aureus* alleen bij Doreh. *Epimachus magnus*, *Astrapia nigra*, *Lophorina atra* en *Parotia sexpennis* moeten, daar zij allen tot dusverre alleen uit door de inlanders bereide huiden bekend en nooit door Europeanen geschooten zijn, als bewoners worden aangemerkt der gebergten van het binnenland, waarin tot dusver geen Europeaan is doorgedrongen, maar waarheen thans de weg schijnt gevonden te zijn, zoodat men wellicht spoedig verwachten mag onze musea met betere exemplaren van al die fraaie soorten te zien prijken.

(²⁶) Bij de Engelsche ornithologen zijn deze Australische soorten het meest onder den, hier ook door Wallace gebezigten naam van *Rifle birds* bekend. Men noemt ze evenwel ook *Paradise honey sucker*, wat mij gepaster scheen om een Nederlandschen naam van te vormen.

(²⁷) Reeds vermeld blz. 350, maar dat Jobi zijn vaderland zou zijn,

zoals daar gegist werd, wordt weersproken door Prof. Schlegel (zie noot 25) en Wallace zelf maakt hier van die gissing ook geen verder gewag.

(²⁸) In het Engelsch *Regent-bird*, *King-honeysucker*.

(²⁹) Vgl. over deze reis blz. 420, en over de ligging van Sorong noot 23 bij dit hoofdstuk.

(³⁰) Zie boven blz. 348 en 351.

(³¹) De reizen van Wallace zelven naar de Aroe-eilanden (Dec. 1856 tot Mei 1857), naar Nieuw-Guinea (Maart tot Juli 1858), en naar Waigeoe (Juni tot November 1860), alsmede de reizen van Allen naar Misool en naar Sorong, op welke laatste hij ook Salwati moet bezocht hebben.

NEGEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

NATUURLIJKE HISTORIE DER PAPOESCHE EILANDEN.

Nieuw-Guinea met de eilanden die er slechts door een ondiepe zee van gescheiden zijn, vormt de Papoesche groep, gekenmerkt door de sterke overeenkomst in de levensvormen van hare meest verschillende deelen. Daar ik reeds in de hoofdstukken over de physische geographie der Aroe-eilanden en over de paradijsvogels eenige bijzonderheden over de natuurlijke historie van dit gewest heb medegedeeld, zal ik mij thans bepalen tot eene algemeene schets van zijne dierlijke voortbrengselen en de betrekking waarin deze staan tot die van andere gedeelten der wereld.

Nieuw-Guinea is misschien het grootste eiland van den aardbol; het is nog iets grooter dan Borneo ('). Het is nagenoeg 400 uren lang en zijne grootste breedte zal omstreeks 120 uren bedragen, en over zijne geheele uitgestrektheid schijnt het met het weelderigst bosch bedekt te zijn. Bijna alles wat wij tot dusver kennen van zijne natuurlijke voortbrengselen wordt opgeleverd door het noord-westelijk schiereiland en de kleinere eilanden daarom heen gegroepeerd. Maar deze gedeelten maken te zamen maar een tiende deel van het geheele gebied

uit en zijn zoodanig van het overige afgezonderd, dat hunne Fauna wel eenigszins verschillend zou kunnen zijn ⁽²⁾. Nogtans hebben zij, bij een nog zeer onvolkomen onderzoek, ons niet minder dan 250 soorten van landvogels opgeleverd, die bijna geen van allen van elders bekend zijn, en waaronder vele tot de merkwaardigste en schoonste onder de gevederde geslachten behooren. Het zou overbodig zijn te zeggen, hoeveel belangstelling wordt opgewekt door het veel grootere onbekende gedeelte van dit eiland, de grootste *terra incognita* die den dierkundige nog te onderzoeken overblijft, en het eenige gebied waar men nog verwachten kan dat wellicht geheel nieuwe vormen des levens, waarvan men alle voorstelling mist, zullen gevonden worden. Het verblijdt mij daarom te kunnen zeggen, dat er thans eenige kans is, dat dit groote land ons niet langer geheel onbekend zal blijven. Het Nederlandsch Gouvernement heeft een wél-uitgeruste stoomboot aangewezen om een dierkundige, den heer von Rosenberg (reeds meermalen in dit werk vermeld) en eenige helpers naar Nieuw-Guinea over te brengen, waar zij eenige jaren zullen doorbrengen met om de kusten heen te varen, de groote rivieren zoover mogelijk naar het binnenland op te stoomen, en uitgebreide verzamelingen van zijne natuurlijke voortbrengselen bijeen te brengen ⁽³⁾.

De zoogdieren van Nieuw-Guinea en de omliggende eilanden die tot dusverre ontdekt werden, zijn niet meer dan 17 in getal. Twee van deze zijn vledermuizen, de derde soort is een zwijn van bijzondere soort (*Sus papuensis*), en al de overigen zijn buideldieren ⁽⁴⁾. De vleêrmuizen zijn ongetwijfeld veel talrijker; maar wij hebben alle reden om te gelooven, dat alle op het land levende zoogdieren die nog zullen gevonden worden, eveneens tot de orde der buideldieren zullen behooren. Een van deze is een echte kengoeroe, zeer overeenkomende met eenige Australische soorten van middelbare grootte, en is merkwaardig als het eerste dier van deze soort dat ooit

door een Europeaan gezien is. Het bewoont Misool en de Aroe-eilanden, terwijl op Nieuw-Guinea een nauw verwante vorm voorkomt, en het werd in 1714 levend te Batavia gezien en beschreven door Cornelis de Bruyn (*). Een veel zonderlinger schepsel is de boom-kengoeroe, waarvan twee soorten, beide op Nieuw-Guinea te huis, bekend zijn. Deze dieren verschillen in vorm niet zeer treffend van de grond-kengoeroe's en schijnen nauwelijks genoegzaam gewijzigd voor hunne bestemming om op de boomen te leven, daar zij zich vrij langzaam bewegen en niet zeer vast op de boomtakken schijnen te staan. Zij hebben niet dien gespierden staart, die het vermogen om te springen bij de andere soorten zoo zeer bevordert, en hebben daarentegen aan de voorpooten sterk ontwikkelde nagels gekregen, die hun bij het klimmen van dienst zijn; maar in andere opzichten schijnen deze dieren beter geschikt om op den vasten grond te leven. Wellicht laat zich deze onvolkomen aanpassing aan hunne levenswijze verklaren door de omstandigheid dat er op Nieuw-Guinea geene vleeschetende dieren zijn, en dat deze kengoeroes geen enkelen vijand hebben dien zij moeten trachten door snel klimmen te ontwijken. Nieuw-Guinea wordt verder bewoond door vier soorten van Cuscus, door den kleinen vliegende opossum, en door vijf andere kleine buideldieren, waaronder één niet grooter is dan een rat, en even als deze in de huizen dringt en op den voorraad te gast gaat.

De vogels van Nieuw-Guinea bieden ons de sterkst mogelijke tegenstelling met de zoogdieren, daar zij er talrijker en schooner zijn, en meer vreemde, merkwaardige en sierlijke vormen opleveren, dan op eenig ander eiland van den aardbodem. Behalve de paradijsvogels, waarover wij reeds genoeg hebben uitgeweid, bezit het een zoodanig aantal andere merkwaardige vogelsoorten, dat de ornitholoog in verzoeking komt

het als eene hoofdafdeeling in de geographische verspreiding der dieren aan te merken. Onder zijne 30 papegaaien zijn de Groote Zwarte Kaketoe en de kleine stijfstaartige *Nasiterna*, de reus en dwerg van het gansche geslacht. De kaalkoppige *Dasyptilus* is onder alle bekende papegaaien een der meest zonderlinge, terwijl de fraaie kleine, langstaartige *Charmosyna* en de groote verscheidenheid van schitterend gekleurde lori's nergens elders huns gelijken hebben (*). Van duiven bezit Nieuw-Guinea ongeveer 40 verschillende soorten, waaronder de prachtige kroonduiven, thans zoo gewoon in onze diergaarden, en uitmuntende zoowel door grootte als door schoonheid; de merkwaardige *Trugon terrestris*, die de nog zonderlinger *Didunculus* van de Samoa-eilanden zeer nabij komt ('); en het nieuwe door mij ontdekte geslacht *Henicophaps*, dat zich onderscheidt door een langen en krachtigen snavel, geheel verschillend van dien van alle andere duiven (*). Onder zijne 16 ijsvogels telt men de merkwaardige kromsnavelige *Macrorhina*, en eene rood-en-blauwe *Tanysiptera*, de schoonste van dat schoone geslacht (*). Tot zijne roestvogels behooren de fraaie naar kraaien zweemende spreeuwen, met schitterend gevederte, van het geslacht *Manucodia*; de zonderlinge bleekkleurige kraai *Gymnocorvus senex*; de abnormale rood-en-zwarte vliegenvanger *Peltops Blainvillei*; de zonderlinge kleine lepelbekkige vliegenvangers van het geslacht *Machaerirhynchus*; en de sierlijke blauwe vliegenvanger-winterkoninkjes, *Todopsis* geheeten (*).

De zoöloog zal zich de verscheidenheid en belangrijkheid der voortbrengselen van dit gebied gemakkelijker kunnen voorstellen door de volgende statistieke mededeeling. De gezamenlijke landvogels die wij van dit gebied kennen, behooren tot 108 geslachten, waaronder niet minder dan 29 daaraan uitsluitend eigen zijn, terwijl 35 andere zich ook nog wel tot de Molukken en Noord-Australië uitstrekken, maar zoo dat al hunne soorten toch van Nieuw-Guinea afkomstig zijn. Om-

streeks de helft der geslachten van Nieuw-Guinea komen ook voor in Australië, en ongeveer een derde ook in Indië en het Indo-Maleisch gebied.

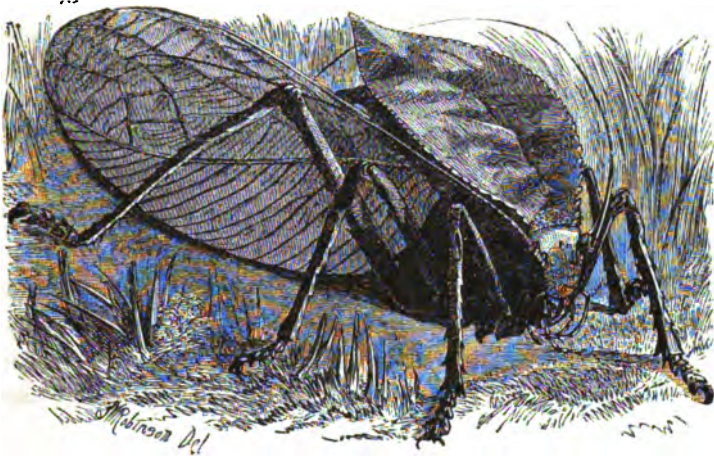
Het is een zeer merkwaardig en tot dusver niet genoeg opgemerkt feit, dat zich ook een zuiver Maleisch element in de vogels van Nieuw-Guinea vertoont. Men vindt er twee soorten van *Eupetes*, een merkwaardig Maleisch geslacht, verwant met de waterspreeuwen met gevorkten staart; twee soorten van *Alcippe*, een Indischen en Maleischen naar ons winterkoninkje zweemenden vorm; eene *Arachnothera*, volkomen gelijkende op de spinnen-jagende honigzuigers van Malakka; twee soorten van *Gracula*, de Maina's van Indië; en een aardigen kleinen zwarten *Prionichilus*, een zaagbekkigen vruchtpikker, ongetwijfeld verwant met den Maleischen vorm, ofschoon misschien tot een verschillend geslacht te brengen (¹¹). Nu komt geen enkele dezer vogels, noch eenige soort die er mede verwant is, in de Molukken voor, of (met ééne uitzondering) op Celebes of in Australië (¹²), en daar zij meerendeels vogels zijn van korte vlucht, kan men zich moeilijk voorstellen, hoe of wanneer zij de tusschenruimte van een duizend (Eng.) mijlen, die hen nu van hunne nauwste verwanten scheidt, kunnen zijn overgestoken. Zulke feiten wijzen op veranderingen die land en zee op groote schaal ondergaan hebben, en wel op eene wijze die, gemeten met den tijd voor eene verandering van soort vereischt, snel mag genoemd worden. Wanneer wij over zulke veranderingen nadenken, kunnen wij ons gemakkelijk voorstellen, dat er tijden geweest zijn waarin eene gedeeltelijke verhuizing naar Nieuw-Guinea kon plaats hebben, terwijl alle sporen van den weg dien zij volgde, kunnen zijn uitgewischt door de latere verdwijning van het land dat eenmaal het pad tot den overgang baande.

Van alles wat de studie der geologie ons leert, is niets zekerder of indrukwekkender dan de groote onstandvastigheid

van de oppervlakte der aarde. Overal vinden wij onder onze voeten de bewijzen, dat waar nu land is, eenmaal zee is geweest, en even zeker is het, dat waar nu oceanen zich uitbreiden, vroeger land werd gevonden, en dat die verandering van zee tot land en van land tot zee niet slechts eens of tweemaal, maar telkens weder gedurende eene ontelbare reeks van eeuwen heeft plaats gehad. De studie nu van de verspreiding en verdeling van dierlijk leven over de tegenwoordige aardoppervlakte, dwingt ons om in die gedurige afwisseling van land en zee, in dat ontstaan en verdwijnen van continenten, die opheffing en verzinking van eilanden, eene machtige werkelijkheid te erkennen, die zich altijd en overal heeft doen gekken en het voorname middel is geweest om de wijze te bepalen waarop thans de levende wezens gegroepeerd en over de aarde verspreid zijn. En wanneer wij gedurig stooten op zulke kleine onregelmatigheden in de verspreiding, als die welke zoo even werd beschreven, dan vinden wij de eenige redelijke verklaring daarvan in die herhaalde opheffingen en verzakkingen, waarvan de gedenkschriften wel in geheimzinnige, maar toch in nog te ontcijferen karakters op de organische voortbrengselen der natuur zijn gedrukt.

De insecten van Nieuw-Guinea zijn minder bekend dan de vogels, maar schijnen bijna evenzeer door schoone vormen en schitterende kleuren uit te munten. De prachtige groene en gele Ornithopterae zijn er overvloedig en hebben zich waarschijnlijk van dit punt uit westwaarts tot naar Indië verspreid. Onder de kleinere vlinders vindt men er onderscheidene bijzondere geslachten van Nymphalieden en Lycaenieden, merkwaardig door hunne groote gestalte, zonderlinge teekening en schitterende tinten. De grootste en schoonste der nachtvlinders met doorschijnende vleugels, *Cocytia d'Urvillei*, en de groote fraai groene avondvlinder *Nyctalemon Orontes* worden

hier gevonden (¹³). De torren leveren ons vele soorten van buitengemeene grootte en den schitterendsten metaalglans, waaronder *Tmesisternus mirabilis*, een boktor van goud-groene kleur, de bij uitnemendheid prachtige bloemkevers *Lomaptera Wallacei* en *Anacamptorhina fulgida*, voorts *Calodema Wallacei*, een der fraaiste onder de Buprestidae of prachtkevers, en onderscheidene fraai blauwe snuitkevers van het geslacht *Eupholus*, wellicht het meest de aandacht tot zich trekken. In

De groote schilddragende sprinkhaan.

bijna al de andere orden van insecten worden evenzeer groote en ongewone vormen aangetroffen. Over de zonderlinge gehoornde vliegen is reeds gesproken, en onder de orthopteren zijn de groote schilddragende sprinkhanen de merkwaardigste. Bij de hier afgebeelde soort (*Megalodes ensifer*) is het borststuk bedekt met een groot, driehoekig, hoornachtig schild, twee en een halven duim lang, met zaagvormige randen, een eenigszins golvende, holle oppervlakte, en een flauw geteekende middennerf, zoodat het groote overeenkomst heeft met een blad. De glanzige vleugeldeksels, die, als zij geheel zijn

uitgespreid, van 't ééne einde tot het andere meer dan negen duim meten, zijn fraai groen en schoon geaderd, zoodat ook zij sommige der groote, blinkende tropische bladeren treffend nabootsen. Het lichaam is kort en eindigt bij het wijfje in een langen, gebogen, zwaardvormigen eierlegger (niet te zien op de afbeelding) en de pooten zijn allen lang en sterk gedoornd. Deze insecten zijn traag in hunne bewegingen, daar zij zich voor hunne veiligheid kunnen verlaten op hunne overeenkomst met gebladerte, op hun hoornachtig schild en op hunne donrige pooten.

De groote eilanden ten Oosten van Nieuw-Guinea (¹⁴) zijn zeer weinig bekend, maar het voorkomen aldaar van karmozijnen lori's, die geheel gemist worden in Australië, en van kaketoe's verwant met die van Nieuw-Guinea en de Molukken, bewijst dat zij tot de Papoesche groep behooren, en wij zijn dus in staat gesteld de grenzen van Insulinde te bepalen als zich oostwaarts uitstrekkende tot aan de Salomon's-eilanden. Daarentegen schijnen Nieuw-Caledonië en de Nieuwe Hebriden nader verwant te zijn met Australië; en de overige eilandgroepen in den Stillen Oceaan, ofschoon zeer schaars met alle vormen des levens bedeed, vertoonen eenige eigenaardigheden die ons noodzaken ze als een op zich zelf staand gebied te beschouwen. Ofschoon ik gemakshalve steeds de Molukken als eene afzonderlijke zoölogische groep van Nieuw-Guinea heb afgescheiden, heb ik er toch tevens op gewezen dat zij hunne Fauna hoofdzakelijk van dat eiland hebben ontvangen, evenals die van Timor hoofdzakelijk van Australië afkomstig is. Indien wij het Australische gebied alleen met het oog op de verspreiding der dieren wilden verdeelen, zouden wij het in drie groote groepen splitsen, waarvan de eerste Australië (Nieuw-Holland), Timor en Van Diemensland, de tweede Nieuw-Guinea met de eilanden Boeroe tot den Salomon's ar-

chipel, en de derde het meerendeel der eilanden van den Stillen Oceaan zou omvatten.

De betrekking tusschen de Fauna van Nieuw-Guinea en die van Australië is eene zeer nauwe. Zij is het scherpst geteekend in de mammalia door den overvloed van buideldieren en het schier geheel ontbreken van alle andere vormen van op het land levende zoogdieren. In de vogels loopt zij minder in het oog, ofschoon zij toch zeer duidelijk is; want al de merkwaardige vormen der oude wereld die aan het ééne land ontbreken, worden ook gemist in het andere, zooals fazanten, boschhoenders, gieren en spechten; terwijl kaketoe's, breedstaartige papegaaien (*), podargi en de groote familiën der honigzuigers en loophoenders, met vele andere, te zamen niet minder dan 22 geslachten van de landvogels omvattende, aan beide landen gemeen en geheel daartoe beperkt zijn.

Wanneer wij acht geven op de verwonderlijke ongelijkheid dier twee landen in al die voorwaarden van physische gesteldheid die men vroeger aannam dat de levensvormen bepaalden — Australië met zijne open vlakten, steenachtige woestijnen, uitgedroogde rivieren en veranderlijk gematigd klimaat; Nieuw-Guinea met zijne weelderige bosschen, gelijkmatig heet, vochtig en altijd groen — dan is deze groote gelijkheid in hunne voortbrengselen verbazend en wijst onmiskenbaar op een gemeenschappelijken oorsprong. De overeenkomst is op verre na niet zoo sterk geteekend in de insecten, en de reden daarvan is klaarblijkelijk, dat deze klasse van dieren in veel hooger mate onmiddellijk afhankelijk is van plantengroei en klimaat, dan de hooger ontwikkelde vogels en zoogdieren. Ook wordt de overgang der insecten van het éene land naar het andere veel meer door de natuur begunstigd, en hebben zij zich wijd verspreid over ieder district dat voor hunne ontwikkeling en vermeerdering geschikt was. Dus hebben zich de reusachtige Ornithopterae van Nieuw-Guinea

over geheel Insulinde en tot aan den voet van den Himalaja verbreid; terwijl de sierlijke langsprietige Anthribidae (¹⁶) in omgekeerde richting van Malakka tot Nieuw-Guinea zijn door-gedrongen, maar, ten gevolge van ongunstige omstandigheden, geen voet hebben kunnen krijgen in Australië. Daarentegen heeft dat land eene groote verscheidenheid van bloemkevers (Melitophila) en prachtkevers (Buprestidae) en een menigte van groote en merkwaardige op den grønd levende snuitkevers, van welke allen slechts weinig geschikt zijn om te leven in de vochtige en sombere wouden van Nieuw-Guinea, waar geheel andere vormen voorkomen. Evenwel zijn er eenige groepen van insecten die als de overblijfselen der oude bevolking van de equatoriale deelen van het Australisch gewest mogen worden aangemerkt, en dan ook nog heden schier geheel daartoe beperkt zijn. Hiertoe behooren de belangwekkende subfamilie der boktorren — de Tmesisternitae; een der best-begrensde geslachten der prachtkevers — Cyphogastra; en de fraaie snuitkevers die het geslacht Eupholus vormen (¹⁷). Onder de vlinders behooren hiertoe de geslachten Mynes, Hypocista en Elodina, en het merkwaardige, met oogen geteekende geslacht Drusilla, waarvan eene enkele soort op Java, maar op de overige westelijke eilanden geen spoor gevonden wordt (¹⁸).

Voor de planten is de gelegenheid tot verspreiding nog gunstiger dan voor de insecten, en het is de meening van vele uitstekende geleerden, dat de botanie niet zulke scherp-begrensde gewesten kan aanwijzen als de zoölogie. De oorzaken die hier de verbreiding bevorderen, zijn bijzonder krachtig en hebben geleid tot eene zoodanige vermenging der Flora's van aangrenzende landen, dat men de grenzen der botanische gewesten slechts zeer in het algemeen en in groote trekken kan aanduiden.

Deze opmerkingen zijn van overwegend belang bij de po-

ging om de oppervlakte der aarde te verdeelen in gewesten, onderscheiden door het radicaal verschil hunner natuurlijke voortbrengselen. Wij weten thans dat zoodanig verschil het rechtstreeksch uitvloeisel is van langdurige scheiding door meer of min onoverkomelijke slagboomen; en daar breede wateren en groote verschillen van temperatuur de volledige slagboomen voor de verspreiding van al wat op het land leeft uitmaken, moeten de groote deelen waarin men de aarde splitst, in het algemeen voor alle aan het land gebonden organismen passen. Hoe verschillend op verschillende groepen de uitwerkselen van het klimaat ook zijn, hoe ongelijk bij de verschillende soorten van organismen de middelen tot verspreiding mogen wezen, toch is het niet denkbaar, dat de invloed van langdurige scheiding ooit geheel zou ophouden merkbaar te zijn. Het is daarom mijne vaste overtuiging, dat, als eenmaal de planten en insecten van Nieuw-Guinea en de omringende eilanden even goed bekend zullen zijn, als reeds met hunne vogels en zoogdieren het geval is, ook deze afdeelingen van de voortbrengselen der natuur het radicaal verschil tusschen het Indisch en Australisch gewest van het uitgestrekt gebied van Insulinde even duidelijk zullen aanwijzen.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Dl. I, blz 5, werd dit waarschijnlijk geacht; hier wordt het reeds stellig verzekerd. Doch zie ald. blz. 28, noot 3.

(²) Het noordwestelijk schiereiland is met de centrale massa verbonden door een zeer smalle landengte tusschen het diepste der Groote Geelvinkbaai en de Etnabaai. Ofschoon oostwaarts vandaar de Noordkust tot aan de Humboldthaai, de Zuidkust tot aan Prins Frederik-Hendrik eiland door

Nederlandsche zeelieden meer of min nauwkeurig zijn opgenomen, heeft het natuurkundig onderzoek zich hoofdzakelijk tot dit noordwestelijk schiereiland bepaald. Echter had, toen Wallace dit schreef, Salomon Muller toch reeds het land aan de Wamoeke- en Oetanata-rivieren en von Rosenberg de 'Humboldtbaai bezocht.

(*) Ik vrees dat deze voorstelling wat al te fraai gekleurd is. Volgens de Regeeringsverslagen werd in October 1866 aan den heer D. S. Hoedt, gewezen secretaris van het Gouvernement der Molukken, opgedragen het doen eener reis naar Misool en de binnenstreken van Karofa, beoosten Kaap van den Bosch, op Nieuw-Guinea, voorts naar Doreh en vandaar naar een gedeelte der eilanden en kuststreken der Geelvinkbaai, ten minste tot aan de Rochussen-rivier (de Ambernoh), tot het verzamelen van naturalien voor 's Rijks Museum te Leiden, en tot het inwinnen van berichten betreffende het land, zijne bevolking en voortbrengselen. De heer Hoedt heeft, waarom wordt niet gemeld, die taak slechts voor een klein gedeelte volbracht, en daarop is zij, bij besluit van 7 Augustus 1868, opgedragen aan den heer von Rosenberg, die Nieuw-Guinea reeds met de expeditie van de Etna had bezocht, maar die tijdens de opdracht aan den heer Hoedt met verlof afwezig was. Uit Europa teruggekeerd werd hij nu in staat gesteld zijn onderzoek te hervatten, en hem werden tot dat einde de noodige inlandsche jagers en roeiers en een Europeesch militair, tevens teekenaar, toegevoegd. De reis is werkelijk ondernomen, maar heeft slechts weinige maanden geduurd. Zij schijnt zich hoofdzakelijk tot eenige nog weinig bekende streken aan de Geelvinkbaai bepaald te hebben. Van deze reis was in den aanvang van dit jaar (1871) nog geen verslag bij de Regeering ontvangen; daarentegen had zij dat van den heer Hoedt ter plaatsing afgestaan in het Tijdschrift van het Bat. Gen., waarin het wellicht reeds verschenen is. Volgens berichten van het begin van 1870, bij de Regeering ontvangen, stond de heer von Rosenberg destijds op het punt om eene nieuwe reis te ondernemen. Deze reis zou, naar de mededeeling van den heer Schlegel (Ned. Tijdschr. voor de Dierk., Jg. IV, bl. 18) te oordeelen, vooral ten doel hebben in die nog onbekende bergstreken van het binnenland door te dringen, waar zich de zeldzamere soorten van paradijsovogels ophouden. Doch later heb ik vernomen dat ook deze reis van korten duur is geweest en in geen deele aan de verwachting heeft voldaan. Wel zijn weder eenige materialen voor 's Rijks Museum van Nat. Historie

en eenige voorwerpen voor het Ethnologisch Museum te Leiden verkregen, maar tot het binnenland is de heer von Rosenberg ook ditmaal niet doorgedrongen. Het blijkt echter dat hij zijne tochten en nasporingen zal voortzetten, en inmiddels heeft in Nederland in 1870 en 1871 een jong en energiek officier van gezondheid van het Indische leger, de heer Ritsema, van een verlof naar Europa gebruik makende, onder de leiding van den heer Schlegel, zich door ernstige studiën op de hoogte gesteld om met den heer von Rosenberg aan dezelfde taak werkzaam te zijn, indien het Indische Gouvernement, zooals men hopen mag, hem daartoe in de gelegenheid stellen wil. Moge hij slechts niet van zijn voornemen worden afgeschrikt door den aanvankelijken tegenspoed op zijne reis naar Indië ondervonden, — ik bedoel het noodlottig verbranden van het stoomschip Willem III, dat tot de pakketvaart naar Java door het Suez-kanaal was uitgerust, en aan boord waarvan hij zich met een detachement militairen bevond.

Met deze nieuwe pogingen van het Nederlandsche Gouvernement om de kennis van Nieuw-Guinea te vermeerderen, maar waarbij men toch altijd meer het oog schijnt te hebben op de westelijke dan op de oostelijke helft van dit eiland, gaan intusschen ook andere gepaard, die meer bepaaldelijk het onderzoek van de oostelijke kusten en binnenlanden bedoelen. De gunstig bekende Russische zoöloog von Micklucho-Maclay is door zijn Gouvernement in staat gesteld om, met alle vereischte hulpmiddelen toegerust, een tocht daarheen te ondernemen, waaromtrent men de berichten in Petermann's "Geographische Mittheilungen" voor Febr. 1871, blz. 69, kan raadplegen.

(*) De optelling is niet geheel volledig; want de carnivoren zijn nog op Nieuw-Guinea vertegenwoordigd door den zeer verspreiden *Paradoxurus hermaphroditus* en de cetaceën door *Halicore australis*. De vledermuizen die men op Nieuw-Guinea en de Aroe-eilanden heeft waargenomen, zijn *Pteropus argentatus* en *Rhinolophus Aruensis*. Wat het aantal soorten van buideldieren betreft, dat volgens Wallace 14 zou bedragen, moet ik opmerken dat de zeer volledige lijst van Finsch slechts de volgende kent:

1. *Petaurus Ariei*. N. Guinea, Aroe-eilanden (ook Halmaheira, Batjan, Ternate en N. Australis).
2. *Cuscus maculatus*. N. Guinea, Aroe-eilanden, Waigeoe (ook Ceram, Amboina).

3. *Cuscus orientalis*. N. Guinea, Aroe-eilanden, Waigeo (ook Batjan, Amboina, en, volgens S. Muller, Nieuw-Ierland).
4. *Dendrolagus ursinus*. N. Guinea, Aroe-eilanden.
5. *Dendrolagus inustus*. N. Guinea, Aroe-eilanden.
6. *Dorcopsis Asiaticus*. N. Guinea, Aroe-eilanden (volgens Wallace ook Misool).
7. *Perameles Doreyanus*. N. Guinea, Aroe-eilanden, Waigeo.
8. *Phascogale melas*. N. Guinea.
9. *Myioictes Wallacei*. N. Guinea, Aroe-eilanden.
10. *Dactylopsila trivirgata*. N. Guinea, Aroe-eilanden.

Hierbij moeten nu volgens Wallace nog twee soorten van *Cuscus* komen, die hij echter niet nader aanwijst (vgl. blz. 169, noot 10), en nog twee kleine soorten (van de vijf zijn er drie onder No. 8—10 vermeld), waaromtrent wij geheel in het onzekere blijven. Vgl. nog over *Dorcopsis Asiaticus* en de beide boom-kengoeroe's (*Dendrolagus*) blz. 366, noot 32; over *Petaurus* of *Belideus Ariei*, hier door Wallace "de kleine, vliegende opossum" genoemd, blz. 169, noot 9, en over *Perameles Doreyanus*, dien hij bedoelt waar hij spreekt over eene soort "zoo groot als een rat", blz. 330, noot 9.

(*) Wallace schijnt den *Dorcopsis* van N. Guinea voor niet geheel identisch te houden met dien van Misool en de Aroe-eilanden, en toch ook niet tot een bijzondere species te durven verheffen. De naam van *Didelphis Brunii*, *Hypsiprymnus Brunii* of *Dorcopsis Brunii*, vroeger aan dezen kengoeroe gegeven, hangt samen met de meening dat hij de door C. de Bruyn beschreven en afgebeelde *Filander* is, wat Sal. Muller, "Verhandelungen", afd. Zoologie, blz. 132, en v. d. Hoeven, "Handboek der Dierkunde", Dl. II, blz. 896, als eenigszins twijfelachtig voorstellen. De Bruyn (niet le Brun, zooals ook Wallace schrijft en telkens gelezen wordt; hij was geen Franschman, al is de Fransche vertaling van zijn reisverhaal buiten 's lands het meest bekend) — de Bruyn zag deze dieren te Batavia op de lustplaats van den Gouverneur-Generaal en geeft daarvan, Dl. II, blz. 374, een korte beschrijving, door eene afbeelding toegelicht.

(*) De zwarte kaketoë werd boven beschreven, blz. 249, en de vraag of de soort van Nieuw-Guinea van die der Aroe-eilanden verschilt, werd behandeld blz. 287, noot 9. *Nasiterna pygmaea* komt voor op N. Guinea

en Misool; eene tweede soort van dit geslacht, *Nasiterna pusio*, is voor korten tijd gevonden op de Salomons-eilanden. Men rangschikt dit geslacht onder de kaketoe's, maar de vorm is zeer abnormaal. De kleinste der papegaaien kan deze dwergkaketoe thans niet meer heeten, ten minste betwist *Coryllis exilis* van Celebes haar in dit opzicht den voorrang. *Dasyptilus Pesqueti* is een uiterst zeldzame papegaai (ofschoon het Leidsch Museum een goed exemplaar bezit), omtrent wiens vaderland en plaats in het systeem nog al twijfel heerscht. Zeker is het dat hij in het Papoesche gebied, en waarschijnlijk dat hij op Salwati (waar Allen een exemplaar zag in handen van een Boegineeschen koopman, die het niet wilde afstaan) en het westelijk deel van Nieuw-Guinea te huis is. Men leze wat over dien vogel verzameld is door Finsch, "die Papageien", II, S. 323. De *Charmosyna* hier bedoeld is *Charmosyna papuensis* (*Trichoglossus papuensis* van Finsch, II, blz. 878), en verschillend van *Charmosyna placensis* (*Trichoglossus placensis*), vermeld boven blz. 21; vgl. blz. 26, noot 4. Wel is waar komt ook de laatste op Nieuw-Guinea voor (Finsch, II, blz. 875), maar zij is over den ganschen Papoeschen en Molukschen Archipel verspreid, terwijl daarentegen *papuensis* zeer zeldzaam is en tot Nieuw-Guinea beperkt schijnt te zijn.

(⁷) Op de Samoa-, Samoan- of Hamoa-eilanden (ook Schippers-, Navigators- of Boumans-eilanden genoemd), eene der Polynesische groepen, omstreeks 40 graden oostwaarts van Nieuw-Guinea, heeft men eene zeer merkwaardige duif gevonden, *Didunculus strigirostris* geheeten, die in den vorm van den snavel, de gedaante en plaats der neusgaten en andere kenmerken van alle thans levende soorten verschilt, maar die daarentegen, ofschoon kleiner van gestalte, zeer nadert tot de uitgestorven dodaars (*Didus ineptus*) van Mauritius, en evenals deze het karakter van een roofvogel met dat der onnoozele duif verbindt. Zie G. Bennett, "Notes on the *Didunculus strigirostris*", in Proceedings of the Zool. Soc., 1864, p. 139.

(⁸) Vgl. boven blz. 402. De *Henicophaps albifrons* is beschreven en afgebeeld door G. R. Gray in Proceedings of the Zool. Soc., 1861, p. 432.

(⁹) *Dacelo macrorrhina* is beschreven in Schlegel's "Vogels van Ned. Indië." De hier bedoelde *Tanyptera* is *T. Nympha*, waarover zie blz. 264 en 291, noot 23.

(¹⁰) *Manucodia* (afgekort van *Manucodiata*, verbastering van *Manoek dewata*, zie blz. 450, noot 1) is een oude naam der Paradijsvogels,

thans gegeven aan een daarmede verwant geslacht van *Sturnidae*. *Gymnocorvus* is een nieuw geslacht, van *Corvus* afgezonderd; *Peltops* is een subgenus van *Eurylaimus* (dat dit geslacht hier in den tekst tot de vliegenvangers gebracht wordt, is vreemd); *Machaerirhynchus* en *Todopsis* zijn geslachten van *Muscicapidae*. Omtrent de soorten en plaatsen van voorkomen kan nog het volgende worden aangeteekend:

Manucodia viridis. Nieuw-Guinea, Waigeoe, Misool.

Manucodia atra. Nieuw-Guinea, Misool.

Manucodia Keraudrenii. Nieuw-Guinea.

Gymnocorvus senex. Nieuw-Guinea, Waigeoe, Misool, Aroe-eilanden.

Peltops Blainvillei. Nieuw-Guinea, Misool, Salwati.

Machaerirhynchus xanthogenys. Aroe-eilanden.

Machaerirhynchus albifrons. Waigeoe, Misool.

Todopsis cyanocephalus. Nieuw-Guinea.

Todopsis Wallacei. Misool.

Todopsis Bonapartei. Aroe-eilanden.

Todopsis Grayi. Nieuw-Guinea.

(1) Het geslacht *Eupetes* is nauw verwant met de waterspreeuwen van de geslachten *Cinclus* en *Henicurus*, vooral met de laatste, die zich door een sterk gevorkten staart onderscheiden. *Alcippe* is een door Blyth gecreëerd geslacht, waarvan *Alcippe affinis* de type was. Gray brengt de *Alcippe's* onder de *Turdidae*, subfam. *Formicarinae*. Over *Prionichilus* zie Dl. I, blz. 465, noot 22. De andere genoemde geslachten zijn algemeen bekend. Al deze geslachten zijn vooral te huis in Indië en het Indo-Maleisch gebied van Insulinde. De soorten op de Papoesche groep voorkomende zijn de volgende:

Eupetes Ajax. Nieuw-Guinea.

Eupetes coerulescens. Nieuw-Guinea.

Alcippe murina. Nieuw-Guinea, Waigeoe.

Alcippe monacha. Aroe-eilanden.

Arachnothera Novae Guineae. Nieuw-Guinea, Salwati, Waigeoe, Misool, Aroe-eilanden.

Gracula Dumontii. Nieuw-Guinea, Salwati, Waigeoe, Aroe-eilanden.

Gracula pectoralis. Nieuw-Guinea.

Prionichilus niger. Nieuw-Guinea, Salwati, Waigeoe, Misool, Aroe-eilanden.

(¹²) De bedoelde uitzondering is waarschijnlijk *Prionichilus aureolimbat* van Celebes (zie Deel I, blz 447). Evenwel vind ik op de lijst der vogels van Nieuw-Guinea van Finsch, dat *Alcippe monacha* ook voorkomt op Ceram en *Prionichilus niger* op Ternate, terwijl Swinhoe, "Proceedings of the Zool. Soc.", 1863, p. 333, *Alcippe Morrisonia* en *Brunnea* onder de vogels van Formosa vermeldt.

(¹³) Zie over *Cocytia d'Urvillei* blz. 26, noot 5. *Nyctalemon* is een geslacht van de familie Uranieden, waarvan het type is de bekende *Nyctalemon* (vroeger *Papilio*) *Patroclus* van Amboina.

(¹⁴) Nieuw-Brittanje, Nieuw-Ierland, de Salomon's-eilanden. Verg. het eerste hoofdstuk van dit werk.

(¹⁵) Het geslacht *Platycercus*.

(¹⁶) Een geslacht van snuitkevers of *Curculionidae*. Zie boven blz. 37.

(¹⁷) Vgl. boven blz. 165, 204, 207, 469.

(¹⁸) *Mynes* is een geslacht van Nymphalidae, waarvan *Mynes leucis* (met vele variëteiten; zie Hewitson in "Proceedings of the Zool. Society" voor 1862, p. 87) en *Mynes Geoffroyi* de meest bekende soorten zijn, aan welke de heer Snellen van Vollenhoven, in het "Tijdschrift der Entomologische Vereeniging", Dl. VI (1863), eene derde soort, *Mynes Mulderi* van Batjan en Halmaheira, heeft toegevoegd. *Hypocista* is een geslacht van Satyrieden, waarvan drie soorten, *Haemonia*, *Hygea* en *Hecarge*, zijn afgebeeld en beschreven in Hewitson's "Exotic Butterflies." *Elodina* eindelijk is een geslacht van Pierieden, verwant met *Therias*, en gecreëerd door Felder (reis der Novara). Het bevat twee bekende soorten: *Therasia* van Halmaheira, en *Hypatia* van Nieuw-Guinea.

Over het geslacht *Drusilla* vgl. blz. 238, noot 4. De soort van Java is *Drusilla Horsfieldi*. Hewitson, in "Proceedings of the Zool. Society", 1861, p. 52, erkent van dit geslacht slechts twee soorten: *Drusilla Urania*, die hij als eene zeer veranderlijke soort aanmerkt, en waartoe zoowel *Drusilla Horsfieldi* als de boven, blz. 221, vermelde *Drusilla Captops* als variëteiten zouden behooren, en *Drusilla Domitilla* van Batjan.

VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE MENSCHENRASSEN VAN INSULINDE.

Ik stel mij voor het verhaal van mijne reizen in het Oosten te besluiten met eene beknopte uiteenzetting mijner meeningen betrekkelijk de menschenrassen die de verschillende deelen van Insulinde bewonen, hunne voornaamste karaktertrekken naar lichaam en geest, hunne verwantschap onderling en met de hun omringende stammen, hunne verhuizingen en hun waarschijnlijk oorsprong.

Twee in het oog loopend verschillende rassen bewonen dit gebied, — de Maleiers die bijna uitsluitend de westelijke helft inhebben, en de Papoea's, wier woonplaats Nieuw-Guinea is met een goed deel der omliggende eilanden. In de tusschenbeide gelegen plaatsen vindt men stammen die ook in hunne voornaamste karaktertrekken tusschen de Maleiers en Papoea's het midden houden, zoodat het soms een hoogst moeilijk punt is te bepalen, of zij tot een der beide rassen behooren, dan uit de vermenging van beide zijn ontstaan.

De Maleiers zijn ongetwijfeld van deze beide rassen het gewichtigste, want zij zijn het meest beschaafde, zijn het meest met de Europeanen in aanraking geweest en nemen alleen

eene zekere plaats in de geschiedenis in. De bevolkingen die wij, in onderscheiding van de zoodanige die slechts een Maleisch element in hunne taal hebben, de zuiver Maleische mogen noemen, komen in hoedanigheden van lichaam en geest zeer met elkander overeen, ofschoon er een zeer groot verschil is van beschaving en van taal. Zij bestaan uit vier groote en eenige kleinere halfbeschaafde stammen, en eene menigte andere die wilden mogen genoemd worden. De eigenlijke Maleiers bewonen het Maleisch Schiereiland en bijna al de kustlanden van Sumatra (¹) en Borneo. Zij spreken allen de Maleische taal of dialecten daarvan, zij schrijven deze met het Arabisch karakter en zijn Mohammedanen. De Javanen bewonen Java, een deel van Sumatra, Madura, Bali en een deel van Lombok. Zij spreken de Javaansche en Kawi-talen (²), die zij schrijven met inheemsche karakters, en belijden thans op Java den Islam, maar op Bali en Lombok het Brahmanisme. De Boegineezen zijn de bewoners van het grootste gedeelte van Celebes, en het schijnt dat op Soembawa een verwante stam gevonden wordt (³). Zij spreken de Boegineesche en Makassaarsche talen, in verschillende dialecten, en hebben tweeërlei inheemsche karakters (⁴) waarmede zij deze schrijven. Zij zijn allen Mohammedanen. De vierde groote stam is die der Tagala's op de Philippijnsche eilanden, omtrent wie ik, daar ik deze eilanden niet bezocht, slechts weinig zal zeggen. Velen van hen zijn thans Christenen en spreken Spaansch, zoowel als hunne inheemsche taal, het Tagalok. De Moluksche Maleiers, die voornamelijk Ternate, Tidore, Batjan en Amboina bewonen, kunnen als een vijfde afdeeling van halfbeschaafde Maleiers beschouwd worden. Zij zijn allen Mohammedanen, maar spreken een groote verscheidenheid van zonderlinge talen, waarin Javaansch en Boegineesch (⁵) met de talen der wilde stammen van de Molukken schijnen te zijn samengesmolten.

De wilde Maleiers zijn de Dajaks van Borneo, de Bataks en andere wilde stammen van Sumatra, de Djakoens (*) van het Maleisch Schiereiland, de inboorlingen van noordelijk Celebes, van de Soela-eilanden en van een gedeelte van Boeroe (?).

De kleur van deze verschillende stammen is licht roodachtig bruin, met eene meer of min olijfkleurige tint, en vertoont geenerlei aanmerkelijk verschil over eene uitgestrektheid zoo groot als die van geheel Zuid-Europa. Dezelfde gelijkmatigheid vertoont zich in het haar, dat zwart en sluik en van een eenigszins grof weefsel is, zoodat een lichtere tint of eenig spoor van golving of krullen als een bijna zeker bewijs van de bijmenging van vreemd bloed mag beschouwd worden. Het gelaat is bijna geheel zonder baard, en de borst en ledematen zijn niet behaard. De gestalte is vrij gelijkmatig, en altijd aanmerkelijk beneden het gemiddelde van die der Europeanen. Het lichaam is sterk gebouwd, de borst wel ontwikkeld, de voeten zijn klein, dik en kort, de handen zijn klein en mogen fijn genoemd worden. Het gelaat is eenigszins breed en helt over tot het platte; het voorhoofd is vrij rond, de wenkbrauwen komen niet naar voren, de oogen zijn zwart en in zeer geringe mate schuin van stand; de neus is vrij klein, niet uitstekend, maar recht en welgevormd, met de punt een weinig afgerond, en de neusgaten wijd en nog al geopend; de jukbeenderen zijn eenigszins uitstekend, de mond is groot, de lippen zijn breed en welbesneden, doch niet uitpuilend, de kin rond en goed gevormd.

Uit het oogpunt van lichaamsbouw valt er aan deze schets weinig te wraken, en toch zijn de Maleiers over het geheel zeker geen fraai ras. Maar in de jeugd hebben zij dikwijls een zeer aangenaam voorkomen, en vele knapen en meisjes bezitten tot op 12 of 15jarigen leeftijd veel bevalligheid, terwijl sommige op hunne manier schier volkomen schoonheden zijn. Het komt mij voor dat slechte gewoonten en onregelma-

tige leefwijze aan hun gunstig voorkomen veel schade toebrengen. Op zeer jeugdigen leeftijd beginnen zij reeds onophoudelijk tabak en betel te kauwen; bij de vischvangst en andere zwervende bedrijven lijden zij vaak gebrek en zijn zij sterk aan de lucht blootgesteld; hun leven is vaak een gedurige afwisseling van hongerlijden en feestvieren, van niets doen en overmatigen arbeid, — en dit alles brengt natuurlijk een vroegtijdigen ouderdom en grofheid van trekken te weeg.

Van karakter is de Maleier ingetrokken, onvatbaar voor levendige indrukken. Hij legt een bedachtzaamheid, een gemis aan zelfvertrouwen, een schroomvalligheid zelfs aan den dag, die wel iets aantrekkelijks bezitten, en den waarnemer de overtuiging opdringen, dat het woest en bloeddorstig karakter dat men hem wel eens heeft toegeschreven, grootelijks overdreven moet zijn. Men merkt weinig wat er in hem omgaat; het gevoel van verrassing, verwondering of vrees vertoont zich nooit naar buiten, en is waarschijnlijk ook niet zeer sterk. In zijn spreken is hij langzaam en bedaard, en zelfs als hij een onderwerp opzettelijk te behandelen heeft, komt hij niet zonder veel omwegen tot de zaak. Dit zijn de hoofdtrekken zijner zedelijke geaardheid, die zich in iedere handeling van het leven vertoonen.

Kinderen en vrouwen zijn vreesachtig, en op het onverwacht gezicht van een Europeaan gillen zij en loopen zij weg. In het gezelschap van mannen zijn zij stil, en doorgaans zijn zij rustig en gehoorzaam. Als de Maleier alleen is, laat hij niets van zich vernemen; hij spreekt niet bij zich zelve en zingt niet. Wanneer eenigen te zamen in een kano pagaaien, zingen zij nu en dan een centonig, klagend gezang. Hij wacht zich zorgvuldig van aan zijns gelijken aanstoot te geven. Hij twist niet licht over geldzaken, heeft een weêrzin om te dikwijls om betaling te vragen, zelfs van wat hem rechtmatig toekomt, en zal dikwijls zijne aanspraken liever geheel laten

varen, dan met zijn schuldenaar twisten. Iemand voor den gek te houden of te plagen is geheel in strijd met zijne geaardheid; want hij is fijngevoelig op het punt van beleefde vormen, en de geringste inbreuk op zijn eigen persoonlijke vrijheid of die van anderen is hem onverdragelijk. Tot een voorbeeld kan strekken, dat ik het veelal moeilijk heb gevonden den éenen Maleischen bediende door den anderen te doen wekken. Hij zal roepen zoo luid als hij kan, maar niet licht zijn makker aanraken, veelmin hem schudden. Ik heb op mijne reizen te land en te water vaste slapers dikwijls zelf moeten wakker maken.

De Maleiers van hooger en stand zijn uitermate beleefd, en hebben al de gemakkelijkheid in den omgang en de kalme zelfbeheersching der best-opgevoede Europeanen; maar deze eigenschappen zijn bij hen bestaanbaar met een meêdoogenlooze wreedheid en verachting voor het menschelijk leven, die de donkere zijde van hun karakter uitmaken. Het is derhalve niet te verwonderen, dat de karakterschetsen door verschillende personen van hen gegeven, verbazend uiteen loopen. De een prijst hen wegens hunne matigheid, beleefdheid en goed aardigheid, de ander heeft geen woorden genoeg om hunne bedriegelijke, verraderlijke en wreede inborst te teekenen. De oude reiziger Nicolo Conti, die in 1430 schreef, zegt: "De inwoners van Java en Sumatra gaan alle andere volken in wreedheid te boven. Iemand te dooden beschouwen zij als een bloote aardigheid, en er is op zulk een daad geenerlei straf gesteld. Indien iemand een nieuw zwaard heeft gekocht en wenscht er de proef van te nemen, stoot hij het den eersten den besten dien hij tegenkomt, in de borst. De voorbijgangers onderzoeken de wond en roemen de behendigheid van hem die haar toebrecht, indien zijn wapen goed heeft getroffen" (*). Echter zegt Drake (*) van het Zuiden van Java: "het volk is, even als zijne vorsten, vriendelijk, trouw en eerlijk", en

de heer Crawford zegt dat de Javanen, die hij door en door kende, "een vreedzaam, leerzaam, matig, eenvoudig en vlijtig volk" zijn. Daarentegen zegt weder Barbosa, die dezen volksstam omstreeks 1660 te Malakka leerde kennen: "Zij zijn een volk van groote scherpzinnigheid, zeer sluw in al hunne handelingen; zeer boosaardig, groote bedriegers, zelden de waarheid sprekende, steeds gereed om allerlei boosheid te bedrijven, en altijd klaar om hun leven op te offeren" (10).

In verstandelijke gaven schijnt het Maleische ras eenigszins achterlijk te zijn. Zij zijn buiten staat om verder te gaan dan de eenvoudigste verbindingen van begrippen, en hebben weinig smaak of lust voor de verwerving van kennis. Hunne beschaving, zoo ver als zij gaat, schijnt niet inheemsch te zijn, daar zij geheel beperkt is tot die natiën die tot het Brahmanisme of den Islam bekeerd zijn geworden (11).

Ik zal nu even zulk een korte schets van het andere groote ras van Insulinde, het Papoesche, geven.

Het typische Papoesche ras is in vele opzichten het ware tegenbeeld van het Maleische, en is tot dusverre steeds zeer onvolkomen beschreven geworden. De kleur van het lichaam is een donker roetachtig bruin, soms op zwart af, maar nooit geheel gelijk aan het gitzwart van enkele negerstammen. De afwisseling in tint is echter sterker dan bij de Maleiers, en dikwijls is de kleur niet meer dan zwartachtig bruin. Het haar heeft iets zeer bijzonders: het is stug, dor en kroezig, en groeit in kleine bundels of krullen, die in de jeugd zeer kort en gedrongen zijn, maar op later leeftijd tot eene aanzienlijke lengte uitgroeien, en den dichten, kroezigen raagbol vormen, die de trots en den roem van den Papoea uitmaakt. Het gelaat prijkt met een baard van denzelfden kroezigen aard als het hoofdhaar. De armen, beenen en borst zijn ook meer of min met soortgelijk haar bekleed.

In gestalte overtreft de Papoea bepaaldelijk den Maleier en staat hij gelijk met de gemiddelde lengte der Europeanen, zoo hij die niet overtreft. De beenen zijn lang en dun, en de handen en voeten grooter dan bij de Maleiers. Het aangezicht is eenigszins *garekt*, het voorhoofd *platachtig*, de wenkbrauwen treden sterk naar voren; de neus is groot, eenigszins gebogen en hoog, dik aan den wortel, met breede neusgaten, doch waarvan de opening door de overhangende spits van den neus bedekt is. Die groote neus geeft aan het geheele gelaat een veel meer Europeesch voorkomen dan de Maleier

Papoesche amulet.

bezit; en de bijzondere vorm van dat lichaamsdeel, gevoegd bij de uitstekende wenkbrauwen en den aard van het haar op hoofd, gelaat en lichaam, stellen ons in staat de beide rassen met een oogopslag te onderkennen. Ik heb ook opgemerkt dat deze karakteristieke trekken in kinderen van tien of twaalf jaren even duidelijk zichtbaar zijn als in volwassenen, en de bijzondere vorm van den neus komt altijd uit in de beelden die de Papoea's snijden tot versiering hunner woningen, of die zij als amuletten om den hals dragen.

De moreele eigenaardigheden van den Papoea schijnen mij toe, hem even duidelijk van den Maleier te onderschei-

den als zijne gedaante en gelaatstrekken. Hij geeft zich in woorden en daden vrijelijk aan zijn indrukken over en uit ze op in 't oog loopende wijze. In luid geschreeuw en gelach, gillen en dolzinnige sprongen geven zich zijne gewaarwordingen en hartstochten lucht. Vrouwen en kinderen nemen deel in alle gesprekken en overleggingen, en laten zich door het

gezicht van vreemdelingen, zelfs van Europeanen, niet verwaard maken.

Over de verstandelijke gaven van dit ras is het moeilijk te oordeelen, maar ofschoon de Papoea's nog in het geheel geene vorderingen in beschaving gemaakt hebben, ben ik geneigd hen in dit opzicht eenigszins hooger te stellen dan de Maleiers. Men moet zich toch herinneren, dat de Maleiers eeuwen lang den invloed ondervonden hebben van Hindoesche, Chineesche en Arabische volkplanters; terwijl het Papoesche ras slechts onderworpen is geweest aan den tijdelijken en plaatselijken invloed van eenige Maleische kooplieden. De Papoea heeft een veel levendiger geaardheid, wat natuurlijk aan zijne verstandelijke ontwikkeling zeer bevorderlijk moet zijn. De Papoesche slaven staan in vlugheid van begrip niet bij de Maleiers achter; het tegendeel is waar, en in de Molukken worden hun niet zelden vrij gewichtige belangen toevertrouwd. Ook heeft de Papoea meer kunstzin dan de Maleier. Hij versiert zijne kano, zijne woning en bijna ieder stuk huisraad met kunstig snijwerk, eene gewoonte die onder de stammen van het Maleische ras zelden wordt aangetroffen (¹²).

Daarentegen schijnen de Papoea's in zedelijk gevoel en genegenheid voor hunne betrekkingen zeer te kort te schieten. In de behandeling hunner kinderen zijn zij dikwijls heftig en wreed, terwijl de Maleiers bijna altijd zacht en vriendelijk zijn, hunne kinderen zelden in hunne liefhebberijen en vermaken weêrstreven, en hun volkomen vrijheid laten zoodra zij dit verlangen. Maar deze vreedzame betrekkingen tusschen ouders en kinderen zijn ongetwijfeld grootendeels het gevolg van het traag en onverschillig karakter van het ras, dat de jongere leden nooit prikkelt om zich ernstig tegen de ouderen te verzetten; terwijl de strengere tucht der Papoea's hoofdzakelijk wel het gevolg zal zijn van die grootere wakkerheid en geestkracht, die altijd, vroeger of later, tot verzet van den

zwakkere tegen den sterkere leiden — van het volk tegen zijne regenten, van den slaaf tegen zijn meester, van het kind tegen zijne ouders.

Het blijkt derhalve dat, hetzij wij het oog vestigen op de lichamelijke gesteldheid, of op de zedelijke eigenaardigheden, of op de verstandelijke vatbaarheid, de Maleische en Papoesche rassen opmerkelijk verschillen en treffende tegenstellingen toonen. De Maleier is kort van gestalte, bruin van kleur, sluik van haar, baardeloos van aangezicht, en glad van huid. De Papoea is grooter, zwartkleurig, kroesharig, gebaard en behaard. De Maleier heeft een breed gelaat, een kleinen neus en platte wenkbrauwen; de Papoea heeft een lang gezicht, een grooten, vooruitkomenden neus en uitpuilende wenkbrauwen. De Maleier is schroomvallig, koel, ingetrokken en rustig; de Papoea is bond, onstuimig, prikkelbaar en luidruchtig. De Maleier is ernstig en lacht zelden, de Papoea is vroolijk en lacht veel, — de een verbergt zijn aandoeningen, de ander spreidt ze ten toon.

Na dus met eenige uitvoerigheid het groote fysieke, moreele en intellectueele verschil tusschen de Maleiers en de Papoea's beschreven te hebben, moeten wij den blik wenden naar de talrijke eilanden, waarvan de bevolkingen met geen van beide bijzonder schijnen overeen te komen. De eilanden Obi en Batjan en de drie zuidelijke schiereilanden van Halmheira bezitten geen echte inheemsche bevolking; maar het noordelijk schiereiland van dit laatste wordt bewoond door een ras van inboorlingen, de Alfoeren van Sahoe en Galela. Deze lieden zijn geheel verschillend van de Maleiers, maar bijna evenzeer van de Papoea's. Zij zijn lang en welgemaakt, met Papoesche gelaatstrekken en krullend haar, zij zijn gebaard en behaard van huid, maar schier even licht van kleur als de Maleiers. Zij zijn een arbeidzaam en ondernemend ras, telen rijst en groenten, en zijn onvermoeid in het opsporen van wild, visch, tripang, parelen en kareet.

Op het groote eiland Ceram vinden wij eveneens een inheemsch ras, 't welk met dat van noordelijk Halmaheira zeer overeenkomt. Boeroe schijnt twee verschillende rassen te bevatten, een korter, met rond gelaat en Maleische trekken, dat waarschijnlijk van Celebes over de Soela-eilanden derwaarts is gekomen, en een grooter gebaard ras, op dat van Ceram gelijkende ⁽¹³⁾.

Ver ten Zuiden van de Molukken ligt het eiland Timor, bewoond door stammen die veel meer met de echte Papoea's dan met de Alfoeren der Molukken overeenkomen. De Timoreezen van het binnenland zijn donker bruin of zwartachtig, zij hebben ruig kroezig haar en den langen Papoëschen neus. Zij zijn van middelbare gestalte en eenigszins slank van bouw. De algemeene kleederdracht is een lange doek om de lenden gewonden, en waarvan de met franje gesierde uiteinden tot beneden de knie afhangen. Men zegt dat deze lieden groote dieven zijn; de stammen zijn altijd met elkander in oorlog, maar zij zijn noch zeer moedig, noch bloeddorstig. De gewoonte van het "taboe", hier "pomali" geheeten, is zeer algemeen; vruchtboomen, huizen, geoogste veldvruchten en eigendommen van allerlei soort, worden door deze plechtigheid, waarvoor men een grooten eerbied heeft, tegen diefstal beveiligd. Een palmtak, dwars voor eene opene deur gestoken, die aanwijst dat het huis "taboe" is, beveiligt het beter dan tal van sloten en grendels zouden kunnen doen. De huizen verschillen zeer van de meeste der andere eilanden: zij schijnen alleen uit een dak te bestaan, daar het dekriet over de lange wanden heen hangt en tot op den grond reikt, alleen de plaats uitgezonderd waar dit voor den ingang is weggesneden. In sommige streken van Timors westelijk deel en op het kleine eiland Samauw gelijken de huizen meer op die der Hottentotten, daar zij eivormig en zeer klein zijn, met eene deur van slechts drie voet hoogte. Deze huizen staan op den

grond, terwijl die in de oostelijke districten eenige voeten hoog op palen staan. In hunne prikkelbare geaardheid, luidruchtigheid en onbevreesde houding gelijken de Timoreezen sterk op de bevolking van Nieuw-Guinea (¹⁴).

Op de eilanden ten Westen van Timor, tot aan Flores en het Sandelhout-eiland, vindt men hetzelfde ras, dat zich ook oostwaarts uitstrekt tot aan Timor-laut, waar zich het echte Papoesche ras begint te vertoonen. Maar de kleine eilanden Savoe en Rotti, ten Westen van Timor, onderscheiden zich op merkwaardige wijze door het bezit van eene verschillende en in sommige opzichten zeer bijzondere bevolking. Dit is een schoon ras, met fraaie trekken, en gelijkt in vele eigenaardigheden op de mestiezen, gesproten uit de vermenging van Hindoes en Arabieren met Maleiers. Zij kunnen stellig niet tot de Timoreesche of Papoesche rassen gebracht worden, en moeten eer in de westelijke dan in de oostelijke ethnologische afdeeling van den Archipel worden gerangschikt (¹⁵).

Het geheele groote eiland Nieuw-Guinea, met de Aroe- en Kei-eilanden, Misool, Salwati en Waigeoe, worden bijna uitsluitend door de echte, typische Papoea's bewoond. In de binnenlanden van Nieuw-Guinea wordt, zooveel ik weet, geen spoor van eenigen anderen stam gevonden, maar langs de kusten is de bevolking op sommige plaatsen met de meer bruinkleurige stammen der Molukken gemengd. Hetzelfde Papoesche ras schijnt zich oostwaarts van Nieuw-Guinea tot aan de Fidji-eilanden uit te strekken (¹⁶).

Nu blijven nog alleen de zwarte rassen met wollig haar van de Philippijnen en het Maleisch Schiereiland ter beschouwing over, waarvan de eerstgenoemden Negrito's (¹⁷), de laatstgenoemden Semangs worden geheeten. Ik heb deze bevolkingen nooit zelf gezien, maar volgens de talrijke nauwkeurige beschrijvingen die er in uitgegeven geschriften van te vinden zijn, is het mij niet moeilijk geweest tot de overtuiging te

komen, dat zij weinig verwantschap of overeenkomst hebben met de Papoea's, waartoe men ze tot dusverre gewoonlijk heeft gerekend. In de belangrijkste punten verschillen zij meer van den Papoea dan van den Maleier. In gestalte zijn zij dwergen, gemiddeld niet langer dan 4 voet 6 duim of 4 voet 8 duim, of 8 duimen korter dan de Maleiers, die in lengte bepaaldelijk door de Papoea's overtroffen worden. De neus wordt bestendig voorgesteld als klein en plat of opgewipt, terwijl het juist de meest in 't oog loopende trek der Papoea's is een grooten en uitstekenden neus met benedenwaarts verlengde punt te hebben, gelijk men zulk een neus ook bestendig aan hunne ruwe afgodsbeelden opmerkt. Het haar van deze dwergachtige rassen lijkt zeker op dat der Papoea's, maar evenzeer op dat der Negers van Africa. De Negrito's en Semangs komen in fysieke eigenaardigheden zeer met elkander en met de bewoners der Andaman-eilanden overeen, terwijl zij op in 't oog loopende wijze van alle echte Papoeische stammen verschillen.

Eene zorgvuldige studie van deze verschillende rassen, vergeleken met die van Oost-Azië, de eilanden der Stille Zuidzee en Australië, heeft mij tot eene betrekkelijk eenvoudige meening omtrent hun oorsprong en hunne verwantschap gebracht. Indien wij eene lijn trekken *) die ten Oosten der Philippijnsche eilanden begint, van daar voortloopt langs de Westkust van Halmaheira, Boeroe snijdt, en, na om het Westeinde van Flores en Sandelhout-eiland te zijn heengelopen, zich terugbuigt om Rotti op te vangen, dan verdeelen wij den Archipel in twee deelen, waarvan de rassen door sterk geteekende eigenaardigheden onderscheiden zijn. Deze lijn zal de Maleiers en alle Aziatische rassen van alle Papoea's en bewoners der Stille Zuidzee afscheiden, en ofschoon in de

*) Zie de Natuurkundige Kaart aan het einde van het Eerste Deel.

nabijheid dier scheidingslijn verhuizing over en weêr en vermenging heeft plaats gehad, zal toch de verdeeling over het geheel bijna even scherp bepaald zijn en eene even sterke tegenstelling vormen, als die in een Indisch en Australisch gewest met het oog op de verspreiding der dieren.

Ik moet kortelijk de redenen ontvouwen, die er mij toe gebracht hebben deze verdeeling der Oceanische rassen als eene juiste en natuurlijke aan te merken. Het Maleische ras, als geheel beschouwd, heeft ongetwijfeld groote overeenkomst met de bevolkingen van Oost-Azië van Siam tot Mantsjoerië. Ik ontving hiervan een sterken indruk toen ik op Bali Chineesche kooplieden zag die de kleeding des lands hadden aangenomen, en die in dezen dos nauwelijks van de Maleiers konden worden onderscheiden, terwijl ik aan den anderen kant inboorlingen van Java gezien heb, die, voor zooveel de geelaatstrekken betreft, gemakkelijk voor Chineezers hadden kunnen doorgaan. Vervolgens blijkt het, dat juist de meest typische der Maleische stammen een deel van het vasteland van Azië bewoont (¹), en dat verder de Maleiers worden aangetroffen op die groote eilanden, die, terwijl zij dezelfde soorten van groote zoogdieren als de naastbijgelegen deelen van het vasteland bezitten, naar alle waarschijnlijkheid nog in het tijdvak sedert het ontstaan des menschdoms met het vasteland van Azië zijn verbonden geweest.

De Negrito's moeten, zonder twijfel, als een geheel van de Maleiers verschillend ras beschouwd worden; en toch, daar sommigen van hen (de Semangs) een deel van het vasteland, en anderen de Andaman-eilanden in de Golf van Bengalen bewonen, moeten zij naar alle waarschijnlijkheid als eer van Aziatischen dan van Polynesischen oorsprong worden aangemerkt.

Wend ik mij vervolgens naar de oostelijke deelen van den Archipel, dan vind ik, mijne eigen opmerkingen met die der

meest te vertrouwen reizigers en zendelingen vergelijkende, dat een ras hetwelk in alle hoofdtrekken met de Papoea's overeenkomt, op alle oostwaarts gelegen eilanden tot aan de Fidji-groep toe wordt aangetroffen, terwijl het bruine Polynesische ras of eenige tusschenvorm overal elders over de groepen der Stille Zuidzee verspreid is. De beschrijvingen ons van dit laatste gegeven, komen dikwijls treffend overeen met de eigenaardigheden der bruine bevolking van Halmahera en Ceram.

In het bijzonder moet nog worden opgemerkt, dat de bruine en zwarte Polynesische rassen ten sterkste op elkander gelijken. Hunne gelaatstreken zijn bijna dezelfde, zoodat portretten van een Nieuw-Zeelander of Otaheitiër dikwijls zeer goed zouden kunnen dienen om een Papoea of Timorees voor te stellen, daar de donkerder kleur en het meer gekroesde haar van laatstgenoemden de eenige verschillen uitmaken. Beide rassen zijn van lange gestalte, beide komen overeen in kunstzin en in het karakter hunner versieringen. Zij zijn beiden levendig, open, vroolijk en goedlachs, en verschillen in al deze bijzonderheden hemelsbreed van de Maleiers.

Ik geloof derhalve dat de talrijke tusschenvormen die op de ontelbare eilanden der Stille Zuidzee voorkomen, niet enkel het gevolg zijn van eene vermenging dier rassen, maar, tot zekere hoogte, als echte tusschen- en overgangsvormen te beschouwen zijn; en dat de bruinen en de zwarten, de inboorlingen van Halmahera en Ceram, de Fidjiërs, de bewoners der Sandwich-eilanden en van Nieuw-Zeeland allen verschillende vormen zijn van één groot Oceanisch of Polynesisch ras.

Het is evenwel zeer mogelijk, en zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de bruine Polynesiërs oorspronkelijk werden voortgebracht door eene vermenging van Maleiers of eenig ander lichtkleuriger Mongoolsch ras met de donkerkleurige Papoea's; maar zoo dit al het geval is, dan heeft die vermenging plaats gegrepen op een zoo verwijderd tijdstip, en is zoodanig be-

vorderd door den gedurigen invloed van physische voorwaarden van bestaan en natuurkeus, waardoor een bijzonder type beantwoordende aan die voorwaarden is in wezen gebleven, dat het een blijvend en standvastig ras is geworden, zonder sporen van bastaardij, en dat zulk een beslist overwicht van Papoesche eigenaardigheden aan den dag legt, dat het zich het best als een wijziging van het Papoesche type laat beschouwen. Het aanwezen van een bepaald Maleisch element in de Polynesische talen heeft klaarblijkelijk met zulk eene oude physische verbinding niets te maken. Het is geheel een verschijnsel van later dagteekening, dat zijn oorsprong vindt in de zwervende levenswijze der voornaamste Maleische stammen; en het beste bewijs hiervoor is, dat wij werkelijk woorden uit de hedendaagsche Maleische en Javaansche talen in Polynesië in gebruik vinden, zoo weinig onkenbaar gemaakt door de eigenaardigheden der uitspraak dat men ze dadelijk kan te huis brengen, — en niet enkel Maleische wortels die alleen kunnen worden opgedolven door de vlijtige nasporingen van den philoloog, zooals zeker het geval zou geweest zijn indien die woorden reeds waren ingevoerd tijdens het ras als een geheel bijzonder is ontstaan, — een ras dat van het Maleische in verstandelijken en zedelijken aanleg evenzeer als in voorkomen en lichaamsbouw verschilt.

In verband met dit vraagstuk is het van belang op de overeenkomst te wijzen die er bestaat tusschen de lijn van afscheiding der menschenrassen in Insulinde en die van de dierlijke voortbrengselen in hetzelfde gebied, waarover in dit werk zoo uitvoerig is gehandeld. Het is waar dat die scheidslijnen niet geheel overeenstemmen; maar het is, dunkt mij, een merkwaardig feit, en zeker iets meer dan toeval, dat zij hetzelfde gebied doorsnijden en zoo dicht tot elkander naderen als het geval is. Indien echter mijne vooronderstelling juist is, dat het terrein waarover nu de scheidslijn tusschen de Indische en

Australische gewesten voor de zoölogie kan getrokken worden, vroeger door een veel wijdere zee dan thans werd ingenomen, en indien de mensch reeds in dat tijdperk op de aarde aanwezig was, dan zullen wij daarin een voldoende reden zien, waarom de rassen van het Aziatisch en van het Zuid-zee-gebied in de nabijheid dezer lijn op elkander moesten stooten en zich gedeeltelijk vermengen (¹⁹).

Professor Huxley (²⁰) heeft voor korten tijd beweerd, dat de Papoea's nader verwant zijn met de Africaansche negers dan met eenig ander ras. De overeenkomst in hoedanigheden van lichaam en geest heeft ook mij zelven dikwijls getroffen, doch de zwarigheden die ons verhinderen, de waarschijnlijkheid of mogelijkheid van zulk een nauwe verwantschap aan te nemen, hebben mij tot hertoe weêrhouden om aan die punten van overeenkomst groot gewicht toe te kennen. Op geographische, zoölogische en ethnologische gronden is het bijna zeker, dat, indien al deze beide rassen een gemeenschappelijke oorsprong hadden, die zou moeten geplaatst worden in een tijdperk van veel hooger en ouderdom, dan tot dusver nog iemand noodig heeft gekeurd voor den oorsprong van het menschelijk geslacht aan te nemen. En bovendien, al kan de eenheid van Papoea's en Negers bewezen worden, dan zou dit aan mijne bewijsvoering voor de nauwe verwantschap der Papoesche en Polynesische rassen, en het radicaal verschil tusschen deze en het Maleische ras, niet de minste afbreuk doen.

Polynesië is bij uitnemendheid een gebied van daling der bodemvlakte en zijne groote, wijd uitéén liggende groepen van koraal-riffen wijzen de plaats aan van voormalige vastlanden en eilanden. De rijke, veelsoortige, en bij alle verwantschap toch zoo merkwaardig van elkander verschillende voortbrengselen van Australië en Nieuw-Guinea wijzen evenzeer op een zeer uitgestrekt vastland, waarop zich zoo sterk gebijzonderde vormen konden ontwikkelen. De menschenrassen die

thans deze landen bewonen, zijn daarom, naar allen schijn, de afstammelingen van de rassen die de bedoelde vastlanden en eilanden bevolkten. Dit is de eenvoudigste en natuurlijkste onderstelling. En indien wij ook al sporen vinden van rechtstreeksche verwantschap tusschen de bewoners van eenig ander deel der wereld en die van Polynesië, dan volgt daaruit geenszins dat laatstgenoemden van eerstgenoemden moeten afstammen. Want daar, indien nu nog dat vasteland der Stille Zuidzee bestond, de geheele gesteldheid van de oppervlakte der aarde naar allen schijn geheel anders zou wezen dan zij nu is, zoo kan men ook aannemen dat in dat tijdvak de tegenwoordige vastlanden zich nog niet boven den Oceaan hadden verheven, en dat, toen zij zich in een later tijdvak vormden, zij wellicht een deel hunner bewoners hebben ontvangen van dat vastland dat nu grootendeels onder den Stillen Oceaan verzonken ligt. 't Is zeker dat de bewijzen voorhanden zijn van volksverhuizingen op groote schaal in het gebied der Zuidzee-eilanden, die tot gemeenschap van taal van de Sandwich-groep tot Nieuw-Zeeland geleid hebben; maar er zijn geen bewijzen hoegenaamd, dat zulke verhuizingen in het tegenwoordig geologisch tijdvak van omliggende landen naar Polynesië hebben plaats gehad, daar er nergens elders een volk te vinden is dat op het Polynesische ras in hoedanigheden van lichaam en geest genoegzaam gelijk, om zulk eene onderstelling te begunstigen.

Indien het verleden dezer verschillende rassen duister en onzeker is, de toekomst is het niet minder. De echte Polynesiërs, die de meest afgelegen eilanden der Zuidzee bewonen, zijn ongetwijfeld veroordeeld om spoedig uit te sterven. Maar het talrijker Maleische ras schijnt niet ongeschikt om als bebouwers van den grond inwoners des lands te blijven, zelfs dan wanneer het grondgebied en het bestuur in handen van Europeanen zijn overgegaan. Mocht de stroom der kolonisatie zich wenden naar

Nieuw-Guinea, dan kan er weinig twijfel zijn of het Papoeische ras zal weldra zijn uitgeroeid. Een krijgshaftig en krachtig volk, dat zich aan geen vreemde heerschappij, aan geen staat van dienstbaarheid onderwerpen wil, moet even zeker voor den blanke verdwijnen als de wolf en de tijger (¹).

Ik heb thans mijne taak voltooid. Ik heb met meer of minder uitvoerigheid eene schets gegeven van mijne achtjarige zwerftochten naar en door de grootste en weelderigste eilanden die de oppervlakte der aarde versieren. Ik heb getracht de indrukken weêr te geven die hunne natuurtooneelen, hun plantengroei, hunne dierlijke voortbrengselen en hunne menschelijke bewoners op mij hebben gemaakt. Ik heb bijzonder stilgestaan bij de velerlei en belangwekkende vraagstukken die zij den beoefenaar der natuurkennis ter oplossing aanbieden; maar voordat ik van mijne lezers afscheid neem, wensch ik mij eenige weinige opmerkingen te veroorloven omtrent een onderwerp van nog grooter belang en nog zwaarder gewicht, die de beschouwing van het leven der wilden mij aan de hand heeft gedaan, en zaken betreffende waaromtrent ik geloof dat de beschaafde mensch nog iets van den wilde kan leeren.

De meesten onzer gelooven, dat wij, de hooger ontwikkelde rassen, sedert lang vooruit zijn gegaan en nog steeds vooruitgaan. Indien dit waar is, dan moet er een staat van volkomenheid zijn, een einddoel waarnaar wij streven, dat wij wellicht nooit zullen bereiken, maar waaraan alle ware vooruitgang ons steeds nader moet brengen. Welke is dan die maatschappelijke toestand van ideale volkomenheid waarnaar het menschedom steeds gestreefd heeft en voortgaat te streven? Onze grootste denkers beweren dat het een staat is van individueele vrijheid en zelfregeering, mogelijk gemaakt door de gelijkmatige ontwikkeling en het juiste evenwicht van de verstandelijke, zedelijke en lichamelijke krachten onzer natuur, —

een staat waarin wij allen zoo volkomen geschikt zullen zijn voor het maatschappelijk leven, doordien wij weten wat recht is en tevens een onweêrstaanbare aandrift gevoelen om te doen wat recht is, dat alle wetten en alle straffen onnoodig zullen zijn. In zoodanigen toestand zou ieder mensch begaafd zijn met eene verstandelijke organisatie, zoo goed geregeld, dat hij de zedewet in al hare toepassingen doorgrondde, en zouden er geene andere beweegredenen dan de vrije aandrift zijner eigene natuur noodig zijn om hem tot gehoorzaamheid aan die wet te nopen.

Nu is het zeer merkwaardig dat wij onder de volken die op een zeer lagen trap van beschaving staan, eenige toenaadering tot zulk een volkomen maatschappelijken toestand aantreffen. Ik heb verkeerd in maatschappijen van wilden, zoo wel in Zuid-America als in het Oosten, die geene wetten of gerechtshoven hadden dan de vrijelijk uitgedrukte meening der ingezetenen van het dorp. Ieder ontziet met de meeste nauwgezetheid de rechten van zijn naaste, en eenige inbreuk op die rechten vindt zelden of nooit plaats. In zulk eene maatschappij zijn allen nagenoeg gelijk. Men weet er niets van dien verbazenden afstand tusschen de welopgevoeden en onwetenden, de rijken en de armen, den meester en den knecht, die het gevolg is van onze beschaving; niets van die in alles doorgedrongen verdeling van den arbeid, die, terwijl zij gedurig meer rijkdom schept, ook meer strijdige belangen in het aanzijn roept; niets van dien meêdoogenloozen wedijver, die worsteling om leven en genot, die de dichte bevolking van beschaafde landen onvermijdelijk met zich brengt. Alle prikkels tot groote misdaden ontbreken derhalve, en van de kleine wordt men teruggehouden, gedeeltelijk door den invloed van het algemeene oordeel, maar voornamelijk door het natuurlijk gevoel van rechtvaardigheid, door het besef van de rechten van zijn naaste, dat, tot zekere hoogte, het natuurlijke eigendom van alle menschenrassen schijnt te wezen.

Maar ofschoon wij nu in verstandelijke ontwikkeling dien staat der ruwheid verre achter ons hebben gelaten, hebben wij geenszins even groote vorderingen gemaakt in onze zeden. Het is waar dat onder die klassen der maatschappij die geene behoeften hebben welke zij niet gemakkelijk kunnen bevredigen, en onder wie de stem van het algemeen grooten invloed heeft, de rechten van anderen ten volle geëerbiedigd worden. Het is ook waar dat wij de sfeer van die rechten zeer hebben uitgebreid, en er de geheele broederschap der menscheid in begripen. Maar men zegt niet te veel wanneer men beweert, dat de massa van onze bevolking zich niet boven het zedelijk wetboek van den wilden staat heeft verheven, en in vele opzichten daar beneden is gedaald. Een lage trap van zedelijkheid is de groote vlek op de hedendaagsche beschaving en de groote hinderpaal voor waren vooruitgang.

Gedurende de laatste eeuw, en inzonderheid in de laatste dertig jaren, is onze intellectuele en materiële vooruitgang te snel geweest, dan dat wij er de volle vruchten van konden oogsten. Ons meesterschap over de krachten der natuur heeft geleid tot een snelle vermeerdering der bevolking en tot een verbazende ophooping van rijkdom; maar deze hebben tevens zulk een ontzettend bedrag van armoede en misdaad met zich gebracht en zoovele slechte neigingen en woeste driften aangekweekt, dat men wel mag vragen of over het geheel de verstandelijke en zedelijke toestand onzer bevolking niet is achteruit gegaan, en of het goede door het kwade niet meer dan opgewogen is. In vergelijking met onze verbazende vorderingen in de kennis der natuur en hare praktische toepassingen, zijn ons regeeringstelsel, onze rechtspraak, onze nationale opvoeding, onze geheele maatschappelijke en zedelijke organisatie in een staat van barbaarschheid gebleven *).

*) Zij die gelooven dat onze maatschappelijke toestand tot de volmaakt-

En indien wij voortgaan onze krachten hoofdzakelijk te wijden aan het vruchtbaar maken onzer kennis van de wetten der na-

heid nadert, zullen dat woord hard en overdreven vinden, maar mij schijnt het het eenige woord te zijn dat den toestand naar waarheid teekent. Ons land is het rijkste der wereld, en toch zijn $\frac{1}{30}$ onzer bevolking door de gemeenten onderhouden armen en $\frac{1}{30}$ bekende misdadigers. Voeg hierbij de misdadigers die niet betrapt worden en de armen die hoofdzakelijk van bijzondere giften leven (en Dr. Hawkesley verzekert ons dat daaraan alleen in Londen 84 millioen gulden jaarlijks worden ten koste gelegd), en men kan zeker zijn dat werkelijk $\frac{1}{10}$ onzer bevolking uit bedeeiden en misdadigers bestaat. Beide klassen onderhouden wij in ledigheid of tegen verrichting van arbeid zonder vrucht, en iedere misdadiger kost ons in onze gevangenissen jaarlijks meer dan het loon bedraagt van een eerlijk veldarbeider. Wij dulden dat meer dan honderduizend personen, van wie men weet dat zij alleen door de misdaad leven, vrij rondloopen en zich de maatschappij tot hun prooi kiezen, en wij laten vele duizenden kinderen voor onze oogen opgroeien in onwetendheid en ondeugd, om geoeffende misdadigers te leveren aan een volgend geslacht. In een land dat roem draagt op de snelle vermeerdering van zijn nationalen rijkdom, zijn verbazenden handel en zijn reusachtige nijverheid, zijne industriële bekwaamheid en zijne wetenschappelijke kennis, zijne groote beschaving en zijn zuiver Christendom, kan ik dit niet anders noemen dan een staat van maatschappelijke barbaarschheid. Wij dragen ook roem op onze liefde voor het recht en op de wetten die rijken en armen gelijkelyk beschermen, en toch behouden wij geldboeten onder onze straffen, en belemmeren elke schrede tot de verkrijging van goed recht door daaraan verbonden kosten — beide een barbaarsche onrechtvaardigheid of ontzegging van recht aan de armen. Voorts maakt onze wet het mogelijk, dat, door een bloot verzuim van wettelijke vormen, iemands eigendom, geheel in strijd met zijn wenschen en voornemens, den vreemdeling in handen valt, terwijl zijne kinderen hulpeloos blijven. Zulke gevallen doen zich voor door de werking onzer wetten op den grondeigendom; en dat eene zoo onnatuurlijke onrechtvaardigheid onder ons mogelijk is, toont alweder, dat wij in een staat van maatschappelijke barbaarschheid verkeeren. Nog één voorbeeld om het gebruik dier uitdrukking te rechtvaardigen, en ik eindig. Wij zien toe dat onze bodem het volstreekte eigendom is van weinigen, zonder dat wij eenig wettelyk recht om op dien grond te leven, toekennen aan de groote menigte die aan dat eigendom geen deel heeft. Een groot landbezitter heeft de wettige bevoegdheid om zijn geheele eigendom te maken tot een bosch of een jachtgrond,

tuur, met het oogmerk om onzen handel nog verder uit te breiden en onzen rijkdom steeds te vermeederen, dan zullen wellicht de ellenden die met een te driftig najagen daarvan noodzakelijk verbonden zijn, zulk een reusachtigen omvang erlangen, dat het buiten ons vermogen is eenige verzachting aan te brengen.

Wij behoorden het dus als een onomstootelijke waarheid te erkennen, dat de rijkdom en kennis en ontwikkeling van eenige *bevoorrechten* de beschaving niet uitmaken en ons geen stap nader brengen tot den "volkomen toestand der maatschappij." Ons kolossaal fabriekwezen, onze reusachtige handel, onze dicht bevolkte steden en vlekken, voeden en vernieuwen zonder ophouden eene massa van menschelijke misdaad en ellende, *in volstrekten zin* grooter dan ooit te voren heeft bestaan. Zij brengen voort en onderhouden in levenslangen arbeid een steeds toenemende schaar, wier lot te harder is om te dragen, wanneer zij het vergelijken met de genietingen, de vermaken en de weelde die zij overal rondom zich zien, maar waaraan zij nooit kunnen hopen deel te erlangen, en die er in dit opzicht erger aan toe zijn, dan de wilde te midden van zijn stam.

Dit is waarlijk geen toestand om roem op te dragen of in te berusten, en zoolang dit gebrek in onze beschaving — een gebrek hoofdzakelijk geworteld in onze onverschilligheid ten opzichte van het aankweken en vollediger ontwikkelen van het gevoel van welwillendheid en den zedelijken aanleg die

en ieder menschelijk wezen dat er tot hertoe op leefde, te verjagen. In een dicht bevolkt land zooals Engeland, waar elke hunder gronds zijn eigenaar en zijn opgezetene heeft, is dit de macht om zijn medemensch door den sterken arm der wet in het verderf te storten; en dat zulk een macht bestaat, en, in hoe geringe mate dan ook, door enkele personen kan worden uitgeoefend, toont dat wij, wat de echte wetenschap der samenleving betreft, nog in een staat van barbaarschheid verkeerden.

ons van nature eigen zijn, en in ons verzuim om daaraan een grooteren invloed te verleen en op onze wetgeving, onzen handel en onze gansche maatschappelijke inrichting, — zoolang dit gebrek in onze beschaving niet meer algemeen wordt erkend, zullen wij nooit, voor zooveel de geheele samenleving betreft, in eenig wezenlijk of belangrijk opzicht de wilde stammen van beteren aanleg overtreffen.

Dit is de les die mij de waarneming van den onbeschaafden mensch heeft geleerd, en hiermede roep ik mijnen lezers "vaarwel!" toe.

A A N T E E K E N I N G E N .

(¹) Op Sumatra ook een belangrijk deel der binnenlanden, nam. de Padangsche bovenlanden, die deel uitmaakten van het oude rijk van Menangkabau.

(²) De Kawi-taal wordt op Java niet meer gesproken en zelfs niet meer verstaan. Zij was de taal van Java in de Hindoe-periode, en de oude Javaansche gedichten zijn er in geschreven en nog veelal in Kawi-tekst voorhanden; maar ze worden thans door het volk alleen gelezen en verstaan in de omwerkingen in meer modern Javaansch, die er later van vervaardigd zijn. Ik vermoed dat Wallace heeft gedoeld op het onderscheid tusschen laag en hoog Javaansch, Ngoko en Krama. Men kan namelijk het Ngoko, de volkstaal, als het eigenlijke Javaansch beschouwen, terwijl het Krama, dat nog elementen van het Kawi heeft overgehouden, de beleefdheidstaal is die men tot zijn meerderen spreekt, en die ook de aanzienlijken onder elkander gebruiken. Intusschen zijn Ngoko en Krama wel twee taalsoorten, maar vormen te zamen slechts ééne taal. Maar in West-Java tot aan de Tji Losari en Tji Tandoewi wordt eene andere taal gesproken, die aanmerkelijk van het Javaansch verschilt, en ook het onderscheid van taalsoorten niet in die mate kent, namelijk de Soendasche.

(³) Dit is niet zeer juist. Soembawa is vroeger onderworpen geweest aan

het Makassaarsche rijk, de bevolking bestaat voor een deel uit Makassaren, en men gebruikt er het Makassaarsche schrift. Maar de eigenlijke inheemsche bevolking, die nog altijd de vreemdelingen in aantal overtreft, schijnt het naast verwant te zijn met de Sasaks van het nabijliggende Lombok (waarover zie Dl. I, bl. 304).

(⁴) Er bestaat tusschen het Boegineesche en Makassaarsche schrift wel eenig verschil, maar in de hoofdzak zijn het dezelfde karakters. Echter is het dit verschil waarop de schrijver doelt; want in het taalkundig aangesel zegt hij uitdrukkelijk, dat het Boegineesch geschreven wordt met inlandsche karakters, *verschillend van die voor het Makassaarsch*.

(⁵) Men zou bijna vermoeden dat hier de vermelding van het eigenlijk Maleisch, dat toch wel een hoofdbestanddeel van die gemengde dialecten vormt, bij toeval was weggevalen.

(⁶) Dus noemen de Maleiers de wilde stammen die het zuidelijk deel van het Maleisch Schiereiland bewonen; over de Semangs, de wilde stammen der meer noordelijke gedeelten, maar die niet tot het Maleische ras schijnen te behoren, wordt beneden gesproken.

(⁷) Vgl. wat boven, blz. 146, over de tweërlei bevolking van Boeroe is gezegd, en wat ik daarop aanteekende blz. 150, noot 9.

(⁸) "Nicolo de Conti, een Venetiaan, hebbende 25 jaren met het reysen door geheel Indiën besteed, quam wederom te huis; maar also hij, tot behoudenis van sijn leven, sijn geloof versaakt had, ging hij na den Paus in het jaar 1444 (Eugenius de IV), te dier tijd tot Florence zijnde, om dieswegen absolutie te verkrijgen. Dese leydde hem tot een soort van boete op, dat hij een waaragtig verhaal van sijn reys en geheele vreemdelingschap aan sijn Secretaris Poggins soude opgeven, die het dan in de Latijnse taal opstelde. Ramusio, zegd Purchas, sogt het tot Venetiën en in andere steden van Italiën, dog vergeefs, maar vernam eyndelijk, dat het door besorging van Koning Emanuel Ao. 1500 in de Portugyse taal was overgezet. Een afschrift daarvan kreeg hij uyt Lissebon, dog so slordig, dat hij het schroomde in 't ligt te geven, welke hij egter, also hij geen beter had, deed." Naauwkeurige versameling der gedenkwaardigste zee- en landreysen na Oost- en West-Indiën, door Pieter van der Aa, Deel I, Stuk 3, blz. 1, waar tevens een uittreksel van dit reisverhaal volgt. Men leest daarin dat Conti een geheel jaar op Sumatra was.

Wat Wallace uit de berichten van Conti aanhaalt, kan men alleen be-

grijpen door zich de bedrivers van zulke moorddadigen als aanzienlijken, de slachtoffers als geringe lieden te denken, en schijnt zelfs dan nog eer in Dahomey dan op Java te huis te behooren. Men bedenke evenwel dat Conti Insulinde nog in de Hindoe-periode bezocht, en als men ziet hoe diep vrees en onderdanigheid voor zijne hoofden ook nu nog bij den Javaan zijn geworteld, dan komt men tot het besluit, dat destijds een lid der bevoorrechte kasten het leven van een verachten Soedra niet veel zal geteld hebben. In Engeland waren de Normandische baronnen voor hunne Saksische onderhoorigen ook geen zachtzinnige meesters, en hoever de aanmatiging van bevoorrechte klassen gaan kan, dit kan men ook nu nog beseffen, als men een echten Pruisischen jonker over de mindere klassen hoort spreken.

(⁹) Zie over dezen reiziger boven blz. 14, noot 7.

(¹⁰) Odoardo of Duarte Barbosa, een Portugees van Lissabon, die in zijne jeugd in Indië gereisd had, voltooide in 1516 zijne beschrijving van dat land, het best bekend door de vertaling van Ramusio, ofschoon er ook eene Portugeesche uitgave van bestaan moet. Uit het werk zelf blijkt dat Barbosa Malakka vóór de verovering door d'Albuquerque in 1511 (dus minstens 150 jaar vroeger dan het door Wallace genoemde jaar 1660) had bezocht. Barbosa vergezelde later Magalhães op zijne reize en werd in 1521, na den aan den bevelhebber gepleegden moord, met het bevel over den tocht bekleed, maar vier dagen later zelf verraderlijk van kant gemaakt.

Even ongunstige oordeelen over het karakter der inlanders als bij Conti en Barbosa, vindt men ook bij de oude Hollandsche schrijvers. Zoo zegt, b. v., nog Valentijn van de Javanen (IV, 1, blz. 53): "De mans zijn doorgaans moorddadige, trouwlooze en wrede menschen, op dewelke zeer weinig staat te maken is, en die iemant om een schelling twee of drie, zonder onderscheit, zouden doodslaan, daar het anders de bloedste en lafhartigste guiten zijn, die den aardbodem draagt. Zy weten meesterlyk wel te veinzen, waarin zy niemand behoeven te wyken. Ik heb 'er egter onder gevonden, die zig by zekere gelegenheden zeer trouw gedragen, hoewel zy dat niet, dan om haar eigen zekerheit en belang, gedaan hebben." 't Is overbodig op te merken, dat thans, nu men ze beter kent, niemand meer zoo over dat zachtaardige volk oordeelt.

(¹¹) Het is waar dat de Maleische stam alle elementen van beschaving van Hindoe's, Arabieren en Europeanen heeft ontvangen, even als de Germanen en Galliërs van de Romeinen en de Joden; maar het ontbreekt

onder deze volken, en vooral op Java, niet geheel aan voorbeelden van hoogere ontwikkeling en zucht naar kennis. Er zijn eenige regenten op Java die onze taal zeer goed machtig zijn, en de Hoogere Burgerschool te Leiden telde gedurende eenige jaren een Javaan van hooge geboorte onder hare leerlingen, die de Europeesche beschaving geheel in zich heeft opgenomen, en thans, na het voorbereidende examen met gunstig gevolg te hebben afgelegd, gereed staat den cursus der studiën te gaan volgen waardoor de benoembaarheid tot ambtenaar bij den burgerlijken dienst in Ned. Indië wordt verkregen. Nog één of twee andere Javaansche jonge lieden bevinden zich op dit oogenblik in Nederland en leggen zich op verschillende vakken van industrie en wetenschap toe, en ben ik wel onder-richt, dan staan onderscheidene andere op het punt om deze voorbeelden na te volgen. Onlangs werd ons vaderland bezocht door Hadji Abdoel-gani Radja Mangkoeto, een Maleier van hooge geboorte, die uit zucht om zich te onderrichten eene reis door Europa gedaan had. In handen van den heer Lammers van Toorenborg zag ik een kunstig horloge vervaardigd door een Javaan, die dit handwerk te Brussel geleerd had, en de heer Kleyn van de Poll toonde mij onlangs een exemplaar van een allermerkwaardigsten nadruk van eene instructie voor de koffiecultuur door een Maleischen klerk op Sumatra vervaardigd met beweegbare letters, die hij zelf uit soerenhout gesneden had. Men denke ook aan den bekenden Javaanschen kunstschilder Raden Saleh. Ik heb op dit punt reeds eenige opmerkingen gemaakt Deel I, blz. 463, noot 15, naar aanleiding van het oordeel van Wallace over de beschaving van de Minahassa.

(²) Wallace zou in dit opzicht anders geoordeeld hebben indien hij Java beter had leeren kennen; hij zou dan weten dat de Javaan geenszins de zucht mist om zijne woning te versieren, maar dat alleen zijne armoede hem er van terughoudt. Waar meer welvaart heerscht, zooals op het eiland Bawean, te Koedoes, te Djampang-tengah (een afgelegen district aan het Zuiderstrand, waar vele inlanders zich vestigen die lang te Batavia bij Europeanen in dienst zijn geweest), vindt men fraai huisraad en zijn de woningen met kunstig snijwerk versierd. Ook vindt men op Java goede teekenaars en beeldhouwers. Maar ik kan hier ter plaatse niet verder daar-over uitweiden, en verwijst naar een klein opstel, "de kunstzin der Javanen" getiteld, dat ik plaatste in het "Tijdschr. v. Ned. Ind." Jg. 1871, Dl. I, bl. 207.

(¹³) De hier bedoelde bevolkingen van Halmaheira, Ceram en Boeroe zijn in één woord de Alfoeren der Molukken, die men het best kan leeren kennen uit het werk van den heer T. J. Willer, "het eiland Boeroe" (Amst. 1858), uit wiens opzettelijke studie de onderlinge overeenkomst van al deze volken, ook in godsdienst, instellingen en zeden, veel beter blijkt dan uit de vluchtige opmerkingen van Wallace. Zie echter ook boven blz. 23 en 38 over de Alfoeren van Halmaheira, bl. 88 over die van Ceram, blz. 146 over die van Boeroe.

(¹⁴) Wat hier over de bevolking van Timor gezegd is, kan men ook weder in meer bijzonderheden terugvinden Deel I, bl. 339 v. en 327.

(¹⁵) Het komt mij vreemd voor de bevolkingen van Rotti en Savoe hier in éenen adem genoemd te zien. De woordenlijsten die Wallace van de talen dezer beide eilanden verkregen had, zijn verloren gegaan (zie het aanhangsel), maar die in Salomon Muller's Reizen, Dl. II, blz. 307, toonen dat zij ieder eene geheel afzonderlijke taal bezitten, en dit bevestigt ook van Lynden, in "Natuurk. Tijdschr. v. N. I.", Dl. IV, 1851, blz. 393, 405. De overleveringen der bevolking wijzen evenmin op gemeenschappelijken oorsprong. De Savoeneezen beweren inderdaad dat zij afstammen van vluchtelingen uit Java, die, tijdens de onderwerping van Madjapahit door de legerscharen van den Islam, uit hun vaderland geweken zijn (v. Lynden, t. a. p., blz. 405, S. Muller, t. a. p., blz. 278), en deze overlevering begunstigt te hunnen aanzien de meening van Wallace; maar van de Rottineezen is mij niets dergelijks bekend, en Muller verzekert, blz. 268, dat, volgens hun eigen overleveringen, de eerste bewoners van Rotti rechtstreeks afkomstig waren van Ceram, Ternate, Tidore en andere eilanden in de Molukken, maar dat zij later met Beloneezen van Timor zijn vermengd. Muller zegt, dat de Rottineezen in gelaatstrekken met de Timoreezen overeenkomen, maar dat hunne huidkleur in het algemeen een weinig donkerder of meer roetkleurig en het hoofdhaar bij velen min of meer gekroesd is. Hij roemt echter de fijne welgevormde leest en zachte trekken der Rottineesche vrouwen. Van de Savoeneezen zegt hij dat zij welgemaakt zijn en sluikt haar hebben; dat de mannen in vorm en trekken onderling meer verschillen dan elders het geval is, maar dat de vrouwen meest alle op elkander gelijken. In deze voorstelling zou men geneigd zijn eene bevestiging te erkennen van hetgeen de overlevering aangaande de verschillende afkomst der beide volken vermeldt. Maar ik mag niet verzwij-

gen dat van Lynden niet geheel met Muller overeenstemt, en o. a. de Rottineezen *blanker* dan de Timoreezen en Soloreezen noemt. Van beide volken getuigt hij dat zij zich gunstig in uiterlijk voorkomen onderscheiden, maar onderlinge overeenkomst schijnt hem niet te zijn in 't oog gevallen.

Daar Wallace Rotti en Savoe zelf niet bezocht heeft en slechts eenige Savoeneezen op Timor leerde kennen (zie Dl. I, blz. 328), had hij behooren op te geven op welke getuigenis zijne voorstelling aangaande de bevolking dier eilanden berust. Vooralsnog zou ik geneigd zijn, beide bevolkingen als zeer gemengd aan te merken, maar zoo dat in de Rottineezen het Papoeasche, in de Savoeneezen het Hindoe-Maleische element het overwicht heeft. Doch er zijn veel nauwkeuriger waarnemingen noodig, eer hierin met eenige zekerheid kan worden uitspraak gedaan.

(¹⁶) De Fidji-eilanden liggen op 177° O. L. en verder oostwaarts, en de afstand tusschen de Salomons-eilanden, die Wallace als de grens van het Austro-Maleisch zoölogisch gewest aanneemt, en de Fidji-eilanden, bedraagt 14 graden. Gelijk de westelijke grens van de Papoea's, volgens zijne voorstelling, meer oostwaarts ligt dan die van genoemd zoölogisch gewest, zou dit dus ook met hunne oostelijke grens het geval zijn.

(¹⁷) Zoo worden ze genoemd door de Spanjaarden; de Tagala's noemen deze zwarten Aeta's. Men vindt op de Phillipijnsche eilanden twee hoofdstammen: de Tagala's, waartoe ook de Bisaja's gerekend worden, en de Negrito's. De Igorroten worden gehouden voor afstammelingen van de Maleische stammen en de zwarten, de Tingianen voor afstammelingen van de Negrito's en van Chineezen of Japanneezen. Vgl. over de Semangs boven noot 6.

(¹⁸) Wallace bedoelt hier het Maleisch Schiereiland, maar de waarde van dit argument verliest veel, wanneer het waar is wat de inlandsche overleveringen ons leeren, dat het Schiereiland zijne Maleische bevolking van Sumatra heeft ontvangen. In het algemeen gaat Wallace in zijne poging om de Maleiers tot de Indo-Chineesche volken-familie te brengen wel wat lichtvaardig te werk. Een hoofdpunt, de talen, wordt geheel buiten aanmerking gelaten. Intusschen zou het moeilijk zijn tusschen de monosyllabische talen van China en Achter-Indië en de Maleische talen eenig verband aan te wijzen.

(¹⁹) "Er is eene groote bedenking tegen de afscheiding der Maleische volken van de Polynesiërs en hun verwantschap met de Oost-Aziatische volken in tegenstelling met deze. Ik bedoel hier de taal. Er kan hier toch

niet bloot en alleen sprake zijn van een Maleisch element in de talen van Polynesië, d. i. die der bruine Polynesiërs van Wallace, neen, deze talen zijn werkelijk met die van den Indischen Archipel verwant. Vandaar de term: Maleisch-Polynesische talen. In eene menigte wortels of stamwoorden, in woordvoeging, in haar gansche karakter, stemmen de talen van den Indischen Archipel zeer overeen met de Polynesische, terwijl zij een gansch anderen stempel dragen dan die van Azië, hetzij men de Indische van het Sanskrit afkomstige, de Dravidische, de Transgangetische of de Chineesche talen neemt. De Polynesische talen hebben niettemin ook hare eigenaardige grammatische verschijnselen, die men niet in de talen van den Indischen Archipel of de Malajische talen, zooals ik ze met andere schrijvers noemen zal, aantreft. Een voornaam punt van onderscheid is het krachtiger klankstelsel der laatstgenoemde talen. Die der Papoes zijn nog te weinig bekend, om een beslissend oordeel te wagen. Von der Gabelentz, in zijn werk over de Melanesische talen, is echter geneigd ze als met de Polynesische verwant te beschouwen, en Bleek (Catalogue of Sir George Grey's Library, Lond., 1868, V. II, P. II) zegt daarvan: "hoe verschillend in woordenschat de Papoesche en Polynesische talen ook wezen mogen, beider grammaticale bouw berust ongetwijfeld op denzelfden grondslag." Als de verwantschap der Papoesche talen met de eigenlijk Polynesische nader mocht blijken, dan zou dit een belangrijk bewijs zijn voor Wallace's meening omtrent stamverwantschap der volken die ze spreken, waarin hij van alle of meest alle andere schrijvers verschilt, die de Papoes en Polynesiërs scherp van elkander scheiden." G. K. Niemann, in zijne aankondiging van Wallace's "Malay Archipelago" in "Tijdschr. v. Ned. Indië", 1870, Dl. I, bl. 64 v.

Wat het taalkundig gebied betreft, heb ik hier aan mijn vriend Niemann het woord gegeven, dewijl hij daar veel meer dan ik tot een oordeel bevoegd is. Maar er zijn meer andere zwaarigheden, die, zonder dat ze tot een bepaalde verwerping van Wallace's meening omtrent de menschenrassen van den Archipel behoeven te leiden, toch tot nader onderzoek nopen en doen vermoeden, dat zij nog wel eenige wijziging zal moeten ondergaan. In de gebruiken der Timoreezen en Moluksche Alfoeren, die Wallace tot de Papoea's of met hen verwante bruine Polynesiërs brengt, vinden wij dikwijls de treffendste overeenkomst met die van de wilde Maleische stammen. Het *pomali* (juister *pēmali*) van Timor komt ook onder

de Dajaks op Borneo (Low, "Sarawak", p. 260) voor. Den bijenkorf-vorm der huizen van West-Timor vindt men terug in de woningen der bevolking van het eiland Engano bij de Westkust van Sumatra (Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. III, blz. 381). De bewoners der Mentawai-eilanden ten Noorden van Engano hebben, volgens von Rosenberg, schoon in het uiterste Westen van den Archipel wonende, in vele punten de treffendste overeenkomst met de bruine Polynesiërs (Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Deel I, blz. 409). De Hollander, Land- en Volkenkunde van Ned. Ind., D. I, blz. 110, noemt nog een groot aantal andere bijzonderheden op, waarin Timoreezen, Moluksche Alfoeren, Aroe- en Kei-eilanders en andere door Wallace tot de Papoea's gerekende stammen, met Dajaks, Bataks, Lampongers, Niassers en andere tot de Maleiers gebrachte volken overeenkomen, en heeft het onderwerp nog lang niet uitgeput.

Ten slotte teeken ik nog aan, dat ook Haeckel, in zijne "Natürliche Schöpfungsgeschichte", het Papoesche ras zoowel van het Negerras als van het Maleische ras onderscheidende, de Polynesiërs met de eigenlijke Maleiers tot het laatste brengt.

(²⁰) Professor der natuurlijke historie aan de Koninklijke Mijschool, schrijver van "Man's place in nature", "Lessons in elementary physiology", enz.

(²¹) Deze voorstellingen berusten geheel op hetgeen de ervaring aangaande het lot der wilde volken in America en Australië geleerd heeft. Maar er laat zich veel tegen inbrengen. Vooreerst schijnt er geen ander ras te zijn dat tegenover wilde stammen in zoo hooge mate het trotsch gevoel van meerderheid heeft en alle verbroedering met hen afstoot dan het Angel-Saksische. Maar hoe geheel anders is reeds het lot geweest der Spaansche en Portugeesche kolonisatie, zoowel in America, als op de Philippijnsche eilanden en Timor! Daar zijn gemengde bevolkingen ontstaan, en zelfs in de Nederlandsch-Indische bezittingen begint de mogelijkheid van zoo iets, b. v. in de Minahasa, door te schemeren. Voor de Maleische volken zelven, die onder het Nederlandsch bestuur, en te meer naarmate dit beter gevestigd is, met schier voorbeeldelooze snelheid in aantal, en, schoon veel langzamer, toch in de laatste jaren ook een weinig in beschaving toenemen, terwijl de plicht om hen menschelijk te besturen, op de baan der ontwikkeling vooruit te brengen en tot zelfregeering op te leiden, met den dag meer door hunne Europeesche beheerschers erkend wordt, kan dus ook

nog wel eene andere toekomst zijn weggelegd, dan om, onder Europeesche meesters, slechts als bebouwers van den grond in stand te blijven. Waarom zou de beschaving der volken van het hedendaagsch Europa niet evenzeer veredelend op de onderworpen volken kunnen werken als die der Romeinen? Maar voor zulke herscheppingen zijn eeuwen noodig, en om zich in het vooruitzicht daarvan te kunnen verblijden, moet men omtrent de vatbaarheid van den Maleischen stam voor hoogere cultuur minder sceptisch zijn, dan de heer Wallace zich, zonder genoegzame reden, telkens in dit werk betoont.

Bovendien moet men niet uit het oog verliezen, dat de tropische gewesten van Insulinde wel geen gevaar loopen van immer in die mate door Europeesche kolonisten overstroomd te worden, als de in den gematigden gordel gelegen landen van Australië en America. De natuur zelve schijnt er zich tegen te verzetten, dat hier de gekleurde rassen ooit geheel door het blanke verdrongen worden.

EINDE VAN HET TWEEDE DEEL.

BIJVOEGSELS EN VERBETERINGEN.

DEEL I.

Blz. 18, reg. 5 v. o. *Spechten*. Lees: spechten.

Blz. 31, noot 9. *Wallace vooronderstelt dat zijn lezers bekend zijn met de theorie van zijn leermeester Darwin*. Dit woord *leermeester*, althans in den gewonen zin genomen, is onjuist. Dit blijkt uit de levensschets van beide mannen, onder den titel "Charles Darwin und Alfred Russel Wallace" (Erlangen, 1870) uitgegeven door den Duitschen vertaler van dit werk, Dr. A. B. Meyer, die daar tevens in het licht stelt hoeveel Wallace tot de meestal aan Darwin alleen toegekende leer van het ontstaan der soorten door natuurkeus heeft bijgedragen. De bijzonderheden daar aangaande het leven van Wallace te boek gesteld, zijn uit diens eigen mededeelingen geput. Daarnit blijkt, dat Wallace in 1823 te Ush in Monmouthshire geboren werd; dat hij zich van zijn 15de tot zijn 21ste jaar, onder leiding eens ouderen broeders, tot landmeter en civiel-ingenieur trachtte te bekwamen en tevens de botanie beoefende; dat hij in 1844 leeraar werd aan eene school te Leicester, en gedurende de 1½ jaar die hij daar doorbracht, een aanvang maakte met het verzamelen van insecten; dat hij daarop eenige jaren in Wallis in zijn beroep werkzaam was, maar dit liet varen om in 1848, in gezelschap van Henry Walter Bates, eene wetenschappelijke reis naar Zuid-America te ondernemen. Hij vertoefde vier jaren in het Amazonen-gebied, maar werd in 1852 door zijn geschokte gezondheid genoodzaakt naar Engeland terug te keeren. Op den overtocht raakte het schip in brand, dat tevens alles wat hij in de laatste twee jaren verzameld had, en een aantal levende dieren bevatte. Dit alles met al zijne aantekeningen en schetsen ging verloren. Zelf zwierf hij met de overige passagiers tien dagen lang in eene boot op zee rond,

tot zij gelukkig door een ander schip werden opgenomen. In October 1852 in zijn vaderland teruggekeerd, gaf hij zijne "Travels on the Amazon" en "Palmtrees of the Amazon" in het licht. Maar reeds in 1854 hervatte hij met nieuwen moed zijne wetenschappelijke onderzoekingen, en wel door eene reis naar den Indischen Archipel, waar hij acht jaren doorbracht, en waarvan, behalve een aantal in wetenschappelijke tijdschriften verspreide verhandelingen, het werk door mij vertaald de vrucht is. In 1870 is dat werk gevolgd door zijne "Contributions to the theory of natural selection", bestaande uit eene reeks van Essays, waarvan de twee eerste gedurende het verblijf in den Indischen Archipel, geheel onafhankelijk van Darwin's studiën, te Serawak en Ternate geschreven en reeds in 1855 en 1858 in Eng. tijdschriften gedrukt waren.

Blz. 62, noot 13. Aan het einde bij te voegen: De *bungalow* is ongeveer wat men op Java de *pasanggrahan* noemt.

Blz. 70, reg. 14 v. o. *Majas*. Dit moet de Borneosche (Dajaksche) vorm van het woord zijn. In het Maleisch heet de orang-oetan *muras*.

Blz. 97, reg. 17. *Verhakkingen*. Lees: ontginningen of ontblootingen, overeenkomstig het opgemerkte op blz. 528 van het eerste Deel.

Blz. 145, noot 5. *Blimbing bësi*. Van deze vrucht heeft men eene zoete verscheidenheid die op Java en elders veel wordt gekweekt en rauw genomen als lekkernij geldt.

Blz. 197, reg. 12. *Magamendoug*. Lees: Megamendong.

Blz. 216, noot 38. *Zij is alleen merkwaardig door eene gemeente van inlandsche Christenen, welker opkomst reeds van 1678 dagteekent*. Deze woorden moeten vervallen. Het Toegoe, door de gemeente van inlandsche Christenen bekend, ligt ten Oosten van Batavia nabij Tjilintjing. Ik ben hier misleid door eene verkeerde opgave in het "Aardrijksk. en Statist. Woordenboek van N. I.", art. Toegoe, n°. 1.

Bl. 225, reg. 4. *Open verhakkingen*. Lees: ontblootingen.

Bl. 272, reg. 10 v. o. *Oriolus Broderpii*. Lees: Oriolus Broderipi. Vgl. bl. 287, noot 7.

Blz. 316, reg. 15. *Om verhakkingen te maken in de wildernis*. Lees: om de wildernis open te hakken.

Blz. 327, reg. 1. *Boot met loefbalken*. Lees: vlerkprauw. Zie het aangeeteekende Dl. I, bl. 528.

Blz. 356, reg. 12 v. o. *Magalaema*. Lees: Megalaema.

Blz. 378, reg. 1. *Prionites*. Lees: Bucco. Vgl. bl. 397, noot 6.

Blz. 418, noot 5. *Cicindelidae*. . . *waarvoor mij geen Nederlandsche naam bekend is*. Door sommige schrijvers is de niet ongepaste naam *zandloopers* ingevoerd, dien ik later ook in dit werk gebruikt heb.

Blz. 419, noot 9. "*Palmtrees of the Amazon*". Achter dezen titel is uitgevallen: Londen, 1853.

Blz. 451, reg. 12. *Plegoenas tristigmata*. Lees: Phlegoenas tristigmata.

Blz. 460, noot 2. *) Voeg bij aan het einde: De voorstelling van Wallace zou doen vermoeden, dat de bevolking der Minahasa met de koffiecultuur is ingenomen. Het tegendeel is waar. De Hoofden stellen nog weinig belang in de opvolging der voorschriften aangaande het onderhoud der tuinen, den pluk en de bereiding der vruchten, en de bevolking is nog niet vergeten door welke ruwe middelen de aanleg van geregelde tuinen is doorgedreven, toen bij de geringste fout de Javaansche mandoers de nalatigen lieten vastbinden en met rotanslagen straffen.

Blz. 461, noot 5. Voeg bij aan het einde: Wallace vergist zich in de meening dat het stelsel van Controleurs reeds in of kort na 1822 werd ingevoerd. Er waren in den eersten tijd der gedwongen koffiecultuur slechts *Opzieners*, en eerst na het bezoek van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist in 1856 zijn *Controleurs* in de Minahasa aangesteld.

Ald., noot 6. De vleërmuizen heeten in het Maleisch der Minahasa *paniki*, en in het Alfoersch *peret*. Een gerecht van deze vleërmuizen heet *paniki ritja*, maar men heeft daarvan ook een soort van namaaksel, van kippenvleesch bereid, dat *paniki ayam* wordt geheeten.

Ald. achter noot 8 in te voegen de volgende aantekening op blz. 431, reg. 6, bij *Tanah gojang*, *tanah gojang*: Dat al de inboorlingen zich van deze Maleische uitdrukking zullen bediend hebben, is niet aan te nemen; in hunne eigen taal zeggen zij *mangeroh*. De bevolking der Minahasa is voor aardbevingen bijzonder beangst, ofschoon zij er dikwijls voorkomen en zelden veel kwaad stichten. De Europeanen zijn er dan ook doorgaans vrij kalm onder. — De op blz. 434, reg. 4, vermelde *rozenhagen* bestaan niet meer. Sedert 1867 zijn zij door pagarkoffie vervangen.

*) De hier volgende bijvoegsels op de noten bij het XVII^{de} hoofdstuk zijn schier geheel ontleend aan de "Opmerkingen naar aanleiding van het XVII^{de} hoofdst. van Wallace's "Insulinde" en de aantekeningen van den Vertaler daarop", door den heer de Clercq, Controleur te Amboerang, in "Tijdschrift voor Ned. Ind.", Jaargang 1871, Deel I, blz. 129 vv.

Blz. 462, noot 13. *Bantik is eene negerie, die tegenover Menado is gelegen.* Juister zou zijn, dat Bantik is een uit 11 negerien bestaand district, waarvan de bevolking ongeveer 3000 zielen bedraagt. In den laatsten tijd is in de woningen dezer bevolking veel verandering gekomen en zijn eenige Bantikkers tot het Christendom overgegaan.

Blz. 465, noot 18. *Pangoe.* Dit is de juiste schrijfwijze, die daarom ook blz. 444, reg. 2, en blz. 446, reg. 15, in plaats van *Pango* moet gesteld worden.

Ald., noot 19. Aan het einde bij de voegen: Het bedoelde ongeluk is wel aan Graaf Vidua niet in de modderwellen van Pangoe, maar, op 2 à 3 uren afstands vandaar, in een der solfataren bij het meer Linow overkomen. Maar een ander ongeval van dien aard vind ik toch nergens vermeld.

Blz. 466. Achter noot 25 in te voegen de volgende aanteekening op blz. 450, reg. 15, bij *de babi-roesa der inboorlingen*: *Babi-roesa* is de Maleische naam, de Alfoeren noemen dit dier *kalawatan*. De *anoa* heet bij hen *dangkow* of *langkow*, en de *maleo* (juister *moleo*) *songkèl*.

Blz. 466, noot 29. Aan het einde bij te voegen: Ook in het Maleisch der Minahasa heet deze palm *wòka*, in de verschillende Alfoersche dialecten *dambèk*, *lamèk* en *simbèl*.

Blz. 504, noot 10. *Carpophaga concinna*. Wat hier over deze duivensoort gezegd wordt, is verbeterd en aangevuld Deel II, blz. 81, noot 30.

DEEL II.

Blz. 16, noot 16. *Maar de uitvoerigste woordenlijst van de Moluksche talen ... vindt men aan het slot van het werk van den heer P. v. d. Crab.* Dit is niet geheel juist. De beste woordenlijst van Moluksche talen die wij bezitten, is die van eenige dialecten der Ambonsche eilanden door den heer van Ekris, in Deel VIII en IX der "Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap." Maar deze levert ons natuurlijk niets voor het Ternataansch en Tidoreesch, waarvan hier eigenlijk alleen quaestie is.

Blz. 25, noot 1. *Heeft in Miquels "Flora van Ned. Indië" geene plaats gevonden.* Dit is een dwaling, veroorzaakt doordien Miquel het geslacht *Ixora* met *Pavetta* vereenigd heeft, en in zijne registers de syno-

niemen niet heeft opgenomen. Wat dus verder in deze noot voorkomt moet geheel vervallen. De *Ixora coccinea*, door Miquel *Pavetta coccinea* genoemd, en die ik toevallig alleen onder den laatsten naam kende, is ook op Java een gewone sierplant en heet er *soka*. En van verscheidene soorten van *Pavetta*, ook van zulke die gewoonlijk *Ixora* genoemd worden, is het voorkomen in de Molukken bekend.

Blz. 60, reg. 10 v. o. *De monding eener kleine rivier, dicht bij het noordelijk gedeelte van Batjan*. Lees: de monding eener kleine rivier, op een eiland dicht bij het noordelijk gedeelte van Batjan.

Blz. 81, noot 28. *Dat de matten zelven kokoja's werden genoemd*. Ik vind daarvan nog een voorbeeld in "Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht", blz. 158: "In de vertrekken wordt eenig matwerk gevonden, om daarop te slapen of te zitten, van de ook elders op Nieuw-Guinea aangetroffen soort, en bekend onder den naam van *kokoja*. Dit matwerk wordt door de vrouwen vervaardigd."

Blz. 84, reg. 2 v. o. *Te laden*. Lees: te lossen.

Blz. 92, reg. 13. *Van Rosenberg*. Lees: von Rosenberg.

Blz. 93, reg. 6. *Papilis Gambrisius*. Lees: *Papilio Gambrisius*.

Blz. 135, reg. 4. *Waro*. Lees: Waroe.

Blz. 144, reg. 11. *Om met zijn muil enz*. Lees: om met haren muil.

Blz. 169, noot 11. In 1862 is door Jerdon een afzonderlijk werk in het licht gegeven, onder den titel "Birds of India."

Blz. 170, noot 15. *Polychloros*. Lees: *cardinalis*. Vgl. bl. 49 en 130, noot 11.

Blz. 214, reg. 17. *Lomoptera*. Lees: Lomaptera.

Blz. 288, noot 12. *Geen terugkeer van de drinkplaats (?)*. Omdat ik dit "drinkplaats" niet begreep, heb ik hierbij een vraagteeken geplaatst. De heer de Hollander deed mij opmerken, dat uit het vervolg blijkt dat het een drukfout is voor "duikplaats", de plaats waar men naar parelen duikt.

Blz. 291, noot 22. *De werkelijke herkomst dezer . . . wezens is, voor zoover mij bekend is, steeds een raadsel gebleven*. Er is echter veel over geschreven. Het waarschijnlijkst is dat zij mikrocephalen waren, met een roodhuid tot vader en een negerin tot moeder.

Blz. 307, reg. 8. *Parelmoer, schelpen*. Lees: parelmoerschelpen.

Blz. 311, noot 6. Aan het einde bij te voegen: Volgens Klinkert's "Supplement op het Maleisch woordenboek van Pijnappel", en van Hoëvell's

aanteekeningen op de Bidasari, blz. 348, heet dit spel in het Maleisch *sepak raga* en in het Javaansch *oendi boeling*.

Blz. 319, reg 5 v. o. *Parameles Doreyanus*. Lees: *Perameles Doreyanus*. Dan eerst krijgen de woorden een zin in de hierbij behorende noot 9 op blz. 330: "Niet, zooals Wallace schrijft, *Parameles Doreyanus*." Maar onbegrijpelijkwijze heb ik hier aan Wallace een fout toegedicht waaraan hij zich niet heeft schuldig gemaakt. Er staat werkelijk *Perameles* in de Engelsche uitgave.

Blz. 364, noot 26. *Alie Atul Barie*. Lees daarvoor: 'Atijatoe'l-bahri. Deze naam is Arabisch en beteekent *zeegeschenk*. Door den erg verminkten vorm waarin mij die naam het eerst voorkwam, wist ik er aanvankelijk niets van te maken. Later zag ik dat v. Rosenberg de eerste letters *Atie* in plaats van *Alie* schrijft, en dit bracht mij op het spoor.

Blz. 365, noot 28. *In het XXVIII^{te} hoofdstuk*. Lees: in het XXXVIII^{te} hoofdstuk.

Blz. 405, noot 15. Aan het einde bij te voegen: Gray zelf schrijft: *Pernis (Henicopernis) longicauda*, en zoo ook Wallace. Zie over dezen vogel "Proceedings of the Zool. Soc. of London", 1859, p. 153.

Ald., noot 16. *Blz. 73*. Lees: blz. 378.

Blz. 406, reg. 1. *Te Ternate*. Lees: te Moeka.

Blz. 428, reg. 2. *Blz. 277*. Lees: blz. 272

Blz. 451, reg. 9. Achter: *Paradigalla carunculata* (*De Gelekle Paradijs-ekster*) is uitgevallen: Nieuw Guinea.

Blz. 461, noot 25. Sedert deze noot werd afgedrukt, verscheen eene voortzetting der "Observations Zoologiques" van Prof. Schlegel, in een nieuwe aflevering van het "Ned. Tijdschrift voor de Dierkunde" (Deel IV, blz. 33), waarin over de Paradijsvogels en hunne verspreiding nieuwe bijzonderheden zijn medegedeeld, naar aanleiding van von Rosenberg's waarnemingen en ontdekkingen op zijne, bladz. 474 vermelde, reis van 1870. Die reis heeft ons de kennis verschaft van een nieuwen *Sericulus*, t. w. *Sericulus xanthogaster*, en van een nieuwen *Ptilorhynchus* (*Ptilorhynchus inornatus*), welk geslacht, evenals *Chalybaea*, ook al tot de Paradijsvogels gebracht wordt. Wat de plaatsen van voorkomen betreft, valt op te merken, dat *Paradisea papuana*, *Cicinnurus regius* en *Seleucides alba* ook nu nog op Nieuw-Guinea alleen aan de kusten zijn gevonden, dat *Diphyllodes speciosa*, *Ptiloris magnifica*, *Chalybaea viridis* en *Ptilorhynchus*

buccoides zoowel de kuststreken als het bergachtig binnenland bewonen, en dat *Parotia searpennis*, *Epimachus magnus*, *Astrapia nigra*, *Lophorina atra*, *Sericulus xanthogaster* en *Ptilorhynchus inornatus* mitsluitend in de bergstreken van het noordwestelijk schiereiland gevangen zijn. De beide nieuw gevonden soorten zijn door den heer Schlegel beschreven. Vermelding verdient nog zijne opmerking, dat het wijfje van *Lophorina atra* bijna niet van het wijfje en jonge mannetje van *Parotia searpennis* verschilt.

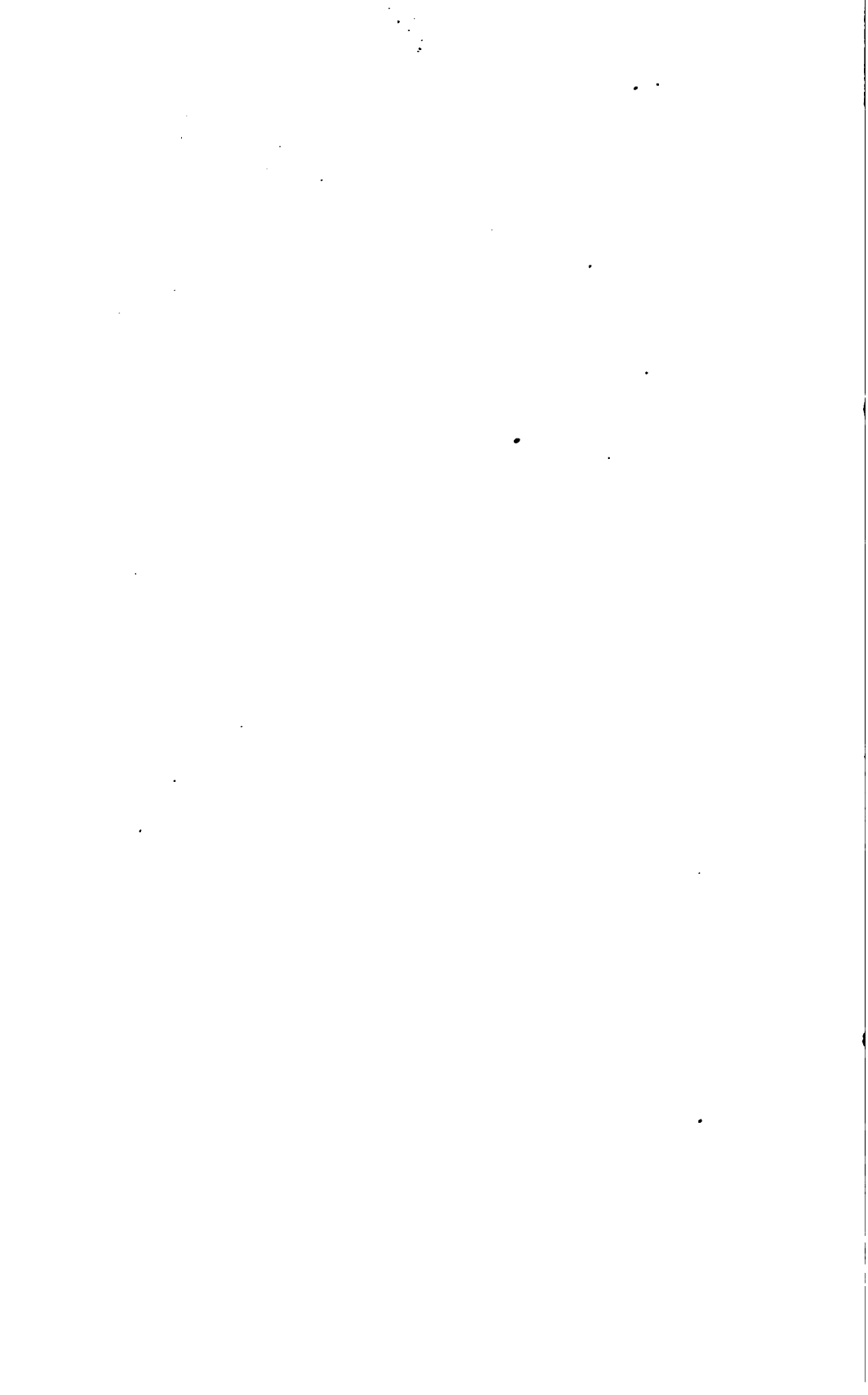
Blz. 474, noot 3. Volgens latere mededeelingen van Prof. Schlegel (Ned. Tijdschr. voor de Dierkunde, IV, bl. 33) is von Rosenberg op zijne reis van 1870 werkelijk tot de bergstreken van het binnenland ter hoogte van 4000 à 5000 voet doorgedrongen, maar door de zware regens te spoedig tot terugkeer naar de kusten genoodzaakt. Desniettemin heeft ook deze reis weder veel belangrijks, ook voor de kennis der Paradijsvogels, opgeleverd.

Blz. 476, noot 4. *En nog twee kleine soorten (van de vijf zijn er drie onder No. 8—10 vermeld)*. Lees: En nog ééne kleine soort (van de vijf zijn er vier onder no. 7—10 vermeld).

Achter: *in het onzekere blijven* in te voegen: De veertiende soort schijnt de *Dorcopsis* van Nieuw-Guinea te zijn (vgl. de volgende noot).

Blz. 504, noot 10. *De bloodste en lafhartigste guiten zijn*. Lees: de bloodste en lafhartigste guilen zijn. *Guil*, eigenlijk een merrie, werd oudtijds gebruikt in de beteekenis van *lafaard*.

Blz. 507, noot 17. *Phillippijnsche eilanden*. Lees: Philippijnsche eilanden.

AANHANGSEL.

I.

De schedels der menschenrassen van Insulindé.

Voor eenige jaren meende men algemeen dat de studie der schedels de eenige zekere grondslag was voor de classificatie van den mensch. Men heeft daarvan verzamelingen gemaakt van verbazenden omvang; men heeft ze gemeten, beschreven en afgebeeld. Thans echter krijgt meer en meer het gevoelen de overhand, dat zij voor dit bijzonder doel van zeer gering nut zijn. Professor Huxley is voor die meening ruiterlijk uitgekomen, en heeft in de door hem voorgestelde nieuwe classificatie van het menschedom aan kenteekenen aan den schedel ontleend nauwelijks eenig gewicht toegekend. Het is bovendien zeker dat, ofschoon men zich met de schedelleer jaren lang ijverig heeft bezig gehouden, zij, in verhouding tot den arbeid en moeite daaraan besteed, slechts zeer geringe uitkomsten heeft opgeleverd, en dat men er geene verstaanbare rangschikking der menschenrassen op heeft kunnen bouwen.

Dr. Joseph Barnard Davis, die zich vele jaren met groote volharding met het verzamelen van menschelijke schedels heeft bezig gehouden, heeft zeer onlangs, onder den titel van "Thesaurus craniorum", een catalogus van zijne verzameling (verreweg de uitgebreidste van alle bestaande) in het licht gegeven, gerangschikt naar landen en rassen, met aanwijzing van de afkomst en de bijzondere kenmerken van ieder exemplaar, waaraan

nog, bij wijze van beschrijving, eene uitgebreide reeks van metingen — zoo vaak zij volledig zijn 19 in getal, — is toegevoegd, die ons tot nauwkeurige vergelijking en bepaling van de grenzen der afwijkingen in staat stellen.

Dit belangrijk en hoog te waardeeren werk heeft mij de middelen verschaft om voor mijzelven te bepalen, of de vormen en afmetingen der schedels van de oostersche rassen mijne classificatie daarvan in eenig opzicht zouden bevestigen of weerspreken. Voor het doel eener vergelijking zou de geheele reeks van negentien metingen veel te omslachtig zijn geweest. Ik koos er daarom drie, die mij toeschenen wel geschikt te zijn om eene proef te geven van hetgeen de schedelleer voor dit oogmerk kan opleveren. Deze zijn: 1° de inhoud van den schedel; 2° de verhouding der breedte tot de op 100 gestelde lengte; 3° de verhouding der hoogte tot de op 100 gestelde lengte. Deze afmetingen worden door den heer Davis in nagenoeg alle gevallen opgegeven en leverden mij dus overvloedige bouwstof op. Ik nam eerst de "gemiddelden" van groepen van schedels van hetzelfde ras, van verschillende plaatsen afkomstig, zooals zij door Dr. Davis zelven zijn opgegeven, en meende toen verschillen te kunnen opmerken, kenmerkend voor de groote afdelingen der Maleiers en Papoea's; maar toen eenige onregelmatigheden mijne aandacht bij het bedrag van individueele afwijking bepaalden, bleek het mij dat deze zoo verbazend groot was, dat zelfs deze uitgebreide verzameling tot geene bepaling van gemiddelden van genoegzame waarde voor de wetenschap kon leiden. Ik zal nu eenige weinige voorbeelden van deze afwijkingen geven, en mij daartoe voor de drie vergeleken afmetingen bedienen van de uitdrukkingen: Inhoud, — B: L, — H: L. Wat den inhoud aangaat vergelijk ik alleen mannelijke schedels, om het seksueel verschil in grootte buiten aanmerking te kunnen laten. Bij de metingen tot bepaling der verhouding van de breedte en hoogte tot de lengte, maak ik ook gebruik van schedels der andere sekse, om een juister berekening van het gemiddelde te erlangen, daar het mij blijkt dat deze verhoudingen niet bepaaldelijk van het verschil van sekse afhankelijk zijn, ofschoon de uitersten dikwijls alleen in de reeks der mannelijke schedels gevonden worden.

MALEIERS. — Dertien mannelijke schedels van Sumatra hadden: Inhoud, van 61.5 tot 87 oncen zand; B: L, van 71 tot 86; H: L, van 76 tot 90.

In de geheele reeks van 86 Maleische schedels van Sumatra, Java, Madura, Borneo en Celebes zijn de afwijkingen verbazend. Inhoud (66 schedels) van 60 tot 91 oncen zand; B: L, van 70 tot 92; H: L, van 72 tot 90. En daarbij zijn de uitersten geenszins op zich zelve staande, abnormale exemplaren, maar men komt daartoe in ieder geval trapswijze, wat steeds te duidelijker wordt, naarmate het getal van vergeleken exemplaren grooter is. Zoo staan naast den uiterst langhoofdigen schedel van 70 B: L in de als korthoofdige aangemerkte Maleische groep, andere van 71, 72 en 73 B: L, zoodat wij alle reden hebben om aan te nemen, dat wij in een groot aantal exemplaren wellicht voorbeelden van nog smaller schedelbouw zouden aantreffen. Evenzoo klimt men tot den zeer grooten schedel van 91 oncen inhoud op door andere die 87 en 88 oncen bevatten.

In een zeer uitgebreide reeks van Engelsche, Schotsche en Iersche schedels had de grootste slechts 92.5 oncen inhoud.

ΠΑΡΘΕΑ'S. — Er zijn slechts vier echte Papoesche schedels in de verzameling en deze wijken zeer van elkander af (B: L, van 72 tot 83). Voegen wij echter hierbij de inboorlingen van de Salomons-eilanden, Nieuw-Caledonia, de Nieuwe Hebriden en de Fidji-eilanden, die allen ongetwijfeld van Papoesch ras zijn, dan verkrijgen wij eene reeks van 28 schedels (23 mannelijke), waarvan de meting de volgende resultaten geeft: Inhoud, 66—80; B: L, van 65 tot 85; H: L, van 71 tot 85; uitkomsten zoo zeer overeenstemmende met die bij sommige der Maleische groepen verkregen, dat zij geene in 't oog loopende punten van verschil opleveren.

Bij de Polynesiërs, de Australiërs en de Africaansche Negers zijn de individueele afwijkingen niet minder groot, zooals blijken kan uit de volgende samengevatte opsomming van de afmetingen hunner schedels en van die der boven behandelde groepen.

AANTAL SCHEDELS.	INHOUD.	B: L.	H: L.
88 Maleische (66 mannelijke)...	van 60 tot 91	van 70 tot 92	van 72 tot 90
28 Papoesche (23 mannelijke)...	" 66 " 80	" 65 " 85	" 71 " 85
156 Polynesische (90 mannelijke)...	" 62 " 91	" 69 " 90	" 68 " 88
23 Australische (16 mannelijke)...	" 59 " 86	" 57 " 80	" 64 " 80
72 Negers (38 mannelijke).....	" 66 " 87	" 64 " 88	" 65 " 81

De eenige gevolgtrekkingen die wij uit deze tabel kunnen maken, zijn,

dat de Australiërs de kleinste schedels hebben en de Polynesiërs de grootste, terwijl die der Negers, Maleiers en Papoea's niet merkbaar in grootte verschillen. En dit stemt zeer wel overeen met hetgeen ons bekend is aangaande hunne verstandelijke vermogens en vatbaarheid voor beschaving.

De Australiërs hebben de *langste* schedels, daarop volgen de Negers, en vervolgens de Papoea's, de Polynesiërs en de Maleiers.

De Australiërs hebben ook de *laagste* schedels, dan volgen de Negers, terwijl die der Polynesiërs en Papoea's aanmerkelijk hooger en die der Maleiers de hoogste zijn.

Het is derhalve waarschijnlijk dat, indien wij veel grooter reeksen van schedels bezaten, de gemiddelden kenmerken van ras zouden aan de hand geven waarop men zich vrij wel zou kunnen verlaten, ofschoon, ten gevolge van het groot bedrag van individueel verschil, uit enkele exemplaren, of uit de vergelijking van een beperkt aantal, nooit iets met zekerheid is op te maken.

Hoe het zij, voor zoover iets uit de hier behandelde reeksen kan worden afgeleid, schijnt het wel overeen te stemmen met de uitkomsten waartoe ik zelf door de waarneming van lichamelijke en geestelijke eigenschappen ben gekomen, en die in het kort hierop neder komen: dat de Maleiers en Papoea's in den grond verschillende rassen zijn, en dat de Polynesiërs in nauwer betrekking staan tot de laatstgenoemden, ofschoon zij waarschijnlijk eenig bijmengsel van Maleisch of Mongoolsch bloed in de aderen hebben.

II.

De talen van Insulinde.

. Op mijne omzwervingen door de eiland-groepen van den Indischen Archipel heb ik een groot aantal woordenlijsten verzameld, in gewesten die tot hiertoe zelden zijn bezocht geworden. Behalve het gewone Maleisch en Javaansch omvatten zij 57 verschillende talen, waarvan ik geloof dat meer dan de helft aan de taalkundigen geheel onbekend zijn, terwijl van onderscheidene andere slechts enkele verstrooide woorden zijn opgeteekend. Eenige jaren geleden leende ik de geheele reeks aan wijlen den heer John Crawfurd, en nadat ik eenige maanden lang verzuimd had hem er naar

te vragen, vernam ik dat hij in dien tusschentijd verhuisd was, en dat de boeken die 26 van deze woordenlijsten bevatten, verlegd waren. Zij zijn sedert niet wedergevonden, en daar het slechts oude en erg gehavende schrijfboeken waren, hebben zij waarschijnlijk met ander scheurpapier den weg betreden naar den vuilnishoop. Gelukkig had ik vooraf negen gewone woorden uit deze geheele reeks van talen bij elkander geschreven, en deze laat ik hieronder volgen, even als de 31 volledige woordenlijsten die mij nog resten.

Daar het mij reeds bij ondervinding gebleken was, hoe moeilijk het is, waar het volk uit zuivere wilden bestaat en de middelen van gemeenschap slechts onvolkomen bekend zijn, de juiste equivalenten der woorden — naamwoorden en eenige der meest gebruikelijke bijvoegelijke naamwoorden uitgezonderd, — behoorlijk te bepalen, heb ik omstreeks 120 woorden uitgekozen, en mij zooveel mogelijk streng aan deze gehouden. Op het Engelsche woord laat ik eerst het Maleische tot vergelijking met de overige talen volgen (a). Voor 't overige zijn de talen in geographische orde, voortgaande van het Westen naar het Oosten, gerangschikt; die van hetzelfde eiland of de aangrenzende eilanden zijn zooveel mogelijk bij elkander gehouden.

Ik erken dat ik weinig gevolgtrekkingen uit deze woordenlijsten durf maken. Het komt mij voor dat de talen door langdurig verkeer tusschen de eilanden zoo sterk gewijzigd zijn, dat overeenkomsten in woorden niet als een bewijs van verwantschap der volken die deze woorden gebruiken, kunnen worden aangemerkt. Vele in tal van talen terugkeerende overeenkomstige klanken kunnen tot organische onomatopoeia worden teruggebracht. Ik breng hiertoe het veelvuldig voorkomen van *g*, *ng* en *ni* in woorden die *tand* beteekenen, van *l* en *m* in die voor *tong*, van *nge*, *oeng* en *sno* in die voor *neus*. Andere zijn klaarblijkelijk handelswoorden, zooals "salaka" en "ringgit" (het Maleische woord voor *Spaansche mat*) voor *zilver* en "mas" voor *goud*. De Papoesche talengroep schijnt zich te onderscheiden door hardere letterverbindingen en door eenlettergrepige op een medeklinker uitgaande woorden, die in de Maleische groep zelden of

(a) Ik laat hier weg wat de schrijver over zijne wijze van transcriptie zegt; had ik het noodig en nuttig gevonden de woordenlijsten over te nemen, dan had ik zoo veel mogelijk de gewone Nederlandsche manier van transcriptie gevolgd Vert.

nooit voorkomen. Sommige stammen die ongetwijfeld van Maleischen oorsprong zijn, zooals de Ternatanen, Tidoreezen en Batjanners, spreken talen die even ontwijfelbaar het Papoesche type toonen. De reden daarvan is, naar ik vermoed, dat zij oorspronkelijk in kleinen getale naar deze eilanden verhuisd zijn, en daar door het huwen van inlandsche vrouwen zich de inheemsche taal grootendeels hebben eigen gemaakt, zoodat de later aankomende Maleiers verplicht zijn geworden die eveneens aan te leeren en aan te nemen, wanneer zij zich in het land wilden nederzetten.

Daar ik in mijn verhaal zelfs de namen der stammen van wier taal ik hier proeven geef, niet altijd vermeld heb, zal ik er thans een lijst van geven, met die ophelderende aantekeningen die ik meen dat voor den ethnoloog van gewicht kunnen zijn, en daarna de woordenlijsten voor zich zelve laten spreken.

Opgaaft der verzamelde woordenlijsten.

*De met * geteekende zijn vermist.*

1. **MALEISCH.** De gewone Maleische spreektaal, zooals men ze te Singapore hoort; geschreven met Arabisch karakter.
2. **JAVAANSCH.** Het gewone laag Javaansch, of de Javaansche spreektaal zooals ze op Java gesproken wordt (*b*); geschreven met inlandsche karakters.
- * 3. **SASAKSCH.** Gesproken door de inboorlingen van Lombok, die Mohammedanen en van zuiver Maleisch ras zijn.
- * 4. **MAKASSAARSCH,** gesproken in die distrikten van Zuid-Celebes die in de nabijheid van Makasser liggen, geschreven met inlandsche karakters. Mohammedanen. — * 5. **BOEGINEESCH,** gesproken in een groot gedeelte van Zuid-Celebes; geschreven met inlandsche karakters verschillend van die voor het Makassaarsch. Mohammedanen. — 6. **BOETONSCH,** gesproken op Boeton, een groot eiland ten Zuiden van Celebes. Mohammedanen. — 7. **SALAJARSCH,** gesproken op Salajar (Saleier), een kleiner eiland ten Zuiden van Celebes. Moham-

(*b*) Wallace heeft klaarblijkelijk geen begrip van het verschil tusschen *hoog* en *laag* Javaansch. De *hooge* taal is zoo goed spreektaal als de *lage*. Het gebruik richt zich naar den stand van spreker en aangesprokene.

VERT.

medanen. — * 8. TOMORISCH, gesproken in Tomori, een landschap op de Oostkust van Celebes, en op Batjan door eene daar gevestigde kolonie van Tomoriërs (vgl. Dl. II, blz. 50). Heidenen.

NB. De volken die de vijf vermelde talen van Celebes spreken, zijn van zuiver Maleisch type en allen, met uitzondering der Tomoriërs, in beschaving aan de echte Maleiers gelijk.

- * 9. TOMOHON, * 10. LANGOWAN, dorpen op het plateau der Minahasa. — * 11. RATAHAN, * 12. BELANG, dorpen nabij de Zuidoostkust der Minahasa. — * 13. TANAWANGKO, op de Westkust. — * 14. KEMA, op de Oostkust. — * 15. BANTIK, voorstad (c) van Menado. — 16. MENADO, de hoofdplaats. — 17. BOLAANG ITAM, een dorp op de Noordwestkust, tusschen Menado en Likiepang.

NB. Deze negen talen, met nog een aantal andere, worden gesproken in het noordoostelijk schiereiland van Celebes, door de zoogenaamde Alfoeren, die van Maleischen stam zijn en door middel van de bewoners der Sangi-eilanden schijnen samen te hangen met de Tagala's der Philippijnsche eilanden. Deze talen beginnen in onbruik te geraken, terwijl het Maleisch meer en meer het gewone middel van gemeenschap wordt. Het meerendeel dezer bevolkingen gaat allengs tot het Christendom over.

18. SANGI-EILANDEN en SIAU, twee groepen van eilanden tusschen Celebes en de Philippijnen (d). De bevolking draagt eene bijzondere kleeding, bestaande uit een losse katoenen japon, die van den hals bijna tot op de voeten afhangt. Wat het fysiek betreft komt zij zeer overeen met de bevolking van Menado.
19. De SALIBABO- of TALAOER-EILANDEN (e). Deze woordenlijst werd mij door kapitein van der Beek uit het geheugen medegedeeld. Zie Dl. II, bl. 86.
20. De SOELA-EILANDEN. Deze liggen ten Oosten van Celebes; hunne bevolking schijnt tot de Maleiers van Moluksch type te behooren en is Mohammedaansch.
21. KAJELI, 22. WAI APOE (f), 23. MASSARETEH. Dit zijn drie dor-

(c) Vgl. de Bijvoegsels en Verbeteringen achter het Tweede Deel. blz. 514. VERT.

(d) Vgl. Dl. I, blz. 465, noot 24. VERT.

(e) Vgl. Dl. II, blz. 128, noot 2. VERT.

(f) Vgl. Dl. II, blz. 148, noot 3. VERT.

- pen in het oostelijk deel van Boeroe. De bevolking is verwant met de inboorlingen van Ceram. Die van Kajeli zelf is Mohammedaansch.
24. AMBLAU, een eiland een weinig ten Zuidoosten van Boeroe. Mohammedanen.
- * 25. TERNATE, het noordelijkste eiland der Molukken. De inwoners zijn Mohammedanen van Maleischen stam, maar eenigermate vermengd met de inboorlingen van Halmageira.
26. TIDORE, het in orde volgende Moluksche eiland. De bevolking kan van die van Ternate niet onderscheiden worden.
- * 27. De KAJOA-EILANDEN (*g*), een kleine groep ten Noorden van Batjan.
- * 28. BATJAN. Bevolking als van de voorafgaande eilanden, Mohammedaansch en van een soortgelijk Maleisch type.
29. GANI, dorp op het zuidelijk schiereiland van Halmageira (*h*), met Molukko-Maleische, Mohammedaansche bevolking. — * 30. SAHOE, 31. GALELA, dorpen van noordelijk Halmageira. De inwoners worden Alfoeren geheeten, zijn inboorlingen van Polynesisch type, met bruine huid, maar Papoesch haar en gelaatstrekken. Heidenen.
32. LIANG, dorp op de Noordkust van Amboina. Onderscheidene andere dorpen in den omtrek spreken dezelfde taal. De bevolking belijdt den Islam of het Christendom en schijnt van een gemengd Maleisch en Polynesisch type te zijn. — 33. MORELLA en MAMALA, dorpen op noordwestelijk Amboina. De inwoners zijn Mohammedanen. — 34. BATOE-MEIRAH, voorstad van Amboina, bevolking Mohammedaansch, van Molukko-Maleisch type. — 35. LARIKE, ASILOELOE, WAKASIHOE, dorpen op westelijk Amboina, bewoond door Mohammedanen, die, naar men zegt, van Ternate afkomstig zijn.
36. SAPAROE, eiland ten Oosten van Amboina. Inwoners van bruin Polynesisch type en dezelfde taal sprekende als die der tegenoverliggende kust van Ceram.
37. AWAJA, 38. KAMARIAN, dorpen op de Zuidkust van Ceram. De inwoners zijn inboorlingen van Polynesisch type en belijden thans het Christendom. — 39. TELOETI en HOJA, 40. ATIAHOE en TOBOE, dorpen op de Zuidkust van Ceram, met Mohammedaansche

(*g*) Zie over deze benaming Dl. II, blz. 41, noot 5.

(*h*) Zie Dl. II, blz. 422, noot 4.

VERT.

VERT.

- bevolking van gemengd bruin-Papoesch of Polynesisch en Maleisch type. — 41. ATIAHOE, Alfoeren of inboorlingen binnenwaarts van dit dorp wonende, Heidenen, van Polynesisch of bruin-Papoesch type. — 42. GAH, Alfoeren van Oost-Ceram. — 43. WAHAI, Bevolking van een groot deel van Cerams Noordkust, Mohammedanen van gemengd ras, die deze taal spreken in verschillende dialecten.
- * 44. GORAM, kleine eilanden ten Oosten van Ceram, met Mohammedaansche bevolking van gemengd ras.
45. WATOBELLA, kleine eilanden ten Zuidoosten van Goram, met Heidensche bevolking van bruin-Papoesch of Polynesisch type.
46. TIOR, klein eiland ten Zuidoosten van Watoebella, bewoond door een groot ras van bruine Papoea's, Heidenen.
- * 47. KEI-EILANDEN, een kleine groep ten Westen der Aroe-eilanden, bewoond door echte zwarte Papoea's, Heidenen.
- * 48. AROE-EILANDEN, groep ten Westen van Nieuw-Guinea, bevolkt door echte Papoea's, Heidenen.
- * 49. MISOOL (kust), eiland ten Noorden van Ceram. Bevolking Papoea's met een bijmengsel van Molukko-Maleiers, half beschaafd. — 50. MISOOL (binnenland). Bevolking echte Papoea's, wilden.
- * 51. DOREH, Noordkust van Nieuw-Guinea. Bevolking echte Papoea's, Heidenen.
- * 52. TETO (i), * 53. VAIQUENO (k), OOST TIMOR, * 54. BRISSI (l), WEST TIMOR. De inwoners houden eenigermate het midden tusschen de echte en de bruine Papoea's en zijn Heidenen.
- * 55. SAVOE, * 56. ROTTI, eilanden ten Westen van Timor. De bevolking is van gemengd ras, en nadert kennelijk tot het Hindoesche type (m).

(i) "Teto" is de naam van het dialect van Delli en de aangrenzende gewesten van Oost- of Portugeesch Timor. Zie Aff. de Castro in Tijdschr. v. h. Bat. Gen., Dl. XI, bl. 498.

VERT.

(k) Deze naam is mij geheel onbekend, en naar ik vermoed verbasterd. Het naastbij komt Wai Kéke of, zooals de Portugeezen schrijven, Vignéque, naam van een district op de Zuidkust van Portugeesch Timor.

VERT.

(l) Ook deze naam is mij onbekend. Misschien is Pritti of Paritti bedoeld, eene plaats nabij Koepang, wier bevolking gedeeltelijk uit eene Rottineesche kolonie bestaat.

VERT.

(m) Zie Dl. II, blz. 490, en blz. 506, noot 15.

VERT.

* 57. ALLOR, * 58. SOLOR, eilanden tusschen Flores en Timor. Inwoners van een donker Papoesch type.

59. De ORANG BADJO of WATERBEWONERS, een zwervende stam van visschers van Maleisch type, overal in den Indischen Archipel verspreid (n).

[De woordenlijsten zelf, die bij Wallace bijna twee vel druks beslaan, heb ik achterwege gelaten: 1°. omdat zij voor sommige talen, waarvan wij goede woordenboeken of veel vollediger woordenlijsten bezitten, geheel overbodig zijn; 2°. omdat wat van bekende talen wordt medegedeeld zoovele fouten en onnauwkeurigheden bevat, dat het overige mij geen vertrouwen inboezemt; 3°. omdat een juiste onderscheiding der dialecten ontbreekt, zooals vooral in het oog valt bij de negen woordenlijsten van Noord-Celebes, die geenszins aan de gewoonlijk in het Alfoersch der Minahasa onderscheiden dialecten beantwoorden (zie vooral Niemann's "Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van Noord-oost-Celebes", in "Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenk. van Ned. Indië", 3^e volgrees, Dl. IV, bl. 205, 399, Dl. V, bl. 69, 195); 4°. omdat zulke woordenlijsten als ons hier geboden worden, zonder eenige toelichting omtrent de grammatische vormen, letterverwisselingen en inneming van woorden van vreemden oorsprong, voor vergelijkende taalstudie zoo goed als onbruikbaar zijn en vaak meer kwaad dan goed stichten.

VERT.]

(*) De naam van *Orang-Badjo* wordt hun gegeven door de Boegineezen; zij heeten ook *Orang laoet*, *Orang kumbang*, *Taoe ri djene*, enz. Zie Vosmaer in Deel XVII der "Verh. v. h. Bat. Gen.", blz. 118. VERT.

REGISTER.

(De dus gedrukte cijfers 1 2 3 verwijzen naar de aantekeningen.)

A.

Aardappelen, op Timor, 334 v. — Zoete, zie *Batatas*.
Aardbeziën, wilde, ii: 109, op Java, 191.
Acacia, menigvuldig op Timor, 10, 343.
Acarus, mijt, op Amboina, 519, op Ceram, ii: 95.
Accipiter (*Nisus*) *trinotatus*, 470 v., 468.
Actiniën, zeeanemonen, op Amboina, 508.
Aeschynanthus (*Cyrtandraceën*), op Borneo, 187.
Agar-agar. Zie *Algen*.
Alang-alang. Zie *Imperata*.
Alcippe, tot de *Turdinae* gerekend geslacht van vogels, ii: 467, 478. — *A. affinis*, *Brunnea*, *monacha*, *Morrisonia*, *murina*, ii: 478, 479.
Alfoeren, algemeene naam der oorspronkelijke, niet-Mohammedaansche bevolking van Noord-Celebes en de Molukken, ii: 403, 391. Verschillende schrijfwijzen, ii: 403. Zijne beteekenis niet ethnologisch, ibid. Gissingen omtrent zijn oorsprong en eigenlijke beteekenis, ii: 403 v. — De Alfoeren van de Minahassa van Maleische afkomst met Polynesisch element, 421, 448 v., ii: 525, 482; hunne vroegere ruwheid en bijgelooft, 422, 459, en tegenwoordige beschaving, 423 v., 436—441, 463 v.; groote sterfte van kinderen, 441 v., 464, talen, 449, ii: 525. — De Alfoeren der Molukken van Polynesische (Papesche) afkomst met Maleische elementen, ii: 488 v., 526 v., op Halmahera, ii: 19, 21, 23 (zie ook *Galelareezen*), op Ceram, ii: 97, 98,

op Watoebella, ii: 107, 108, op Boeroe, ii: 138 v., 146, 149, 150. — Sporen van Moluksche Alfoeren op Waigeo, ii: 391. — Zie ook *Arfoeren*.
Algen of wieren op Aroe, ii: 227; soort te Beasir als voedsel gebruikt, ii: 401. — *Agar-agar*, geleit uit zeewier bereid, 39.
Amblypodia, gesl. van *Lycaenieden*, 418, ii: 405. Op Celebes, 406. — *A. Hercules*, op Gemien, ii: 402.
Anacamptorhina, gesl. van *Melitophilae*. — *A. fulgida*, ii: 469.
Analcipus, ondergeslacht van *Oriolus*, 215. — *A. sanguinolentus*, 186 (vgl. 269).
Andropogon, grassoorten, ii: 149.
Anoa depressicornis, *Sapi oetan*, dwergos van Celebes, 450, 451 v., 456, 475, ii: 514.
Anthribidae, groep van *Curculionidae*, op Kajos, ii: 37, op Ceram, ii: 85, van Malakka naar N. Guinea verspreid, ii: 472. Zie *Xenocerus*.
Antilope. Zie *Hemitragus*.
Apen, karakteriseeren het Indo-Mal. gewest, 19, 245. Overzicht der soorten van dit gebied, 245 v. — Apen van Celebes en Batjan, 474 v. — Voorloopers der tegenwoordige anthropomorfische apen, 101. — Zie *Cynopithecus*, *Gorilla*, *Hylobates*, *Lemur*, *Macacus*, *Nasalis*, *Semnopithecus*, *Siamanga*, *Simia*, *Troglodytes*.
Apis dorsata. Zie *Bijen*.
Apocynaceae, 288, op Lombok, 278, op Timor, 325.
Aprosmictus. Zie *Platyercus*.

- Apertnus tridactylus**, Europ. specht zonder duim, even als het gesl. *Chrysosotus*, 369.
- Apteryx australis**, vleugellooze vogel van N. Zeeland, ii: 70, 82.
- Arachnobas**, gesl. van *Curculionidae*. Nieuwe soort van Halmheira, ii: 165 v.
- Arachnothra**, groep van *Nectariniæ*, gemeen aan 't Mal. Schiereiland en N. Guinea, ii: 467. — *A. Novæ Guineæ*, ii: 478.
- Arecæ**, geslacht van palmen, ii: 66, soort van Batjan, *ibid.* — *A. Catechu*, de pinang- of betelpalm, op de Watoebella-eilanden, ii: 107. De noten met de betel gekauwd, 317, 323. — Gebruik der bloemseeden op Aroe, ii: 277.
- Arenga**, gesl. van palmen. — *A. saccharifera*, suiker- of gemoetipalm, op Celebes, 376, 408, 397.
- Arfakkers**, binnenlandsche (Papoesche) stam op N. Guinea, ii: 343, 349, 363, 404; het Arfak-gebergte waarschijnlijk naar hen genoemd, ii: 363; hunne vestiging nabij Doreh, ii: 341, 363.
- Arfoeren**, binnenlandsche (Papoesche) stam op N. Guinea, wiens naam misschien met dien der Alfoeren samenhangt, ii: 404.
- Argus**, ondergesl. van *Phasianus*. — *A. giganteus*, Argusfazant, op 't Mal. schiereiland, 57, waar hij voorkomt, 178, 254.
- Aroideën**, overvloedig in de Indo-Mal. Flora, 243, in de Minahasa, 429, groote klimplant van deze familie op de Aroe-eilanden, ii: 399. — Zie *Caladium*.
- Arrenga**, gesl. van *Turdinæ*, 264. — *A. cyanea*, 255.
- Artamus** (*Ocypterus*), houtzwaluwen, gesl. van *Laniinæ*, soms bij *Oriolus* geplaatst, 397, op Celebes, 378.
- Artemisia**, alsem (*Compositæ*), op Java 192, 193. — *A. abrotanum* en *ulgaris*, 193.
- Artocarpus**, broodboom, wilde soort van Celebes, 408, 417. — *A. integrifolia*, *nangka*, 144, op Borneo, 126. — *A. polyphema*, *tjampedak*, 144. — *A. incisa*, *soekoen*, de eigenlijke broodboom, 417, 525, op Amboina 520 v.
- Astrapia nigra** (*gularis*), de Paradijs-ekster, soort van paradijsvogel, beschrijving, ii: 449, houdt het midden tusschen *Paradiiseidæ* en *Epimachidæ*, *ibid.* — Zijn vaderland is N. Guinea, ii: 449, 451, 365, 517. Of hij op Jobi voorkomt, ii: 350, 461 v.
- Attalea**, geslacht van palmen in Zuid-America, ii: 239. — *A. speciosa*, *osacocassa*, ii: 225, 239, *A. compta*, *excelsa*, *funifera*, ii: 239.
- Attus** (*Salicis*), gesl. van springspinnen (*Salicigradæ*), ii: 239, op Aroe, ii: 225.
- Averrhoa**, *blimbing*, vruchtboom, 145, op Borneo, 126. — *A. bilimbi* en *carambola*, 145, zoete verscheidenheid der eerste, ii: 502.
- Azteken**, volkstam in Mexiko, ii: 290; voorgewende in Europa vertoond, ii: 263, 290 v., hunne herkomst, ii: 515.
- B.**
- Beardvogels**, *Capitonidæ*. — Verwisseling van de namen *Capitonidæ* en *Bucconidæ*, 34 vgl. met 526. — Beardvogels der Indo-Mal. groep, 19, 250. Zie *Megalaema*.
- Bamboe**, veelvuldig nut van dit gewas voor de inlanders, op Borneo, 92, 129—135, als kookgereedschap op Java, 147, voor scheepsmateriaal, ii: 177 v., 187, voor vloeren op de Kei-eilanden, ii: 198.
- Banteng** (*Bos Sondaicus*), wilde os van Java en Borneo, 16, 33, komt ook voor in Birma en Siam, 246.
- Basalt**, op Celebes, 413 v., op den
- vuurberg van Banda, 496, op de eilanden langs Halmheira's Westkust, ii: 32 v.
- Basilornis**, gesl. van *Sturnidæ*, 490.
- B. Celebensis** (*Pastor corythaix*), 472, 490.
- Bataks**, stam van wilde Maleiers op Sumatra, ii: 482. — *Bataksch ras*. Zie *Menschenrassen*.
- Batatas edulis** (*Convolvulus batatas*), zoete aardappelen of bataten, overal in Indië gekweekt, 107, op Borneo, 76, op Lombok, 292, op Ceram, ii: 97, op de Watoebella-eil., ii: 107, op Aroe, ii: 252.

- Batrochostomus**, geal. van *Poduridae*, ii: 82. — *B. crinifrons*, ii: 71.
- Baviaan**. Zie *Cynopithecus*.
- Beer**. Maleische beer, 246, op Sumatra en Borneo, 253, in Hindostan vertegenwoordigd door den Thibetaansen, 246.
- Begoniaceeën**, op Java, 191, in de Minahassa, 429.
- Bekerplanten**. Zie *Nepenthaceeën*.
- Belideus**, ondergeacht van *Petaurus*, ii: 169. — *Belideus (Petaurus) Ariei* of *sciureus*, vliegende oposum, ii: 169, op Batjan, ii: 60, op de Molukken, ii: 154, op Nieuw-Guinea, ii: 465, verspreiding, ii: 475.
- Bertholletia excelsa**, Brazilienoot, vruchtboom van Zuid-America, 129, 145 v.
- Betel**. Zie *Chavica*.
- Betel-palm**. Zie *Areca*.
- Bijen**, op Borneo, 183, in de Lampongs, 146 v., op Timor (*apis dorsata*), 344—347, op Celebes, 404. De poppen door Dajaks en Timoreezen gegeten, 183, 147, 278. Bijenwas van Timor en Flores in den handel, ii: 174.
- Bijeneters (Meropinae)**, 397, 490, op Celebes, 472. Zie *Merops*, *Meropogon*, *Nyctiornis*. Vgl. ook *Prionites*.
- Blaauwbessen, boschbessen**. Zie *Vaccinium*.
- Blimbing**. Zie *Averrhoa*.
- Bloedzuigers**, springende, op het Malaschiereiland, 52.
- Bloemen**, betrekkelijk schaarsch in tropische gewesten, 411—418, ii: 322—326. Java maakt op vele plaatsen een uitzondering, ii: 331.
- Boegineezen**, Maleische volkstam op Celebes, nauw verwant met de Makassaren, ii: 481, oorsprong van den naam, ii: 292, taal en schrift, ii: 481, 503, hunne handelstochten, ii: 107, 113, 119, 218, 222; Boegineezen te Dobbo, ii: 234 v. Hoe zij hunne prauwen voor ongelukken vrijwaren, ii: 417, 419.
- Borassus**, geal. van palmen, 325. *B. flabelliformis*, lontar-palm, verspreiding, 289, vervangt den gebang-palm, 289, op Timor, 325, zijn veelvuldig nut, 325.
- Boschhaan**, *Gallus bankiva*, 180, 278, 288, 334, 403. — De groene boschhaan, *Gallus furcatus*, 180, 255, 288.
- Boterbloem**. Zie *Ranunculus*.
- Brazilienoot**. Zie *Bertholletia*.
- Brenthidae**, groep van *Curculionidae*, ii: 312, op Batjan, ii: 58, op Aroe, ii: 802, verschillend maaksel der seksen, gevechten der mannetjes, ii: 803. Zie *Leptorhynchus*.
- Bromelia**, op Celebes, 429, soort op de Mesmon-eilanden, ii: 382.
- Buoco**, geal. van Americaansche vogels, verwant met de *Capitonidae*, 526, 397. Vgl. *Baardvogels*.
- Buceros**, rhinocerosvogel. *B. bicornis*, 236, *cassidia*, 405, 490, *exaratus*, 490, *galeatus*, zie *Buceroturus*, *lunatus*, 181, 214, *Nagtlasii*, 241, *pulchrirostris*, 241, *rhinoceros*, 214. — *Bucerotidae*. Zie *Rhinocerosvogels*.
- Buceroturus (rhinoplax)**, ondergeal. van *Buceros*. — *B. galeatus*, 255, 264.
- Buffels**, op Celebes, 388, 393. Buffelmelk, 403 v.
- Buideldieren**, eigen aan het Australisch gewest van Insulinde en aan Australië, 12, ii: 154. — Buideldieren van Nieuw-Guinea, ii: 464 v., 475 v. — Zie *Belideus*, *Cuscus*, *Dactylopsila*, *Dendrolagus*, *Didelphys*, *Dorcopsis*, *Myioides*, *Perameles*, *Phascogale*, *Phascodomys*.
- Bulimus**, geslacht van landschelpen, overvloedig op de Indo-Mal. eilanden, ii: 27.
- Buphage**, ossenpikkers, Africaansch geal. van *Sturnidae*, 473, 490.
- Buprestidae**, prachtkevers, van Japan, 507, van Amboina, 510, 514, op Kajoa, ii: 36, 37, op Batjan, ii: 58, op Boeroe, ii: 143, op Kei, ii: 204, te Doreh, ii: 356, van Australië, ii: 472. Zie *Calodema* en *Cyphogastra*.

C.

- Cacao**, op Amboina, 509, op Ceram, ii: 85, 88, 89. Waar in Insulinde gekeeft, ii: 241.
- Cactua (Plectolophus)**, geal. van kaktoes. — *C. citrinocristata* van Timor-laut, ii: 170, 158, *C. Moluccensis*, ii: 170, 159.
- Cactus**, op Bali, 268, soorten naar In-

- sulinde overgebracht, 286. — *Opuntia cochinellifera*, *Dillenii*, *tomentosa*, *Ibid*.
- Caladium**, gesl. van *Aroidaeen*, 43, 45. *C. esculentum* (*Colocasia antiquorum* of *vera*), 45.
- Calamus**, rotanpalmen, 248, van Celebes, 458, van Amboina, 509, van Borneo, ii: 174, verschillend gebruik, ii: 177, 178, 208, 277.
- Calandra**, gesl. van *Curculionidae*, als voedsel genuttigd, 278. — *C. Schach*, 287.
- Calodema**, gesl. van *Buprestidae*. — *C. Wallacei*, ii: 469.
- Caloenas**, gesl. van duiven. — *C. Nicobarica*, ii: 65, 82, 68, beschrijving, ii: 68, verspreiding, ii: 69 v.
- Calornis** (*Lamprotornis*), gesl. van *Sturnidae*, 490, ontbrekend op Celebes, 473, 484.
- Calyptomena**, ondergesl. van *Eupicola* afgezonderd, 62, thans tot *Eurylaimus* gebracht, 264. — *C. viridis*, groene gaper, 50, 255.
- Calyptrorhynchus**, gesl. van kaktoe's, eigen aan Australië, 362, 369 v.
- Canarium commune**, kanari-boom, op Banda als schaduwboom voor de muskatoet, 497, op Batjan, ii: 65. — De kanari-noot, ii: 109, 250, 418.
- Capitonidae**. Zie *Baardvogels*.
- Carabidae**, loopkevers, van Celebes, 407, 415, van Batjan, ii: 58, te Doreh, ii: 356. Zie ook *Cicindelidae*.
- Cardium edule**, kokhaan, ii: 239, op Aroe gegeten, ii: 228 v., 252.
- Carica papaja**, boom door de Portugeezen naar Insulinde overgebracht, ii: 405, te Bessir, ii: 401.
- Carpococcyx** (*Calobates*), gesl. van *Cuculinae*. — *C. radiatus* 255, 264.
- Carpophaga**, vruchtduif, 461, ii: 295, haar brommend geluid, ii: 206. — *C. aenea*, op Lombok en Flores, 287, 275 v., 279, 288, 277, ii: 212, 199, op Banda, 504, ii: 212, — *concinna* (*myristicivora*), op Banda, 501, ii: 81, 514, 199, waar zij voorkomt, ii: 112, op de Kei-eilanden, ii: 199, 212, — *Forsteni* op Noord-Celebes, 447, — *luctuosa* op Celebes, 877, op de Aroe- en Kei-eilanden, ii: 212, — *neglecta* op Ceram, ii: 81, 112, — *perspicillata* van Banda, volgens Temminck, is *C. concinna*, 504, aangevuld ii: 81; *perspicillata* van Batjan, de Aroe- en Kei-eilanden, ii: 65, 81, 49, 78, — *radiata* op Celebes, 472, — *tumida* op Waigoe, ii: 378, 402. — Zie ook *Ducula*.
- Cassia**, sennepplanten, 137, 148.
- Cassia**, kaskethoorn, reusachtige op Aroe, als watervaten gebruikt, ii: 224.
- Casuarinen**, op Timor, 354, op Aroe, ii: 304.
- Casuarinus**, kazuaris, ii: 70, op Ceram, ii: 161, op Aroe, ii: 295, 318, 319. — *C. galeatus*, ii: 161.
- Cervulus** (*Cervus*) *muntjac*, 263.
- Cervus**, herten, over het grootste deel van Insulinde verspreid, 19, middelen dier verspreiding, 365. Hoe in de Molukken gekomen, ii: 153, 168. Herten van Insulinde meerendeels eigenaardig, 246. Herten van de Indo-Mal. groep, 254, opmerkingen over hunne namen, 262 v. Herten op Celebes, 403, 474, op Banda, 501, op Halmahera, ii: 410. Gedroogd hertevleesch, ii: 413. — *C. equinus* (*Rusa equina*), 254, 262 v., *rusa* (*Rusa hippelaphus*), 262, 474, ii: 153, 168, *Moluccensis*, 370, ii: 153, 168, *Timoriensis*, 364. Zie *Cervulus*, *Tragulus*.
- Cethosia**, gesl. van *Nymphalidae*. — *C. Leschenaultii* van Timor, gelijk op onze Koningsmantel (*Vanessa Antiope*), 332.
- Cetoniidae**, groep van *Melitophila*. Soorten van Celebes vergeleken met die der Indo-Mal. eilanden, 480. *Cetonia's*, gouden torren, van Menado, 447, 465. Zie *Sternoplus*.
- Ceyx**, gesl. van ijsvogels, waar het voorkomt, 484. — *C. (Dacelo) rufidorsa*, 276, *Cajeli*, ii: 148, 150.
- Chalcoopsitta**, gesl. van lori's. — *Ch. (Domicella) atra* van N. Guinea, 515, 524.
- Chalybacea**, gesl. van *Corvinae*, soms tot de paradijsvogels gerekend, ii: 516. — *Ch. viridis*, *ibid*.
- Charaxes**, gesl. van *Nymphalidae*, ii: 165. — *Ch. Euryalus* van Amboina, ii: 165. — *Ch. Kadenii* van Java, 187 v.
- Charitornis**, gesl. van *Sturnidae*, 490, op Celebes, 472.
- Charmosyna**, gesl. van lori's. — *Ch. placensis* (*Trichoglossus placens*, ii: 26), verspreiding, ii: 477, verschei-

- denheid van Halmheira, ii: 21, en Batjan, ii: 48. — *Ch. (Trichoglossus) papuensis* van N. Guinea, ii: 477, 466.
- Chavica betle**, betelblad, *siriā*, 317, 388. Het betelkauwen, 323, 398 v.
- Chelonia imbricata**, de schildpad die de kareet oplevert, ii: 191. Hoe men ze vangt, *ibid*.
- Chimpansee**. Zie *Troglodytes*.
- Chinchilla**. Zie *Eriomys*.
- Chineezen**, beweerde verwantschap met de Maleiers, 267, ii: 492. Bedenkingen daartegen, ii: 507. — Chineezen te Singapore, 88—42, te Malakka, 48, 49, op Bali, 267, te Dobbo, ii: 218 v., 233 v. Hunne varkens, ii: 234, 295, 305. Hun eerbied voor de graven der afgestorvenen, ii: 304.
- Chrysomelidae**, fam. van torren. Van Celebes, 406, te Doreh, ii: 356.
- Chrysonotus**, gesl. van spechten, 369. *Chr. tiga* (*Tiga Javanensis*), 346, 369.
- Cicindela**, gesl. van *Cicindelidae*. — *C. heros* en *gloriosa*, 448.
- Cicindelidae**, zandloopers, groep van *Carabidae*, 418, ii: 513. — Op Celebes, 447 v., op Ceram, ii: 94, op Kei, ii: 207. — Zie *Cicindela*, *Therates*, *Tricordyla*.
- Cinnurus regius**, Konings-paradijsvogel (*Paradisidae*), op Aroe, ii: 225, 273. Zijn gebied, ii: 436, 450, 267, 461, 516. Namen, ii: 435. Beschrijvingen, ii: 244 v. en 435 v. Opmerkingen over het verschil dezer twee beschrijvingen, ii: 286, 460. Levenswijze, ii: 247. Ontwikkeling zijner staartvederen, ii: 459. Bericht omtrent eene zwarte soort, ii: 352.
- Cinnamomum**. Zie *Massoi-schors*.
- Citrus**, oranjeboomen, op Celebes, 429. — *C. decumana*, pompelmoes, 429, ii: 418.
- Cittura**, gesl. van ijsvogels. — *C. (Dacelo) cyanotis*, 450.
- Civetkatten** der Indo-Mal. eilanden, 19, 246. Zie *Paradoxurus*, *Viverra*.
- Cladobates**. Zie *Tupaja*.
- Cleridae**, fam. van torren. — In de Minahasa, 428.
- Cocos nucifera**, kokospalm, ii: 56, in de Minahasa, 429, op Batjan, ii: 55 v., op Sigara, ii: 61, op de Watobella-eilanden, ii: 107, op Groot-Kei, ii: 197 v., op Waigeo, 394. — De noten, ii: 109. — De olie, ii: 107, 200. — De wijn, ii: 108. — Kokostouw, ii: 177. — Kokoschaal als uurwerk, ii: 184. — Handel in kokosnoten op Aroe, ii: 266. De boom daar niet geplant, ii: 267.
- Cocytia**, gesl. van *Uranidae*. — *C. d'Urvillei*, ii: 21, 221, 468, 26.
- Coelogyne**, orchideeën van Borneo, 64, 186.
- Colluricincla**, ondergesl. van *Pachycephala*, 370, eigen aan Australië, 362.
- Colocasia**. Zie *Caladium*.
- Compositae**, op Java, 191. — Zie *Artemisia*, *Gnaphalium*, *Sonchus*.
- Convallaria**, lelietjes der dalen (*Smilacaceën*), op Java, 193.
- Convolvulaceeën** op Aroe, ii: 323. Zie *Batatas*, *Ipomaea*.
- Copridae**, groep van *Lamellicornia*, te Doreh, ii: 356.
- Copsichus** (*Gryllivora*), gesl. van *Turdinae*, 369. — *C. amoenus*, 356.
- Coraciae Temminckii**, 377, 471 v. — *Coraciadae*. Zie *Scharrelaars*.
- Corvus**, gesl. van *Corvinae*. *C. advena*, 415, *varians*, zie *Crypsirhina*. — *Corvinae*. Zie *Kraaien*.
- Corydon** (*Eurylaimus*) *Sumatranus*, de groote gaper, 255, 264.
- Coryllis**. Zie *Loriculus*.
- Corypha**, geslacht van palmen, 279. — *C. gebanga* (*umbraculifera*), gebang-palm, 288, vervangt den lontar-palm, 289, op Lombok, 276, 287, 279. — *C. rotundifolia*. Zie *Livistona*.
- Cractious** (*Barita*), kraaiklawier, gesl. van *Corvinae*, eigen aan Australië, soms tot de *Laniinae* gebracht, 362, 370.
- Criniger**, gesl. van *Turdinae*, 492, waar het voorkomt, 484.
- Cruciferae**, kruisbloemigen, op Java, 198.
- Crypsirhina**, gesl. van *Corvinae*. 264. — *Cr. (Corvus) varians*, 257.
- Cryptonyx**. Zie *Rollulus*.
- Curculionidae**, snuitkevers, op Borneo, 67, van Makassar, 379, van Amboina, 510, van Batjan, ii: 58, te Doreh, ii: 356, van Australië, ii: 473. Zie *Anthrribidae*, *Arachnobas*, *Brentidae*, *Calandra*, *Entimus*, *Eupholus*, *Pachyrhynchus*.
- Cuscus** (*koeskoes*), gesl. van phalangisten, ii: 169, ook wel onder den naam

van opossums begrepen, 18, 34, ii: 169. Verspreiding, ii: 169. Algemeene beschrijving, ii: 154—156. Eigen aan 't Australisch gewest, 19, ii: 154. Op Celebes, 477, op de Molukken, 235, ii: 154, op Banda, 501, op Bantjan, ii: 60, op Kei, ii: 206, op Aroe, ii: 265, op N.-Guinea, ii: 346, 465, 476, op Waigeo, ii: 894. — *C. brevicaudatus*, ii: 169, *cavifrons*, zie *C. orientalis*, *Celebensis* of *chrysorrhoeus*, ii: 169 (vgl. i: 477), *maculatus*, ii: 169, 265, 475, *orientalis* (*cavifrons*), 364, 370, ii: 169, 476, *ornatus*, ii: 60, 156, 169, *ursinus*, ii: 169 (vgl. i: 477). **Cycadeëen**, op Aroe, ii: 323.

Cymbirhynchus (*Eurylaimus*) *macrorhynchus*, blauwnebbige gaper, 50, 62.

Cymbium, oudergeal. van *Volata*, ii: 239. — *C. ducale* (*Volata ducalis*) op Aroe, ii: 224.

Cynogale Bennettii (*Potamophilus barbatus*), 70, 106.

Cynopithecus (*Cynocephalus*, *Papio*), bavianachtige apen van Celebes en Bantjan, 405, 474 v., ii: 59 v., 152. — *C. niger* en *nigrescens*, 491.

Cyornis (*Cynornis*), gesl. van *Muscicapidae*, 349. — *C. hyacinthina*, 329.

Cyphogastra, gesl. van *Buprestidae*, ii: 472. — *C. calepyga* op Kei, ii: 204, 207, 214.

D.

Dacelo, de bosch-ijsvogels (waarvan de geslachten *Halcyon*, *Paralcyon*, *Ceyx*, *Cittura*, *Tanyptera*, *Todiramphus*, bij Wallace zijn afgezonderd). — *D. Gaudichaudi*, ii: 319, 341, *macrorhina* ii: 466, 477.

Dacrydium (*Podocarpus*), op den berg Ophir, 54, 430.

Dactylopsila trivirgata, buideldier van N.-Guinea, ii: 476.

Dactylopterus of zeezwaluw, vliegende visch, ii: 188. — *D. vulgaris* en *orientalis*, ii: 193.

Dajaks, stam van wilde Maleiers op Borneo, 149, ii: 482. Hun voorkomen, 149, aanleg en karakter, 150—152. Hunne huizen, 88, 89, 130, 107, huisraad 121, 134, tampajans, 159, pijpen, 134, 147, kleding, 114, 117 v., 143 v., spelen, 114, 116, 118, 150, dansen, 120, landbouw, 120, wegen, 64, 131, 133, 146, bruggen, 124, 131 v., hoofden, 115, 119, 121, gemeentehuizen, 114, 143, wijze van boomen beklimmen, 92, 138, van was in te zamelen, 133, 146. Het koppenennellen, 91, 151, 159. Toestand der vrouwen, 154, 155. Geringheid der bevolking en hare oorzaken, 152—155, 159. Berg- en Zee-Dajaks, 151, 159. Goede eigenschappen der Berg-Dajaks, ii: 108, 126, 252. Rooverijen der Zee-Dajaks door Radja Brooke betengeld, 159, ii: 64, 80. Zedeloosheid der Dajaks van Bandjermassin, 159. —

De naam "Dajaks" heeft geen ethnologische beteekenis, ii: 403.

Damar, hars van verschillende boomen, ii: 81, damar-fakkels, ii: 65, 66. — *Damara alba* (damar-den), ii: 81, 64.

Danaïdae, fam. van vlinders, 378, 479, van Celebes met die der Indo-Maleische groep vergeleken, 479. Zie *Danais*, *Euploea*, *Hestia*, *Idea*.

Danais, gesl. van *Danaïdae*, soorten van Celebes, 378.

Danis, gesl. van *Lycaenidae*, ii: 78. — *D. sebae* van Bantjan, ii: 49.

Dasyptilus, gesl. van parkieten. — *D. Pesqueti*, ii: 477, 486.

Dendrolagus, boomkengeroe's, van N.-Guinea, ii: 334, 364, 350 v., 366, beschrijving, ii: 465. — *D. adustus*, ii: 366, 476, *ursinus*, ibid.

Deudorix, gesl. van *Lycaenidae*, ii: 405. — *D. despoena* op Gemien, ii: 402.

Diadema, gesl. van *Nymphalidae*, ii: 165. — *D. Pandarus* van Amboina, ii: 165.

Dicaeum, bloempickers, geslacht van *Nectariniæ*, 268, 465, op Lombok, 277. — *D. igniferum* en *Maackloti*, 288.

Dicrorhynchus (*Edolius*), koningskraal, gesl. van *Laniinae*, 288. — *D. Bimaensis*, 288, 277, *cineraceus*, 288, *leucops*, 397 v., 378, *macrocercus* (*Finga*), van Bengalen, 288, *pectoralis*, 397 v.

Didelphys of opossums, buideldieren van

America, 33, ii: 169. — *D. Brunii*. Zie *Dorcopsis*.
Diduncul, gesl. van duiven, ii: 477. — *D. strigirostris*, van de Samoa-eilanden, ii: 466, 477.
Didus (dodo, dodaars), geslacht van duiven, ii: 277. — *D. ineptus*, uitgestorven vleugellose duif van Mauritius, ii: 82, 277, 70.
Digitalis, vingerhoedskruid, op Java, 193.
Dioscorea, jams of jamjammers, 238, van Sumatra, 223, van Lombok, 292, op Kei, ii: 200, op Aroe, ii: 252, 265. — *D. aculeata*, *alata*, *pentephylla*, *spiculata*, *triphylla*, 239.
Diphyllodes, geslacht van paradijsvogels (*Paradisidae*), ii: 437. Ontwikkeling hunner staartvederen, ii: 459. — *D. speciosa*, Schoone paradijsvogel, ii: 437 v. Zijn vaderland, ii: 438, 450, 516 v., exemplaren van Jobi, ii: 460, 461. — *D. Wilsoni* (*Schlegelia calva*), Rode schoone paradijsvogel, ii: 438 v., 460, komt alleen voor op Waigeo, ii: 438, 403.
Dipteris Horsfieldii, boomvaren van 't Mal. schiereiland, 54.
Djagong. Zie *Mats*.
Djakoens, stam van wilde Maleiers op 't Mal. schiereiland, ii: 482, 503.
Djamboe. Zie *Jambosa*.
Dodaars. Zie *Didus*.
Doerian. Zie *Durio zibethinus*.
Domicella. Zie *Chalcopritta*, *Eos*, *Lorius*.

Dorcopsis (*Hypsiprymnus*, *Didelphys*), kengeroes van N. Guinea, Aroe en Misool, ii: 464, 476. — *D. Asiaticus* of *Brunii*, het eerst door de Bruyn beschreven onder den naam *Filander*, ii: 465, 476. Op Aroe en Misool, ii: 366, 476, 252, 263, 296, 319, 350. Nauw verwante, zoo niet identische, soort van N. Guinea, ii: 319, 464, 476, 517.
Druipsteenruilen bij Maros, 411.
Drusilla, gesl. van *Morphidae*, ii: 238, 472. — *D. catops*, ii: 221, 479, *Domitilla*, ii: 479, *Horsfieldii*, 479, 472.
Ducula, ondergeslacht van *Carpophaga*, ii: 78. — *D. basilica*, ii: 78, 49.
Duiven (*Columba*), van de Indo-Maleische groep, 250, van Java en Sumatra, 245, van Lombok, 275, van Timor, 329, van Celebes, 473, van Nieuw-Guinea, ii: 466. Zie *Caloenas*, *Carpophaga*, *Didunculus*, *Didus*, *Ducula*, *Geopelia*, *Goura*, *Henicophaps*, *Macropygia*, *Phaps*, *Phlegosnas*, *Ptilonopus*, *Trugon*, *Turacoenas*.
Duizendpooten op Celebes, 416, op Aroe, ii: 278.
Durio zibethinus, *doerian*, vruchtboom, 108, eigen aan het Indo-Maleisch gebied, 244, beschrijving van boom en vrucht, 126—129, 145, op Borneo 90, 91, 93, op Ternate, ii: 4, geliefkoosde spijs van den orang-oetan, 99.

E.

Echeneis remora, zuigvisch, gebruikt om schildpaden te vangen, ii: 191.
Eclectus, gesl. van parkieten. — *E. cardinalis* of *punicus* (*Lorius Amboinensis*), ii: 130, 94, 170 (waar *polychloros* een verschrijving is voor *cardinalis*, ii: 515), 159. — *E. grandis*, ii: 87, 170, 159.
Eekhoorn. Zie *Sciurus*.
Eenden, op Lombok, 308, 312, op Aroe, ii: 295.
Eik. Zie *Quercus*.
Elaphomia, hertvliegen, op N. Guinea, ii: 344 v. — *E. cervicornis* en *Wallacei*, ii: 345, *alcicornis*, *brevicornis* en *polita*, ii: 346.
Elateridae, springkevers, te Doreh, ii: 356.

Elodina, gesl. van *Pieridae*, ii: 479, op N. Guinea, ii: 472. — *E. Hypatia* en *Therasia*, ii: 479.
Enodes, gesl. van *Sturnidae*, 490. — *E. erythrophrys*, 472.
Entimus, gesl. van *Curculionidae*. — *E. imperialis*, juweelkever van America. Zijn buitengewone kleurenpracht, 207, 216.
Eos, gesl. van lori's. — *E. (Domicella) cyanostriata* (*Domicella reticulata*) van Timor-laut, 170, 159. — *E. (Domicella) riciniata*, 170, 159. — *E. (Domicella) rubra*, 512, 524, 525, ii: 170, 159.
Epeira, gesl. van spinnen, ii: 239, op Aroe, ii: 225.

Epimachidae, langsnavelige paradijsvogels, ii: 425, 443. Zie *Epimachus*, *Seleucides*, *Ptiloris*.

Epimachus magnus, langstaartige paradijsvogel (*Epimachidae*), ii: 446 v. Zijn vaderland, ii: 447, 450, 517. — *E. magnificus*. Zie *Ptiloris*.

Equisetum, paardestaart, op Java, 191.

Eriomys pellionum, *chinchilla*, van Peru en Chili, 235, 241.

Eronia, gesl. van *Piëridae*, 378. — *E. Tritaea* van Celebes, 378, 398.

Erycinidae, fam. van vlinders, ii: 415. Zie *Sospita*, *Taxila*.

Erythrina (*Papilionaceae*), soort van Aroe, 303 v.

Erythrura, gesl. van *Fringillinae*, 492, waar zij voorkomen, 484.

Estrelda, gesl. van *Fringillinae*, 265, waar zij voorkomen, 257.

Eucalyptus, boomen karakteristiek voor Australië, 10, 33, tevens de meest gewone op Timor, 10, 333, 343. — *E. alba* en *obliqua*, 33.

Euchirus, gesl. van *Longicornia*. — *E. longimanus* van Amboina, 519, ii: 165.

Eudynamis, gesl. van *Cuculinae*. — *E.*

facialis, 459, *melanorhynchus*, 471, 489.

Eupetes, gesl. van *Turdinae*, verwant met de watersproeuwen, ii: 467, 478.

E. Ajax en *coerulescens*, ii: 478.

Eupholus, geslacht van *Curculionidae*, nieuwe soort van Ceram en Goram, ii: 165, soorten van Kei, ii: 207, van N. Guinea, ii: 469, 472.

Euphorbiaceae op Bali, 268, op Timor, 325. — *E. antiquorum*, 386.

Euplectella aspergillum, fraaie spons van de Philippijnsche eilanden, 135, 147.

Euplocomus, ondergesl. van *Phasianus*. — *E. (Phasianus) ignitus*, 213, 214. Waar hij voorkomt, 178, 254.

Euploea, gesl. van *Danaidae*, ii: 78. — Soorten van Celebes, 378, van Batjan, ii: 49.

Eurylaeminae, gapers, groep door sommigen tot de *Coraciadae* gebracht, 264. Zie *Calypomena*, *Corydon*, *Cymbirhynchus*, *Pelteps*.

Eurystomus, gesl. van *Coraciadae*, ii: 78. — *E. azureus*, ii: 49.

Euterpe, Americaansch palmengeslacht, ii: 82, 66.

F.

Falconculus, ondergesl. van *Pachycephala*, 370, eigen aan Australië, 362.

Fazanten (*Phasianus*) van de Indo-Mal. groep, 178, 250, 254. Ontbreken aan de Papoesche groep en Australië, ii: 471. Zie *Argus*, *Euplocomus*, *Lophophorus*, *Polyplectron*.

Ficus, vijgeboomen, merkwaardige boomen van dit geslacht, 137 v., te Modjo-

kerto, 170, op Lombok, 272, op Batjan, ii: 65, op Kei ii: 206, op Waigeo, ii: 386, 389 v., 394. — *F. benjamina* of *religiosa*, banianen-boom, *waringin* (*Urostigma benjamina* en *microcarpum*, 208 v.), 170, 317, 327.

Framboos. Zie *Rubus*.

Fringillinae. Zie *Vinken*.

G.

Galelareezen, half-Papoesche stam van noordelijk Halmahera, begrepen onder den naam van Alfoeren, ii: 488, 526, hun voorkomen en karakter, ii: 38 v., 488. Hunne koloniën ii: 38, 50, 63, 66, 407, 410.

Galeopithecus, gesl. van lemurs, 245. *Galeopithecus variegatus* (koebin), vliegende kat, komt voor op al de Indo-Mal. eilanden, 260, beschrijving, 234 v., verscheidenheden en plaats in het systeem, 241.

Gallus. Zie *Boschhaan* en *Hoenders*.

Gambier, bereid uit *Uncaria gambir* en met de betel gekauwd, 323.

Gaper. Zie *Eurylaeminae*.

Garcinia mangostana, vruchtboom, 108, eigen aan het Indo-Mal. gebied, 244, op Borneo, 90, op Ternate, ii: 4, aangenome hoedanigheden, 126.

Gebang-palm. Zie *Corypha*.

Geiten op Aroe, ii: 295.

Geitenmelkers (*Caprimulgidae*). Zie *Podargidae*.

Gemberplanten. Zie *Zingiberaceae*.
Gemoetipalm. Zie *Arenga*.
Geocichla, geel. van *Turdinae*, 490. — *G. erythronota*, 472.
Geoffroyus, geel. van parkieten. — *G. (Pionias) cyanicollis*, ii: 49, 77. *G. (Pionias) Jukesii* of *personatus*, 349, 329.
Geopelia, geel. van duiven, 264. — *G. striata*, 257.
Gibbon. Zie *Hylobates*.
Glagah. Zie *Saccharum spontaneum*.
Glenea, geel. van *Longicornia*, ii: 78. Soort van Batjan, ii: 49.
Gloriosa (*Methonica*) *superba* (*Liliceae*), op Timor 343, 354.
Gnaphalium (*Compositae*) op Java, 192, 193.
Gorammers, gemengd ras, met sterk overwicht van het Maleisch element, ii: 103 v., 527, hunne taal, ii: 104, hun handelstochten en nijverheid, ii: 112 v., hunne radja's, ii: 113.
Gorilla gina, gorilla van Africa, 101, 110.

Goud, op Timor, 338, op Batjan, ii: 45, 67. — Goudwasscherij op Batjan, ii: 77.
Goura, kroonduif, op Nieuw-Guinea, ii: 346, 466. — *G. coronata*, ii: 319, 340. — *G. Stuersii* (*Victoriae*), ii: 350, 365.
Gracula, *maina*, geel. van *Sturnidae*, 490, ii: 467. — *Gr. Dumonti*, ii: 341, 478, *pectoralis*, ii: 478.
Grammangia. Zie *Grammatophyllum*.
Grammatophyllum, orchideeën van het Indo-Mal. gewest, 243. — *Gr. multiflorum*, *scriptum* en *speciosum* van den Ind. Archip., 259 v., *Gr. (Grammangia) Ellisii* van Madagaskar, ibid.
Graniet van het Mal. schiereiland, Singapore en Lingga, 252, van Banks, 217, 252. — De Kina-Baloe op Borneo een granietmassa, 32. — Gruniet van Singapore voor zerken, ii: 304.
Gymnocorvus, geel. van *Corvinæ*, ii: 478. — *G. Senex*, ii: 466, 478.
Gymnura *Rafflesii*, *boela*, 70, 247, 106.

H.

Haai, als voedsel, ii: 183. — Haai-vinnen als handelsartikel, ii: 228, 239.
Hagedissen op Kei, ii: 206, op Wam-mer, ii: 226.
Halcyon, geel. van ijsvogels. — *H. (Dacelo) fulgidus*, 276, 303, *saurophaga*, ii: 378.
Haliore australis, *doegong*, ii: 475.
Harpactes (*Trogon*) *Reinwardti*, 186, 215.
Heliconidae, Americaansche vlinders, nagebootst door *Leptalis*, ii: 171.
Helix, huisjesslakken, op Celebes, 386, op Aroe, ii: 222. Vele soorten eigen aan 't Australisch gewest, ii: 27. — *H. (Phania) pyrostoma*, ii: 22, 27.
Hemitragus (*Antelope*) *Sumatrensis*, *kambing oetan*, 260, 246.
Hemipodops, nieuw geel. van duiven, ii: 402. — *H. albifrons*, ii: 402, 466.
Hemipodopsis. Zie *Pernis*.
Hertzwijn. Zie *Sus babirusa*.
Hestia, spookvlinders, geel. van *Danaidae*, ii: 172, 238. *H. Idea*, ii: 165, 172, *d'Urvillei*, ii: 221, *tondana*, 410. — Onde gealachtenaam *Idea*, ii: 172.

Heteromera, groep van torren, te Doreh, ii: 356.
Hindoe's. — Hun kolonisatie in den Archipel, 328. Sporen daarvan in de oudheden van Java, 167 v., 170—172, 174—178, in de taal van Java, ii: 502, in het karakter der Javanen, ii: 504, in den landbouw van Java, Bali en Lombok, 185, in den Godsdienst van Bali en het heerschende ras op Lombok, 266, 304, 328, in de gelaatstreken der bevolking van Savoe en Rotti, 328, ii: 490. Bedenkingen tegen de meening van den gemeenschap-pelijken half-Hindoeschen oorsprong der twee bevolkingen, ii: 506 v.
Hispidae, fam. van torren, van Celebes, 406, op Batjan, ii: 68.
Hoenders, op Aroe, ii: 277, 293. Hanengevechten, ii: 296, 297, gelietkoosd vermaak van alle Maleische volken, ii: 310.
Holothuria, *tripang*, bêche de mer, zee-beurzen, zeekomkommers, handelsarti-kel, ii: 113, 116, 119, 174, 233, 307. — Belangrijke tak van visscherij, 396, ii: 180. — Tripang van

Noord-Australië, 376, ii: 174, van Aroe, ii: 227, 229, 262, 282, 295, 313, van Nieuw-Guinea, ii: 335, van Waigeo, ii: 393. — Hoe zij er uitziet, ii: 223, 227. — Behandeling, ii: 295, 305.

Honden op Borneo, 94, ii: 279, op Aroe, ii: 277, 278 v.

Honigvogels, *Nectarinae*, ii: 78, 150. Zie *Arachnothera*, *Dicaeum*, *Nectarinia*, *Prionichilus*, *Zosterops*. Vgl. *Meliphaginae*.

Idea. Zie *Hestia*. — *I. tondana*. Zie *Hestia*.

Igorroten, soort van mestiezen op de Philippijnsche eilanden, ii: 507.

Ijsvogels, *Halcyonidae*, 397, van 't Mal. schiereiland, 50, van de Indo-Mal. groep, 250, van Lombok, 276, insectenetende of boschijsvogels, 276, 513, ii: 264, 319. Zie *Ceyx*, *Cittura*, *Dacelo*, *Halcyon*, *Paralcyon*, *Tanyptera*, *Todiramphus*.

Ijzer (wit) of pamor, van Celebes, 311, 302.

Ilanons, zeeroovers van Magindanao, 63 v., 80, 241.

Impatiens (*Balsamineën*) op Java, 193.

Imperata *arundinacea*, *alang-alang*, 83, ii: 13, op Boeroe en elders *koesoe-koesoe* geheeten, ii: 141, 149.

Insecten. Waar en onder welke voorwaarden zij in tropische landen het best gevangen worden, 65 v., ii: 61 v. —

Hylomates, gibbon, op de Indo-Maleische eilanden, 245, op Sumatra, 232. Wijze van beweging, 70. — *H. concolor* en *leuciscus* (*wau-wau*), 107, *syndactylus*, zie *Siamanga*, *variegatus* (*oengka*), 107.

Hylogale. Zie *Tupaja*.

Hypericum, St. Janskruid, hertshooi, op Java, 192, 193.

Hypocista, gesl. van *Satyridae*, ii: 479, 472. — *H. Hasmonia*, *Haerger*, *Hygea*, ii: 479.

I.

Als voedsel genuttigd, 272 v. — Midelen waardoor zij zich verspreiden, 478, ii: 471. — Zijn betrekkelijk schaarsch op de oostelijke eilanden van den Archipel, ii: 67. — Verschil tusschen het Indo-Maleisch en Australisch gewest minder scherp geteekend in de insecten dan in de vogels en zoogdieren, ii: 166.

Iphia, gesl. van *Piëridae*, ii: 165. — *I. Leucippe* van Amboina en Ceram, ii: 165, 172.

Ipomaea (*Convolvulaceën*) ii: 323. Soorten van Java, 330. — *I. purpurea*, *ibid*.

Ixodinae, *Ixos*, gesl. van *Turdinae*. Zie *Fruchtlijsters*.

Ixora, gesl. van *Rubiaceën*, ii: 25, door Miquel onder *Pavetta* begrepen, ii: 514. — Soort van Halmaheira, ii: 20. — *I. (Pavetta) coccinea*, ii: 25, 515.

J.

Jambosa, *djamboe*, geslacht thans afgezonderd van *Eugenia*, ii: 77, vruchtbloem in groote verscheidenheid gekweekt, 144 v., ii: 77 v., op Borneo, 126, op Batjan, ii: 48. — *J. aquea*, 144, *domestica*, 145, *vulgaris* (*Eugenia jambos*), 145, ii: 77.

Jams of jamjammers. Zie *Dioscorea*.

Janskruid (St.). Zie *Hypericum*.

Javanen, Maleische volkstam op Java

en aangrenzende eilanden, ii: 431, hunne talrijkheid en snelle aanwas, 166, 159 v., 206 v., beschaving, 167 v. (zie ook Hindoe's), muziek, 172 v., taal en schrift, ii: 431, 502. Verschillend oordeel over hun karakter, ii: 484 v., 504. Proeven van goeden aanleg en kunstzin, ii: 505.

Juffers, *libellula's*, op Lombok, hoe gevangen en gegeten, 272 v.

K.

Kajoe-poetih. Zie *Melaleuca*.

Kaketoe's (*Ptilotophidae*), eigen aan 't Australisch gewest, 18, op Lombok, 19, 274, 278, 357, op de eilanden beoosten N.-Guinea, ii: 470, gemeen aan het Papoesch gebied en Australië, ii: 471. — Zie *Cacatua*, *Calyptorhynchus*, *Microglossum*, *Nasiterna*.

Kalksteen, op Celebes, 413 v., op Kei, ii: 189, op Aroe, ii: 315. Zie ook *Koraal*.

Kallima, gesl. van *Nymphalidae*. *K. paralecta* op Sumatra, 229 v., *Inachis* van Hindostan, 231. Zijn merkwaardige voorbeelden van nabootsing, 229—281.

Kamperfoelie. Zie *Lonicera*.

Kanari-boom. Zie *Canarium*.

Karet. Zie *Schildpadden*.

Kaskethoorn. Zie *Cassia*.

Katoen op Kajoa, ii: 88.

Katten, het geslacht *Felis*, eigen aan het Indo-Maleische gewest, 19. — *F. tigris*, de tijger, op Singapore, 42, op 't Mal. schiereiland, 57, op Java, 179. Tijgerjacht, 179. Komt voor op Java en Sumatra, maar niet op Borneo, 254. — *F. megalotis*, eigen aan Timor, 364. — Tijgerkatten van Borneo, 70. — De tijger, panter (*F. pardus*) en een tijgerkat aan het Indo-Mal. gewest met het vaste land van Indië gemeen, 246.

Kasuaris. Zie *Casuarinus*.

Kengerooe. Zie *Dendrolagus* en *Dorcopsis*.

Kikvorschen, vliegende op Borneo, 69 v. Zie *Rhacophorus*. — Kikvorschen op Celebes, 398.

Kinaboom, op Java gekweekt, 190.

Klawieren, *Laniinae*, 370, hebben geen vertegenwoordiger op Celebes, 484. Zie *Artamus*, *Dicrurus*, *Lanius*, *Pachycephala*, *Pteruhus*. Vgl. *Cracticus* en *Thamnophtilus*.

Klings, te Singapore, 87, 89, wie zij zijn en waar men ze vindt in Insulinde, 44.

Klokkeluidr, ongedetermineerde vogel van Timor, 829 v.

Koekoeken, *Cuculinae*, op 't Mal. schiereiland, 50, op Celebes, 471. Zie *Car-pococcyx*, *Eudynamis*, *Phoenicophaus*.

Koeskoes, zie *Cuscus*.

Koffie, op Java, 163, op Timor, 384, 341, 350, in de Minahasa, 428, 427, 486, 446, 480, 461, 463, ii: 513, op Ceram, ii: 89, van Makassar, ii: 174.

Kokos. Zie *Cocos*.

Koningskraai. Zie *Dicrurus*.

Koper, op Timor, 335, 338 v. — Vergeefsche pogingen tot opsporing van koper in Portugeesch Timor, 330, 335—339, vindplaatsen van het koper, 351 v. — Plannen tot ontginning van kopermijnen in Ned. Timor, 352. — Koper op Batjan, ii: 67.

Koraal. Wat het heeft bijgedragen tot de vorming der eilanden van Insulinde, 8, 9. — Soorten van riffen en wijze van ontstaan, 31, ii: 105, 317, 329. — Koraal aan Java's Zuidkust, 8, op Timor, 8, op Banda, 496, op Amboina, 509, op Halmabeira, 9, ii: 24, 40, 409 v., 415, op Ternate, Tidore en Makjan, ii: 82, 40, op Mareh en Motir, ii: 33, op Kajoa, ii: 84 v., op Batjan, ii: 40, op Manawoka, ii: 103, op de Watobella-eilanden, ii: 105, op Goram, ii: 111, op Kei, 8, ii: 200 (vgl. 189, 199), op Aroe, 8, ii: 257, 258, 266, 270, 315—317, op de eilanden en kusten van de Groote Geelvinkbaai, ii: 343, 349, op de Mesmon-eilanden, ii: 371, 375, op en bij Waigeoe, 9, ii: 377—379, op Gemien, ii: 395. — Polypen en koralen der Moluksche wateren, 494, 508, ii: 34, 227.

Kraaien, *Corvinas*, op Celebes, 878, op Kajoa, ii: 37. Zie *Chalybaea*, *Corvus*, *Cracticus*, *Cryptorhina*, *Lycocorax*, *Ptilonorhynchus*.

Kreeftslakken. Zie *Pagurus*.

Krokodil, vijandschap met den orang-oetan, 100 v. — Bijgeloof omtrent deze dieren, 282.

Kroonduif. Zie *Goura*.

Kruidnagelen, cultuur door de Compagnie tot Amboina beperkt, ii: 7, 15 (vgl. i: 469), met ongunstige resultaten, ii: 8. Afwisselende productie, ii: 15. Statistieke mededeelingen daarover, ii: 15 v. Opheffing van het monopolie, ii: 15, 16.

Kwikstaarten, *Motacillinae*, 269. Zie *Maturus*.

Lamellicornia, bladsprietige kevers.
Soorten als voedsel gebruikt, 273. Zie
Cepidae, *Melitophila*, *Onthophagi*.

Langsat. Zie *Lansium*.

Lanius excubitor, type der *Laniinae*,
370. — *Laniinae*. Zie *Klawieren*.

Lansium domesticum, *langsai*, vrucht-
boom, 144, op Borneo, 126, op Ter-
nate, ii: 4.

Lava, op de Banda-eilanden, 496, uit
den berg van Ternate, ii: 5, op de
eilanden langs Halmahera's Westkust,
ii: 32, op Halmahera, ii: 40.

Lemurs of half-apen, verspreid over al
de Indo-Mal. eilanden, 245, 260 (aan-
gevuld 527), verbreiding, 485, hy-
pothetisch land (*Lemuria*) dat de gewes-
ten waarin lemurs voorkomen met el-
kander zou verbonden hebben, 485 v. —
Zie *Galeopithecus*, *Nycticebus*, *Tar-
sius*.

Leptalis, Amerikaanse *Piërieden*, boot-
sen de *Heliconiden* na, ii: 171.

Leptorhynchus, gesl. van *Brentidae*.
— *L. angustatus*, 303.

Libellula. Zie *Juffers*.

Lijsters (*Turdinae*), 19. Zie *Alcippe*,
Arrenga, *Copsychus*, *Criniger*, *Eupe-
tes*, *Geocichla*, *Ixos*, *Myiophonus*,
Turdus, *Zoöthera*.

Liliaceen, boomachtige, op de Kei-eilan-
den, ii: 189, 205. Zie *Gloriosa*.

Livistona, gesl. van palmen. — *Livistona*
(*Corypha*) *rotundifolia*, woka-palm,
466, ii: 514, in de Minahasa, 459.

Lobelia, op Java, 193.

Lomaptera, gesl. van *Melitophila*, 492,
ii: 41. — Komt in geheel Insulinde
voor buiten Celebes, 484. Soorten van
Kajao, ii: 87. — *L. Papua* op Kei,
ii: 207, *Wallacei* op N. Guinea, ii:
469.

Longicornia, boktorren, op Singapore,
48, op Borneo, 67, in de Minahasa,
428, van Japan, 507, op Amboina,
510, op Kajao, ii: 87, op Batjan, ii:
58, op Ceram, ii: 85, op Boeroe, ii:
143, te Doreh, ii: 356. Zie *Euchi-
rus*, *Glenea*, *Tmesisternus*.

Lontocera, kamperfoelie, op Java, 192, 193.

Lontar-palm. Zie *Borassus*.

Loophoen. Zie *Megapodius*.

Lophophorus, pluimhoen, ondergeal. van
Phasianus, 214, eigen aan noordelijk
Indië, 178. — *L. refulgens* (*Phasia-
nus Impeyanus*) en *L. Huxleyi*, 214.

Lophorina atra (*superba*), Prachtige pa-
radijsvogel (*Paradisidae*), ii: 439 v.,
460. Zijn vaderland, ii: 440, 450,
461, 517.

Lori's (*Trichoglossidae* of borsteltongige
papegaaien, 34), eigen aan 't Austr-
lisch gewest, 18. Scharlaken lori's der
Molukken en Papoeasche groep, ii: 159,
205, 206, 270, ook voorkomende op
de eilanden beoosten N. Guinea, ii: 470.
Zie *Chalcopsitta*, *Charmosyna*, *Eos*,
Lorius, *Trichoglossus*.

Loriculus, gesl. van parkieten. — *L.*
(*Coryllis*) *exilis*, ii: 477, *galgulus*,
263, *pusillus* (*C. pusilla*), 181, 214,
263.

Lorius, gesl. van lori's. — *L. domicella*
(*Domicella atricapilla*), 525, 519,
ii: 130, 97, 170, 159, 362. —
L. (Domicella) lory, waarschijnlijk be-
doeld ii: 341, schoon *L. domicella*
genoemd is, ii: 363. — *L. garrulus*
(*Domicella garrula*), ii: 48, 77, 170,
159. Zie ook *Electus*.

Lucanidae, hertshoornkevers, 465, van
Celebes, 447, gevechten der mannetjes,
ii: 303.

Lycæna, gesl. van *Lycænidae*, ii:
405. — *L. Wallacei* op Gemien,
ii: 402.

Lycænidae, blauwtjes, fam. van vlin-
ders, 418, op Batjan, ii: 59, op Kei,
ii: 207, op Wammer, ii: 221, op Ge-
mien, ii: 402, op N. Guinea, ii: 468.
Zie *Amblypodia*, *Danis*, *Dendoris*,
Lycæna.

Lycocorax, gesl. van *Corvinæ*, ii: 28,
uitaluitend eigen aan de Molukken, ii:
158. — *L. Morotensis*, ii: 25.

Lycopersicum esculentum, tomaten, te
Bessir, ii: 401, in den Archipel in twee
soorten gekweekt, ii: 405.

Lycopodiaceen, op Java, 189, 191, op
Celebes, 429, op Gemien, ii: 402.

M.

Macacus (*Cercopithecus*) *cynomolgus*, meerkat, *monnet*, de meest verbreide apensoort van Insulinde, 107, op Borneo, 89, op de Indo-Mal. eilanden, 245, op Lombok, 279, op Timor, 364, of hij ook voorkomt op Celebes, 107, 491. Zijne gezandheid, 77 v.

Machaerirhynchus, gesl. van *Muscicapidae*, ii: 466, 478. — *M. albifrons* en *xanthogenys*, ii: 478.

Macropygia, geslacht van duiven, 264, soorten van Java, 255. Zie ook *Turacoenas*.

Maotra, gesl. van schelpdieren, fraaie soorten van Amboina, 417.

Maforen of **Meforen**, Papoeische bewoners van het eiland Mafoor en van Doreh, ii: 361, 363, misschien voor den naam van kustbewoners of kolonisten tegenover de binnenlanders of *Arfakkers* en *Arfoeren* te houden, ii: 404, 341.

Mala of *djagong*, op Timor, 341, op Celebes, 391 v., 446, op Kajoa, ii: 38, op Ceram, ii: 97, op Boeroe, ii: 148.

Makassaren, Maleische volksstam, nauw verwant met de Boegineezen, ii: 481. Hun godadienst, 379, levenswijze en bezigheden, 387 v., amoka, 306, afzondering der kraamvrouwen, 380 v., verzakking der woningen en middel daartegen, 390 v., landbouw, ploeg, 392 v., taal en schrift, ii: 451, 503, 524. — Makassaren op Soembawa, ii: 481, 503. Hun handel op de Aroe-eilanden, ii: 307.

Maleiers (Maleisch ras). Hunne afkomst van het vasteland van Azië, ii: 492, 507. Halfbeschaafde en wilde Maleiers, ii: 481 v. Kleur en lichaamsbouw, ii: 482 v., vorm van den schedel, ii: 520 v., baardeloosheid, ii: 279 v., karakter, ii: 483—485, 504 (zie ook *Menschenrassen*). Omgang met de dieren, 219, behandeling der vrouwen, 267, 285, amoks, 306 v., ankers, ii: 413, verstandelijke gaven, ii: 485, talen, ii: 481, 502 v., 524—526. Kunstzinnig ten onrechte aan de Maleiers ontzegd, ii: 505. Vatabaarheid voor beschaving, 463 v., ii: 504 v. Hunne toekomst, ii: 496, 509 v. — Maleiers in engeren zin, op 't Schiereiland, Su-

matra en Borneo, ii: 481. Hunne dorpen op Sumatra, 222 v. Maleiers op Lombok, zie *Sasaks*. Maleiers in de Minahasa, 448 v. Moluksche Maleiers, ii: 481, op Amboina, 515 v., op Ternate, ii: 9, op Halmabeira en omliggende eilanden, ii: 24, op Batjan, ii: 49, op Goram, zie *Goramers*, op Boeroe, ii: 146, op Waigee, ii: 391 v. Zie voorts *Bataks*, *Boegineezen*, *Dajaks*, *Djakoens*, *Javanen*, *Makassaren*, *Tagala's*, *Tomoriërs*, en vgl. *Alfoeren*, *Goramers*.

Malco. Zie *Megacephalon*.

Malurus, gesl. van *Motacillinae*, 370, eigen aan Australië, 362.

Manacus. Zie *Pipra*.

Mangga. Zie *Manggifera*.

Manggifera Indica, *mangga*, uit Hindostan naar Insulinde overgebrachte vruchtboom, 145, op Ternate, ii: 4, voortreffelijke hoedanigheden, 128.

Manggista. Zie *Garcinia*.

Manucodia, gesl. van *Sturnidae*, ii: 466, 477 v. — *M. atra*, *viridis* en *Keraudreni*, ii: 478.

Massoosichors, (*cortex Oninus* van Rumphius, ii: 133, 134), waarschijnlijk afkomstig van een *Cinnamomum*, en wel van *C. kiamis*, ii: 133. Belangrijk handelsartikel, ii: 118, 119, 174.

Matonia pectinata, boomvaren van 't Mal. schiereiland, 54.

Medusen, zeenetsels, bij Amboina, 509.

Meerkat. Zie *Macacus*.

Megacephalon, ondergesl. van *Megapodius*, 34. — *M. rubripes* (*maleo*), 450, 466, 451, 452—455, 457, 473, ii: 159, 514.

Megachile Pluto, wesachtig insect van Batjan, ii: 71.

Megalaema, gesl. van *Capitonidae*, 62. — *M. rosea*, 356, *versicolor*, 50.

Megalodes ensifer, sprinkhaan van N. Guineë, ii: 469 v.

Megapodius, loophoen, gesl. van *Galinaceën*, 34, eigen aan Australië en de Indo-Australische eilanden, 18, 19, 478, algemeene beschrijving, 274 v., ii: 159 v., opmerkingen over de dubbele beschrijving, ii: 171. — De klauwen dezer vogels, 454 v., hunne wijze

- van broeden, 455 v. — *Megapodii* op Lombok, 274, op Celebes, 450, op Kajoa, ii: 37, overvloedig in de Molukken, ii: 159, op Aroe, ii: 318, gemeen aan de Papoeische groep en Australis, ii: 471. — *M. Gouldii*, 274, 275, *Wallacei*, ii: 160 v. Zie ook *Megacephalus* en *Talegallus*.
- Melaleuca cajuputi**, kajoe-poetih-boom, 33, menigvuldig op Boeroe, 138, 141. — Kajaputolie uit zijne bladeren geprest, 138, te Makasser aangevoerd, 174.
- Melastomaceen**, op Java, 191.
- Meliphaginae**, honigzuigers, groep van *Nectariniæ* eigen aan 't Australisch gewest, 18, 34, ii: 425, 458. Op Lombok, 19, 337, op Celebes, 447. Zie *Ptilotis*, *Tropidorhynchus*.
- Melitophila**, bloemkevers, groep van *Lamellicornia*, veelvuldig in Australis, ii: 472. Zie *Anacamptorhina*, *Cetoniadae*, *Lomaptera*.
- Melkdistel**. Zie *Sonchus*.
- Mentha**, munt, op Timor, 343. — *M. Javanica*, 354.
- Menschenrassen**. — Insulinde bewoond door twee menschenrassen, de Maleiers en Papoea's, 25 v., ii: 480. — Grenzen der beide rassen, 26, ii: 23, 392, 491 v. — Tusschenliggende volkeren uit beider vermenging ontstaan, ii: 392, 480, 488, 490. — Contrast tusschen Maleiers en Papoea's, ii: 195—197, 209, 227—229, 488. — De onderscheiding van een Maleisch en Bataksch ras verwerpelijk, 36. — Zwarte rassen van de Philippijnsche eilanden en 't Mal. schiereiland, ii: 490 v. 507. Zie *Alfoeren*, *Maleiers*, *Negrito's*, *Papoea's*, *Polynesiërs*.
- Meropinae**. Zie *Bijeneters*.
- Meropogon** (*Pogonomerops*), geal. van *Meropinas*, 489 v. — *M. Breweri* en *Forsteni*, 472.
- Merops**, geal. van *Meropinae*. — *M. ornatus*, 276.
- Metroxylon**, sagopalmen, beschrijving, ii: 121, vgl. 135, groeiplaatsen, ii: 79, op Batjan, ii: 58, op Sigara, ii: 61, op Ceram, ii: 97, 121, op de Kei-eilanden, ii: 199, 200, op de Mesmon-eilanden, ii: 374, 376, op Waigoe, ii: 893. — Gebruik der bladspillen, ii: 122, het sago-kloppen, ii: 122 v., het sago-wasschen, ii: 123 v., 135, sago-brij, ii: 124, sago-broodjes, ii: 55, 124 v., 414, sago-oven, ii: 124, opbrengt van een sagoboorn, ii: 125, armoede waar de sagoboorn overvloedig is, ii: 398, handel in sago, ii: 119, aanvoer van sago-broodjes te Dobbo, ii: 295, 305.
- Microglossum**, zwarte kaketo's, ii: 287. — *M. aterrimum* van Aroe, ii: 249—251, 287, *Goliath* van N.-Guinea, ii: 287, 466. Het soortverschil dezer beide onzeker, ii: 287. — Zwarte kaketo's op Waigoe, ii: 380.
- Mieren**, op Celebes, 381, op Aroe, ii: 278, 294 v., vreeselijke plaag te Doreh, ii: 357 v.
- Millicienpooten**, op Aroe, ii: 278.
- Mimeta**, ondergeal. van *Oriolus*, ii: 171, bootst de *Tropidorhynchi* na, ii: 162 v. — *M. (Philedon) Bouruensis*, ii: 162, 171, *Forsteni*, ii: 168.
- Mimusops elengi** (*Sapotaceen*), 211, 173.
- Monarcha** (*Drymophila*), geal. van *Muscicapidae*, ii: 150. *M. loricata*, ii: 148, *chrysomela* en *telescopthalma*, ii: 280.
- Monnik**, monnikvogel. Zie *Tropidorhynchus*.
- Morphidae**, fam. van vlinders, ii: 238. Zie *Drusilla*.
- Moschus**. Zie *Tragulus*.
- Mossen**, op Java, 191, op Celebes, 411, 429.
- Motacillinae**. Zie *Kwikstaarten*.
- Motmot**. Zie *Prionites*.
- Munt**. Zie *Mentha*.
- Mus decumanus**, rat, 370, 491, ii: 169.
- Musa**, pisang of banaan, op Java, 191, op Kajoa, ii: 38, op Batjan, ii: 66, op Boeroe, ii: 143, op Kei, ii: 198, 200, op Aroe, ii: 252, 265, 305, op Waigoe, ii: 895. Pisang als schaduwboom voor de cacao, 509.
- Muskaatnoten**, wilde van N.-Guinea, ii: 6, 174, 336, door de Gorammers in den handel gebracht, ii: 118, 119. Cultuur door de O. I. Compagnie tot Banda beperkt, ii: 7. Het voormalig monopolie van dit product door Wallace verdedigd, 498—500. Toetsing van zijn gevoelen, 503 v. Opheffing van het monopolie, 498, 504. Muskaatnoten op Banda, 497, op Poelo-

pinang. Singapore, Benkoelen, 497,
502. Schoonheid van boom en vrucht,
497.
Muskieten, op Aroe, ii: 271.
Mussaenda (*Rubiaceae*), op Batjan,
ii: 56. — *M. longiflora* en *sericea*,
ii: 79.

Myioetes *Wallacei*, buideldier van N.-
Guinea, ii: 476.
Myiophonus, gesl. van *Turdinae*, 264.
M. flavirostris, 255.
Mynes, gesl. van *Nymphalidae*, ii:
479, 472. — *M. Geoffroyi*, *leucis*,
Mulderi, ii: 479.

N.

Nangka. Zie *Artocarpus*.
Nasalis larvatus (*Semnopothecus nasi-*
cus), neussap, 260. verbreiding, 108,
op Borneo 89, 245.
Nasiterma, dwergkaketo's. — *N. pyg-*
maea, ii: 466, 476 v., *pusio* van de
Salomons-eil., ii: 477.
Neotarinia. Zie *Honigvogels*. — *N.*
Proserpina, ii: 148.
Negrito's, zwart menschenras van de
Philippijnsche eilanden, ii: 490 v.,
507. Overeenkomst met de Semangs
van 't Mal. schiereiland en radicaal ver-
schil met de Papoea's, ii: 491. Vermoe-
delijk van Aziatischen oorsprong, ii: 492.
Nepenthaeceae, bekerplanten, versprei-
ding, 248, op den berg Ophir, 53 v.,
55, 480, op Borneo, 135. — *Nepen-*
thes Edwardsiana, 185, 148, *Lowii*,
148, *rajah*, 185, 148, *villosa*, 148.
Nephelium lappaceum, ramboetan,
vruchtboom, 144, op Borneo, 126.
Neussap. Zie *Nasalis*.
Nikobarische duif. Zie *Caloenas*.
Nipa fruticans, nipa-palm, 110, ii:

121, op Borneo, 97, op Sumatra, 127.
Nisus. Zie *Accipiter*.
Nitidulidae, fam. van torren, op Cele-
bes, 407.
Noctua, nultjes, op Borneo, 139—142,
manier van ze te vangen, 142 v., 148.
Nyctalemon, gesl. van *Uranidae*, ii:
479. — *N. Oronotes*, ii: 468. — *N.*
(*Papilio*) *Patroclus*, ii: 479.
Nycticebus (*Stenops*), gesl. van half-ape-
n, 245, komt voor op al de Indo-Mal.
eilanden, 260. — *N. tardigradus*,
260, *Javanicus*, 260, 527.
Nyctiornis, geslacht van *Meropinae*,
490. — *N. amicta* (*Merops amic-*
tus), 255, 264.
Nymphalidae, fam. van vlinders, 479,
van Celebes vergeleken met die der Indo-
Maleische groep, 479 v., bijzondere vleu-
gelvorm van die van Celebes, 481, soor-
ten van N. Guinea, ii: 468. — Zie
Cethosia, *Charaxes*, *Diadema*, *Kal-*
lima, *Mynes*, *Nymphalis*.
Nymphalis calydonia, nymphaliede van
het Mal. schiereiland, 51.

O.

Ocoteassee. Zie *Attalea*.
Olifant van 't Mal. schiereiland, 57,
van Borneo, 33, van Sumatra, 234.
Waar de olifanten in Insulinde voorkom-
en, 248, 253. Zij zijn van dezelfde
soort als die van Zuid-Azië, 16, 246. —
Over het onderscheid van *Elephas Su-*
matranus en *Indicus*, 260 v. — Oli-
fantstanden op Aroe aangevoerd om als
betaalmiddel te dienen, ii: 307, 313.
Onthophagi, groep van *Lamellicornia*,
op Celebes, 407.
Opium. Door de Goramers naar Misool
en Waigeo gebracht, ii: 119.
Opossums, echte, zie *Didelphys*, ooster-
sche, zie *Cuscus*.

Opuntia. Zie *Cactus*.
Orang-oetan. Zie *Simia*. ...
Oranjeboomen. Zie *Citrus*.
Orchideeën, overvloedig in de Indo-Ma-
leische Flora, 248, op het Mal. schier-
eiland, 430, op Borneo, 64, 136, op
Java, 189, 191, in de Minahasa, 429,
op Kei, ii: 205, op Aroe, ii: 229. —
Zie *Coelogyne*, *Grammatophyllum*,
Phalaenopsis, *Vanda*.
Ornithoptera (*Papilionidae*), 1, 381,
het schoonst in de Molukken, ii: 164,
verspreiding, ii: 472, soorten van Ce-
lebes, 405, 406, van N. Guinea, ii:
468. — *O. Archideus*, variëteit van
O. Possidon op Waigeo, ii: 405,

402. — *Brookeana* (*Papilio trogon*) op Borneo, 67 v., op Sumatra, 111. — *Croesus* van Batjan, ii: 56 — 58, 79. — *Haliphron* van Celebes, 418. — *Helena* op Amboina, ii: 165. — *Poseidon* op Aroe, ii: 221, verspreiding en verscheidenheid, ii: 213. Zie *O. Archidæus*. — *Priamus* op Amboina, 507, ii: 165, op Kei (of een verwante soort),

ii: 205. Verspreiding, ii: 213. — *Remyx* van Amboina, ii: 165, verscheidenheid op Celebes, 381, vgl. 418. — *Tithonus* op N.-Guinea, ii: 213.

Ostrea, gesl. van schelpdieren, fraaie soorten van Amboina, 417.

Otters van de Indo-Mal. eilanden, 19, 246.

Oxalis, klavervruring, op Java, 193.

P.

Paarden op Timor, 335, 342, 365.

Pachycephala, gesl. van *Laniinae*, 265, 370. Zie *Colluricincla* en *Falcunculus*.

Pachyrhynchus, gesl. van *Curculionidae*, van de Philippijnsche eilanden, 380.

Pagurus, kreeftslakken, op Aroe, 226, in de Molukken, 240.

Palaeornis, gesl. van parkieten. — *P. Alexandri* of *Javanicus* op Java en Borneo, 263, 254, *caniceps* en *Lathamii*, op 't Mal. schiereiland, 263, *longicauda* of *longicaudatus*, op Borneo en Sumatra, 220, 238, 263.

Palmen, karakteriseeren de Indo-Maleische Flora, 243. — Palmwijn, 293. Palmbladeren als stap, ii: 277, 403. Palmen van Amboina, 509, van Batjan: ii: 66, van de Aroe-eilanden, ii: 225, 229, 323, van Waigeo, ii: 380, van tropisch-America, ii: 225. Zie *Areca*, *Aranga*, *Attalea*, *Borassus*, *Calamys*, *Cocos*, *Corypha*, *Euterpe*, *Livistona*, *Metroxylon*, *Nipa*.

Papier, zie *IJzer*.

Pandanus, schroefboomen, ii: 80, voorkomt en nut, 108, gebezigd tot vervaardiging van matten, ii: 64, 80 v., en doozen, ii: 198, 277. — Op Borneo, 89, op Celebes, 411, 429, op Batjan, ii: 64, 66, soorten van de Molukken volgens Rumphius, ii: 80, op Kei, ii: 189, 205, op Aroe, ii: 323. — *Pandanus candelabrum* van Guiana, ii: 80, *litoralis* en *repens*, ibid.

Panther. Zie *Katten*.

Papaja. Zie *Carica*.

Papegaaien, van de Indo-Mal. groep, 250, 254, 263, van Timor, 329, van Celebes en de Philippijnsche eilanden, 471, 489, van de Molukken,

ii: 159, van Timor-lant, ii: 158, 170, van Aroe, ii: 277, 295, van N.-Guinea, ii: 466, van de eilanden beoosten N.-Guinea, ii: 470. Zie *Kaketoe*, *Lori*, *Parkiet* en *Platycercus*.

Papilio (*Papilionidae*). — *P. Androcles*, 410, 418, 419. — *Androgeus* vervangt *Memnon* in noordel. Indië, 227. — *Antiphus*, 228, 239. — *Aristaeus*, 418. — *Arjuna*, 187. — *Ascalaphus*, 418. — *Blumei*, 428, 461. — *Codn*, 187, 227. — *Deiphobus*, ii: 165. — *Demolion* (*Crasphontes*), 482, 492. — *Dorcus*, 418. — *Doubledayi*, vervangt *Codn* in noordel. Indië, 227. — *Euchenor* (*Asion*), ii: 207, 214. — *Gambrisius*, ii: 98, 165. — *Gigon*, 482, 492. — *Leobotes*, 418. — *Liris*, 332, 350. — *Macedon*, 405, 417. — *Memnon*, 225, dimorphisme in de wijfjes, 225 v. — *Miletus*, 405, 417, 482. — *Nepheleus*, 418. — *Oenomaus*, 332, 350. — *Ormenus*, 239. — *Pammon*, heeft drieërlei wijfjes, waarvan twee *P. Polytes* en *Romulus* genoemd zijn, 239. — *Patroclus*. Zie *Nyctalemon*. — *Peranthus*, 417. — *Polypontes*, 228, 239. — *Rhesus*, 405, 418. — *Sarpedon*, 482, 492. — *Severus*, 418. — *Telegonus*, ii: 77, 48. — *Telephon*, 405, 417. — *Theus*, 228, 239. — *Trogon*. Zie *Ornithoptera Brookeana*. — *Ulysses*, 507, 510, ii: 48, 165. — *Wallacei*, ii: 59, 79.

Papilionidae, ridderkapellen, fam. van vlinders, 255. Polymorphisme en dimorphisme en nabootsing in deze vlinders, 239, 225—228. — Die van Java, Sumatra en Borneo onderling vergeleken, 255 v. — Die van Timor, 382, 366, van Celebes, 479, 481,

van Batjan, ii: 49, van Aroe, ii: 261, 272. Zie *Ornithoptera* en *Papilio*.
Papoea's (Papoeesch ras). Hunne afkomst van een voormalig Polynesisch vastland, 27, ii: 496 v. — Beweerde samenhang van de Papoea's met de Negers, ii: 485. — Kleur, haar en lichaamsbouw, ii: 485 v., 338 v., 190, vorm van den schedel, ii: 521 v., karakter, ii: 486, 487 v. (zie ook *Menschenrassen*). Verstandelijke aanleg en kunstzin, ii: 486, 354 v., talen, ii: 210, 215—217, 335, 361, 523 v., 527 v., kano's, ii: 333 v., 360, pijpen, ii: 342, amuletten, ii: 486, armzalige levenswijze, ii: 355. Pogingen om hen te bekeeren tot het Christendom, ii: 355 v., 360 v., en tot den Islam, ii: 362. — Hunne toekomst, ii: 497. — Sporen van de Papoea's op Timor, 339 v., ii: 489 v., 211 (zie *Timoreezen*), op Flores, Sandelhout-eiland en Timorlaut, ii: 490, in de Minahasa, 448 v., op de Banda-eilanden, 500 v., op Halmheira, ii: 23, 39, 488 (zie *Galelazeen*), op Ceram, ii: 87, 103, 489, op Goram, ii: 103 v. — Woonplaatsen der echte Papoea's, ii: 490. Gemengde en echte Papoea's op de Kei-eilanden, ii: 194, 208 v., hunne bekwaamheid als scheepstimmerlieden, ii: 197 v., 201—203, 213, 310, huizen en huisraad, ii: 198. — Echte Papoea's op de Aroe-eilanden, ii: 174, 223, 227 v., maar met vreemde bestanddeelen gemengd, ii: 254 v., hunne schoonheid, ii: 274, prastzucht en luidruchtigheid, ii: 262, 266., hunne voeding, ii: 251 v., neiging tot dronkenschap, ii: 253, 266, huizen en huisraad, ii: 253, 276 v., bezigheden, ii: 253 v., kleeding en sieraden, ii: 274 v., 277, fraaie doozen door hen vervaardigd, ii: 277, onkekendheid met hunne afkomst, ii: 262, overleveringen, ii: 280—282, oorlogen, ii: 283, 293, schilden, ii: 284, Christendom en Islam onder deze bevolking, ii: 306, 312. — Papoea's op Waigeo en Batante, ii: 333 v., met Maleiers en Alfoeren gemengd, ii: 391 v. Hunne levenswijze, ii: 393. — Papoea's op N. Guinea, ii: 116 v., 338—340, 341 v., 453 v. — Zie ook *Polynesiërs* en voorts *Arfoeren*, *Arfakkers*, *Maforen*.
Paradigalla corunculata, Gelede para-

dijks-ekster, soort van paradijsvogel, verwant met *Astrapia*, ii: 449.
Paradijsvogels, meerendeels eigen aan 't Papoeesch gebied, ii: 451, geographische verbreiding, ii: 455, 461, 516 v., overzicht der soorten en van hun vaderland, ii: 450 v. Handelsartikel, ii: 119, 174, 223, 307, 343, 452, 455 v., als schatting opgebracht, ii: 393, 452. Hoe en waar men de zeldzame soorten verkrijgt, ii: 351 v. Namen dezer vogels, ii: 423, 456 v., tabelen omtrent deze vogels, ii: 424, 457. Algemeene beschrijving, ii: 425. Verdeling in *Paradisidae* en *Epimachidae*, ii: 425, 458. Ontwikkeling van de staartvederen bij de verschillende soorten, ii: 459. Geroelgrekkingen uit de opvolgende stadiën der veranderingen van kleur en gewederte, 433 v. — Zie *Epimachidae* en *Paradisidae*. Vgl. *Astrapia*, *Chalybaea*, *Paradigalla*, *Ptilonorkhynchus* en *Sericulus*.
Paradijs-wielewaal. Zie *Sericulus*.
Paradisae, de echte paradijsvogels (*Paradisidae*), ii: 434, 403. De grenzen van hun gebied, 20. Hoe zij zich voeden, ii: 438. — *P. apoda*, de Groote paradijsvogel, ii: 425—428, bewoont de Aroe-eilanden, ii: 429, 450, en misschien een deel van N. Guinea, ii: 429, 287. De veranderingen van zijn kleed, 224, 248, 426 v., 287, 458, 459. Zijn schitterende vederdos, ii: 264, zijne wijze van pronken, ii: 272 v., 428. Zijne levenswijze, ii: 248, 427. Zijn kreet, ii: 248, 427, 287. Wijze van hem te schieten, ii: 243, 428, 286. Bereiding der huiden door de inlanders, ii: 428. Exemplaren te Wanoembai gekocht, ii: 306. — *P. Papuana*, de Kleinere paradijsvogel, ii: 429 v. Verandering van zijn kleed, ii: 429 v., 459. Zijn vaderland N. Guinea en eenige der Papoeesche eilanden, ii: 430, 450, 461, 516. Exemplaren door Wallace geschoten, ii: 340. Exemplaren door Wallace levend naar Engeland overgebracht, ii: 430 v. — *P. rubra*, Rooze paradijsvogel, ii: 388—390, 431—434. Verandering van kleed en staartvederen, ii: 432 v., 459. Exemplaren te Moeka geschoten, ii: 388 v., 394, en te Bessir verkregen, ii: 397 v. Manier van ze te vangen, ii: 399 v. Mislukte poging om gevangen

- roode paradijsvogels is 't leven te houden, ii: 398 v. Hun vaderland tot Waigeo beperkt, ii: 388, 434, 450, 403. Aantal vandaar medegenomen, ii: 402.
- Paradisidae**, groep van paradijsvogels. Zie *Cicinnurus*, *Diphyllodes*, *Lophorina*, *Paradisaea*, *Parotia*, *Semioptera*.
- Paradoxurus**, gesl. van civetkatten — *P. fasciatus* (*musanga*), 364, 370, *hermaphroditus*, ii: 475.
- Paraleyon**, gesl. van ijsvogels. — *P. (Nacelo) gigantea* van Australië, 287 v., 276.
- Parelen**, handelsartikel, ii: 119. — Parelen en parelmoer van Aroe, ii: 238, 174, 222, 223, 229, 295, 305, 307, 316, 313.
- Parkieten** of echte papegaaien (*Psittacidae*). Zie *Dasyptilus*, *Eclectus*, *Geoffroyus*, *Loriculus*, *Palaeornis*, *Prioniturus*, *Psittinus*.
- Parotia saxpennis**, de Gouden paradijsvogel (*Paradisidae*), ii: 440 v. Zijn vaderland, ii: 441, 461, 517.
- Parzen**, te Singapore, 37, wie zij zijn en hoe zij leven, 44.
- Pauw**, ontbreekt op Sumatra en Borneo, 178. — Javaansche pauw, *Pavo spiciferus* of *muticus*, 178, 255, 213. Zijne schoonheid, 179, zijne wijze van vliegen, 180.
- Pavetta**. Zie *Ixora*.
- Peltops** (*Eurylaimus*) *Blainvilliei*, ii: 466, 478.
- Perameles Doreyanus**, buideldier van Aroe en N-Guinea, ii: 319, 476 (vgl. 517), 465, 330 (vgl. 516).
- Periorocotus**, gesl. van *Muscicapidae*, 215. — *P. miniatus*, 186.
- Pernis** (*Hemicopernis*) *longicauda* (*longicauda*), ii: 402, 405, 516.
- Petaurus**, gesl. van *Phalangisten*, ii: 169. Zie *Belideus*.
- Petroleum**, op Timor, 338.
- Phalaenopsis**, orchidee, op Kei, ii: 205. — Verwarring van *Ph. amabilis* en *grandiflora*, ii: 213.
- Phania**. Zie *Helix*.
- Phaps**. Zie *Phlegoenas*.
- Phascogale melas**, buideldier van N-Guinea, ii: 476.
- Phascolumys** of *wombat*, Australisch buideldier, 18, 34.
- Phasianus**. Zie *Fazant*.
- Phasma's** op Borneo, 66. — Gelijkenis dezer insecten op takken en bladeren, 106. Woonplaatsen, ibid.
- Phlegoenas**, gesl. van duiven, ondergesl. van *Phaps*, 419. — *Phl. tristigmata*, 409, 451, 478.
- Phoenicophaus**, gesl. van *Cuculinae*. — *Ph. callirhynchus*, 380, 471, 398.
- Piëridae**, witjes, fam. van vlinders, 378, 8p Timor, 332, 366 v., op Celebes, 378, 479, 481, op de Indo-Mal. eilanden, 479, op Batjan, ii: 49, op de Molukken, ii: 164. Zie *Elodina*, *Eronia*, *Iphiax*, *Leptalis*, *Pieris*, *Tachyris*, *Thyca*.
- Piëris**, gesl. van *Piëridae*, waarvan Wallace *Tachyris* en *Thyca* heeft afgezonderd, 398, ii: 405 — *P. Arana*. Zie *Thyca*. — *P. Ithome*, *Nero*, *Zarinda*. Zie *Tachyris*. — *P. Tumar* van Bali, 269, 286.
- Pinang-palm**. Zie *Areca*.
- Pionias**. Zie *Geoffroyus* en *Prioniturus*.
- Pipra** of *Manacus*, gesl. van Amerikaanse vogels, tot de *Cotingidae* gerekend, 247, 436, 287.
- Pisang**. Zie *Musa*.
- Pitta's**, grondlijsters, van de Indo-Mal. eilanden, 251, eigen soorten van Ternate en Banda, ii: 158, soorten van Aroe, ii: 318. — *P. Bangkana*, 262, 251, *Celebensis*, 407, ii: 147, *concinna* op Lombok, 276, hare levenswijze, 277, 278, *gigas* of *coerulea* van Sumatra, ii: 25, *maxima* van Halmahera, ii: 25, door Wallace, ii: 20, met *gigas* verwisseld, *megarrhyncha* van Bangka, 262, 251, *Novae Guineae* op Aroe en N-Guinea, ii: 261, *rubrinucha* van Boeroe, ii: 150, 147.
- Plantago**, weegbree, op Java, 193. — *Pl. major* en *lanceolata*, ibid.
- Planten**, omstandigheden die hare verspreiding begunstigen, 244, ii: 472, de planten van Insulinde nog gebrekkig bekend, 242, 244, 259, ii: 80, 133.
- Platycerous**, gesl. van *Platycercidae* of breedstaartige papegaaien, ii: 471, 479, gemeen aan de Papoesche groep en Australië, ii: 471. — *Pl. (Aprosmyctus) erythropterus* van Australië, 349, 329, *Pl. (Aprosmyctus) vulneratus* van Timor, 329, 349.
- Platypus**, geslacht van *Scolytaria*, ii: 802, 312.
- Ploceus**, wever, gesl. van *Fringillinae*. *Pl. hypoxantha*, 269, 356.
- Poa annua**, op Java, 216.

Podargidae, groep van *Caprimulgidae*, ook tot de *Coraciidae* gebracht, ii: 82, haar gebied, 484. Zie *Batrachostomus*, *Podargus*.

Podargus, gesl. van *Podargidae*, ii: 82, gemeen aan de Papoeische groep en Australië, ii: 471. — *P. superciliaris*, ii: 402.

Polyalthea (*Anonaceae*), op Borneo, 137.

Polygonum, duizendknoop, op Java, 193.

Polynesiërs, verdeeld in zwarte of Papoea's en bruine Polynesiërs, ii: 493. — Overeenkomst tusschen beide, ii: 493. — Tusschenvormen, *ibid.* — Mogelijkheid van het ontstaan der bruine Polynesiërs uit vermenging van Papoea's en Maleiers of een anderen Mongoolschen stam, ii: 493. — Maleisch element in de Polynesiësche talen, ii: 494. — Bedenkingen tegen de meening van Wallace omtrent den nauweren samenhang der bruine Polynesiërs met de Papoea's dan met de Maleiers, ii: 507–509.

Polypen. Zie *Koraal*.

Polyplectron, spoorvogel, ondergesl. van *Phasianus*, 213, 214. Waar hij voorkomt, 178, 254. — *P. bicalcaratum* en *chalarum* of *inocellatum*, 213.

Pompelmoe. Zie *Citrus*.

Pompoenen, 296, ii: 401, 414.

Portugeezen en hunne afstammelingen in den Archipel, te Singapore, 37, te Malakka, 48 v., op Timor, 330, 334, 340 v., op Amboina, 515 v., op Ternate, ii: 10, op Batjan, ii: 50, 53–55, op Kei ii: 208 v., op Aroe, ii: 254 v., 282, 293. — Donkere huidkleur van de Portugeesche mestiezen, ii: 55, 79. Merkwaardige invloed door de Portugeezen als volkplanters geöfend, ii: 209, 234.

Potamophilus. Zie *Cynogale*.

Pricelvogels. Zie *Ptilonorhynchus*.

Primula, sleutelbloem, soorten van Java, 193. — *P. imperialis*, beschreven, 192 v.

Prionichilus, gesl. van *Nectarinae*, 465. — *Pr. aureolimbatum*, 447, ii: 479, *niger*, ii: 478, 467, 479.

Prionites, motmots, gesl. dat in America de *Meropinae* vertegenwoordigt, 397, 524, 518.

Prioniturus, gesl. van parkieten, eigen aan Celebes en Mindanao, 471. — *Pr. (Pionias) discurus*, *flavicans*, *sestarius* en *spatuliger*, 489.

Psittacidae. Zie *Parkieten*.

Psittacula. Zie *Psittinus*.

Psittinus, gesl. van parkieten. — *Ps. incertus* of *Malaccensis*, (*Psittacula incerta*), van 't Mal. schiereiland, 254, 263 v.

Pteropus, *kalong* of vliegende hond, gesl. van Vleermuizen. Gerecht daarvan bereid, 425, ii: 513, door de afstammelingen der Portugeezen op Batjan gegeten, ii: 54 v. — *Pt. argentatus*, ii: 475, *edulis* en *phaiops*, 464.

Pteranthus (*Pterythrus*, *Albortius*), gesl. van *Laniinae*, 264, 257.

Ptilocercus *Lowii*, 247, 261.

Ptilonopus, gesl. van duiven, 264. — *Pt. albocinctus*, 350, *aurantiifrons*, ii: 319, *Celebensis*, 407, *cinctus*, 333, 350, *coronulatus*, ii: 319, *diadematus*, 501, 504, *gularis*, 473, *togaster*, ii: 59, *perlatus*, ii: 319, *porphyreus*, 255, *pulchellus*, ii: 390, *roseicollis*, 196, *superbus*, ii: 59.

Ptilonorhynchus (*Ptilorhynchus*), priëlvogels, gesl. van *Corvininae*, eigen aan de Papoeische groep en Australië, 362, 369. Soms tot de paradijsvogels gerekend, ii: 516. — *Pt. buccoides* en *inornatus*, ii: 516 v.

Ptiloris, gesl. van *Epimachidae*, ii: 447. — *Pt. Alberti*, Prins Alberts paradijsvogel, van Australië, ii: 448, 451. — *Pt. magnifica* (*Epimachus magnificus*), Paradijsvogel met geschubde borst, ii: 447 v. Zijn Vaderland, ii: 352, 448, 451, 461, 516 v. — *Pt. paradisea*, de Paradijs-honigzuiger, van Australië, ii: 447, 448, 451. — *Pt. Victoriae*, Victoria's paradijs-honigzuiger, van Australië, ii: 447, 448, 451.

Ptilotis, gesl. van *Meliphaginae*, 34, op Lombok, 274.

Python. Zie *Slang*.

Q.

Quercus, eiken, op Java, 193.

R.

Ramboetan. Zie *Nephelium*.
Ranunculus, boterbloemen, op Java, 193.
Rhacophorus, gesl. van kikvorschen, nieuwe soort van Borneo, 70.
Rhinoceros. De soorten van Insulinde identisch met die van Zuid-Azië, 16, 246. Op 't Mal. schiereiland, 57. Gemeen aan 't Schiereiland met de Indo-Mal. eilanden, 248. — *Rh. Javanicus* of *Sondaicus* van Java niet verschillend van de soort van Bengalen en Birma, 257. — *Rh. Sumatranus* op Sumatra en Borneo, 234, 257, waarin van *Rh. Javanicus* verschillend, 240 v., 16.
Rhinocerosvogels, *Bucerotidae*, hun zonderlinge wijze van broeden, 236, 241, soorten van Celebes, 472. — Zie *Buceros* en *Bucerotus*.
Rhinelophus Aruensis, vleermuis, ii: 475.
Rhipidura, gesl. van *Muscicapidae*, 492, waar het voorkomt, 484.
Rhizophoraceae, karakter dezer boomen, ii: 383, rhizophora-wouden, 108,

op Kei, ii: 199, op Waigeo, ii, 378.
Rhododendrum, op den berg Ophir, 54, 430, op den Pangerango, 193.
Ricinus communis, *djarak* of *palma Christi*, levert de wonder- of castorolie, 107, 79.
Rijst. Rijstbouw op Java, 185, 215, op Bali, 268, op Lombok, 291 v., op Timor, 341. bij Makassar, 373, 374, 392, in Maros, 404, in de Minahasa, 428, 429 v., 446, op Kajoa, ii: 38, op N.-Guinea, 335 v. — Rijst van Bali en Makassar uitgevoerd naar de oostelijke eilanden, ii: 119, 174.
Rollulus of *Cryptonyx*, gesl. van *Gallinaceen*, 213, 263. — *E. coronatus* (*Cryptonyx cristata*), 254, 263.
Rotan. Zie *Calamus*.
Rubus, braambessen en frambozen, ii: 109, op Java, 191, 193, in de Minahasa, 429.
Rumex crispus, op Java, 216.
Rundvee op Bali, 269. Zie *Anoa*, *Banteng*, *Buffel*.
Rusa. Zie *Cervus*.

S.

Saccharum spontaneum, *glagah*, ii: 13, 4, 149.
Sago-palm. Zie *Metroxylon*.
Sandelhout. Zie *Santalum*.
Santalum, sandelhout, op Timor en Flores, 10, 343, 344, ii: 174. — Geel en wit sandelhout, 354. — *S. album* (of *verum*), *Freycinelianum*, *myrtifolium*, *paniculatum*, 354.
Sasaks, Maleische stam die de oorspronkelijke bevolking van Lombok uitmaakt, 304, onderwerping door de Balineezzen, 291, 304, 310, zeden en gewoonten, 304 v.
Satyridae, fam. van vlinders, ii: 479. Zie *Hypocista*.
Schaaldieren, als voedsel, ii: 372, 376, 382, 394.
Schapen op Timor, 334, 335, 341 v.
Scharrelaars, *Coraciidae*, 397, waar zij voorkomen, 471. Zie *Coracias*, *Eurystomus*. Vgl. *Podargus*.
Schelpen en horens van Amboina, 517, van Aroe, ii: 226, 227. — Handel in schelpen op Amboina, 517. — Land-

schelpen op Timor, 366, op Ceram. ii: 101, op Kei, ii: 208, op Wamner, ii: 221, 224. — Landschelpen bevestigen de splitsing van Insulinde in een Indisch en Australisch gewest, ii: 27. — Zie verder *Bulimus*, *Cardium*, *Cassia*, *Cymbium*, *Helix*, *Mactra*, *Ostrea*, *Patella*.
Schildpadden. Leveren het karet aan den handel, ii: 191. Zie *Chelonia*. — Karet of schildpadschaal als handelsartikel, ii: 113, 119, 174, 223, 262, 307, 313, 335. — Karet als schatting betaald, ii: 393. — Schildpadvisscherij op Aroe, ii: 229. — Gerookt schildpadvleesch, ii: 374, 407. — Schildpadeieren, ii: 382.
Schorpioenen, op Aroe, ii: 278.
Schroefboom. Zie *Pandanus*.
Scissirostrum, gesl. van *Sturnidae*, 490. — *Sc. Pagei*, 473.
Sciurus, eekhoorn, overvloedig in het Indo-Mal. gewest, 19, 247, soorten gemeen aan dat gewest en het vasteland van Indië, 248, soorten van Bor-

- neo, 70, van Celebes, 477, 491. — Eekhoorns op den Boekit Seboentang bij Palembang, 219, 237. — *Sc. Bangkanus*, 251, 262.
- Scolytaria**, bastkevers, ii: 312. Voorbeeld van falend instinct in deze insecten, ii: 302. Zie *Platypus*, *Tessorocerus*.
- Seleucoides alba**, Twaalfdradige paradijsvogel (*Epimachidae*), ii: 443—446. — Zijn vaderland, ii: 445 v., 450, 454, 516.
- Semangs**, zwart menschenras van 't Mal. schiereiland, overeenkomende met de Negrito's der Philippijnsche eilanden, ii: 490 v., 492. Zie *Negrito's*.
- Semioptera Wallacei**, Standaardvleugelige paradijsvogel (*Paradisidae*), ii: 47 v., 441—443. — Eenige paradijsvogel der Molukken, ii: 158, 443. Komt voor op Batjan, ii: 47, 59, en op Halmheira, ii: 443. Twijfelachtig bericht omtrent een tweede soort, ii: 59.
- Semnopithecus**, slankaap, op de Indo-Maleische eilanden, 245, 254, op Borneo, 89, 108, op Sumatra, 232, 240. — *S. chrysomelas*, 108, *crisatus* (*tjinko*), 108, 240, 262, *flavimanus*, 240, *frontatus*, 108, 240, *maurus* (*Loetong*), 108, 262, *melalophos* (*simpei*), 240, *mitratus*, 262, *nasutus*, zie *Nasalis*, *pyrrhus*, 262, *rubicundus*, 108, 240, *Sumatranus*, 240.
- Senneplanten**. Zie *Cassia*.
- Sericulus**, met de paradijsvogels verwant geslacht, ii: 449. — *S. (Oriolus) aureus*, de paradijs-wielewaal, ii: 449 v., bewoont N. Guinea en Salwati, ii: 450, 451, 461. Verschildt zeer van de andere *Sericuli*, ii: 449. — *S. chryscephalus* (*Oriolus regens*) van Australië, ii: 449. — *S. xanthogaster*, nieuwe soort van N. Guinea, ii: 162, 516 v.
- Sesia**, fam. van vlinders, bootsen wesen en horzelen na, ii: 162, 171.
- Siamanga syndactyla** (*Hylobates syndactylus*), *siamang*, groote aap van Sumatra en het Schiereiland, 232, 245, 240, 260.
- Simia satyrus** (*orang-oetan*, *mawas* of *majas*, ii: 512). Gebied van deze apen, 96, 245. — Op Borneo, 70. — Jacht op verschillende orang-oetans, 70—73, 79—95. — Opvoeding van een jongen orang-oetan, 73—79. — Levenswijze, 96, wijze van beweging, 97 v., 110, voedsel, 99, strijd met andere dieren, 100 v., grootte, 101—105. — Orang-oetans van Sumatra, 104, 233 v., 240. — *Simia Abelii*, *bicolor*, *Brookei*, *morio*, *Owenii*, *Wurmii*, verscheidenheden van den orang-oetan, 109. — *S. morio* (*majas kassir*), 90, 91, 93. Verschil met den gewonen orang-oetan, 108—110. — *S. Wurmii* (*majas pappan* of *tjappan*), 83, 109 v. — *S. troglodytes*. Zie *Troglodytes*.
- Slangen**. Vijandschap tusschen den python en den orang-oetan, 101. — Een python uit de woning des schrijvers op Amboina verwijderd, 511 v. — Slangen op Celebes, 416. — Slang in een vaartuig door den schrijver gedood, 74. — Groote slangen op Boeroe, ii: 143 v.
- Slankaap**. Zie *Semnopithecus*.
- Sleutelbloem**. Zie *Primula*.
- Succuwbal** (*viburnum*), op Java, 192.
- Solanum nigrum**, op Java, 216.
- Sonchus** (*Compositae*) *oleraceus*, melkdistel, op Java, 193.
- Sorex**, spitsmuis, van de Indo-Mal. eilanden en het vasteland van Indië, 248. — *S. tenuis*, eigen soort van Timor, 364, *myosurus*, verspreid over geheel Insulinde, 491, ii: 154.
- Sorexglis**. Zie *Tupaja*.
- Sospita**, geslacht van *Erycinidae*, ii: 405. — *S. Statira*, ii: 402.
- Spechten**, *Picus*, op de Indo-Mal. eilanden, 19, 250, op Celebes, 471, ontbreken in de Papoesche groep en Australië, 18, ii: 471. Zie *Apternus*, *Chrysosotus*.
- Sphacotheres**, ondergesl. van *Oriolus*. *Sph. minor* en *viridis*, 329, 349.
- Spinnes**, op de Aroe-eilanden, ii: 225, 278. Zie *Acarus*, *Altus*, *Epeira*, *Schorpioen*.
- Spitsmuis**. Zie *Sorex*.
- Sponsen**, fraaie soort van de Philippijnsche eilanden. Zie *Euplectella*. — Op Amboina, 508, op Kajoa, ii: 34, op Aroe, ii: 227.
- Spreeuwen**, *Sturnidae*, rangschikking, 490, soorten van Java en Bali, 269, van Celebes, 472 v. Zie *Basilornis*, *Euphaga*, *Calornis*, *Charitornis*, *Eudides*, *Gracula*, *Manucodia*, *Scissirostrum*, *Streptocitta*, *Sturnopastor*.
- Sprinkhanen**, op Borneo, 66, schilddragende op N. Guinea, ii: 469. Zie *Megalodes*.

Staphylinidae, fam. van torren, op Celebes, 406, te Doreh, ii: 356.
Steenkolen op Borneo, 64, 113, 527, op Borneo en Sumatra, 258, 265, op Batjan, ii: 44, 46 v., 67, 77.
Stellaria, sterremuur, op Java, 198. — *St. media*, 216.
Stenops. Zie *Nycticebus*.
Sternoplus, gesl. van *Cetoniadae*. — *St. Schaumii*, 407.
Sterremuur. Zie *Stellaria*.
Streptocitta, gesl. van *Sturnidae*, 490, op Celebes, 472.
Strix, kerkuil. *St. Javanica* en *Rosenbergii*, 471.
Sturnidae. Zie *Spreeuwen*.
Sturnopastor (*Psarites*, *Gracupica*), gesl. van *Sturnidae*, 265, op Java, 257. — *St. jalla*, 356.
Suikerpalm. Zie *Arenga*.
Suikerriet, op Java, 163, op de Aroe-eilanden, ii: 252, 265, 266, 305.

Sula of Jan van Gent. *S. fiber*, soort van de Molukken, ii: 188, *S. alba*, de Europeesche soort, ii: 193.
Sus, varkens, over geheel Insulinde verspreid, 19, ii: 154, zijn voortreffelijke zwimmers, ii: 158 v., 168. — Varkens op Celebes, 403, 405, 451 v., 456, 475, op Banda, 501, op Kei, ii: 206, op Aroe, ii: 252, 263, op N. Guinea, ii: 346, op Waigeo, ii: 394, op Halmheira, ii: 410. — Gerookt varkensvleesch, 457. — *S. babirussa*, hertswijn, beschrijving, 475—477, op Celebes, 450, (ii: 514), 456, op Boeroe, ii: 136, 148, 158, op de Soela-eilanden, ii: 153. Middelen van verspreiding, ii: 153. Overeenkomst met *S. larvatus* (*Africanus*) of het boschvarken van Africa, 477, 491. — *S. Papuensis*, ii: 464. — *S. Timoriensis*, 364.
Swertia of *Ophelia* (*Gentianeae*), op Java, 198.

T.

Tabak, op Ceram, ii: 85, handel in, te Dobbo, ii: 305.
Tachyris, gesl. van *Piëridae*, 398. — *T. (Piëris) Ithome* van Celebes, 378, 398, *Nero* van de Indo-Mal. eilanden, 482, *Zarinda* van Celebes, 406, 482, 418.
Tagala, Maleische volksstam op de Philippijnsche eilanden, ii: 481, 507.
Talegallus, ondergesl. van *Megapodius*, 34, 454.
Tamarindeboom, op Java, 169, op Bali, 268.
Tanyptera, raketstaartige ijsvogels, verbreiding en soorten, gering verschil der meeste soorten, 514, ii: 264, de meeste soorten door Prof. Schlegel slechts als variëteiten erkend, ii: 28, 291. — *T. Acis*, ii: 28, 148, *Dea* (*Alcedo dea* van Linnaeus, ii: 264), ii: 38, 28, 291, *Doris*, ii: 25, 28, *Galatea*, ii: 341, 28, *Hydrocharis*, ii: 264, 291, *Isis*, ii: 40, 28, *Nats*, 512—514, 524, ii: 264, *Nympha*, ii: 291, 264, 477, 460, *Sabrina*, ii: 41, 37 v., 28, *Sylvia* van Noord-Australië, ii: 291, vgl. ii: 264.
Tapanboom, *tapang* of *tapong*, hooge boom op Borneo, waarin de bijen nestelen, 135, 146. Botanisch niet bepaald,

maar naar gissing een *ficus*, 146.
Tapir, gemeen aan Sumatra en Borneo, 16, 258, en aan 't Mal. schiereiland, 248.
Tarsius, gesl. van Lemurs, 245. — *T. spectrum*, spookdier, op al de Indo-Mal. eilanden, 260 (aangevuld, 527), op Celebes, 474.
Tarwe, op Timor, 334 v., 342.
Taxila, gesl. van *Erycinidae*, ii: 405. — *T. pulcra*, ii: 402.
Taxus, *taxis*, op Java, 198.
Tesseroerus, gesl. van *Scolytaria*, ii: 302.
Thamnopphilus, *batara*, Americ. gesl. verwant met de *Laniinae*, ii: 67, 82.
Therates, gesl. van *Cicindelidae*. — *Th. flavilabris*, 406, *labiata*, ii: 207.
Thyca, gesl. van *Piëridae*, ii: 405. — *Th. (Piëris) Aruna* van Batjan, ii: 71, van Gemien, ii: 204. Verschil der seksen: ii: 82.
Tijger, *tijgerkat*. Zie *Katten*.
Timoreezen, overeenkomst met de Papoea's, 339, ii: 489, woningen, huisraad, kleederdracht, karakter, gewoonten, bijgelooft, 339 v., ii: 489 v., jacht op bijen, 344—347, vermoende luiheid, 350 v.
Tim, op het Mal. schiereiland, 49, 61 op Bangka, 261, 499.

Tingianen, soort van nestiezen op de Philippijnsche eilanden, ii: 507.

Tjampedak. Zie *Artocarpus*.

Tmesisternus, gesl. van *Longicornia*, ii: 469, 472. — *Tm. mirabilis*, ii: 469.

Todiramphus, gesl. van ijsvogels. — *T. (Dacelo) diops*, ii: 59, 79.

Todopsis, gesl. van *Muscicapidae*, ii: 330, 478, eigen aan de Papoese groep, ii: 319, 466. — *T. Bonapartei*, *cyanocephalus*, *Grayi*, *Wallacei*, ii: 478.

Toepi. Zie *Tupaja*.

Tomaten. Zie *Lycopersicum*.

Tomoriërs, Maleische stam van Oost-Celebes, ii: 525, 78. Hunne kolonie op Batjan, ii: 50, 58, 62, 146.

Torren van Singapore, 43, te Simoenjon op Borneo, 66, van Celebes, 406, van Amboina, 510, van Kajoa, ii: 37, van Batjan, ii: 71, bij Doreh, ii: 356, schoonheid der soorten van Nieuw-Guinea, ii: 469. — Zie *Buprestidae*, *Carabidae*, *Chrysomelidae*, *Cteridae*, *Curculionidae*, *Elaterridae*, *Heeromera*, *Hispidae*, *Lamellicornia*, *Longicornia*, *Lucanidae*, *Nitidulidae*, *Onthophagi*, *Scolytaria*, *Staphylinidae*.

Tragulus, dwerggherten, gesl. vroeger vereenigd met *Moschus*, 262. — *Tr. Javanicus* en *kanchil* (*Moschus Javanicus* en *naps*), 245, 262.

Trioboglossus, gesl. van kleine lori's. — *Tr. chlorolepidotus*, van Australië, 489, *cyanogrammus*, 525, ii: 130,

97, *eutelas*, 333, 350, *flavoviridis*, 471, 489, *Iris*, 333, 350, *ornatus*, 415, 419. Zie ook *Charmosyna*.

Tricoondyla, gesl. van *Cicindelidae*. — *Tr. aptera*, ii: 207.

Tripang. Zie *Holothuria*.

Troglodytes niger (*Simia troglodytes*), chimpanzee van Africa, 101, 110.

Trogons, koeroekoes, eigen aan de Indo-Mal. groep, 19, 250, 254, van 't Mal. schiereiland, 50. Mexicaansche trogon, 67. Zie *Harpactes*.

Tropidorhynchus, monnikvogel, gesl. van *Meliphaginae*, 34, 286, ii: 163. — Vogels van dit geslacht nagebootst door de *Mimeta's*, ii: 162—164, verwarring daardoor veroorzaakt, ii: 171. — Karakter dezer vogels, ii: 174. — *Tr. Bouruensis*, ii: 162 v., 171, *corniculatus* (monnik of lederkop) van N. Z. Wallis, ii: 286, *fuscicapillus*, ii: 25, *subcarinatus*, ii: 163, 171 v., *Timoriensis*, 272, 287, 329.

Trugon, gesl. van duiven, ii: 466. — *T. terrestris*, ibid.

Tupaja (*cladobates*, *hylogale*, *sorenglis*), *toepi*, op de Indo-Mal. eilanden. 247. — *T. ferruginea*, *Javanica*, *murina* en *tana*, 261.

Turacoenas, ondergesl. van *Macropygia*, 490. — *T. Menadensis*, 473.

Turdus, gesl. van *Turdinae* — *T. fumidus*, 196, *eremita* of *Manillensis*, 490. — *Turdinae*. Zie *Lijsters*.

U.

Uilen op Celebes, 471. Zie *Strix*.

Uiltjes (nachtvlinders). Zie *Noctua*.

Uncaria gambir. Zie *Gambier*.

Uranidae, fam. van vlinders, ii: 479.

Zie *Cocytia*, *Nyctalemon*.

Urostigma. Zie *Ficus*.

Urtica urens, schijnt op Java voor te komen, 216.

V.

Vaccinium, boschbessen, op Java, 193. Blauwbos (*V. myrtilli*), ibid.

Valken op Celebes, 415, 470. Zie *Accipiter*, *Pernis*.

Vanda Lorii, orchidee van Borneo, 136.

Varens, zijn overvloedig in de Indo-Maleische Flora, 243. Boomvarens ten onrechte voor uitsluitend bergplanten

gehouden, ii: 63. Toppen van varens als groente, ii: 401. Varens op den berg Ophir, 54, op Borneo, 135, op Java, 189—191, op Celebes, 411, 429, op Amboina, 509, op Batjan, ii: 46, op Sigara, ii: 63, op Aroe, ii: 229 v., 323. — Zie *Dipteris*, *Matonia*.

Varken. Zie *Sus*.

Vijgeboomen. Zie *Ficus*.

Vinken, *Fringillinae*. Zie *Ploceus*, *Erythrura*, *Estrela*.

Viootjes, viooltjes, op Java, 191, 193.

Visschen, van Amboina, 508 v., 517, 525. — Zuidsch. Zie *Echeneis*. — Vliegende visschen. Zie *Dactylopterus*. Zie ook *Haai*.

Vitis. Zie *Wijnstok*.

Viverra, echte civetkatten. *V. tangalunga* en *sibetha*, verwisseling dier soorten door den schrijver, 490 v., ii: 80, op Celebes, 474, op Batjan, ii: 60, op Boeroe en Batjan, ii: 152, op de Philippijnsche eilanden, ii: 153, in kooien bewaard tot inzameling van het civet, ii: 153, 167.

leermuizen, van het Indo-Mal. gewest, 245, 247, 248 v., op Timor, 364, 366, op Celebes, 474, 491, op Banda, 501, op Batjan, ii: 60, van de Moluksche groep, ii: 152, van de Papoeische groep, ii: 464. Zie *Pteropus*, *Rhinolophus*.

Vliegen, op Celebes, 404, 406, 415, zandvliegen op Aroe, ii: 271, vleeschvliegen te Doreh, ii: 358. Zie *Elaephonia*.

Vliegende hond. Zie *Pteropus*.

Vliegende kat. Zie *Galeopithecus*.

Vliegenvangers, *Muscicapidae*. Zie *Cyornis*, *Machaerirhynchus*, *Monarcha*, *Pericrocotus*, *Rhipidura*, *Todopsis*.

Vlinders. Eigenaardige vleugelvorm der vlinders van Celebes, 481—483. — Zie *Danaidae*, *Erycinidae*, *Heliconidae*, *Eucenidae*, *Morphidae*, *Noctua*, *Nymphalidae*, *Papilionidae*, *Pieridae*, *Satyridae*, *Sesia*, *Uranidae*.

Vogelnestjes, eetbare, handelsartikel, ii: 174, 262, 282, 307, 313, waar op Aroe ingezameld, ii: 315, gestoofde, ii: 305.

Vogels, grenzen hunner verspreiding, 250, betrekkelijk schaarsch op de oostelijke eilanden, ii: 67. — Voorbeelden van nabootsing in vogels, ii: 161—163. Maleisch element in de vogels van N. Guinea, ii: 467.

Voluta. Zie *Cymbium*.

Vruchtduif. Zie *Carpophaga*.

Vruchten, zijn schaarsch op de meeste eilanden van den Archipel, ii: 109 v.

Vruchtlijsters, *Ixodinae*, 34, gemeen in de Indo-Mal. groep, 19.

W.

Wantsen, kleurenpracht in deze insecten, ii: 221, 238.

Waringin. Zie *Ficus*.

Weegbree. Zie *Plantago*.

Wielewalen, *Oriolus*, op Lombok, 277, *O. Broderipi*, 272, 287, *O. Horsfieldi*, 357. — *O. aureus* en *regens*, zie *Sericulus*. Zie verder *Analcipus*,

Mimeta, *Sphecotheres*. Vgl. *Artamus*.

Wier. Zie *Algen*.

Wijnstok, wilde, op Timor, 343. — *Vitis Indica*, 354.

Woka-palm. Zie *Livistona*.

Womhat. Zie *Phascodomys*.

Wonderolie. Zie *Ricinus*.

Wortelboomen. Zie *Rhizophoraceae*.

X.

Xenocerus, gesl. van *Anthrribidae*, ii: 165. — *X. semiluctuosus* van Ceram

en Amboina en een nieuwe soort van Batjan, ii: 165.

Z.

Zandsteen, op den vuurberg van Banda, 496.

Zingiberaceen, gemberplanten, overvloedig in de Indo-Maleische Flora, 243, bij den berg Ophir, 57, op

Java, 191, op Aroe, ii: 323.

Zoothera, gesl. van *Turdinae*, 257, 265. *Z. Andromeda*, 303.

Zosterops, gesl. van *Nectariniinae*, op Lombok, 279.

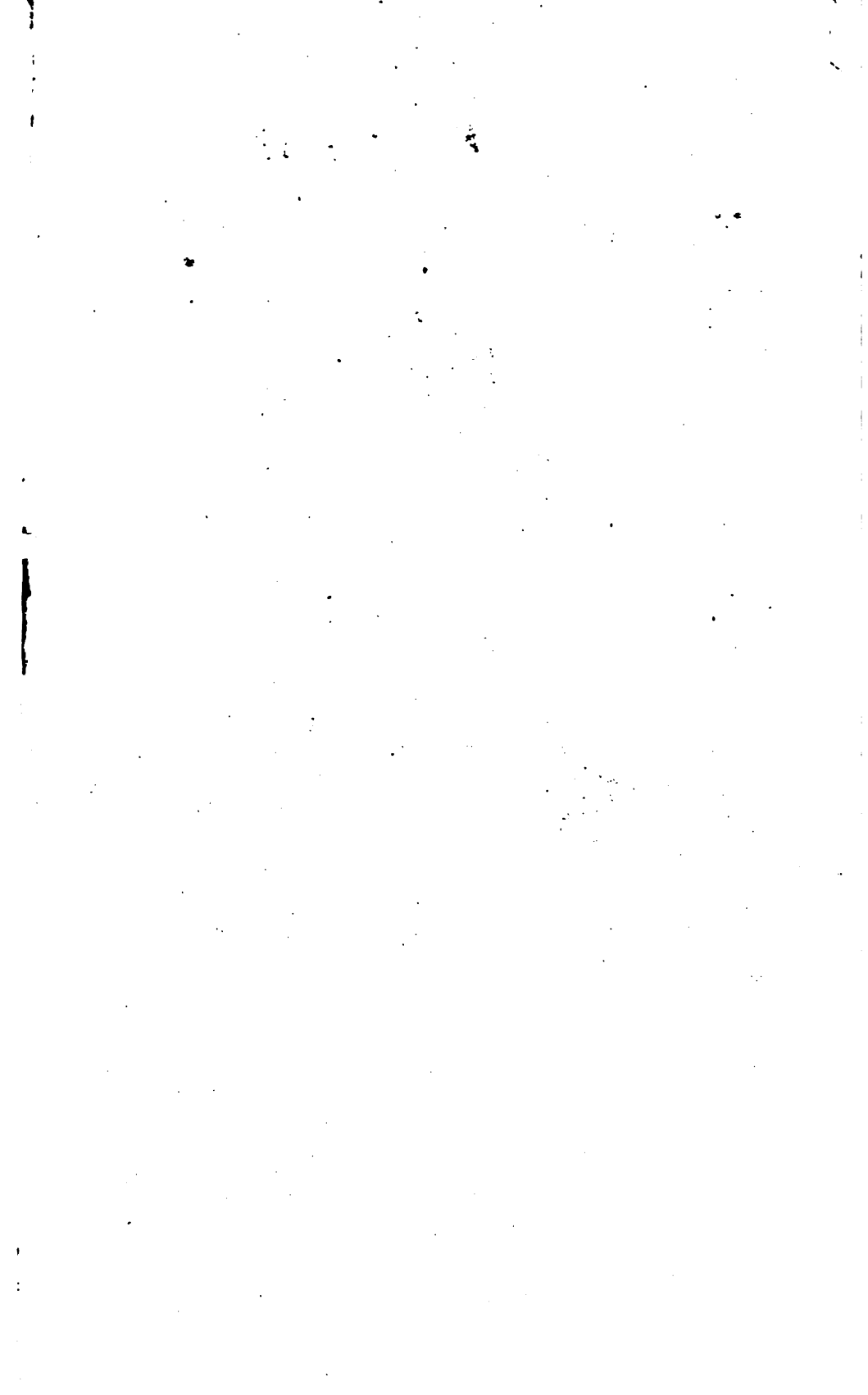
- LIJST DER PLATEN VAN HET TWEEDE DEEL.

Op hout gegraveerd door: *W. G. G.*

1. Jacht der Aroe-eilanders op den grooten paradijsvogel.....	T. W. WOOD.	over den titel.
2. Platte grond van des schrijvers huis te Ternate.....		3.
3. Semioptera Wallacei, mannetje en wijfje...	KEULEMANS.....	over 47.
4. Sagoknuppel.....	BAINES.....	126.
5. Het wasschen der sago (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAINES.....	123.
6. Sago-oven (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAINES.....	124.
7. Cuscus ornatus.....	ROBINSON.....	155.
8. Torren der Molukken.....	ROBINSON.....	over 165.
9. Kop van een zwarte kaketoë.....	T. W. WOOD.....	249.
10. Dobbo in den handelstijd (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAINES.....	over 294.
11. Gevecht van mannetjes Brenthidae.....	ROBINSON.....	303.
12. Kaart van de Aroe-eilanden volgens Wallace en volgens Melvill van Carnbee.....	—.....	over 327.
13. Papoea van Nieuw-Guinea.....	BAINES.....	338.
14. Papoesche pijp (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAINES.....	342.
15. Gehoornde vliegen.....	ROBINSON.....	345.
16. Met snijwerk versierd pottenbakkers werktuig.....	ROBINSON.....	354.
17. De Roode Paradijsvogel.....	T. W. WOOD.....	389.
18. Mijne woning te Bessir (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAINES.....	396.

Op hout gegraveerd door: Blz.

19. Maleisch anker (<i>Naar een schets door den schrijver</i>).....	BAIJES.....	T. 413.
20. <i>Paradisea regia</i> en <i>Seleucides alba</i>	KEULEMANS.....	over 423.
21. <i>Diphyllodes speciosa</i>	KEULEMANS.....	437.
22. <i>Lophorina atra</i>	KEULEMANS.....	439.
23. <i>Parotia serpens</i>	KEULEMANS.....	441.
24. <i>Epimachus magnus</i>	KEULEMANS.....	446.
25. De grootē schilddragende sprinkhaan.....	ROBINSON.....	469.
26. Papoesche amulet.....	ROBINSON.....	486.

14 DAY USE
RETURN TO DESK FROM WHICH BORROWED
LOAN DEPT.

This book is due on the last date stamped below, or
on the date to which renewed.
Renewed books are subject to immediate recall.

DEC 2 1966 8 5

RECEIVED

DEC 1 '66 -3 PM

LOAN DEPT.

LD 21A-60m-10,'65
(F7763s10)476B

General Library
University of California
Berkeley

U. C. BERKELEY LIBRARIES

C051343299

M31.0245

